II. pld.
B. 592
44 1759

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1965 . SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 1. SZ. 1—96. 1. BUDAPEST, 1965. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : GUSTAV GÜNDISCH tudományos kutató, Sibiu, FABÓ IRMA, tudományos kutató, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, KÄFER ISTVÁN középiskolai tanár, KOVÁCS ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, M. PÁSZTOR JÓZSEF szerkesztő, SZABÓ FERENC, a Szegedi Állami Levéltár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Cluj, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, WALDAPFEL JÓZSEF akadémikus, egyetemi tanár, HEREPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, KŐHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, TAKÁCS JÓZSEF, a jogtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Titkárságának munkatársa, KECSKEMÉTI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FRANKL SÁNDORNÉ, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, UJHELYI GABRIELLA, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, KŐHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, HOLL BÉLA tudományos kutató, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, MEDREY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának h. vezetője, Gödöllő, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VARGHA BALÁZS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁNIEL GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 336—323

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat a nyomdába érkezett: 1964. XI. 2. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 8,4 (A/5) ív

64.59771 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
13.592
YA 1.47

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS FOLYÓIRATA

LXXXI. ÉVFOLYAM
1965.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

Casamassima, Emanuele: A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések 100
Fabó Irma: A Munka Szemléje 14
Gündisch, Gustav: Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest 1
Hervay Ferenc: L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle 201
Hervay Ferenc: L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine 119
Jakó Zsigmond: Nyomtatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből .. 313
Kőhalmi Béla: Húsz évvel a felszabadulás után 97
Kőhalmi Béla: A „Magyar Könyvészet" felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa 217
Rózsa György: A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában 297

KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon—Walsh, James E.: Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus 128
Borzsák István: Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Johannes Sambucus in Debrecen 133
Bustya Endre: A marosvásárhelyi Teleki-téka Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina 329
Csapodi Csaba: A Vatikáni Könyvtár Quintilianus-korvinája 219
Csatkai Endre: Könyvesboltok és kuruzslószerek 150
Dörnyei Sándor: Mikszáth-írás — táncrenden 152
Galambos Ferenc: A magyar exlibris legutóbbi húsz éve 241
Käfer István: Szinnyei József két levele František Richard Osvaldhoz 32
Kókay György: Göttinga és a magyar újságírás kezdetei 141
Komoróczy György: Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami Levéltárban 230
Kovács Ilona: Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében 34
Lukácsy Sándor: Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője 333
Markovits Györgyi: Magyar író, magyar könyv — 1934-ben 344
Móra László: A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején 235
Palatkás Béla: Semmelweis Ignác mint könyvtáros 234
M. Pásztor József: Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben 39
Sasu, Dorothea: 1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei 227
Scheiber Sándor: Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus 30
Schweitzer József: Az első pécsi héber nyomtatvány 150
Silfen János: A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből 341
Silfen János: A Bécsi Magyar Kiadó 154
Szabó Ferenc: A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja 43
D. Szemző Piroska: Jókai orosz kapcsolatai 339
Vita Zsigmond: Bethlen Gábor könyvtára 221
Wix Györgyné: Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez 138

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda 347
Borsa Gedeon: A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében 56
Bredár Gyula: Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke 256
Dán Róbert: Héber hungaricák a XVI—XVII. században 352
Dörnyei Sándor: A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez 62
Herepei János: Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása 167
Herepei János: Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv 69
Holl Béla: A Salamon és Markalf magyar kiadásairól 349
Jakó Zsigmond: A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez 48
Jakó Zsigmond: Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez 159
Jenei Ferenc: A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez 167
Kathona Géza: Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása 267
Kelecsényi Ákos: Méliusz négy „elveszett" munkája 263
Kovách Zoltán: Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma 164

Levitasz, I. G.—Moszkalev, M. A.—Fingerit, Je. M.: Revoljucionnüe podpol'nüe tipografii v Roszszii (Ism. *F. Wendelin Lídia*) 84
A magyar irodalom története (Ism. *Mezey László*) 279
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (Ism. *Dezsényi Béla*) 89
Markovits Györgyi: Üldözött költészet (Ism. *Dezsényi Béla*) 196
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között (Ism. *Kőhegyi Mihály*) 82
Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation (Ism. *Szilágyi Tibor*) 90
Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái (Ism. *Szentmihályi János*) 372
Schmoll, Georg: Methodik des Recherchierens (Ism. *Szilágyi Tibor*) 90
Scientific and learned societies of Great Britain (Ism. *Szentmihály Andrea*) 90
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (Ism. *Kőhegyi Mihály*) 281
Tóth András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon (Ism. *Medrey Zoltán*) 87
Varga József: Ady útja az „Új versek" felé (Ism. *D-i*) 377
Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history — History of the Western library (Ism. *Gombocz István*) 86
Weaver, Peter: The technique of lithography (Ism. *Da.*) 377
Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos (Ism. *Cs. Cs.-né*) 85
World guide to science information and documentation services (Ism. *Gombocz István*) 374
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (Ism. *Csapodi Csaba*) 282

BIBLIOGRÁFIÁK

Allony, N.—Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies (Ism. *Scheiber Sándor*) 294
Annual Bibliography of English Language and Literature (Ism. *Ruttkay Kálmán*) 382
Barzilai, J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil (Ism. *Scheiber Sándor*) 96
Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten (Ism. *Fallenbüchl Zoltán*) 384
Budapest történetének bibliográfiája (Ism. *Kőhalmi Béla*) 288
Dobrovol'szkij, L. M.: Zaprescsennaja kniga v Roszszii (Ism. *Dániel György*) 94
Felsőoktatási Szemle repertóriuma (Ism. *Hodinka László*) 295
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (Ism. *György József*) 294
Két újabb szlovákiai ősnyomtatványkatalógus (Ism. *Borsa Gedeon*) 293
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája (Ism. *Szalatnai Rezső*) 290
Krajevszky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963 (Ism. *Dörnyei Sándor*) 380
Kulcsár Péter: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyanyanae (Ism. *Vértesy Miklós*) 379
Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok (Ism. *Gombocz István*) 198
Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században (Ism. *Borosy András*) 292
Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 (Ism. *Regőczi Emil*) 197
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben (Ism. *Dörnyei Sándor*) 296
Stoll Béla: A magyar kézirátos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (Ism. *Vargha Balázs*) 93
Szabó Imre: Szeged felszabadításának bibliográfiája (Ism. *Futala Tibor*) 381
Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák (Ism. *Gombocz István*) 91
Van Eeno, Romain — Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (Ism. *D.B.*) 199
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii (Ism. *Takács József*) 95
Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum (Ism. *Dán Róbert*) 381

66.61591. Akadémiai Nyomda, Budapest

Mešťan, Antonín: A Gálszécsi-töredék felfedezése 255
Waldapfel József: Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása 64

FIGYELŐ

Bendefy László: Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában 185
Berkovits Ilona: A zágrábi miniatúrakiállítás 268
Csapodi Csabáné: Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában 359
D. B.: A sajtóarchívumok szerepe Németországban 80
Da.: Képes lapmellékletek terjesztése ma és szászhúsz éve 276
Dezsényi Béla: Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása 77
Dörnyei Sándor: Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről 366
Frankl Sándorné: Korunk legdrágább könyvei 80
Gombocz István: Átszervezik az Unesco könyvtári és dokumentációs munkáját 369
Horváth Tibor: Egy bibliográfiai műfaj margójára 275
Kecskeméti István: Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet 76
Kenéz Ernő: Könyvbeszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban 271
Keresztury Dezső: Bóka László 1910—1964 171
Kozocsa Sándor: Arady Kálmán (1893—1964) 173
Kőhalmi Béla: Fitz József emléke 71
Kőhalmi Béla: A „Magyar Könyvészet" új korszaka elé 177
Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei 174
Rózsa György: In memoriam dr. Imre Weger (1915—1965) 172
Rózsa György: Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton 182
Rózsa György: Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról .. 184
—rt—: Az IFLA 1964. évi közgyűlése 78
A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma 79
Szilágyi Tibor: Új könyvek 370
Takács József: Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában 71
Hírek 277, 371

SZEMLE

The bookman's glossary (Ism. *Szentmihály Andrea*) 288
Bourne, Charles P.: Methods of information handling (Ism. *Szilágyi Tibor*) 286
Brüder Grimm Gedenken 1963 (Ism. *X.*) 85
Burckhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern (Ism. *Cs. Cs.*) 284
Déri Miklósné: Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai (Ism. *Horváth Tibor*) 287
Dovifat, Emil: Zeitungslehre (Ism. *Dezsényi Béla*) 87
Dubuc, René: La classification décimale universelle (Ism. *Takács Menyhért*) 375
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur (Ism. *Németh Béla*) 287
L'ex-libris polonais contemporain (Ism. *Galambos Ferenc*) 378
Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései (Ism. *Walleshausen Gyula*) 88
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento (Ism. *Berkovits Ilona*) 283
Gutenberg Jahrbuch 1964 (Ism. *Vértesy Miklós*) 280
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie (Ism. *Polzovics Iván*) 285
Irwin, Raymond: The heritage of the English library (Ism. *Wix Györgyné*) 192
Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR 1714—1964 (Ism. *Bántai Vilmosné*) .. 190
Isztorija Goszudarsztvennoj Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Scsedrina (Ism. *Ujhelyi Gabriella*) 81
Kapr, Albert: Buchgestaltung (Ism. *Dörnyei Sándor*) 195
A kegyes olvasóhoz! (Ism. *Dezsényi Béla*) 196
Knipping, Franz: Pressmonopole — Monopolpresse (Ism. *D. B.*) 193
Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés (Ism. *Holl Béla*) 83
Lasciak, A.—Garaj, J. K.: Základné terminy operačnej analýzy s klasifikáciou MDT (Ism. *Földi Tamás*) 376
Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban (Ism. *Hodinka László*) 373
Lengyel Géza: Magyar újságmágnások (Ism. *Da.*) 193

1829

GUSTAV GÜNDISCH

Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest

Wenn man die kulturellen Leistungen der Renaissance in allen ihren Äusserungen erfassen will, dann kann dieses nur geschehen auf dem Grunde »einer vollständigen Bestandesaufnahme, Ordnung und Klassifizierung des vorhandenen Materials«.[1] Diese Kleinarbeit ist auch für eine vertiefte Erkenntnis von der Kulturbedeutung des ungarischen bzw. des siebenbürgischen Humanismus notwendig. Unter diesen Gesichtspunkt wollen wir die vorliegenden Untersuchungen über einen Mann stellen, der bei der Verbreitung humanistischer Kultur in Siebenbürgen eine gewisse Rolle gespielt hat: Kaspar von PEST.

Die Sichtung des Quellenmaterials über Kaspar von PEST wird durch den Umstand erschwert, daß in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts offenbar gleichzeitig mehrere Vertreter dieses Namens vorhanden gewesen sind. Es ist hier daher zunächst festzustellen, welcher von diesen verschiedenen Vertretern gleichen Namens den Gegenstand unserer Untersuchung bilden wird? Uns ist es darum zu tun, auf den folgenden Seiten wenigstens in groben Umrissen das geschichtliche Bild jenes humanistisch ausgerichteten Kaspar von PEST wiedererstehen zu lassen, der als Sekretär Johann ZÁPOLYAS, als Sekretär und Protonotar des Schatzmeisters und Statthalters Georg UTIEŠENOVIĆ-MARTINUZZI und schließlich als Gegenschreiber des Schatzmeisters Peter HALLER in den Quellen zur siebenbürgischen Geschichte der Jahre 1536—1554 öfters genannt wird. Von besonderem Interesse für uns ist die Rolle, die dieser Kaspar von PEST als ein namhafter Vertreter des Humanismus in der siebenbürgischen Kulturgeschichte gespielt hat. Seine Freundschaft zu Anton VERANCSICS dürfte aus der Zeit herrühren, da sie beide zusammen in königlichen Diensten tätig waren.[2] VERANCSICS hat dann zunächst als Kanoniker und Dompropst der Weißenburger (Gyulafehérvár) Kirche mit großem Erfolg die geistliche Laufbahn beschritten. Er hielt aber die Verbindung zu Kaspar von PEST aufrecht, wie sein Briefwechsel ausweist.[3] Auch zu dem jüngeren Franz DAVID ist Kaspar von PEST in engen Beziehungen gestanden.[4] Von größerer Bedeutung für die siebenbürgische Kulturgeschichte ist Kaspar von PEST indes durch seine Verbindung zu Johannes HONTERUS geworden. Seine Vorrede zu dessen Sammlung geflügelter Worte *Epitome adagiorum* (Kronstadt 1541),

[1] KRISTELLER, P. O.: *Renaissanceforschung und Altertumswissenschaft.* Forsch. u. Fortschr. Jahrg. 33. 1959. S. 368.

[2] Vgl. über VERANCSICS KLEIN, K. K.: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt—München, 1935. S. 154—155.

[3] VERANCSICS Antal *Összes munkái.* Hrsg. v. L. SZALAY. Bd. 6. Budapest, 1860. S. 77., 349. u. 352.

[4] JAKAB Elek: *Dávid Ferencz emléke.* Bd. 2. Budapest, 1879. S. 24.

mit welcher er sich an die den Wissenschaften ergebene Kronstädter Schuljugend wendet, ist bis heute eines der wichtigsten Zeugnisse über die Tätigkeit dieses großen siebenbürgisch-sächsischen Humanisten, Kirchenreformers und Schulmannes als Buchdrucker und Schriftsteller geblieben.[5]

Um diesen von dem humanistischen Bildungsstrom seiner Zeit erfaßten Mann handelt es sich uns. Es scheidet demnach aus unserer Betrachtung jener Kaspar von PEST von vornherein aus, den A. HORÁNYI,[6] K. SZABÓ[7] und J. SZINNYEI[8] als den Verfasser von zwei in den Jahren 1531 und 1532 in Krakau erschienenen Druckschriften geistlichen Inhalts nachgewiesen haben, und der als Vikar der ungarischen Paulinereremiten bezeugt ist.

Einen weiteren Vertreter dieses Namens, den wir aus dem Rahmen unserer Untersuchung ausschließen können, sehen wir in jenem Kaspar von PEST, um dessen Person um das Jahr 1531 in Sächsisch-Regen (Szászrégen) größere Wirren ausgebrochen sind.[9] Ebenso kann auch ein gleichnamiger Schüler des Basilius KOVÁCS in Sárospatak, den K. K. KLEIN in diesen Zusammenhang bringt, der dann 1538 nach Wittenberg gegangen sein soll und im Jahre 1539 als Senior der Sárospataker Schule bezeugt ist,[10] unseres Erachtens mit dem hier zu behandelnden Kaspar von PEST nicht identifiziert werden.

In seinen bereits erwähnten Forschungen über den Kronstädter Johannes HONTERUS hat K. K. KLEIN erstmals einige Daten zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von PEST zusammengestellt und hat damit eine Anregung für weitergehende Untersuchungen gegeben.[11] Wie aus dem Zunamen hervorgeht, stammt dieser Mann, der uns später fast ausschließlich in siebenbürgischen Zusammenhängen entgegentritt, aus Pest. Diese Herkunft wird auch durch die schon erwähnte Vorrede wahrscheinlich gemacht, die Kaspar von PEST im Jahre 1541 zu HONTERS *Epitome adagiorum* beigesteuert hat. In dieser Vorrede führt PESTER aus, wie er infolge der nach dem Tode Johann ZÁPOLYAS ausbrechenden inneren und äußeren Wirren der Möglichkeit beraubt worden sei, nach Ungarn zurückzukehren, und wie er deshalb genötigt gewesen sei, sich nun in Siebenbürgen nach einer Stadt umzusehen, wo er die Zeit bis zu seiner Rückkehr in die Heimat in ehrsamer Weise verbringen könnte.[12] Er muß sich also als königlicher Sekretär um den 22. Juli 1540, dem Todestag ZÁPOLYAS, vermutlich in dessen Umgebung in Mühlbach aufgehalten haben. Dank der Beziehungen, fährt PESTER dann fort, die er seit einer Reihe von Jahren zur Kronstädter

[5] *Siebenbürg. Vierteljahrsschr.* Bd. 60. 1937. S. 97.

[6] *Memoria Hungarorum et provincialium.* Bd. 3. Pressburg, 1777. S. 68.

[7] *Régi magyar könyvtár.* Bd. III. 1. Budapest, 1896. S. 92. u. 94.

[8] *Magyar írók.* Bd. 10, Budapest, 1905. Sp. 827—828. GYÁRFÁS T.: *A két Pesti Gáspár.* Batthyáneum. 1. 1911. S. 126—129 hat bereits auf die Gleichzeitigkeit von zwei Personen dieses Namens hingewiesen.

[9] BUNYITAY V.—KARÁCSONYI J.: *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából.* Bd. 2. Budapest, 1902. S. 174—175. Wir verdanken den Hinweis auf dieses Werk der Hilfsbereitschaft von JAKÓ Zsigmond in Klausenburg, der sich bei seinen Forschungen über die Organisation der siebenbürgischen Woiwodalkanzlei im 16. Jahrhundert auch mit unserem Kaspar von PEST beschäftigt hat, vgl. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején.* Kolozsvár, 1947. S. 29. Prof. JAKÓ hat mich auch durch zahlreiche weitere Mitteilungen aus der mir zum großen Teil unzugänglich gewesenen neueren ungarischen Geschichtsliteratur zu Dank verpflichtet.

[10] KLEIN, K. K. a. a. O. S. 23. Anm. 1.

[11] A. a. O. S. 23. Anm. 1.

[12] Vgl. die im Anhang nach dem in der Bibliothek des Evang. Presbyteriums A. B. in Kronstadt (Brassó) befindlichen seltenen Exemplar der *Epitome adagiorum* mitgeteilte Vorrede Kaspars von PEST.

Bürgerschaft unterhalten habe, sei er schließlich auf Kronstadt verfallen. Der gelehrte Umgang, den er dort gefunden, habe ihm das Leben in dieser Stadt nicht nur angenehm gestaltet, sondern er habe ihm in dem Schmerz um das furchtbare Unglück, welches das Vaterland betroffen, auch Trost gebracht. Er müsse daher bezeugen, daß unter allen Gemeinwesen, seine Heimatstadt ausgenommen, Kronstadt ihm heute am meisten ans Herz gewachsen sei.[13] Man ist versucht, in dem Hinweis PESTERS auf die Erschütterung, die ihm das herbe Schicksal seines Vaterlandes bereitet hatte, eine Anspielung auf jene dramatischen Vorgänge zu sehen, die am 29. August 1541 in der handstreichartigen Besetzung Ofens durch Sultan SULEJMAN II. gipfelten. Ist diese Vermutung stichhaltig, dann könnte auch die Entstehungszeit dieser Vorrede innerhalb des Jahres 1541 mit den Monaten September bis Dezember enger begrenzt werden.

Über den Bildungsgang, den Kaspar von PEST eingeschlagen hat, ist nichts bekannt. Wenn K. K. KLEIN behauptet, daß PESTER im Jahre 1538 Wittenberg aufgesucht habe, so kann sich diese Angabe lediglich auf den Sárospataker Vertreter dieses Namens beziehen, der hier unseres Erachtens fälschlicherweise mit unserem Kaspar identifiziert wird.[14] Denn es ist uns nicht gelungen, einen darauf bezüglichen Quellenhinweis ausfindig zu machen. Erst im darauffolgenden Jahr 1539 bezieht ein »Caspar Petzsche« die Universität Wittenberg.[15] Um diesen Mann kann es sich aber keineswegs handeln, denn er wird ausdrücklich als »Clausenburgensis« bezeichnet. Es ist dies jener Kaspar PÉCSY, der u. a. auch mit VERANCSICS im Briefwechsel gestanden ist.[16] Einen gewissen Anhaltspunkt für die Vorbildung, die Kaspar von PEST genossen haben kann, bietet die Tatsache, daß er in den zeitgenössischen Quellen wiederholt nur unter der Bezeichnung »Caspar literatus« oder »Caspar deak« erscheint und sein sonst üblicher Zuname ausbleibt.[17] Er dürfte demnach vermutlich eine jener heimischen Domkapitularschulen mitgemacht haben, auf welcher man für den geistlichen Dienst vorbereitet wurde.[18] Wie und unter welchen Umständen er in den königlichen Kanzleidienst hinübergewechselt hat, ist ebenfalls nicht bekannt. Seine Federgewandheit und seine Sprachbegabung mögen ihn für diesen Dienst empfohlen haben.[19] Diese weltliche Betätigung hat

[13] »Et certe si aliqua civitas, patria excepta, mihi chara fuit, Coronam hanc semper amavi plurimum«. In diesem Zusammenhang scheint PESTER den Ausdruck »patria« in seiner Bedeutung als Geburtsort zu benützen, während er ihn weiter oben für Vaterland verwendet.

[14] A. a. O. S. 23. Anm. 1.

[15] Vgl. FABRITIUS, K.: *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität Wittenberg im Reformationsjahrhundert.* Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. N. F. Bd. 2. 1855. S. 136.

[16] VERANCSICS *Összes munkái.* Bd. 6. S. 256. Dieser Mann könnte identisch sein mit dem Caspar BETIUS Transilvanus, der nach Al. APPONYI *(Hungarica.* Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften. Bd. 1. München, 1903. S. 250/1.) zusammen mit Sigismund TORDA der 1560 gedruckten Selbstlebensbeschreibung des Sigismund von HERBERSTEIN poetische Beiträge beigegeben hat. DENIS M. *(Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560.* Bd. 2. Wien, 1793) schreibt diese Gedichte unserem Caspar von PEST zu.

[17] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* Bd. 3. Kronstadt, 1896. S. 64., 90., 138., 158., 392.

[18] Vgl. darüber BÉKEFY, R.: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.* Budapest, 1910.

[19] Er muss u. a. auch das Rumänische beherrscht haben, da CASTALDO ihn als Dolmetscher bei Verhandlungen mit den Gesandten Alexander LĂPUŞNEANUS verwendet, vgl. VERESS, A.: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Tării Romineşti.* Bd. 1. Bukarest, 1929. S. lo9. und 118.

ihn aber keineswegs abgehalten, sich auch nach einer geistlichen Pfründenstelle umzusehen. Aus einem Schreiben VERANCSICS' an PESTER vom 8. März 1540 ist zu ersehen, daß sich dieser um eine Domherrnstelle in Ofen beworben hatte, die ihm von VERANCSICS mit der Begründung verweigert wurde, ein verstümmelter Finger lasse ihn ungeeignet erscheinen, das Hochamt zu zelebrieren. Er forderte den Freund daher zu Geduld und Ausdauer auf, die sich zu einem späteren Zeitpunkt reich belohnt machen werde.[20] Ungeachtet dieser wenig ermutigenden Absage scheint Kaspar von PEST seine Bemühungen um eine solche Pfründe fortgesetzt zu haben. Am 9. Februar 1543 verwendete sich der Schatzmeister MARTINUZZI in der Zeit der Sedisvakanz des Bistums von Weißenburg bei König FERDINAND I. um ein Kanonikat für »unum fratrem meum Casparem litteratum, bonum virum et quantum ad litteras attinet satis eruditum«.[21] Ob es sich hierbei um unseren Kaspar handelt, ist ungewiß. Es läge jedenfalls in der Richtung seiner Bemühungen von früher, und auch die von MARTINUZZI gegebene kurze Charakterisierung könnte zutreffend sein. Eine gewisse Schwierigkeit liegt in dem Hinweis auf »unum fratrem meum«, da MARTINUZZI bekanntlich Paulinermönch war. An einen Zusammenhang mit dem oben genannten Generalvikar des Paulinerordens glauben wir indes nicht. Es ist vielmehr in erster Linie an den hier behandelten Kaspar von PEST zu denken, der sich um diese Zeit bereits im Dienste MARTINUZZIS befand. Nichts natürlicher, als daß sich MARTINUZZI für diesen Mann einsetzte, der so rasch sein volles Vertrauen erworben hatte.

Über die Tätigkeit Pesters als Sekretär ZÁPOLYAS und MARTINUZZIS geben die Kronstädter Rechnungen, soweit es sich um Beziehungen zu dieser Stadt handelt, einige wertvolle Auskünfte. Als Sekretär der königlichen Kanzlei erscheint »Gaspar Pesthy« in diesen Quellen erstmalig am 11. Oktober 1536, in dem ihm gelegentlich einer Gesandschaft der Kronstädter an den Hof ein Pferd im Werte von 16 Gulden zum Geschenk gemacht wird.[22] Drei Jahre später, als der Ratsherr Johannes HOCH in Angelegenheit der Ortschaften Budila-Bodola und Nyen in Ofen intervenieren sollte, nahm er gleichfalls ein Präsent für den offenbar einflußreichen Sekretär mit.[23] Zwischendurch wird in den Kronstädter Rechnungen in den Jahren 1538 und 1539 wiederholt ein »scriba« bzw. ein »notarius« des Woiwoden Stefan MAILAT erwähnt,[24] der den gleichen Namen »Gaspar Pestiensis« führt und auch als »deak« bzw. »literatus« bezeichnet wird. Wir müssen es dahin gestellt sein lassen, ob es sich hier unbedingt um einen weiteren Vertreter des gleichen Namens handelt, wie K. K. KLEIN meint.[25] Am 3. September 1538 wird ihm nämlich eine Kontribution der Sachsen für ZÁPOLYA ausgefolgt, die dieses unwahrscheinlich macht.[26] Man hätte die hohe Kontributionssumme von Seiten der Sachsen wohl kaum einem Schreiber MAILATS anvertraut, wenn er nicht durch seine Beziehungen zum königlichen Hof legitimiert gewesen wäre. Nur eingehende schriftvergleichende Untersuchungen werden jedoch, wie schon JAKÓ bemerkt, in diese Frage Klarheit bringen können.

[20] *Magyar történelmi emlékek.* Írók. Bd. 9. Budapest, 1860. S. 77—78.
[21] *Történelmi Tár.* 1878. S. 542.
[22] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* Bd. 2. Kronstadt, 1889. S. 461—462.
[23] *Ebenda.* S. 618.
[24] *Ebenda.* S. 575., 576., 578., 602., 606.
[25] A. a. O. S. 23. Anm. 1.
[26] *Quellen* a. a. O. S. 576.

In seiner Vorrede zu HONTERS *Epitome adagiorum* (1541) legt Kaspar von PEST, wie erwähnt, ausführlich dar, was ihn nach dem Tode ZÁPOLYAS bewogen habe, sich nach Kronstadt zurückzuziehen, um hier die Beruhigung der öffentlichen Verhältnisse abzuwarten. Er scheint sich allerdings erst im Februar 1541 dort endgültig niedergelassen zu haben, wie eine Eintragung des Kronstädter Stadthannen in sein Rechnungsbuch vermuten läßt.[27] Schon vorher aber hatte der Rat seine Dienste wiederholt in Anspruch genommen. So im August 1540, als er für die Gemeinde Schirkanyen einige Hattertbriefe schrieb und dafür eine Remuneration von 20 Gulden erhielt, und im darauffolgenden Dezember, als er zusammen mit dem Ratsherrn Johannes BENKNER in Kronstädter Angelegenheiten nach Mediasch und Klausenburg reiste.[28] Im Jahre 1541 ist Kaspar von PEST dann offenbar durch einige Monate in Kronstadt Gast des Rates gewesen, der ihm bei dem Ratsherrn Mathäus GEREB ein Quartier zur Verfügung stellte und ihm in dieser Zeit wiederholte Zuwendungen zukommen ließ.[29] Für die Einschätzung, die PESTERS Persönlichkeit damals in Kronstadt gefunden, scheint uns die Tatsache zu sprechen, daß er seit dieser Zeit in den Stadtrechnungen durch Hinzufügung des Titels »dominus« aus der Masse der übrigen Leute herausgehoben wird, stand doch diese Bezeichnung zu jener Zeit in den sächsischen Städten ausschließlich den Ratsherrn und einigen gehobeneren Standespersonen zu.[30] In Kronstadt ist PESTER auch zu dem bedeutendsten siebenbürgischen Humanisten jener Zeit, zu Johannes HONTERUS, in nähere Beziehungen getreten. Er war häufiger Gast in HONTERS Haus in der Schwarzgasse und nahm an seinen wissenschaftlichen und editorischen Arbeiten lebhaften Anteil.

In dieser Gleichgestimmtheit des geistigen Anliegens hat sich PESTER dazu verstanden, eine von HONTERUS eben für den Druck vorbereitete Sammlung von geflügelten Worten, die als Schulausgabe nach den *Chiliaden* des ERASMUS gearbeitet war, mit einer an die »studiosi Coronenses« gerichteten Vorrede zu versehen, während Valentin WAGNER zu diesem Werk eine Nachschrift lieferte. In seiner Vorrede rühmt PESTER die Kronstädter Druckerei als „apud nos antea non visam".[31] HONTERUS habe sie mit Beharrlichkeit und Umsicht aus eigenen Mitteln ins Leben gerufen und damit für die Verbreitung der Kultur in Siebenbürgen etwas Entscheidendes geschaffen, da es früher infolge der hohen Anschaffungskosten und der großen Entfernungen kaum möglich gewesen sei, sich Bücher zu besorgen. Er entwirft sodann ein wertvolles Bild von der Tätigkeit des HONTERUS als Buchdrucker und Gelehrter, indem er seine verschiedenen Druckerzeugnisse der Reihe nach kennzeichnet, um sich schließlich in echt humanistischer Weise, bezugnehmend auf die vorliegende Veröffentlichung, über die Rolle zu verbreiten, die den Sprichwörtern in dem Prozeß des Aneignens der neuen Bildung der Zeit zukomme. Der Verkehr zwischen PESTER und HONTERUS muß warm und auf einen freundschaftlichen Ton gestimmt gewesen sein. Wir haben dafür ein unmittelbares Zeugnis. Im Frühjahr des Jahres 1541 nehmen die beiden Humanisten von Kronstadt aus gemeinsam eine

[27] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* Bd. 3. Kronstadt, 1896, S. 90: „Feria quarta ante Matthiae venit huc egregius d. Gaspar Literatus Pesthiensis".

[28] *Ebenda.* Bd. 2. S. 668. u. 670.

[29] *Ebenda.* Bd. 3. S. 90., 95., 96., 119., 125.

[30] KLEIN: A. a. O. S. 63.

[31] Diese Nachricht müßte zur Vorsicht stimmen, wenn man die Priorität bei der Einführung des Druckereiwesens in Siebenbürgen für Hermannstadt in Anspruch nehmen will, wofür bekanntlich gewichtige Anhaltspunkte sprechen.

Besichtigung der an der damals viel begangenen Paßstrasse in die Walachei malerisch gelegenen Törzburg vor. Es geschah dies gelegentlich der Übernahme des Törzburger Kastellanats durch die Kronstädter Ratsherrn Martin DRAUDT und Johannes HOCH und es scheint, daß HONTERUS den geschätzten Gast seiner Vaterstadt »gewissermassen zu einem Ausflug mitgenommen« hat, wie auch die landläufige Bewirtung mit Fleisch und Hühnern dartut.[32]

Um Weihnachten 1541 ist diese Mußezeit in Kronstadt für Kaspar von PEST zu Ende gegangen. Mittlerweile hatte Königin ISABELLA ihre Residenz endgültig in Weißenburg aufgeschlagen, wohin sich nun PESTER begab, um für sein weiteres Fortkommen zu sorgen. Als kurz darauf der Kronstädter Richter, es war kein anderer als Johannes FUCHS, der Freund und Förderer des HONTERUS, sich anschickte, der Königin ISABELLA im Namen Kronstadts eine erste Aufwartung zu machen, führte er für PESTER ebenfalls Geschenke mit sich, ein Beweis, daß man diesen Mann hochschätzte und sich seine Geneigtheit auch für die Zukunft sichern wollte.[33] Am Hof zu Weißenburg dürfte sich dann die Verbindung angebahnt haben, infolge welcher Kaspar von PEST, wohl auf Grund der früheren Beziehungen aus der Zeit Johann ZÁPOLYAS, zum Sekretär MARTINUZZIS berufen wurde, des als Statthalter von Siebenbürgen und Schatzmeister des Landes mächtigsten Mannes in Siebenbürgen. Als solcher tritt er uns zum ersten Mal in einem eigenhändig geschriebenen Brief an den Hermannstädter Königsrichter Johann ROTH, datiert vom 28. September 1543 aus MARTINUZZIS Bischofsstadt Wardein (Várad), entgegen.[34] Aus diesem Schreiben PESTERS geht hervor, daß er auch mit den führenden Persönlichkeiten der Sächsischen Nationsuniversität, dem Königsrichter und Sachsengrafen Johann ROTH und dem Provinzialbürgermeister Peter HALLER auf vertrautem Fuß gestanden ist. Den Königsrichter bezeichnet er wiederholt als seinen »sehr verehrten Vater« und unterrichtet ihn über das politisch-militärische Geschehen in Ungarn. Wenige Wochen später wurde er von MARTINUZZI zu Verhandlungen nach Hermannstadt delegiert und erhielt ein Beglaubigungsschreiben an den Rat mit auf den Weg.[35] In den Jahren 1545 und 1547 hat er z. T. zusammen mit dem Weißenburger Propst Franz von MEDIASCH mit dem türkischen Tschausch ALI Verhandlungen geführt.[36] Auch zur Übernahme von Steuern und Kontributionsgeldern hat ihn MARTINUZZI in seiner Eigenschaft als Schatzmeister wiederholt verwendet.[37]

Ein besonders staatswichtiger Auftrag wurde ihm im Jahre 1547 zuteil, als er zusammen mit dem angesehenen Hermannstädter Peter HALLER in Gesandtschaft zu Kaiser KARL V. abgeordnet wurde, der nach der Niederwer fung des schmalkaldischen Bundes gegen Ende des Jahres in Augsburg Reichstag hielt.[38]

[32] *Quellen* a. a. O. Bd. 3, S. 64 »dum in arcem ascendimus et d. mag. Johannes et d. Gaspar Deack etiam ascendit«. Vgl. auch KLEIN *Ein Besuch Honters auf der Törzburg.* Siebenbürg. Vierteljahrsschr. 60. 1937. S. 96—97.

[33] *Quellen*, Bd. 3. S. 138: »Alsz der her der richter zcum ersten Mal zcu der kinnigin ist geczogen, szo ist dem Gasper Diack 1 Deckelthuch vorehrt worden.«

[34] Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio posterior Nr. 442.

[35] Ebenda, Collectio posterior Nr. 435.

[36] *Quellen* a. a. O. Bd. 3. S. 282. u. 392.

[37] *Ebenda* Bd. 3. S. 263., 269., 352. — Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio posterior Nr. 1980.

[38] Vgl. über diese Gesandtschaftsreise G. GÜNDISCH: *Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengraf (1490?—1569)*. Deutsche Forschung im Südosten. Bd. 3. 1943. S. 99. ff.

In Siebenbürgen erachtete MARTINUZZI damals den Zeitpunkt für gekommen, durch Anschluß an das auf der Höhe der Macht befindliche Haus HABSBURG die drückenden Fesseln der türkischen Suzeränität abzuschütteln. Die Denkschrift, in welcher diese Gesichtspunkte sehr wirkungsvoll herausgearbeitet wurden, stellt dem staatsmännischen Vermögen ihres Urhebers ein glänzendes Zeugnis aus.[39] Wenn ihr auch kein unmittelbarer Erfolg beschieden gewesen ist, so hat sie doch in den folgenden Jahren den Gang der siebenbürgischen Politik richtunggebend bestimmt. Das politische Konzept dieser Denkschrift geht wohl auf MARTINUZZI selber zurück. Ihr rethorischer Schwung und die patriotische Einkleidung könnte aber von PESTER stammen, der in seiner öfter zitierten Vorrede dort, wo er über das Elend seines Vaterlandes spricht, ähnliche Töne anschlägt und sich als ein hervorragender Stilist erweist.

Über die Verbindungen PESTERS zu den humanistischen Kreisen in Siebenbürgen liegen aus dieser Zeit noch einige Zeugnisse vor. Am 10. November 1549 schreibt ihm Anton VERANCSICS aus Krakau und ersucht um seine Unterstützung bei den Nachforschungen nach dem Verbleib der vierten und fünften Dekade von BONFINIS ungarischer Geschichte, deren erste drei der Bistritzer Martin BRENNER im Jahre 1543 in der Offizin Robert WINTER in Basel in Druck gegeben hatte.[40] VERANCSICS war damals gerade im Begriff, den Frontwechsel zu FERDINAND vorzunehmen, der ihm nachmals eine so glänzende Karriere eröffnen sollte. Vielleicht ist es daher nicht ohne eine gewisse Ironie gemeint gewesen, wenn er den Freund, für den er in diesem Brief mehrere Male die vertraute Anrede »mi Gaspar« gebraucht, trotzdem bat, sich für ihn bei MARTINUZZI zu verwenden. Aus der ganz trümmerhaften Überlieferung, die über die geistigen Beziehungen des Kaspar von PEST vorliegt, ragt noch ein Schreiben des Franz DAVID »ad insignem pietate et eruditione virum Casparem Pesthinum, consiliarium ac protonotarium Locumtenentis regiae majestatis in Ungaria« aus dem Jahre 1550 hervor, das einer Elegie des DAVID auf seinen Gönner Franz von MEDIASCH, Propst zu Weißenburg, vorangestellt ist.[41] Da er wisse, schreibt hier DAVID, daß der »vir humanissime« zeitlebens für die wahre Religion und für die Eintracht der siebenbürgischen Kirchen eingenommen gewesen sei, zweifle er nicht, daß PESTER angesichts solcher Drangsale, der die Kirche ausgesetzt sei, von Schmerzen und Seufzern überwältigt werde. Es habe sich aber erwiesen, daß inmitten solcher Stürme, die zum Ruin von Reichen und Staaten führten, das Wort Gottes und die Sakramente richtig verwaltet werden. Es sei nun bekannt, daß PESTER jene immer gefördert habe, die der Lehre der Kirche ergeben sind. Er wolle infolgedessen auch diesen zugezählt werden und ersuche daher, ihn in seinen Bestrebungen bei seinem Mäzen (Franz von MEDIASCH) zu unterstützen.[42]

[39] Abgedruckt bei SZILÁGYI S.: *Monumenta Comitialia Transsylvaniae.* Bd. 1. Budapest, 1875. S. 230—233.

[40] VERÁNCSICS *Összes munkái.* a. a. O. Bd. 6. S. 349. und 352—3. — *RMK* III. 344.

[41] JAKAB: *Dávid Ferencz emléke.* Bd. 2. Budapest, 1879. S. 24.

[42] Wir haben diesen Auslassungen des DAVID etwas mehr Raum gegeben, weil sie Einiges über die Stellung PESTERS inmitten der reformatorischen Bewegungen der Zeit aussagen. Wenn Ad. SCHULLERUS *(Das Mediascher Predigtbuch.* Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. Bd. 41. 1924. S. 157. Anm. 4) behauptet, PESTER werde in diesem Schreiben von DAVID als »Vertreter des Wortes Gottes« und als »rechter Verwalter des Sakraments« gefeiert, so kann dies nur einer flüchtigen Interpretierung des Briefinhalts entspringen. Tatsächlich ist davon gar keine Rede. PESTER erscheint hier vielmehr durchaus als Anhänger der alten Kirche. Auch die Auffassung von HORVÁTH János,

Zu dem Bilde, das man sich von einem Vertreter des Humanismus im Zeitalter des Feudalismus macht, gehört die noch ganz ursprüngliche Freude an eigenem Bücherbesitz. Auch Kaspar von PEST scheint von diesem echt humanistischen Streben erfaßt gewesen zu sein, wie aus einer Aufzeichnung in den nach so vielen Seiten hin aufschlußreichen Kronstädter Stadthannenrechungen zu entnehmen ist. Dort ist jedenfalls eine Nachricht überliefert, daß er sich im Jahre 1550 durch einen niederen städtischen Kirchendiener, den Kampanator, vier Bücher einbinden ließ.[43] Leider erfahren wir nicht, um welche Werke es sich dabei gehandelt hat. Als zweifellos zur Bücherei des Kaspar von PEST gehörend können gegenwärtig nur zwei Werke von EUSEBIUS und der Lyoner Druck *Apophtegmatum sive scitedictorum libri sex* aus 1531 identifiziert werden. Die EUSEBIUS Bände liegen heute in der Bibliothek der Klausenburger Filiale der Akademie der R.V.R., wohin sie aus den Beständen der ehemaligen Jesuiten-Akademie von Klausenburg (Ende des 16. Jahrhunderts) geraten sind. Der Lyoner Druck befindet sich in der Bibliothek des ehemaligen evang. Gymnasiums A.B. in Schässburg, die von der Zentralbibliothek der Region Kronstadt verwaltet wird. Wie aus der Namenszeichnung hervorgeht hat Kaspar von PEST diese Werke 1534 (den Lyoner Druck) bzw. 1536 erworben.

Als erster Sekretär bzw. als Protonotar des Bruders Georg MARTINUZZI hat Kaspar von PEST an den Verhandlungen teilgenommen, die im Sommer 1551 zur Übergabe Siebenbürgens an FERDINAND I. und zum Einmarsch eines habsburgischen Heeres unter dem General CASTALDO nach Siebenbürgen führen sollten. Zusammen mit Nikolaus KORNIS war er z. B. im Oktober 1550 dieserhalb in Hermannstadt in diplomatischer Mission tätig.[44] Später wurde er von MARTINUZZI und CASTALDO zum Austausch persönlicher Botschaften verwendet.[45] Eine eigentümliche Rolle scheint er in den Begebenheiten gespielt zu haben, die in den frühen Morgenstunden des 17. Dezember 1551 zur Ermordung MARTINUZZIS in seinem Schloß in Winz (Alvinc) führten. PESTER ist vor der Geschichte mit dem Odium belastet, seinen bisherigen Brotgeber MARTINUZZI des Paktierens mit den Türken beschuldigt und durch diese Denunziation CASTALDO den entscheidenden Vorwand zu seinem heimtückischen Vorgehen in Winz geliefert zu haben.[46] Das uns hier zur Verfügung stehende Quellenmaterial verwehrt es, zu dieser Frage in gegründeter Weise Stellung zu nehmen. Es liegt aber folgender Tatbestand vor. Am 16. Oktober berichtete CASTALDO an FERDINAND I., daß er in der gleichen Nacht von einem Sekretär des Bruders Georg aufgesucht worden sei und von diesem unter dem Siegel völliger Geheimhaltung von einem beabsichtigten Verrat MARTINUZZIS Nachricht bekommen habe, der Siebenbürgen den Türken in die Hände spielen und sich selber die ganze Macht vorbehalten wolle.[47] Der sehr erregte Sekretär sei willens gewesen

A reformáció jegyében. Budapest, 1953. S. 351, wonach Kaspar von PEST den DAVID zum Studium in Wittenberg angeeifert habe, ist unseres Erachtens nicht stichhältig.

[43] *Quellen* a. a. O. Bd. 3. S. 559.

[44] Staatsarchiv Hermannstadt, Collectio Posterior Nr. 541.

[45] Vgl. *Történelmi Tár.* 1880. S. 663. ein Schreiben des Bruder Georg an CASTALDO »Quae dominatio vestra illustrissima per Casparem Pesthiensem, secretarium meum nunciavit, intellexi abunde«.

[46] Vgl. SCHULLER, J. K.: *Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551 und Martinuzzis Ende.* Hermannstadt, 1862. S. 53. Anm. 128. und HUBER, A.: *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende.* Arch. österr. Gesch. Bd. 75, 1889. S, 527.

[47] PRAY, G.: *Epistolae procerum regni Hungariae.* Bd. 2. Pressburg, 1806. S. S. 307—313.

seinen bisherigen Herrn zu verlassen. Er, CASTALDO, habe ihm für seine Eröffnungen im Namen des Königs Dank gesagt und ihn bewogen, seinen Dienst bei MARTINUZZI weiter zu versehen.[48] Ognieslav UTIEŠENOVIĆ hat in seiner Biographie MARTINUZZIS[49] diesen Sekretär in der Person des Marc Antonio FERRARI erkennen wollen, den CASTALDO selber wenige Monate früher dem Bruder Georg als Sekretär für die italienische Sprache beigegeben hatte und der dann in der verhängnisvollen Nacht tatsächlich den ersten Dolchstoß gegen MARTINUZZI geführt hat. Dieser Identifizierung steht aber eine Aussage dieses selben FERRARI entgegen, der später bekannt hat, daß ein anderer Sekretär dem General CASTALDO über die vermeintlichen Absichten MARTINUZZIS Nachricht gegeben habe.[50] Auch liegt ein gleichzeitiges Zeugnis des Adligen FARKAS de Harina vor, wonach Kaspar von PEST einem Dritten gegenüber sich in nahezu der gleichen Weise über den Bruder Georg geäußert habe, wie es CASTALDO gegenüber der Fall gewesen war.[51] Beide Aussagen stammen auffallenderweise aus der gleichen Zeit kurz vor dem Beginn der Unternehmung gegen Lippa. Belastend für PESTER muß auch der Umstand wirken, daß er unmittelbar nach der Ermordung seines Herrn sich meistens in der Umgebung des Generals aufgehalten, dem er sich gegen Ende des Monates auch auf seinem Zug nach Schäßburg anschloß. Von Schäßburg aus wandte sich Kaspar von PEST sodann in einem vom 5. Januar 1552 datierten Schreiben an König FERDINAND I. und trug diesem seine Dienste an.[52] Zu gleicher Zeit schrieb auch CASTALDO, ebenfalls aus Schäßburg, an FERDINAND und empfahl Kaspar von PEST als den früheren Sekretär MARTINUZZIS in warmen Worten für den königlichen Dienst.[53] Die Parallelität dieser beiden Schreiben ist in die Augen fallend und die Zusammenhänge sind hier fast mit den Händen zu greifen. Kurz vorher hatte FERDINAND seinem siebenbürgischen General Weisung gegeben, alle an der Aufdeckung des vermeintlichen Verrates beteiligten Personen zu schützen und für ihren Unterhalt aufzukommen.[54] Diese am 27. Dezember 1551 erlassene Weisung dürfte am 5. Januar 1552 noch nicht zur Kenntnis CASTALDOS gelangt sein. Er hat sich später aber offenbar daran gehalten, denn in den folgenden Monaten scheint Kaspar von PEST im Gefolge des Generals geblieben zu sein, von dem er wiederholt in Verwendung genommen wurde. CASTALDO hat sich seiner Sprachkenntnisse namentlich zu Verhandlungen mit den Gesandten der Moldau und Walachei sowie mit den Türken bedient.[55]

In der Umgebung CASTALDOS mag Kaspar von PEST auch mit den zur Neuorganisierung der siebengürgischen Finanzverwaltung ins Land gekommenen habsburgischen Kommissaren Georg WERNHER und Paul

[48] *Ebenda.*

[49] *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius.* Wien, 1881. S. 114.

[50] HUBER, A.: *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand* usw. a. a. O. S. 527 nach *Magyar Történelmi Tár.* Bd. 23. S. 243—258.

[51] Der Bericht des FARKAS de Harina zitiert von SCHULLER a. a. O. S. 53. Anm. 4.

[52] Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 557, vgl. auch Og. UTIEŠENOVIĆ a. a. O. S. 113 und Anm. 1. — Die Hinweise auf handschriftliche Quellen aus Wiener Archiven erfolgen auf Grund von Archivforschungen, die der Verfasser noch in der Zeit unmittelbar vor Ausbruch des zweiten Weltkrieges dort vorgenommen hat.

[53] Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 557.

[54] SCHULLER a. a. O. S. 73.

[55] VERESS, A.: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Românești.* Bd. 1. Bukarest, 1929. S. 109. u. 118.

Bornemisza in Fühlung getreten zu sein. Auf das Votum dieser Kommissare wurde im Oktober 1552 der Hermannstädter Bürgermeister Peter Haller mit dem Amt des siebenbürgischen Schatzmeisters betraut, während Kaspar von Pest zum Gegenschreiber ernannt und damit in die Mitverantwortlichkeit des Thesaurariats gestellt wurde, in dem er über die gesamte Geldgebahrung gleich dem Schatzmeister Rechnung zu führen hatte und in alle mit dem Dienst zusammenhängende Angelegenheiten Einblick nehmen sollte.[56] Am 20. Dezember wurden diese Abmachungen, kraft welcher Pester und Haller auf diesem Gebiet in die unmittelbare Nachfolge Martinuzzis einrückten, von Ferdinand I. bestätigt.[57] Die mit der Führung des siebenbürgischen Thesaurariats betrauten Männer waren alte Bekannte und sie dürften ihre neue Tätigkeit, deren Gang in einer Instruktion genau festgelegt war, alsbald eifrig aufgenommen haben. Leider ist darüber im Einzelnen aber sehr wenig bekannt, weil sie nur von kurzer Dauer war. Denn schon nach Jahresfrist legte Peter Haller seine Betrauung nieder, in dem er sein Alter und geschwächte Gesundheit vorschützte. König Ferdinand nahm seine Abdankung nach einigem Zögern schließlich zur Kenntnis, den Gegenschreiber Kaspar von Pest aber wünschte er ausdrücklich zu behalten.[58] Hallers Rechnungslegung wurde darauf mit den Aufzeichnungen Pesters konfrontiert und ihm schließlich, nachdem er einige fehlende Quittungen beigebracht hatte, die Entlastung erteilt.[59]

Am 20. November 1553, nach dem erfolgten Rücktritt Hallers, wurde Kaspar von Pest als Anerkennung für seine Dienstleistungen mit einigen Besitzungen aus dem Erbe der Vizaknai, darunter Calvasăr-Hidegvíz und Hărănglab-Harangláb gegabt.[60] Bald sollte auch er indes den Undank des Hauses Habsburg zu spüren bekommen. Im Herbst 1553 war der Kammergraf von Baia Mare — Nagybánya Petrus Literatus de Szentgyörgy festgenommen worden, weil er in den gegen die habsburgische Herrschaft gerichteten Aufstandsversuch siebenbürgischer Adligen verwickelt war. Wohl in seiner Eigenschaft als Leiter des siebenbürgischen Thesaurariats in der Zeit nach dem Ausscheiden Peter Hallers und vor der Übernahme des Schatzmeisteramtes durch Ladislaus Vass ließ Kaspar von Pest den Petrus Literatus aus unbekannten Gründen aus der Haft entkommen. Darauf erließ der Hof unter dem 9. April 1554 einen Haftbefehl gegen ihn.[61] Wie und ob sich Pester diesem Arretierungsbefehl entzogen hat, ist ungewiß. Im Herbst 1554 taucht er jedenfalls in Hermannstadt auf, wo er Ende September der in der Stadt furchtbar wütenden Pest erlegen sein muß. Denn am 3. Oktober ließ die Stadtverwaltung die Habseligkeiten des Verstorbenen nach Weißenburg schaffen, wo vielleicht noch Verwandte von ihm lebten.[62]

[56] Hofkammer-Archiv Wien, Liber regius 1552—1575, S. 76. f. Vgl. auch Engel, J.Chr.: *Geschichte des ungarischen Reichs.* Bd. IV. Halle, 1798. S. 66—67., 79—82 und Ember Gy.: *Az újkori magyar közigazgatás története.* Budapest, 1946. S. 403 f.

[57] Ebenda.

[58] Hofkammer-Archiv Wien, Akten der siebenbürgischen Hoffinanz.

[59] Szilágyi S.: *Török-magyarkori államokmánytár.* Bd. 1. Budapest, 1868. S. 12.

[60] Brukenthal-Museum Hermannstadt, Handschriften-Abteilung, Sammlung Rosenfeld.

[61] Staatsarchiv Wien, Repertorium Hungaricum S. 642.

[62] Staatsarchiv Hermannstadt, Konsular-Rechnungen VII. R. 1554, fol. 31 r »misso Anthonio Albam cum rebus defuncti Casparis Pesthiensis, expensis denarios 50.« — Es ist u. a. ein Bruder von ihm bezeugt, namens Joseph.

Auf diese Weise endete das Leben dieses Mannes, dessen bewegten Ablau. in dem Zeitraum von 1536 — 1554 wir hier nachzuzeichnen bemüht warenf Es mag an dieser Stelle vielleicht noch ein Hinweis auf das Wappen Kaspar PESTERS Platz finden, das auf einer Urkunde im Bistritzer Stadtarchiv erhalten geblieben ist.[63] Das feingeschnittene Wappen im Stil der Renaissance zeigt einen quergeteilten Schild mit einer wachsenden Gemse bzw. einem Hirsch im oberen Feld, während das untere Feld drei stilisierte Lilien aufweist. Umschrift in Minuskel: »Gaspar Pestiensis.«

Der Lebensgang des Kaspar von PEST läßt eine für den Kreis der gelehrten Kleriker des ausgehenden 15. und der ersten Dezennien des 16. Jahrhunderts kennzeichnende allgemeine Entwicklungslinie erkennen. Ihre Ausbildung als geschulte Schreiber und formgewandte Stilisten weist diesen Klerikern in der sich eben ausbildenden Behördenorganisation des in einer Umformung gewaltigen Ausmaßes begriffenen staatlichen Apparates ein neues Feld der Betätigung zu. Es ist besonders das Bereich der ungarischen bzw. der siebenbürgischen Finanzverwaltung, das Thesaurariat, wohin zahlreiche Vertreter dieser humanistischen Bildungsschicht drängten.[64] Diese verweltlichten Elemente geistlicher Herkunft sind es gewesen, die den Prozeß der Laizisierung der Bildung vorwärts getrieben haben, die Schrittmacher eines neuen Beamtentums, in welchem schließlich die neue weltliche Bildungsschicht zuerst Gestalt gewonnen hat.[65]

ANHANG

Vorrede

zu des Johannes HONTERUS *Epitome adagiorum* (Coronae 1541) nach dem in der Bibliothek des Evang. Presbyteriums A. B. in Kronstadt (Rumänische Volksrepublik) befindlichen Exemplar dieses Werkes.

GASPAR PESTHIENSIS STVDIOSIS CORONENSIBUS SALVTEM

Cum mihi per tempestates bellorum, quae statim post obitum serenissimi Principis, quondam Domini Ioannis Regis Vngariae subsecutae sunt, in Vngariam exeundi facultas nulla esset: videremque malum hoc in dies manare latius, urbes Transylvaniae mecum ipse circumspiciebam ubi hoc temporis quo a patria abessem, in honesto otio consumerem. Inter cogitandum subit mihi in mentem vetus illa necessitudo, quae iam inde ab aliquot annis inter me et Coronenses intercesserat: cuius recordatione permotus, huc me potius quam alio conferre volui: ut ex eorum studiis uulnere charissimae patriae grauissime percussus, medicinam tanti doloris peterem, caperemque hanc honestissimam otii mei oblectationem. Quorum consuetudo ita mihi iucunda fuit, ut non modo omnes molestias

[63] Staatsarchiv Klausenburg, Archiv der Stadt Bistritz, Urkunden 12/1549 Mai 11. Ich verdanke diesen Hinweis ebenfalls Prof. JAKÓ, von dem auch die Siegelbeschreibung stammt.

[64] KUBINYI A.: *A kincstári személyzet a XV. század második felében.* Sonderabdruck aus: Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, 1957. S. 36.

[65] Über die Bildungsschicht in Siebenbürgen und den Prozeß ihrer Verweltlichung bis zum Ende des 17. Jahrhunderts arbeitet Prof. JAKÓ Zsigmond in Klausenburg, dessen Gedanken wir uns hier verpflichtet wissen.

ex animo docta eorum conseruatione absterserint: sed effecerint mollem etiam ac iucundam peregrinationem. Et certe si aliqua ciuitas, patria excepta, mihi chara fuit, Coronam hanc semper amaui plurimum: tum propter auium summam erga omnes humanitatem, tum uero quod bonis disciplinis diligenter exulta nihil prius uirtute duceret, eamque non uulgari amore amplecteretur. Cum igitur hic frequens in aedibus amici versarer, compendia quaedam ex praestantissimis scriptoribus ad utilitatem studiosorum erudita quadam breuitate compilata conspexi: qua quidem ex re non mediocrem animo percepi voluptatem. Nam cum eruditio sine praesidiis librorum nulli facile contingat, locaque illa quae nobis librorum copiam facere consueuerunt, ita a nobis dissita essent, ut aut raro admodum libri ad nos perferrentur, aut etiam allatorum, propter inopiam rei familiaris multis emendi potestas deesset, assiduitate diligentiaque eiusdem effectum est, ut Typographiam uobis utilissimam, et apud nos antea non uisam, suis sumptibus fieri curaret: ut ex bonis authoribus optima quaeque ad cultum ingenii uestri desumpta (ne multum temporis in scribendo amitteretur) typis statim excusa in lucem prodirent. Primum igitur Grammaticam graecam et latinam, unde et recte scribendi et loquendi cognitio uobis contingeret, tanta felicitate edidit: ut ab istis rudimentis quasi per gradus paulatim ad ampliora uobis exurgere liceret. Deinde cum censeret eum qui eloquentiae laude duceretur, earum rerum quae praeceptis dialecticorum et rhetorum continentur, rudem esse non debere: cum ex illa praecepta optime disserendi, hinc vero ornate grauiter copioseque dicendi facultas peteretur, Aristotelem, Hermogenem, Ciceronemque et Quintilianum, earum disciplinarum facile principes secutus, ea in quibus tota uis praeceptorum consistere videbatur, ad usum omnium studiosorum, in utraque lingua legendum proposuit. Quid autem obsecro iure sanctius? quid legibus utilius? quae uitiorum emendatrices sunt, comendatricesque virtutum. Itaque cum illas ad salutem ciuium, ciuitatumque incolumitatem, uitamque hominum et quietam et beatam conditas esse constaret, Sententias ex libris Pandectarum Iustiniani ut aditum nobis ad omnes libros iurisprudentiae aperiret: una cum sententiis diui Aurelii Augustini doctoris celeberrimi, qui liber totus certe pius, et eruditione plenus est, non ita multo post eius officina emisit. Sententiae porro Publii mimographi, Enchiridionque Xisti, et Disticha Catonis cum aliquot opusculis Senecae postea sunt subsecuta: in quibus tanta est uenustas, ut si quis ea quae in illis continentur, ad amorem usitati sermonis traxerit, nihil fieri possit iucundius. Et non solum catalogum eorum librorum, qui hactenus in lucem aliorum quoque opera emerserunt, recenseam: Sententias catholicas Nili Monachi Graeci antea nunquam impressas, ex uetusto quodam exemplari nobis quasi denuo peperit: editurus propediem alios quoque authores Graecos, ex quorum lectione studiosis non mediocris accedet eruditio. Sed quid de Geographia dicam? disciplina ad cognitionem omnium bonorum authorum ualde necessaria: quam si quis sua laude, propter summam eius utilitatem fraudauerit, tum primum erroris sui ueniam non sine pudore deprecabitur, cum in consuetudinem doctorum, aut ipse, aut eius scripta inciderint. Et hanc itaque ad typum uniuersalis geographiae, una cum imaginibus constellationum expressam non solum uidens amantissimi studiosi: sed etiam diligenter (ut uideo) discitis. Accessit his nunc Epitome Adagiorum ex doctissimi uiri Erasmi Roterodami Chiliadibus congesta. Cum enim ueterum philosophorum historiorumque et poetarum libri adagiis et paroemiis passim referti essent, illasque ad solidam eruditionem plurimum pertinere arbitraretur: non inutile uisum est, si ex illo immenso libro, qui et ad lectionem iuuentuti grauis esset, et facultas quoque illius habendi paucis daretur, praecipua quaedam, et ad rem intelligendam per necessaria collegisset: ex quorum compendiosa interpretatione in cognitionem similium studiosi facile perducerentur: quae tamen sub ista breuitate ea fide reddita sunt, ut illum ipsum librum prae manibus gestare uideamur. Neque enim uidebatur necessarium esse, ut studio locupletandi libri adjicerentur pleraque, quae nouitiis quidem tironibus molesta, doctioribus uero superflua forent: quod eorum sententiam uel mediocriter eruditus ex proprietate uerborum statim intelligere potest. Et nisi paroemiae et adagia orationum magis illustrem et nescio qua maiestate resultantem efficerent, nunquam neque graeci neque latini illis tantopere fecissent delectati. Quas et Christus ipse nobis commendasse uisus est, cum ad modum paroemiae plerumque suum sermonem temperaret. Quem admodum enim picturae, quae ex coloribus adiutae, et facierum grata uenustate exornatae, spectatorem non solum voluptate quadam afficere solent: sed et oculos in eius admiratione rapere: Sic et oratio, quae si paroemiis modeste distincta fuerit, non modo aures satietate non afficiet, uerum etiam animum multa adhuc audire cupientem iucunda expectatione retinebit. Nihil igitur paroemiis in oratione acrius, nihil incitatius: quarum usus in congressu quoque familiari tantum elucescit, ut is demum et urbanus et salibus abundans merito existimari debeat, qui paroemiarum commodissimum usum habuerit. In his itaque exercenda memoria est: in his ediscendis paranda eruditio. Quare optimi studiosi, pro meo

erga uos amore singulari diligenter moneo, ut libellum hunc nocturna diurnaque manu uos uersare ne pigeat: ut assidua lectio et uobis maiorem facultatem adagiorum pariat, et colligendi quoque labor ex studiis uestris non omnino perditus esse uideatur. Neque unquam assentiamini eorum dictis, apud quos nihil ingenuum esse potest, nisi quod cum sordido quaestu fuerit coniunctum: qui liberalia quoque studia ab utilitate tantum, non illa quidem honesta, sed plane illiberali, contempta etiam linguarum cognitione metiuntur: ut tantum illam accessionem uirtutis, quam ex studiis uestris uos consecuturos uident, modis omnibus impediant. Sed ut Socratem dicere solitum accepimus, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque uirtutis. Ita ego, si monitis meis parueritis, confido uos contemptis illorum iudiciis, ad metam quam assequi cupitis, facile peruenturos. Si quid uero, quod ad originem adagiorum ac naturas rerum (unde desumpta sunt prouerbia) pertinet, studio breuitatis est praetermissum, fidus praeceptor, aut ipsae adagiorum Chiliades id facile diligenti interpretatione supplebunt. Cupio nos omnes bene valere. Coronae.

FABÓ IRMA

A Munka Szemléje

(1905. febr. 15.—1908. ápr. 29.)

„Az *ember munkája* felett tartunk szemlét a kultúrélet minden terén... Munkát szemléltetve munkára buzdítunk... Mérnökök, orvosok, írók, jogászok, gyakorlati szakmák képviselői figyelik kultúréletünk minden munkáját, tudással fegyverzett szemünket nem téveszti meg csalárd perspektíva, közelfekvők nagysága, távol dolgok látszólagos kicsinysége..." — magyarázza a lap címét e „merőben újszerű vállalkozás első termékének", az első évfolyam első számának beköszöntőjében a szerkesztőbizottság. Megindításakor FÓNAGY Ödön a főszerkesztő, OSVÁT Kálmán a felelős szerkesztő, de utóbbi helyét kisvártatva (1905. márc. 31-én) BALOG N. Imre foglalja el. Addigra a kezdetben nagyszámú és igen eltérő neveket egyesítő szerkesztőbizottság[1] is „szűkebbkörűvé" zsugorodik, majd ugyanazon év december 15-én teljesen DINER-DÉNES József és BALOG N. Imre szerkesztői irányítását jelenti be. Túlnyomó befolyásuk azonban már az év folyamán korábban kezdődött, s így alakul a lap mindinkább azzá, ami következő évi beköszöntőjéből is kitetszik: „független szocialista",[2] nem hivatalos szociáldemokrata orgánummá.

Mi érlelhette meg 1904 végére a kezdeményezők elhatározását, hogy ilyen folyóiratot indítsanak — nyilván nem tőkeerős vállalkozásként és hangsúlyozottan nem haszonlesésből?[3] Még érvényben van az 1848. XVIII. tc.-ben foglalt sajtótörvény, amely politikát tárgyaló laptól tízezer korona kauciót követel, és a politikai pártok sem mind elég erősek ahhoz, hogy e porondon

[1] Az említetteken kívül többek között BÁRDOS Artur, ELEK Artur, FENYŐ Miksa, FÖLDES Béla, OSVÁT Ernő, SZILÁGYI Géza, SZINI Gyula, VIDOR Jenő szerepeltek benne, de „a szerkesztésben közreműködött" például BOSNYÁK Zoltán min. osztálytanácsos, DINER-DÉNES József, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, GRATZ Gusztáv, EDVI ILLÉS Aladár' KERNSTOCK Károly, PAKOTS József, POLLÁK Illés, BÉDI SCHWIMMER Róza, TELCS Ede, VÁMBÉRY Rusztem, IGNOTUS, VÉSZI József, sőt WOLFNER (FARKAS) Pál is.

[2] Ld. POGÁNY József: *Kultúra — álkultúra*. Bp. 1962. POGÁNY József életrajza GERÉB Lászlótól: 311. l. A felszabadulás óta egyebütt történt említések részben a századeleji munkásmozgalmi sajtóhoz sorolják *A Munka Szemléjét* (pl. KATONA Ferenc—DÉNES Tibor: *A Thália története*. Bp. 1954. 92. l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. 3. köt. Bp. 1955. 595. l.), míg MUCSI Ferenc: *A magyarországi munkásmozgalom az 1905—1906. évi politikai válság időszakában* című kandidátusi disszertációjában (Kézirat. 1963. 615. l.) „szocialista jellegű társadalomtudományi lap"-nak nevezi, egyben az ortodox marxizmus legfőbb védelmezőjének, holott teljes keresztmetszetében nemcsak a lap nem mutat dogmatizmust, de DINER-DÉNES József a maga részéről határozottan ki is jelenti, hogy „nem ortodoxiából, nem az autoritásban való hit miatt ragaszkodom a Marxi történelmi materializmushoz, hanem tudományos felismeréseim alapján." (1907. 14. sz. 6. l.)

[3] 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „Nem a hasznot keressük! Célunk a szociális eszmék győzelme." Előzőleg is (1905. 3. sz. márc. 15. 2. l.) ostorozza egy cikk azt az érdekhajhászó közfelfogást, hogy nem a pálya — a siker boldogít.

marakodjanak, hiszen a *Népszava* is úgy válik majd — de csak 1905. április 1-én — napilappá, hogy a feltételül kitűzött huszonötezer előfizető helyett tizenegyezerrel kell megelégednie.[4] A dualizmus-kori politikai mesterkedések „zenebonájában" feudális hangok keverednek a szabadelvű párt „higított liberalizmusának"[5] szólamaival; politikai, gazdasági, művelődési — tehát társadalmi — állapotaink maradisága a lakosság többségének nyomorát és jogfosztottságát állandósítja. A századforduló táján előtérben levő főbb nemzeti követelések: az Ausztriától független vámterület, a hadsereg magyar ezredeinek magyar vezényleti nyelve, az újonclétszámot arányosan szabályozó véderőtörvény, az önálló magyar jegybank, a kiterjesztett választójog, a progresszív adórendszer az erőszakos gróf Tisza Istvánnak 1903. október végétől 1905. január végéig tartó miniszterelnöksége idején is mind megrekedtek a nagybirtokos és dzsentri többségű parlament tehetetlenségének kátyújában. A polgárság értetlenül, tétovázva állt a forgatagban, „szolgálatára azoknak, akik őt is, a munkásságot is egyformán el akarják tiporni. . ."[6] Maroknyi csapat kísérli meg „a második reformnemzedékből"[7] a századfordulótól kezdve, hogy nekitámadjon közállapotaink egy-egy undok hidrafejének, és a kor eszmeáramlatainak sokféle árnyalatát követve felvilágosító igyekezetük is más-más hangsúlyt kap. Minden szocialista jellegű megnyilvánulás eleve béklyókkal találkozik: 1904-ben már kötetben kerül nyilvánosságra a rendőrség jelentése a belügyminiszterhez *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak*-ról *az 1903. évben*, és ezek az azontúl is évente megjelenő dokumentumok részletesen számbaveszik a szocialisták sajtóját és más nyomdatermékeit. Haladó nézetek terjesztéséhez tehát csak úgy lehet némi szabad mozgást (illetve szókimondást) biztosítani, ha a cégér nem nyíltan elkötelező. Ilyen szándék egyébként *A Munka Szemléje* esetében, különösen eleinte, nem is volt; alcíme még 1907-ben is óvatosan *Társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat*, és nyíltan harcot hirdet ugyan a reakció ellen,[8] de csak utolsó, töredék évfolyamába lépve nyilvánítja ki, hogy „szociáldemokrata lap lesz, mint eddig. A szociáldemokrata párt céljaiért harcol a marxizmus fegyvereivel."[9] Addig a főszerkesztőt kötelezi ugyan a párttagság,[10] de a

[4] Révész Mihály: *Fél évszázad*. 2. kiad. Bp. [1947]. 45. l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* 3. köt. 289., 291. l.

[5] [Czóbel Ernő] T. E.: *A megvesztegetett forradalom*. A Munka Szemléje. 1907. 34. sz. nov. 9. 1—2. l.

[6] Goda Géza: *A választói jog küzdelme*. Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1—2. l.

[7] Horváth Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 14—15. l. „. . .ennek a másodiknak is az erkölcsi erő, az igazság tudata, a nagy kulturális felkészültség szerezte meg azt a kivételes helyzetet, hogy . . . olyan tekintélyre növekedett, amelyet a rend urai a maguk számára a legnagyobb veszedelemnek ítéltek."

[8] 1906. 24. sz. dec. 31. 1. l. „A megerősödött reakcióval szembe helyezzük a megerősödött harci eszközöket. . . . Programmunk a régi: törhetetlen harc a feudális Magyarország ellen. Az új dolgozó Magyarország megteremtése."

[9] 1907. 40. sz. dec. 21. és 1908. 1. sz. jan. 11. „Olvasóinkhoz! . . . A Munka Szemléje Magyarország proletariátusának érdekeiért küzd. A feudalizmus ellen, a kapitalizmus ellen." 1907. február közepétől a lap a párt Világosság nyomdájában készül.

[10] Diner-Dénes akkor nem tartozott „a szociáldemokrata párt értelmiségi vezetői közé", ahogyan Tömöry Márta említi *(Új vizeken járok*. Bp. 1960. 31. l.); állandó pártfunkciója nem volt, s nem is lehetett volna utóbb említett állásában, mert a párt még a bizalmiaknál is ellenezte, hogy rendszeresen polgári lapoknak dolgozzanak. *(A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben*. Bp. 1909. 233—234. l.) A pártiskolán 1907/8-ban előadta a gyakorlati politikát *(uo.* 108. l.) és 1907 augusztusában egyike volt a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusának bizottsági munkájában résztvevő küldötteknek.

cikkekért a szerző felel, mert „*A Munka Szemléje* nyílt teret enged a keretébe tartozó összes és különösen a sociálpolitikára vonatkozó kérdések megvitatásának, a szabad vélemény nyilvánításának. Az egyes cikkek közlése nem jelenti egyben a szerkesztőség állásfoglalását. . .”[11]

E lap megindításakor a Szociáldemokrata Pártnak még nincs tudományos folyóirata (a *Szocializmus* 1906. november elején indul), haladó nézetek terjesztésére már korábban kudarcba fulladt rövidéletű próbálkozások után — mint a Szilágyi Géza szerkesztette *A Polgár* (1900. dec. 23 — 1901. febr. 24), amelyben Viharos [Gerő Ödön] hadakozik a nagybirtokos OMGE ellen, és amelybe Thury Zoltán is írt — alig marad tér. A Társadalomtudományi Társaságnak egyébként is szűkebb, magasabb műveltségű körhöz szóló folyóirata, a *Huszadik Század*, akkor még jócskán liberális-konzervatív befolyás alatt állt, hiszen szerkesztőjét, Gratz Gusztávot — akiről később találóan állapította meg Vámbéry Rusztem, hogy „hűsége állandó, csak a tárgya változik”[12] — aligha vonzotta oda más, mint — szerinte — a közjogi küzdelmekbe fulladó politikai élet meddőségének elítélése.[13] Az *Uj Század* demokrata politikai hetilapként indul Vázsonyi Vilmos főszerkesztésével 1900-ban, 1903—4-ben kapcsolódik be szerkesztésébe Velszi Bárd [Wallesz Jenő] és veszi át Kadosa Marcellel, majd utóbbi Faragó Pállal, és lesz „politikai és társadalmi újság”, amely sokszor ostorozza helyesen „szomorú politikai és társadalmi közéletünk” jelenségeit: Faragó Pál például szidja a szociáldemokrata pártvezetőséget, mert csak vár és nem cselekszik;[14] Jaurès cikkeit is hozza. Bródy Sándor *Jövendő*jében ugyan *A forradalom* címmel rovat foglalkozik 1904-ben munkásmozgalmi hírekkel az egész világból, de vegyes világnézetű cikkeknek is helyet adva nem támad céltudatosan (csak megszűnése előtt, 1906-ban működik néha együtt *A Munka Szemléjé*-vel). Ha nem is részletezzük tovább a progresszív irányú lapokat, akkor is beláthatjuk, hogy főleg a liberális vagy úgynevezett demokrata, később szociológus-szociálpolitikus, polgári radikális nézetek megszólaltatásának volt meg a kevés kivétellel szűk, jobbára értelmiségi körben forgó szócsöve. (A *Budapesti Napló* a toleráns Vészi József vezetésével nem egysíkú, a szocialista párt- és szakszervezeti sajtót pedig többnyire a mindennapos, szerényebb írói követelményű feladatok töltötték be.) Márpedig *A Munka Szemléje* megindulásakor elsősorban a mai fogalmaink szerint helyes, világosan megfogalmazott, sokoldalú, természettudományosan megalapozott ismeretterjesztést óhajtotta megvalósítani a műszaki, természet- és társadalomtudományok, a művészet és irodalom terén egyaránt; ezenkívül a hazai közfelfogás szerint legsürgősebb teendők ismertetését és propagálását, a modern kultúra terjesztését és minden irányban harcot „Ocsúország”, a feudális Magyarország ellen. Ez az „egyetemességre” való törekvés hamarosan határozott körvonalakat nyert azáltal, hogy a lap szerkesztője, kiadója, tevékeny cikkírója — mindene Diner-Dénes József lett, aki e korban felötlően vallotta is magát marxistának, meg alkalmazta is a történelmi materializmus módszerét.

[11] A szerkesztőség közleménye az 1905. 5. számtól folyamatosan.

[12] *Dualizmus.* Századunk, 1934. 242—245. l. *A Munka Szemléje (A Társadalomtudományi Társaság.* 1906. 15. sz. aug. 15. 10. l.) így jellemzi: „. . . addig haladóskodott, míg alkotmánypárti képviselő lett.”

[13] Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora.* Bp. 1934. 2. köt. 102. l.

[14] *A taktika.* 5. évf. 1904. 50. sz. dec. 11.

DINER-DÉNES József (1857—1937) Lipótszentmiklóson született, Bécsben, Drezdában, Párizsban, Brüsszelben tanult: mérnök lett, majd művészettörténész, 1881-ben a Nemzeti Múzeumban archeológus, azután ismét külföldi tanulmányutat tesz (München, Párizs), és 1890 táján a berlini *Freie Bühne* munkatársa. Innen hazatérve csatlakozik az 1891-ben megindított (és 1895-ig megjelenő) *Élet* című irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóiratnak VIKÁR Béla, KATONA Lajos, KABOS Ede vezette köréhez; 1890-től kezdve önálló művészettörténeti tanulmányokat is tesz közzé: a legjelentősebb, *Leonardo da Vinci és a renaissance fejlődése* (1906) máig a legegyértelműbben materialista mű.[15] A műbírálat és irodalmi kritika maradt azután a hazai pályafutását végigkísérő mindennapos hivatása: a század elején belépett a *Neues Pester Journal* szerkesztőségébe, s onnan csak 1919-ben vált ki. Aligha szorul magyarázatra, mégis idézhetjük HARKÁNYI Edét, aki 1906-ban világosan kimondta: „Napjainkban az írók java bérmunkás."[16] A legtöbb haladó szellemű értelmiségi elhelyezkedett akkor is, ha világnézete nem egészen egyezett munkaadójáéval; egyben a liberalizmus szellemében tiltakozott az ellen, hogy evvel „eladta" magát. A *Journal* csendes, de nagy példányszámú lap volt a Magyarországon inkább németül olvasó kispolgárság meg az osztrák—magyar hadsereg középrétege és a bevándorolt szakmunkások számára: újságíróinak nem biztosított előkelő társadalmi állást, de nyilvánosságot és nevet mégis.[17] DINER-DÉNES napi cikkeiben igazságosságra, méltányosságra törekedett, gyakran lelkesen, de nem túlbecsülőn. Barátságos és előzékeny, sohasem hízelkedő, alantasságra képtelen, puritán becsületességű jelleme mindenben megmutatkozott, így közéleti szereplése csúcsán, a KÁROLYI-kormány külügyi államtitkáraként kifejtett tevékenységében is. Akkori diplomáciai kiküldetése Párizsba azután emigrációvá vált: a francia szocialista *Populaire* munkatársa lett, majd Amerikába vetődött.

A századforduló világnézet-keresésében DINER-DÉNES József a marxizmus határozott igenléséhez jutott el. Nyugaton szerzett természettudományos és műszaki ismeretei bizonyára meggyorsították útját a történelmi materializmus megértéséhez és alkalmazásához, s ez művészettörténeti dolgozataiból is kitetszik, sőt ezekben néha túlsúlyba is kerül.[18] A műbírálói hajlamnak és a társadalomtudományok aktív, sőt szenvedélyes művelésének összefonódására legkifejezőbben HATVANY Lajos megfogalmazása alkalmazható magyarázatul: „Csodálatos történelmi fenomén, hogy a még fel nem szabadult osztályok lelkiismerete javarészt már felszabadult osztályok tagjaiban rezzent fel először... a proletariátusé a polgárságtól különváló intellektuel burzsoában. — A feltörekvő osztály jogaiért való lelkesülés egyértelmű a kor művészetének megértésével..."[19] A polgárságtól ugyan sem ő, sem szociáldemok-

[15] Jelentős, hogy mégis megjelenhetett a Művészeti Könyvtár sorozatban, amelye a konzervatív koronghi LIPPICH Elek szerkesztett!

[16] GRENSŐ: *Társadalmi babonák. Közvélemény.* Szabad Gondolat. 1906. aug. 17. (Budapesti Napló. 226. sz.) Bár az úttörő Modern Könyvtár könyvkölcsönző vállalat DINER-DÉNES alapítása volt, van rá gúnyos utalás, hogy nem lett „milliomos". (KÓSZA Gyuri: *Regnum Marianum.* A Munka Szemléje. 1907. 19. sz. máj. 13. 14. l.)

[17] Ld. KRÜCKEN—PARLAGI: *Das geistige Ungarn.* Biogr. Lexikon. 1. Bd. Wien-Leipzig, 1918. 230. l.

[18] KUNFI Zsigmond: *Szocialista irodalom.* Szocializmus. 1. évf. 16. sz. 1907. jún. 20. 543—544. l. RÓZSA Miklós: *A lángész természetrajza. (Diner-Dénes József : Lionardo da Vinci.)* Budapesti Napló. 1906. 81. sz. márc. 23. 1—3. l.

[19] *Öt évtized.* Bp. 1961. *Tegnap és ma.* 375. l.

rata vagy szabadkőműves barátai: SZENDE Pál, HALASI Béla, KUNFI Zsigmond nem szakadtak el, de a különválásnak akkoriban maximálisan progresszívnek nevezett fokát DINER-DÉNESnél biztosította a marxista szemlélet.

*A Munka Szemléjé*nek 1905—6-ban szerkesztőtársa, majd 1907 végéig főmunkatársa BALOG N. Imre ügyvéd, kora ifjúságától újságíróskodott (szépirodalmi vagy részben kormánytámogató lapok után korszakunkban a *Budapesti Napló*ba és a *Jövendő*be is írt); sajtóperekben baloldaliakat védelmez, ADYnak is ügyvédje, később nagyipari vállalatok jogtanácsosa lesz. Leginkább politikai és a jogász tollára kívánkozó eseményekkel foglalkozik igen eszesen, és neki is tevékeny része van abban, hogy a lap általában oly logikus, szinte a matematikai levezetések módszerével megszerkesztett, világos okfejtésű vitacikkekkel és glosszákkal hadakozik minden maradiság, a politikai és kulturális fertő számtalan megnyilvánulása ellen.

A cikk- és szemleírók köre tág: marxista, szociáldemokrata, szabadkőműves, radikális, szociológus, szabadgondolkodó, orvos, mérnök, tanár, zenekritikus — amúgyis csak egy és ugyanaz a maroknyi csapat harcol az országban a reakció ellen, és nézeteik eltérő árnyalatait sokszor szinte egybeolvasztja az azonos ellenfelekkel való hadakozás, meg hogy hasonló korosztályhoz tartoznak (1873—1886 között születtek, alig akad DINER-DÉNESen kívül idősebb, például JÁSZAI Samu: 1859). A lap nevesebb szerzői között fellelhető BOLGÁR Elek, BRESZTOVSZKY Ernő, CZÓBEL Ernő, DÁNIEL Arnold, GÁRDOS Mariska, GODA Géza, HARKÁNYI Ede, JÁSZAI Samu, KŐHALMI Béla, KREJCSI Rezső, KUNFI Zsigmond, LÁNCZI Jenő, LÁNDOR Tivadar, MADZSAR József, POGÁNY József, POLLÁK Illés, RÁCZ Gyula, RUDAS László, SZAKOLCZAI Árpád (gyaníthatóan az Aba Sámuel jelzetű cikkek szerzője), SZENDE Pál, VEÉR Imre, YARTIN (NYITRAI) József, talán a szemlékben □ jelzettel GÁBOR Andor is, sőt levelezője is van: az oroszországi eseményekről „pétervári tudósítója" ír PINKOVSZKY M., illetve PRIKVASKY néven. Az induláskor felkérte ugyan a gyárosokat és a vállalatok vezetőit, hogy számoljanak be a munkáról, a fejlődésről és a haladásról, de ez legfeljebb értesítések formájában következik be, míg cikkekkel jelentkeznek távolabb álló, más nézetűek is.

A Munka Szemléje 16 lapon jelent meg, kvart alakban, kétszer havonta, majd 1907 elejétől hetenként, az első évben nyolc, azontúl tíz korona évi előfizetési díjért, utóbb szakszervezeteknek féláron. Borítóján hirdetések, a lap legvégén néhány fizetett közlemény *Értesítések* címmel, láthatóan bizonyos tartalmi rostán átbocsátva — mindez csekély bevételt biztosít. Első számában nagy példányszámával kecsegteti a hirdetőket, de ilyesmire nem sikerült adatot találni; kortársi becslés szerint aligha lehetett az tartósan ezernél több. (A párhuzamosan megszólaló haladó orgánumok közül a *Szabad Gondolat* volt e tekintetben előnyösebb helyzetben, mert nagy példányszámú napilap, a *Budapesti Napló* mellékleteként jelent meg. A szociáldemokrata párt elméleti folyóiratára, a *Szocializmus*ra 1908-ban csak ötszázan fizetnek elő;[20] a *Nőmunkás* előfizetőinek száma 1000—1500.[21] Az egész magyarországi munkássajtó a földművesekével együtt 1906-ban heti százezer, 1907-ben százötvenezer példány-

[20] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908. évben.* Bp. 1909. 319. l.

[21] *Ua. az 1907. évben.* Bp. 1908. 243. l. A szociáldemokrata párt 1906/7. évi jelentése szerint kéthetenként 1500 példányban jelent meg. A *Szakszervezeti Értesítő* 1907. januári 1. számában (3. l.) ezer példánnyal sorolja fel a *Nőmunkást.*

ban jelent meg.[22] Csak a röplapokat adták ki tekintélyes példányszámban, így a szociáldemokratákét 1907-ben különböző témákról tíz—ötszázezer példányban,[23] és DINER-DÉNES József *hetvenezer* példányban osztatta szét az országban *Nyílt levél gróf Andrássy Gyula belügyminiszter úrhoz* című vezércikkét a szocialisták üldözéséről *A Munka Szemléje* 1906. június 30-i számából.[24] A lap hatását azonban nem mérhetjük le kizárólag az előfizetők számán. A „véleménysajtónak" ugyan akkoriban még nem volt más terjesztési módja, csak a hírszolgáltató bulvárlapok elégítették ki 1896 (az *Esti Ujság* megindítása) óta délutánonként az utca növekvő kíváncsiságát[25] — bár e nemben nem érdektelen számunkra *A Nap* rangos újságírógárdájával, mert a magát független demokatának nevező polgárságnak viszonylag óriási tömegéhez jutott el, ellenzéki követeléseket is hangoztatva; sőt a kracjáros néplapban, a *Friss Ujság*ban is sokszor figyelemre méltó némely idevágó téma tálalása. *A Munka Szemléje* viszont közkézen forgott a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának hallgatói között (DINER-DÉNES a Szabadiskolának választmányi tagja[26] és előadója volt) — márpedig ott mindig szép számmal akadt munkáshallgató[27] (a Szakszervezeti Tanács is ajánlotta az iskolát[28]), és a felkeltett érdeklődés tovább hullámzott. A folyóiratot a haladó szellemű lapok időnként lelkesen ismertetik, teret adnak munkatársai cikkeinek, sőt át is vesznek belőle egyetmást — mint a *Virradás*ba, az Országos Polgári Radikális Párt központi közlönyébe SZAKOLCZAI Árpád (feltehetően saját korábbi írásait) vagy a *Jövendő* BALOG N. Imre *Kristóffy és Gorkij* című cikkét (az 1906. 6. számból). A nagyváradi szocialista folyóirat, *A Jövő* szerint „*A Munka Szemléje* feladatának magaslatán áll, megfelel hézagpótló hivatásának".[29] A *Szabad Gondolat* pedig MADZSAR József szerkesztése idején így ír róla: „. . . pompásan szerkesztett radikális folyóirat, a szokott változatos tartalommal jelent meg. . . szellemi táplálék azok számára, akik nem viselnek a szemükön ellenzőt és gondolataikat végig merik gondolni."[30] Majd: „az egyedüli nagyobbstílű, radikális szellemű magyar folyóirat."[31]

*A Munka Szemléjé*ben a legjellegzetesebbek és leghatásosabbak az állandó rovatok és a jelentősebb cikksorozatok. Rovatai: *Szemle* és *Szempontok*. A *Szemle* a tulajdonképpeni ismeretterjesztés-hírmagyarázat-kritika helye; csoportosítása: *Társadalom. Tudomány. Irodalom és művészet. Technika. Közgazdaság. Munkásviszonyok.* Később kissé módosítva bölcsészet, színház, szociális

[22] *Szabad Gondolat.* 1906. jul. 6. (*Budapesti Napló.* 184. sz.) 12. l., ill. az előzőleg idézett évi jelentés 231. l.

[23] *Uo.* 232. l. A következő évben röplap is csak legfeljebb kétszázezres példányszámban jelent meg. (*Ua. az 1908. évről.* 137—138. l.)

[24] Ld. *Szabad Gondolat.* 1906. júl. 10. (*Budapesti Napló.* 188. sz.) 11—12. l.

[25] DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 228—230. l.

[26] A Társadalomtudományi Társaságnak 1906-tól tagja, de a *Huszadik Század*nak nem munkatársa. (*A Munka Szemléje.* 1907. 19. sz. 2. l.)

[27] Ld. *Jelentés a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1907—1908-ik évi működéséről.* Huszadik Század. 1908. 9. évf. melléklete, XVI. XXIII. l. Az első félévben kb. nyolcszáz, a másodikban mintegy hatszáz.

[28] Pl. *Szakszervezeti Értesítő.* 1905. 2. 8. 10. sz., 1906. 7., 12. sz., 1907. 1. sz.

[29] 1906. 4. sz. 128. l.

[30] 1906. júl. 17. (*Budapesti Napló.* 195. sz.) 12. l.

[31] 1906. aug 3. (*Budapesti Napló.* 212. sz.) 13. l. *A Munka Szemléje* megindulását azonnal jelezte *A Nap* Irodalom rovata is: 1905. 45. sz. febr. 19. 12. l., majd megemlíti a *Pesti Napló:* 1906. 16. sz. jan. 17. 14. l.: „Második évfolyamába lépvén a Munka Szemléje című társadalomtudományi folyóirat, új szerkesztőt kapott *Diner-Dénes* József, a jeles publicista személyében. Az első szám mindjárt gazdag tartalommal jelent meg. . ."

mozgalom, társadalompolitika, természettudomány, új könyvek címszavak kerülnek bele. A *Szemle* előtti cikknek nevezett glosszába, amely 1907 elejétől címe szerint is *A hét politikai krónikája*, és a lap legvégén addig megbújó apróbetűs *Szempontok*ba sűrít annyi éles-gúnyos politikai csipkelődést és vagdalkozást, amennyit kaució és sajtópör nélkül megtehet. Kevéssé érinti a napi politika eseményeit, inkább annak jelenségeit. Stílusa a tárgy jellegéhez alkalmazkodón változatos, sokszor lendületes, s humor, szókimondás jellemzi.

Legélénkebb visszhangja *Az álkultura kitartottjai* címen 1906 elején megkezdett cikksorozatnak volt. A baloldal üdvözölte: a *Szabad Gondolat* szerint „úgynevezett kultúrintézményeinket mefisztói modorban bíráló" cikkek,[32] *A Jövő* pedig megállapítja, hogy „amióta DINER-DÉNES József, a kiváló marxista is belépett a lap szerkesztőségébe, máris élénkséget hozott be a magyar közéletbe. Elég utalnunk az Álkultúra kitartottjai c. cikksorozat nyomán keletkezett érdeklődésre és arra a nyüzsgésre, amelyet előidézett a tudomány prostituáltjai között."[33] A nyüzsgés az akadémikus tudomány és művészet karámaiból olykor kihatolt például az *Alkotmány* vagy a „méltóságos" *Budapesti Hírlap*[34] hasábjaira is. — A sorozatot LÁNDOR Tivadar vezeti be:[35] az igazi kultúrának egyik alapvető elve a munka megbecsülése; ez hiányzik közszellemünkből, ehelyett érdekcsoportok alkotnak tekintélyeket, s kitartott emberek, kitartott intézmények az álkultúra tenyészgombái. Felvonultatják tehát a Nemzeti Színházat (LÁNDOR Tivadar); a budapesti egyetem jogi karát a rektortól a pedellusig (DINER-DÉNES) — meg is ütköztek rajta az egyetemi körök, hiszen „rövidlátó és rövidgondolkozó" professzorokat, pipogya, tudatlan rektort és dékánt, klerikalizmust, korrupciót leplez le és vonatkoztat az egész egyetemre; sorra kerül a klinika és vidéke is (megvesztegetések a magántanári címek és a szigorlatok körül); *Kis emberek nagy hete* megjelöléssel (SŐNYI Zsögöd) az Akadémia; a koalíció; az oktatásügy *(Az érettségi bomlása)* ; a szubvencionált újságírás, s viszont a botrányhősök fujtatása megvesztegethetetlen leleplezőik ellen; a kétszínűség és talpnyalás; a politikusok botrányai, azután *Az álkultúra terjedése* (FABER Oszkár a keresztényszocialista egyesületek klerikális „kultúrájáról") — de közbeiktatja az álkultúra áldozatait is: KOSSUTH Lajost, akinek beszédeit KOSSUTH Ferenc meghamisítva adta ki, és ARANY Jánost, akinek már életében el kellett tagadnia forradalmiságát, azóta pedig versgyűjteményeiből kihagyják a *János pap országát* (ezért közli is). 1907 elején a Társadalomtudományi Társaságból kilépett maradiak új alakulatáról, a Magyar Társadalomtudományi Társaságról állapítja meg, hogy abban együtt van az álkultúra minden kitartottja: tudákosok, féltudósok úznek nacionalista népbolondítást munkáskizsákmányolás céljára. A cikksorozat ezután megváltozik: *A mi őseink* és *Titkos barátaink* lépnek helyébe, írásaikból, beszédeikből vett idézetekkel. Célja: meggyőződésünk, gondolkozásunk őseit emeljük ki a múlt homályából.[36] Ilyenek MARTINOVICS és BACSÁNYI, KÖLCSEY, SZÉCHENYI *(Világ)*, TELEKI László, BERZEVICZY Gergely, GRÜNWALD Béla, ifj. ÁBRÁNYI Kornél — aki a kormány sajtóirodájának főnökeként el merte ismerni „a lenézett, demokratikus elemek" fáradozását, hogy lerakják az anyagi és szellemi haladás alapjait. Hosszabb szünet után még

[32] 1906. júl. 10. (*Budapest Napló*. 188. sz.) 11—12. l.
[33] 1906. 4. sz. 128. l.
[34] Szerkesztője RÁKOSI Jenő.
[35] *A Munka Szemléje*. 1906. 2. sz. jan. 31. 4—5. l.
[36] *Uo*. 1907. 9. sz. márc. 23. 6. l.

egyszer találkozunk *Az álkultúra kitartottjai* címmel, amikor a rendőrfőkapitány és a belügyminisztérium, meg a BÁRCZY István polgármesterrel is szembehelyezkedő fővárosi tanács furfangos összejátszása halálra ítélte a Thália Társaságot.[37] Hogyne, hiszen az nemcsak nagy művészi értékű színműveket adott elő „a megkövesedett és hazugsággá vált konvenciókat" leromboló stílusban,[38] de ahhoz is volt mersze, hogy (a szociáldemokrata pártvezetőséggel megállapodva) 1906 februárjától munkásoknak tartson előadásokat! DINER-DÉNES József akkori beszámolója[39] megemlékezik róla, mily közvetlen volt az érintkezés a színpad eseményei és a proletár közönség között, és bár akkor is, később is[40] bírálja a munkások elé vitt darabok megválogatását, megállapítja az előadások irodalmi *és* szociális jellegét. „Éppúgy, amint a képzőművészetben reájöttünk annak a felismerésére, hogy a művészetnek céllal kell bírnia, így vagyunk a drámai irodalommal is... A művészetnek a munkásra nevelő hatással kell lennie... mindenekelőtt emberi öntudatát kell erősíteni."[41]

A Munka Szemléje egész létét végigkíséri az általános titkos választójogért folytatott küzdelem segítése, szemmeltartása, a partnerek és ellenfelek megmozdulásainak kommentálása. Belefonódik a párhuzamos polgári eszmeáramlatok: a szabadkőművesség és a szabadgondolkodás ismertetése és a nemzetiségi kérdés megvilágítása. Sok helyes okfejtés, külföldi párhuzamok bizonyító erejű felhasználása, rengeteg okos érv mellett nem hiányzik a gyengeség sem: bizony megízleli „a király akarja"-mézesmadzagot, míg a kormányt és az arisztokráciát ostorozza.

A választójogi harc értelmének magyarázatát 1908-ban, röviddel a lap megszűnése előtt, *A végküzdelem* című lelkesítő vezércikk adja meg:[42] korántsem várja az óhajtott általános, titkos, községenkénti választójogtól, hogy „itt az ígéret földjét teremti meg, a modern államot varázsolja elő" — hiszen ha romba döntöttük a feudális, rothadt Magyarországot, akkor helyébe a nem kevésbé kizsákmányoló kapitalisztikus burzsoá állam lép. Akkor hát miért nem mindjárt a jövő szocialista kollektív társadalmáért folyik a küzdelem? MARXra hivatkozva megokolja, hogy e fejlődési fokot átugrani nem lehet,[43] mert először az ország gazdasági struktúráját kell átalakítani ahhoz, hogy politikailag és szociálisan is átalakulhasson. Már két évvel korábban előrelátta, hogy a koalíció „meg fogja kísérelni, hogy elsinkofálja"[44] az általános választójogot — pedig GODA Géza még előbb bebizonyította, hogy „a nemzeti politika szempontjából is jelentősebb, mint a hadsereg vezényleti nyelvének magyarosítása."[45] Most figyelmezteti ezeket az urakat: nem vezetik

[37] DOMOKOS Illés II. 1908. 11. sz. ápr. 4. 4—6. l.

[38] BENEDEK Marcell: *A harmincéves Thália.* Századunk, 1934. 173—174. l. — KATONA Ferenc—DÉNES Tibor: *A Thália története.* Bp. 1954. 23., 31. l.

[39] *Thália-színház.* A Munka Szemléje. 1906. 3. sz. febr. 15. 11. l. Szemle.

[40] *A Thalia-társaság.* Uo. 1906. 21. sz. nov. 15. 13. l. Szemle.

[41] *A Munka Szemléje* e rovatának utódát teremtette meg *Kultúra — álkultúra* címen POGÁNY József a *Szocializmus*ban 1910—14 között. (Ld. GERÉB László id. életrajzát: 317. l.)

[42] *A Munka Szemléje.* 1908. 9. sz. márc. 14. 1—2. l.

[43] MÁRKUS László is így közli a szociáldemokrata pártvezetőség álláspontját: *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez.* Bp. 1963. 143. l.

[44] [DINER-DÉNES József] d-r: *A győzelem.* A Munka Szemléje. 1907. 7. sz. ápr. 15. 9. l.

[45] *A választói jog küzdelme.* Uo. 1905. 13. sz. szept. 15. 1—2. l.

félre a proletariátust, „melyben nemcsak osztályának, hanem erejének öntudata is él." Ösztönzi is a munkásságot, amelynek akciója látszólag gyengül, pedig a mégoly impozáns 1907. október 10-i országos sztrájktüntetés nem volt elegendő: még nehéz harc közepén vagyunk.[46] A szabadkőművességnek, amely polgári elemek szövetsége, s 1904 óta haladó szociális programot hirdet, szintén támogatnia kell az általános választójogot, és csődjét jelenti, ha meghátrál társadalompolitikai kötelessége elől.[47] E megnyilatkozásokhoz megemlítendő, hogy a lapnak több munkatársa — marxista is — tagja volt a haladó MARTINOVICS-páholynak, viszont a vegyes összetételű Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy kívánta a politikát a szövetség köréből kizárni. A szabad gondolat előítéletektől mentes gondolkozást jelent — magyarázza — a természettudományok fejlődése hozta létre, és különösen fontos a politikában, ahol az előítéletek tömege akadályozza az igazság felismerését.[48]

Amikor a választójog elvi ellenségeinek jelszavait pontról pontra világos érvekkel cáfolja, előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés.[49] *A Munka Szemléjének* állásfoglalása az 1868-ban hozott, végre nem hajtott nemzetiségi törvényben kifejezett egyenjogúság alapelvére támaszkodik; ugyanakkor nem tér el a magyar politikai nemzet, az integer magyar állameszme gondolatától — nemcsak azért, mert a lapot azonnal betiltották volna, hanem mert valóban ez a felfogása, hiszen a szociáldemokráciának is állandóan bizonygatnia kellett, hogy a nemzetköziség nem hazafiatlanság.[50] Kikel viszont a modern nacionalizmus ellen, amely nemzeti államon az arisztokraták konzervatív uralmát érti,[51] és a sovinizmus ellen megszólaltaja a román és a német kisebbségek szociáldemokrata vezéreit is.[52] BALOG N. Imre kifejti, hogy a sovinizmus legjobb ellenszere a szociális világnézet terjesztése a nemzetiségi vidékeken választóvá érlelendő proletárok között.[49] Később megdícséri a nemzetiségi képviselőket, mert csak ők fejtenek ki „az ország közérdekeit érintő tevékenységet" a minden haladást megfontoltan gyilkoló magyar parlamentben, noha „nem őket illetné ebben az országban a haladás vezérszerepe — de beléjük szorult" „a fajmagyarság hazug nacionalizmusa" ellenében. . .[53] Ezek szerint minden szociális reform „a nemzeti törekvések elnémítását célozza";

[46] Uo. 1907. 40. sz., 1908. 1. sz.

[47] [BALOG N. Imre] Frater Emericus: *A magyar szzabadkőművesség bukása.* 1905. 18. sz. nov. 30. 1—4. l.

[48] DINER-DÉNES József: *A szabad gondolat és az általános választói jog.* 1905. 17. sz. nov. 15. 1—2. l. ADY Endre viszont később farizeusoknak nevezi a polgári, lármás és hazug szabadgondolkodókat, „akik csak politikából vannak hadilábon a dogmák isteneivel." *(Jegyzetek a Szajna mellől.* Szocializmus. 1908. 19. sz. szept. 5. 639—640. l.)

[49] BALOG N. Imre dr.: *A nemzetiségi kérdés és az általános titkos választói jog.* A Munka Szemléje. 1905. 15. sz. okt. 15. 1—4. l.

[50] GARAMI Ernő: *Hazafiság és nemzetköziség.* Bp. 190?. 43. l.: „A nemzetköziség azt jelenti, hogy *minden* országból hazát teremtünk a népnek. . ."

[51] ABA Sámuel: *Nemzeti állam — népállam.* A Munka Szemléje. 1907. 27. sz. aug. 24. 1—3. l.

[52] *A választójog és a nemzetiségek.* SACHSE *József referátuma a magyarországi német szociáldemokraták országos értekezletén.* 1907. 25—27. sz. — RACOVSKI, C.: *A nemzetiségek és az általános választójog.* Uo. 30. sz. 17—18. l.

[53] [BALOG N. Imre] b. i. dr.: *A nemzetiségek — elől!* 1906. 13. sz. júl. 15. 10—11. l., majd 1907-ben *(A hét politikai krónikája.* 8. sz. márc. 16. 11. l.): „. . .Hodzsa Milánnak kellett felállnia a magyar parlamentben, hogy a szabadságot védelmezze . . . nem akadt a magyarok közt senki, aki a munkások szervezkedési szabadságáért szót ejtett volna!"

és nem jár választójog a munkásosztálynak, mert nemzetközi érzelmű, a nemzetiségeknek, mert a magyar állameszme ellenségei, a többi jogtalannak, mert vagy zsidó, vagy szabadkőműves, vagy antiklerikális — mindenképpen megbízhatatlan![54] Mégis „akinek finomak az érzékei, már észleli jöttét a jövendő Magyarországnak, amelyben már nem tátong örvény nemzet és nép között... az alkotmány nem jelent egyet kevesek kedvezményezésével és sokaknak károsításával, amelyben a hazafiasság nem szolgál köpenyül az 'urak' kizsákmányoló önkénye és a tömeg rabszolgaságának elfödésére." „Roskadoznak a bálványok, ha öregszenek" — a legfontosabb, hogy az oligarcha uralommal szemben „a páriák nagy tömege megkezdette mozgalmát. Nemcsak az ipari munkások, de a földet művelők is tudatára jöttek gazdasági jelentőségüknek."[55] Szóvá teszi a választójogot megcsúfoló maradi megyerendszert, miáltal száz—kétszáz ember szavazata dönt százezrek helyett; egyúttal községi választási reformot is követel az általános titkos képviselőválasztási joggal párhuzamosan.[56]

Érdekes az *Új lapok* szemléje a koalíciós kormány megalakulásakor,[57] amikor a választójog kérdése differenciálja és integrálja a pártokat. Még nem tudni, milyenek lesznek, de szélső pontjaik világosak. Tisza István köré kristályosodik a konzervatizmus (nemhiába nevezi ugyanekkor a clevelandi *Szabadság* fekete-sárga kengyelfutónak Tisza Kálmán fiát, „a kígyót")[58] — a másik oldalon „az új emberek: a szocialisták. Közöttük rakódnak le az átmeneti árnyalatok." Közös vonásuk az érdeklődés a szociális kérdések iránt: most bukott meg a közjogi irány. Homályosan és elmosódón bontakozik ki egy radikális-burzsoá párt az *Új Korszak* népoktatásügyi lapban: „demokratikus, de nacionalista; jogokat kér, de az uraktól várja. Nem harcol ellenük, hanem meg akarja győzni őket. — A nemzetiségek aktivitásba lépnek, ... félnek is tőle a határokon. Ezért indult meg *Az Őr* Ipolyságon, és rossz versekkel és még rosszabb novellákkal terjeszti a magyarságot... Az egyetlen lap... amely nem vár senkit, kit ápolgatva ápolná magát: *A Jövő* nagyváradi szocialista havilap. Bátor és szerény. Tartalmas és érdekes... A nagy lépésekkel járó és erősen terjedő földmíves mozgalomnak is akadt lapja: a Bögötében fogant[59] *Testvériség*..."

A választójog taglalásához kapcsolódik a nőkérdés is. Diner-Dénes megokolja, és a nőkérdésben sorozatosan cikkező Kovácsné Balog Vilmát is meggyőzi, hogy nincs külön küzdelem a nők választójogáért: a nő társadalmi és gazdasági helyzetét minden irányban csak a szociális társadalom oldhatja meg; idézi később e nézetet Bebel *A nő és a szocializmus* című könyvéből is.[60]

[54] Balog N. Imre: *A megbízhatatlansági elmélet. (Az általános titkos választói jog ellenzése: Széchenyi politikájának folytatása és Kossuth Lajos elárulása.)* 1905. 18. sz. nov. 30. 4—5. l.

[55] *Az elmúló és a jövendő Magyarország.* 1906. 1. sz. jan. 15. 1—3. l.

[56] Cser Alán: *Az általános választójog és a megyék.* 1907. 30. sz. okt. 5. 20—21. l. — [Balog N. Imre] b. i. dr.: *A községi politika alapja.* Uo. 12. sz. ápr. 13. 7—8. l.

[57] -ri- 1906. 7. sz. ápr. 15. 13—14. l. Szemle.

[58] 1906. 78. sz. ápr. 14. 3. l.

[59] A Vas megyei Bögöte arról volt nevezetes, hogy ott a különben anarchista-szocialista Batthyány Ervin népiskolát alapított, s annak felavatását erőszakos klerikális közbelépés próbálta meghiúsítani; erről ld. *A Munka Szemléje* 1906. 1. számának (jan. 15.) Szemle rovatában Diner-Dénes József: *Bögötéről — a „Pesti Hírlap"-nak* (9—10. l.) és *uo.* 11. l.: *A szabad gondolat hívei egyesületének közgyűlése.*

[60] 1908. 6. sz. febr. 15. 12. l.

Kíméletlen harcot hirdet a polgári nőmozgalom, a feminizmus ellen, és ebben kiváló segítőtársa RUDAS László.[61] A feminista-vezér BÉDI-SCHWIMMER Róza neve ugyan kezdetben még a munkatársak között szerepelt ismertetésekkel, aminthogy mindig számos ismertetés foglalkozott a nőt, a családot és a gyermeket érintő társadalmi feladatokkal, így a szétforgácsolt, hamis humanizmusú jótékonykodással, a papi nőtlenség erkölcstelen kétszínűségével, a törvénytelen gyermek megkülönböztetettségével, a nőmunkával, az alkoholizmussal, a prostitucióval és leánykereskedelemmel, a magzatelhajtással mint gazdasági kérdéssel, a nők kivándorlásával, az emancipációval, mely csak eszköz és nem cél: a burzsoá feminizmus ártalmas voltát azonban a GÁRDOS Mariska-közvetítette külföldi példán kívül[62] később alaposan megmutatta itthoni szereplőinek elvtelen politikai mindenhová-dörgölődzése. (A feminizmus e mivolta éppen ezekben az években világlott ki a proletariátus számára. 1905 januárjában még az akkor is már marxista szocialista POGÁNY József például *Társadalom* című próbálkozását alcímében „Szociológiai, különösen feminista havi szemlé-"nek nevezte; lapjának egyetlen megjelent száma valóban csakis szociológiai szempontból tárgyal nőkérdéseket.)[63]

A kor eszmeáramlatainak legérdekesebb vetülete *A Munka Szemléjé*ben kétségkívül az 1907-ben JÁSZI Oszkárral folytatott polémia a leendő radikális pártról és annak programjáról. DINER-DÉNES József a koalíció-teremtette aktuális helyzetben kívánatosnak tartja a feudalizmus ellen polgári párt alakulását, amely nem mellőzheti a kapitalistákat és követőiket; a szociáldemokrata párt forradalmi állásponton marad ugyan, de időlegesen támogatná azt, bár szerinte „polgári pártok csak azért szövetkeznek szocialista pártokkal, mert ezeknek megvan az, ami nekik hiányzik, ti. bátorságuk és tömegük."[64] Szembefordul viszont JÁSZI Oszkárral, aki a szocialisták úgynevezett átmeneti programjából kiragad néhány pontot, „a 'függetlenségi eszme' segélyével megfosztja penetráns szocialista szagától és nemzeti-polgári-demokrata parfümmel illatozza be," de hiányzik tervezetéből a döntő pont: az agrárprogram, mert a „parasztvédelem" teljesen határozatlan fogalom.[65] JÁSZI a *Huszadik Század*ban kissé hangzatosan védi a függetlenségi gondolat alapvető fontosságát, és hivatkozik a *Népszavára*, amely a nemzetietlenség vádja ellenében „sokszor hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párt szükségképp a független Magyarország kivívására törekszik."[66] A vita utóbb a választójogi liga tevékenységével kapcsolatban élesedik: intézőbizottságának mindketten tagjai (sőt jelen van ülésén ADY Endre is, de nem vesz részt az azt követő nyilatkozatokban). DINER-DÉNES a radikálisok kerékkötőjének tartja JÁSZIt, és állhatatlansággal vádolja, amióta a kormánytól ötvenezer korona „ösztöndíjat" nyert organikus-szociológus MÉRAY-HORVÁTH Károly befolyása alá

[61] [DINER—DÉNES József] D-r.: *A nők választójoga*. 1906. 21. sz. nov. 15. 9—10. l. RUDAS László: *Polgári és proletár nőmozgalom*. Uo. 16. sz. aug. 31. 5—6. l.

[62] [GÁRDOS Mariska] (gm.): *Hadüzenet a férfinemnek*. 1907. 24. sz. júl. 13. 6—7. l.

[63] *A Nap* szerint „középhelyet foglal el a szigorúan tudományos és a külföldön divatos, nagyon is népszerűsködő szociológiai lapok között." (1905. 11. sz. jan. 11. 13. l.)

[64] DINER-DÉNES József: *Szocializmus és ipar*. III. Szocializmus. 1906—7. 6. sz. 1907. jan. 17. 169—174. l.

[65] *Radikális programm*. A Munka Szemléje. 1907. 1. sz. jan. 26. 1—2. l.

[66] *Radikális programm*. Huszadik Század. 1907. 8. köt. 2. sz. 186—188. l.

került. „Legélesebben tiltakoznom kell az ellen, hogy ő és a teoretikus radikálisok a legkisebb mértékben is a szocializmus ügyét előbbre vitték volna" — jelenti ki a *Leszámolás Jászi Oszkárral* összefoglalásaként.[67] Semmi tisztességtelen indítékot nem tulajdonít Jásznak, de úgy véli, hogy akarata ellenére közvetve a koalíciót segítette.[68] A radikális politika fő célpontjaiul a lap *Szemle* rovata ugyanakkor[69] az általános választójog, a progresszív adó, az egyesülési és gyülekezési jog szabadságának biztosítását jelöli meg, és az erők összpontosítására int, mert a régi sérelmek emlegetése kockáztatná az új jelszavak sikerét. A polgári radikalizmus kialakulásának mai áttekintései[70] összefoglalják annak időlegesen haladó jellegét, *A Munka Szemléjé*ben tükröződő szenvedélyes vita e kialakulásnak mégis oly figyelemreméltó adaléka, amelyben Diner-Dénes céltudatosan hangoztatott elvei nem tekinthetők pusztán individuális megnyilatkozásnak: a nagyváradi *A Jövő* már az előző évben kijelenti, hogy „nincs és sohasem lesz jelentékeny magyar polgári radikalizmus", csak a burzsoázián felülemelkedő, de azért nem föltétlenül szocialista intellektuellek, akiknek osztályérdek nélküli tudományos becsületességében bízhat a munkásság, de forradalmi polgárságra a proletariátus nem számíthat.[71]

Az országos polgári radikális pártról még olvashatunk *A Munka Szemléjé*ben 1907 végén, amikor dokumentumként közli annak programját, mindössze annyi megjegyzéssel, hogy nem vár tőle szociális politikát, csak polgárit és nem feudálisat. (1908 elején azután üdvözli e párt közlönyének, a *Virradás*nak megindulását: „a polgárság ébredésének jelét látjuk benne.")[72] Átvezet ez a téma a földkérdéshez is. *A Munka Szemléje* egész fennállása alatt jótollú írók (Dániel Arnold, Földi Mihály, Ladányi Rezső, Mérő Gyula, Diner-Dénes) tudományosan megalapozott ismertetéseiben foglalkozik a mezőgazdaságot és főleg a földműveseket érintő események magyarázatával: a föld és a tőke harcával egymás ellen, a szervezkedő munkáéval mindkettő ellen, a mezőgazdasági cselédeket sújtó „derestörvénytől" az aratósztrájkokig, a kivándorlásig[73] és a földmunkásszövetség 1908-i kongresszusáig, amelyen „szembeötlő... a szervezett földmívelő munkások politikai érettsége."[74] 1905-ben azt olvassuk, hogy a magyar parlamentben száztíz földesúr és két parasztmeg háromszáznál több jogász van;[75]

[67] *A Munka Szemléje*. 1907. 19. sz. máj. 31. 1—5. l.

[68] *Nyilatkozat*. 1907. 20. sz. jún. 8. 11. l.

[69] *Ébredés*. 1907. 19. sz. máj. 31. 14. l.

[70] Erényi Tibor: *Megjegyzések a „Magyar Századforduló"-hoz*. Párttört. Közl. 1963. 2. sz. 221—222. l. Fukász György: *A polgári radikalizmus és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései Magyarországon (1900—1918)*. Párttört. Közl. 1958. 1. sz. 76. l. Uő: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900—1918*. Bp. 1960. 258. l. Szűcs László: *A magyarországi polgári radikalizmus kialakulásának történetéhez*. Századok. 1963. 6. sz. 1237. l.

[71] Storfer Adolf: *Mire tanít a Társadalomtudományi Társaság esete?* 1906. 8. sz. 236—239. l.

[72] *A Munka Szemléje*. 1908. 1. sz. jan. 11. 14. l.

[73] A munkáskezek ijesztő mérvű kivándorlása annyira foglalkoztatta a közvéleményt, hogy irodalmának 1908-ban megjelent bibliográfiája hiányosan is 12 lapra terjed. (Barcza Imre: *Magyarországi kivándorlások irodalma*. Közgazdasági Szemle. júl. és Klny.)

[74] Ladányi Rezső: *Földmunkások közgyűlése*. A Munka Szemléje. 1908. 2. sz. jan. 18. 3—5. l.

[75] [Vidor Jenő] v. j.: *A helyzet percentekben*. 1905. 1. sz. febr. 15. 14. l.

1907-ben a cinikus „agrárius" (azaz nagybirtokos) politika szerint a kunyhók nyugalmával kell biztosítani a paloták fényét[76] — tehát megfojtja a földmunkások szervezkedését: a lap ezért mindvégig hangsúlyozza, hogy a mezőgazdasági és ipari munkásmozgalomnak egybe kell forrnia, és a szervezett proletariátusnak kell a mezei munkásokat tömörítenie.

Végigvonul egyébként e folyóiraton minden olyan eseménynek a színe-visszája, amely akkor Magyarországon közvetve vagy közvetlenül hullámokat vert. Így megállapítja, hogy az orosz forradalom „egész Európa proletariátusára óriási mértékben hatott",[77] és figyelemmel kíséri az oroszországi fejleményeket — ha nem is egyidejűen, hiszen nem politikai lap, és néha gyenge tájékozottságra alapozott párhuzamokkal. Mindenütt felbukkan és 1907-ben Bolgár Elek és Bresztovszky Ernő összeállításában külön rovatban szólal meg a szociális mozgalom, adatokkal, hazai és külföldi események (pl. a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa) ismertetésével, a sztrájkok okainak vizsgálatával.[78] Sokat foglalkozik — kevés kivétellel világosan és jól érthetően — elméletekkel szocialista-szociáldemokrata szemszögből (Ostoros István: *Történelmi materializmus és kollektivizmus.* 1907. 13 — 14. sz.; Lánczi [Jenő]: *A szociológia két módszere* Diner-Dénes szerkesztői jegyzetével[79] 1907. 14—19. sz.); megmagyarázza a revizionizmust, az anarchizmust (Balog N. Imre: *Gonosztevők vagy forradalmárok?* 1906. 14. sz.); érvekkel, gúnnyal, tényekkel ostromolja a klerikalizmust (Kósza Gyuri *Regnum Marianum* című rovata 1907—8-ban) és a kereszténységszocializmust (Faber Oszkár), a militarizmust (*A mi szép ármádiánk.* 1907. 23—28. sz.), a hazug nacionalizmust. Nem maradhat el a gazdaságpolitikai kérdések kommentálása sem: az iparodás, az államilag támogatott iparosítás, az a tény, hogy a kapitalizmus tavasza a proletariátus legféktelenebb kizsákmányolásának kora (Czóbel Ernő: *Az iparfejlesztési programm.* 1908. 5. sz.), másfelől a monarchikus politika a független vámterület meghiúsításával bennragaszt a gazdasági kátyúban.

A Munka Szemléje már második évfolyamának küszöbén megállapítja előfizetési felhívásában, hogy a modern kultúra elismert harcosai közé számít, és ismeretterjesztő cikkei „széles körökben felkeltették az új idők szelleme iránt való érdeklődést." A szerkesztőség ugyanakkor célul tűzi, hogy „annak a munkának szemléje tükröződjék itt vissza, amely a tudomány minden terén folyamatban van. De sohasem mint abstract tudás. Mindenkor vonatkozásban az emberrel és a néppel, az embereknek és a népeknek sorsával." Akár cikkekben, akár nagyobbrészt a *Szemle* rovatban történik ez az ismeretterjesztés, minden irányban: politikában, természettudományokban, a társadalomtudományok és a művelődés terén küzd a maradisággal, józan gondolkozásmód jellemzi, és szakértő, mégis közepes műveltséggel is jól érthető megfogalmazás. A többé-kevésbé iskolázott, de mindenképpen művelődésre hajlamos polgáron kívül szól — és kortársi emlékezések szerint nem is elvétve — a tu-

[76] *Paloták és kunyhók.* (Bernát István: Agrárpolitika c. könyvéről.) 1907. 6. sz. márc. 2. 1—2. l.

[77] Bolgár Elek: *Reakció.* 1906. 19. sz. okt. 15. 8—9. l.

[78] 1907. 28. sz. szept. 7. 16. l. „. . . az állami bányákban 10—11 éves gyermekek is dolgoznak 16—18 órát naponta, sőt éjjeleken át !"

[79] A jegyzet figyelmeztet arra, hogy a cikksorozat nem áll a marxi történelmi materializmus alapján, amit Diner-Dénes vall, de felhasználható lesz annak „további kiépítésére és methodológiai alkalmazására. . ." (1907. 14. sz. ápr. 27. 6. l.)

dást szomjazó, tájékozódást kereső munkáshoz: a lap szerkesztése világosan mutatja, hogy az utóbbiak számát igyekszik növelni és sokoldalúan nevelni.

A színházi és könyvkritikák, kiállítási beszámolók, művészettörténeti írások — elsősorban POGÁNY, CZÓBEL, DINER-DÉNES,[80] BOLGÁR Elek, VEÉR Imre tollából — marxista igényűek, mindig szem előtt tartják a mű hatását a társadalomra és a társadalom szükségletét a mű iránt, emellett irodalmiak, élvezetesek, az itt-ott szecessziós stílus nem homályosítja el érthetőségüket. Azt is ki meri mondani, hogy „igazában, ami irodalom van Magyarországon, az az irodalmon kívül van", azaz a hivatalos körök számára sem a szocialista, sem a polgári alkotások nem számítanak magyar irodalomnak.[81]

A Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának programját ismertetve *A Munka Szemléje* hozzáfűzi, mennyire jellemző a különböző pártokra állásfoglalásuk az oktatásügyben: csak a szocialisták nem látnak a tanulásban pusztán élvezetet vagy keresetre képesítést, hanem az élet valóságainak megismeréséhez vezető utat. A cél az, hogy a művelt munkás kritikusan szemlélje az élet és tudomány változó eredményeit, tudja, honnan várhat bajt, s honnan javulást.[82] A SZABÓ Ervinnel egynézetű TARCZAI Lajos 1908-ban sürgeti a munkaoktatást, mert a társadalmi termelésnek munkaképességre van szüksége, a proletariátusra vár a feladat, „amikor a politikai hatalom birtokában megújítja az egész társadalmi életet."[83] (1905-ben VÉSZI József — nem elsőül[84] — e lapban is megállapította, hogy a középiskolai oktatás jóformán száműzi a természettudományokat.[85]) A következő nemzedék látta hasznát KŐHALMI Béla javaslatának ifjúsági sportegyesületek alakítására az iskolákban, hogy a józan testfejlesztésnek meglegyen a professzionizmustól elhatárolt tere:[86] a később valóban létrejött középiskolai sportklub még a HORTHY-korszakban is jobban megfelelt ennek, mint az iskolásoknak amúgyis tiltott, éles kasztrendszerrel elkülönülő sportegyesületek szelleme. Nem marad el persze 1907-ben APPONYI jobb- és baloldalon egyaránt népszerűtlen iskolatörvényjavaslatának kritikája sem, és a hamis magyarkodók *Tulipánia* címszó alá vont sorozatos leleplezése. (A magyar ipar termékeinek védelmére közpénzen propagált, gyanús üzleti vállalkozásból származó tulipán-jelvény az álkultúra szimbólumaként is jellegzetes.)

1908. április 29-én, negyedik évfolyama 13. számával megszűnt *A Munka Szemléje*. Megszűnésének okáról sem itt, sem másutt, később sem esik említés. Valószínű, hogy kiszorította a szociáldemokrata párt hivatalos folyóirata, a *Szocializmus*,[87] amely jórészt felszívta munkatársait, és talán az erők egyesítésének célszerűsége, annál is inkább, mert *A Munka Szemléje* deklaráltan szociáldemokrata időszakában kissé hozzáidomult a pártsajtóhoz: korábban hangsúlyozott egyetemessége tompul, kevésbé sokrétűen (sőt, néhol szürkébben, homályosabban) nyilatkozik meg.

[80] Amint a *Virradás*ban olvassuk (1908. 7. sz. febr. 17. 7. l.), DINER-DÉNES úttörőként lelkesen fogadott tárlatvezetéses előadást is tartott munkásoknak és munkásnőknek.

[81] *A nemzeti lélek.* A Munka Szemléje. 1908. 6. sz. febr. 15. 10. l.

[82] *Munkástanfolyamok.* 1906. 14. sz. júl. 31. 11—12. l. A Szabad Iskola négyféléves előkészítővel egyetemi színvonalú oktatást kívánt a munkásoknak adni.

[83] *A munka az iskolában.* 1908. 11. sz. ápr. 4. 2—4. l.

[84] HALÁSZ Imre: *Egy kórtünet ifjúságunk szellemirányában.* Új Korszak. 1866. 19. sz. máj. 7. 577—579. l.

[85] *Két parton.* A Munka Szemléje. 1905. 4. sz. márc. 31. 1—2. l.

[86] *Nevelés és sport.* 1905. 13. sz. szept. 15. 6—7. l.

[87] Amint GERÉB László POGÁNY Józsefről szólva jelzi: *i. m.* 311. l.

Amikor *A Munka Szemléje* a *Szocializmus*t megindulása után úgy üdvözölte, hogy abból „a hamisítatlan, szigorúan tudományos marxizmus szól", remélte, hogy az „a tudomány erejével befejezéshez és diadalhoz fogja segíteni" a törekvést, „melyet mi részint elméleti munkákkal, de még inkább harciassággal szolgálunk."[88] Szolgálta-e valóban? A lap áttekintésekor a mai olvasó így találja, s ez nem kevés, hiszen *A Munka Szemléje* az akkoriban teljesen „státusnélküli" marxizmus dialektikájával merészen igyekszik fényt deríteni okokra és következményekre, amelyekkel bizonyíthatja, hogy „elmúlott már a kor, amelyben a népek sorsának irányítása, az úgynevezett politika csak egyes kiválasztottak önkényes játéka volt."[89] A tudományos megállapítás azonban, hogy „a probléma felfedése sokkal fontosabb, mint a probléma megoldása,"[90] rávilágít azokra a határokra is, amelyeket a kor áramlatai és a magyarországi viszonyok a marxizmus-adta éleslátásnak vontak: ha a lap nem is azonosul föltétlenül a szociáldemokrata párt minden ténykedésével, és erénye „a nehézségek érzékelése", e határok főleg az általános titkos választójog legelsőrendű fontosságának hangsúlyozásában és a szabadkőművesség ilymérvű pártolásában mutatkoznak meg. Az áttekintés azt is felfedi, mennyiben különbözik a párhuzamosan működő haladó lapoktól, és mi a kapcsolata azokkal. Azt a lényeges kapcsolatot már említettük, hogy a csekélyszámú progresszív írógárdának nevesebb tagjai többfelé cikkeztek. Egyöntetű, éles eszmei elkülönülés ez orgánumok között nem volt, csak a *Huszadik Század*tól határolta el magát DINER-DÉNES, bár annak több munkatársához személyes barátság fűzte. Egyébként az ő szerkesztői elvei és gyakorlata teszik lapját a hasonló célzatúaktól eltérővé, mássá: érdekes egyéniségek írásait ötvözi érdekes egyéniségű, élvezetes és főleg tudományos megalapozottsága mellett is széles körben érthető lappá.

A Munka Szemléje a marxizmusig eljutva erőteljes demokrata programot valló, a radikális baloldalhoz számos szállal kapcsolódó korai szocialista folyóirat volt. A maga idején kétségtelenül hozzájárult a haladó lapok közéleti súlyának növeléséhez, és támogatta a lap célját jelentő erkölcsi normának, a munka becsületének kiharcolását. Hatása bizonyára nem volt egyenletes — frissessége 1908-ban hanyatlik — de mindvégig ragaszkodik ahhoz az alapelvéhez, hogy a *dolgozó ember* szemével tekintse a társadalmat és lelkesen hirdeti, hogy a *„munkán élő* nemzedéknek a világa fog kialakulni. Az emberek világa és nem a hagyományok birodalma lesz a születendő korszak."[91]*

[88] *A Munka Szemléje*. 1906. 21. sz. nov. 15. 14. l.
[89] A szerkesztőség előfizetési felhívásában 1906. 1. sz. jan. 15. (a borító 2. l.)
[90] BERNAL, J. D.: *Tudomány és történelem*. Bp. 1963. 770. l.
[91] *Új emberek*. A Munka Szemléje. 1905. 18. sz. nov. 30. 15. l.

* Köszönettel felhasználtam KŐHALMI Béla, LÁNYI Sarolta, VARRÓ István kortársi emlékezéseit, GERÉB László némely feljegyzését és KEMÉNY G. Gábor útmutatásait az egykorú sajtóra nézve.

IRMA FABÓ: HISTORY OF THE JOURNAL „A MUNKA SZEMLÉJE" (LABOUR'S REVIEW)

FEBRUARY 1905 — APRIL 1908

The majority of Hungarian journals in the period dealt with expresssed the views of the minority of the population, i. e. the conservative views of the still feudal ruling classes: aristocrats, big landowners and high clergy. Surveys on modern ideas and social problems were restricted to a very limited space and publicity and were, moreover, oppressed by government measures if they included criticism on current politics or were in touch with socialist resp. trade union movement. This independent (fortnightly, later weekly) socialistic journal tried to escape control and intended to spread knowledge, information and criticism on the main streams of ideas affecting public opinion. It was independent so far that although its editor-in-chief (J. DINER—DÉNES) and a number of its highly qualified reviewers were strictly Marxists, the journal did not belong to the Social Democrat Party, nor refused to publish — on the contrary: encouraged non-Marxist contributions. Its standards were the moral basis of work (as antagonism to idle rule), modern scientific trends of progress and, above all, honesty in every respect.

Political, economic and cultural circumstances in Hungary (which then was linked in Monarchy with Austria) were much confused and satisfied neither the middle nor the working classes. All this is reflected in the editorials, single or serial articles, columns and notes published in the Review: the constant struggle for uniform suffrage, the disadvantageous economic compromise with Austria, nationality politics towards the (Roumanian, Slovak, German, Serbo-Croatian) minorities in Hungary, problems of labour movement and social welfare, the misuse of cultural institutions by the ruling clique, further comments on such trends as freemasonry, feminism, „free thought" and, on the other hand, anarchism, militarism, clericalism f. i. The notes spread sound knowledge on various topics in science, technical progress, economics, modern arts, literature, theatre. All this appears in a clear, logical, scientifically correct, wellshaped literary style.

A Munka Szemléje certainly added to the influence of the press for the advancement of progress and proclaimed with vigour and courage that a generation creating a world living for and by work will follow.

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus. (Lézer b. Jesája.) A magyarországi zsidó művészet kezdetei a XVIII. század közepére esnek. Az utolsó évtizedek kutatásai egyre több anyagot tárnak fel erre vonatkozóan.[1] Az elsők között van Aron SCHREIBER HERRLINGEN, akiről a pozsonyi 1735-i *Conscriptio* így emlékezik meg: „Moravus Gebitsensis Officialis in Bibliotheca Caesarea Viennensi."[2] Számos műve vált ismeretessé.[3] Külföldi utamon 1963-ban én is láttam tőle ismeretlen darabokat (pl. Koppenhágában: Cod. Sim. Hebr. Nr. 113; Cincinnatiban: HUC. Nr. 814.).

Vele karöltve jár Chájjim b. Ásér ANSEL Köpcsényből. 1723 óta lakott itt.[4] Az 1725-i *Conscriptio* mint „scholae rector"-t említi. 17 munkát tartunk jelenleg számon tőle.[5]

Ebbe a korszakba tartozik a rohonci művész-iskola, amelynek tagjait név szerint nem, de alkotásait ismerjük.[6] A nagykanizsai valóban művészi *Chevra*-könyvet viszont a kaboldi Jicchák EISIK rajzolta 1792-ben.[7]

Most egy újabb községet kell beiktatnunk a magyar—zsidó művészet alkotóműhelyei közé: Németkeresztúrt (héberül: Celem). Ez is a „Hét község" közé tartozik.[8] E terület és Ausztria közelsége adta az első művészeket a zsidóságnak Magyarországon.

A budapesti Iparművészeti Múzeumba 1961-ben vásárlás útján egy illusztrált héber könyvecske került (jelzete: 581314). Magassága: 7 cm, szélessége: 6,3 cm. 31 lapból áll. Címe: ספירת העומר. A *Szefíra* áldásmondatai után minden nap megjelölése egy külön lapra kerül. Az utolsó lapon olvasható héber kolofon magyar fordításban így hangzik: „Ez a kicsiny Lézer b. Jesája (őrizze meg őt Szirtje és Megváltója) kezének munkája Celemből, az 1781. évben." A másoló személyéről más forrásból sem tudunk meg többet.

A könyvecske ügyes kalligrafus munkája. Írásra és illusztrációra egyként vonatkozik ez. A pergamen-lapokat kézzel festett, magyar népies jellegű virágminták díszítik, amelyek azonban nem térnek vissza az unalmasságig, hanem változatosságot mutatnak. A virágminták Chájjim b. Áser módszerét és stílusát idézik. Idő és terület megengedi, hogy illusztrátorunk ismerhesse a termékeny elől munkásságát.

[1] NAMÉNYI E.: *Revue des Études Juives.* CXVI. 1957. 53—71. l.

[2] GOLD, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava.* Brünn, 1932. 81. l.; *Monumenta Hungariae Judaica* 3. köt. Bp. 1937. 700. l.

[3] *Yeda-Am.* V. 1958. 73—79. l.; RIVKIND, I.: *Hadoar.* XLIII. 1963. 415. l.; Uo., No. 34.; *Jewish Chronicle.* 1964. III. 13.

[4] *Monumenta Hungariae Judaica.* 7. köt. Bp. 1963. 89. l.

[5] SCHEIBER, A.: *Yeda-Am.* III. 1955. 22—23. l. *Studies in Bibliography and Booklore.* VI. 1962/64. 133—141. l. *Hadoar.* XLIII. 1964. 332., 334. l.

[6] SCHEIBER, A.: *Studies.* III. 1958. 115—121. l.

[7] NAMÉNYI, E.: *Revue des Études Juives.* CXVI. 1957. 71. l.

[8] LITSCHAUER, G. F.: *Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes.* Bd. 4. Eisenstadt, 1959. 155. l. No. 2447.; MOSES, L.: *JJLG.* XVIII. 1927. 316—323. l.

Címlap

Az első szöveglap

A Szefíra 27. napja

Kolofon

A kötés külön figyelmet érdemel. Színesen festett és aranyozott. A festett díszű és aranyozott pergamen-kötések — mint ezt Sz. Koroknay Évától tudom — aránylag ritkák Európában. Szórványosan előfordulnak Németországban és Hollandiában, nagyobb számban viszont Magyarországon. Debrecent szokták az így díszített kötések hazájának

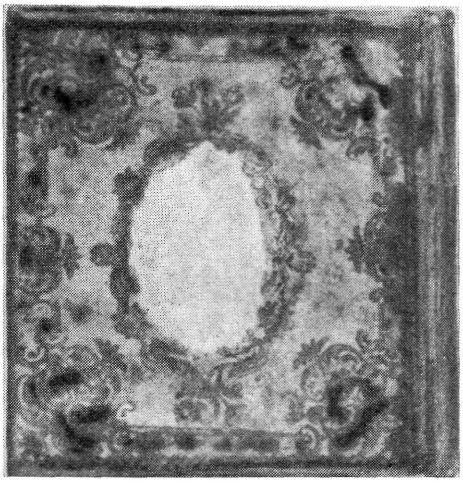

Kötéstábla

mondani, de készültek ilyenek Kassán, Pozsonyban (az utóbbi helyen dolgozott Johann Gottlieb Schrabs), Nagyszombatban s általában Nyugatmagyarországon. A legkorábbi darabok az 1700 körüli időből valók, virágkoruk a XVIII. század közepe és második fele.

Illusztráció és kötés miatt egyként figyelemre tarthat számot ez a könyvecske a magyarországi zsidó könyvművészet történetének szempontjából.

Scheiber Sándor

Szinnyei József két levele František Richard Osvaldhoz. Nagyszombati kutatásaim során a magyar—szlovák kapcsolatok két érdekes dokumentumára bukkantam: Szinnyei Józsefnek František Richard Osvaldhoz írott két levelére.

Szinnyei tudományos munkásságában az objektív valóság talaján állva a századforduló Magyarországának irodalmán a nemzetiségek irodalmát is értette. Nagy műve és alább ismertetett levelei hungarus-patriotizmusát bizonyítják.

Nem véletlen, hogy Szinnyei éppen Osvaldhoz fordult kéréseivel. František Richard Osvald akkoriban a szlovák irodalmi élet jelentős szervezője volt,[1] mint a *Literárne Listy* című lap,[2] a szlovák katolikus értelmiség orgánumának szerkesztője.

[1] A XIX. század végén Osvald körül csoportosuló szlovák katolikus írók a Bernolák-iskola tagjainak „rehabilitálásával" járultak hozzá a kor evangélikus jellegű irodalomtörténetírásához. Osvald irodalmi munkatársai adták ki a *Tovaryšstvo*-almanach három kötetét Bernolák hasonló nevű társasága alapításának századik évfordulója alkalmából.

[2] Az Osvald vezette katolikus írócsoport lapja volt, amely vallási célkitűzései mellett — a *Kazatel'ňa (Szószék)* mellékleteként jelent meg — elsősorban irodalomtörténeti írásoknak adott helyet. A cikkek témája főleg a Bernolák-iskola, a XVIII. század utolsó negyedének felvilágosodási mozgalma volt.

Széles körű irodalomszervező és lelkészi munkája mellett maga is sok irodalomtörténeti adatot gyűjtött, SZINNYEI tehát joggal várhatott tőle segítséget, és műve, valamint a levelek nyomán láthatjuk, hogy kapott is.[3]

A két levél a Szent Adalbert Társaság (Spolok Svätého Vojtecha) levéltárában a 65. fasc. 246, 247. sz. alatt található. Teljes szövegük a következő:

Budapest, 1893. jan 18.

„Főtisztelendő Uram!

A „Magyar irók élete és munkái" cz. akadémiai nagy vállalatba, fölvettem az összes magyarországi *régi s ujabb irókat*, így a *tót irókat* is, sajnos, hogy az utóbbiaknál nehezen boldogulok. Šafarčik[4] könyve elavult, Vlček[5] és a Slovenské Pohlady életrajzai gyengék, hiányosak; a könyvczimekből még azt sem lehet tudni, hogy azok valóban önállóan jelentek meg, vagy czikkek, kéziratok? Munkám minél teljesebbé tételére Főtiszt. Úr segédkezését kérem szépen olyformán, hogy jelenleg a 18. füzet kerül sajtó alá az *Ember Pál* utáni irókkal, ha még találkoznék ily tót iró (bár mely kis munkát irt, v. a hirlapokba dolgozott, mert a czikkeket is, ha lehet fölemlítem) *életrajzát* és *munkáik jegyzékét* kérem a könyv és czikkek *tót czimét* adom ki, de mellé kérem azok magyar fordítását is. Ezután az F. betűre kerül sor, ezzel *az év végéig* készülök el, de az eleje már márcziusban kellene; tehát igen kérem Főtiszt. Urat ily sorrendben sziveskedjék segitségemre lenni; én szíves közlését minden egyes életrajz után (mint másoknál is szoktam tenni) fölemlítem. Tót irók albumát[6] méltóztatik kiadni; lesznek abban életrajzok is? Szives válaszát, illetve küldeményét várva maradtam

Kész szolgája
Szinnyei József"

N. Múzeum.

Bpest, 1893. jun. 1.

„Kedves Főtisztelendő Úr!

Fejérpataky Gáspár *életrajzára* lenne szükségem, ki Bielopotoczky nevével is írt (Vlček, Dejiny 73.161.181.182.1. és Slov. Pochlady 1888.79.1. is van róla. Kérem! Munkái: Welika hodnost. . . panovi Dobósich Jozefowi, biskupstwa Nitránskeho nowo-poswatenemu knažowi, Trnawe, 1791.[7] (F. *Gábor*, ez talán más?) — Masopustni kratochvile slovansk. lidu v Uhřich Rozličnosti, 1827.[8] — Národni običeje Tatranských Slovanuv Česká, Včela 1831.[9] — Bajeslovné zvyky, a povery Slovaky Kvety, 1839. 1840.[10] *(Hol*

[3] Együttműködésük más adatait l. a 12. sz. jegyzetben.

[4] SZINNYEI itt nyilván ŠAFÁRIK, P. J. *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Ofen, 1816) című munkájára gondol. Itt jegyezném meg, hogy a levelek másolását betűhíven végeztem. A következetlenségek és szlovák nyelvi hibák a levelek írójának gyenge nyelvismeretéből adódnak.

[5] VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turč. Sv. Martin, 1890. 280 l. SZINNYEI a levelek keltezését figyelembe véve minden bizonnyal ezt a kiadást használta.

[6] OSVALD kiadásában ilyen albumról nem tudunk. Hacsak nem a már említett *Tovaryšstvo*-almanachra gondol. *(Tovaryšstvo. Sborník Literárnych Prác v storočnú pamät' prvého „Učeného Slovenského Tovaryšstva."* Usporiadal a z pomoci priatel'ov slovenskej spisby vydal F. R. OSVALD. 1—3. Ružomberok, 1893—1900.)

[7] FEJÉR—PATAKY, Gabriel: *Welika Hodnost a taška Powinnost' kteru* Dwogeg-Ctihodnemu Pánowi Bobóšik Jozefowi, Biskupstwa Nitránského nowo-poswatenému Kňazowi, pri prvég Obet'e geho, obetuwal predložil, w Kost'ele Welko-Ripňánském . . .W Trnawe 1791. U Wáclawa Gelinka. 8⁰ 26 l. (RIZNER I. 382. l., SZINNYEI III. 273. l.)

[8] FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Masopustní kratochvíle slovenského ildu v Uhrách*. Rozličnosti, 1827. 62. sz. (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

[9] FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Národní obyčege tatranských Slovanů v Uhřich*. Česká Včela, I (1834) 16. sz. (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

[10] FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Bájeslovné zvyky, svátky a pověry Slováků*. Květy, VI (1839) 85. l. (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

nyomtatták a munkákat? A czimek magyar fordítását is kérem.) — *Fejes Jánosnál :* Hlas wolagjcý k sedlacum, o prednostech a nedostatcých stawu tohoto. Presspurku, 1808.[11] (Kérem magyar czimét. Ez egy német munkának fordítása lesz?) Igen köszönöm eddigi szívességeit[12] és kérem becses válaszát, ha lehet 5—6 nap múlva.

Tisztelő híve
N. Múzeum. Szinnyei József"

KÄFER ISTVÁN

Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében. A *Nyugat* elsősorban irodalmi folyóirat volt ugyan, kulturális életünknek azonban szinte egyetlen területét sem hagyta figyelmen kívül. Kritikai rovatában helyet kaptak a színház, a film, a rádió, a képzőművészetek s nem utolsó sorban az írás, az olvasás, a könyv és a könyvtár legfrissebb problémái is.

Éppen ezért a könyv-, könyvtárkultúra előzményeinek feltárása során lényeges feladat annak megvizsgálása: hogyan látták a *Nyugat* írói a korabeli könyvkiadás helyzetét, miként ítélték meg annak jelentőségét, és milyennek gondolták a további fejlődés irányát. Fontos ez a vizsgálat különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a folyóiratban jelentkező vélemények a kor leghaladóbb értelmiségéhez tartozó íróink és publicistáink álláspontját tükrözték.

Kétségtelen, hogy a *Nyugat* és a kiemelkedő nyugatos írók cikkeiből kialakítható kép nem teljesen egységes, hiszen ezek a cikkek nem egységes írói tábor véleményét juttatják kifejezésre. Hozzájárul ehhez az is, hogy a *Nyugat* tevékenysége viszonylag hosszú időre terjed, amely egymástól eltérő fejlődési szakaszokat ölel fel. És természetesen nem lehet teljes sem, mert a terület kérdései közül írásaikban csak azok vetődnek fel, amelyek az irodalmi élettel s az ő tevékenységükkel szoros kapcsolatban állottak. Áttekintésük mégis szükséges és több tekintetben eredményes lehet, mert értékes adatokat szolgáltatnak arról, hogy milyen mértékben ismerték fel a hazai könyvkultúra társadalmi hivatását és milyen mértékig tudatosultak azok lehetőségei s feladatai az akkori haladó magyar közvéleményben.

Jelen áttekintésünk elsősorban a *Nyugat* 33 évfolyamának anyagára támaszkodik, de figyelembe veszi a *Nyugat* néhány kiemelkedő egyéniségének másutt publikált és a hazai könyvkultúra problémáival foglalkozó írásait is. A könyv- és könyvtárkultúra kérdéseit valamennyiük közül leggyakrabban és legsokoldalúbban BABITS Mihály, ELEK Artur, KOSZTOLÁNYI Dezső, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos elemzi, így a vezérfonalat is elsősorban az ő megállapításaik adják. Mások viszont csak egyszeri vagy néhány hozzászólásukkal, de mélyreható elemzésükkel a lényeget megragadó írásaikkal lendítik tovább a kérdések megoldását és tudatosítását. Közülük is kiemelkedik ADY Endre, BRESZTOVSZKY Ernő, BUDAY György.

[11] FEJES, Jan: *Hlas wolagjcý k Sedlákům*, o přednostech a nedostatcých stavu tohoto. K prospěchu, k navčenj a zwlásstě k výstraze sedláků; od gegich Přjtele... Pěčí a nákladem Insstytutu literatury Slowenské, W Presspurku 1808. Pjsmem Ssim, P. Webera. 83 l. (RIZNER I. 384. l., SZINNYEI III. 284. l.)

[12] SZINNYEI — mint munkájából látjuk — megfelelően felhasználta OSVALD közléseit, RIZNER három évtizeddel később kiadott *Bibliografia písomníctva slovenského*. 1—6. Turč. Sv. Martin, 1929—1934. c. műve alapján azonban az adatok korántsem teljesek és pontosak. SZINNYEI és OSVALD együttműködésének más nyomai is találhatók (pl. Fándly III. 123. l., Emmanuel II. 1288. l.), a későbbi kötetekben azonban az OSVALD-közlések egyre ritkábbak. Az OSVALD-irodalommal kapcsolatban egyébként Vö.: *Dejiny slovenskej literatúry* Bratislava, 1960, Osveta. 432—4. l., MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava, 1948, SAVU.

A *Nyugat* írói érdeklődéssel vizsgálták először is, hogy mennyiben elégíti ki könyvkiadásunk a magyar társadalom szükségleteit, vállalja-e a ráháruló feladatokat, ugyanakkor megkísérlik felvázolni a további perspektívát. Elemző munkájuk során természetesen nem foglalkoznak a könyvkiadás egészével, hanem csak egyes elvi problémáit emelik ki. Mindenekelőtt sikerült feltárniuk azokat az általánosabb összefüggéseket, amelyek tükrében könyvkiadásunk főbb problémái érthetővé váltak. Számba veszik azokat a szempontokat, amelyek a polgári társadalom viszonyai között a könyvkiadás meghatározó tényezői. Felismerik, hogy a polgári társadalom viszonyai között a kiadók programját főként a hivatalos világnézet és a közönség igényei, azaz a kapitalista világ politikai és gazdasági érdekei alakítják. Velük szemben a társadalmi nevelés, a széles néptömegek szempontjai háttérbe szorulnak.

Az elsőre jellemzően NAGY Lajos figyel fel, s keresi a jelenség magyarázatát is. Szerinte a könyvkiadást elsősorban az befolyásolja, hogy a kiadók maguk is vállalkozók, akik érthetően a polgári társadalom világnézetét teszik magukévá, s tevékenységük során is ezt tekintik irányadónak „... megtörtént már nemegyszer, hogy a kiadó elutasított valamely művet üzleti érdeke ellenére is, azért, mert véleménye szerint a mű hatása arra a kategóriára nézve, amelyhez saját magát számítja, nem kedvező" — írja NAGY Lajos.[1] Ugyanezt a véleményét már egyszer 1919-ben *A Vörös Lobogó* számára az akkori körülmények között sokkal harcosabb formában így fogalmazta meg: „Csak annak az írónak a műveit fogadták el, ... aki szolgálta a tőke ideológiáját."[2]

A másik tényezőt, a közönség igényeinek korlátlan kielégítésére törekvő magatartást már sokkal többen tudatosítják, és egyöntetűen elítélik. Rámutatnak arra, hogy mindennemű fejlődés útját állja a kiadó, „ha túlságosan respektálja a közönség megbotránkozó és tiltakozó részének erejét és lehetőségeit, illetve, ha a lehetséges megbotránkozásokkal szemben semmi kockázatot nem akar vállalni. Pedig tudni kell, minden, ami új, minden, ami még nem volt, sőt minden, ami erővel teljes, mindig egyúttal megbotránkozást is kelt."[3] Jól látják ennek a jelenségnek a társadalmi és gazdasági gyökerét. A fő ok a könyvkiadás kapitalizálódása.[4] E jelenség teljes kivirágzása a nagy kapitalista vállalatok kialakulásával van kapcsolatban, amelyek „kiméletlen pénzcsinálásra adták magukat."[5] Nem vitatják, hogy a kiadónak vannak üzleti érdekei is, s ezek számára kétségtelenül fontosak. „Nem akarom elvetni a sulykot: a könyvkiadás természeténél fogva üzlet is. Kell, hogy az legyen a mai társadalmi berendezésünkben, mely a kultúra termeléséről, az íróról, a művészről nem gondoskodik, és amelyben az olvasás nem magától értetődő szükséglete az embernek, melyben a könyvet az olvasóra többékevésbbé rá kell tukmálni,"[6] — írja ELEK Artur, s egyben a korabeli társadalom viszonyaival magyarázza is a jelenséget. De hangsúlyozzák: „a könyvkiadás nemcsak üzlet, hanem kulturális tevékenység. A könyvkiadó fontos faktora a magyar irodalmi és kultúréletnek."[7] A könyvkiadás nem csupán a szellemi termés passzív csatornája, hanem megfelelő programmal a társadalom kulturális arculatának aktív alakítója. Ezért a kiadókra nagy feladatok hárulnak a közönség igényeinek nemcsak a kielégítésében, hanem a továbbfejlesztésében is. „A közönség sokféle rétegből áll, sokféle mű iránt van felvevőképessége. Azokat a rétegeket pedig, amelyeknek egészen alacsonyrendűek az igényei, nem kell

[1] NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében.* Nyugat. 1936. 2. köt. 372. l.
[2] NAGY Lajos: *Hogyan fizette a tőkés társadalom az írót.* Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. 1. köt. 65—68. l.
[3] NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében.* Id. h.
[4] NAGY Lajos: *Író, könyv, olvasó.* Nyugat. 1941. 443—444. l.
[5] ELEK Artur: *Magyar író és kiadója.* Nyugat. 1913. 1. köt. 43—52. l.
[6] Uo.
[7] NAGY Lajos: *Idegen regények garmadái.* Nyugat. 1925. 2. köt. 215—221. l.

kielégíteni, hanem nevelni kell, rá kell irányítani a nemesebbre... Van egy határvonal, ameddig a kiadó a közönség hajlandóságát követheti..."[8] — határozza meg a kiadó szükséges magatartását NAGY Lajos.

Emellett foglalkoznak az általános helyzet orvoslásának lehetőségeivel. IGNOTUS és BUDAY György a következetes kiadói program és a helyes kiadói politika megteremtésében látja a megoldást.[9] FÖLDI Mihály a könyvkiadás szervezetének átalakítását, „a decentralizálást", tehát a „monopolizálás" felszámolását javasolja.[10]

A magyar könyvkiadás részproblémái közül főként a mennyiség és minőség alakulása, a magyar és külföldi kiadványok megoszlása, a kiadványok példányszáma és ára érdekli őket.

A század elején a könyvkiadás *mennyiségére* és *minőségére* vonatkozó megjegyzésekben jól tükröződik a könyvkiadás elhanyagolt állapota. 1909-ben HATVANY Lajos erős bírálatot mond a kiadók elmaradt szemléletéről, a kiadványok alacsony színvonaláról, elavult tartalmáról. Rámutat arra, hogy „csúf és haszontalan kiadványokkal"[11] árasztják el a könyvpiacot. Később ELEK Artur viszatekintve így jellemzi e periódus könyvkiadásának színvonalát: „Még soha annyi könyvet nem vásároltak, mint az elmúlt 10 esztendő során. És még soha oly kevés igazán érdemes író könyvét a magyar kiadók közre nem bocsátották".[12] ELEK Artur már 1913-ban hangsúlyozza a könyvkiadás megreformálásának, a modern magyar kiadó megteremtésének szükségességét, mert a jelenlegi viszonyok között szinte a *Nyugat* vállalat az egyetlen kiadó, amely kiadói programját megkísérli a kor igényeinek megfelelően alakítani.

Már az első világháború alatt megindult, majd a később tovább fokozódó mennyiségi növekedés minden örömük ellenére sem téveszti meg a *Nyugat* munkatársait, s jelzik, hogy a minőség terén még sok a hiányosság, sőt leromlás mutatkozik. Ennek okát KOSZTOLÁNYI a kellő kritika hiányában, NAGY Lajos a cenzúrában látja.[13]

Vita formájában foglalkoznak a *magyar* és a *külföldi* irodalmi művek kiadásának a megoszlásával. Érdekes megfigyelni a kérdés fejlődését. Kitűnik, gyorsan és jól érzékelik a könyvkiadás minőségi összetételének alakulását, és hamar átlátják annak következményeit.

A század elején HATVANY Lajos még hiányolja könyvkiadásunkból a külföldi termés bemutatását. Panaszosan írja: „kiadóink ma jutottak el Dickensig és Thackerayig, ... nem furcsaság, hogy mi vagyunk tán az egyetlen európai nemzet, amelynek nincsen egész Ibsene?"[14] Az első világháborút megelőző években már megnövekedett a magyarul megjelent külföldi művek száma, de sajnos még „nagyobbrészt a szórakoztató angol és francia irodalom könnyű fajsulyú és csekély értékű termékeit adták közre".[15] Hasonló MÓRICZ Zsigmond megállapítása 1921-ben.[16] A háború idején a világirodalom iránti érdeklődés fokozódása a *Nyugat* íróit arra ösztönzi, hogy magyarázatot keressenek a könyvkiadás arányainak eltolódására. BABITS helyesen a látókörök szélesedésével, a határok kitárulásával, s ennek kapcsán a kulturális összetartozás felismerésével tudja okát adni.[17]

[8] Uo.

[9] BUDAY György: *A magyar könyv társadalmi hivatása.* Nyugat. 1931. 1. köt. 53—56. l.

[10] FÖLDI Mihály: *Fogel Ágoston : Korunk kultúrtörekvései.* Nyugat. 1913. 1. köt. 772. l.

[11] HATVANY Lajos: *Indulás.* Nyugat. 1909. 2. köt. 550—559. l.

[12] ELEK Artur: Id. h.

[13] NAGY Lajos: *Szabad-e, lehet-e írni a magyar írónak?* Nyugat. 1925. 1. köt. 483—493. l.

[14] HATVANY Lajos: Id. h.

[15] SCHÖPFLIN Aladár: *Uj magyar regények.* Nyugat. 1918. 1. köt. 67—76. l.

[16] MÓRICZ Zsigmond: *A világirodalom felé.* Nyugat. 1921. 1. köt. 72—74. l.

[17] BABITS Mihály: *Mireio.* Nyugat. 1916. 2. köt. 718—722. l.

A háború okozta elszigetelődés azonban nem tette lehetővé az új igény ellátását, de a feltámadt olvasási kedv megnyitotta az utat az újabb magyar irodalom, s főként az újabb regény számára. SCHÖPFLIN Aladár örömmel állapítja meg, hogy könyvkiadásunk „nem irtózik annyira, mint azelőtt a teljesen új és kipróbálatlan nevektől sem."[18] A jelzett igény kielégítésére már csak a háborút követő években kerülhetett sor. Megindult a lázas kiadói tevékenység, mely mennyiségileg is, tartalmilag is nagy eredményeket hozott.[19]

A későbbiekben a külföldi irodalom térhódítása könyvkiadásunkban már nem vált ki ilyen lelkesedést. Sokan úgy érzik, s nem is alaptalanul, hogy a sok idegen könyv csökkenti az érdeklődést a magyar irodalom termékei iránt. KOSZTOLÁNYI Dezső teljes rezignációval „a magyar könyv pusztulásáról" beszél.[20] NAGY Lajos jóval tárgyilagosabban ítéli meg a helyzetet, de az ő véleménye is hasonló. Az idegen könyváradat okát nagyon helyesen a kiadók üzleti szempontjainak fokozott érvényesülésével magyarázza. A kiadó megjelenteti őket, mert a közönség igényli, s így biztos piacra számíthat, emellett a külföldi írók kiadását még gazdaságosabbá teszi, hogy az idegen művek egy részéért nem kell honoráriumot fizetni, mert a szerzői jog nem védi a művet.[21] A vita két további hozzászólója már a kiadók oldaláról ítéli meg a kérdést. Az első RANSCHBURG Viktor, aki nem ad igazat NAGY Lajosnak, mondván, a kiadó nem kockáztathat.[22]

RÉVAI Mór János, aki alapos tájékozottsággal nyúl a kérdéshez, egyetért NAGY Lajossal abban, hogy túl sok a külföldi irodalom kiadása. Nem ismeri el azonban, hogy ez károsan hatna a magyar irodalom fejlődésére, mert szerinte „még kivételesen kelendő külföldi tucatregények sem vonják el a valódi közönséget az eredeti magyar regényirodalomtól, mert ezek olyan közönségnél találnak elhelyezésre, mely még nem érhetett el Móriczhoz, Karinthyhoz, Herczeghez. És ha valami mentsége van a garmadák kiadásának, úgy az lehet, hogy *épp* ezzel a selejtes tucat termeléssel... idővel olvasókat nevelnek *épp* Móricznak, Karinthynak, Herczegnek és másoknak."[23]

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a *példányszámok* problémája. Nálunk az átlagos mennyiség két-három ezer volt. Pl. MÓRICZ Zsigmond és KARINTHY művei NAGY Lajos szerint 1500—2000 példányban jelentek meg.[24] Az ennél nagyobb példányszám már szinte eseményszámba ment. [25]Az ilyen nagy számokat többnyire a külföldi regények érték el. NAGY Lajos adata szerint Margaret MITCHEL közepes színvonalú regénye, az *Elfújta a szél*, 25 000 példányban fogyott el.[26] Ezek az adatok megmutatják, hogy bár RÉVAI indokai nem lebecsülendők, NAGY Lajos, KOSZTOLÁNYI és mások aggodalmai sem voltak alaptalanok.

Különösen sokat foglalkoztatta a *Nyugat* íróit a könyvek *ára*. Gyakran, s aggódva állapították meg, hogy a magyar könyv, s főként a jó könyv drága. Felállítják az olcsó, de jó könyv követelményét, s óriási lelkesedéssel üdvözölnek minden ilyen jellegű törekvést. Így üdvözli például a *Magyar Könyvtárt*[27] és a *Nyíl* c. regénysorozatot, amelyeket 10—15 fillérért terjesztettek.[28] ADY Endre csodálattal ír a külföldi könyvkiadásról,

[18] SCHÖPFLIN Aladár: Id. h.
[19] MÓRICZ Zsigmond: Id. h.
[20] KOSZTOLÁNYI Dezső: *A magyar könyv pusztulása.* Nyugat. 1925. 2. köt. 66—72. l.
[21] NAGY Lajos: *Idegen regények garmadái.* Id. h.
[22] RANSCHBURG Viktor: *Válasz Nagy Lajos cikkére.* Nyugat. 1925. 2. köt. 221—225. l.
[23] RÉVAI Mór János: *A garmadákról.* Nyugat. 1925. 2. köt. 226—227. l.
[24] NAGY Lajos: *Idegen regények garmadái.* Id. h.
[25] ZSADÁNYI Henrik: *Egy könyvről, amely húszezer példányban jelent meg.* Nyugat. 1926. 1. köt. 64. l.
[26] NAGY Lajos: *Író, könyv, olvasó.* Id. h.
[27] PÓK Ödön: *Révész Béla: Szegény ember sorsa.* Nyugat. 1910. 1 köt. 770. l.
[28] ILLÉS Endre: *Ötven új magyar regény.* Nyugat. 1932. 1. köt. 662—665. l.

amely filléres kiadványokban milliók számára tette hozzáférhetővé a francia és a világirodalom klasszikusait.[29]

A *Nyugat* nemcsak elvben hirdette, hanem saját kiadójának gyakorlatában is követte ezt a célkitűzését. A *Nyugat* kiadói hirdetéseiből kitűnik, hogy a legújabb és legértékesebb magyar irodalmat egészen olcsón, 10—80 filléres kiadványokban juttatta el a legszélesebb rétegekhez.[30]

Megemlékezések és beszámolók formájában gyakran esik szó a *Nyugat*ban a kor *egyes kiadóiról*. Bár a leginkább Révai neve szerepel cikkeikben, foglalkoznak Légrády, Wolfner József, Kner Izidor és családja, Dante és más kiadók tevékenységével s nem utolsósorban a *Népszava* munkájával is. Ezek a följegyzések megmutatják, hogyan látták és hogyan értékelték e kiadóknak a magyar társadalom életében betöltött szerepét.

Rendkívül érdekesek azok a cikkek, amelyek a *Népszava*, a munkásmozgalom kiadói tevékenységéről számolnak be. A *Nyugat* megállapítja: „A Népszava könyvkiadóhivatala az egyetlen, amely a magyar munkásság számára ad ki nagy körültekintéssel és tervszerűséggel irodalmi műveket... a legnagyobb olvasóréteggel foglalkozik. Egy-egy kiadványuk 5—10 000 példányban fogy, egy-egy röpiratot 40—50 000 példányban tudnak elhelyezni."[31] Révész Mihály cikkéből pedig részletes tájékoztatást kapunk az 1918-ban megélénkülő munkásmozgalom könyvtermésének tartalmi összetételéről.[32] A cikk azt bizonyítja, hogy a *Nyugat* érdeklődéssel figyelte a munkásosztály erőinek növekedését, és helyet biztosított nemcsak e könyvtermést ismertető, hanem ennek fontosságát hangsúlyozó soroknak is.

Mindig a legnagyobb elismeréssel szólnak Knerék munkájáról. Ez a kiadó nemcsak tartalmi igényességével, hanem könyveinek művészi kiállításával is felkeltette figyelmüket. „A gyomai Kner nyomda valósággal a magyar Elzevirt jelenti"[33] — írja a lelkes hangú bemutatás.

A legtöbb dicsérő szó a *Nyugat*ban Révaiéknak jutott.[34] A *Nyugat* íróinak megbecsülését Révaiék főként tudatos kiadói tevékenységükkel vívták ki. Noha üzleti érdekeiket természetesen ők sem áldozták fel, törekedtek az új olvasótábor kialakítására, a közönség nevelésére és színvonalas kiadványaikkal gondoskodtak az igények további formálásáról, fejlesztéséről.

A *Dante* kiadót mint bátor kezdeményező vállalkozót tartják nyilván, „mert ő adta ki azokat a könyveket, amelyeket senki sem mert kiadni".[35]

Foglalkoznak a *Nyugat*ban Légrády kiadói tevékenységével is. Móricz fő érdemének a nagy példányszámot tartja, „melynek segítségével hatást tudott gyakorolni a közvélemény irányítására."[36]

A *Singer és Wolfner* cég helyét a magyar kiadók sorában találóan jelöli ki Elek Artur: Kiadói programjukat nem jellemezte nagyobb igényesség, a sok másod- és harmadrangú külföldi szépirodalom közreadásával többnyire az átlagízlés kielégítésére töreked-

[29] Ady Endre: *Irodalom hírlapformában*. Nyugat. 1910. 1. köt. 204—205. l.
[30] *A Nyugat új olcsó könyvakciója*. Nyugat. 1931. 2. köt. 127. l. és a borítón.
[31] *Magyar Könyvprogram*. Nyugat. 1930. 2. köt. szept. 16. II—VII. l.
[32] Révész Mihály: *Marx irodalom*. Nyugat. 1918. 1. köt. 1048—1050. l.
[33] *Magyar Könyvprogram*. Id. h. Vö. Kovács Ilona: *A Nyugat és magyar könyvművészet megújulása*. Magy. Könyvszle. 1962. 131—147. l.
[34] Ignotus: *Jókai*. Nyugat. 1925. 1. köt. 141—145. l. Kuncz Aladár: *Révai Mór János: Könyvek, írók, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Nyugat. 1922. 1027—1029. l.
[35] *Magyar Könyvprogram*. Id. h. Vö. Sándor Pál: *Baloldali könyvkiadás a Horthy Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1962. 2—3. sz.
[36] Móricz Zsigmond: *Légrády Imre*. Nyugat. 1932. 1. köt. 335—337. l.

tek. A magyar társadalom rétegei közül pedig elsősorban a középosztály szükségletével számoltak.[37]

Összegezve tehát: felismerték a könyvkiadás funkcióját és a rá háruló feladatokat a polgári társadalom életében. Pontosan elemezték a könyvkiadás kapitalizálódásának folyamatát, s rámutattak ennek következményeire. Olyan programot hirdettek meg számára, amely a szocialista könyvkiadásnak is célkitűzésévé vált: az olcsó, jó és ízléses tömegkönyvet. Követelik, hogy megvalósítása érdekében ne az üzleti érdeké legyen a döntő szó, hanem a könyv kulturális közvetítő szerepe kerüljön előtérbe.

KOVÁCS ILONA

Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben. (Adalék az ellenforradalmi rendszer cenzúra-történetéhez.) A debreceni rendőrség 1934 októberének első napjaiban letartóztatta *A Mi Utunk* című társadalomtudományi és irodalmi szemle szerkesztő bizottságának tagjait: név szerint VÉGH Dezső szobafestő és mázoló mestert, a folyóirat felelős szerkesztőjét, ÁDÁM (AUSPITZ) Miklós joghallgatót, a lap felelős kiadóját, továbbá KELEMEN (KUPFERSTEIN) József, SÁRKÁNY (SCHIFF) László és VÁRADI László magántisztviselőket, a szerkesztő bizottság tagjait. BAJOMI LÁZÁR Endre egyetemi hallgató, az irodalmi rovat vezetője egy-két nappal előbb hagyta el az országot, így ő ellene távollétében emeltek vádat. A szerkesztő bizottság tagjait „az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló bűntett" címén fogták perbe.[1] Az ügyészség vádirata szerint *A Mi Utunk* létrehívásával „mozgalmat kezdeményeztek" a rendszer megdöntésére, s a folyóiratot kommunista, államfelforgató eszmék terjesztésére használták fel. Rajtuk kívül HOLLÓS KORVIN Lajos és EIDUS Bentián proletárköltők ellen — „sajtó útján elkövetett izgatás" bűntette miatt — indult bűnvádi eljárás, mert a lapban forradalmi eszmeiségű verseket közöltek.

A rendőrség a letartóztatásokkal egy időben házkutatást is tartott a szerkesztő bizottság tagjainál. A lefoglalt könyveket, folyóiratszámokat az ügyészség bűnjelként csatolta a vádirathoz. Ime az összesített *Bűnjeljegyzék:*

1934. B. 4286/169. szám — *A debreceni kir. ügyészségtől*

Könyvek és folyóiratok jegyzéke

1.	A tanítás szabadsága	Gábor Ignácz fordító	1918.	Bp.	1 pld.
2.	Forradalom és Köztársaság	detto	1918.	Bp.	1 „
3.	A nő, a család	dtto	1918.	Bp.	1 „
4.	Munka vagy anarchia	dtto	1919.	Bp.	1 „
5.	Erkölcstan	Dr. Rózsa Ignác	1919.	Bp.	1 „
6.	Forradalmi kormányok	Kropotkin Péter	1919.	Bp.	1 „
7.	Levelek a börtönből	Rosa Luxemburg	1922.	Wien	1 „
8.	Kereszténység és rabszolgaság	Rácz Béla	1922.	Wien	1 „
9.	Az ember	Gorkij Maxim	1924.	Kassa	1 „
10.	Golgota	Pavel Dorochov	1925.	Kassa	1 „
11.	Csodálatos történet	Barta Sándor	1925.	Kassa	1 „
12.	A világbékéért	Garai János	1934.	Bp.	1 „

[37] ELEK Artur: *Elhunyt Wolfner József.* Nyugat. 1932. 1. köt. 1295. l. Vö. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló.* Bp. 1961. 156. és 169—171. l.

[1] *A Mi Utunk* peranyaga a Debreceni Állami Levéltárban található B 4286/1934. szám alatt.

13.	Kultúrvilág és forradalom	Fedor János	1934.	Ungvár	1 pld.
14.	Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak	Rotor	?	Brecláv	2 „
15.	Az ellenforradalom földjén	Hidas Antal	?	Wien	1 „
16.	Döntsd a tőkét, ne siránkozz	József Attila	?	Bp.	1 „
17.	Új tüzek	Kazimir Károly	?	Kassa	1 „
18.	Új Március folyóirat	Eugen Kostmann	1931.	Wien	VII. évf. 7—11. sz.
19.	Új harcos, folyóirat	Oravetz István	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
20.	Forrás, irodalmi szemle	Gereblyés László	1929.	Bp.	1929. december
21.	Forrás, irodalmi szemle	dtto.	1930.	Bp.	1930. április
22.	Sarló és Kalapács	Révész Imre;	1932.	Moszkva	IV.évf.6.sz.
23.	dtto.	Münnich Ferenc	1933.	Moszkva	V.évf.1.sz.
24.	Munkás és parasztnaptár	Fábry Zoltán	1933.	Pozsony	9 drb.
25.	Munkás Kórus hiv. lap.	Szélpál Árpád	1933.	Bp.	I.évf. 1. sz.
26.	Új paraszt szemle	Galicza I. János	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
27.	Szabad Irás kultúrszemle	Müller Lajos	1934.	Bp.	1934. 1. sz.
28.	Vörös Május röplap	Steiner Gábor	Megszállási idő	Eperjes	4. pld.
29.	Vörös Zászló	Székely Tilde	1933.	Prága	II.évf.20,26, 46. sz.
30.	Az Út kulturális folyóirat	Mező István	1934.	Eperjes	IV.évf.1.sz. 3 pld.
31.	dtto.	dtto.	dtto.		IV.évf.3,4, 13. sz.
32.	dtto.	dtto.	dtto.		IV.évf.5.sz. 5 pld.
33.	dtto.	dtto.	dtto.		III.évf.6.sz. 12 pld.
34.	A Mi Útunk, társadalmi szemle	Végh Dezső	1934.	Debrecen	II.évf.4.sz. 56 pld.
35.	dtto.	dtto.	dtto.		II.évf.5.sz. 81 pld.
36.	dtto.	dtto.	dtto.		II.évf.6.sz. 83 pld.

A jegyzék feltüntette azt is, hogy a lefoglalt 36 könyv, illetve folyóiratszám közül melyeket kobozta el az ideig a bíróság, illetve melyeknek terjesztését tiltotta meg. Ezek voltak a következők: *Azokról akik bort isznak és vizet prédikálnak,*[2] *Az ellenforradalom földjén,*[3] *Döntsd a tőkét, ne siránkozz,*[4] *Új Március,*[5] *Új Harcos*[6], *Sarló és Kalapács,*[7] *Az Út.*[8]

Mit tudunk a debreceni kommunistáknál talált könyvekről és folyóiratokról?

A *Bűnjeljegyzék*ben felsorolt első öt könyv a *Forradalmi Könyvtár* kiadványaként jelent meg az 1918—19-es években. A sorozat kiadója a „Világ" szabadkőműves páholy volt. Az első kötet — *A tanítás szabadsága* (Victor Hugo parlamenti beszéde 1850. január 15.) — még mint a *Világ Páholy könyvtára* 1. száma jelent meg. A többi kiadványon már csak mint kiadó szerepelt a „Világ Páholy". A kiadványok a liberális-radikális polgári eszméket terjesztették. Victor Hugo parlamenti beszédei, amelyeket a debreceni rendőrség lefoglalt és az ügyészség bűnjegyzékbe foglalt, a felvilágosult polgári gondolat jegyé-

[2] *Nyé (Nyomozati Értesítő)* 291—1933—86. sz. alatt elkobozva.
[3] *Nyé* 36—1934—51. és *BKL (Bűnügyi Körözések Lapja)* 1934. évi 26—27. sz. alatt elkobozva.
[4] *Nyé* 106—1931—31. sz. alatt elkobozva.
[5] *BKL* 41—1932-S és BKL 23—1934-S sz. alatt elkobozva.
[6] A Budapesti büntető törvényszék B.II.738—1933. sz. alatt elkobozta.
[7] A Budapesti büntető törvényszék B.XIV. 3067—1934. sz. alatt elkobozta.
[8] *Nyé* 176—1932—74. sz. alatt elkobozva.

ben fogantak. Fent említett beszédében az állami oktatásért, az állam és egyház szétválasztásáért szállt síkra, s a papok eltávolítását követelte az iskolából. *A Forradalom és Köztársaság* (Victor HUGO parlamenti beszéde 1851. július 17.) a bonapartista monarchistákat leplezte le, akik a polgári köztársaság megdöntését készítették elő. *A munka vagy anarchia!* (Victor HUGO programbeszéde 1848. május 29-én és parlamenti beszéde 1848. június 20-án) a vöröslobogós köztársaság ellen szól, amely HUGO szerint „hamuvá égeti a civilizációt" és „elnyomja a szabadságot". Ennek 1919-ben, a proletariátus hatalomra jutásának küszöbén történő megjelentetése a polgárság tiltakozását fejezte ki a szovjet-, a tanácsköztársasággal szemben.

Az antiklerikalizmus jegyében fogant MICHELET: *A nő, a család* (részlet MICHELET *Du prêtre, de la famille* c. művéből), valamint a vele egy kötetben megjelent másik mű, MULTATULI: *Az igazi házasság (Máté XIX. fejezetének új variánsa)* c. írása. RÓZSA Ignácz 1919-ben már az „egységes szocialista világfelfogás kialakulását óhajtotta szolgálni" *Erkölcstan* c. könyvével, amely azonban alapjában a polgári erkölcs szabályait foglalta pontokba. A sorozat kiadói a Tanácsköztársaság idején *Útmutató a szocialista irodalomban* összefoglaló cím alatt három könyvet adtak ki, amelyekben a szocialista eszme történetét ismertették. A három könyv: *Utópia írók és kommunisztikus kísérletek, A szocializmus úttörői, A szocializmus kronológiája.*

Az 1918—19-i magyarországi forradalmi hullám hívta életre a *Társadalmi problémák* című kiadványsorozatot. Szerkesztője, RUDAS Zoltán 1919 januárjában a következő bevezető szavakkal bocsátotta útjára az első könyvet: „A könyvsorozat nem áll semmiféle párt vagy csoport szolgálatában, s nem akar sem valamely pártprogramm, valamely világnézet mellett propagandát kifejteni. . ." „. . .célunk. . . megvilágítani. . . a társadalmi problémákat. . . Fel akarjuk keresni a forrásokat, melyből a mai és holnapi szellemi és társadalmi mozgalmak táplálkoznak. . ." A sorozat első kiadványa, amelyet Debrecenben is megtalált a rendőrség (az anarchista múlttal rendelkező VÉGH Dezsőnél) KROPOTKIN Péter: *Forradalmi kormányok* c. könyve volt. Az ismert anarchista forradalmár e röpiratában a forradalomra törekvő erőket igyekezett meggyőzni arról, hogy a bekövetkező győzelem után káros bármiféle kormány létrehozása.

A sorozat szerkesztője az alábbi írók műveit ígérte olvasóinak: DOSZTOJEVSZKIJ, BAKUNIN, BERNSTEIN, CHESTERTON, ENGELS, Enrico FERRI, GORKIJ, GRENLICH, ISSAJEFF, JAURÈS, LIEBKNECHT, LABRIOLA, MARX, TOLSZTOJ, WELLS, STIRNER.

Az ellenforradalom időleges győzelme megbénította Magyarországon a haladó törekvéseket, és derékba törte a forradalmi kiadók tevékenységét. A társadalmi haladás harcosai azonban ebbe nem nyugodtak bele. Először az emigrációban szervezték meg a magyar nyelvű irodalmi és tudományos ismeretterjesztő művek kiadását. Bécsben indították útjára az *Európa ismeretterjesztő könyvtár* kiadványait 1922-ben. Ezek közül kettőnek (a sorozat 4. és 8. kiadványának) jutott nyomára az ellenforradalmi rendőrség Debrecenben 1934-ben. Rosa LUXEMBURG *Levelek a börtönből* c. — LENGYEL József fordításában megjelent — könyve négy példányban került a bűnjelek közé. A kiadó „mint az emberiség legmagasabbrendű megnyilatkozásait" adta az olvasók kezébe. A könyv a berlini, wronkei és breslaui fogságból (1916. július 10 és 1918. november 10 között) Sophie LIEBKNECHThez írt leveleket tartalmazta. A sorozat másik kiadványa, RÁCZ Béla *Kereszténység és rabszolgaság* c. tanulmánya évezredes hiedelmet cáfolt meg a kereszténységnek a rabszolgasággal szemben elfoglalt állásfoglalásával kapcsolatban.

A sorozatban — amely a természettudomány, történelem, közgazdaság, filozófia, vallás, művészet és irodalom nagy alkotásaival szándékozott kultúrát terjeszteni — megjelent BERGSON, ENGELS, KANT, GOETHE, MARX egy-egy műve. A születőben levő magyar marxista eszmeiségű tudományos irodalom alkotásai közül megjelentette BALÁZS Béla: *A színjáték elmélete* és FOGARASI Béla: *Bevezetés a marxi filozófiába* c. művét.

A *Munka és tudás könyvtára* kiadványai 1923-tól jelentek meg Berlin—Wien kiadási hely megjelöléssel. A sorozatban MARX, ENGELS és LENIN műveit adták ki magyar nyelven, valamint a Kommunista Internacionálé és a Kommunisták Magyarországi Pártja jelentősebb dokumentumait. A KMP e kiadványsorozatában ezek mellett szépirodalmi művek is helyet kaptak. HIDAS Antal: *Az ellenforradalom földjén* c. verseskötete is itt jelent meg, s eljutott Magyarországba is. A debreceni rendőrség egy példányt talált a letartóztatott kommunistáknál. A szerző a könyvet azoknak ajánlotta, „akik meghaltak a magyar Tanácsköztársaságért és azoknak akik dolgoznak érte".[9]

A KMP bécsi kiadványa volt az *Új Március* kommunista folyóirat is, amelynek 1931. július—novemberi (VII. évf. 7—11.) számát találta meg a debreceni rendőrség. Ebben a párt a munkásmozgalom aktuális problémáit taglalta, és a statáriumot hirdető fasiszta rendszer elleni harcra mozgósított.

A magyar forradalmi emigráció egy másik központja volt a húszas években Kassa városa. Itt a *Munkás* c. hetilap[10] köré tömörültek, s a lap égisze alatt könyveket is adtak ki. A „Munkás kiadásá"-ban megjelentetett könyvek közül több eljutott Debrecenbe is. Így Pavel DOROCHOV *Golgota* című regénye is — FÁBRY Zoltán fordításában. Az író e művében az orosz polgárháború eseményeit írta le forgatókönyvszerű megoldásban, a montázstechnika alkalmazásával. Az orosz irodalmat mellette és előtte GORKIJ *Az ember* c. kötete képviselte. A magyar írók közül BARTA Sándor *Csodálatos történetek, vagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él* c. szatirikus regényét ismerték meg Debrecenben. *A „Munkás" könyvtára* 2. köteteként jelent meg a feudális egyházat leleplező kiadvány: *Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak* címmel. A statisztikai és dokumentum anyagot ROTOR állította össze. Ugyancsak ő állította össze a *Munkás és parasztnaptár 1933* c. kiadványt, amelynek kiadója: MUNKÁS-STEINER Gábor, és Bratislava—Pozsony a megjelentetési helye. A naptárban közölt írások szerzői között van LENIN, GORKIJ, KARIKÁS Frigyes, FÁBRY Zoltán, ILLÉS Béla.

Kassán jelent meg 1933-ban KAZIMIR Károly proletárköltő válogatott verseinek kötete *Új tüzek* címmel.[11] STEINER Gábor — a fenti naptár kiadója— írta a *Vörös Május* című röplapot, amelyből négy példány került a debreceni rendőrség kezébe. FEDOR János kötete, a *Kultúrvilág és forradalom* a marxizmus tanait népszerűsítette. E könyvek mellett a csehszlovákiai kommunisták magyar nyelvű folyóiratai is eljutottak a debreceni kommunistákhoz. A FÁBRY Zoltán szerkesztette *Az Út*ból tájékozódhattak a nemzetközi eseményekről, és olvashatták a szovjet építőmunka eredményeiről a beszámolókat.

A fasiszta terror viszonyai között harcoló magyar kommunistákhoz eljutott a bíztató, erősítő szó Moszkvából is — az ott élő és dolgozó emigráns magyaroktól. A debreceni rendőrség a *Sarló és Kalapács* két számát foglalta le.

A szabadságtól, a demokratikus szellemi élettől elzárt magyar forradalmárok ezeken az illegálisan terjesztett könyveken és folyóiratokon keresztül tájékozódtak a világban, és ezekből kaptak inspirációt az önálló kiadói tevékenységre is. A forradalmi eszmék terjesztésében azonban az országon belül sem voltak magukra hagyatva. A náluk talált hazai kommunista kiadványok is mutatják ezt. JÓZSEF Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötete 1931 márciusában jelent meg, s az ügyészség azonnal perbe fogta miatta a költőt, és a kötetet elkobozta.[12] A megmentett példányokból— a bűnjeljegyzék tanúsága szerint — Debrecenbe is elkerült egy. GARAI János szintén proletárköltő volt, s különösen

[9] A könyvről lásd MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1960. Bp. 1962. 219—220. l.)

[10] Miután a magyarországi terjesztésből kitiltották, *Kassai Munkás* címmel jelentették meg.

[11] A kötetről és 1939-i elkobzásáról lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 229—230. l.

[12] A peranyag ismertetését lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 202—207. l.

kórusversei voltak népszerűek a munkásmozgalomban. A bűnjeljegyzékben szereplő kötet címét rosszul írhatták, mert *A világbékéért* címen nem jelent meg kötete.[13]

A többi lefoglalt hazai kiadvány folyóirat volt. A *Forrás* a KMP legális „irodalmi és művészeti szemlé"-je volt, amelyet a *100%* betiltása után hívott életre, de sorsa ugyanaz lett, mint az elődjéé; szerkesztőjét és munkatársait perbefogták. E szemlében a következők írtak: ANTAL János, FORBÁTH Imre, GEREBLYÉS László, HARASZTI Sándor, ILLYÉS Gyula, KODOLÁNYI János, NAGY Lajos, PÁKOZDY Ferenc és mások. Az *Új Harcos Szocialista Munkásszemle* „a proletárság harci egységfrontjának megvalósításáért" szállt síkra. Lapjain JÓZSEF Attila fejtette ki véleményét e kérdésről. Szerkesztőjét ORAVETZ Istvánt és a lap munkatársait többször bíróság elé állították, s így tették lehetetlenné a folyóirat megjelentetését. Hasonló sors érte a *Szabad Irás* c. „kulturális szemlé"-t is.[14] Ennek sajtóperében DARVAS József, E. KOVÁCS Kálmán és MÜLLER Lajos állt a bíróság előtt. A *Munkás Kórus* „A Munkásszavalókórusok Országos Központjának lapja" a Szociáldemokrata Párt kulturális kiadványa volt. A következő magyar írók írásai jelentek meg benne: ASCHER Oszkár, BRESZTOVSZKY Ede, RADNÓTI Miklós, SZALMÁS Piroska, TISZAY Andor, VERES Péter. A bűnjeljegyzékben szereplő egyes lapoknak, mint az *Új Paraszt* című szemlének vagy a prágai *Vörös Zászló*nak már nyomára sem lehet jutni. A hazai kiadvány valószínűleg már egy szám megjelenése után megszűnt; sok ilyen kísérletnek lett ez a sorsa az ellenforradalmi korszakban.

Ezeknek a baloldali vagy éppen kommunista kiadói próbálkozásoknak az ismerete hozzásegít ahhoz, hogy reális képet alkossunk a magyarországi progresszív erők elméleti és propaganda tevékenységéről az ellenforradalom 25 éve alatt. A debreceni *A Mi útunk* is ide tartozik. A megjelent hat számot az ellenforradalmi bíróság a rendszerre veszélyesnek minősítette; s az is volt, mert a munkásosztály érdekeiért emelt szót, és a dolgozó tömegeket a rendszer elleni harcra mozgósította.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja, a Népakarat. (Orosháza, 1944. október 15—20.) A szabad magyar sajtó kezdő lépéseiről, felszabadult hazánk elsőként megjelent lapjairól alig tudunk valamit. A legkorábbi szabad, demokratikus nyomdatermékek — nem számítva a Vörös Hadsereg politikai osztálya által kiadott és terjesztett magyar nyelvű újságokat, nyomtatványokat — hazai földön az 1944. szeptember 26-án felszabadított és nyomdával rendelkező Makó városában születtek meg. Az első szabad makói falragasz dátuma a város felszabadulásának napjával azonos.[1]

1944. október első felében, a gyors szovjet előnyomulás eredményeként, sorra szabaddá váltak a Dél-Tiszántúl, a forradalmi multú Viharsarok városai és községei. (Október 6-án Orosháza, Békéscsaba, Gyula, Szarvas, Békés, 8-án Hódmezővásárhely és Szentes, 11-én Szeged.) Ezekben a helységekben szinte azonnal megindult az élet a szovjet parancsnokságok áldozatkész támogatásával, a kommunisták néhány napon belül megalakult helyi szervezeteinek vezetésével.[2]

[13] GARAI János 1934-ben megjelent írásai: *Nyárutó* (verseskötet), *A világgazdaság mai helyzete* (tanulmány).

[14] A *Szabad Irás*ról ld. Magy. Könyvszle. 1963. 4. sz. 317—326. l.

[1] A Szegedi Áll. Levéltár gyűjteményében őrzött falragaszt a Makói Könyvnyomda (Megyeház u. 3.) állította elő. A városparancsnok hirdetménye a gyógyszertárak kinyitásáról, a tanítás, a mezőgazdasági munkák és a felekezetek munkájának folytatásáról. A Szovjet Hadsereg által kiadott magyar nyelvű lapokról ld. SZEMZŐ Piroska: A *Magyar Újság és az Új Szó*. Magy. Könyvszle. 1946. 90—94. l.

[2] SZABÓ Éva: *Adalékok a Magyar Kommunista Párt szervezeteinek létrejöttéhez (1944. október — 1945. május)*. Párttört. Közl. 1960. 1—2. sz. 77—93. l. 1944. november elejéig a párt a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet viselte.

A nagy feladatok előtt álló pártmunka szolgálatában, a kezdeti hetek sodrában jelentek meg az Alföld déli részén, egyúttal az egész országban is, az első szabad újságok. A tájékoztatásnak és az agitációnak erre a formájára azért is nagy szükség volt, mert a lakosság túlnyomó része nem rendelkezett rádióval.

Az első lapok példányai csak részben maradtak meg, nem mindig kerültek közgyűjteményekbe, magánosok birtokában lappanganak többnyire ma is. Az eddigi — s véglegesnek mondható — tájékozódás szerint *a legkorábban megjelent hazai szabad magyar napilap az 1944. október 15-én Orosházán megindult Népakarat volt, s a Kommunisták Magyarországi Pártja orosházi szervezetének kiadásában látott napvilágot.* 1944. október 18-án két újabb kommunista újság indult a Dél-Alföldön: a KMP szentesi csoportjának a lapja, a *Magyar Népakarat*,[3] továbbá a *Szegedi Népakarat*.[4] Az eddig ismert negyedik szabad újságnak az 1944. október 23-án Hódmezővásárhelyen indult *Vásárhely Népe* tekinthető.[5] Makón, nem tudhatni pontosan, milyen okból, nem jelent meg időszaki sajtótermék az első hónapokban. Békéscsabán a nyomdák működését ideiglenesen szüneteltették, jóideig nem indítottak lapot.[6] Nem jelent meg újság 1945 februárjáig Gyulán sem.[7]

Az első lapok a megindulás után hamarosan megszűntek, rövid életűnek bizonyultak. Az orosházi *Népakarat*ból mindössze 5, a *Szegedi Népakarat*ból pedig 9 szám hagyta el a nyomdát. A megszűnés okát a visszaemlékezések szerint abban jelölhetjük meg, hogy a KMP kiadásában indult újságok fenntartását az illetékes pártszervek politikailag túlzottnak és korainak találták, s a városonkénti kommunista pártsajtó helyett a demokratikus pártok közös helyi orgánumainak kiadását szorgalmazták.[8] Ilyen lett az 1944. november 19-én indult szegedi *Délmagyarország*. A kommunista lapként született *Vásárhely Népe* is ilyenné alakult át. Orosházán 1944. decemberében *Orosházi Hírek* címmel indult új lap, koalíciós alapon.

Amennyire az írott források, a lap megjelent és megmaradt példányai,[9] valamint az élőszavas visszaemlékezések felhasználása erre módot ad, a továbbiakban az első, az orosházi *Népakarat* történetével kívánunk részletesebben is foglalkozni.

[3] Az addig csak visszaemlékezésekből ismert lap 1. és 3. száma 1964 októberében került elő. Ezek a Szentesi Áll. Levéltárban vannak. (SCHNEIDER Miklós levéltáros közlése.)

[4] LÖKÖS Zoltán: *Szeged felszabadulása*. Képek a város nagy esztendejéből. Szeged, 1954. (Csongrád megyei füzetek 3.) 11. l. A *Szegedi Népakarat* példányai több közgyűjteményben megtalálhatók.

[5] A lap megjelent számai a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltár tulajdonában is megvannak. Indulását említi PAÁL Jób—RADÓ Antal: *A debreceni feltámadás*. Debrecen, 1947. 373. l. (Az első számra nyomott 1944. október 23-i dátummal szemben itt október 22-e szerepel.) Az első szám a *Szegedi Népakarat*ból vette át a vezércikket.

[6] Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai polgármesteri iratok 6116/1944. 1944. október 10-én *Alföldi Népújság* címmel lap indult a városban, de csak egyetlen szám jelent meg. 1945 tavaszán — példány hiányában pontosabbat nem tudunk — újra megjelent belőle néhány szám. (Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai városi ideigl. vezetőtanács jkv. 1944. okt. 10., okt. 13., okt. 18. Békéscsabai Nemzeti Bizottság iratai 1945. ápr. 19-i jkv.). A *Viharsarok* c. újság első száma 1945. május 23-án jelent meg a városban.

[7] Az *Alföld* c. koalíciós lap 1945. február 15-én indult meg a városban.

[8] KERESZTES Mihály visszaemlékezése. (KERESZTES Mihály az 1944. október 14-én megalakult orosházi kommunista pártszervezet titkára, majd 1944. december 23-tól kezdve az KMP dél-magyarországi titkára volt, később Békés megye főispánja lett, így a kérdésben mondott adatai nagy forrásértékűek.)

[9] A *Népakarat* 1. száma az orosházi Szántó Kovács Múzeum gyűjteményében, 2., 3. és 5. száma pedig SITKEI József orosházi tanár tulajdonában található meg. Tudtunkkal a Párttörténeti Intézet könyvtára is őriz néhány példányt, RÁNKI (ROXI) Józsefné ajándékaként.

Orosháza, 1944. október 15. Vasárnap. I. évfolyam 1. szám. Ára 10 fillér

Népakarat

POLITIKAI NAPILAP

ÚT A JÖVŐBE

A Horthy kormány nemzetvesztő, semmitmondó politikájának következményeképpen a Vörös Hadsereg harcolva lépte át az ország határait.—Rövid ténymegállapítás, mögötte azonban hosszú dráma húzódik. Ha a mult sötét útvesztőjén ereszkedni kezdünk, szinte beleszédülünk a mindjobban előderengő bűnök, hibák, tévedések láttán. Keserűen ébredünk arra, hogy rosszakarat és rövidlátás áldozatai lettünk.

A Szovjetkormány többször is barátí készségtárra szólított fel bennünket. Jóindulatu közeledésnek látható jeleként megküldte nemzetünknek az 1848-as zászlókat. A szabadság ebbe jelvényeivel vezessen bennünket jelképezni akarta a gondolkozást, hogy a magyar népet felszabadítani akarja tudni. Segítési akar lenni a terhet, melyet a magyar jobbemmi és kapitalista osztály évszázadok óta vállaira rak. A Horthy-kormány a zászlókat ugyan átvette, mint ingyenadott ajándékot szokás, de ezután a többi ingyenárú közé a múzeumba. A kinyujtott békejobbot visszautasította s a magyar nép, mely évszázadok óta várja a felszabadulást, mely századok óta küzd a német elnyomatás ellen, nem tűzbette ki kobogót igazi célzásának oromára. Mint, ahogy az 1848-as forradalmat is sikerült reakciós kivitásgosainak kiátszani, ugy a jelenben is a mult bűnös hibájába estek. A magyar nép összes érdekeit feláldozták uralmuk, kiváltságaik megvédése érdekében. A szenvedő népet pedig ugra fogdmegjánosnak szolgáltatták ki a németek kezére.

Hitler gőgjében elvakult népe minden világszemlélet, maradandó célkitüzés, erkölcsi érzek és jövőbelátó politikai tudás nélkül, kizárólag rablási célzattal háborut kezdeményezett a világ ellen. Uralkodó osztályunk vakon követte, s a népet követni kényszeritette a katastalan harcba. S ha mint a multban, a jelenben is akadtak igari harábak, akik felemelték intő szavukat a pepvesztő politika ellen, meghallgatásra soha nem találtak. A mindenkori helyzetet józanul vázoló intelmeket elnyomta a hangos ellenpropaganda. A terror tétlenségre kárhoztatta a magyar szellemi közéletet. A gondolkodók százaknak és ezreinek, a munkásosztály vezetőinek a kommunistáknak pedig üldöztetés, bebörtönzés, megkinzatás és halál volt a fizetségük, mert néptik igaz érdekeit akarták képviselni. Még a feudális osztálynoz tartozó, de nagytudásu, éleslátásu és demokratikusan gondolkodó gróf Teleki Pál is életével fizetett joakaratu kezdeményezéseért, mellyel a dunamédencei népek egymáshoz való közeledését, a demokratikus országok felé való békehajlamot és a jobb magyar jövőt akarta politikai célul kitüzni a romboló német fasizmussal szemben.

A reakciós uralom üres szócséplésen, átlátszó propagandán, igérgetésen kivül semmit nem tett a magyar nép jövője érdekében. Erőszakkal megakadályozott minden szabadabb és jobb életre való törekvést. A magyarság legégetőbb problémái: a munkabérek rendezése, a földreformok, szociális intézkedések, porosodó aktákként bevertek az egymást során változó miniszterek fiókjának fenekén. A munkásság, a kulinak használt tisztviselő, a nehezen dolgozó paraszt vercjtékén behajtott adókat szerntük mind honvédelmi célokra, a hadsereg felfegyverzésére fordították. Amikor azonban elérkezett a leszámolás órája, nem tudtak mozgósitani. Nem tudták a hadsereget felöltöztetni. A maroknyi haderőt egy szál puskával zavarták a nehéz orosz tankok ellen. Városaink pusztulása, népünk szenvedései, gazdasági életünk megbenulása, mind-mind fájdalmas felkiáltójelek, melyek vádlón mutatnak a bünös kormányzat felé.

A bünösök majd elnyerik méltó büntetésüket, mi azonban egy pillanatra se álljunk meg a bukott rendszer ravatalánál. Ütött a felszabadulás órája. Huszonöt évig vártunk erre a percre. Itt az idő a cselekvésre megindítani a vérkeringést a nemzet erében. Mi akiknek huszonöt éven keresztül üldöztetés, bebörtönzés, megkinzatás és halál volt osztályrészünk, most barátságos együttműködésre szólítjuk fel a magyar társadalom minden osztályát. A korhadt régi rend romjain egy uj és szabad Magyarországot kell felépitenünk, mely munkához mindenkinek erejére és képességére szükségünk van. Az uj rendszer nem akar elvenni semmit. Nem akarja elvenni nemzeti függetlenségünket. Nem akar megfosztani nemzeti sajátosságainktól. Egyformán segitségére akar lenni a munkásnak, a parasztnak, az értelmiségnek. Szabad, demokratikus és békés életet akar teremteni mindenki számára. A munkabérek megnyugtató rendezése, a földreform és a szociális intézkedések mindnyájunknak egyformán érdeke. Nemzetünket fel akarjuk emelni a világ szabad nemzetei sorába. A fasiszták részéről terjesztett rémhirekkel ellentétben a kommunista rendszer nem puszlitja el a vállalkozókat, de egyenrangu életet, emberhez méltó sorsot követ vetel a munkásság számára. A földmüvelőtől nem akarja elvenni a földet. Nem szünteti meg a magántulajdont. De a nincstelen földmunkást is foldhöz akarja juttatni. Ezért a nagybirtokokat fel fogja osztani a parasztság között.

Egyik legégetőbb problémánk, a szociális kérdések rendezése az uj rendszerben megoldást fog nyerni. Egyetverek gyártása helyett kórházakat, népjóléti intézményeket fogunk létrehozni, melyek a nemzet békés fejlődését segitik elő.

A szabad nemzetben a szellemi javaknak mindenki egyformán részese lehet. Mindenki képességei és tudása szerint szolgálhatja a közös ügyet. Az iskolákban a mult rendszer szelekciós módszerével szemben, a nemzet minden osztályu egyformán részesedhet a müvelődés és nevelés javaiból, ilyenformán megmentjük azokat a szellemi értékeket melyek ezelőtt elkallódtak.

Nemzeti életünk gazdasági társadalmi és kulturális problémái csak akkor nyerhetnek teljes megoldást, ha a közös nemzeti ügy érdekében egységesen összefogunk. A uj épitése tág teret biztosit mindenki [illegible] kolás mind nemzetünk, mind pe[illegible] az egész emberiség javára. S [illegible] teremtünk csak békés körülmények közt képzelhető el, egyik főfeladatunk népünk részére a tartós béke biztositása.

A békés fejlődés egyik legszebb eredménye lesz majd a társadalmi osztályok közötti különbségek megszüntetése. A nagy harmonia, melyben utat talál ember az emberhez. A közös célokért való munkálkodás barátságos megértést, békés közösséget fog teremteni az emberek között. Az az örök emberi erények—melyeket a korrupt rendszer huszonöt éven keresztül csak prédikált, de ellenük cselekedett, -szabadon ragyoghatnak majd a rabságából felszabadult ember szellemének fényében.

Békéért küzdjünk s ezért harcoljunk tovább. Hogy a békét elnyerjük kemény harc vár még ránk. Harc a jogtipró, brutális fasizmus ellen. Harc a kegyetlen rövidlátó és rosszakaratu hitlerizmus ellen, harc azok ellen kik őket vakon szolgálván népünket a pusztulásba sodortak.

A győzelem fénye percről-percre közelebbről ragyog felénk. A Vörös Hadsereg, a szövetséges nemzetek hadseregei már a döntő csapásokat mérik a világ ellenségeire, a hitlerista németekre. A harc vége a békeszerető épitőnek nyugalmas lehetőséget teremt ahhoz, hogy megkezdje munkáját a szebb jobb és emberibb jövő érdekében. Veszzen a fasizmus! Éljen a béke, éljen a szabadság, és az élet!

A néppel — a népért

Ha órádat, kerékpárodat, pénzedet elvesztetted, [illegible] nyertél egy világot.

Ha családod valamely tagját bántalom érte, vagy erőt magadon Stalingrádtól a Kárpátokig sok-sok vörös katona keres: hiába asszonyát, leányát, nővérét, kiket a fasiszta hordák megbecstelenitettek, elhurcoltak, vagy lemészároltak.

Ha a nagy átalakulás áldozatokat követel tőled, [illegible] egy erős nagy célok elérése mindig áldozatokkal jár.

A nagy mozgalmi hagyományokkal rendelkező és 1944. október 6-án jelentősebb harcok nélkül felszabadult Orosházán már a szabadság első napjaiban megindult az élet, a KMP megszervezése, a termelés és a forgalom helyreállítása. Október 8-án vette át a város feletti katonai parancsnokságot VORONYIN őrnagy, moszkvai tanár,[10] aki minden segítséget megadott a rendkívül nehéz feladatok megoldásához, a közigazgatás újjászervezéséhez. A KMP helyi csoportja 1944. október 14-én alakult meg, de szervezése már október 8-án megkezdődött.[11]

A viszonyok mielőbbi normalizálásához, a fasiszta demagógiától megzavart emberek új szellemű, megfelelő tájékoztatásához feltétlenül szükséges helyi napilap indítását VORONYIN őrnagy kezdeményezte október 9—10-e körül, s a megalakulás előtt álló pártszervezet vezetői gyorsan és eredményesen végrehajtották. Szerencsés véletlen, hogy a lapindításhoz szükséges személyi és anyagi feltételeket is biztosítani tudták. A szükséges irányítás és ellenőrzés ellátására a párt október 11-én 4 tagú szerkesztő bizottságot alakított, KERESZTES Mihály, RAJKI József, SULYAN György és SZEMENYEI Pál résztvételével. A szerkesztői funkcióra PALOTÁS Bélát delegálták, hosszas vita után. A szovjet parancsnokság MÁRTON Sándort bízta meg, hogy egyéb teendői mellett a lap munkáját segítse. MÁRTON Sándor a huszas évektől kezdve részt vett a fővárosi és a francia munkásmozgalomban, s mint munkaszolgálatos került Orosházára, ahol egységétől megszökve pártmunkára jelentkezett. Formálisan nem volt ugyan a szerkesztő bizottság tagja, az újság körüli teendők, az összeállítás, a nyomdai munka szervezésének gondját nagyobbrészt mégis a jeles grafikusművész, a karikatúráiról közismert RÁNKI (ROXI) József (1909—1953) vállalta magára a párt megbízásából. ROXI a Szocialista Képzőművészek Csoportjának egyik tagja volt, s a nemzetközi mozgalomban is dolgozott. MÁRTON Sándorral együtt szökött meg a munkaszolgálatos századtól a front közeledésekor. Energikus, fáradhatatlan, széles látókörű ember volt. 1945 őszéig maradt Orosházán. Végig újságíróként dolgozott. Orosháza után Szombathelyre került át, a *Szabad Vasmegye* felelős szerkesztői tisztét töltötte be.

A *Népakarat* híranyagának zömét a szovjet városparancsnokság által rendelkezésre bocsátott rádiókészülék révén szedték össze. Főként a Kossuth Rádió adásait fogták, de a moszkvai rádió orosz nyelvű hadijelentéseit, az angol rádió magyar nyelvű híreit és a budapesti adót is figyelték. A lejegyzett, fontosabb híreket, közleményeket, kommentárokat némi rövidítéssel vagy változatlanul helyezték el az újságban. A híranyag kisebb részét a helyi közlemények, a közigazgatás fontos közérdekű felhívásainak közzététele adta. Ezeken kívül mindössze néhány elvi cikk, egy riport, egy vers és apróbb, színező írások kerültek a lap hasábjaira.

A technikai feltételek biztosítása sem ment könnyen. Október 9-én elhatározták a város kommunistái, hogy az újság megindításához lefoglalják a Bajza utca és a Kistemplom utca sarkán álló DEMARTSIK-féle nyomdát, ahol a felszabadulás előtt az egyik orosházi napilap készült. A nyomda gépi berendezése sértetlen volt, az induláshoz szükséges papírmennyiség is rendelkezésre állt. Amikor október 11-én a szerkesztő bizottság kijelölése is megtörtént, RÁNKI (ROXI) József és MÁRTON Sándor a nyomdával szemközti

[10] Gyulai Áll. Levéltár, Orosháza közig. iratai 12681/1944. sz. A főjegyző jelentése az 1944. október 6-tól november 10-ig eltelt időszakról.

[11] A továbbiakban KERESZTES Mihály, MÁRTON Sándor, MÁRTON Sándorné, RÁNKI (ROXI) Józsefné és SZŰCS Ferenc 1964-ben gyűjtött visszaemlékezéseire támaszkodunk, írott források hiányában. Adatközlőinknek ezúton is köszönetünket fejezzük ki. SZŰCS Ferenc nyomdász állítása szerint a *Népakarat*nak 7 — 8 száma jelent meg. Bár eddig az 5. az utolsó előkerült szám, lehet, hogy igaza van. HORVÁTH László *Húsz évvel ezelőtt* c. írásában (*Tükör*. 1964. okt. 13.) a lap egykori szerkesztő bizottsági tagjai közül a cikkünkben foglaltakkal egybehangzó visszemlékezést közölt SULYÁN Györgytől is.

házban kaptak lakást, és minden idejüket a mielőbbi megindításra fordították. Az első szám szedését a helyben maradt nyomdászok közül Szűcs Ferenc, Benkő János, Demartsik Béla, Záborszky István végezte, majd id. Demartsik Ferenc is bekapcsolódott. A szerkesztőség hamarosan átköltözött a nyomda épületébe. 1944. október 13-án reggel kezdték el az első szám nyomását. Két napon át éjjel-nappal hajtották — áramszolgáltatás hiányában kézierővel, 4—5 személy felváltva — a síknyomó gépet. Október 14-én (szombaton) délutánra mintegy 3000—3500 példány készült el október 15-i dátummal. A terjesztést még aznap megkezdték. A további számok jó részét is kézierővel hajtott gépen nyomták, az áramszolgáltatás rendszertelen volt. Részint emiatt, másrészt a híranyag soványsága miatt, a 2—5. számok csak két lapra terjedtek, szemben az első szám négy lapjával.

A *Népakarat* terjesztése a helybeli árusításon kívül a környéken is jelentős példányszámban folyt. Október közepétől kezdve az orosházi kommunisták Gyomától Battonyáig járták a vidéket a helyi pártszervezetek létrehozása céljából.[12] Útjaikra minden alkalommal több köteg újságot is elvittek, és gyakran ingyen osztogatták. Ha vidékről valaki Orosházára jött, annak is mindig adtak a lapból, amelynek ilyen módon sikerült jelentős elterjedtségre jutnia, és sokat segített a bizalmatlanság feloldásában.

Az öt szám kiadásával hat napig élt első szabad kommunista napilap önálló cikkeit (a rádióhíreket és a hivatalos közleményeket nem számítjuk) áttekintve *az első számot tartjuk a legértékesebbnek*. Szignálatlan, programadó vezércikkét, amely szembenéz a múlttal és a felépítendő, demokratikus rendszer fő elveit fejti ki, az egybehangzó visszaemlékezések szerint Roxi írta, és a szerkesztő bizottság alaposan megvitatta *(Út a jövőbe)*. Roxi tollát dícséri az első szám eleven riportja is *(Beszélgetés egy szovjet katonával)*. Forrásértékű beszámolót közöl az október 15-i szám az orosházi kommunisták és a különböző társadalmi osztályokból meghívottak október 9-i tájékoztató gyűléséről. Az utolsó lapra — szép jelképként — József Attila egyik versét helyezték el *(A város peremén)*. Külön kis cikkben hívták fel az olvasókat, hogy leveleikkel, szabad véleményükkel keressék föl a lapot. A 2. számtól felényi terjedelműre apadt újság október 17-én Palotás Béla lendületesen megírt vezércikkét közölte Horthy október 15-i kudarcba fulladt kilépési kísérletéről, a nyilasok hatalomra kerüléséről. Kisebb önálló, ill. eredeti írás még ebben a számban egy ifjúmunkás levele az inasélet megalázottságáról, a felszabadulás jelentőségéről. Az október 18-i 3. szám *A mi programunk* címmel vezércikkben ismerteti az új idők alapelvét: mindenkinek dolgoznia kell. A 4. számot ezideig nem sikerült megtalálnunk. A közlések szerint többek között Keresztes Mihály írását tartalmazta, amely a földreform mielőbbi megvalósítását követelte. Az október 20-i utolsó számban nincs olyan cikk, amelynek szerzőségét teljes biztonsággal a *Népakarat* kollektívájának tulajdoníthatnánk.

A *Népakarat* jelentőségét elsősorban nem is a benne megjelent írások színvonala adja, hiszen a szerkesztőség és a nyomda dolgozóinak, munkájuk támogatóinak fő gondja érthetőleg nem a cikkek nívója volt, hanem a szemlélet helyessége és legfőként: a kommunista, antifasiszta szellemben történő, mielőbbi tájékoztatás érdekében a lap technikai előállítása. Akkor még nem tudták, hogy derekas munkájuk nyomán a felszabadult Magyarország első napilapja került ki a sajtó alól.

Szabó Ferenc

[12] Szabó Éva: *I. h.*

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez. A meglehetősen egyenlőtlenül feltárt erdélyi nyomdászattörténetnek homályos részletekben különösen bővelkedő fejezete a szebeni officina XVI. századi működése. Így mindjárt a nyomda létesítésének időpontját illetően tapasztalható bizonyos tisztázatlanság. A román tudományosság számára mindmáig izgató kérdés az is, hogy a legelső román nyelvű nyomtatványnak tekinthető lutheránus szellemű katekizmust 1544-ben a szebeni sajtón állították-e elő vagy sem. Az alábbi sorok a XVI. századi szebeni nyomdászat e két legtöbbet vitatott kérdése tisztázásához óhajtanak hozzájárulni új adatokkal és szempontokkal.

GULYÁS közismert összefoglalása[1] után is akadnak kutatók, akik nem fogadják el azokat a közvetett bizonyítékokat, amelyeket a régebbi kutatás sorakoztatott fel annak igazolására, hogy Szebenben — legalábbis 1529—1530-ban — könyvsajtó működött.[2] Johann SEIVERTnek (1735—1785) Georg SOTERIUS († 1728) kéziratos bibliográfiai munkájára visszamenő értesülése szerint 1529-ben Thomas GEMMARIUS helybeli iskolamester, a következő esztendőben pedig Sebastian PAUSCHNER orvos jelentetett meg Szebenben egy-egy könyvet.[3] Jóllehet e kiadványokból napjainkig egyetlen példány sem maradt fenn, a SOTERIUS—SEIVERT-féle értesüléseket mégis hiteleseknek kell tekintenünk azóta, hogy PAUSCHNER könyvének előkerült egy XVII. századi kéziratos másolata.[4] A szebeni nyomda 1529. évi léte azon az alapon sem vonható kétségbe, hogy GEMMARIUS már 1526-ban meghalt, és ennél későbbi időpontban már semmit sem publikálhatott.[5] A szebeni iskolában használt és jelenleg egyetlen példányban sem ismeretes latin grammatikácskát ugyanis az ő halála után Markus PEMPHLINGER szebeni királybíró fia szintén kinyomathatta elhúnyt tanítómesterével való kapcsolata emlékére. Annál is inkább érdekében állott ezt megtenni, mert GEMMARIUS e munkáját éppen neki ajánlotta. A GEMMARIUS-féle 1529. évi kiadvánnyal kapcsolatos XVIII. századi értesülések hitelességét vitató

[1] GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 47—49. l.

[2] MOLIN, V.: *Interpretări noi în legătură cu catechismul de la Sibiu.* Mitropolia Ardealului. 1960, nr. 1—2. 45. l. PANAITESCU, P. P.: *Începuturile scrisului în limba romînă.* Studii şi cercetări de bibliologie. V (1963), 112. l.

[3] SEIVERT: *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften.* Pressburg. 1785. A vonatkozó forrásrészleteket közli: TRAUSCH, J.: *Wo und wann die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen errichtet wurde?* Kurz's Magazin. II (1846). 344—347. l.

[4] TEUTSCH, Fr.: *Neue Beiträge zur Hermannstädter Buchdruckergeschichte.* Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk. VIII (1885). 121—123. l. RÉVÉSZ Béla: *Sebastian Pauschner, ein siebenbürgisch-sächsischer Arzt des 16. Jahrhunderts.* Arch. Gesch. Med. IV (1911). 282—300. l. BORSA Gedeon: *Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái.* Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 1963. 27. sz. 257—271. l.

[5] *Arch. Vereins siebenbürg. Landesk.* X. 1872. 338., 342. l.

véleményekkel szemben azonban legnyomósabb érvként az hozható fel, hogy a szebeni nyomda létezése már 1528-tól fogva bizonyítható.

A Bianu és Hodoș által a *Régi Román Könyvtár* anyagáról összeállított és több mint félszázada közkézen forgó bibliográfiában[6] — érthetetlen módon — mindmáig észrevétlen maradt a szebeni nyomda létezésének eddig legkorábbi és leginkább kézzelfogható bizonyítéka. Az említett könyvészet első kötetének 78. lapján reprodukció látható, mely a román könyvkiadás XVI. századi történetéből ismert Lőrinc deák által 1579-ben Gyulafehérvárt nyomtatott ószláv nyelvű evangéliumos könyv *(evangheliar)* 150. foliójának versóját ábrázolja. A lap élén, a cirillbetűs szöveg felett, reneszánszízlésű fejléc helyezkedik el, amelynek motívumai között első pillanatra értelmetlen írásjelek fedezhetők fel. Ha azonban a reprodukciót fejével lefelé fordítjuk, mindjárt fény derül a rejtélyes írásjelekre. A szedésbe fordítva behelyezett nyomdai díszen ugyanis, keretbe foglalva, latin betűkkel írt monogram (T. GR., vagy T. G. R., vagy G. T. R.) és 1528 évszám olvasható. E szerény és a szebeni nyomdászattal látszólag semmiféle kapcsolatban sem álló nyomdai dísz 1579. évi különös felhasználásának értelmezése segíthet tovább egy lépéssel a szebeni nyomda keletkezési idejének meghatározásában.

E fejlécen látható évszám vitathatatlanná teszi, hogy a nyomóducot félszázaddal a Lőrinc deák által történt másodlagos felhasználása előtt készítették. A latin betűs monogram és a reneszánsz motívumok nem hagynak afelől semmi kétséget, hogy e fametszetű nyomdai dísz eredetileg nem cirill, hanem latin betűkkel dolgozó officina felszereléséhez tartozott. E nyomódúc, illetve a rajta látható monogram értelmezését tehát a latin betűs nyomdászat történetének a keretei között kell megkísérelnünk. Ez a keret azonban még mindig túlságosan tág ahhoz, hogy közvetlen adatok híján — mai ismereteink mellett — minden kombinációt feleslegessé tevő bizonyossággal eldönthessük, hogy a fametszet eredetileg melyik műhely részére készült, illetve hogy a monogram kinek a nevét rejti magában. A kérdéses nyomdai dísz ugyanis — sajnos — semmiféle olyan sajátságot sem árul el, amely közelebbi lokalizálásához támpontul szolgálhatna. A fametsző közkeletű reneszánsz motívumokból alakította ezt a dúcot. Ábrázolása alapján tehát ugyanannyi erővel tekinthető helyi, erdélyi produktumnak, mint külföldi importcikknek. Csupán csak a vonalvezetés nehézkessége és a faragás vaskossága szól amellett, hogy inkább helyi készítménynek tartsuk, mint importnak.

Az sem látszik valószínűnek, hogy e nyomdai dísz évtizedekkel elkészülése után — mondjuk 1575 táján, a szebeni nyomda újjászervezése során — került volna Erdélybe. Értelmetlen dolog lett volna ugyanis ilyen hétköznapi, szerény nyomdai díszt importálni, amelynek ósdiságát a rajta levő évszám szintén hirdette. Különben is melyik lett volna az az erdélyi nyomda, amelyik a kérdéses fametszetet importálhatta? A legújabb kutatások meggyőzően bizonyították, hogy mind a brassói Honterus—Wagner, mind pedig a kolozsvári Hoffgreff—Heltai, majd pedig a váradi és gyulafehérvári Hoffhalter-nyomda a XVI. század közepén igen igényesen és korszerűen díszítette kiadványait.[7] A szebeni officina az egyetlen erdélyi műhely, amelynek e korbeli díszítési gyakorlatát egyelőre még nem ismerjük. Az azonban mégsem látszik hihetőnek, hogy a szebeniek a szóban forgó elavult fametszet színvonalán álló, igénytelen ducok importálásával akarták volna versenyképessé tenni vállalkozásukat a brassói és a kolozsvári könyvkiadással szemben. Már csak azért sem, mert hiszen ilyen színvonalú díszeket a helyi mesterekkel szintén készíttethettek volna. Az erdélyi nyomdászat egykorú körülményei tehát meglehetősen valószínűtlenné teszik a Lőrinc deák által használt dúc nyugatról való impor-

[6] *Bibliografia românească veche.* Bucureşti, 1903. I.

[7] Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 29—38., 50—73., 82—90. l.

tálását. Persze a fametszet eredetére vonatkozó közvetlen adatok hiányában teljes bizonyossággal az importálás lehetőségét sem lehet elvetni. Azonban ilyen feltételezés esetében is csak az 1575 körül újra munkába állított szebeni officinával kapcsolatosan lehetne a külföldről történt késői importot úgy ahogy valószínűsíteni.

Úgy véljük azonban, hogy a késői importálás feltételezésénél jóval kevesebb akadálya van annak a — persze egyelőre szintén csak hipotétikus értékű — magyarázatnak, amelyik a dúcon látható 1528-as évszámot veszi kiindulási pontjául. Melyik az a nyomda Európának hozzánk közelebb eső tájain, amelynek az életében ez az esztendő valamilyen megörökítésre érdemesnek látszó momentumot jelenthetett? Így téve fel a kérdést, önkénytelenül is a szebeni nyomdára kell gondolnunk. A korábbi kutatás ugyanis eléggé meggyőzően valószínűsítette, hogy Szebenben 1529—1530-ban nyomda működött. A kérdéses díszt annál is inkább a szebeni officinával kell kapcsolatba hoznunk, mert a mondott időpontban Európának ezen a részén nem működött más nyomda a vitatott szebenin kívül. Ismeretes, hogy a XVI. századi nyomdák előszeretettel kezdték tevékenységüket az olcsón előállítható, gyorsan, könnyen és biztosan eladható falinaptárak kiadásával. Feltehető, hogy az eredetileg nyilvánvalóan nagyobb méretű nyomdai dísz első rendeltetése szintén ilyen egyleveles falinaptár ékesítése lehetett.[8] Amennyiben ez a feltételezés egy későbbi szerencsés lelettel utólag beigazolódnék, e díszt a legelső szebeni nyomtatvány részére készített fametszetnek kellene minősítenünk. Bár a korai egyleveles nyomtatványok rendkívüli mértékű pusztulása következtében erre csak nagyon kevés reményünk lehet, e fametszetet — véleményünk szerint — addig is a szebeni nyomdászat legrégibb közvetlen emlékének tekinthetjük. Az 1579. évi evangéliumos könyv e dísze ugyanis — nézetünk szerint — a szebeni officina legrégibb felszerelési anyagából került — az alább tisztázandó úton — Lőrinc deákhoz. Ez a fametszet tehát tipográfiai bizonyítékkal igazolja azokat a kutatókat, akik eddig is a szebeni műhelyt tekintették az első erdélyi nyomdának.[9] Azáltal ugyanis, hogy a szebeni nyomda meglétét már 1528-tól kezdődően igazolja, nyilvánvalóan megerősíti az 1529—1530-ból való kiadványaira vonatkozó említett értesülések hitelét.

Egyelőre nem kevésbé bizonytalan talajon kell mozognia annak is, aki a tárgyalt monogramot óhajtja megfejteni. Az erdélyi nyomdászat kezdeteiről szóló értesüléseink ugyanis annyira szórványosak és bizonytalanok, hogy a kutatónak alig állanak rendelkezésére olyan szilárd tények, amelyekhez mérve ellenőrizhetné hipotézisének teherbíróképességét. Két dolog mégis vitathatatlannak tekinthető: 1. E monogram értelmezése jelenlegi ismereteink mellett is feltétlenül megkísérlendő, hiszen általa esetleg az erdélyi nyomdászat egyik úttörőjének személyére vetődhet némi fény. 2. A megfejtést olyan személyek körében kell keresnünk, akiknek a szebeni, illetve az erdélyi nyomdászat kezdeteiben játszott valamelyes szerepét az eddigi kutatás már valószínűsítette.

E korszak nyomdai díszein előforduló monogramok rendszerint a fametszőre, ritkábban a könyv nyomtatójára, egészen kivételes esetekben a kiadvánnyal kapcsolatos más személyre (pl. patrónusra) utalnak. Minthogy a képzettebb nyomdászok gyakran maguk is értettek valamelyes mértékben a fametszéshez (pl. nálunk Honterus és Hoffhalter), gyakran ugyanaz a monogram egyszerre jelölte a metszet készítőjét és a könyv nyomtatóját. Bár a monogramokat általában a (család-, kereszt-, olykor az elő-)

[8] Borsa Gedeon levélben közölt szíves szakvéleménye alapján.

[9] Gulyás: *I. m.* 47—48. l. Michaelis, F.: *Der sächsische Ursprung der ersten rumänischen Druckschriften.* Siebenbürg. Vierteljahrsschr. LX (1937), 277. l. Crăciun, I.: *Catehismul romînesc din 1544.* Sibiu-Cluj, 1945—1946. 23—24. l.

név első betűjéből formálták, ismeretesek olyan kivételes esetek is, amikor a név második betűjét szintén bevonták a monogram kialakításába.[10]

Bár egyetlen és hozzá többféleképpen is olvasható monogram önmagában meglehetősen bizonytalan kiindulási pont, jobb híján élnünk kell vele. E monogram alapján mindenekelőtt azt a negatív megállapítást tehetjük, hogy Lucas TRAPOLDNER, akit az eddigi irodalom a szebeni officina megalapítójának vélt, minden valószínűség szerint nem tekinthető a legelső szebeni könyvnyomtatónak. TRAPOLDNERt eddig azon az alapon tartották a nyomdászat szebeni (és egyben erdélyi) meghonosítójának, hogy PAUSCHNER 1530-ban megjelent könyvének címlapján az ő neve szerepel nyomtatóként.[11] Ha azonban az 1528-ból való fametszetet tekintjük a szebeni tipográfia legkorábbi ismert emlékének, az azon látható betűket pedig a fametsző-nyomdász monogramjának, akkor annak tulajdonosában kell keresnünk a TRAPOLDNERt megelőző, hihetőleg tényleg a legkorábbi szebeni nyomdászt.

Nyilvánvaló, hogy újabb adatok előkerüléséig minden jelenleg lehetséges azonosítási kísérlet csak hipotézisként kezelendő, mégis úgy véljük, hogy alábbi értelmezésünk az eddigi ismereteinkkel összhangban áll, és ezért bizonyos fokú valószínűséggel rendelkezik. A szász annalisztika szerint, amikor HONTERUS 1533-ban Baselből hazatért, magával hozta Theobaldus GRYPHIUS mester orvosdoktort és a könyvnyomtató művészet licentiatusát, aki aztán segítségére volt a könyvnyomtatással kapcsolatos kérdésekben.[12] Ez az értesülés Andreas SCHERERnek, HONTERUS szebeni barátjának, adatszerűség tekintetében nem mindig pontos feljegyzéseire megy vissza. SCHERER az ide vonatkozó feljegyzésében is hibásan adja meg HONTERUS hazaérkezésének az időpontját. Értesülésének pontatlansága egyébként magának HONTERUSnak Váradról 1533. június 27-én a kassai nótáriushoz intézett levelével bizonyítható.[13] Ebből ugyanis kiderül, hogy HONTERUS az utat Kassától Váradig nem GRYPHIUS mester, hanem két erdélyi kíséretében tette meg. E tipografus tehát nem vele együtt jött be Erdélybe, — amiként ezt a kutatók már korábban is megállapították.[14] GRYPHIUS erdélyi szereplését és azt a hagyományt, hogy HONTERUS oldalán ő játszotta a nyomdai szakértő szerepét, még sincs okunk kétségbevonni. Csupán azt kell feltételeznünk, hogy GRYPHIUS már HONTERUS hazajövetele előtt Szebenben nyomdászkodott és kettőjük együttműködésére később, a brassói officina létesítésekor, tehát 1538—1539-ben került sor.[15] Megjegyzendő az is, hogy jelenleg GRYPHIUS rövid brassói munkásságára sem rendelkezünk pontosabb adatokkal. Minthogy azonban GRYPHIUS 1540. szeptember 7-én meghalt, legfeljebb két esztendeig dolgozhatott HONTERUS nyomdájában. A szász hagyomány által az erdélyi nyomdászattörténetben GRYPHIUSnak tulajdonított fontos szerep tehát inkább az általunk feltételezett szebeni nyomdászkodásából volna levezethető. GRYPHIUS sze-

[10] SOLTÉSZ Zoltánné levélbeli szíves közlése (G. K. NAGLER: *Die Monogrammisten* München—Leipzig, 1881. alapján)

[11] GULYÁS: *I. m.* 47—48. l. TEUTSCH: *I. m.* Korrespondenzbl. VIII (1885), 121—122. l.

[12] TRAUSCHENFELS, E. v.: *Album Oltardianum.* Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Kronstadt, 1860. 9. l. HUTTMANN, A.: *Johannes Honterus und die Medizin.* Forsch. Volks- u. Landesk. V (1961). 170. l.

[13] FABRITIUS, K.: *Honterus auf der Rückreise in die Heimat.* Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. XI (1873). 452—453. l. NETOLICZKA, O.: *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften.* Wien-Hermannstadt, 1898. 209. l.

[14] FABRITIUS: *I. m.* 451. l. KLEIN, K. K.: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt, 1935. 15. l.

[15] Az irodalomban közkézen forgó 1535-ös dátummal szemben (GULYÁS: *I. m.* 53. l. FITZ József: *A magyar könyv története.* Bp. 1959, 111. l.) a brassói könyvnyomtatás kezdetére vonatkozóan: KLEIN; *I. m.* 14—17. l. BORSA Gedeon: *Kísérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására.* Magy. Könyvszle. LXXIX (1963). 263. l.

mélyéről, származási helyéről — SCHERER említett feljegyzésén kívül — nem rendelkezünk semmiféle egyéb adattal. A kutatók azonban egyetértenek abban, hogy feltehetőleg az ismert reutlingeni nyomdászcsalád (GREIF, GRYFF) egyik keletre sodródott tagját kell látnunk benne.[16] Feltételezésünk szerint tehát az 1528-ból való fejlécen olvasható monogram „Theobaldus GRYFFIUS Reutlingensis"-nek oldandó fel, és őt kell a szebeni nyomda létesítőjének, Erdély első nyomdászának tekintenünk.

A gyulafehérvári evangéliumos könyv szóban forgó díszítménye segítségével azonban nem csupán a szebeni nyomda kezdetei, hanem a XVI. századi erdélyi román könyvkiadás problémái is új megvilágításba helyezhetők. Nézetünk szerint az a tény, hogy a szebeni officina 1528. évi nyomdadísze 1579-ben egy cirill nyomtatványban kerül felhasználásra, önmagában is bizonyítéka az első erdélyi nyomda és a román könyvnyomtatás kapcsolatának. Ennek az éppen datáltsága miatt latin betűs kiadványban már díszként sem használható fametszetnek LŐRINC deák kezére kerülését ugyanis másként aligha lehet elfogadhatóan megmagyarázni, mint úgy, hogy nemcsak a dúc, hanem az az egész cirill betűkészlet, amellyel ő BÁTHORY Kristóf vajda parancsára 1579-ben a négy evangéliumot Gyulafehérváron kinyomtatta, szintén a szebeni officina felszereléséhez tartozott. De vajon bizonyítható-e az, hogy a szebeni műhely rendelkezett cirill kiadványokhoz szükséges felszereléssel? Hivatkozhatnánk mindjárt azokra az értesülésekre, amelyek szerint az 1544-ben kiadott román katekizmust Szebenben nyomtatták. Azok a kutatók azonban, akik ezt mindmáig vitatják, nem adnak hitelt a szebeni számadáskönyv ide vonatkozó 1544. évi bejegyzésének és Adalbert WURMLOCH szász pap Johann HESShez intézett 1546. évi levelének, az egyetlen példányban sem ismeretes katekizmusról szóló két közvetlen információnak.[17] Elutasító véleményüket azzal igyekeznek indokolni, hogy Szebenben 1544-ben még nem működött nyomda, illetve hogy a szebeni officinát később sem szerelték fel cirill betűkkel, mert hiszen — a vitatott katekizmuson kívül — egyetlen XVI. századi szebeni román nyomtatvány sem ismeretes. E kutatók első ellenvetése, a szebeni nyomda 1528-tól kezdődően számítható működésének fentebbi bizonyítása után önmagától elesik. Második ellenérvüket viszont azok az adatok teszik erőtlenné, amelyek egyrészt a nyomda cirill betűkészletének létét, másrészt pedig azt bizonyítják, hogy a XVI. század folyamán Szebenben az említett katekizmuson kívül is adtak ki román könyveket.

Arra vonatkozóan, hogy Szeben város nyomdája valóban rendelkezett román könyvek nyomásához szükséges betűkészlettel, az 1621-i leltár az egyik főbizonyíték. Ez ugyanis megemlékezik a „román betűk" öntéséhez használt réz matricákról.[18] A betűkészlet megléte tehát tény. A kérdés csupán az, hogy mióta rendelkezett a nyomda ezzel a felszereléssel? Mindaz, amit a szebeni nyomda XVI. századi viszontagságos történetéről tudunk, ellene mond annak a feltételezésnek, hogy a szebeniek 1544 után — esetleg éppen 1579 előtt — vagy még inkább a századforduló politikai bizonytalansága, háborús pusztításai és gazdasági nehézségei között cirill matricák beszerzésére áldoztak volna. Az említett matricák beszerzését tehát logikusan — a leltár viszonylagos késői volta ellenére is — csupán az 1544. évi reformációs kiadványhoz köthetjük. Ez ma már bizonyítható is a XVI. századi szebeni román könyvkiadásról szóló, eddig ismeretlen ada-

[16] GULYÁS: *I. m.* 51. l. KLEIN: *I. m.* 15. l. HUTTMANN: *I. m.* 170. l.

[17] A kérdéses információk eredeti szövege többek között WITTSTOCK, H.: *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues.* Wien, 1858. 57—60. l. PANAITESCU: *I. m.* 111—114. l. Vö. MOGA, I.: *Cine a fost Philippus Pictor.* An. Inst. Ist. nat. Cluj. XI (1946). Klny.

[18] „Item mancherley gemengt Kufferin Matrichen zu wallachischen Buchstaben." TEUTSCH, Fr.: *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler.* Korrespondenzbl. V (1882). 65. l. E forrásra elsőnek GULYÁS (*i. m.* 49. l.) hívta fel a figyelmet, de a lelőhely megnevezése nélkül. E készlet megvásárlását ő is az 1544. évi katekizmussal hozta kapcsolatba.

tokkal.[18a] Abban sem láthatunk semmi különöset — éppen a nagy megszakításokkal dolgozó szebeni sajtó esetében nem[19] — hogy e cirill matricák évtizedeken át felhasználatlanul hevertek a nyomda bérlőinek kezén. A nyomda latin részlegének legrégibb anyagából származó 1528-i fametszet feltűnése Lőrinc deák evangéliumos könyvében maga is arra figyelmeztet, hogy 1544 és 1621 között — amint ezt már GULYÁS is feltételezte[20] — a szebeni cirill betűkészlet hasznosítására szintén történhettek kísérletek. Legalábbis egy ilyen kísérlettel 1579 körül bizonyíthatóan számolnunk kell. Ennek látszólag ellentmond az a tény, hogy valóban egyetlen olyan román nyomtatvány sem ismeretes a XVI. század utolsó negyedéből, amelyik impresszumában Szebent tüntetné fel megjelenési helyéül. Elég nagy azonban az impresszum nélküli olyan kiadványok száma, amelyeknek a lokalizálása meglehetősen ingatag alapokon nyugszik. Azok között tehát még rejtőzhetnek szebeni eredetűek is. A XVI. századvégi szebeni román könyvkiadást ugyanis — egy újabban előkerült levéltári adat bizonysága szerint — emlékek hiányában is fel kell tételeznünk. Az említett adat ti. azt mutatja, hogy Szeben város a XVI. század utolsó negyedében (nyilvánvalóan saját kiadásában megjelent) román könyvekkel kereskedett. 1581-ben ugyanis a tanács azért küldi ki egyik alkalmazottját Ujegyház és Sink székbe, hogy hajtsa be azoknak a román könyveknek az árát, amelyeket a város tulajdonából hitelben engedtek át, bizonyára az ottani ortodox egyházközségeknek.[21] Minthogy Szeben állandóan versengett Brassóval a jól jövedelmező havasalföldi piacért, fel sem tételezhető, hogy riválisa által nyomtatott román könyvekkel kereskedett volna.

Ma még kevéssé ismerjük az erdélyi művelődéstörténet apró részleteit ahhoz, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, milyen körülmények között került sor 1579 táján a szebeni nyomda cirill betűkészletének újbóli használatba vételére.[22] Csak feltételezhető, hogy ez a mozzanat is az erdélyi ortodox román szellemi életnek azzal a viszonylagos felvirágzásával lehetett kapcsolatos, amely a katolikus BÁTHORYak uralma idején, 1572 után következett be.[23] Az új uralkodóháznak nem állott érdekében a kálvinizmus erősödésének az elősegítése, s ezért megértőbb álláspontot foglalt el a román egyházzal szemben, mint JÁNOS ZSIGMOND fejedelem. A protestáns nyomás alól fellélegző erdélyi román egyházi körök — az új valláspolitikától szintén támogatva — a szlávnyelvűséghez való visszatéréssel hangsúlyozni kívánták mind az ortodoxiához való hűségüket, mind pedig a román egyház többi részeivel való összetartozásukat. Ebből az egész román egyház érdekében kibontakozó ószláv nyelvű, új könyvkiadó tevékenységből kívánhatott magának hasznot húzni Szeben városa azáltal, hogy cirill betűkészletét bérbe adta LŐRINC deáknak.

[18a] Ezt HERVAY Ferenc kutatásaiból kiindulva bővebben kifejtettük: *Könyvtörténet — művelődéstörténet. A legrégibb román nyomtatvány.* Korunk. 1964. 1530—1536. l. *Tipografie de la Sibiu şi locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XV-lea.* Anuarul Institului de istorie din Cluj. VII (1964).

[19] A szebeni nyomda történetére vonatkozóan: TEUTSCH, Fr.: *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen.* Arch. Gesch. deutsch. Buchhandels. VI (1881). 19—20. l. GULYÁS: *I. m.* 47—49. l.

[20] GULYÁS: *I. m.* 49 l.

[21] „Sein etliche walachische Bücher, so der Stadt zugehörig waren, in Leschkircher und Schenker Stuoll ausgeborgt. Derselbe Schuldt einzutreiben, einen Diener ausgeschickt". Állami Levéltár, Szeben, Hermannstädter Konsular-Rechnungen 1581, fol. 73^{r}. Ezt az adatot Gustav GÜNDISCH (Szeben) volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

[22] A cirill betűk hiánya is oka lehetett annak, hogy éppen ebben az időszakban latin betűkkel nyomtassanak ki kálvinista énekeket románul. Vö. SZTRIPSZKY Hiador—ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban.* Bp. 1911.

[23] *Istoria bisericii romîne.* Bucureşti, 1957. I. 367—369. l. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között.* Kolozsvár, 1940. 97—102. l. CARTOJAN, N.: *Istoria literaturii romîne vechi.* Bucureşti, 1940. I. 60—61. l.

Kiadványainak meghatározásához a nevével jelzett könyvekből kell kiindulnunk. Ezek tipográfiai sajátságait nyomon követve a bizonytalan eredetű XVI. századi régi román könyvekben valószínűsíthetjük, hogy még milyen egyéb nyomtatványok kerülhettek ki Lőrinc deák sajtója alól. Lőrincnek névvel jelzett kiadványai közül a következő három ismeretes: 1. Brassóban 1567-ben nyomtatott ószláv *octoih*-jában a nyomtató neve „Lorinţ, diacul din Braşov" formában szerepel;[24] 2. 1570 körül, állítólag szintén Brassóban nyomtatott ószláv nyelvű evangéliumos könyvének frontispiciumában „ieromonah Lavrentie"-nek nevezi magát;[25] 3. 1579-ben Gyulafehérváron nyomtatott ószláv evangéliumos könyvében a neve ismét „Lorinţ diac" alakban fordul elő.[26]

Már említett első kiadványának a XVI. századeleji havasalföldi nyomtatványok frontispiciumait utánzó díszei, valamint a másodiknak egyetlen más román könyvben elő nem forduló frontispiciumai felvetik annak a lehetőségét, hogy Lőrinc deák műhelyét — amint ezt Jorga is tette[27] — már Brassóban is a Coresitől független vállalkozásnak tekintsük. A különbségek mellett azonban az említett két kiadvány olyan tipográfiai hasonlóságokat is mutat a Coresi-féle nyomtatványokkal, amelyek olyan magyarázatot szintén megengednek, hogy Lőrinc deák Coresi műhelyében állította elő ezeket a kiadványait, s tőle csupán a fametszetű díszek származnak. Amíg tehát Lőrinc deák és Coresi officinájának az egymáshoz való viszonya megnyugtató módon nem tisztázódik, Lőrinc deák sajtójának a sajátos díszei a Coresitől minden kétségen felül független 1579. évi evangéliumos könyvből ismerhetők meg. Ezek reprodukciója Bianu és Hodoş bibliográfiájának első kötetében a 76—77. lapon látható. Közülök az egyik frontispicium, közepén a Havasalfölde címeréből vett sassal. A másik kettő keskeny fejléc. Egyikükön játszadozó mókus, nyúl és madarak, másikukon korona és madarak láthatók. A havasalföldi sassal díszített frontispiciumot megtaláljuk még az 1577—1580-ra datálható ószláv zsoltároskönyvben *(psaltire)*,[28] az 1578-ban kiadott mediobulgár *octoih mic*ben[29] és az 1580 körül nyomtatott mediobulgár *octoih mic*ben.[30] Az 1578-i *octoih mic*ben a koronásmadaras fejléc és az 1567. évi *octoih* egyik dísze szintén szerepel.[31] Mindezeket a kiadványokat az újabb kutatások eredményei alapján is Lőrinc deák officinája termékeinek kell tekintenünk.[32] Egyes kutatók Lőrinc deák nyomtatványának minősítettek még egy 1580 körül megjelent ószláv-román kétnyelvű evangéliumos könyvet is, de nem tipográfiai, hanem hangtani sajátságok alapján.[33] Érvelésük azonban nem eléggé meggyőző. Végül érdemesnek látszik alapos összehasonlító vizsgálatnak alávetni az 1570—1580 közöttre datált és csupán feltételesen Coresinek tulajdonított *Pravila sfinţilor* című könyvet.[34]

Lőrinc deák tipográfusi pályájának rekonstruálását nagymértékben gátolja, hogy az egyöntetűen neki tulajdonított kiadványok zömében sem tünteti fel a megjelenés helyét és idejét. Nyomtatványainak pontosabb datálása és lokalizálása éppen ezért csak mikroszkópikus pontosságú típus-összehasonlítással oldható majd meg. Ilyen vizs-

[24] Bianu, I.—Simonescu, D.: *Bibliografia românească veche.* Bucureşti, 1944. IV. 9—10. l. Jorga, N.: *Octoihul diacului Lorinţ.* Acad. Rom. Mem. secţ. Ist. Ser. III. XI (1931). 201—204. l.

[25] Bianu—Simonescu: *I. m.* IV.

[26] Bianu—Hodoş: *I. m.* I. 75. l

[27] Jorga: *I. m.* 203. l. és 3. sz. hasonmás. Bianu—Hodoş: *I. m.* I. 70. sz. hasonmás.

[28] Bianu—Simonescu: *I. m.* IV. 15. l. Ursăcescu, V.: *Psaltire slavonă.* Acad. Rom. Mem. secţ. Lit. Ser. III. tom. III (1925—1927). 179—193. l.

[29] Bianu—Simonescu: *I. m.* IV. 172. l.

[30] *I. m.* IV. 173. l.

[31] Bianu—Hodoş: *I. m.* I. 70—72. l.

[32] Bianu—Simonescu: *I. m.* IV (fentebb idézett helyeken).

[33] *I. m.* IV. 172—173. l.

[34] *I. m.* IV. 12. l.

gálatoknak azonban jelenleg még hiányoznak az előfeltételei. Amennyire tehát e kérdések a nyomdai díszek alapján eldönthetők, a LŐRINC deáknak tulajdonított nyomtatványok közül csupán az 1567-i *octoih* és az 1570 körüli ószláv evangéliumos könyv látszik brassóinak. A többi azonban a szebeni officina cirill betűivel készült kiadványnak vehető.

Feltételezésünk szerint LŐRINC deák 1572 után teljesen függetlenítette magát CORESITŐL, és a szebeni cirill betűkészlet bérbevételével (esetleg kiegészítve ezt saját, Brassóban használt felszerelésével) Szebenben újabb könyvnyomtató műhelyt létesített az ortodox egyház szolgálatára. Mindenesetre nagyon jellemző, hogy a bizonyosan LŐRINC deáknak tulajdonítható kiadványok között egyetlen román nyelvű sem, a kétségesek között is egyetlen ószláv-román kétnyelvű könyv akad. Ő tehát — CORESITŐL eltérően — egyértelműen a régi, ószláv nyelvű egyházi művelődés szolgálatába állította sajtóját.[35] Talán kissé különösnek hangzik az az állítás, hogy a szebeniek a reformációs propaganda céljaira vásárolt cirill nyomdai felszerelésüket az ortodoxia megerősítését szolgáló törekvések rendelkezésére bocsátották. A szász evangélikus egyház azonban ekkor már lemondott a románok reformálásának a tervéről. A cirill könyvkiadás jövedelmező üzleti vállalkozás lett mind a brassóiak, mind pedig a szebeniek számára.[36] Ismeretes, hogy 1573—1574-ben Szeben város papírmalmot létesített, és egyidejűleg nyomdáját is újra üzembe helyezte.[37] Az évtizedek óta porosodó szebeni sajtó alól 1575-ben került ki az első újabb nyomtatvány.[38] Nézetünk szerint, a cirill betűkészlet hasznosítására tett kísérlet szintén a szebeni officina feltámasztására tett erőfeszítések keretei közé illeszkedik be. A város és a román egyház érdekei találkoztak: a Kárpátokon túl szintén könnyen értékesíthető ortodox egyházi könyvek jó jövedelmet ígértek a városnak. Ezen túlmenően azonban a román könyvkiadás Szeben számára befolyása megalapozását jelenthette az ortodox egyházi-művelődési élet területén is, ahol eddig Brassó monopóliumszerű helyzetet élvezett. Ez a szerep pedig később gazdaságilag is jól kamatoztathatóvá válhatott — a brassóiak példája szerint.

Talán a szebeniek keze is benne lehetett abban, hogy BÁTHORY Kristóf az ortodoxiával szembeni barátságosabb, új valláspolitika szolgálatára éppen az ő, néhány év óta LŐRINC deák által bérelt sajtójukat szemelje ki. A fejedelmi megbizatások ugyanis nemcsak kiadványaik tekintélyét növelhették Erdélyben, hanem a nyomda használata után kérhető bér összegét is. Ez lehet a valószínű magyarázata annak, hogy a szebeni officina cirill részlege és vele a sokszor említett 1528. évi nyomódúc 1579 januárjában ideiglenesen Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvar és az ortodox püspök kezeügyébe költözött át. Úgy látszott akkor, hogy a szebeniek sajtója válik, LŐRINC deák vezetése alatt, a katolikus fejedelem és az általa támogatott ortodox egyház hivatalos nyomdájává, mely a kálvinisták könyvkiadó tevékenységének az ellensúlyozására is hivatott lesz. 1579 őszén azonban KRISTÓF ortodox püspök (1574—1579) váratlanul elhunyt, utódja, GENNADIUS (1579—1585) viszont LŐRINC deákkal szemben CORESI mellett foglalt állást, őt választotta hivatalos nyomdászának.[39] Ez a döntés egyszeriben megpecsételte LŐRINC deák gyulafehérvári vállalkozásának a sorsát. A fejedelmi hatalom és az új püspök támogatása által kínált megnövekedett lehetőségek CORESIt szintén arra indították,

[35] JORGA: *I. m.* 204. l.

[36] Ezt bizonyítják a brassói kereskedő-polgárok hagyatéki leltárai, amelyekben ebben az időben eladásra szánt román kiadványok szerepelnek több példányban: Magy. Könyvszle. XXXIX (1932—1934), 40—42. l. HURMUZAKI: *Documente privitoare la istoria romînilor*. Bucureşti, 1900. XI. 656. l. PANAITESCU, P. P.: *Începuturile scrisului în limba romînă*. Studii şi materiale de istorie medie. Bucureşti, 1960. IV. 158. l.

[37] JAKÓ: *Az erdélyi papírmalmok feudálizmuskori történetének vázlata*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia, 1962. fasc. 2. 68—71. l.

[38] GULYÁS: *I. m.* 48. l.

[39] *Istoria bisericii romîne*. Bucureşti, 1957. I. 359. l.

hogy nyomdája egy részét a főváros közelébe, de mégse egyenesen a fejedelmi udvar színe elé telepítse át. A Szászsebesen 1580-ban kiadott *sbornic* és a szászvárosi *palia* (1582) a CORESI-műhely itteni működésének eredménye.[40] LŐRINC deák viszont, a hivatalos támogatástól elesve, kénytelen volt sajtójával Szebenbe visszavonulni, amint ezt a cirill matricáknak az említett 1621. évi leltárban való szereplése bizonyítja. CORESI és LŐRINC deák között azonban aligha lehet olyan versengést feltételezni, mint amilyenre JORGA gondolt.[41] Ellentmond e feltételezésnek az, hogy LŐRINC deák egyik sajátos (nyulasmókusos) nyomdai dísze megtalálható a Szászsebesen kiadott *sbornic* 130. folióján is.[42]

Egyelőre nyitott kérdés marad, hogy 1580 után mi történt LŐRINC deákkal. Talán a halál vetett végett tipográfusi tevékenységének s ezzel együtt a XVI. századi szebeni román könyvkiadásnak. 1593-ban említenek ugyan Szebenben bizonyos „Lorencz Buchdrucker"-t, de ennek LŐRINC deákkal való azonosítására egyelőre még nincs elegendő alap.[43] A XVI. század nyolcvanas éveiben különben — jelenlegi ismereteink szerint — a latin betűs könyvkiadás is megszakadt Szebenben. Ez is arra figyelmeztet, hogy a szebeni cirill betűs könyvnyomtatás végleges tisztázásához még szükséges további kutatásokat a szebeni officina egész tevékenységének a feltárására irányuló vizsgálatok keretei között kell elvégezni. A fenti sorok ugyanis csupán az első lépéseket kívánták megtenni a felvetett kérdések megnyugtató lezárásához. A szebeni nyomda 1528. évi létével és a Szebenben folyó XVI. századi cirill betűs könyvnyomtatással azonban — véleményünk szerint — a további kutatásnak már most számolnia kell.

JAKÓ ZSIGMOND

A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében. A nyomda termékei közül viszonylag kevés maradt reánk, illetve ezek jelentős része nem volt hozzáférhető. A ma nyilvántartott 25 tétel közül SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtár* első két kötetében ugyan 22-ről tudósított, de ezek közül mindössze nyolcból ismert példányt. Súlyosbította a helyzetet, hogy ez utóbbiak közül mindössze négyet őriztek budapesti gyűjteményekben. Ezért írta SOLTÉSZ Zoltánné[1]: „a szebeni könyvsajtó termékeiből viszonylag oly kevés nyomtatvány maradt fenn magyar könyvtárakban, hogy azok alapján e nyomda könyvdíszállományának rendszerezése meg sem kísérelhető."

A régi hazai nyomtatványok új feldolgozása során azonban a szebeni nyomda termékeivel is behatóbban kellett foglalkoznom. Jelentős segítséget jelentett ehhez az a körülmény, hogy 12 Erdélyben őrzött műről már mikrofilm állt rendelkezésre. Így az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a témára vonatkozó ismereteinket, illetve az új megállapításokat összefoglaljam.

A könyvnyomtatás Szebenben már az 1529—30 években (vö. *RMK* II. 9. és 48.) és 1544-ben (vö. *RMK* II. 35.) kimutatható. Nyomtatvány ugyan nem maradt reánk, de az adatok arra utalnak, hogy a vállalkozások szoros kapcsolatba hozhatók magukkal a városi hatóságokkal.[2] Ezek után sokáig nincs hírünk arról, hogy dolgozott-e sajtó ebben az erdélyi városban.

A nyomdászat újrafelvétele szoros kapcsolatban állott a szebeni papírkészítés megindulásával. Az erre vonatkozó első kísérletek, amelyeket ugyancsak maga a város

[40] BIANU—HODOȘ: *I. m.* I. 81—85., 93—98. l. IV. 173—174. l.
[41] JORGA: *I. m.* 203. l.
[42] BIANU—HODOȘ: *I. m.* I. 76. l.
[43] *Kurz's Magazin.* II. (1846). 478. l. GULYÁS (*i. m.* 48 l.) e szebeni nyomdászt — feltételesen — LŐRINC deákkal azonosítja.
[1] *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 129. l.
[2] Vö. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 47—48. l. Uő: *A könyv sorsa Magyarországon.* 2. rész. Bp. 1961. 11—12. l. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica.* 27. sz. 257—274. l.

kezdeményezett, 1555-re nyúlnak vissza. A papírmalom tényleges megépítésére azonban csak 1573-ban került sor. Ez év március 12-én kelt BÁTHORI István fejedelem erre vonatkozó engedélye. A város felépíttette a malmot, majd 1574. május 29-én Jörg BERGERnek, 1588. július 20-án pedig Merten REWEL és Valten WIDMAN mestereknek adta el a papírmalmot. A város, amikor ezt átengedte magánvállalkozónak, a vételár javarészét meghitelezte. Nemfizetés esetén azután a tulajdonjog visszaszállt a városra.[3]

A nyomda megalapítására vonatkozólag sajnos nem ismeretesek hasonló korabeli dokumentumok, de a későbbi adatok csak megerősítik, hogy az a papírmaloméval analóg módon történhetett. Sőt bizonyos, hogy a kettő egymással szoros összefüggésben állt. Nyilván városi kezdeményezésre, sőt feltehetően városi tőkével indulhatott meg tehát a nyomda 1575-ben. GULYÁS feltehetőnek tartotta, hogy a korábbi nyomda (nyomdák) készlete erre az időre már elkallódott, de nem tartotta kizártnak azt sem, hogy a műhelyben felhasználásra került a régi felszerelés, illetve betűanyag. Sajnos nem csupán a nyomda alapítására vonatkozó levéltári adatok, de annak első termékei is jórészt megsemmisültek. Így csak a korábbi irodalom alapján ismerjük Christianus SCHESAEUS egy művét, amely a „Cibinii Transylv. in Officina Martini Heusler & Mart. Wintzler. 1575" impresszumot viselte *(RMK* II. 137.). Ezzel szemben az Akadémiai Könyvtárnak egy eddig nyomdahely nélkül nyilvántartott[4] és az 1576. évre szóló magyar nyelvű naptártöredékéről (csak a *B* ív van meg) sikerült megállapítanom, hogy az a szebeni nyomdában készült. Ehhez bizonyítékul egyrészt a szebeni papírmalom jellegzetes vízjele,[5] másrészt a naptárban felhasznált betűtípusok és naptárjelek szolgálnak. Ez utóbbiak azonosak a későbbi szebeni nyomtatványokban (pl. *RMK* II. 138.) felhasználtakkal.

A legutóbbi időben azután a segesvári iskolai könyvtár egyik kötéstáblájából előkerült ugyanennek a nyomtatványnak jelentős része, így a címlapja is. Ennek segítségével megállapítható, hogy a fenti nyomdászmeghatározás helyes volt. Ugyanabban a segesvári kötéstáblában e naptár latin nyelvű változatának a töredéke is reánk maradt. Ezek segítségével a következő kiegészítő megállapításokat lehet tenni.

A naptár szerkesztője Stanisław JAKOBEIUS z KURZELOWA (Stanislaus JACOBEIUS CURELOUIENSIS) volt, akinek magyarra fordított 1572., illetve 1573. évre szóló kalendáriumai nyomtatásban Bécsben láttak napvilágot *(RMK* I. 90. és 93.). A két 1576. esztendőre szóló naptárt HEUSLER egyedül nyomta *Ivdicium magyar nyelven az 1576 esztendőre*, illetve *Ephemerides coelesti ... ad annum Domini 1576* címmel. HEUSLERről közelebbi adataink nincsenek, de tudunk négy másik, azonos családnevű nyomdászról, akik 1544—1608. között Nürnbergben dolgoztak.[6] Talán ebből a családból származott a szebeni mester is.

Az 1576. évből két szebeni nyomtatványt is ismerünk *(RMK* II. 138. és 139.). Ezeket HEUSLER már újabb társsal készítette: „Martinus Heusler & Gregorius Frautliger", illetve „Merten Heusler und Greger Frautliger" nevek szerepelnek ezeken nyomdászokként. SZABÓ Károly a latin nyelvű műnél *(RMK* II. 138.) „Frautliger" nevét tévesen „Frautlinger"-nek közölte. Ezt a hibás névformát vette át azután NOVÁK László[7] és

[3] Vö. BOGDÁN István: *Az első magyar papírmalmok.* Papíripar. 1959. 71. l. Uö: *A magyarországi papíripar története.* Bp. 1963. 196. l. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata.* Studia Universitatis Babeș-Bólyai. Series Historica. Fasc. 2. 1962. 69. l.

[4] *Magy. Könyvszle.* 1881. 179. l. SZTRIPSZKY I. 1810/17.

[5] BOGDÁN: *A magyarországi* ... 73. l. 8. ábra. Uő: *Az első*... 70. l. JAKÓ: *I. m.* 6. ábra.

[6] BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 338—341. l.

[7] *A nyomdászat története.* 2. köt. Bp. 1927. 67. l.

Gulyás Pál. Az 1578. esztendőből is ismeretes egy szebeni nyomtatvány (*RMK* II. 147.), ahol már egyedül Frautliger van feltüntetve nyomdászként.[8] Novák[9] tudni vélte, hogy Frautliger Heltai kolozsvári műhelyében sajátította el a nyomdászat mesterségét, és Heuslerral Wintzler 1576-ban bekövetkezett halála után lépett társasviszonyba, végül pedig azt is, hogy Frautliger 1578-tól 1580-ig dolgozott egyedül Szebenben.

Hogy a szebeni műhely milyen szerény felszereléssel rendelkezett ebben az időben, arra jó példa az a körülmény, hogy 1576-ban egy német nyelvű kis munkát (*RMK* II. 139.) — az általános, csaknem törvényszerű szokással ellentétben — nem ún. gót (fraktur), hanem latin (antikva és kurzív) betűkkel nyomtak.

A reánk maradt kevés adat is mutatja, hogy a szebeni nyomda megindulásakor számos nehézség merült fel, a gyakori személyi változások legalábbis erre utalnak. Ebben a vonatkozásban is párhuzamosságot lehet felfedezni a szebeni papírmalom és nyomda sorsa között. A műhely talán újabb válságba került, mert csak 1581-ből ismerjük a következő nyomtatványt (*RMK* II. 167.), amelyen új nyomdász, Georg Greus neve áll. Ugyancsak ő készítette — feltehetően a következő év végén — az 1583. évre szóló magyar naptárt.[10] Ezen a megjelenési hely „Czebembe" formában van megjelölve. Miután Slovacius (Słowacki) naptára a „Cassai délre" van kiszámítva, és szövege teljesen megegyezik a bártfai kiadással (*RMK* I. 201.), felmerült a feltételezés,[11] hogy azt nem az erdélyi Nagyszebenben, hanem a Sáros megyei Kisszebenben nyomták. Megerősíteni látszott ezt a körülményt az is, hogy a nyomtatvány első ismertetője előtt Greus neve mindkét Szebenben ismeretlen volt. A botlást Sennovitz igazította helyre,[12] aki utalt Greus nagyszebeni működésére az említett 1581. évi kiadványa (*RMK* II. 167.) alapján. Gulyás a szebeni nyomda ismertetése során ugyancsak kifelejtette Greus tevékenységét.

Külön fejezetet jelent a szebeni nyomda történetében az 1583. esztendő. Ekkor nyomtatta ugyanis ki Greus Brassóban az erdélyi szászok jogszabálygyűjteményét. Hogy megfelelő fényben lássuk a szebeni nyomdász átmeneti áttelepülését Brassóba, tekintsük röviden át a brassói nyomdászat helyzetét a XVI. század utolsó évtizedeiben.

A Honter-féle nyomda Wagner idején is élénken működött, de az utóbbi halála után tevékenysége egyre alábbhagyott. Így a század hatvanas éveinek a végén jóformán csak már korábban is megjelentetett iskoláskönyvek utánnyomatairól tudunk (*RMK* II. 103., 119.). A hetvenes évekből Szabó Károly mindössze két nyomtatványt ismertetett, amelyek közül az egyiknél (*RMK* II. 140.) már ő felvetette a jogos gyanút, hogy az évszám a korábbi irodalom tollhibájára vezethető vissza. A másikról pedig (*RMK* II. 123) azóta derült ki, hogy a brassóinak vélt nyomtatvány Zürichben készült (*RMK* III. 605.). Így kézenfekvő Gulyás feltételezése: „a hosszú szünet alatt a nyomda valószínűleg a város valamelyik raktárában hevert".

1580—81-ből viszont négy gyenge kivitelű brassói nyomtatványt is ismerünk, amelyeket Szebeni Nyirő János készített (*RMK* II. 156., 157. és 163., valamint Sztripszky I 1805/12.). Ezeket mind a Honter—Wagner-féle betűkészlettel állították elő, így megalapozott az egyik mű (*RMK* II. 156.) kolofonjának „praelo Honteriano" kitétele. Nyirő további tevékenységéről nem tudunk.

1583-ban tehát Greus Brassóba költözött, és ott latin, illetőleg német nyelven kinyomta Matthias Fronius brassói tanácstag gyűjteményét az erdélyi szászok jog-

[8] Joseph Trausch *Schriftsteller—Lexicon*-jában (Bd. 1. Kronstadt, 1868. 248. l.) keresztnévül „Gregorius" helyett tévesen „Georgius"-t közölt.

[9] Bíró Miklós—Kertész Árpád—Novák László: *Nyomdászati lexikon*. Bp. 1936. 153. l.

[10] *Magy. Könyvszle.* 1879. 60. l. Sztripszky I. 1820/27.

[11] *Magy. Könyvszle.* 1879. 60—62. l.

[12] *Figyelő*, 1889. 303—307. l.

szabályairól. A két szépkivitelű és testes kötet *(RMK* II. 172. és 173.) megjelentetési körülményeiről sokat elárul a nyomtatványok tipográfiai kivitele. A felhasznált könyvdíszek és betűtípusok egy része új. A latin kiadás *(RMK* II. 172.) szövegtípusa nem azonos a brassói görög-latin *Uj Testamentum (RMK* II. 74.) antikvájával, amint ezt GULYÁS állította.[13] Viszont ugyanez a betűtípus kimutatható a Szebenben 1575—1582 között készült nyomtatványokban *(RMK* II. 138. — SZTRIPSZKY I. 1810/17. és 1820/27). Ezeket nyilván GREUS hozta magával Brassóba. Érdekes, hogy a két FRONIUS-féle mű példányainak papírjában a vízjel mindig a már ismert szebeni címer, jóllehet ez időben Brassóban is volt papírmalom. A betűtípusok további sorsa még mást is elárul. Mind a jogszabálygyűjteményekben szereplő típusok, mind a brassói HONTER—WAGNER nyomda antikva és kurzív betűi 1584 után a szebeni nyomdatermékekben találhatók meg (pl. *RMK* II. 282., 286., 2240.). Így helyes volt Fr. TEUTSCH, illetve GULYÁS feltételezése, akik MILES 1670. évi közlését *(RMK* II. 1256.), amely szerint a HONTER-féle nyomda később átkerült Szebenbe, GREUS átköltözésével hozták kapcsolatba.

A brassói nyomda azonban nem szűnt meg. Ha tévedés is volt CORNIDES[14] és nyomában mások közlése, hogy WAGNER *Praecepta vitae Christianae* című munkája 1584-ben is megjelent Brassóban, három nyomtatványról van hírünk az 1586., 1588. és 1594. évekből *(RMK* II. 193., 200. és 247.). Ezek közül a legutolsó — mikrofilm formájában — hozzáférhető is volt számomra. Ennek alapján eldönthető volt a probléma, amelyet GULYÁS vetett fel,[15] hogy vajon ehhez a FRONIUS-féle kiadvány típusát vagy a régi HONTER-féle frakturt használták fel. Tehát Brassóban a HONTER-féle maradt. A másik fraktur — amint erről fentebb szó volt — Szebenbe került, akárcsak a könyvdíszek is. Ezek közül ugyanis egyet[16] az 1594. évi nyomtatványban *(RMK* II. 247.), másokat még 1648-ban *(RMK* II. 824.) is megtalálhatunk brassói nyomtatványban.[17] A Brassóban maradt fraktur betűk csak német nyelvű szövegek megjelentetését tették lehetővé. A nyomda tevékenysége a XVI. század utolsó másfél évtizedében tehát kizárólag e nyelven írt hitbuzgalmi művek nyomtatására *(RMK* II. 193., 200., 247.) szorítkozott.

Így egyre világosabban bontakozik ki előttünk, hogy a szász jogszabálygyűjtemény megjelentetése Brassó és Szeben közös vállalkozása volt. A szebeniek szolgáltatták a nyomdászt, a betűk egy részét és a papírt, a brassóiak — FRONIUS személyén keresztül — a szöveget. (Nyilván annak megfelelő gondozása érdekében került a nyomtatásra Brassóban sor). A fentiekből nyilvánvaló az aránytalanság, ami az anyagi teherviselés terén a két város között tapasztalható. Így joggal feltehető, hogy ennek kiegyenlítésére engedték át a brassóiak a HONTER-féle betűkészlet jelentős részét, és így kerültek a FRONIUS-féle kiadványhoz újonnan beszerzett betűk és díszek is Szebenbe.

GREUS a két kötet kinyomtatása után visszatért Szebenbe, ahol már 1584 elején elkészített egy kis alkalmi nyomtatványt.[18] További tevékenységével kapcsolatban NOVÁK[19] tudni vélte, hogy az 1589. évre szóló naptárt is nyomott. Azonban feltehető, hogy ez csak összetévesztés a fentebb említett és az 1583. esztendőre szóló magyar nyelvű kalendáriummal. GREUS további sorsa számunkra ismeretlen.

A szebeni nyomda története szempontjából igen érdekes adat maradt reánk 1590-ből.[20] Eszerint ebben az évben hunyt el Joannes GÜBESCH, a szebeni nyomda tulaj-

[13] *A könyvnyomtatás...* 62. l.
[14] CORNIDES Dániel: *Bibliotheca Hungarica.* Pest, 1792. 253. l.
[15] *A könyvnyomtatás...* 62. l.
[16] SOLTÉSZNÉ: *I. m.* IV. tábla 8. sz.
[17] GULYÁS: *A könyv sorsa...* 2. köt. 24. l.
[18] TRAUSCH: *I. m.* Bd. 2. 322. l.
[19] *A nyomdászat története.* 2. köt. 67. l. *Nyomdászati lexikon.* 173. l.
[20] *Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1912. 119. l. GULYÁS: *A könyvnyomtatás...* 259—260. l. Uő.: *A könyv sorsa...* 2. köt. 12. l.

donosa,[21] özvegye Sara és új férje, Joannes Heinrich pedig az elhunyt egyetlen fiát, Crispinget az örökségből készpénzzel elégítette ki. GÜBESCHtől nem ismerünk egyetlen nyomtatványt sem, jóllehet az említett iratban erről („2 Ballen gedruckter Arbeit") is szó van. Miután Joannes Heinrich korábbi bére fejében az örökségből bizonyos összeget követelt, joggal feltehető, hogy az özvegy — mint ez a korai nyomdászoknál igen sűrűn előfordult — a volt művezetőhöz vagy segédhez ment férjhez. Ez biztosította leginkább a nyomda munkájának zavartalan folytatását.

És valóban, az 1591—1594 közötti évekből 11 szebeni nyomtatványt ismerünk (*RMK* II. 223—225., 231—233., 246., 250—252. és 2440., amelyeken mint nyomdász — most már a családi név feltüntetésével — Joannes Henricus CRATO szerepel.[21a]

A CRATO név arra indította már NÉMETH Jánost[22], majd később másokat,[23] hogy benne a híres wittenbergi könyvnyomtató, Johann KRAFT (CRATO) fiát keressék. Az idősebb CRATO műhelye 1549—1578 saját, majd utána örökösei neve alatt működött. Két fia, Zacharias (1586—1589) és az ifjabb Johann (1590—1614) nyomdásztevékenysége is ismeretes.[24] Arra azonban máig sincs adat, amivel a feltételezett rokonságot bizonyítani lehetne. Kétségtelen azonban, hogy CRATO nyomtatványai — különösen ami a könyvdíszeket illeti — lényeges színvonalemelkedést mutatnak a korábbi szebeni nyomtatványokhoz viszonyítva. Ez a fellendülés azonban részben már a GREUS -féle időkre vezethető vissza. A Brassóban 1583-ban használt betűtípusokon kívül a könyvdíszek is felismerhetők a CRATO-féle nyomtatványokban. Ilyenek elsősorban az iniciálék, amelyek többsége a szász joggyűjtemény latin nyelvű kiadásában is megtalálható.

A hat egyleveles CRATO-féle nyomtatvány (*RMK* II. 223., 224., 231., 232. és 246.), amely a XVIII. századi ismertetés (SEIVERT) óta lappangott, most előkerült a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárból. Ezeken részben egészen új könyvdíszek találhatók. Ügyes fametszőre vall az a nagyméretű BÁTHORY-címer, amely az egyik 1591. évi egyleveles nyomtatványon (*RMK* II. 223.) áll. Készítője kapcsolatba hozható azzal a „kitűnő képességű, ismeretlen mester"-rel,[25] akinek a fametszetei díszítik a két Brassóban kiadott szász jogszabálygyűjteményt.

Az eddig ismeretlen könyvdíszek másik, mennyiségileg jelentős csoportjába az említett egyleveles nyomtatványokon található és a szövegrészek keretezésére szolgáló, téglány alakú fametszetek tartoznak. Ezek egy része zömökebb, más részük igen nyújtott formájú. Biztos vonalvezetésük és sok németországi nyomtatványban található hasonló könyvdísz alapján feltehető, hogy ezek nem is Magyarországon készültek.

A szebeni polgármesteri számadások 1593-ból hírt adnak egy „Lorencz" könyvnyomtatóról[26] is. GULYÁS szerint ez vagy CRATO segédje volt, vagy azonos azzal a „Lorinc

[21] Tévedett GULYÁS (*A könyv sorsa*. . . 2. rész. 12. l.), aki felvetette, hogy GREÜSS (sic!) talán GÜBESCH segédje volt. Fordítva viszont, vagyis hogy GÜBESCH dolgozott előbb GREUSnál, elképzelhető. — Talán GÜBESCH abból a „Gaubisch" családból származik, amelynek több tagja is nyomdászként dolgozott a németországi Eislebenben 1555 és 1663 között. (Vö. BENZING: *I. m.* 94—96. l.)

[21a] JUGĂREANU (*Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke*. Baden-Baden, 1959. 157. sz.) a Szebenben 1529-ben megjelent GEMMARIUS-féle könyvecskét (*RMK* II. 9.) — az évszám utolsó két számjegyének a felcserélésével — 1592-ben nyomtatottként közölte. Tetézte ezt a hibát még azzal, hogy a téves évszám alapján a nyomdász nevét is kiegészítette: Johann Heinrich CRATO. Természetesen ez is nyilvánvaló botlás.

[22] *Memoria typographiarum inclyti regni Hungariae*. Pest, 1818. 52. l.

[23] Pl. Fr. TEUTSCH (*Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1881. 1. l.).

[24] Vö. BENZING: *I. m.* 469., 471. l.

[25] SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 37. l.

[26] KURZ, Anton: *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*. Bd. 2. Kronstadt, 1846. 478. l.

diák"-kal, akinek a neve nyomdászként egy 1579. évi Gyulafehérvárott megjelent óegyházi-szláv nyelven készült evangélikus könyvön (SZTRIPSZKY II. 2475/23.) szerepel.

CRATO nyomtatványai — mint említettük — az 1591—1594 közötti évekből maradtak reánk. GULYÁS szerint „talán még 1594-ben Henrici János tulajdonába ment át a nyomda, akinek egyetlen sajtótermékét sem ismerjük." Ez a közlés Fr. TEUTSCH cikkére[27] támaszkodik, amely viszont tévedésen alapul. Ugyanis az említett „Joh. Henrici" nem más, mint Johann Heinrich CRATO.

Hogy CRATOtól a nyomdát közvetlenül Johannes FABRICIUS vette át, bizonyítja CICERO leveleinek egy szebeni kiadása *(RMK* II. 2440.), amely címlapján CRATO nevét és az 1594. évszámot viseli, míg a kis kötet végén *(H_{8a}* lapon) „Defuncto Joannes Henrico Cratone epistolas, quae desiderabantur addidit Johannes Fabricius, successor eius. 1595." szöveg áll.

Ezek alapján bizonyos, hogy CRATO 1594/95 fordulóján meghalt, és a műhelyt Johannes FABRICIUS vette át. Szerencsés módon reánk maradt az az 1595. március 20-án kelt irat is, amelyben BAKOS Ferenc szebeni kereskedő kezességet vállal FABRICIUSért, aki a városi tanácstól 300 Ft-ért megvásárolta a nyomdát hat évi részletre.[28] A nyomdász igyekezett is meghálálni a segítőkészséget: egyik kis kötetének *(RMK* I. 306=II. 283.) előszavát patrónusa, BAKOS Ferenc három fiához intézte. TÖRÖK Gábor, aki FABRICIUS említett kiadványával foglalkozott,[29] azon a véleményen volt, hogy a nyomdász szász eredetű, aki magyar helyesírási és nyelvjárási sajátosságai alapján mesterségét talán a kolozsvári HELTAI-műhelyben sajátította el. FABRICIUS tehát 1595 tavaszán kezdte meg működését, amikor a CRATO által megkezdett könyv nyomtatását befejezte. Tevékenységét további hat ismert nyomtatványa alapján *(RMK* I. 286., I. 287.=II. 264., I. 296., I. 306.=II. 283., II. 282., II. 284.) 1598-ig tudjuk követni. Ezekben ugyanazokat a betűtípusokat és könyvdíszeket használta, mint elődje.[30] A nyomtatványok papírjában megtalálható továbbra is a szebeni eredetet bizonyító vízjel. 1598 utánról nem ismeretes egyetlen FABRICIUS-nyomtatvány sem. Ennek oka talán a szebeni papírmalom 1599-re tehető megsemmisülésével hozható összefüggésbe.[31]

Itt kell még megemlékezni két töredékes nyomtatványról, amelyeket FABRICIUS műhelyébe utalt a szakirodalom. Ezek közül az egyik levágott évszámmal a szebeni levéltárban maradt fenn.[23] Mikrofilm alapján azonban ez megnyugtatóan azonosítható volt az *RMK* II. 282-vel. A másik töredék (SZTRIPSZKY I. 1850/57.) évszám és nyomdász megjelölése nélkül viseli a „Szebembe" helynevet. Miután ezt egy 1596. évi frankfurti nyomtatvány táblájából áztatták ki, felfedezője, FLÓRIÁN Jakab FABRICIUS műhelyébe utalta azzal az indokolással, hogy 1596—98 között ott több magyar nyelvű munka is készült. Azonban a betűtípusok vizsgálata alapján megállapítható, hogy azt nem a XVI. században nyomták Szebenben. Előállítója talán az a Simon GRÜNGRASS, aki FABRICIUS 1601-ben bekövetkezett halála után vette meg a nyomdát ismét a várostól.[33]

BORSA GEDEON

[27] *I. h.*
[28] *Magy. Könyvszle.* 1932/4. 79—80. l.
[29] *Magy. Nyelv.* 1955. 87—90. l.
[30] NOVÁK tehát kétszeresen tévedett *(Nyomdászati lexikon.* 125. l.), amikor arról írt, hogy egyrészt FABRICIUS a műhelyt 1557-ben (?!) vette át, másrészt hogy ő azt új betűkkel szerelte fel. A CRATO-FABRICIUS őrségváltás hibás évszámát ugyanabban a könyvében (88. l.) egy másikkal tetézte (1596).
[31] JAKÓ: *I. m.* 71. l.
[32] *Arch. Vereins siebenbürg. Landesk.* U. f. 19. köt. 1884. 96. l.
[33] *Korrespondenzbl. Vereins siebenbürg. Landesk.* 1881. 1. l.

A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez. A magyar nyomdászattörténeti szakirodalom eddig nem foglalkozott részletesebben a besztercebányai műhellyel. A rövidebb megemlékezések során pedig különböző vélemények alakultak ki a nyomda tulajdonjoga és SCHOLTZ Kristófnak a műhelyben betöltött szerepe kérdésében. NOVÁK László[1] szerint a nyomda a város tulajdonában volt, és SCHOLTZ (SCULTETUS) Kristóf csak az ügyvezetői feladatot látta el. GULYÁS Pál[2] ezt a feltevést a nyomtatványok impresszumszövege alapján valószínűtlennek tartja. Kijelenti azonban, hogy „sem az alapítás körülményeiről, sem a tulajdonos személyéről semmiféle közelebbi adat nem került eddigelé napfényre." FITZ József[3] szerint SCHOLTZ-SCULTETUS Kristófot Besztercebánya város támogatta.

A fenti vélemények mind következtetéseken alapultak, egykorú forrásra nem tudtak hivatkozni. A magyar nyomdászattörténészek figyelmét ugyanis elkerülte JURKOVICH Emil besztercebányai tanár helytörténeti munkássága. JURKOVICH egyik tárcájában[4] összefoglalta a besztercebányai nyomdászat történetét. Forrásul a városi levéltárban található egykorú számadáskönyveket használta fel, s ezekben számos értékes adatot talált SCHOLTZ működésével kapcsolatban is. Így megtudjuk, hogy SCHOLTZ a Breznóbánya mellett fekvő Alsólehotáról származott. Nyomdászlegényként került Besztercebányára, s ott nyomdáját — amint GULYÁS Pál is feltételezte[5] — már 1577-ben kezdte berendezni. A szükséges felszerelés beszerzéséhez azonban nem rendelkezett elég pénzzel, ezért a városi tanácstól vett fel kölcsönképpen 100 forintot. A városi jegyzőkönyv bejegyzése szerint „Dem Christoffen Scholtz aus der unteren Lehotta einem Buchdruckergesellen, ist auff sein suplicirn von des Merten Morbitzers seligen verlassenen Tochterle Erbfall, weil sie noch vnmündig 100 fl. zu Ein vnd Ausrichtung der Buchdruckerey gegen genugsamer versicherung vnd Burgschaft fürzuleihen bewilligte."

SCHOLTZ a következő évben újabb kölcsönt kért a várostól, hogy nyomdáját gót betűkkel is felszerelhesse. A városi számadáskönyv bejegyzése szerint: „Dem Christoff Scholtz Buchdrucker ist mit bewilligung eines ganzen Ersamen Rhats von Gemayner Stadt gelt, zu erkauffung deutscher Buchstaben, damit er deutsche Buecher auch druckhen khönne gegen Verschreibung furgeliehen fl. 30."

JURKOVICH azonban nem említi, hogy a besztercebányai levéltárban fennmaradt SCHOLTZ Kristóf egyik támogatást kérő beadványa. Ebből az alább közölt iratból további adatokat tudunk meg a nyomda felszereléséről:

„Ehrsamb, Nahmhafft, Wolwese Isonder günstige liebe Herrn, vnnd Patronenn E. N. W. Seundt mein vngespart vnnd vnterthanig Dienste Jed'zeutt. . .

Hienebenn Biett Ich E. N. W. wollenn nir zue guett habenn Meyne langsame zue Kunft Die ich wegenn glaubwirdigenn vrsachenn halbenn, nicht Eher Endenn hab künnenn. Dann wie Ich auf Wien gezogenn gutter Hoffnung daselbst ein Druckerey zue kaufenn, ist mir dieselb So teuwer angeschlagenn, dass ich mich derselbenn nitt hab durfenn Vnterstehenn zue zalen, Ja auch kein Heller noch Pfennig hatt borgenn wollenn. Wegenn des Vnfriedes damit wir alhie behefft, Sondern die Sum̃a auf ein mal zue erlegenn begerett hatt. Hab mir derhalbenn furgenom̃enn, das ich auff Wittemberg od'Leübczik verreysenn Vnnd do etwas zue vberkom̃enn gehofft, do Jch Gott lob zue Leübczik Ein Schöne, Newe, Vnvernutzte Schrift Vberkommenn vnnd keufft, Samft Einer Schönenn Newen Pressenn Welcher mir auch kein Tag Noch Stundt hatt wollenn borgenn, Sond'n die beschlossene Sum̃a auf ein mall erlegenn hab müssenn. Welches Ich Wahrlichenn nicht vermocht, Sondern ein Solchenn für man vberkom̃enn der mir den Rest geliehenn,

[1] *A nyomdászat története. 2. könyv : XVI. század.* Bp. 1927. 84—85. l.
[2] *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 195. l.
[3] *A magyar könyv története 1711-ig.* Bp. 1959. 109—110. l.
[4] *Besztercebánya múltjából.* Besztercebánya, 1901. 130—131. l.
[5] *A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. 2. rész 75. l.

damit Ich solch Drukerey ausgezalt, Im Auch wegenn der fuhr Samf dem Rest So er mir geliehenn vnnd furgestreckt eine Sum̃a schuldig verbliebenn. Weyl ich Im aber zue Olmücz nit zue zalenn gehabt hatt er mir Solch Druckerey bey Olmücz gelegenn, auf der Oster Arestirt, bis Ich vorgedachtem furmann das beyne erlege als dann Soll mir auch die Druckerey volgen vnd heraus gegebenn werdenn. Wie Jch dessen (vnter gemelter Osterer Insiegell) guett kundtschaft habe. Nue weil Jch es aber nit vermag dieselb weytter zue fördernn, vnd mich verliehenn der zuett ann seer verzerrt mit dem hin vnnd wieder Reysenn, Ja auch sonst kein hülff habenn kann vonn meyns Brůdernn, Nach dem Sie Gott mit fewer gestrafft, vnnd mir E. N. W. als meyne liebe herrn vnnd Patronenn So weit verhelffenn das es So weyt vnd Nahe verkom̃enn Biett Ich E. N. W. vnterthanig vnd zum demütigstenn E. N. W. willenn Solch werck vmb Gottes Nahmenn willenn weyter kom̃enn lassenn, vnd mir armen kann Noch hilfflich erscheynẽ wie vor, damit Solchs alhie bey E. N. W. ind Werck volbracht möchte werdenn, do Jch versprich E. N. W. für Gott, das ich Solchen allen vleysig Nachkom̃enn wil, vnnd meynenn möglichenn vleis nit sparenn, wie Jch E. N. W. versprochenn vnnd verbürgett bin, welche auch gescheenn soll zue Gottes lob Ehr vnnd Preis, vnnd E. N. W. Sampt der liebenn Jugent vnnd E. N. W. kinderlein zue Mucz Ehr vnd Fromẽ, daczue denn Gott gnad vnnd segenn verleyhenn wirdt durch vnseren Herrenn Jesum Christum etc. Bevehl hiemit E. N. W. Inn dem Schucz vnnd Schirm Gottes des allerhöchstenn. Vnd Biett vnterthanig vnd demüttiglichenn E. N. W. wollenn mir ein gnedige Antwordt wiederfahrenn lassenn.

E. N. Weysheüttenn

Vnterthanig'vnd dienstwillig'
Christophorus Scholcz
Buchdruker"

A beadvány keltezetlen, a szövegből azonban kiderül, hogy 1577 elején íródhatott. Scholtz ugyanis a betűkészlet és a prés megvásárlásához kér támogatást a városi tanácstól, tehát ekkor a nyomda még nem kezdhette meg a tényleges működést. Az első ismert kiadvány[6] előszavának a kelte 1578. január 31. A nyomda berendezése az előző 1577. év második felében történhetett meg. Scholtz 1577 elején járhatott Lipcsében, s az új felszerelést *húsvétig* kellett kiváltania a hitelezőtől.

Scholtz beadványában hivatkozik arra, hogy a városi tanács már eddig is támogatta őt. Itt elsősorban arra gondolhatunk, hogy Scholtz a nyomda felállításának a tervét ismertette a tanáccsal, s megnyerte a város urainak a beleegyezését.

Scholtz a felszerelést először Bécsben akarta megvásárolni, ott azonban csak nagyon magas áron vehetett volna, s nem állt rendelkezésére elég pénz. Ezért tovább ment, hogy Lipcsében vagy Wittenbergben szerezze be a szükséges eszközöket. Lipcsében sikerült is egy új, használatlan betűkészletet találnia egy ugyancsak új préssel együtt. Ennek megvételéhez sem volt elég pénze, de akadt hitelező, aki húsvéti lejárattal biztosította a hiányzó összeget. Valószínű tehát, hogy a városi tanács Scholtznak erre a beadványára utalta ki a fentebb már említett 100 forintos kölcsönt, s így tette lehetővé a nyomda felállítását.

A besztercebányai műhelyből csak két nyomtatványt[7] ismerünk, mindkettő 1578-ban készült. Scholtz nyomdája nem nagyon virágozhatott, hiszen az 1577-ben kölcsönvett 100 forintot még 1590-ben sem fizette vissza teljes egészében. Jurkovich ugyanis idézi a városi számadáskönyv egyik adatát 1590. december 22-ről: „Item dem Hanns Hoffer entricht Vndt bezalt, dasz Gemaine Stadt seiner hausfrauen Erbtail Verwahrung gehalten, Vndt darvon dem Christoff Schultisz buchdrucker Ain gewisse Summa geldes furgeliehen, Welche zum Theil bezalt, zum theil Aber noch Ausstendig ist." Ebből a feljegyzésből az is nyilvánvaló, hogy Scholtz 1590-ben még mindig Besztercebányán élt, s akkor is nyomdászként említik. Az valószínűtlen, hogy a nyomda 1590-ig folyamatosan üzemelt volna. Jurkovichnak az a feltevése, hogy a nyomdának „munkája

[6] Pribicer: *Tractatus de cometa.* RMK II. 144.
[7] *RMK* II. 144. és 145.

volt bőven", s „messze vidékről itt dolgoztattak a városok és magánosok", jelenlegi ismereteink szerint alaptalan.

JURKOVICH azonban még egy érdekes adatot talált a városi levéltárban. 1623-ban a nyomdász a szövetséges bányavárosok plénumához fordul támogatásért, hogy Olmützből papírt hozhasson, „weil er sich besorgt es möchte die Druckerey aus Mangel des Papirs nicht fortgehn" — mondja a Protocollum Judiciale 1623. szeptemberi bejegyzése. Erről a nyomdászról semmit sem tudunk. SCHOLTZ két kiadványa után a következő, eddig ismert besztercebányai nyomtatvány a XVIII. század második felében jelent meg. Boris BÁLENT[8] azt a lehetőséget vetette fel JURKOVICH adatainak az ismertetésével kapcsolatban, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, 1620-i besztercebányai országgyűlés articulusait[9] talán ez az egyébként ismeretlen nyomdász készítette. Bár ez a lehetőség nem zárható ki, a magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy az „Articuli diaetales"-nak éppen ez a kiadása jelent volna meg az országgyűlést tartó városban, míg a korábbi és későbbi törvénycikkek Prágában, Bécsben készültek. Azt talán kizárhatjuk, hogy 1623-ban még mindig SCHOLTZ Kristóf lett volna a besztercebányai nyomdász.

DÖRNYEI SÁNDOR

Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása. *(Az itt közölt könyvtörténeti apróságot 1937-ben a Magyar Könyvszemle akkori érdemes szerkesztőjének felszólítására vetettem papírra. Mikor aztán „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" szóló törvénycikk benyújtása után jobbnak tartotta várni a közléssel, visszakértem és 1938 májusában visszakaptam a kéziratot és mellékleteit; foglalatát néhány sorban sikerült még beiktatnom Heltai Gáspár és a magyar Ponciánus c. dolgozatom kefelevonatába (Irod. tört. Közl. 1938. 124. l.), amelynek ez az illuszrált közlés mellékterméke s egyben az érvelés egyik pontjának részletes kifejtése lett volna. Bár a kérdésről azóta is esett szó, és* SOLTÉSZ *Zoltánné (A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. 1961.) néhány könyvészeti adatban s a német és magyar metszetek összehasonlításában néhány ponton tovább is jutott az én megállapításaimnál, úgy hiszem, ma sem érdektelen a régi kézirat, vagy legalábbis az akkor elég nehezen megszerzett metszetmásolatok közlése. Cikkem szövegét teljesen változatlan alakban teszem közzé, de felhívom a figyelmet a* SOLTÉSZNÉ *említett könyvében található kiegészítésekre. (Az általam felismerteken kívül még két frankfurti Ponciánus-illusztráció mását találta meg a Telamon király (1578) és az Eurialus és Lucretia (1592) kolozsvári kiadásának címlapján.) A hat illusztráció közül hármat a német népkönyv alant említett legrégibb nyolcadrét kiadásából (1554) ismert változatban is közzéteszek, azt a kettőt (2. és 4.), amelyeken a későbbiek során lényeges átalakulás figyelhető meg.*

*

A régi magyar nyomtatványok metszeteivel még nem foglalkoztak rendszeresen, legfeljebb más kapcsolatban alkalmilag vagy röviden (pl. CZAKÓ Elemér az iparművészet, GULYÁS Pál a könyvnyomtatás történetének kapcsán). Pedig puszta számbavételük is fontos művészet-, irodalom- és művelődéstörténeti tanulságokkal járna. E nyomtatványok ritkasága és elszórtsága miatt még ma sem könnyű e feladat, de annál kevésbé lehet várni, hogy a külföld csak azt is elvégezze e munkából, ami egyetemes érdekű. Ha a magyar nyomdai könyvdíszítés sokáig legnagyobbrészt idegen anyagot másol is

[8] *Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva.* Banská Bystrica, 1947. 7—8. l.
[9] *Magy. Könyvszle.* 1918. 79. l.

(hiszen a grafika fejlődése természetesen különösen szoros kapcsolatban van a könyv iránt érdeklődő közönség fejlődésével), egyes régebbi magyar termékek is valószínűleg szóba jöhetnének az európai grafika történetében, egyes esetekben gyanítható hazai metszetek külföldi elterjedése vagy külföldiek magyar közvetítéssel való továbbterjedése is. Ily megállapításokkal azonban lehetetlen az egész anyag alaposabb összehasonlító vizsgálatát megelőzően előállni, az pedig csak lehetőleg teljes publikálása nyomán vagy azt megelőző összegyűjtése során remélhető. E helyütt csak egyéb irányú tanulmányaim közben elém került néhány adalék kapcsán kívánom felhívni a figyelmet e legutóbb TRÓCSÁNYI Zoltántól[1] is hangoztatott feladatra.

Mint ahogyan egykorú külföldi nyomtatványokban is rengeteg a másolás, és sokszor igen nagy nyomdák is átvettek másunnan metszeteket (vö. LUTHER, J.: *Ideendiebstahl in dem dekorativen Bücherschmuck der Reformationszeit.* Zeitschrift für Bücherfreunde. I. 2. 463—71. l.), a mi régi nyomdáinkban is állandó gyakorlat volt ez. Valószínűleg a legtöbb oly esetben, amikor a dúcok továbbvándorlására gondoltak, és nyomdatörténeti, nyomdák átvételére vagy legalább szorosabb üzleti kapcsolatra vonatkozó következtetést is vontak ebből, korábban megjelent nyomtatványok metszetének utánzásával van igazán dolgunk. Apró eltérések sok esetben kétségtelenné is teszik ezt.

Különösen gyakori a metszetmásolás legkezdetlegesebb s egyben legkényelmesebb módja, hogy az új dúcra a régi nyomtatványról-metszetről rajzolják és vésik át a körvonalakat. Az így készült dúcról megfordított kép kerül az új nyomtatványba. Ennek az eljárásnak az eredményeként megfordított képekkel lépten-nyomon találkoznak a régi nyomtatványok ismerői. Magyar vonatkozású nyomtatvány egyes metszetei már 1488-ban is készültek így. (THURÓCZI augsburgi kiadásának ily metszeteiről ld. BAER, Leo: *Die illustrierten Historienbücher des 15. Jahrhunderts.* Strassburg, 1903. 152—4. l.)

A XVI. század magyar könyvnyomtatói közül HELTAIék alkalmazták talán legtöbbször ezt az eljárást. MELIUS *Herbarium*a kolozsvári kiadásának a címképéről GULYÁS Pál mutatta ki *(Magy. Könyvszle.* 1929.), hogy elemei a könyv főforrásai közt említett LONICERUS-féle *Kräuterbuch*ból kerültek ki,[2] azok tükörképeiként.

A kolozsvári nyomda első nagyobb kiadványainak a címkeretei közül az, amely már TINÓDI *Chronicáját* (1554), majd a HELTAI-féle *Agendát* (1559) és a *Decretum* 1572-i kiadását (s valószínűleg ennek nyomán az 1611-i debrecenit is) díszíti (alsó részén az oroszlánölő Sámsonnal), tükörképe annak, amely 1532 és 1546 közt egész sor wittenbergi (Georg RHAW-, majd Nickel SCHIRLENTZ-féle) nyomtatvány címkerete volt. (L. J. LUTHER: *Titeleinfassungen der Reformationszeit.* I. — PFLUGK—HARTUNG: *Rahmen deutscher Buchtitel im 16. Jahrhundert.* 1909.) Hasonlóan viszonyul BRENTIUS kátémagyarázata 1552-i frankfurti kiadásának a címkeretéhez az a másik díszes keret, amely HELTAI *Chronicá*ján látható, amaz meg már egy 1530-i GRAN-féle nyomtatványról *(Concordantiae maiores)* készült. (Ld. HEITZ—BARACK: *Elsässiche Büchermarken.* 1892. 136. l.)

De mindezeknél tanulságosabb példája az említett eljárásnak az a képsorozat, amelyet az alábbiakban eredetije mellé állítva közlünk. E metszetpárokból a második mindegyik esetben kolozsvári nyomtatványból való, mégpedig igen különböző időben

[1] *Régi metszetek. (Kirándulás a magyar múltba.* 1937. 379. l.)

[2] Megvannak már a latin eredetinek *(Naturalis historiae opus novum)* 1551-i frankfurti kiadásában is, amelyből két példány is van az Akadémiai Könyvtárban. Egyébként az efféle munkák sorban átvették egymás metszeteit, köztük kitűnő művészek alkotásait, így H. I. BEHAMéit és Hans WEYDITZéit. Ez utóbbiak közül LONICERUSON át a magyar közönségnek is kezébe jutott durva kicsinyítésben a virágkertészetet ábrázoló (a *Herbarium* címképének a felső jobb sarkában); ezt már egy 1532-i augsburgi s egy 1547-i frankfurti nyomtatvány is felhasználta. (L. J. BAER: *Drucke des XVI. Jahrhunderts mit Illustrationen deutscher Künstler.* 1356. sz.)

(1577—1636) készült és különböző tárgyú nyomtatványokból. Mégis valamennyi egyazon német népkönyv metszeteinek — a 4. kivételével ellentétes irányú — utánzata. Az itt baloldalt bemutatott változatok mind a *Die sieben weisen Meister* 1565-ben Frankfurtban Georg RABE-nak és Han WEYGAND örököseinek a kiadásában megjelent lenyomata göttingai példányából valók; valószínűleg éppen e kiadás nyomán készültek a kolozsvári metszetek. Még egy 1556-i és 1570-i frankfurti kiadás jöhetne szóba. (Ld. HEITZ-RITTER: *Versuch einer Zusammenstellung der deutschen Volksbücher*. Strassburg, 1924.) A frankfurti metszetek legnagyobb része még GÜLFFERICH Hermannak, a német népkönyvek úgyszólván végleges alakját megteremtő frankfurti üzem alapítójának, Han WEYGAND mostohaapjának 1554-ben nyomott kiadása (az első nyolcadrét kiadás) számára készült, részben korábbi kiadások nagyobb alakú metszetei alapján. De az itt bemutatottak közül az 5. helyén 1554-ben még egészen más (I.) állott, a 2. helyén pedig egyszerűbb változata, a zenészek nélkül (II.). Viszont a későbbi frankfurti kiadások közül az 1577-iben már ismét egészen más, a mese részleteihez pontosabban igazodó metszetek kerülnek ugyane kettő helyére. A frankfurti metszeteket többé-kevésbé hű utánzatban más kiadások is átvették (pl. az augsburgi MANGER-félék 1580 körül), de a tőlem ismertek egyes apróságokban mind messzebb állnak a kolozsváriaktól, mint az itt bemutatott frankfurtiak.

A közölt metszetek tárgya és helye a német népkönyvben: 1. DIOCLETIANUST (mostohaanyja rágalma miatt) akasztani viszik apja emberei; vele van a pap is; szembelovagol velük az éppen soron levő bölcs mester; háttérben a domb tetején a vesztőhely. — Ez a metszet áll a címlapon és egyes lenyomatokban a vesztőhelyre vitelről szóló mind a hét fejezet előtt, másokban egy másikkal váltogatva. — 2. Lakmározó, zeneszónál mulató társaság: az asztalnál két idősebb s egy fiatalabb férfi társaságában egy nő; egy fiú éppen a boroskancsóknál tevékenykedik. Ez az első szövegbeli kép; oda, miután a dúc amúgyis kéznél volt, úgy látszik, azon a címen került, hogy a császár első *házasságáról* van szó; ez az illusztrációja a császárné utolsó elbeszélésének is (az összehasonlító irodalomtörténetben szokásos megjelölése szerint: *Inclusa)*, s ehhez illik is leginkább, továbbá az ifjú császár elbeszélése első részének *(Vaticinium)*: ehhez az a kép illik jobban, amely az 1577-i kiadásban mindannyiszor az itt közölt helyébe lép. — 3. PONTIANUS találkozása hét éve nem látott fiával.[3] — 4. Az első mester, BANCILLAS példázatának *(Canis)* illusztrációja: a vitéz éppen kardját rántja az előtte lapuló hű kutyára, melyet gyermeke gyilkosának hisz, a szoba másik végében a felfordított bölcső, mellette a kutyától megölt kígyó, fenn a sólyom, amely a kutyát a veszedelemre figyelmeztette, középen a gyöngyös ablak előtt a jajveszékelő anya. — 5. A császárné harmadik példázatának *(Gaza)* illusztrációja: egy ifjabb vitéz lóháton, mögötte egy idősebb gyalog: a példázatban a kincsrabló apa és fiú. — 6. A császárfi példázatának keretéhez *(Vaticinium)*: az apa önt vizet fia kezére, az anya tartja a kendőt az ablakban látható madár jövendölése értelmében.

A metszetek itt jobboldalt bemutatott mását a következő magyar históriák egyes kiadásaiban láttam (valószínűleg van még e sorozathoz tartozó metszet olyanban is, amelynek nincs példánya a budapesti könyvtárakban): 1. SZEGEDI VERES Gáspár: *Titus és Gisippus* (1578) címlapján, arra a részletre alkalmazva, ahol a magát gyilkosnak mondó GISIPPUST vesztőhelyre viszik. 2. BOGÁTI FAZEKAS Miklós: *Szép história az tökéletes asszonyállatokról* (1577) címlapján és a verses FORTUNATUS (év n.) harmadik részében („agitur iam hic de convivio et fortuna dicti Fortunati"). Az egy nőt több mulató férfi társaságában bemutató kép az előbbihez sem nagyon illik az akkori szokások szerint sem, az utóbbi helyen meg sem FORTUNATUS, sem a király lakomáján nincs szó asszony jelenlétéről, ellenben arról igen, hogy a király minden urat elhivattat, s FORTUNATUS-

[3] A harmadik metszetpár e közlésből technikai okból kimaradt.

I

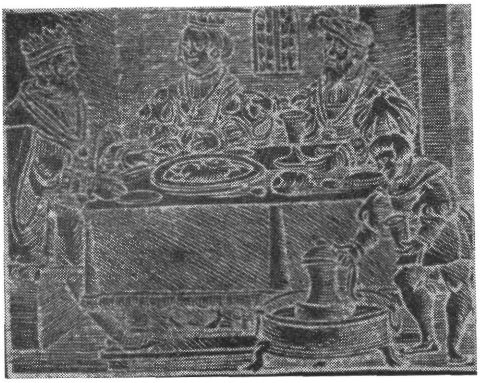

II

1a

1b

2a

2b

4a

4b

5a

5b

6a

6b

nak ebédjére is teljes udvarával hivatalos. 3. A *Fortunatus*ban a negyedik részhez, ahol a hős „szép sereggel" s nyilván maga is fegyveresen a császár szolgálatába szegődik, továbbá RÁSKAI *Vitéz Franciskója* 1601-i kiadásának a címlapján; itt — úgy látszik — Franciskónak vagy Lorán néven bujdosó nejének a királyi udvarba érkezését ábrázolja. 4. HUNYADI Ferenc trójai históriájának 1631-i kiadásán. Minthogy a mű a nő miatt keletkezett trójai háborúról szól, a kiadó jogcímet talált arra, hogy e kiadványában is felhasználja azt a képet, amelyen jajveszékelő nő és kardot rántó férfi látható; a többi jellegzetesebb részlet s az egész egysége nem számít. 5. ILLYEFALVI *Jephtá*jának 1590-i és 1597-i, CSÁKTORNYAI *Erős Ajax és Bölcs Ulixes*ének 1592-i, valamint SZENTMARTONI B. János *Az tékozló fiúnak históriája. Az vasról való ének* 1636-i kiadásán; itt nyilván az utóbbi énekre vonatkozik a metszet, minthogy a kétféle vitézen láthatók a vas hasznának bizonyítására felsorolt fegyverek és lószerszámok. 6. BOGÁTI FAZEKAS Miklós: *Aspasia asszony dolga és az jó erkölcsű asszonyoknak tüköre* (1591). Hogy melyik részre gondolt a kiadó a dúc kiválasztásakor, itt nem is dönthető el egészen.

A frankfurti és a kolozsvári metszetek a 4. kivételével mind ellentétes irányúak. A frankfurtiak mérete kb. 53 × 70 mm, a kolozsváriaké itt-ott azáltal tér el kivált a magasság irányába 1/2—1 1/2 mm-rel, hogy a metsző a keretet kissé odább, a főalakok lába alatt vagy fejük fölött lejjebb vagy följebb vonta meg. Legtöbbjükön a főalakok körvonalainak utánzása egészen pontos, ellenben azok kitöltése, a háttér és a közök rovátkolása eltérő: a kolozsváriak technikája kezdetlegesebb, merevebb, s pl. egyes arcok, különösen a szakállasok egészen furcsán hatnak éppen a körvonalak kitöltésének elégtelensége folytán. De egyben-másban tudatos szabadság is fölismerhető a magyar utánzatokban, s eltérő látásmód, valamelyes egyéni fantázia nyomai állapíthatók meg. Az 1. képen pl. a lovon érkező mester kezébe ostort ad a kolozsvári ismeretlen, a két őrt szuronnyallátja el, s mögöttük többet is sejtet; a császárfi nála szakálltalan, feje födetlen, a ruházatban különösen feltűnő még az őrök lábbelije. Az egyetlen nem tükörképszerű utánzaton (4.) a szoba tágasabbnak tűnik azáltal, hogy a férfi és nő nincs oly közel egymáshoz, és ez természetesebbé is teszi a helyzetet; a vonalak itt is sokkal merevebbek, a férfi is, a nő is egyenesebben áll, s ezáltal nem látszik amannál a sújtás lendülete, emennél a bölcső fölé hajlás, és termetük, kivált a férfié, kisebb, arcukon nincs a fájdalom kifejezése, a kutya a felemelt kard előtt lapul, míg az eredetin örvendezve köszönti gazdáját. A 6-on eltérő a kancsó és mosdótál nagysága s az előbbi alakja stb. Részletes összehasonlításból a grafikai stílustörténet s a művelődéstörténet egyaránt meríthet tanulságokat.

WALDAPFEL JÓZSEF

Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv. Az egyleveles nyomtatványok közül a temetési kártára vonatkozólag már tettünk kísérletet a megrendelési példányszám keretének a meghatározására.[1] A többlevelesekre azonban ilyen szabályt — elégséges adatok hiányában — ma még nem állíthatunk fel. Igaz, hogy TÓTFALUSI KIS Miklós 1698-ban arról panaszkodott, hogy idehaza „több(ny)ire a [könyvnyomtatói] szegődött munka vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200 [példány], és így nem méltó annyi munkát tenni érette."[2] Ez a keserű kifakadás azonban határozott keretet nem nyújt, ezért ma még inkább csak a legnagyobb és a legkisebb mennyiséget lehetséges körülhatárolnunk.

A legnagyobb példányszámúnak — a piaci vásárra kerülő nyomtatványokat egyelőre nem számítva — a SZENCZI KERTÉSZ Ábrahámtól 1660—61-ben kinyomtatott váradi bibliát tarthatnók, ha BOD Péternek azt az értesülését, hogy e kiadvány 10 000 példányra terveztetett, egykorú adattal is támogathatnók. Ezzel szemben a korban sokkal közelebb

[1] HEREPEI János: *XVII—XVIII. századbeli egyleveles nyomtatványok.* (Kézirat.)
[2] M. TÓTFALUSI K. Miklósnak . . . *Mentsége.* Kolozsvár, 1902. 38. l.

élt TÓTFALUSI csupán 1500 kötet elkészüléséről tud.[3] Ez a tudósítás azután sokkal valószerűbbnek is látszik, különösen ha figyelembe vesszük a kötetek ívrét alakját és 1061 lapnyi terjedelmét, vagyis a felhasznált hihetetlenül nagy papirosmennyiséget, ez ugyanis másfélezer kötetnél 398 000, tízezernél pedig 2,653 000 ív-szükségletnek felelne meg. Helyette inkább magának TÓTFALUSInak azokra a kiadványaira hivatkozhatunk, mint legnagyobb példányszámban megjelent régi magyar nyomtatványokra, amelyeket az 1685—87. években nyomtatott ki Amstelodamban.[4] Ezek voltak: a teljes biblia 3 500, a zsoltárok 4 200 és az újszövetség hasonlóképpen 4 200 példányban.[5]

A magyar nyelvű vásári kiadványok közül pedig kelendőség tekintetében kétségtelenül a naptárak érték el a legnagyobb számot. Igaz ugyan, hogy ahány állandóbb jellegű nyomda volt Magyarországon és Erdélyben, ugyanannyi naptárkiadvány jelent meg évente. Így Kolozsvárt is *Új és Ó Kalendárium* címmel 16^0 nagyságban 40 számozatlan levelen esztendőnként valóban több ezer példányban nyomtatták.[6] Ennél azonban még nagyobb mennyiséget ért el TÖLTÉSI István komáromi nyomdász naptára. TÖLTÉSInek ugyanis I. JÓZSEFtől 1705-ben azt a kiváltságot sikerült megszereznie, hogy magyar nyelvű kalendáriumot Magyarországon 15 esztendeig csakis ő nyomtathat.[7] Így a XVIII. század folyamán e kiadvány az évenkénti 84 000 példányszámot is elérte.[8]

Természetes, hogy ilyen hatalmas szám mellett mélyen eltörpülnek a TÓTFALUSItól közölt adatok, az alábbi idézetben azonban még azoknál is jóval kisebb példányszámról számolhatunk be. Ugyanis SZÉCHI SERES István, Kolozsvár város 1621. évi egyik sáfárpolgára, számadáskönyvében feljegyezte, hogy március 30. és 31. napján Kolozsvárról körülbelül 33 egyházi és világi kiküldött vett részt a kancelláriusné temetésén Szenterzsébeten.[9] Tudjuk, hogy három hónappal ezután történt elfogatásáig a színleg unitárius, valójában azonban szombatos hitet követő PÉCSI Simon volt Erdély kancellárja. Felesége KORNIS Judit, homoródszentpáli KORNIS Farkas udvarhelyi főkirálybíró és felesége, BETHLEN Krisztina leánya. Elképzelhető, hogy e temetési ünnepség mennyire nagyszabású lehetett! Tudjuk azt is, hogy a szertartáson RADECIUS Bálint unitárius püspök latin orációt deklamált, ifjabb VARSÓCZI János, a kolozsvári unitárius iskola lektora pedig latin nyelvű halotti versezetet mondott. RADECIUS beszéde és VARSÓCZI verse közös kiadványként még ugyanebben az esztendőben Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent.[10] 1621. április 18-án erről a kiadványról jegyezte fel a megnevezett sáfárpolgár, hogy „az beczuletes Tanaczi zamara 25 exemplarban" nyomtatták ki.[11]

Ebből az idézetből megtudjuk, hogy e kiadványt 1621. április 1-től 18-ig terjedő időben szedték és nyomtatták, hogy mindössze csak 25 példányban készült. E mennyiség maga is bizonyságot tesz róla, hogy könyvárusi forgalomba nem került, hanem csak megtiszteltetésképpen ajándékozhatták a kiválasztott kitűnőségeknek.

HEREPEI JÁNOS

[3] NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története.* Magyar Könyvszle. 1901. 287. l.

[4] *RMK* I. 1324., 1345., 1346., 1359.

[5] M. TÓTFALUSI *Mentsége.* 2. l.

[6] *I. h.* 39. l. és RMK. I. 1114. stb.

[7] SZABÓ Károly: *Magyarországi régi nyomtatványok (1473—1711).* Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 155. l.

[8] BALLAGI Aladár: *A magyarországi nyomdászat. 1711—1848.* 160. l.

[9] A Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyve. 1621.: 192. és 233. (A kolozsvári Állami Levéltárban.)

[10] GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* 2. köt. 392., 516. l. és *RMK* II. 418.

[11] Sáfár-számadáskönyv. 1621.: 195.

FIGYELŐ

Fitz József emléke. *Kiszakított mondatok a ravatalnál elhangzott búcsúztatóból.*

Egyik könyvében ezt írta: „Mielőtt az emberek írtak, gondolataik, tapasztalataik, felfedezéseik tömege velük együtt szállt sírba s minden nemzedéknek mindent újra elölről kellett kezdenie."

Az írás, a könyv őrizte meg a múlt megismeréseit s ma egy új nemzedék az űrt járja.

Ezzel a történeti folyamattal foglalkozott Fitz József egész életműve.

Milyen szívesen és boldogan tanított... aranyló csillogással folyt ajkáról a szép magyar szó, s a szöveg, amit leírt, elmondva is csengő. Tanítványai vagy hajdani famulusai az Országos Széchényi Könyvtárban — ma akadémikusok — vallhatnának róla.

Amit a magyar könyv 500 évéről tudunk, annak legalább a felét Tőle tudjuk. A magyar reneszánsznak a könyvnyomdászattal való kapcsolatáról — az ő *Hess András*ából — mindenesetre a legfontosabbakat. Kaptunk tőle egy szívvel megírt életrajzot Gutenbergről, két miniatür remeket: a tudomány és írásművészet átörökítéséről, *A Kezdet*-ről szóló világképet. Megajándékozta nemzetét a százéves jubileum évében *az 1848/49-es szabadságharc korának tipográfiai művészetéről* írt munkájával. És megajándékozta még eggyel; terjedelemben is naggyal: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetével*, amelynek második kötete kéziratban várja feltámadását.

Nem tudhatjuk, mi szunnyadt el Benne örökre. Veszélyes kor gyermeke volt; két világháború, forradalmak és ellenforradalmak nyugtalanították az alkotót. De ami elkészült, az megmarad.

*

Ezzel a tiszteletadással nem tehetjük jóvá a közömbösség ártalmait. A közömbösségét a Magányos Alkotó életsorsa iránt. Panaszos szót soha nem hallottunk Tőle.

Köszönjük Neked, Fitz József mindazt, amivel a magyar tudományt és a nemzetet megajándékoztad.

Köszönjük Neked a könyveid felett olvasva eltöltött sok csendes óra örömét. Isten Veled!

Kőhalmi Béla

Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában. Szervezéselméleti szinten gyakran találkozunk annak a kérdésnek a vitájával, hogy a dokumentációs tevékenység sajátosan könyvtári feladat-e, s nyíltan vagy burkoltan felmerül a könyvtár és dokumentáció „rang"-problémája is. Vajon a könyvtári tájékoztatás egyik alapkérdése-e a dokumentáció, vagy a dokumentációs tevékenység eszköze a könyvtár?

Nyilvánvaló, hogy bármilyen fontos feladata is a ma könyvtárának a dokumentáció, emellett számos más tennivalója is akad a közönség szolgálatában. Másrészt

viszont a könyvtárakon kívül számos intézmény folytathat és valóban végez is dokumentációs munkát. Meddő lenne tehát az a vita, amely a lényeg helyett üres, öncélú szervezeti kérdések körül forogna. A lényeg pedig az, hogy a dokumentációra szükség van, s a leghelyesebb valamennyi arra alkalmas intézmény (könyvtárak, hivatalok, kutató intézetek stb.) munkájának szakszerű és tervszerű együttműködését biztosítani s arról gondoskodni, hogy minden tudományterület rendelkezésre álljon a megfelelő dokumentáció.

A „könyvtári törvény" (1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet 10. §.) a könyvtár és dokumentáció viszonyát illetően világosan rendelkezik a következőkben: „A dokumentációs tevékenységet a könyvtári hálózatok erre legalkalmasabb könyvtárai mellett kell megszervezni és a dokumentációval jelenleg is foglalkozó intézményeket a szakmailag legmegfelelőbb könyvtárakhoz kell csatolni." Ez alól a rendelkezés alól a törvényerejű rendelet az egyes hivatalok által végzett hivatali jellegű dokumentációt kivette, de az elkülönítés a gyakorlatban teljes erővel nem érvényesült, és fennmaradtak önálló dokumentációs szervek is. Ezek a gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy a dokumentációs tevékenységnek csak egyik fontos, de nem döntő kérdése a szervezeti forma.

Célunk ezúttal az, hogy a jogi dokumentációval foglalkozzunk, amely szoros kapcsolatban van a könyvtárakkal, a könyvtári munkával, ugyanakkor mégsem egészen párhuzamos azzal, hiszen nem szorosan könyvtárra épített bázisa is van.

I. Jogi gyűjtőkörű könyvtárak a magyar könyvtári szervezetben. Jogi dokumentációnk ezideig nem terjedt ki arra, hogy bemutassa a magyar könyvtári szervezetnek azt a szektorát, amely a maga együttesében az állam- és jogtudományok irodalmának gyűjtésére és feltárására képes és alkalmas. Ennek a hiánynak a kiküszöbölése érdekében, első lépésként, egy rövid és vázlatos áttekintést adunk az alábbiakban:

A jogi profil kijelölésének is a 164/1958. (M. K. 15.) M. M. sz. utasítás az alapja. Ennek rendelkezése szerint az állam- és jogtudományok (politika és államigazgatás) irodalmát gyűjtő és feltáró országos jellegű tudományos szakkönyvtár az *Országgyűlési Könyvtár.* Állománya: közel 400 000 kötet könyv és 50 000 kötet folyóirat. Kurrens folyóiratainak (hírlapjainak) száma: 1255, ebből külföldi 649. Hagyományos könyvtári katalógusain (betűrendes, szakrendi és helyrajzi) kívül folyóiratkatalógusai (teljes, kurrens és földrajzi), valamint 12-féle jogi speciál-katalógus áll a kutatók rendelkezésére. Katalógusrendszerében nyilvántartja, közel 100 külföldi szaklap állandó figyelése alapján, a külföldön megjelent szakcikkeket (betűrendes, szakrendi és országok szerinti nyilvántartás), a szakcikkek Magyarországon bármilyen intézmény által elkészített fordításait (betűrendes, szakrendi és országok szerinti), valamint az ország jogélete szempontjából jelentős — elsősorban a környező államok — jogszabályait (országok szerinti és szakrendes katalógusokban), továbbá a hazai jogi cikkeket, szélesebb értelemben vett jogszabályainkat (kibocsátó szervek szerinti és szakrendi katalógus), beleértve a miniszteri utasításokat, fontosabb közleményeket és a Legfelsőbb Bíróság, illetőleg a Legfőbb Ügyészség elvi állásfoglalásait, végül 11 hazai könyvtárba járó külföldi jogi szakfolyóiratokat (lelőhely-katalógus).

Az Országgyűlési Könyvtár jogi dokumentációs munkát is végez. A jelentősebb külföldi nemzeti bibliográfiák állandó figyelése alapján negyedévenként jelenteti meg a *Külföldön megjelent fontosabb jogtudományi művek jegyzéke*it. A könyvtárnak ez a szolgáltatása is ingyenes, s célja az, hogy a jogász kutatók és gyakorlati jogászok számára tájékoztatást adjon a szakirodalom világszerte mutatkozó fejlődéséről. A jogászok címkataszterét a könyvtár az *Állam- és jogtudományi bibliográfiá*ban szereplő szerzőknek, a jogi oktatással foglalkozó egyetemek oktató személyzetének, a könyvtár beiratkozott jogász olvasóinak, valamint a különböző jogász névjegyzékeknek, elsősorban a Magyar Jogász Szövetség kiadásaiban közölt vállalati jogászi és ügyvédi munkaközösségi jegyzékeknek az adataiból állította össze.

A címanyag arra is lehetőséget nyújt, hogy a könyvtár új külföldi beszerzéseiről a prominens kutatóknak egyéni értesítéseket küldjön.

Külön kell kiemelnünk azt, hogy az Országgyűlési Könyvtár a Külügyminisztérium kijelölése folytán az Egyesült Nemzetek Szervezete kiadványainak magyarországi letéti könyvtára.

A könyvtárak gyűjtőkörének profilozása nem azt jelenti, hogy az állam- és jogtudomány irodalmát más könyvtárak nem gyűjtik. A jogirodalom után érdeklődök tehát a teljesség kedvéért más könyvtárak anyagát is figyelembe kell, hogy vegyék.

Lehetetlen lenne — ezúttal — minden olyan könyvtár legfontosabb adatait megadni, amelyben jogi művek is találhatók. Most csak arra szorítkozunk, hogy azokról a könyvtárakról beszéljünk még, amelyek vagy egy-egy sajátos területet képviselnek, vagy általános anyagukon belül tartalmaznak olyan műveket (vagy folyóiratokat), amelyek esetleg éppen csak abban a könyvtárban találhatók meg. A jelentősebb határterületek irodalmának gyűjtése sem közömbös.

Általános jogi gyűjtőkörű könyvtárak — természetesen — mindazok az egyetemi könyvtárak, amelyek jogi karokkal is rendelkeznek.

Az *Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára* nagy múltú s ezért elsősorban jelentős történeti anyaggal rendelkezik. A könyvtár a kari és intézeti könyvtárak hálózati központja is. Könyv- és folyóiratállománya meghaladja az egymillió kötetet. Mai gyűjtésében a jogtudomány irodalmára csak kis mértékben terjed ki, és a jogi szakoktatás támogatása érdekében az Állam- és Jogtudományi karon *Kari Szakkönyvtárt* működtet, amely a jogi kar intézeti könyvtárainak hálózati alközpontja is. A Kari Könyvtár kereken 60 000 szakkönyvvel és mintegy 500 féle szakfolyóirattal rendelkezik. Ezenkívül állományát meghaladó kötetszámú, részben a megszűnt jogakadémiáktól átvett, de ez idő szerint még feldolgozatlan anyaga is van. A Kari Könyvtár az egyetem oktató személyzetének és hallgatóinak a tankönyv- és szakkönyvtára, kivételesen azonban a kutatók rendelkezésére is áll. A vidéki egyetemek közül Szegeden és Pécsett folyik jogi oktatás.

A *Szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára* nyilvános, tudományos könyvtár. Könyv és folyóiratállománya kereken 600 000 kötet. Fejlett katalógushálózata van, amely a központi könyvtárhoz, mint hálózati központhoz tartozó tanszéki és intézeti könyvtárak állományát is feltárja. Igen jelentős jogi irodalommal rendelkezik, s jelenlegi állománygyarapításában is figyelmet fordít a külföldi jogi irodalomra.

A *Pécsi Egyetemi Könyvtár* nyilvános, tudományos könyvtár. Könyv és folyóiratállománya kereken 250 000 kötet. Betű- és szakrendes katalógusa mellett számos különgyűjteményi katalógusa van. Tekintettel arra, hogy fenntartó szerve: a Pécsi Tudományegyetem az orvosi egyetemtől különvált, a könyvtár elsődlegesen jogi gyűjtőkörű könyvtár lett.

A *Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára* nyilvános, tudományos könyvtár. A debreceni egyetem jogi karral nem rendelkezik, könyvtárát azonban mégis meg kell említeni a jogi gyűjtőkörű könyvtárak között, mivel régi állományának mintegy 15%-a jogi jellegű, a jelenlegi könyvkiadásból pedig teljes kötelespéldányt gyűjt, így hazai kurrens jogi állománya teljes. A könyvtár állománya, könyveket és folyóiratokat együtt számítva, kereken mintegy 800 000 kötet.

Az *Országos Széchényi Könyvtár* a magyar nemzeti könyvtár. Általános gyűjtőkörű hungarika állománya van, s így a magyar állam- és jogtudományi irodalom történeti és kurrens anyagát illetően is teljesnek tekintendő. Könyv- és folyóiratállománya kereken 2 000 000 kötet, s különgyűjteményei közül megemlítendő kisnyomtatvány- és kézirattára, mintegy 2 200 000 egységgel.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára általános gyűjtőkörű országos tudományos szakkönyvtár. Könyv- és folyóiratállománya együttesen kereken 800 000

kötet. A könyvtár feladata, hogy a kutatómunka számára a korszerű tudományos eredményeket megfelelő színvonalon közvetítse. A jogtudomány vonatkozásában csak a magasfokú tudományos tájékoztatáshoz szükséges nagy rendszerezéseket, bibliográfiákat és segédkönyveket gyűjti.

A nagy tudományos nyilvános szakkönyvtárak mellett említést kell tenni arról a két könyvtártípusról, amely elsődlegesen saját fenntartó intézményének a munkatársai rendelkezésére áll ugyan, de ezek a könyvtárak sem zárkóznak el a tudományos dolgozók, kutatók igényei elől. Ilyen elsősorban: az *Állam- és Jogtudományi Intézet Könyvtára*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának a hálózatába tartozik, de intézetének munkaeszközeként jelentős, mintegy 25 000 kötetes könyv- és folyóiratanyaggal rendelkezik. Engedéllyel olyan kutatók is használhatják, akik az intézetnek nem munkatársai. Állománygyarapításában, fenntartó intézménye feladatainak megfelelően, a hazai jogi irodalmon túlmenően az alapvető külföldi jogi segédkönyveket és rendszerező nagy műveket, valamint az aktuális kutatási témák irodalmát gyűjti.

A nagyrészt jogi irodalmat is gyűjtő jelentősebb hivatali szakkönyvtárakra fokozottabban áll az a megállapítás, hogy elsősorban intézményeik napi munkájának a segítése a céljuk. Mindamellett és éppen ezért számos olyan külföldi művet lehet ezekben a könyvtárakban megtalálni, amelyek valamely részterület mélyebb tárgyalását jelentik.

Az *Igazságügyminisztérium Könyvtára* a törvényelőkészítés érdekében magasszintű jogi szakirodalmat gyűjt. Állománya közel 50 000 kötet. A *Külügyminisztérium Könyvtára* különösen a nemzetközi jogi kutatások szempontjából tartalmaz értékes anyagot. A könyvtár állománya mintegy 30 000 kötet. A *Legfelsőbb Bíróság Könyvtára* a polgári büntető anyagi és alaki jogok szempontjából értékes irodalmat tárol. Állománya mintegy 35 000 kötet. A *Legfőbb Ügyészség Könyvtára* főként újabb jogi anyagot tartalmaz. Állománya mintegy 20 000 kötet. A *Budapesti Ügyvédi Kamara Könyvtára* különösen a magyar ügyvédi kar történetére és szervezetére vonatkozó irodalmat, valamint az új kurrens irodalmat gyűjti. Állománya mintegy 25 000 kötet.

Jelentős kézikönyvtárakkal rendelkeznek a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai, a megyei és járási bíróságok és ügyészségek. Az alapvető új hazai jogi műveket a területi közművelődési könyvtárak (megyei, járási könyvtárak) is gyűjtik.

A könyvtárak bemutatása, illetőleg a könyvtárakkal való ellátottság ábrázolása keretében beszélnünk kell azokról az országos jellegű tudományos szakkönyvtárakról is, amelyek a jogtudomány legközelebbi határterületeinek s kisebb részben magának a jogtudományoknak az irodalmát is gyűjtik:

A *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára* a közgazdaságtudományi főgyűjtőkör mellett — jogi tanszékére is tekintettel — jogi anyagot is gyűjt. Széles katalógusrendszere van. Betűrendes és szakrendi katalógusai mellett tárgyszókatalógust is szerkeszt. Állománya kereken 300 000 kötet.

A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára* a statisztikán és közgazdaságtudományon kívül különösen a kriminálstatisztika és a szervezéstudomány gyűjtésével érinti az egyébként kis mértékben saját maga által is gyűjtött állam- és jogtudományi irodalom határait. Állománya kereken 350 000 kötet.

Az *Országos Tervhivatal Könyvtárának* a tervgazdasági, közgazdasági és statisztikai anyag gyűjtése folytán a jogtudomány határterületeinek irodalma szempontjából van jelentősége. Állománya mintegy 40 000 kötet.

A könyvtári szervezet bemutatása után röviden a dokumentáció szervezeti kérdéseiről is szólni kell, különös tekintettel arra, hogy bár a könyvtárügy szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet a szakdokumentációs tevékenységet a megfelelő szakmai könyvtárakhoz utalja, az állam- és jogtudományi dokumentációs munkát az Országgyűlési Könyvtáron mint országos tudományos szakkönyvtáron kívül, sőt elsődleges fel-

adattal a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének külön erre a célra szervezett Dokumentációs Osztálya végzi. Az Osztály szerkeszti a *Jogtudományi Közlöny* mellékleteként megjelenő *Dokumentációs Szemlét*. Figyeli az Állam- és Jogtudományi Intézet könyvtárába, valamint az Országgyűlési Könyvtárba járó külföldi folyóiratokat és hivatalos lapokat, s a beérkezett könyvekről, a folyóiratokban ismertetett könyvekről, a folyóiratcikkekről és a magyar nyelvű fordításokról közli a fontos bibliográfiai adatokat.

II. Könyvtári szolgáltatások. A magyar könyvtári szolgáltatások tendenciáikban nem maradnak el a világszinttől, figyelembe kell azonban venni azt, hogy az országnak tízmillió lakosa van, s a magyar nyelvterület sem eléggé széles ahhoz, hogy versenyezhetne a világnyelveken kiadott jogi bibliográfiákkal és szakmai dokumentációval.

A magyar könyvtári szervezet jogi szakszolgáltatásairól az alábbiakban számolunk be:

A magyar könyvkiadásról a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kéthetenként kiadott füzeteiben számol be. A hazai szakfolyóiratok cikkanyagáról a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* ad tájékoztatást.

A jogtudományi szakirodalom (könyvek, tanulmányok) bibliográfiája az 1945—1961 közötti irodalmat foglalja össze, s kétévenként folyamatosan jelenik meg.

A *Külföldi szakfolyóiratok a jogtudományok hálózati könyvtáraiban* című lelőhelyes katalógus az utóbbi években évenként jelenik meg.

A *Külföldön megjelent fontosabb jogtudományi művek* című, dokumentációs jellegű kiadvány negyedévenkint, folyamatosan jelenik meg.

A jogi anyagot tartalmazó *Dokumentációs Szemle* a *Jogtudományi Közlöny* mellékleteként ez idő szerint kéthavonkint kerül kiadásra.

A könyvtárakban, illetőleg könyvtárak mellett szerkesztett, feltáró jellegű kiadványok „házon kívüli" szolgáltatások, és nem is szükségszerűen könyvtárhoz kötöttek. Természetesen helyes törekvés az, ha a könyvtári dokumentumokra alapozott kiadványok „műhelyközelben" készülnek. Vannak azonban olyan könyvtári segédletek is, amelyek közvetlenül a könyvtár használatához vannak kötve.

A modern könyvtárak zöme az Egyetemes Tizedes Osztályozás nemzetközi rendszerének megfelelő szakkatalógust szerkeszt. A jogtudományok irodalmának országos szakkönyvtára: az Országgyűlési Könyvtár szakkatalógusa azonban nem ezt a rendszert követi, hanem egy másik rendszeren (Hartwig-féle szakrendszer) alapuló szakkatalógust épített ki, amelyet saját elgondolásai alapján és szükségleteinek megfelelően szerkeszt. Ennek a hátránya elsősorban, hogy az általában ismertebb szakrendszertől eltér, előnye pedig, hogy annak mechanikusabb rendszere helyett inkább helyezkedik logikai alapokra, és így bontásában megközelíti a legmodernebbnek tekinthető tárgyszókatalógusokat. Az egyes jogágazatok együtt maradnak, s annak a részei rendszerint egy-egy önálló témára, valamely kisebb jogterületre vonatkoznak.

Az egyes könyvtárakban található folyóiratokról a folyóiratkatalógusok számolnak be. A jogi szakfolyóiratokat részletesen (az egyes tanulmányokig lemenően) csak az Országgyűlési Könyvtár, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet Dokumentációs Osztálya dolgozza fel.

A katalógusok a könyvtárak passzív szolgáltatásai, amelyek a kutatáshoz a potenciális lehetőségeket biztosítják. A könyvtárak gyűjtőkörének szakosítása párhuzamos a szolgáltatások vonatkozásában is, s olyan szakreferenciák nyújtására rendezkednek be az egyes könyvtárak, amilyen tudományág gyűjtését is ellátják. Ebből következik, hogy a jogi szaktájékoztatás feladata is elsősorban a jogi szakkönyvtár feladata.

A *szakreferens szolgálat*nak azonban meg kell találnia az egészséges határokat. A könyvtárak nem rendezkedhetnek be arra, hogy a kutatók helyett egyéni munkákat

végezzenek, egyéni tudományos munkáik bibliográfiáját állítsák össze. Az ilyen feladatok ellátása a könyvtárak dolgozóit elvonná a közösség részére nyújtható könyvtári segítségadástól, a kutatókat pedig a forrásanyagtól, ami végső soron a tudományos munka színvonalának csökkenéséhez vezethetne.

A konkrét szakreferenciákon túlmenően tehát a bibliográfiai segítségnyújtás a különböző *szak- és témabibliográfiák* összeállításában áll. Az ilyen jellegű könyvtárosi segédlet már nem egy-egy, hanem a valamely témával foglalkozó valamennyi kutató számára jelent szakmai segítséget. A témabibliográfiák tárgya tehát az aktuális kérdések irodalma. Még fokozottabb a könyvtári szolgáltatás aktivitása, ha nem is várja meg az olvasók kérdését, hanem maga irányítja az olvasást bizonyos tárgyak felé. Ilyenkor egy-egy tudományos terv, távlati terv vagy a külföldi irodalomból kitűnően aktualizált témának *ajánló bibliográfiáját* állítja össze a könyvtár. Az ajánló bibliográfiák különösen a kezdő kutatók, egyetemi hallgatók számára jelentenek értékes segítséget.

A jogászi munka segítségére szolgálnak az egyéb dokumentációs jellegű szolgáltatások is. A kiadványok ismertetése során már említettük jelentősebb hazai jogi dokumentációnkat. Vannak azonban kisebb jelentőségű, de említésre érdemes egyéb ilyen könyvészeti segédletek is. Az országos jogi szakkönyvtár például legújabb külföldi beszerzéseiről az illető tudományág ismert kutatóinak *egyéni értesítéseket* küld. A jogi szaklapok maguk is szívesen látják azokat a recenziókat, amelyek a könyvtárakba érkező külföldi jogi irodalomra hívják fel a figyelmet. Az *Állam és Igazgatás*, a *Jogtudományi Közlöny*, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat *Jogi Tájékoztatója* a jelentősebb szakkönyvekről *Új külföldi könyvek* címszó alatt rövid recenziókat közölnek.

TAKÁCS JÓZSEF

Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet. Népszerűsítő zenetörténetírásunk fontos állomáshoz érkezett: néhány hónappal ezelőtt megjelent (s a közvetlen eredményt jelzendő: el is fogyott) a *Muzsikáló zenetörténet* címmel a Gondolat kiadásában indított sorozat első kötetének első kiadása. Tartalmi elemzésére e hely nem nyújt módot, annál inkább annak regisztrálására, hogy mennyire figyelemre méltó esemény e mű megírása és megjelentetése a könyvtörténetben és népszerűsítő szakirodalmunkban egyaránt. A zene múltja iránt érdeklődő olvasó első ízben kap kezébe olyan magyar könyvet, melynek szerves része, beépített illusztrációja maga a hangzó zene. Már egyedül ez a körülmény is a népszerűsítés felsőfoka iránti törekvés jele, hiszen azzal, hogy a kevesek számára hozzáférhető kottapéldák helyett hanglemezekkel illusztrál: hangjelzések és utalások helyett a zene rendeltetésszerű formáját, hangzó teljességét tárja az így gyorsan szélesíthető olvasórétegek elé.

De sokat lendít e fontos történeti ág közlésének, tolmácsolásának demokratizálódásán a fogalmazás és a tálalás vonzó módja is. KROÓ GYÖRGY, az első kötet írója, akinek nevét a Rádióban elmondott heti zenekritikáin kívül elsősorban néhány zeneszerzői kis-monográfiája (SCHUMANN, BERLIOZ) és a BARTÓK színpadi műveiről írt nagy jelentőségű könyve tette ismertté: most minden eddiginél közvetlenebbül szól az olvasóhoz, egyszerű fogalmazásban közöl helyes meglátással sűrített nagy eseményeket a művelődés történetének egyik legfontosabb és legnemzetközibb ágából. A zenetörténetírás új próbatétele ez a kötet: anélkül, hogy az adatközlést, az „appparátust" tartaná fontosnak, végigvezeti az olvasót a régi zenetörténet lényeges mozzanatain. Az első kötet, melynek a zene keletkezésére visszapillantó bevezetését UJFALUSSY JÓZSEF írta, a középkortól a barokk zene csúcspontjáig, BACH és HÄNDEL koráig ismerteti a zene fejlődését.

A bibliofil szempontból is figyelemre méltó kiadvány nagy-margós, nagy-betűs, levegős tipografizálása a Gondolat-Kiadó szerkesztői és műszaki együttesét dícséri.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Az IS/TC 46 budapesti tanácskozása. A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet dokumentációs és könyvtári szabványosítással foglalkozó 46. sz. technikai bizottsága tizedik ülésszakának helyéül Budapestet választotta. Az október 12 és 17 közé eső héten lefolyt jubileumi ülésszak rendezésének megtisztelő feladatát a Magyar Szabványügyi Hivatal, a dokumentációs és könyvtárügyi szabványosítás magyar bizottságának közreműködésével, kitűnően, minden bel- és külföldi résztvevő teljes megelégedésére látta el. Tizenn égy nemzetből összesen mintegy 50 delegátus vett részt a tanácskozásokon, rajtuk kívül három érdekelt nemzetközi szervezet: az UNESCO, a FID és az IFLA képviselői. A magyar delegációt a nemzeti szakbizottság elnöke, LÁZÁR Péter vezette. LÁZÁR megnyitó beszédében tett javaslatára az ülésszak elnökéül C. VAN DIJKet, a németalföldi delegáció vezetőjét választották meg.

A tanácskozások — a munkatervet kijelölő, majd a határozatok felett végső fokon döntő két plenáris ülés mellett — elsősorban az albizottságban és a munkabizottságokban folytak. Az ülésszak folyamán ment határozatba, hogy a már 1950 óta működő első albizottság (SC 1) mellett — amely a dokumentációs reprodukcióval kapcsolatos szabványosítási kérdésekkel foglalkozik — albizottsággá (SC 2) lép elő a jelen ülésszak harmadik számú munkabizottsága is, amely a szintén évek óta szőnyegen levő és bizonyára még hosszú további vitákat igénylő transzliterációval, a nem latin betűs írások átírásának a szabályozásával fog foglalkozni.

Az első albizottság — miután részletesen megtárgyalta eddigi munkáját és annak eredményeit — határozatot fogadott el az ISO/TC 95. sz. bizottságával való együttműködésről, illetve a két bizottság megfelelő albizottságai közti munkamegosztásról. További határozatok születtek a mikrofilmek méretét, a mikrofilmtekercsek tárolási módjait, az olvasókészülékek megvilágítási viszonyait, végül a mikromásolatok megóvását illető szabványjavaslatokról és tervezetekről.

Az új — SC 2. sz. — albizottság, amely az ülésszak alatt még mint 3. sz. munkabizottság működött, a cirill betűk átírását illető R 9. sz. (már 1955-ben elfogadott) nemzetközi szavbányajánlással kapcsolatban fogadott el néhány pótlást (így különösen az angolszász országokban szokásos néhány sajátos átírási forma megengedését); külön táblázatokban foglalta össze az orosz nyelvű és a nem orosz szláv nyelvű cirill betűs írásjegyek jelölését; a nem szláv nyelvű, de cirill betűs írást használó népek betűinek átírási táblázatát egy következő ülés fogja tárgyalni, amelyre a magyar bizottság készít előterjesztést. További lépések történtek a jiddis, a kínai és a japán írás transzliterációjának a szabványosítása érdekében. Az albizottság a transzliteráció általános alapelveit külön szabályzatban foglalta össze. Magát a „transzliteráció" terminust a jövőben az „írott nyelvek konverziója" (conversion des langues écrites) megjelöléssel kívánja helyettesíteni az albizottság: ez már saját, a plenáris ülés által is elfogadott új elnevezésében kifejezésre fog jutni.

Az 1. számú munkabizottság a rövidítések kérdésével foglalkozott. A tanácskozások eredménye két ajánlástervezet elfogadása lett, amelyeket immár csupán a formai kérdésekre, elsősorban a diakritikus jelekre vonatkozó javítások megtétele érdekében fog a munkabizottság elnöke a munkabizottság egy-egy nyelv szempontjából illetékes tagjával mégegyszer közölni, hogy utána az ISO főtitkársága elé kerülhessenek, és még 1965 folyamán szabványajánlássá válhassanak. A két ajánlástervezet egyike a folyóiratok címében előforduló általános („folyóirat", „periodika" jelentésű) szavak rövidítésének a kódexét foglalja magában, másika a bibliográfiai hivatkozásokban előforduló tipikus szavak nemzetközi rövidítésjegyzékét. Az első ajánlástervezettel kapcsolatban érdekes vita alakult ki — nemzetközi szervezetek, elsősorban az UNESCO megkeresése alapján — az ún. CODEN-rendszerről: az amerikai referáló folyóiratokban használt és a gépi adatkeresés követelményeihez is alkalmazkodó, egységesen minden folyóiratcímet négy betűre

redukáló rövidítési táblázatról. Az elfogadott határozat hangsúlyozza a CODEN-rendszer értékeit; ugyanakkor a nemzetközi szabványosítás szempontjából való tárgyalását még nem tartotta időszerűnek. Az amerikai szabványügyi szervezet maga is az ISO R4-nek és nem a CODEN-nek megfelelő szabványt dolgozott ki. A bibliográfiai hivatkozásokban mindig szükség lesz könnyen feloldható rövidítésekre — az érvényben levő ISO R4 számú ajánlást tehát meg kell tartani, sőt továbbfejleszteni. A továbbfejlődés érdekében a munkabizottság javaslatára az ISO/TC 46 napirendre tűzte az R4 néhány, a munkabizottság által meghatározott pontjának a revízióját. Végül ugyancsak napirendre tűzték egy nemzetközi folyóiratcím-rövidítés-jegyzék nyelvenkinti fokozatos összeállítását is.

A 2. sz. munkabizottság két ajánlástervezetet készített és terjesztett a plenáris ülés határozatával megerősítve az ISO-titkárság elé: az első a kiadványok mutatóiról, a másik a könyvek címlapjairól rendelkezik.

Végül egy külön, az ülések folyamán megalakított statisztikai albizottság foglalkozott az IFLA által az UNESCO elé terjesztett könyvtári statisztikai javaslattal. A munkabizottság javaslatára a plenáris ülés négy határozatot fogadott el: ezek magukévá teszik az IFLA javaslatát, felajánlják az ISO/TC 46 közreműködését, kiterjesztik az ISO/TC 46 munkatervét a dokumentációs és a könyvtári terminológia szabványosítására, e tárgyban ajánlástervezetet készítenek. E célkitűzések megvalósításáról külön kiküldött munkabizottság fog gondoskodni az IFLÁ-val együttműködésben, és 1966-ban tárgyalási alapul szolgáló javaslatot terjeszt az UNESCO elé.

Az ülésszak ideje alatt a Magyar Szabványügyi Hivatal és az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ gazdag társadalmi programot bonyolított le. Ezek közül említést érdemel az OMKDK szabványügyi kiállítása. A kiállítás bizonyította a szabványosítás szükségességét a dokumentáció majd minden területén. Szemléltetően mutatta, hogy a világon megjelenő kb. 30 000 tudományos jellegű folyóirat részbeni feldolgozása is csak akkor remélhető, ha az abban elhelyezett cikkek, tanulmányok a szükséges bibliográfiai adatokat tartalmazzák, és azok sorrendje lehetőleg azonos. A szabványosítás — mint ezt a kiállítás bemutatta — a dokumentáció majd minden területére és eszközére kiterjed és hasznosan segíti a feldolgozás munkáját.

Az ülésszakot záró díszvacsorán a Magyar Szabványügyi Hivatal részéről Takács Pál, a Hivatal elnöke üdvözölte a vendégeket, akiknek nevében C. Van Dijk, valamint a francia delegáció vezetője, R. Frontard mondott köszönetet a vendéglátásért.

Dezsényi Béla

Az IFLA 1964. évi közgyűlése. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations) Rómában, a Palazzo Barberiniben tartotta 1964. évi, XXX. közgyűlését. Ez az IFLA összejövetel volt a legnagyobb méretű a Szövetség 37 éves fennállása óta. A résztvevők számának az utóbbi években bekövetkezett növekedésére jellemző, hogy míg az 1962. évi berni közgyűlésen 30 ország 143 küldötte, az 1963. évi szófiai közgyűlésen pedig 24 ország 159 küldötte jelent meg, a római közgyűlésen 34 ország 317 küldötte vett részt. A mostani közgyűlésen résztvevő magyar delegáció Mátrai László, a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre elnöke és Székely Sándor, a Kör titkára vezetésével 12 tagból állt. A szeptember 14-i plenáris ülés alkalmából osztották szét a delegátusok között az UNESCO könyvtárüggyel kapcsolatos tevékenységéről és a FID 1963. évi munkájáról szóló jelentést. Ezen a napon hozott határozatot a közgyűlés az alapszabály módosítása tárgyában. Ennek értelmében a korábbi 20 tagú végrehajtóbizottság helyett a jövőben a választott elnökön kívül 4 alelnök intézi 3 éven át a Szövetség ügyeit. A végrehajtóbizottságnak azonban hivatalból tagja

lesz a lelépő elnök, a főtitkár, a pénztáros és a *Libri* c. folyóirat főszerkesztője. Ez utóbbi három tag szavazati jog nélkül. Fontos változást jelentett a kibővített végrehajtóbizottság átalakítása olyan tanácsadó testületté, amelynek a munkájában a végrehajtóbizottság tagjain kívül a szakbizottságok elnökei és titkárai is részt vesznek.

A plenáris ülést követő napokon (szept. 15—17.) a szekciók, illetve bizottságok tartották üléseiket, amelyeknek a személyi vonatkozású érdekessége magyar szempontból, hogy az IFLA Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága TOMBOR Tibort, az OKDT Könyvtárépítési és Berendezési Szakbizottsága elnökét bízta meg azzal, hogy egy nyolctagú, szakértőkből álló munkabizottság vezetőjeként kidolgozza és az 1965. évben Helsinkiben tartandó közgyűlés elé terjessze a könyvtárépítésekkel és berendezésekkel kapcsolatos dokumentumok (programok, tervrajzok, fényképek, egyéb, a tervezés és az építés során keletkezett iratok stb.) nemzetközi érvényű osztályozási rendszerét.

A szakbizottságok ülésein számos érdekes javalsatot vitattak meg. Általában az a törekvés jellemezte a közgyűlés munkáját, hogy az IFLA különösen a FID-del, továbbá az ISO-val mélyítse el a kapcsolatait. E gondolat jegyében születtek meg azok a határozatok, amelyek a FID-del való szoros együttműködést javasolták a könyvtári és a dokumentációs munka területén alkalmazható különböző gépi megoldások közös programkialakítása tárgyában. Ugyanez az együttműködési törekvés nyilvánult meg a reprográfia terén is. A FID elnöke, Burton W. ADKNISON a közgyűlésen elhangzott felszólalásában annak a reményének adott kifejezést, hogy az IFLA és a FID meg tudja találni a hatásos és szoros együttműködés területeit és módjait.

-RT-

A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma. Csendes és szerény volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár dolgozóinak a visszaemlékezése intézményük megnyitásának a 60. évfordulójára. Két kiadvány szerkesztését már úgy időzítették, hogy címlapjukon feltüntethették: „Megjelent a könyvtár fennállásának 60. évében." *(Dienes László; A budapesti könyvtárügy úttörői.)* Novemberben került ki a nyomdából a könyvtár 1963-i *Évkönyve* SARLÓS István V. B. elnök köszöntőjével és számos könyvtártörténeti vonatkozású cikkel. A könyvtár javaslatára a Posta az események-évfordulók sorozatban SZABÓ Ervin arcképét ábrázoló bélyeget adott ki, felirattal: „60 éves a Szabó Ervin Könyvtár." A Képzőművészeti Alap a könyvtár központi épületét ábrázoló levelezőlapot készíttetett.

A Magyar Televizió művelődési rovata félórás műsort állított össze *A kultúra történelemkönyvéből* sorozatban a 60 éves könyvtárról. A műsorban beszélt KŐHALMI Béla, a könyvtár volt igazgatója és KONDOROSI Sándor osztályvezetőhelyettes, mindketten SZABÓ Ervin egykori munkatársai. Visszaemlékeztek a könyvtár megalakulásának idejére, majd a film bemutatta az intézmény mai életét RÉVÉSZ Ferenc igazgató magyarázatai kíséretében.

Régi emlékek felkutatásával készült el a központban felállított könyvtártörténeti kiállítás. SZABÓ Ervin és munkatársainak harcait muzeális értékké vált ügyiratok, felterjesztések, levelek, elsárgult fényképek érzékeltették. A könyvtár mai életét fényképek, grafikonok, táblázatok mutatták be. A tárlókban a könyvtár kiadványait helyezték el, a legrégibb időktől napjainkig.

Október 17-én Ünnepi Munkaértekezleten emlékeztek meg a könyvtárosok a jubileumról. Meghívták a nyugdíjasokat és a régebbi munkatársakat is. RÉVÉSZ Ferenc igazgató pillantott vissza az elmúlt hatvan évre, és ismertette a mai eredményeket és terveket. KŐHALMI Béla a Könyvtár fiatal munkatársainak szánt előadást tartott a szabóervini könyvtárvezetés akkor még nálunk eléggé ismeretlen munkamódszereiről.

A kerületi könyvtárakban kisebb kiállításokkal hívták fel az olvasók figyelmét az évfordulóra. Több kerületben ünnepi esteket is tartottak. Jelentősebb volt a Vadász-utcai 1. számú könyvtár visszaemlékezése, mert egybeesett saját 50 éves jubileumával.

A sajtóarchívumok szerepe Németországban. Münchenben kongresszust tartottak a nyugat-németországi sajtóarchívumok vezetői. A kongresszuson elsősorban az egyes újságok, továbbá a rádió- és televízióállomások, valamint a filmgyárak házi archívumai voltak képviselve, de jelen voltak a minisztériumok, a Reichstag és az egyetemi sajtótudományi intézetek kiküldöttei, végül a két nagy önálló archiválís gyűjtemény, a hamburgi *Weltwirtshaftsarchiv* és a müncheni *Institut für Zeitgeschichte* vezetői is. Megállapították, hogy az archívumok jelentősége egyre nagyobb a sajtó életében. A nálunk is ismert *Der Spiegel* c. hetilap archívumában 32 szerkesztői rangban levő munkatárs és három főnyi segédszemélyzet, a *Süddeutsche Zeitung*nál 15 főt kitevő gárda kezeli a házi dokumentumgyűjteményt. Az archívumok sorra tűzik napirendre állományuk biztonsági mikrofilmezését. A hamburgi városi tanács 180 000 márkát szavazott meg a Weltwirtschaftsarchiv kivágatgyűjteményének mikrofilm-felvételére. A *Neue Zürcher Zeitung* archívuma magát a lapot, annak összes évfolyamait 1952 óta filmezi, a hirdetési részt is beleértve (amelynek dokumentum-értékét a nagy lapok filmezésének a nemzetközi gyakorlatában általában vitathatónak tartják).

Érdekes a müncheni Institut für Zeitgeschichte beszámolója is, itt található meg jelenleg a náci-korszak aktaszerű anyagának legnagyobb gyűjteménye: a Hitler-kormány és a horogkeresztes párt iratai mellett a nürnbergi perek iratai is. Azokról az iratokról, amelyeket ez idő szerint még a nyugati hatalmak őriznek, mikrofilmgyűjtemény áll rendelkezésre. Az intézet szoros kapcsolatot tart a rádió- és televízió-állomásokkal, valamint pedagógiai intézményekkel.

A sajtóarchívumok legközelebbi kongresszusát 1965-ben, Hamburgban fogják megtartani.

D. B.

Korunk legdrágább könyvei. Joseph FORET párizsi kiadó DALIT, a spanyol festőt kérte fel, hogy az általa kiadott *Don Quichotét* illusztrálja. Az eredeti kiadás „csekély" 10 millió régi frankba került.

1960-ban következett az *Isteni színjáték*, amelynek illusztrálását szintén DALI vállalta. A könyv mindössze 100 példányban készült, darabonként 1 millió régi frankért.

Egyik rekordot a *Geschichte von Ithaka* tartja. Ennek a könyvnek első példánya 50 kg-ot nyomott. Kiadtak még kevésbé költséges kiállításban további 7 példányt is, hogy kedvébe járjanak a bibliofileknek. Ezeknek az ára 20 és 200 000 új frank között mozog.

A „csúcsot" FORET-nek egy *Apokalypsis* kiadványa érte el. 7 ismert művész illusztrálta, és 7 neves író kommentálta. A 136 lapnyi kézírást pergamenlapokra egy gyermekbénulásos fiatal lány két évig írta. A tékozló pompával kiállított könyvből egy példány készült, költségei elérték az 1 millió új frankot. A táblák bronzból vannak, nagyságuk 75×62 cm. A könyv súlya 120 kg. Az első tábla arany Krisztus-képmással, gyöngyökkel, acháttal van díszítve. Mikor a könyv bemutatásra került, már nem is esett másról szó, mint a számadatokról: a kivitelezés ideje 3 év, készítette 7 festő, 7 író. A könyv 21 eredeti festményt, 83 000 kézzel írott betűt tartalmaz stb.

Ezekkel a kiadványokkal a kiadóknak már csak egy volt a céljuk: felkelteni azoknak a gazdagoknak az érdeklődését, akiknek minden pénzt megér, hogy ilyen különleges ritkaságokra tegyenek szert és „műgyűjtői" hiúságukat kielégítsék.

FRANKL SÁNDORNÉ

SZEMLE

Isztorija Goszudarsztvennoj ordena Trudovogo Krasznogo Znameni Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Scsedrina. Leningrád, 1963, Lenizdat. 434 l.

A leningrádi Állami Szaltükov-Scsedrin Nyilvános Könyvtár megnyitásának 150. évfordulója alkalmából a könyvtár dolgozóinak munkaközössége jelentette meg sokéves munkájának eredményét: a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár történetét tartalmazó kötetet. Ez a könyv a Lenin Könyvtár 1962-ben megjelent története után a második ilyen jellegű, de az elsőnél sokkal nagyobb szabású mű a Szovjetunióban. Mivel a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár a legrégibb orosz nyilvános könyvtár, s a Rumjancev Könyvtárnál mintegy ötven évvel előbb alapították, a könyv az orosz és szovjet könyvtártörténet legfontosabb forrásai közé sorolható. A szerzők az összeállításkor igen széles körre kiterjedő és mélyreható kutatómunkát végeztek, feltárták az eddig feldolgozott és a kézirattárban őrzött, mostanáig ismeretlen anyagon kívül a korabeli folyóiratok és újságok ide vonatkozó cikkeit, híreit is.

Pétervárott a nyilvános könyvtárat a XVIII. század végén felpezsdülő társadalmi mozgalmak, az egyre szélesebb rétegek növekvő kulturális igényei hívták életre. Bár a NAPÓLEON elleni honvédő háború néhány évvel késleltette a megnyitást, 1814-ben mégis létrejött a könyvtár, a ZALUSKI-testvérek Varsóból idekerült nyilvános könyvtárának az anyagából.

Hallatlanul érdekes szerepet töltött be a könyvtár az orosz társadalom életében. A könyv lapjairól elénk tárul, hogy nem volt az oroszországi forradalmi mozgalmak történetének olyan korszaka, amelynek legalább néhány kiemelkedő egyénisége ne tartozott volna a könyvtár olvasói közé. A cári hatóságok mindent megtettek ennek a megakadályozására. A könyvtár igazgatója mindenkor az uralkodó leghűségesebb kiszolgálói közül került ki, mint például BUTURLIN tábornok, az „1848. április 2." elnevezésű hírhedt cenzúra-bizottság vezetője. Újra és újra korlátozó intézkedések születtek, amelyek arra voltak hivatottak, hogy kiszorítsák a könyvtár olvasói közül az alsóbb, forradalmi beállítottságú rétegeket, így a diákság nagy részét, a kisebb rangú hivatalnokokat, polgárokat, nem is szólva a munkásokról. Mégsem sikerült megtörni a könyvtárban uralkodó haladó szellemet. Az olvasók névsorában megtalálhatjuk a többi között CSERNÜSEVSZKIJ, DOBROLJUBOV, NEKRASZOV, SZALTÜKOV-SCSEDRIN, GORKIJ, TIMIRJAZEV, SZECSENOV, MENDELEEV, CSAJKOVSZKIJ, RIMSZKIJ-KORSZAKOV, REPIN nevét. GERCEN külföldről is szívesen emlékezett vissza a könyvtárra. Az illegális kiadványok gyűjteményének egy részéhez úgy jutott a könyvtár, hogy emigrált volt olvasói (például KROPOTKIN) küldték meg a Russica-gyűjtemény számára (másik, nagyobb részét a rendőrség által lefoglalt művek tették). A könyvtár falán emléktábla hirdeti, hogy V. I. LENIN 1893—1895 között a könyvtár állandó olvasója volt. 1917 után az ő közvetlen útmutatásai alapján szervezte át a könyvtár tevékenységét a megnövekedett feladatok teljesítésére.

Mint a legnagyobb könyvtárak egyikének (1962-ben állománya 14 millió könyvtári egység, olvasóinak a száma 131,5 ezer, az olvasott köteteké 8,9 millió volt), jelentős szerepe volt az orosz könyvtártudomány kialakulásában. Hiszen a pétervári közkönyvtárból olyan nagy jelentőségű kezdeményezések indultak ki, amelyek az ország többi könyvtárának a működésére is hatással voltak. Ilyen volt például az 1818-i országos vita a feldolgozó munkáról, amelyet a könyvtár egyik vezetője, A. N. OLENIN indított. Ennek eredményét is OLENIN foglalta össze, s az általa összeállított szakrendszer a fejlettebb nyugati országokban abban az időben érvényes osztályozási rendszerekkel való összehasonlításban is megállja a helyét.

Kiemelkedő és példamutató az a tájékoztató-felvilágosító munka, amelyet a

könyvtár munkatársaként V. V. Sztaszov, a nagy esztéta, az „Ötök" (Balakirev, Kjui, Muszorgszkij, Rimszkij-Korszakov és Borogyin) eszmei irányítója végzett. Munkássága nyomán a könyvtár valóban a szellemi élet központja lett, fiatal, kezdő és idősebb, ismert, érett művészek egyaránt jártak hozzá tanácsért; megtalálhatjuk ezek között a már világhírű festőművész, Repin és az akkor még gimnazista Sz. Marsak nevét.

A Szaltükov-Scsedrin Könyvtár módszertani osztálya ma a szovjet könyvtárügy egyik vezető szerve. Periodikusan megjelenő kiadványa, a *Könyvtárügyi és bibliográfiai módszertani cikkek gyűjteménye* a Lenin Könyvtár által kiadott *A Szovjetunió könyvtárai* c. gyűjtemény értékes kiegészítője. 1957—62 között a könyvtár 365 könyvtártani és bibliográfiai munkát jelentetett meg.

A Szaltükov-Scsedrin Könyvtár története nagy tudományos felkészültséggel és igényességgel megírt mű. Az egyes korszakokat feltáró fejezetek mindig a társadalmi fejlődés megfelelő szakaszának és a társadalom ebből levezetett szükségleteinek az ábrázolásából indulnak ki. Az V. rész például az 1901-től 1917-ig tartó korszakot írja le. Az első fejezetben megismerkedünk az 1905-i polgári demokratikus forradalom hatásával a könyvtár olvasóira. Megtudjuk, hogyan változott ebben az időszakban az olvasók szociális rétegződése, hogyan nőtt a diákok, tanárok, mérnökök, orvosok, hogyan csökkent a hivatalnokok aránya. Ebben az időszakban ott találhatjuk az olvasók között Gorkijt, Repint, Saljapint, Glazunovot, Gincburgot. A könyvkérések és a tájékoztató szolgálathoz intézett kérdések alapján megismerjük az olvasók érdeklődését. Különösen megnőtt ebben a korban az orosz és külföldi folyóiratok és újságok olvasottsága, sokan kérték a *Zsizn'* a *Novoe Szlovo*, a *Revue Socialiste*, *Die Neue Zeit* évfolyamait, kevesen a reakciós *Ruszszkij Vesztnik*, *Novoe Vremja* számait. Nőtt az érdeklődés a természettudományos irodalom iránt is. A második fejezetből kiderül, hogy a régi beszerzési módszerek és anyagi eszközök a megnövekedett szükségletek kielégítésére természetesen kevésnek bizonyultak. Főleg ezért került előtérbe a cserekapcsolatok kialakításának és fejlesztésének a kérdése. Változott a könyvtár állományának az összetétele, a Russica-gyűjtemény után a második helyet a természettudományi részleg állománya foglalta el. Külön fejezet foglalkozik a tiltott irodalom gyűjteményével, amely ebben az időszakban erőteljes fejlődésnek indult. A következő fejezetben a feldolgozó munka állásával ismerkedünk meg. Ezekben az években készült el valamennyi részlegben a betűrendes katalógus. Az ötödik fejezet az olvasószolgálattal foglalkozik, így mintegy összefoglalóul ismét visszatér az olvasói igényekhez és azok kielégítéséhez. Megtudjuk, hogy az állomány a könyvtárosi törekvések ellenére sem volt még kielégítő: 1905—1907-ben az olvasók kéréseinek 28,6%-át nem tudták teljesíteni. A tájékoztatás sem lehetett megfelelő, mivel ehhez a könyvtár nem rendelkezett megfelelő számú munkatárssal. A továbbfejlődés lehetőségei csak 1917 után nyíltak meg.

Ehhez hasonló felépítésű — kisebb-nagyobb, indokolt eltérésekkel — a többi nagy korszakot feltáró fejezet is.

Kevésnek találtuk helyenként az elemző részletezést. Bár az eseményeket a mű mindig pontosan ábrázolja, s általában objektivitásra törekvően, kritikus szemmel vizsgálja az egyes intézkedéseket, néhol talán éppen a történeti pontosság kedvéért lemond arról, hogy bírálatot gyakoroljon. Így nem tudjuk meg például, hogy a többször újra kezdődő feldolgozó munka mikor milyen eredményekkel járt, mert a könyv csak felsorolja ennek a munkának az újabb és újabb stádiumait, de nem emlékszik meg azok eredményeiről, illetve sikertelenségéről, arról, hogy melyik katalógus menynyire használható.

A kötet végén csak egy táblázatot találhatunk, amely az olvasók és az olvasott művek számának az alakulását mutatja. Kár, hogy az egyes fejezetekben ismertetett adatokat a szerkesztők nem foglalták össze jól áttekinthető táblázatokba. De még jobban hiányzik — s ez megnehezíti a könyv használatát is, — a történeti művekben különösen fontos tárgy- és névmutató.

Ujhelyi Gabriella

Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között. Bp. 1963, Akadémiai K. 353 l. (Nyelvészeti tanulmányok 5.)

Az irodalmi nyelv kialakításának a folyamatában az írott és nyomtatott művek egyaránt részt vesznek, de helyenként és koronként más és más mértékben. Bárczi Géza legújabb kutatásai szerint a kódexek korában már számolhatunk valami irodalmi nyelv-féle normával, de ez inkább csak kezdemény. A XVI. század első felében azonban megdől a kéziratok egyeduralma, és hatalmas vetélytársa jelentkezik a nyomtatott könyvben.

A szerző e tanulmány keretében azt vizsgálja, hogy az első magyar nyelvű

nyomtatványoktól kezdve HELTAI Gáspár haláláig miképpen alakul a XVI. századi nyomtatványok nyelve a könyvnyomtatás hatása következtében. Elsősorban a hangtanban és a helyesírásban megfogható mozzanatokat kíséri nyomon. Különösen nagy figyelmet szentel ugyanazon mű többszöri kiadásának, főképpen ha az újabb kiadás nem ugyanabban a nyomdában jelent meg. De nem volt hiábavaló az ugyanabban a nyomdában megjelent második és harmadik kiadás tanulmányozása sem.

A kötet két főrészből áll: 1. A XVI. századi íróinkkal foglalkozó fejezet egy-egy író életrajzi adatait, a ránk maradt munkákat, a művek nyelvállapotát rögzíti. Érzékenyen figyeli, hogy az illető nyomtatványban mit kell az író és mit a nyomdász tevékenységének tulajdonítani. 2. A második rész a nyomdák helyesírásával (hangjelölésével) foglalkozik. Jellegénél fogva ez rövidebb, de jelentősége — elsősorban könyvtörténeti szempontból — semmivel sem kevesebb az előbbinél.

A szerző úgy látja, hogy a nyomdásznak a kézirathoz való viszonya alapján három típus különböztethető meg: semleges, vegyes és pozitív szerepük lehet a létrejövendő irodalmi nyelv egységesülésének folyamatában. Első magyar nyelvű nyomtatványaink (amelyek külföldön: Krakkóban és Bécsben jelentek meg) általában híven tükrözik a szerző kéziratát, nem formálják át és nem változtatják meg az írótól származó eredeti szöveget. Igaz, nem is nagyon nyílt erre lehetőségük, hiszen nem értették az általuk szedett szöveget. A másik eset, amikor a nyomdász több-kevesebb változtatást eszközöl az eredeti állapoton, saját nyelvi jelenségeivel vegyíti a szerzőtől használt nyelvezetet (HUSZÁR Gál, HOFFHALTER Rudolf, TÖRÖK Mihály, KOMLÓS András). A harmadik csoportba tartoznak azok a nyomdászok, akik szinte teljesen a saját nyelvállapotuknak megfelelően formálják át az író eredeti szövegét. Ezek között HELTAI Gáspár hatása a legerősebb, aki a nála nyomtatott műveket következetesen átírja, és egyáltalán nincs tekintettel a szerzőre. Végeredményben a könyvnyomtatás szempontjából a nyelvi egységesülés központja a XVI. század harmadik negyedében (a szerző által vizsgált időszakban) *Kolozsvár:* HELTAI *Gáspár nyomdája.*

Az igen tetemes és bonyolult anyagban rendkívül alapos és sokrétű elemzést lehetővé tevő táblázatok könnyítik meg az eligazodást.

E rövid ismertetés nem vállalkozhatik arra, hogy a gazdag tartalmú tanulmány minden vonatkozásáról szóljon. Így is kitűnik, hogy nyelvészek, irodalomtörténészek, kultúrhistórikusok, valamint a könyvtörténettel és nyomdatörténettel foglalkozók sok értékes adatot, maradandó új megállapítást találnak MOLNÁR József könyvében.

KŐHEGYI MIHÁLY

Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar—lengyel kapcsolatok XV—XVI. századi történetéhez. Függelékben szemelvények a Pannoniae Luctus-ból. Bp. 1964, Akadémiai K. 227 l.

A krakkói egyetem alapításának a 600. évfordulóját a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete KOVÁCS Endre Kossuth-díjas történész könyvével ünnepelte. A tartalmában és kiállításában egyaránt jól sikerült munka a művelt olvasónak, de a szaktudósnak is többet nyújt, mint amit alcímében a szerző ígér. KOVÁCS Endre új műve nem adalék-jellegű, hanem szintézis — mégpedig a javából.

NAGY KÁZMÉR 1364-ben alapított, jubiláló egyeteme a könyv rövid, filmszerűen pergő és már a címükben is sokszempontú áttekintést ígérő fejezeteiben Európa kultúrájából sokat felvevő, de ugyanakkor messzire ható intézményként jelenik meg előttünk. Magyar vonatkozásaival a XV. és XVI. század fordulója körül válik döntő jelentőségűvé. A *Bursa Ungarorum* pezsgő szellemi élete a hazai tudományosságnak a középkor utáni kibontakozásában játszott jelentős szerepet.

SYLVESTER, DÉVAI, GÁLSZÉCSI, KOMJÁTI és mások jól ismert nevével találkozunk a bennünket elsősorban érintő nyomda- és könyvtörténeti vonatkozású fejezetekben, ahol a krakkói régi magyar nyomtatványokról kivétel nélkül szó esik. Mellettük külön hangsúlyt kaptak a hungarikák, a magyar szerzőtől írt vagy magyar tárgyról szóló nem magyar nyelvű nyomtatványok, amelyeknek egy jelentős része a török veszedelemmel van kapcsolatban. Az 1544-ben *Pannoniae Luctus* címmel megjelent (lengyel földön ritka, Budapesten két példányban is meglevő) antológiából, amelyben a legjelesebb krakkói humanistáknak a mohácsi csatáról és Magyarország szomorú sorsáról kesergő verseit gyűjtötték össze, a könyv függelékében huszonhét darabot találunk.

A könyv végén a kutató megtalálhatja a tárgyra vonatkozó, a legújabb lengyel és magyar szakirodalmat is gondosan figyelemmel kísérő irodalomjegyzéket. Az ünnepi kiadványt ízléses kötése, szép papírja, tetszetős betűtípusai, igényesen válogatott képanyaga és gondos technikai szerkesztése teszik külsőleg is reprezentatívvá.

Említettük, hogy Kovács Endre könyve nem új, egyéni kutatások eredményét, adalékait közli, hanem — és ezt érdemeként szeretnénk hangsúlyozni — mértéktartó, arányosan megszerkesztett összegezést ad. Az ilyen fajta történeti szintézis, amint azt a szerző ismételten is jelzi, egyúttal az eddigi kutatások hiányait, a szaktudomány különféle ágainak adósságait és a jövőben kitűzendő céljait körvonalazza. Ezért szeretnénk ezen a helyen néhány olyan könyv- és nyomdatörténeti megjegyzést tenni, amely éppen e jól sikerült összefoglalás olvasása közben kívánkozott jegyzőpapírunkra.

Ami a lengyel—magyar nyomdatörténetikapcsolatok tulajdonképpeni első korszakát, a Lengyelországban megjelent magyar szerzőjű könyvek csoportját illeti, a szaktudomány számára hiányzik a legújabb lengyelországi bibliográfiai, könyvtári munkálatok eredményeinek a figyelembevételével elkészített hungarika-jegyzék és példány-kataszter. Ennek alapján hiánytalanul elvégezhető lenne a jelentősebb magyar vonatkozású műveknek, mint például Hadnagy Bálint, Pesti Gáspár vagy Zalánkeméni János könyveinek vagy a krakkói magyar humanisták latin költészetének az alapos vizsgálata, kimerítő értékelése.

A krakkói egyetem magyar hallgatóinak az egyetemi oktatásban való részvétele felveti a tankönyvkiadás kérdését. Itt külön ki kell emelnünk Honter Jánost, akinek latin *Grammaticája* 1530 és 1562 között Krakkóban tizenötször látott napvilágot, és 1539-ben ez volt Brassóban is az első kiadványa. A krakkói nyomdákból korábban kikerülő nyomtatványok között nemcsak a magyar nyelvűek (szótárak, ábécék, káték, énekeskönyvek), de a magyar földön megforduló, működő szerzők latin nyelvű tankönyvei is főleg a felvidéki vagy erdélyi iskolák számára készültek. Így lehetett ez még a körmöci születésű Münczer István (Stephanus Monetarius Cremnicianus) 1518-ban (vö. *RMK* III. 222.) megjelent zeneelméleti könyvével is, amellyel kapcsolatban felvethető a kérdés, hogy a krakkói egyetemen, a városi iskolákban dívó énekgyakorlat miként tükröződhetett a magyar énekeskönyvek, Gálszécsi, Batizi, Székely István műveinek az anyagában, kótaírásában? Feltételezhető az is, hogy az ezekben rögzített gyakorlat még erősen a korábban, a középkorban gyökerezett.

Az adatokat, kérdéseket tovább is folytathatnánk. Azok azonban már a részletes feltáró munka területére tartoznak. Ezeket a megjegyzéseket is éppen a feltáró munkának az az elővételezett öröme íratta ide, amelyet Kovács Endre jól sikerült összefoglalása az „eljövendő kor történészének" ígér.

Holl Béla

Levitasz, I. G. — Moszkalev, M. A. — Fingerit, Je. M.: Revoljucionnüe podpol'nüe tipografii v Roszszii (1860—1917 gg.). Moszkva, 1962, Goszpolitizdat. 372 l.

Az orosz és szovjet nyomdászattörténet monografikus feldolgozásainak a sorában fontos helyet foglal el Levitasz, Moszkalev és Fingerit könyve, amely a forradalom előtti Oroszország illegális nyomdatermékei létrejöttével, előállításuk technikájával és a propagandamunkában betöltött szerepükkel foglalkozik. A téma mind a történészek, mind pedig a nyomdászattörténet művelői számára egyaránt érdekes, különösen ebben a feldolgozásban, amely szoros kapcsolatot teremt a nyomtatványok előállításának szervezeti, technikai kérdései és a párt munkájának az irányvonala, célkitűzései között. A könyv felépítése is a történeti fejlődés menetét követve a XIX. század hatvanas éveitől a szociáldemokrata megmozdulásokon, majd az 1905-i forradalom előkészítő és kibontakozó periódusán keresztül halad az első világháború eseményei felé, a Nagy Októberi Forradalom győzelemre jutásáig. Az 1917. esztendő az illegális forradalmi nyomtatványok szerepének a befejeződését jelentette, tehát a feldolgozott korszak teljes, lezárt egészet alkot, a párttörténetnek és egyben a nyomdászattörténetnek egy önálló fejezetét foglalja egybe.

A szerzők előtt különösen nehéz feladat állott, mivel e több mint félévszázados korszak nyomtatott dokumentumainak a többsége ma már könyvészeti ritkaságnak tekinthető, a rájuk vonatkozó adatok, hivatkozások pedig nagyobbrészt kéziratos hagyatékok lapjai között, kortársak visszaemlékezéseiben bújnak meg. Több éves kutatómunka eredményeként sikerült az eddig még jobbára publikálatlan források nyomán rekonstruálni az orosz illegális nyomdászat küzdelmes történetét. A feldolgozás egyben a dokumentumok könyvészeti összegezése és analízise is, bár ebben a tekintetben a szerzők nem törekedtek teljességre, amint ez csaknem 150 város és kisebb település nyomtatott és sokszorosított kiadványai vonatkozásában nem is kívánható. Feladatuknak, igen helyesen, e kiadványok összefüggéseinek a feltárását, az illegális nyomdászat legfőbb mozzanatainak az ismertetését tekintették, amelyben természetesen maguk a dokumentumok is, jelentőségükhöz mérten, kisebb-nagyobb

helyet foglalnak el. Egyes kisebb, még megoldatlan, homályos problémákat, amelyekre a hiányos források nem adtak egyértelmű feleletet, a szerzők is nyitott kérdésként vetnek fel. Ez azonban a könyv értékét nem csökkenti, az itt összegyűjtött forrásanyag és a kialakított történeti kép újabb ösztönzést adhat e világosan körvonalazott problémák további tanulmányozásához.

Az érdekes képanyag, amely a kötetet kiegészíti, az illegális nyomdahelyek legjelentősebbjeit (részint az épületek külső képét, részint belső beosztását), valamint egyes fontosabb, ritka dokumentumok címlapját mutatja be. A mű használatát elősegítette volna a tárgyalt nyomtatványok betűrendes mutatója, amely a kronologikus tárgyalásmód mellett a tematikus tájékozódást is biztosítaná. De ettől a kisebb hiányosságtól eltekintve is, a három szerző műve gazdag forrásanyagban bővelkedő, a további kutatásokhoz jól felhasználható, tudományos alapossággal megírt összeállítással gazdagítja a szovjet történeti és nyomdászattörténeti szakirodalmat.

F. WENDELIN LÍDIA

Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos. Illustrierte Handschriften aus Mittel- und Spätbyzantinischer Zeit. Hamburg, 1963. 114 l.

Abból az alkalomból, hogy 1000 éve (963-ban) alapították az első kolostort Athos hegyén, 25 reprodukcióban — amelyek közül 12 színes — ízelítőt kapunk a szerzetes-köztársaság könyvtáraiban őrzött kódexek miniatúráiból. Szám szerint csekély az illusztrációk száma, különösen ha még figyelembe is vesszük, hogy hozzávetőleg 9000 kéziratot őriznek Athos könyvtáraiban, s ezek egyharmada illuminált. De a teljességre törekvés nem is volt az összeállító célja, aki arra igyekezett, hogy az illusztrációk közt a legfontosabb kéziratípusok összes fajtái helyet kapjanak. Az anyag nagy része most és itt jelenik meg először. A leggyakrabban illusztrált szöveg az *Új Testamentum* s ezen belül is a négy evangelista alakja, akiknek típusa csekély változtatással vissza-visszatér, s akik mögött sokszor nem nehéz felismerni a klasszikus filozófus őstípusát, azzal a különbséggel, hogy a „gondolkodó"-t „író"-vá alakították át. Az elbeszélő hitbuzgalmi olvasmányokban illusztrációként nemegyszer az antik mitológia elemeivel találkozhatunk. A bizánci illusztrátor egyik főcélja volt, hogy az irodalmi művet a lehetőségig híven visszaadja a képen, és ezzel szoros kapcsolatot teremtsen a szöveg és az olvasó között. Ezért leli kedvét az elbeszélő-ciklusokban, amelyek néha több lapra terjednek. Szembeötlő az ornamentális elemek csekély volta — ellentéteként az írországi miniatúrának, ahol a dekoratív elemek és az emberi alakok aránya éppen fordított.

A kis bibliofil könyvecske reprodukciói élénken érzékeltetik, hogy az antik, a bizánci és az ókeresztény művészet elemeit magában egyesítő könyvillusztráció-stílus minden hagyományos merevségén hogyan tör át az emberalakok és cselekmények friss ábrázolása.

Cs. Cs.-NÉ

Brüder Grimm Gedenken 1963. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm. Marburg, [1963], N. G. Elwert Verlag. X, 610 l.

A kasseli Brüder Grimm-Museum és a marburgi Institut für mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität kiadásában, Gerhard HEILFURTH, Ludwig DENECKE, Ina-Maria GREVERUS gondos szerkesztésében jelent meg a Jacob GRIMM halálának századik évfordulójára készített *Emlékkönyv*. Ludwig DENECKE előszava az emlékkönyv létrejöttének történetére világít rá. Ezt követi a GRIMM-testvérek működésének majdnem az egész világon való elterjedését tárgyaló tanulmány-gyűjtemény. A szintézist a koppenhágai Louis L. HAMMERICH összefoglalása nyújtja, tanulmánya: *Jacob Grimm und sein Werk*. A többi dolgozatot három témakör szerint csoportosították: a GRIMM-testvérek élete köré fonódik az első; a különféle nemzetek irodalmával való kapcsolataikról tanúskodik a második, végül a GRIMM-mesekincsnek az egyes irodalmakban fordításokon és átdolgozásokon keresztül tükröződő hatásáról szól a harmadik rész. A kötetnek több mint a fele a hanaueri ősökkel (Heinrich BOTT), a steinaui háttérrel (Wilhelm PRAESENT), a marburgi tanulókorszakkal (Alfred HÖCK), a willingshauseni és a kasseli virágzással (Ludwig DENECKE), valamint baráti körükkel (Karl SCHULTE KEMMINGHAUSEN), az életükben felmerülő harmóniával, ill. disszonanciával (Robert FRIDERICI), a német szótár körüli mozgalmakat felölelő göttingai évekkel (Theodor KOCHS) és a fivérek berlini korszakával (Wilhelm HANSEN) foglalkozik. A második témakör élén Leopold SCHMIDT bécsi professzor tanulmánya: *Die Brüder Grimm und der Entwicklungsgang der österreichischen Volkskunde*; ezt követik: a jugoszláv (Miljan MOJAŠEVIĆ), a cseh (Pavel TROST), az orosz (Isidor LEVIN), a belga (Karel C. PEETERS), a holland (Jacques R. W. SINNINGHE), a svájci

(Hans WANNER), az északi irodalmakkal (Helmut HENNING), valamint a „régi dán hősdalok"-kal kapcsolatos (Ina-Maria GREVERUS), végül a Jacob GRIMM és Walter SCOTT közötti levelezést (Edward V. K. BRILL) felölelő tanulmányok. A harmadik témakör a meséknek az egyes nemzeti irodalmakban tükröződő hatását és azok szélesen ágazó elterjedését ismerteti: Angliában (Katharine BRIGGS), az USA-ban (Wayland D. HAND), Franciaországban (Nicole Odette STEIN-MOREAU), Magyarországon (KOZOCSA Sándor), Japánban (Hiroko IKEDA); végül Felix KARLINGER müncheni professzor a *Hófehérke* és a *Csipkerózsika* Szardínia szigetének népére gyakorolt befolyásáról számol be. A tanulmányok német, angol és francia nyelven jelentek meg.

x.

Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history. Pretoria, 1963. (Mousaion 63—66.) **History of the Western library.** Vol. 1. History of the library in antiquity. Pretoria, 1963. (Mousaion 70—71.)

A dél-afrikai Pretoria egyeteméről érkezett hozzánk a *Mousaion* c. sorozat hat száma. A sorozat már a 71. számnál tart, a legtöbb eddig megjelent füzetnek a szerzője az egyetem könyvtártudományi professzora. A címben említett első négy füzet egyetemi célokra kíván áttekintést adni a könyvtárak történetéről, míg a két újabb füzet a professzor nagy könyvtártörténetének első kötete, amely az ókori könyvtártörténetet részleteiben tárgyalja. Számunkra mindez annyiból érdekes, mert aránylag kevés átfogó könyvtártörténeti mű jelenik meg az egész világon, és a szerző egyébként is figyelmet érdemel alaposságra törekvő könyvtártörténeti munkássága révén.

A *Survey* a bevezetésben megállapítja, hogy a világ könyvtárainak történetét mindössze három német munka tárgyalja alapvető jelleggel. Megkülönbözteti a könyvtárnak mint szolgáltató intézménynek és mint kulturális jelenségnek a szerepköreit. Történeti beosztása egyben tükrözi a könyvtárak funkcióiról vallott felfogását is. Az adott korszakban uralkodó jellegű fő könyvtártípusoknak megfelelően a könyvtárak történetét öt fő fejezetre osztja: *a)* az ókor megőrző, nagy könyvtára; *b)* a középkor elmélyedő, kis könyvtára; *c)* a reneszánsz és a barokk reprezentatív könyvtára; *d)* a liberális kor tudományos kutatóknak szánt könyvtára; *e)* napjaink népművelési célú, közművelődési könyvtára.

Természetesen a főtípusokon kívül minden korban átmeneti formák is működtek, és az egyes fő típusok kevésbé uralkodó jelleggel későbbi korokban is továbbéltek.

Az ókori könyvtár nagy volt és tartalmilag univerzális jellegű. Fő célja az irodalom megőrzésére irányult. Később a célok és a társadalmi funkció módosultak, és így csak mintegy ezer év múltán tért vissza ismét ez az ókori típus olyan megőrző jellegű, nagy központi könyvtárak formájában mint pl. a Library of Congress vagy a Deutsche Bücherei.

Az elmélyedést, a vallási célokat és az oktatást szolgáló, a néptől visszahúzódó kis középkori, főleg kolostori könyvtárak hosszú korszaka után a reneszánsz és a barokk uralkodók és főurak tulajdonképpen a mai bibliofilia alapjait is megvetették. Az általuk felállított gyűjtemények hatalmuk demonstrálását szolgálta. A fényes, reprezentatív jellegű, tartalmában univerzális, de nem olvasott gyűjtemények a külsőségre helyezték a hangsúlyt. A liberális korszak ismét a tartalom felé fordult, létrejöttek a kutatást szolgáló, de még nem kölcsönző nagy humán könyvtárak. Jellegzetes típusuk a máig is élő egyetemi könyvtár. Napjainkban azután a művelődni és szórakozni vágyó hatalmas tömegek igénye létrehozta a közművelődési könyvtárak végeláthatatlan seregét.

A nemzeti könyvtárat a szerző átmeneti típusnak tartja, mert jelenleg is egyaránt van megőrző, tudományos és közművelődési funkciója. Minthogy azonban az utóbbi időkben a nemzeti könyvtárak országos központi bibliográfiai és könyvforgalmi funkciói előtérbe kerültek, valószínű, hogy közművelődési funkciójuk fokozatosan csökkenni fog. Ki fog alakulni egy 6. típus, amit a szerző dokumentációs könyvtárnak nevez.

Az egész mű lényegében a német, a francia és az angolszász könyvtárfejlődést vázolja, és az ókortól eltekintve alig érint egyéb területeket. Csupán néhány elismerő mondatot szentel a szovjet közművelődési könyvtárhálózatnak, megemlít egy-két nagy cseh és lengyel gyűjteményt, magyart egyetlent sem.

A részletesnek szánt könyvtártörténetnek az ókorral foglalkozó első kötete az egyiptomi, a sumér, a babiloni és az asszír könyvtártörténet rövidebb, de mégis alapos elemzése után behatóan vizsgálja a görög, majd a hellenisztikus kor kiterjedt és máig is ható könyv- és könyvtárkultúráját. Különösen az alexandriai könyvtár korszakának elemzése részletes. Bár az egész kiadványsorozat külsejében jegyzetszerű és ideiglenes jellegű, a könyvtárak történetével foglalkozó magyar kutató kezében mégis használható eszközzé válhat.

GOMBOCZ ISTVÁN

Dovifat, Emil: Zeitungslehre. 4., neubearb. Aufl. Berlin, 1962, De Gruyter. 2 kötet. (Sammlung Göschen 1039.)

A német sajtótudományi kutatás egyik úttörője, ma már nyugalmazott professzora a (nyugat-) berlini egyetemnek, negyedszer s úgy látszik, véglegesnek szánt formában adja ki az „újságtan" mindenre kiterjedő, mégis rövid, pregnánsan megfogott szisztematikáját. DOVIFAT tanításában — első nagysikerű könyvétől, az *Amerikanischer Journalismus*-tól kezdve — találkozott a teljesen gyakorlati, újságíróképzésre beállított amerikai sajtótudomány a német, túlnyomóan historikus irránnyal. DOVIFAT sokszor kiadott kézikönyve mégsem a kettőnek a szintézise, inkább a legmagasabb teljesítménye annak, ameddig a német irány — a gyakorlat igényeit is egyre mélyebben figyelembe véve — eljutott. Az újabb kutatás (HAGEMANN és mások Németországban, TERROU és VOYENNE Franciaországban) már inkább a sajtó társadalmi funkcióját hangsúlyozza, és teljesebb tudatában van annak, — amit az új kiadás bevezetésében DOVIFAT is aláhúz, — hogy ma a közlési módok (communication media, mass media) között az időszaki sajtó, ha vezető szerepet is játszik, de már nem az egyetlen: szerepét a rádióval, filmmel, televízióval versenyben és állandó kölcsönhatásban tölti be.

A hat főfejezet közül DOVIFAT az elsőt a sajtó meghatározásának, az újságüzem egységéből folyó általános munkamegosztásnak, a másodikat a *hír* mibenléte, a hírszolgálat szervezeti és politikai kérdéseinek, a harmadikat az újság „véleményformáló hatásának" (az újság társadalmi és politikai vezető szerepének), a negyediket a szerkesztőségnek, az újság tartalmi tagolódásának, az ötödiket a sajtó gazdasági és műszaki kérdéseinek szenteli, s végül az utolsó, hatodik fejezetben „nyilvános", „közérdekű" feladatát, az ennek betöltéséhez szükséges feltételeket (sajtójog stb.) tárgyalja meg.

Nem térhetünk ki részletek megvitatására. DOVIFAT műve a történeti irányból nőtt ki: ez megmutatkozik abban, hogy az egyes részletkérdésekben a történeti fejlődésből vezeti le az elvi megállapításokat is. Ez könyvét éppen a könyv- és sajtótörténész szempontjából teszi igen hasznossá, noha elsősorban nem neki szól. Élvezetesen és meggyőzően fejti ki például a modern hirdetési üzletnek és vele az újsághirdetésnek (a nyugati sajtó legfőbb anyagi bázisának!) a kibontakozását a kapitalista piacra termelés történelmileg jelentkező igényeiből. (Meglepő viszont, hogy a „reklám" fogalmát a „hirdetés" fogalmával teljesen azonosnak veszi; — a francia „réclame" és „annonce" szó éppen a történeti fejlődésre jellemzően nem ugyanazt jelentette. Itt egyébként önmagával is ellentmondásba kerül: néhány lappal tovább ui. a szöveg és hirdetés egybekapcsolását — márpedig ez a „réclame" eredeti értelme — elítéli, persze jogosan. Vö. 2. köt. 127. és 143. l.)

DOVIFAT — éppúgy, mint a más országokban megjelent hasonló kézikönyvek — példáit főleg hazai viszonyokból veszi. Aláhúzza ezzel az egyre inkább érzett hiányt: nemzetközi sajtótudományi kézikönyv eddig nincs — éppúgy, mint sajtótörténeti sem.

Meg kell mondanunk, hogy DOVIFAT néhány sommás vélekedését a szocialista sajtóról — amelyet csak gyéren tárgyal — nem fogadhatjuk el. A szocialista országok „totalitáriusként" való emlegetése ma már nyugati könyvekben is szokatlan. A fent idézett francia és az újabb amerikai kézikönyvek több pozitívumot látnak a szocialista sajtóban, mint DOVIFAT.

A legmodernebb irodalom válogatott bibliográfiája teszi még használhatóbbá az egyes fejezeteket, név- és tárgymutató egészíti ki a könnyen kezelhető, tömör kézikönyvet.

DB.

Tóth András: A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon. Bp. 1964. 91 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 19.) (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 12.)

A magyar kötelespéldányügy történetével csak egyes vonatkozásaiban foglalkozott eddig néhány tanulmány. Hiányt pótolt tehát TÓTH András, amikor a magyarországi kötelespéldányszolgáltatás történetét az első kötelespéldány-rendelettől napjainkig magas színvonalú tanulmányában feldolgozta.

Tanulmányának bevezető részében a kötelespéldány fogalmával és a kötelespéldányszolgáltatás kialakulásával foglalkozik. A könyvtári célú kötelespéldány eredetét a vonatkozó irodalomra hivatkozva egyrészt a nyomdatermék állami ellenőrzésének rendszerében (cenzúra-példány), másrészt az irodalmi tulajdon jogi természetű elismerésének és biztosításának rendszerében (privilégiális-példány) jelöli meg. Általában — állapítja meg — az eredetileg cenzúrális jellegű példány vált a könyvtári, tudományos célú kötelespéldányszolgáltatás alapjává.

A magyar kötelespéldány eredete azonban — és ezzel a felfogásával TÓTH András eltér a magyar kötelespéldányszolgáltatás

történetével kapcsolatos korábbi irodalom álláspontjától — csak formailag kapcsolódik a cenzúrapéldány rendszeréhez. Ez a cenzúra-példány *mellett* jelentkező kifejezetten közgyűjteményi használatra szánt *tudományos példány*, amely — és ez külön érdekessége — az illető közkönyvtár tájékoztató-bibliográfiai funkciójához kapcsolódik.

Az első könyvtári, tudományos kötelespéldányt a Helytartótanács 1780. aug. 10-én megjelent rendelete értelmében az egyetemi tanács javaslata alapján az *Egyetemi Könyvtár*nak kellett beszolgáltatni. Ezt követően a kötelespéldányra való jogot *1802*-ben az *Országos Széchényi Könyvtár*, *1836*-ban pedig a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* is elnyeri.

A tanulmány első része annak a közel százhúsz évnek a történetét ismerteti, amelyet a rendelet végrehajtásáért folytatott csaknem eredménytelen küzdelem jellemez. Jelentős egyéniségek felismerték a kötelespéldányszolgáltatás művelődéspolitikai és tudományos jelentőségét, de Miller Jakab Ferdinánd, Toldy Ferenc és a többiek következetes küzdelme csak részeredményekhez vezetett. Az első rendelet megjelenése után több mint száz éven át a nyomdák nem tesznek eleget megfelelően beszolgáltatási kötelezettségüknek, és a rendeletek végrehajtását nem biztosítja büntető szankció. Megnyugtatóbb megoldást csak a századvég törvényhozása biztosít.

Az 1897. évi 41. törvénycikk az első olyan jogszabály, amely a kötelespéldányszolgáltatás minden vonatkozásában részletesen intézkedett. A törvényjavaslatnak igen erős ellenzéke volt, és a javaslat körül kialakult harc számos érdekes részletét ismerjük meg.

Nagy figyelmet fordít a tanulmány a Tanácsköztársaság könyvtárügyi intézkedéseire. A Közoktatási Népbiztosság négyre emelte a kötelespéldányok számát 1919. júl. 17-én megjelent 60. sz. rendeletében. A példányokat az Országos Széchényi Könyvtárnak kellett beszolgáltatni. A beszolgáltatás elmulasztását bűncselekménynek minősítette, amelyet a forradalmi törvényszék bírál el.

Az ellenforradalmi korszakban ezt a rendeletet hatályon kívül helyezték, és visszaállították az 1897-i törvényt. A kötelespéldányszolgáltatás részletes szabályozására a húszas évek végén került sor.

A tanulmány befejező része részletesen és elemző módon foglalkozik a felszabadulás után keletkezett, a kötelespéldányszolgáltatásra vonatkozó jogszabályokkal. Kiemeli a kötelespéldányszolgáltatást új alapokra helyező 213/1951. (XII. 18.) M. T. sz. rendelet jelentőségét, amely a magyar kötelespéldányügynek a felszabadulás óta első, a szocialista jogszemlélet elvein felépülő, összefoglaló szabályozása.

A tanulmányhoz függelék csatlakozik, amelyben a szerző a forrás eredeti nyelvén közzéteszi a magyar kötelespéldányügyre vonatkozó legfontosabb jogszabályokat.

Medrey Zoltán

Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései. Bp. 1964. 66 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 18.)

Rég olvastunk már pályadíjas munkát, és — az aktuális téma mellett — ezért is a fokozott érdeklődés nagyítójával vettük kézbe a tanulmányt.

Először az eddig megtett utat rögzíti a szerző, s megállapítja, hogy a mezőgazdasági bibliográfiai tevékenység hazánkban korábban nem volt átgondolt, tervszerű, összehangolt. Ennek okát abban látja, hogy a szerepkör mindeddig homályos volt. Megkísérli ezért — kiindulásul — a bibliográfia és a dokumentáció viszonyának tisztázását. Ismerteti az ellentétes nézeteket és megállapítja, hogy „a bibliográfia és dokumentáció közötti különbség részint a feldolgozott irodalom körében, de főleg az irodalom feltárásának a módjában, intenzitásában van."

A harmadik fejezet a mezőgazdasági bibliográfia általános kérdéseit (módszertan, rendeltetés, irodalmi bázis, szelekció, a szakbibliográfia fogalma stb.) tárgyalja, majd a kurrens, a retrospektív és az ajánló bibliográfia célját, tartalmát, olvasókörét, szerkezetét, szerepét stb. vizsgálja, és hasznos tanácsokat ad továbbfejlesztésükhöz. Foglalkozik a mezőgazdasági irodalom népszerűsítésével (számolva a közművelődési könyvtárak igényeivel), végül a nyolcadik fejezetet a mezőgazdasági bibliográfiai munka koordinálása kérdésének szenteli.

Önálló véleményalkotás jellemzi a tanulmányt. A szerző tollát nem az elődök keze vezeti (amint ezt a hivatkozott munkák száma — mindössze 24 — is igazolni látszik), de óvakodik a mindenáron való eredetieskedéstől is, és csak a leszűrt tapasztalatokra igyekszik építeni gondolatait, mégsem érthetünk vele mindenben egyet.

Első észrevételünk: a cím nem fedi pontosan a tartalmat. A tanulmány tulajdonképpen az Országos Mezőgazdasági Könyvtár bibliográfiai tevékenységével foglalkozik: értékét nem csökkentené, ha ezt a cím őszintén megmondaná.

Talán ez az alapállás a magyarázata a bibliográfia és dokumentáció közti határ

megvonásának is. Kétségtelenül nehéz a döntés ma, amikor a dokumentáció egyre nagyobb területet hódít el a bibliográfiától mégis túlzó egyszerűsítésként hat az, hogy „bibliográfia elnevezés alatt valamely tárgykörre vonatkozó irodalom-összeállítást, címgyűjteményt értünk." E sorok első olvasásakor arra kellett gondolnunk, hogy a szerző a meztelen címjegyzéken kívül minden más bibliográfiát a dokumentáció hatáskörébe utal. Később engedményt tesz, és az ajánló bibliográfiát még befogadja a bibliográfia-családba. De az irodalmi szemlét, a legértékesebb és hagyományos bibliográfiai formát a dokumentációval adoptáltatja. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a *Fortschritte*, *Advances*, *Progress* stb. című *bibliográfiák* (melyek magyar megfelelői sem hiányoztak) már jóval a dokumentáció feltűnése előtt jelentkeztek s élnek ma is.

De itt most nem is a rendszertani elhelyezést hibáztatjuk elsősorban, hanem ennek gyakorlati következményét; azt, hogy éppen a legértékesebb bibliográfiai műfaj jelenlegi hazai helyzetét nem ismerhettük meg e tanulmány keretében.

A *kurrens* mezőgazdasági bibliográfiával kapcsolatos javaslattal általánosságban egyetértünk. De meggondolandó: nem lenne-e helyes az oktatásban jól hasznosítható filmeket és plakátokat is felvenni a *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfiá*ba?

Az általános mezőgazdasági retrospektív cikkbibliográfia összeállításának GALLAI nem sok értelmét látja. Szerinte ez költséges, és inkább egyes témák irodalmát kellene feldolgozni.

A szerző nézeteit nem osztjuk. Véleményünk szerint nagy szükség lenne a periodikus kiadványok és gyűjteményes művek analitikus feltárására. Nemcsak a történészek, de a mezőgazdasági szakemberek is hasznát látnák ennek. S ami a költségeket illeti, ez a megoldás olcsóbb lenne, — gondoljunk csak az érintett kiadványok esetenkénti átlapozására, a sok felesleges átfedési lehetőségre stb.

GALLAI munkája elbírja a fenti ellenvetéseket; megjegyzéseink nem mossák alá tanulmánya jól megalapozott pilléreit. Megérdemelte az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1963. évi pályázatának első díját.

WALLESHAUSEN GYULA

A magyar szakirodalom külföldi referáltsága. (Kémia, biológia, orvostudomány.) Összeáll. E. VARGA Veronika, RÁTZ Erzsébet, DÖRNYEI Sándor. Szerk. DÖRNYEI Sándor. Bp. 1964, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 2, 85, 1 l.

Az Akadémiai Könyvtár kiadványai közül azért kíván ez az egy soronkívüli ismertetést, mert a magyar dokumentációs ügy egyik igen fontos és eddig nem eléggé figyelemmel kísért problémáját veti fel. Azt, hogy milyen mértékben jutnak el külföldre a magyar tudomány eredményei. A társadalomtudományok területén mozgó két hasonló vizsgálat után most a természettudományok (ill. alkalmazott tudományok) három szorosan összefüggő ága kerül beható világítás alá. A módszer nyilvánvalóan munka közben alakult ki, és még további finomítása várható. Lényege, hogy a szerzők a külföldi referáló orgánumokban vizsgálják azt, mennyire vannak bennük a megfelelő magyar szaktudomány területéről származó cikkek és könyvek képviselve. Csak válogatott anyagra terjed a vizsgálat, hiszen ma már az országonként, nyelvterületenként, tudományáganként megoszló referáló lapok száma légió.

Mindhárom résztanulmány tanulsága, hogy a magyar biológiai, kémiai, orvosi kutatásokat a megfelelő orgánumok folytonos figyelemmel kísérik. De egyenlőtlenségek vannak: feltűnő pl. hogy a kémiából aránylag kevés nem folyóiratjellegű időszaki kiadványunk van. A folyóiratokat majdnem mind ismerik külföldön — az utóbbi hiány miatt az arányszám mégsem kedvező. A referáló intézmények — különösen a Szovjetunióban — a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása iránt érdeklődnek legfőképpen. A biológiai referátumok vizsgálata időbeli eltolódást mutat a cikkek tudomásulvételében, és ez kedvez a magyar szerzők külföldön megjelent cikkeinek a belföldiekkel szemben. Az orvostudományi táblázatokból az derül ki, hogy a — természetesen — vezető helyen álló Szovjetunió után Csehszlovákiáé a vitathatatlan elsőség, megközelíti Lengyelország — Magyarország mindenhol az „élcsapat" mögött következik referáltság tekintetében. Ugyancsak az orvostudományok mutatják, hogy ott kedvezőbb a helyzet, ahol személyes vagy (főleg) intézményes kapcsolatok egyengetik a magyar referátumok útját.

Bár általában előnyben vannak idegen nyelvű folyóirataink, helyesen állapítja meg az elemző kiadvány összefoglalása, hogy egyedül nyelvi elszigeteltségünk nem lehet oka annak, ha tudományos eredményeink nem válnak nemzetközileg eléggé ismertté. Hiba van a szakfolyóiratok terjesztése körül is, de főleg abban, hogy a referálás sem országonként, sem tudományáganként nincs megszervezve.

Legyen szabad személyes tapasztalatra is hivatkoznom: az 1930-as évek végén részt vettem az akkor külföldi tájékoztatás,

illetve propaganda céljából kiadott *Zeitschriftenschau* és *Revue des Revues* c., a magyar tudományos folyóiratok áttekintő referálását végző kiadványok szerkesztésében. A két (tartalmában szakokra osztott, de egy-egy közös kötetben megjelenő) referáló lap „hordozórakétája", az *Ungarische Jahrbücher*, ill. a *Revue des Etudes Hongroises* c. Berlinben, ill. Párizsban megjelenő magyar vonatkozású történelmi — társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó folyóirat volt. Akkor is az volt azonban a tapasztalat (csak tapasztalat, mert a mostanihoz hasonló adatszerű felmérés akkor nem készült), hogy amikor sikerült a referátumokat közvetlenül a megfelelő szakkal foglalkozó külföldi társasághoz, folyóirathoz vagy referáló laphoz eljuttatni — a cikknek nagyobb lett a publicitása.

Helyes tehát, amikor a szerzők a referálás megszervezésével *tudományonként* egy-egy központi intézményt szeretnének megbízni. És helyes az is, hogy a referensek szakemberek, amellett nyelveket tudó emberek legyenek, akiket munkájukért megfelelő megbecsülés is illet. Ugyancsak helyes azonban az is, hogy a referálás ügyét, az egyes vállalkozásokat valahol össze kell fogni. A folyóiratok minél szakszerűbb és minél bővebb kivonatokat tartalmazzanak, de történjék gondoskodás, hogy mind a kivonat, mind maga a folyóirat valóban el is jusson a külföldi szakkörökhöz.

Dezsényi Béla

Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation. Leipzig, 1964, Verl. f. Buch- u. Bibliothekswesen. 81 l. (Bücherei des Dokumentalisten 20. Einführung in die Information und Dokumentation 4.)

Schmoll, Georg: Methodik des Recherchierens und Recherchemittel. Leipzig, 1964, Verl. f. Buch- u. Bibliothekswesen. 65 l. (Bücherei des Dokumentalisten 20. Einführung in die Information und Dokumentation 5.)

E két könyvecske a berlini Institut für Dokumentation der Deutschen Akademie der Wissenschaften munkatársai által szerkesztett, részletekben megjelenő kézikönyv első két füzete, amely az NDK üzemeiben és kutatóintézeteiben működő tájékoztatási dolgozók használatára, továbbá képzési célokra szolgál. Az előszó tanusága szerint célkitűzése kifejezetten gyakorlati: a legjobb, legracionálisabb módszereket és eljárásokat kívánja általánosan elterjeszteni, és az utánpótlás képzéséhez kíván segítséget nyújtani.

Az irodalmi tájékoztatás formáival és módszereivel foglalkozó, elsőként megjelent füzet ismerteti a folyóiratok és dokumentációs anyagok (referálókartonok, referálólapok, szemlék stb.) terjesztési és körözési módszereit, a szóbeli és írásbeli folyamatos tájékoztatást, a felkérésre történő tájékoztatást (referensz) és az írásos tájékoztatás analitikus és szintétikus formáit.

Az irodalomkutatás módszereivel és eszközeivel foglalkozó füzet definíciók és általános kérdéseket tárgyaló bevezetés után áttekinti az irodalomkutatás tárgyi és személyi feltételeit, főbb módszereit (direkt, indirekt, elsődleges vagy másodlagos irodalmon alapuló stb.), a referenszkérdések megfogalmazásával kapcsolatos szempontokat (a kérdező személye, képzettsége stb.), majd igen röviden sorra veszi a tájékoztató apparátus főbb csoportjait. Az utóbbihoz tartozó bibliográfiai felsorolás a füzet terjedelmének mintegy harmadrészét teszi ki. Mindkét füzet szinte kizárólagosan az NDK viszonyait veszi alapul, és német irodalomra támaszkodik. Színvonaluk egy nem túl magasra emelt középfokú oktatási mércének felel meg, száraz, pontokba szedett előadásmódjuk pedig pedagógiai használhatóságukat is kedvezőtlenül befolyásolja.

Szilágyi Tibor

Scientific and learned societies of Great Britain. A handbook compiled from official sources. London, 1964, Allen and Unwin. 224 l.

A második világháború miatt 1939-ben megszűnt a *Yearbook of scientific and learned societies* című kiadvány, amely akkor már mintegy 50 éven keresztül rendszeresen tájékoztatást adott Nagybritannia tudományos társaságairól. Ezt a sorozatot kívánja most folytatni ez az új kötet.

Első részében azokat az állami szervezeteket, társaságokat, intézményeket ismerteti (az egyetemek és a műszaki főiskolák kivételével), amelyek önálló kutatási részleggel rendelkeznek. A második rész foglalkozik a társadalmi jellegű egyesületekkel. A két részben több mint 900 tudományos társaság alapításáról, működéséről, tagjainak számáról, összejöveteleiről, kiadványairól és könyvtáráról találhatunk adatokat. Röviden foglalja össze az egyes társaságok működési területét, célját, pontosan közli az ülések, konferenciák rendjét, felsorolja a kiadványokat (címükön kívül a megjelenés időszakosságát és a kiadót is megjelölve). Kitér a tudományos társaságok által adományozott kitüntetésekre, az évi tagsági díjra stb. is.

Részletes tájékoztatást kapunk a kötetből a British Councilra vonatkozóan. Ez a szervezet 1934 óta igyekszik az Egyesült Királyságot külföldön jobban megismertetni, a nemzetközi kulturális együttműködést elmélyíteni.

A kötet jelentősége, hogy az angol tudományos társaságokról az egyéb forrásoknál lényegesen nagyobb áttekintést nyújt. Ha összehasonlítjuk pl. a nálunk széles körben ismert és használt *World of learning*-gel, ezt pontosan le is mérhetjük. Az irodalom, bibliográfia, nyelvészet területéről a *World of learning* 31 intézményt sorol fel, jelen kötetünk 65-öt (s a csak itt találhatók között szerepel pl. a Keats-Shelley Memorial Association, az Institute of Journalists, a British Drama Leage, az International Phonetic Association, a The British Society of Aesthetics stb.). A kémiai tudományok területén 8-cal szemben 15-öt, a történet és régészet terén pedig 18-cal szemben 37 társaságot ismertet. A különbség a két kiadvány között azonban nemcsak a felsorolt társaságok számában van, hanem az egy-egy társaságról közölt adatok részletességében. Sokkal pontosabb a kiadványok felsorolása is a jelen kötetben. Éppen ezért igen jól használható tájékoztatási forrásként tarthatjuk nyilván, s reméljük, az első kötetet továbbiak követik, amelyek a beálló változások feldolgozásával mindig friss adatokat nyújtanak.

SZENTMIHÁLY ANDREA

BIBLIOGRÁFIÁK

Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák. A világ minden táján egyre növekvő könyvtárügyi irodalomban a tájékozódást maguk a könyvtárosok segítik elő azzal, hogy éppúgy, mint más szakágazatokban, kurrens bibliográfiákat, dokumentációs kiadványokat és referáló szemléket bocsátanak ki. Minthogy az utóbbi időben az ilyenfajta kiadványok száma növekvőben van, és mivel Magyarország is belépett azoknak az országoknak a sorába, amelyek folyamatosan regisztrálják a megjelenő könyvtárügyi szakirodalmat, időszerűnek tűnt, hogy rövid áttekintést adjunk ezekről a sajtótermékekről. A régebbi könyvtárügyi kurrens bibliográfiákat csak futólag érintjük, de valamivel bővebben ismertetjük az új kiadványokat. Nem foglalkozunk viszont a könyvtárügyi szakfolyóiratok bibliográfiai rovataival, amelyek eléggé ismertek, hasznosságuk is nyilvánvaló, és valószínű, hogy az önállóan megjelenő kurrens szakbibliográfiák sem fogják ezeket a folyamatos tájékoztatásokat helyettesíteni. Elegendő, ha pl. a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, a *Bulletin des Bibliothèques de France* vagy az *Unesco Bulletin for Libraries* friss bibliográfiai rovataira gondolunk.

A régebbi kurrens bibliográfiák közül egyik legfontosabb az angol könyvtárosegyesület kiadásában évente négyszer megjelenő *Library Science Abstracts*, amely 1964-ben már a 15. évfolyamába lépett. Bár az anyag kiválasztását bizonyos konzervatizmus jellemzi, és így pl. a modern dokumentációval foglalkozó irodalmi termékeket általában nem regisztrálja, a bő annotációk, a jó kiállítás, az áttekinthető elrendezés igen alkalmassá teszi a kiadványt arra, hogy belőle gyorsan tájékozódjunk a világ legfontosabb könyvtárügyi szakcikkeiről. Az amerikai *Library Literature* nem referáló szemle, hanem az egyszerűbb megoldást választó címbibliográfia, amely azonban az angollal ellentétben nemcsak a folyóiratcikkeket, hanem az önálló kiadványokat is felveszi, és ugyancsak az angollal ellentétben sűrűbben közöl magyar tételeket is.

A Szovjetunióban három különféle könyvtárügyi és dokumentációs szakbibliográfia jelenik meg. A Külföldi Irodalom Össz-szövetségi Könyvtára (VGBIL) kiadja az *Informacija o Bibliotecsnom Delo i Bibliografii za Rubezsom* c. periodikát, amely céljában és tartalmában a mi *Könyvtári Figyelő* c. folyóiratunkhoz hasonlít. Elsősorban a külföldi szakirodalomból közöl szemléket, de a külföldön megjelenő szovjet vonatkozású könyvtári szakirodalomról is tájékoztat. A Lenin Könyvtár évente négyszer jelenteti meg a *Bibliografija i Bibliotekovedenija* c. szakfolyóiratot, amely 4—5 évvel ezelőtt még csak szovjet kiadványokról tudósított, újabban azonban már a külföldi irodalmat is felsorolja, bár nagy késéssel. Igen fontos a Szovjetunió Tudományos Tájékoztatási Intézete (VINITI) által kibocsátott *Referativnüj Zsurnal*, amelynek *Naucsnaja i Technicseszkaja Informacija* c. alsorozata évente hatszor igen nagy mennyiségű cikkanyagot közöl hosszabb-rövidebb annotációval, néha egy-egy cikk tömör fordítását is adja, és átfogja a műszaki könyvtárügy bel- és

külföldi irodalma mellett a modern tájékoztatási, dokumentációs és gépi adatfeldolgozási szakirodalmat is.

Franciaországban a már említett könyvtárügyi szakfolyóiraton kívül az Union Française des Associations de Documentation *Bulletin*-je tartalmazza a legnagyobb teljességgel a hazai és a külföldi dokumentációs szakirodalmat. Az új kurrens könyvtárügyi bibliográfiák közé tartozik az olaszországi könyvtárosegyesület kiadásában, a tájékoztató közlöny mellékleteként 1962 márciusától kezdve negyedévente megjelenő *Biblioteche Speciali e Servizi d'Informazione. Notiziario e Indice Bibliografico.* A kiadvány a maga saját szakrendjében közli a bel- és külföldi cikkek és önálló kiadványok címeit, ezekhez címfordítást és gyakran rövid annotációt közöl. Beszámol ezenkívül az újonnan induló szakfolyóiratokról, naptári része pedig a könyvtárügy és a dokumentáció nemzeti és nemzetközi konferenciáiról és összejöveteleiről. Elindulása óta már több változáson, fejlődésen ment át. Magyar tételeket is közölt már eddig, ha nem is nagy számban. (Részletesebb ismertetését ld. a *Könyvtári Figyelő* 1964. 1—2. számában.)

Csehszlovákiában két orgánum is megjelenik: *Novinki Knihovnické Literatury*, amely a külföldi könyvtári szakirodalom viszonylag szűk területét fogja át és a *Přehled Knihovnictvy Literatury*, amely a szlovákiai könyvtári irodalomról ad számot. A lengyelországi *Bibliografia Bibliografii i Nauki Ksiazce* c. évenként megjelenő kiadvány a hazai irodalmat regisztrálja. Jugoszláviában a *Bibliotekar* c. folyóirat az egyes évfolyamok 5. számaiban közli a hazai könyvtárügyi és dokumentációs szakirodalom anyagát.

Külön figyelmet érdemel a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárainak új kollektív vállalkozása, amely a *Dokumentationsdienst Bibliothekswesen* címmel egy nagyszabásúnak ígérkező vállalkozásként nemrég indult el, és annyiban tér el az eddig felsoroltaktól, hogy DIN A 6 formájú kartonokon jelenik meg, amelyek bel- és külföldön bárki által megrendelhetők. Az új szolgáltatás egyébként jó példa a szervezésre és a könyvtárak közötti együttműködésre is, mert majdnem valamennyi nagy német demokratikus tudományos könyvtár részt vesz a könyvtárügyi szakirodalom figyelésében és az eléggé bőséges annotációk elkészítésében. A figyelőszolgálat kiterjed mind az önálló kiadványokra, mind pedig a legfontosabb 100 hazai és külföldi könyvtárügyi folyóiratra. Az előbbiek feldolgozását a Deutsche Bücherei, a Deutsche Staatsbibliothek és a Zentralinstitut für Bibliothekswesen végzik, míg a folyóiratok figyelése és feldolgozása 14 könyvtár között oszlik meg. A szerkesztés munkáját a Deutsche Bücherei vállalta. A könyvtárügyet igen tágan értelmezik, sőt a rokonterületek anyagát is feldolgozzák, amennyiben a könyvtárügyre vonatkoznak. Valószínűnek látszik viszont, hogy a modern dokumentáció minden részterületével ez az új szolgálat sem fog teljesen lépést tartani. A tervek szerint havonta 50—100 tételről fognak nyomtatott annotációs kártyákat készíteni és terjeszteni. Egy másik német demokratikus kiadvány a *Bibliographische Mitteilungen zum Bibliothekswesen* címet viseli. Évente többször is megjelenik, de csak kevés kiadványról tájékoztat, pusztán közművelődési könyvtárügyi tételeket regisztrál.

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) évenként bocsátja ki a *Bibliographie de la Documentation et de la Bibliothéconomie* c. szakbibliográfiát, amely nemzetközi jellegénél fogva tulajdonképpen közölhetné a FID-hez tartozó országok teljes irodalmát, ehelyett azonban kénytelen alaposan válogatni. A bibliográfia 1951-től 1961-ig lényegében a *Revue Internationale de la Documentation* c. havi folyóiratban rendszeresen megjelenő bibliográfiai rovatot kumulálta, és bár így is nemzetközi anyagot nyújtott, 1962-től fogva új megállapodások révén mégis annyival bővítette az anyagot, hogy néhány fontos amerikai és francia szakfolyóirat bibliográfiai anyagát is átvette.

Rövid beszámolónk végére hagytuk a magyar szakbibliográfiák megemlítését. A bel- és külföldi könyvtárügyi és dokumentációs szakirodalomról a már 10. évfolyamában járó *Könyvtári Figyelő* korábban is jó áttekintést nyújtott azzal, hogy rendszeresen közölte a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának új szerzeményeit, ismertette a fontosabb könyvtárügyi cikkeket, és közölte a lefordított külföldi szakcikkek jegyzékét. Eleinte a folyóirat mellékleteként, majd 1962-től kezdve önállóan is megjelenik a *Könyvtári és dokumentációs szakirodalom* c. kurrens szakbibliográfia. Ez az évente hatszor kibocsátott folyóirat, összehasonlítva az eddig felsoroltakkal, igen jól megállja a helyét. Bő anyagot közöl, átfogja a bel- és a külföldi szakirodalom úgyszólván valamennyi fontos irodalmi termékét, a fontosabb tételekhez rövid annotációt ad, másutt címfordítást közöl, és angol—orosz fordításban ismerteti a magyar kiadványok címeit is. Tartalmilag mégis az hiányolható, hogy a külföldi irodalomból csak a cikkeket regisztrálja, az önálló kiadványokat nem. Szakrendje igen részletes és alapos, de saj-

nálatos, hogy a szakrend táblázata nem jelenik meg minden számban, ami az eligazodást megkönnyítené. Az egyes számokban közölt anyag olyan bőséges, hogy a rendszeres mutatózást ezután oldják meg. Szükség volna arra, hogy fontos tartalmához méltó borítólapot kapjon a kiadvány. E kurrens szakbibliográfia iránt egyébként már külföldön is mutatkozik érdeklődés.

A Magyar Könyvtártudományi Bibliográfia első két füzete ugyancsak megjelent, de a cím első pillanatra megtévesztő, mert a füzetek nem az egész könyvtárügyi szakirodalmat tartalmazzák, hanem csak az 1962-ben és 1963-ban az ország különböző részeiben megjelent hírlapok könyvtári vonatkozású cikkeit. A teljes könyvtárügyi szakirodalom a fentemlített kurrens szakbibliográfiában már megjelent, onnan kell majd átemelni a fenti című általános magyar bibliográfia köteteibe. Ez a munka nyilván most már nem soká várat magára, és így a sok szempontból igen érdekes és pontos hírlapfeldolgozással együtt elénk fogja tárni két év teljes magyar könyvtárügyi szakirodalmát.

GOMBOCZ ISTVÁN

Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versenygyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp. 1963, Akadémiai K. 537 l.

A régebbi magyar irodalomtörténetnek, de a zenetörténetnek, néprajznak, nyelv- és helyesírástörténetnek is fontos kutatási területe a kéziratos versgyűjtemények vizsgálata. A könyvnyomtatás elterjedése három évszázadon át alig befolyásolta ezeknek a gyűjteményeknek a jelentőségét. Még a múlt század elején is eleven funkciójuk volt a kézzel másolt versgyűjteményeknek, pedig akkor már a nyomtatott verseskötetek sem túlságosan drágák, sem különösen ritkák nem voltak. A kéziratos másolás szokását az előszóbeli, túlnyomórészt énekes verskultúra tartotta fenn ilyen hosszú ideig. A versgyűjtemények nagyobb részét bízvást mondhatjuk énekeskönyvnek, még ha nincs is bennük kotta, mert sok bizonyítékunk van rá, hogy a beléjük leírt versek általában dallamra készültek, énekelve terjedtek. Maga a kéziratos könyv főleg az emlékezet támogatására szolgált, könyv nélkül is tudott és dallamukkal együtt élő verseket rögzített. Személyesebb és ezért becsesebb volt a nyomtatott, rendszerint egyetlen költő verseit tartalmazó köteteknél az olyan kéziratos könyv, amelybe a leíró kiválasztott kedves darabjai kerültek bele. Ilyen módon a versgyűjtemények legjellemzőbb és legelterjedtebb típusa sokat elárul leírójának ízléséről s az egyes költők és egyes versek népszerűségéről is.

A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények eddig használatos bibliográfiáját SZABÓ T. Attila adta ki harminc évvel ezelőtt. SZABÓ T. Attila összeállításának a hiányait mindenki tapasztalta, aki nagy kéziratgyűjteményeink anyagában búvárkodott, de STOLL Béla új bibliográfiája óta tudjuk csak áttekinteni, hogy mennyi kézirat maradt eddig feltáratlan. A feldolgozott 927 kötetből eddig 482, tehát alig több mint a fele szerepelt bibliográfiában.

Hogy mi kerüljön bele a gyűjtésbe a szinte felmérhetetlen kéziratanyagból, azt a szerkesztő gondos megfontolás alapján döntötte el. Csak a kötetes kéziratokat ismerteti, tehát lemondott a leveles verskéziratok, szórvány- és vendégszövegek felvételéről. Függelékben közli azonban az 1711 előtt keletkezett egy—kétleveles kéziratokat, lelőhelyük szerint csoportosítva. A XVII. századi anyag különleges kezelését az indokolja, hogy ez a *Régi magyar költők tára* új sorozatának anyaga. (Maga az egész bibliográfia a *Régi magyar költők tára* szerkesztésének a megalapozására jött létre.) Indokolt az a megszorítás is, hogy az egyetlen szerző verseit tartalmazó XVIII—XIX. századi kéziratos kötetek ismertetése elmaradt. Ezeknek feldolgozása az egyes költők kutatóira vár.

A bibliográfia tételei időrendben következnek egymás után. Ez az időrend, mint a bevezetés is mondja, nem minden pontjában szilárd és végleges. A pontos meghatározást megnehezíti, hogy a kéziratok bejegyzései néha több évet, évtizedet ölelnek fel, s hogy az énekek, versek is gyakran datálhatatlanok. A nehézségek ellenére is jól használható az itt megállapított időrend. Az egyes kötetek ismertetésének első bekezdése a kézirat címét vagy későbbi időben kapott nevét adja meg elsőül. Az eredeti kéziraton szereplő vagy hagyományosan használt nevek mellett sok olyan név szerepel, amelyet most adott a szerkesztő, felhasználva a kéziratban fellelhető személy és helyneveket vagy más adatokat. Ahol semmiféle más névadási lehetőség nem volt, ott a tartalmat jellemzi az elnevezés. A jelentékenyebb kéziratok azonban majdnem kivétel nélkül egyedi névvel szerepelnek. További adatok: a keletkezés ideje, a terjedelem, a méret és a lelőhely.

A fő adatok után következik a kézirat jellemző darabjainak említése. A gyűjteményekben ritkán olvashatunk verscímet, még ritkábban jelölik meg a szerzőt. Az egyes darabok azonosításának alapja általában a kezdősor.

Ha minden gyűjtemény minden darabját regisztrálná a bibliográfia, mérhetetlenül megnőtt volna a terjedelme. Teljes kezdősormutató készítése vagy a sárospataki mutató anyagának kiegészítése a jövő feladatai közé tartozik. De éppen STOLL Béla kiadványa bizonyítja, hogy ez mennyire szükséges, ha nem is kiadvány, de legalább cédulakatalógus formájában.

A kiadvány összeállításának jól megfontolt és következetesen végigvitt elveit azon az egy ponton lazítja némi esetlegesség és szubjektivitás, hogy mit tartottak említendőnek az egyes kötetekből. Az érdekes történeti vonatkozású verseket, a népdaljellegű szövegeket általában megtaláljuk a kiemelt darabok között. A híres, sokat másolt versek is előkerülnek, ha nem is annyiszor, ahányszor a kéziratokban előfordulnak. De a gyűjtemények gyakran száz vagy többszáz verset is tartalmaznak, említeni pedig nemigen lehetett húsz—harmincnál többet kötetenként. Még csak megbecsülni sem tudjuk, hogy az impozáns, több mint kétezer tételt tartalmazó kezdősormutató hány százalékát adja a 927 kötet teljes anyagának. A kiemelés esetlegessége miatt nem tudunk biztosan következtetni az elterjedtebb versek leírásának gyakoriságára sem. A teljes kezdősormutatón kívül szükséges volna kidolgozni a kötetek „családfáját" (a keletkezés helye és a versanyag alapján), a zenetörténészek számára nélkülözhetetlen szótagszám-mutatót és a szerzők meghatározását. Ezek az énekek ugyanis, bár nagyrészt névtelenül terjedtek el, egyes kivételektől eltekintve nem tartoznak a szorosan vett névtelen költészetbe. Még a legismertebb költők darabjai is sokszor észrevétlenül vegyülnek el a közkeletű énekek között. A kisebb jelentőségű deákok, iskolamesterek, műkedvelő urak versei még nehezebben azonosíthatók. Költészetünknek ezek az aprószentjei valószínűleg hiába várnak egyéni feldolgozásra, de mint egy-egy korszak nagyjából egységes költői átlagstílusának művelői, feltétlenül megérdemlik a kollektív vizsgálatot.

Minden bibliográfia tovább él, fejlődni kíván lezárása, kiadása után is. STOLL Béla is felkészül bibliográfiája utóéletére, s az ezután előkerülő adalékok gondját folyóiratunkra bízza bevezetőjében (11. l.). Remélhető, hogy a *Magyar Könyvszemle* vállalja ezt a feladatot.

VARGHA BALÁZS

Dobrovol'szkij, L. M.: Zaprescsennaja kniga V Roszszii 1825—1904. Moszkva, 1962, Vszeszojuznaja Knizsnaja Palata. 253 l.

A cenzúra által elkobzott és betiltott könyvekről ad számot a neves szovjet irodalomtörténész és bibliográfus. A mű lényegében a dekabrista felkeléstől (1825) az 1905-i forradalomig terjedő időszakról számol be.

A szerző által tárgyalt korszakról az elkobzott könyvekkel kapcsolatban elég sok forrásmunka maradt. A legjelentősebbek sorában említhetjük a cári belügyminisztérium kiadványait a betiltott könyvekről 1870-, 1876-, 1881-, 1884-, 1894- és 1899-ben. 1905-ben is elkészült a jegyzék, de kéziratban maradt. A jelenlegihez hasonló kritikai és összefoglaló mű eddig egy sem jelent meg. Az utókor nagy szerencséjére a cári rendőrség illetékes tagjai a könyvek megsemmisítését „kereseti" lehetőségnek is felhasználták. A fennmaradt feljegyzések szerint egy-egy elkobzott műből 300—500 rubel értékben is kiárusítottak gyűjtőknek. Ezenkívül a leningrádi Publicsnaja Biblioteka, amely utóbb a Szaltükov-Scsedrin nevet vette fel, 1867-től egy példányt kapott az elkobzott művekből, 1872 után pedig már két példányt. Természetesen ezt a rendelkezést sem hajtották végre lelkiismeretesen, és éppen ezért számos olyan mű van, amelyből egyetlen példány sem ismeretes.

DOBROVOL'SZKIJ művét, az előszón kívül, három fejezetre tagolta. A mű első fejezetében a tiltott könyvek tanulmányozásához felhasznált forrásmunkákat ismerteti és értékeli. A nyomtatott forrásmunkák rendkívül hibásak voltak, ami a szerző munkáját nemcsak megnehezítette, hanem meg is sokszorozta. A könyv második része a betiltott könyvek címleírását (lehetőleg az eredeti mű alapján) és cenzúratörténetét adja, ugyancsak az eredeti döntés felhasználásával. Minden mű után I. sz. alatt a könyv lelőhelyét tünteti fel, II. sz. alatt a levéltári forrásokat adja meg és III. sz. alatt a könyvészeti utalásokat. A mű harmadik fejezete névjegyzéket ad.

DOBROVOL'SZKIJ öt pontba foglalta összse a szempontokat, amelyek alapján az egyes Oroszországban nyomtatott műveket jegyzékébe felvette. Ezek a következők: *a)* Az eredeti művet a cenzúra betiltotta, de némi változtatással engedélyezte az újranyomást és terjesztését, *b)* a cenzúra a művet csak a közkönyvtárakból és a társadalomtudományi olvasókból tiltotta ki, *c)* azokat a műveket, melyekkel kapcsolatban a szerző nem találta meg az eredeti betiltást, de valamely forrásmunka említi, ugyancsak felvette, *d)* külföldön vagy illegálisan nyomtatott és betiltott könyveket, *e)* az erkölcs és józlésbe ütköző rendelkezés ellen vétő műveket.

Dobrovol'szkij műve 248 egységet ölel fel, ami lényegében nem nagy szám, de ha figyelembe vesszük, hogy a cári belügyminisztérium főleg az Oroszországban legálisan nyomtatott műveket tiltotta be, akkor jelentősnek kell minősíteni. Az osztályharc fokozódására 1905 után jellemző, hogy 1917-ig 2300 orosz nyelvű és Oroszországban nyomtatott könyvet tiltottak be.

Dobrovol'szkij cenzúratörténeti anyagát nagyrészt publikálatlan levéltári gyűjtésből, az eredeti végzés alapján foglalta össze. Ennek a jelentős műnek egy magyar vonatkozása is van. Madách *Tragédiájának* első orosz nyelvű (1900) fordítását is betiltották 1901-ben és megsemmisítették. Sajnos a műből eddig nem került elő példány. Mivel a címlapon a betiltó végzés szerint „1. füzet" megjelölése szerepel: nem tudjuk, hogy tulajdonképpen verses fordításról van-e szó és mennyit fordítottak le, illetve publikáltak a műből.

Dániel György

Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii. 3. Index acronymorum selectorum. 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 30.) — **Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii. 3. Index acronymorum selectorum. 3. Instituta paedagogica.** Bp. 1963. VI, 377 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 38.)

A tudományos munka „szürke eminenciásai"-nak nevezhetjük azokat a fáradságot nem ismerő, lelkiismeretes gyűjtőket: akik széleskörű tudásuk, nagy nyelvismeretük ellenére is megelégszenek a tudományok szolgálatának másodlagos, közvetett formájával s aprólékos műgonddal, hallatlan precizitással és szorgalommal, tudományos segédleteket készítenek.

A tudományos segédletek széles skálája ismert, és szinte határtalan lehetőségek vannak további fejlesztésükre, aminek csupán egyetlen korlátja lehet: nem szabad öncélúvá válniok, elszakadni a társadalom valóságos igényeitől. A tudományos kutatás bőséges könyvészeti segédletei már nemcsak az igények, hanem megvalósulásuk nagy száma miatt sem sorolhatók fel. Sok kialakult segédleti formát ismerünk és sok új kezdeményezést is.

A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei* című sorozatban egy ilyen új segédlettel, hasznos kezdeményezéssel találkozunk.

Az 1962. évben megjelent az *Index Acronymorum Selectorum* 2. köteteként az *Instituta scientifica*, az elmúlt évben pedig a főcím alá tartozó 3. kötet: az *Instituta paedagogica*. (Az 1. kötet még nem jelent meg.)

A könyvtárosok számára készült rövidítéseket feloldó szótárak első kötete az intézmények, intézetek, társulatok stb. névrövidítéseit tartalmazza. Mintegy 10 000 rövidítési jel feloldását adja. Az összeállítás többéves gyűjtő és feldolgozó munka eredménye, s bázisai különböző nemzeti és nemzetközi rövidítésgyűjtemények, központi periodikajegyzékek, egyéb speciális jegyzékek és egyes monográfiák. A gyűjtés a jelent illetően teljességre törekszik, s több, mint húsz nyelv rövidítéseit veszi figyelembe. Igyekszik — ha már nem is teljességgel — a múltba is visszanyúlni, elsősorban azt a gyakorlati szempontot véve figyelembe, hogy milyen rövidítések feloldása látszik szükségesnek.

Lényegében ugyanezek a szerkesztési szempontjai az 1963-ban megjelent 3. kötetnek, amely az oktatással foglalkozó intézmények rövidítéseit oldja fel.

A kötet főrészét két függelék egészíti ki: az egyetemi és egyéb tudományos fokozatok, diplomák rövidítéseinek feloldása, valamint az egyetemi és egyéb ifjúsági szervezetek szigláinak a gyűjteménye.

Mindkét kötet használatának közös technikai jellemzője, hogy az egyes rövidítések után a feloldás következik, és ezután az érdekelt ország (szervezet) székhelyének, majd annak a nyelvnek a megjelölése kap helyet, amelyből a rövidítés származik. A gyakrabban ismétlődő városneveket is rövidítve közli. A használhatóság érdekében minden rövidítést felold a kötet elején közölt kulcs-rendszer.

Mindkét kötet egész anyagát — latin és cirillbetűs — betűrendben közli. A latinbetűs ábécében az ékezetes magánhangzók külön rendhelyet kapnak.

A kötetek elején közölt előszók minden használati utasítást megadnak, a két segédlet azonban olyan egyszerű szerkezetű, hogy első tekintetre, magyarázatok nélkül is használatba vehetők.

A szerkesztő az előszóban maga is hivatkozik arra, hogy segédlete úttörő. Hogy ilyen szükséglettel nemzetközi viszonylatban is találkoznak, azt mutatja, hogy éppen a nemzetközi szervezetek szakirodalmában jelentkeznek már olyan kísérletek, amelyek pl. maguknak a számra gyorsan szaporodó nemzetközi szervezeteknek, különösen az ENSZ szerveinek állandóan használt rövidítéseit feloldják, de ilyen általános jellegű segédlettel — valóban — még a nemzetközi könyvészeti segédletek körében sem találkozunk. Az össze-

állító-szerző ugyan azt hangsúlyozza, hogy elsősorban hazai használatra készült, de alighanem nemzetközi sikere is lesz, esetleg olyan formában, hogy műfaji követői lesznek.

Az összeállítás alapos könyvtárosi műgonddal készült, s ha egy-egy olyan jelenséggel találkozunk, amely nem mutat teljes következetességre (BEK és PEK, azaz a Budapesti Egyetemi Könyvtár és a Pécsi Egyetemi Könyvtár rövidítése helyet kap benne, de a Szegedi Egyetemi Könvtár nem, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos osztályai közül csak egyet közöl rövidítve stb.), nem ezt mondhatjuk jellemzőnek, hanem éppen az ellenkezőjét: a rövidítések feloldásában a teljességre törekvést.

Külön elismeréssel kell megemlékeznünk néhány logikus és praktikus szerkesztési szempontról. A nemzetközi érdeklődésre való tekintettel nagyon helyes az orosz, angol és német nyelvű előszó. Érzésünk szerint még egy francia nyelvű előszó is elkelt volna, annál is inkább, mert az anyaghoz viszonyítva a nem egészen egylapos előszó igazán nem jelent pazarlást. Helyeseljük a szerkesztőnek azt a szempontját, hogy a rövidítésekben nem veszi figyelembe a diakritikus jeleket, hiszen a különböző szövegekben sem egyformán találkozunk alkalmazásukkal, s így — különösebb értelem nélkül — szinte duplájára kellett volna terveznie közölt anyagát. Ugyancsak helyes az a szerkesztési szempont, hogy a rövidítéseket „saját" nyelven kell visszaadni. Osztjuk azt a szerkesztési szempontot is, hogy az azonos szervek különböző rövidítéseinél nem részletezi a feloldást, hanem csak utalót ad.

Az egyébként nemcsak szerkesztésben, hanem az előszóban adott gondosság kiterjedhetett volna a szögletes zárójelek használatának magyarázatára is. E tekintetben nem egészen világos és következetes a szerkesztés.

Érdemi vonatkozásban mindössze egy észrevételt tehetünk. Kissé ötletszerűnek hat, hogy a különböző forrásokban található rövidítések közül a helyesen választott tudományos és oktató intézeti rövidítések feloldása mellett a szerkezetileg még odaillő ifjúsági egyesületeket is közli, de ehhez már nem egészen következetesen csatlakozik az „egyéb" egyesületek szigláinak feloldása. Itt valamilyen járulékos kettős vonzás érvényesül, amely az egyetemi rövidítések feloldásából, az egyetemi, majd az általános ifjúsági szervezetekhez vezet, s ezáltal olyan szélesre tárja a kapukat, amelyeken már más szempontok is bebocsáttatást kérhetnének. Ez a rész már nem is tekinthető olyan teljesnek, mint az oktatási intézményekre vonatkozó főrész.

A névrövidítések feloldását tartalmazó és a szervezetek nemzeti, területi és székhely, illetőleg egyéb fontos adataira utaló könyvészeti segédletek második kötete (a tudományos intézetek adatai) MORAVEK Endre gyűjtő-szerkesztő egyéni tudományos munkáját tartalmazza, a harmadik kötetben (oktatási intézmények, egyetemi és ifjúsági szervezetek adatai, tudományos fokozatok) pedig a gyűjtésben BODNÁR-BERNÁTH Edit is segédkezett.

A nemzetközi viszonylatban is úttörő kezdeményezésért és az összeállítás tartalmi és szerkezeti érdemeiért elsősorban MORAVEK ENDRÉT illeti az elismerés. A kezdeményezés jelentőségét felismerő tudományos intézet: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és annak igazgatója a kiadással jó igyekezetet támogattak.

TAKÁCS JÓZSEF

Barzilai (Folman), J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch (Benedikt) Kurzweil for the years 1942—1962. Ramat-Gan, 1963. 14 l.

B. KURZWEIL, a Bar-Ilan Egyetem professzora, irodalomtörténész és kritikus. Az utolsó két évtized héber irodalma az ő félelmetes kritikusi pálcája alatt vonult el.

A német és cseh folyóiratokban korábban megjelent munkásságát az összeállítás elhagyja, csak a héber nyelvűeket regisztrálja. A 290 számból 8 könyv, a többi tanulmány és cikk, esszé és kritika: irodalomtörténeti és irodalomelméleti dolgozatok és széles perspektívájú bírálatok. A héber irodalomból legtöbbet AGNONnal, BIALIKkal és CSENICHOVSZKIval foglalkozik. A világirodalomból a XIX. és XX. század sok nagyja szerepel: BALZAC, BROD, DÜRRENMATT, GOGOL, HESSE, KAFKA, Heinrich és Thomas MANN, MÉRIMÉE, POE, STENDHAL, TOLSZTOJ, S. ZWEIG és mások. Ahogyan a modern héber irodalmat egy összefoglaló műve tárgyalja *(Szi/ruténu Hechádásá.* Jerusalem, 1960), úgy ezeket a világirodalmi vonatkozású írásokat is kötetbe kellene menteni a napilapokat őrlő „idő malma" elől. Megérdemelnék.

A sok munkát igénylő bibliográfiai összeállítást a tanítvány, J. BARZILAI végezte el gondos kézzel. Ne sajnálja a fáradságot és készítse el az elejét is, hogy megvilágosodjék az egész életmű!

SCHEIBER SÁNDOR

TARTALOM

Gündisch, Gustav : Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest 1
Fabó Irma : A Munka Szemléje — History of the journal „A Munka Szemléje" (Labour's Review) 14

KÖZLEMÉNYEK

Scheiber Sándor : Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus 30
Käfer István : Szinnyei József két levele František Richard Osvaldhoz 32
Kovács Ilona : Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében 34
M. Pásztor József : Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben 39
Szabó Ferenc : A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja 43

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Jakó Zsigmond : A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez 48
Borsa Gedeon : A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében 56
Dörnyei Sándor : A XVI. századi besztercebányai nyomda történetéhez 62
Waldapfel József : Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása 64
Herepei János : Egy kis példányszámban megjelent régi magyar könyv 69

FIGYELŐ

Kőhalmi Béla : Fitz József emléke 71
Takács József : Könyvtáraink a jogi dokumentáció szolgálatában 71
Kecskeméti István : Az első magyar nyelvű hang-illusztrációs zenetörténet 76
Dezsényi Béla: Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása 77
-rt-: Az IFLA 1964. évi közgyűlése 78
A Szabó Ervin Könyvtár jubileuma 79
D. B. : A sajtóarchívumok szerepe Németországban 80
Frankl Sándorné : Korunk legdrágább könyvei 80

SZEMLE

Isztorija Goszudarsztvennoj Publicsnoj biblioteki imeni Szaltükova-Scsedrina (Ism. *Ujhelyi Gabriella)* 81
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között (Ism. *Kőhegyi Mihály)* 82
Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés (Ism. *Holl Béla)* 83
Levitasz, I. G.—Moszkalev, M. A. — Fingerit, Je. M.: Revoljucionnüe podpol'nüe tipografii v Roszszii (Ism. *F. Wendelin Lídia)* 84
Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos (Ism. *Cs. Cs.-né)* 85
Brüder Grimm Gedenken 1963 (Ism. *X.)* 85
Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history — History of the Western library (Ism. *Gombocz István)* 86
Dovifat, Emil: Zeitungslehre (Ism. *Dezsényi Béla)* 87
Tóth András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon (Ism. *Medrey Zoltán)* 87
Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései (Ism. *Walleshausen Gyula)* 88
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága (Ism. *Dezsényi Béla)* 89
Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation — Schmoll, Georg: Methodik des Recherchierens (Ism. *Szilágyi Tibor)* 90
Scientific and learned societies of Great Britain (Ism. *Szentmihály Andrea)* 90

BIBLIOGRÁFIÁK

Újabb kurrens könyvtárügyi bibliográfiák (Ism. *Gombocz István)* 91
Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (Ism. *Vargha Balázs)* 93
Dobrovol'szkij, L. M.: Zapreszcsennaja kniga v Roszszii (Ism. *Dániel György)* 94
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii (Ism. *Takács József)* 95
Barzilai, J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil (Ism. *Scheiber Sándor)* 96

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

G. Gündisch : Contributions à la biographie de l'humaniste Caspar de Pest (Texte entier en allemand) 1
I. Fabó : Histoire de la revue „A Munka Szemléje" (Revue du Travail) (Avec résumé en anglais) 14

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

S. Scheiber : Un calligraphe juif inconnu de Hongrie 30
I. Käfer : Deux lettres de József Szinnyei à František Richard Osvald 32
I. Kovács : L'édition de livre hongroise et la revue Nyugat 34
J. M. Pásztor : Livres et périodiques confisqués à Debrecen en 1934 39
F. Szabó : Le premier quotidien communiste en Hongrie après la Libération ... 43

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

Zs. Jakó : Contributions à l'histoire de l'imprimerie de Szeben au XVIe siècle 48
G. Borsa : L'imprimerie de Szeben dans le dernier trimestre du XVIe siècle 56
S. Dörnyei : Contributions à l'histoire de l'imprimerie de Besztercebánya au XVIe siècle 62
J. Waldapfel : La migration des illustrations d'un livre populaire 64
J. Herepei : Un ancien imprimé hongrois tiré en 25 exemplaires. 69

CHRONIQUE

B. Kőhalmi : A la mémoire de József Fitz 71
J. Takács : Les bibliothèques hongroises au service da la documentation juridique .. 71
I. Kecskeméti : La première histoire de la musique en langue hongroise avec illustrations enregistrées 76
B. Dezsényi: La session de l'ISO/TC 46 à Budapest 77
— rt —: L'assemblée générale de l'IFLA 78
Le jubilé de la Bibliothèque Ervin Szabó 79
B. D. : Le rôle des archives de presse en Allemagne 80
S. Frankl: Les plus chers livres de notre ère 80

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Istoriya Gosudarstvennoy Publičnoy biblioteki imeni Saltykova-Ščedrina *(G. Ujhelyi)* 81
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1526—1576 között *(M. Kőhegyi)* 82
Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés *(B. Holl)* 83
Levitas, I. G. — Moskalev, M. A. — Fingerit, Ye. M.: Revolutsionnye podpol'nye tipografii v Rossii *(L. F. Wendelin)* 84
Weitzmann, Kurt: Aus den Bibliotheken des Athos *(Mme Cs. Cs.)* 85
Brüder Grimm Gedenken 1963 *(X.)* 85
Vleeschauwer, H. J.: Survey of library history — History of the Western library *(I. Gombocz)* 86
Dovifat, Emil: Zeitungslehre *(B. Dezsényi)* 87
Tóth András: A kötelespéldány-szolgáltatás története Magyarországon *(Z. Medrey)* . 87
Gallai Ervin: A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései *(Gy. Wallershausen)* 88
A magyar szakirodalom külföldi referáltsága *(B. Dezsényi)* 89
Rieger, Herbert: Methoden und Formen der Literaturinformation — Schmoll, Georg: Methodik des Recherschierens *(T. Sziláqyi)* .....
Scientific and learned societies of Great Britain *(A. Szentmihály)* 90

BIBLIOGRAPHIES

Nouvelles bibliographies périodiques de bibliothéconomie *(I. Gombocz)* 91
Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája *(B. Varga)* 93
Dobrovol'ski, L. M.: Zapreščannaya kniga v Rossii *(Gy. Dániel)* 94
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii *(J. Takács)* 95
Barzilai, J.: Bibliography of the Hebrew writings of Prof. Baruch Kurzweil *(S. Scheiber)* 96

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

15.592

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1965 2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 2. SZ. 97—200. l. BUDAPEST, 1965. ÁPR.-JÚNI.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : KŐHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, EMANUELE CASAMASSIMA, a Biblioteca Nazionale Centrale igazgatója, Firenze, HERVAY FERENC tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAMES E. WALSH, a Harvard University Library osztályvezetője, BORZSÁK ISTVÁN, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, egyetemi tanár, Debrecen, WIX GYÖRGYNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KÓKAY GYÖRGY aspiráns, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, ny. múzeumi főigazgatóhelyettes, Sopron, SCHWEITZER JÓZSEF tud. kutató Pécs, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, KOVÁCH ZOLTÁN könyvtáros, Esztergom, JENEI FERENC, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, HEREPEI János ny. múzeumigazgató, KERESZTURY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár ny. munkatársa, BENDEFY LÁSZLÓ, a műszaki tudományok kandidátusa, a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet munkatársa, BÁNTAI VILMOSNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, REGŐCZI EMIL tudományos kutató, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű
és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400.

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

KŐHALMI BÉLA

Húsz évvel a felszabadulás után

1.

Úgy véljük: előbb arra a kérdésre kell felelnünk, milyen mélységből emelkedtünk fel?

Óvatosan válogatunk a jelzőkben, mert a „gyalázat napjai" és a felszabadítás között történt események többségének jellemzésére nem találunk megfelelő szavakat szótárunkban. Ha fiataljaink előtt az elmúlt húsz év előttük alig ismert történelméről beszélünk, legszívesebben az újjáépítés kis és nagy győzelmeire mutatunk rá, és némi önelégültséggel mondjuk: ime, egy a problémáival egészségesen birkózó országot adunk át örökül.

Föl kell vetnünk azt a kérdést is, hogy történettudományunk teljesítette-e azt a feladatát, hogy elmondja fiataljainknak, mi történt ebben az országban 1917 és 1945 között, s főként mi történt abban a komor esztendőnyi időben, amit két dátum: 1944. márc. 19 és 1945. április 4 határol? Kérdezhetjük könyvtárosainktól is: össze vannak-e gyűjtve elérhető teljességgel a magyar történelem legzordabb évének dokumentumai? Ki emlékszik a tíz év előtt megjelent *Hazánk felszabadulása (1944—1945)* c. bibliográfiára és dokumentumgyűjteményre,[1] amely az eseményeket magukat közvetíti nekünk forrásutalásokkal, röplapok, plakátok hasonmás-kiadásaival. A dokumentumokat késlekedésünkről, mulasztásainkról s az ellenállás erői összefogásának a tékozló hiányáról. Itt vannak az illegális Kommunista Párt nemzetet ébresztő felhívásai („A még mindig tétlen magyar nép felelősségéről"), és itt vannak a megtorlatlan gaztettek dokumentumai is. A német vezérkar úgy dönt, hogy Budapestet feláldozza, kiürítteti és erőddé változtatja („Tíz Budapest nem ér fel egy Bécscsel"), és Budapest népe ájultan nézi, hogyan fosztják ki a német rablók Csepelt, Újpest nagy üzemeit, hogy rakják lihegve teherautókra az élelmiszereket, a gyógyszereket és a gépeket, hogyan aknázzák alá hidainkat. Szeged népe a Budapest környékén harcoló honvédeinkhez könyörög: „Ne engedjétek, hogy Budapest német erőddé váljon", és a mindnyájunkhoz szóló „Kiszabadítani az ellenállás elfogott hőseit a Margitkörúti fogházból!" hatástalan maradt. A szétzüllött honvédséget a fasiszta hadseregbe osztották be, SS legények tizedelték őket útközben. Egy röplap azt kérdi: „Hol van a fiam?" Háromszázezer magyar anya kérdezte ezt.

Homályos odukban úgy élt a főváros népe, hogy alig tudott arról, mi történik az országban. Mikor kilépett onnan, mintha vezekelne, semmiről sem akart tudni: romot takarított, telehordta a Vérmezőt, nekiállt az újjá-

[1] *Hazánk felszabadulása (1944—1945).* Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Szerk. TISZAY Andor. Bp. 1955, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 316 l.

építésnek. Amikor tizedik évfordulóját ünnepelte az ország annak, hogy a szovjet hadsereg szabadságot és békét hozott nekünk, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár két másik könyvtár és TISZAY Andor saját gyűjtését is felhasználva kiadta fentebb ismertetett gyűjtését, 5238 tételes dokumentumgyűjteményét az 1946. aug. 1-ig terjedő anyag összesítését. Azóta sok részpublikáció, de ehhez hasonló méretű és színvonalú összefoglaló mű éveink legsötétebbjéről nem jelent meg. Amikor a Párt tudományos folyóirata ismertette ezt a bibliográfiát és dokumentumgyűjteményt — elismerve erényeit, megemlítve hiányait, — hozzáfűzte: „nagy könyvtárainknak, de vidéki könyvtárainknak is tovább és több leleménnyel kell folytatniok a gyűjtést."[2] Igen, az ország sok pontján folyt partizántevékenység adatgyűjtése hiányos. Arról is csak e visszaemlékező napokban olvastunk hogy a Budai Önkéntes Ezrednek 247 hősi halottja volt. Az intelem nem fogant meg, pedig nemzetnevelő feladatról van szó.

2.

Bele kell néznünk a húsz év gazdaságtörténetébe is. Nemcsak a hidakat és a vasútvonalakat kellett újjáépíteni: a társadalmat is, arányosan fejlesztve a különböző termelési ágazatokat. A két világháború között országunkat úgy osztályozták: „közepesen fejlett ipari ország". Most elmaradt ipari ország lettünk. Elsősorban a fővárosban összpontosult üzemek váltak használhatatlanokká. Mihelyt az élelmezés problémái a Debrceceni Ideiglenes Kormány és a kommunisták vezette főváros erőfeszítései nyomán úgy ahogy megoldódtak, és megszületett a forint, elkezdődhetett a munka komolyabb része is. Csepel munkásai már 1945 januárjában birtokukba veszik a Weiss Manfréd üzemeket, megkezdődik az újjáépítés és termelő munka a Mávagban, a Ganz Hajóban, februárban a Wolfner gyárban, a Phöbus-ban, a Budakalászi Textilművekben, a Jutagyárban stb. Az újjáépítés fő ereje, az országot vezető munkásosztály a termelés megindításával is megbírkózott. A nagyipar államosítása nagy erőforrásokat jelentett, a munkás-paraszt összefogás kedvező társadalmi perspektívákat igért. Megtörtént a csoda, hogy a három évre tervezett újjáépítés két év és öt hónap alatt befejeződött. 1949-ben a magyar ipar 28%-kal termelt többet, mint 1938-ban.[3]

Jöttek a gyorsítás évei (1950—1955 között). Az ipari termelésben elért nagy eredmények érthető módon ennek a termelő ágnak biztosítottak előnyöket. Korábban elképzelhetetlennek tartott nagy beruházásokat és a mi gazdasági adottságaink közepette nélkülözhetetlen nyersanyagbehozatalt. „A beruházások színvonala egyes években — írja BOGNÁR József — a nemzeti jövedelem 25—27%-át is elérte." A mezőgazdaság ezalatt nem fejlődött, exportja, amely korábban exportunk nagyobb részét tette ki, visszaesett. Mindez egyensúly-zavarokra vezetett a fogyasztásban.

Az 1957 utáni új gazdaságpolitika, elsősorban a termelőszövetkezetek átszervezése, jelentős mezőgazdasági beruházások, általában a termelési

[2] *Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény hazánk felszabadulásáról.* Társad. Szle. 1956. 137. l.

[3] Ezek és a még említendő adatok az *Information Hungary* c. enciklopédikus műben BOGNÁR József professzor tanulmányában: *Gazdaságpolitikánk és gazdasági fejlődésünk a felszabadulás óta.* Röv. lásd a *Valóság.* 1964. 8. sz. 1—13. l.

ágazatok arányos fejlődésének kedvező intézkedések minden egyensúlyzavart kiküszöböltek. 1958—1962 között a mezőgazdaság termelésnövekedése elérte a 24%-ot, bár a mezőgazdasági népesség az ország népességén belül 1 millióval csökkent.

3.

Ne a mérleg kilengéseinek adatait keressük a táblázatokban, hanem azokat az eredményeket, amelyek a jövőt alapozzák meg: kialakult az ipari és mezőgazdasági vezetők tapasztalatokkal, tudással rendelkező tábora, a termeléssel szoros kapcsolatban álló tudósok és műszaki értelmiségiek rétege és az *„emberbe történő beruházások"* révén egy nagyobb szakmai tudású munkásosztály. Közben tanúi lettünk a természettudományok és a műszaki tudományok gyorsuló fejlődésének, a tudományos felfedezések egyre gyorsabb alkalmazásának a termelésben, a komplex gépesítés és automatizálás kiterjesztésének és egy addig elképzelhetetlen hevességű világversenynek a műszaki színvonalért. Az SZKP XXII. Kongresszusa programjának az a tétele, hogy „a kommunizmus építése folyamatában a tudomány teljes mértékben közvetlen termelő erővé válik",[4] kormányunk programjának is egyik vezérgondolata lett. Közelebb hozni a tudományt a termeléshez, az *oktatási reform* során a felsőfokú oktatásba beépíteni a szakmai gyakorlatokat, elmélyíteni a máris rohamosan kiszélesedett közép- és felsőfokú levelezőoktatást és általában a tudományos ismeretek terjesztését dolgozóink körében.

A tudományos tájékoztatás — egyik előfeltétele a tudomány termelő erővé válásának — kiépítése, tudományos és műszaki könyvtárainkban kezdeteiben megvolt már a felszabadulás évében. Kb. 1958 óta a fejlődés itt is gyorsulóban van. Ez a tekintélyes apparátus 1963-ban 1624 tudományos és szakkönyvtár 76 millió 480 ezer Ft értékű állománygyarapodással[5] potenciálisan kétségtelenül alkalmas arra, hogy kutatóinknak, mérnökeinknek elméleti jellegű vagy műszaki fejlesztési problémái megoldásában segítséget nyújtson. Könyvtárra menő kiadványok ismertetik szolgáltatásaikat, módszereiket és a náluk fellelhető forrásanyagot. Propagandájuk kifogástalan, mégsem eléggé ismert műszaki kutatóink körében. Még csak rövid ideje annak, hogy iparunk átszervezése során „nagyvállalataink nemcsak a termelésnek, hanem a hozzájuk tartozó tudományos kutatásnak és műszaki fejlesztésnek is gazdái",[6] s így a vállalati dokumentációs apparátusok ma már a tájékoztatás rendszerének legfontosabb részei lettek. Várható tehát, hogy kutatóink közreműködése a termelésben így közvetlenebb lesz, s hogy a jövőben a két tájékoztató hálózat együttműködése útján jobban fogják felhasználni azt a feltáró munkát, amelyet tudományos és szakkönyvtáraink végeznek.

Reméljük, hogy a gazdasági életünket jellemző nagyobb önnállóság az együttműködő két tájékoztatási rendszerben is növelni fogja a felelősséget.

[4] Ezekbe a tudományokba mi beleértjük a közgazdaságtant és üzemgazdaságot is. K. B.

[5] *Központi Statisztikai Hivatal. Tudományos és szakkönyvtárak.* 1963. Bp. 1964. 16. l.

[6] GARAM József: *Az ismeretanyag nemzeti vagyon.* Magyarország. 1964. 37. sz. 17. l.

EMANUELE CASAMASSIMA

A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések

A Biblioteca Corvinával kapcsolatos, régi hagyományokkal rendelkező és módszereiben kifinomodott tanulmányok, mint ismeretes, utánzásra méltó és részben végleges[1] eredményekhez vezettek, legalábbis a gyűjtemény kialakulását, e gyűjteménynek a Quattrocento művelődéstörténetében való jelentőségét, a kódexek sorsát, a miniatúrát (legújabban gyönyörködhettünk abban a szép kötetben, amely BERKOVITS Ilona műve[2]), valamint a köteteket illetően. A kutatás most a megmaradt kódexek írásának a vizsgálatára összpontosul, továbbá a másolók és a kalligrafusok személyének a meghatározására és értékelésére törekszik. A paleográfiának a humanista kor megismerése terén legújabban elért eredményei a Corvina kutatásokban jelentős módon tükröződnek. Rendelkezésünkre állnak annak a rendszeres munkának első eredményei, amelyeket a kérdés egyik szakértője — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának a vezetője — ért el Petrus CENNINIUSról, MÁTYÁS király scriptoráról 1958-ban írt tanulmányával;[3] a *Scriptorium* 1963. évi első kötetében megjelent tanulmányában[4] a kérdés magyar kutatója egybegyűjti és összehangolja a másolókra és az írástípusokra vonatkozó adatok nagy részét, amelyek szétszóródtak a Corvina Könyvtárról szóló mérhetetlenül gazdag irodalomban. A kutatásnak mégis csak a kezdetén vagyunk: a közlések közül igen sok arra vár, hogy kritikai szempontból való felülvizsgálásuk megtörténjék; nem kicsi a száma azoknak az írásoknak, amelyek bár keltezéssel vannak ellátva, és azonosításuk is megtörtént, mégis pontos meghatározásra szorulnak; azoknak a kódexeknek a betűtípusai (litterae), amelyeket nem szignáltak a másolók (vagyis a kódexek jelentős része) bármiféle osztályozástól is még nagyon távol vannak. Végül még meg kell kísérelni a levéltári kutatás (elsősorban a firenzei Archivio di Stato-ra kell gondolni) nehezen járható és bizonytalan útját, amely a stilisztikai vizsgálat elengedhetetlen kiegészítője.

Egyes meghatározott kérdésekre vonatkozó megjegyzéseim szerény hozzájárulások kívánnak lenni a Corvin-kódexekkel foglalkozó tanulmányok új irányzatához. Engedtessék meg nekem, hogy észrevételeim alapján újbóli

[1] Vö. ZOLNAI Klára—FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma.* Bp. 1942. és a legújabb kutatásokra vonatkozó irodalom: CSAPODI—GÁRDONYI K.: *Les scripteurs de la Bibliothèque du roi Mathias.* Scriptorium. XVIII. 1963. I. 25—49. l.

[2] BERKOVITS E.: *Miniature del Rinascimento nella biblioteca di Mattia Corvino.* Milano, 1964.

[3] CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai: Petrus Cenninius.* Magy. Könyvszemle, 1958. 327—344. l.

[4] CSAPODINÉ: *Les scripteurs . . .*

megvizsgálásra javaslatba kerüljön néhány kódex, amelynek eredete korábban tisztázottnak s a másolók személye bizonyítottnak látszott. Ezek közül számos megállapítás „raison d'être"-je inkább a hagyományon alapult, mintsem bizonyított megalapozottságukban. Gyűjtésem hézagos lesz: kevés másoló neve esik ki a hagyományos jegyzékből, kevés kódex kerül ki egyik vagy másik másolóra vonatkozó katalógusból, két vagy három kézirat többékevésbé jelentős keltezése kiigazításra szorul, végül néhány régi feltevést megerősíthetünk.[5]

A két időszak első részében, amelyben megnövekszik a Corvin-kódexek állománya, vagyis azokban az években, amelyek 1470 körüliek (a másik időszak, mint tudjuk, MÁTYÁS uralkodásának utolsó éveire esik), kevés másoló neve ismeretes. A kódexek a legtöbb esetben nem különböznek egymástól különleges módon, a „littera antiqua" minősége és a díszítés alapján, amely ugyancsak régimódi, fehér indafonatos, úgyis mondhatnánk, hogy a korabeli firenzei scriptorok középértékű terméke: olyan kötetek ezek, amelyek kétségen kívüli esztétikai értékük mellett le nem tagadható korlátokkal jelentkeznek mind az írás kalligrafikus jellegét, mind pedig a szöveg általános képét illetően. Minden bizonnyal jelentősége van annak, ha e Corvin-kódexek közül nem egyet (pl. azoknak a kódexeknek javarészét, amelyeket a budapesti Egyetemi Könyvtár őríz[6]) hagyományosan Vespasiano da BISTICCI „bottega"-jából származtatnak. Szabad legyen kimondani, hogy ez a megállapítás, amely semmiképpen sem bántó, miután általános jellegű, és mert nem von maga után stílusítéletet, gyakran minden alapot nélkülöz. ULLMANt idézve[7] megismételjük, hogy nem beszélhetünk olyan írás- vagy miniatúra-stílusról, amelyet Vespasiano da BISTICCI sugalmazott volna, amely sajátos lett volna azokra a kötetekre, amelyeket ő egyszerűen átiratott vagy még egyszerűbben eladott.

A Corvin-kódexek katalógusában ezekre az évekre vonatkoztatva tehát, „a könyvkereskedők hercegén" (akit egyébként a jelek szerint csak két kéziratban említenek meg),[8] és Giovan Francesco MARZI da S. Gemignanon kívül, aki egy szerény figura, s aki három kódexet jelöl meg kézjegyével,[9] két

[5] Mielőtt tovább jutnánk, bizonyos kérdések tisztázásra szorulnak. Az első megfontolás a „Corvin-kódexek" kifejezéssel kapcsolatos; ennek tanulmányomban a következő értelmet adom: ide tartoznak azok a kéziratok, amelyeket kimondottan MÁTYÁS király számára készítettek és könyvtárának állományába soroltak; továbbá más eredetű kéziratok, amelyek történetük adott időpontjában e gyűjteményhez tartoztak; végül olyan kódexek, amelyeket a Bibliotheca Corvina számára készítettek, de amelyek az uralkodó halála következtében sosem jutottak el Budára. Tanulmányom olvasása során könnyű lesz megállapítani, hogy vizsgálódásaim a humanista betűtípusra („litterae") korlátozódnak.

[6] Így BERKOVITS idézett művében általában a dekoráció (díszítés) alapján VESPASIANO bottegájában készülteknek tekintik a budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 2., 3., 6., 7., 8., 10." kódexeit. (Vö. 119—121. l.)

[7] ULLMAN, B. L.: *The origin and development of humanistic script*. Roma, 1960. 131—133. l.

[8] A budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 1": C. 1^{v} „Vespasianus librarius florentinus fecit fieri Florentiae"; a bécsi Nemzeti Könyvtár „Cod. Lat. 139", a hátsó tábla belső részén: „Vespasianus florentinus vendidit."

[9] A bécsi („Cod. Lat. 22." és „Cod. Lat. 10489") és a newyorki Public Library (Collection Spencer) LIVIUS-kódexei. Gio. Francesco MARZI da S. Gemignano régi betűtípussal író scriptorra ld. DE MARINIS, T.: *La Biblioteca napoletana dei re d'Aragona*. Milano, 1947—1952. I. 105. l. n. 9. II. 167. l. és IV. 249. t. MARZI 1440-ben született; két kódexben „librarius"-ként írja alá magát. A MARZI-ak családfáját a Dei iratok között lehet megtalálni a firenzei Állami Levéltárban, XXXI, 37.

jelentékeny másolóval: Gherardo di Giovanni del CIRIAGIOval és Pietro CENNINIvel találkozunk. CIRIAGIO, vagyis a firenzei második régi betűtípussal író „scriptores" nemzedék egyik legjelentősebbikének neve hagyományosan össze van kapcsolva a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek „Cod. philol. 36." kötetével, amely ARISZTOTELÉSZ *Liber physicorum*-át tartalmazza Johannes ARGYROPYLUS latin fordításában.[10]

Ennek a felfogásnak (amelyet, ha fenntartással is, elfogadott CSAPODINÉ) az előzményeire való egyetlen utalás elég ahhoz, hogy kimutassuk: jellegzetes szakmai félreértéssel állunk szemben. A valóságban ezt a kéziratot azok, akiknek módjukban állt megvizsgálni, sosem tulajdonították Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO kezemunkájának. Chr. G. HEYNE, aki filológus és a kéziratok jó ismerője, e kódexszel kapcsolatban 1782-ben írt szakavatott levelében a firenzei másoló írására utalt sokkal inkább azért, hogy általánosságban megjelölje a betűtípust, amely humanista jellegű, mintsem, hogy neki tulajdonította volna a kódex írását. Körülbelül egy évszázaddal később, 1884-ben, O. von GEBHARDT, akinek a göttingeni kódex szakavatott, részletes leírását köszönhetjük, annak érdekében, hogy HEYNE egyik kitételével kapcsolatban[11] a téves értelmezésnek még a látszatát is elkerülje, határozottan, kifejezetten tagadta, e levelet értelmezve, hogy a „Cod. philol. 36"-ot CIRIAGIO kezemunkájának lehetne tulajdonítani: „Jener Ciriagi war sicher nicht der Schreiber der Göttinger Aristoteleshandschrift."[12]

Ezen a ponton, von GEBHARDT szavahihetősége alapján, aki pedig értékes szakértő volt, ha szomorú szívvel is, de máris kitörölhetjük a Bibliotheca Corvina másolóinak a jegyzékéből a termékeny CIRIAGIO nevét. A stílus minőségében olyannyira eltérő írások összehasonlításának az eredménye ezúttal nem ad helyet bizonytalanságoknak, az összehasonlítás döntő jellegű: Gherardo di Giovanni del CIRIAGO mesterkéletlen, erőteljes, a POGGIANO által készített[13] mintához hű antikváját semmiképpen sem lehet összetéveszteni a göttingeni Egyetemi Könyvtár „Cod. philol. 36." szabályos, sőt stilizált, de ugyanakkor erő és jelleg nélküli írásaival.

Eltérő a hibatípusa annak a Corvin-kódexnek, amely egy másik német könyvtár állományába tartozik. Battista GUARINI *De ordine docendi ac studendi* című és a jénai Egyetemi Könyvtárban őrzött (Bos. 8°.1) kis művének a végén, c. 34^{v} a következő időmegjelölés található: „E Ferraria XVII. Aprilis 1459". A kódex keletkezésének ezt az időpontját ma habozás nélkül elfogadják, ez az idő egy hónap különbséggel megfelel a mű elkészítésének (1459. március 17) az időpontjával; egy névtelen ferrarai scriptor is helyet kapott ily módon a Corvina Könyvtár másolói között.[14] Nos, ez a beírás, amely a másolat elkészítési idejét jelzi, azonnal gyanúsnak tűnik; az út rövid

[10] Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* ... 37. l. *Verzeichniss der Handschriften im preussischen Staate.* I. Hannover 1. Göttingen 1. Berlin, 1893. 11—12. 1.

[11] „Ich habe einen Poggius de varietate fortunae vor mir, der fast eben der Hand zu seyn scheinet: An diesem stehet am Ende Scripti per me Gherardum Johannis Ciriagi civem et notarium florentium de a. 1450, die 17 junii". Chr. G. HEYNE levelét O. Von GEBHARDT tette közzé (l. köv. jegyzetet).

[12] GEBHARDT, O. von: *Ein Codex Corvinianus in der Universitätsbibliothek zu Göttingen.* Cbl. Bibl. Wes. I. 1884. 133—151. l., kül. 149—150. l. jegyzetben.

[13] CIRIAGIO régi betűtípusára ld. ULLMAN: *Id. m.* 111—118., 128—130., 132—134. l. és 60—63. ábr. CIRIAGIO írására vonatk. értékelésre ld. CENCETTI, G.: *Lineamenti di storia della scrittura latina.* Bologna, 1956. 273—275. l.

[14] Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* ... 35. l.

a kételytől a bizonyosságig annak a megállapításában, hogy itt egészen más dologról van szó, még akkor is, ha a kéziratot nem áll módunkban megvizsgálni. Erika TRÖGER cikkében[15] olvashatjuk a kódex leírását. Ebből könnyen megállapíthatjuk, hogy a másolat átírásának a feltételezett ideje a valóságban GUARINO Veronese fiához írt levelének „datum"-a; ez a levél ennek a kódexszövegnek a végén, ahhoz kapcsolódva maradt ránk. Egybevetve mindezt GUARINO levelezésével,[16] megerősíthetjük ezt a következtetést, am lyre alig volt szükség. A jénai kódexen kívül ugyanez a „datum", amely egyébként GUARINO Veronesének megszokott kifejezési formája, feltűnik a berlini „Lat. 4° 566" jelzetűben is. Battista GUARINI értekezésének a jénai Egyetemi Könyvtárban levő másolata ferrarai eredetű lehet; de ezt, ha lehetséges, más ismertető elemek alapján kell majd megállapítani, elsősorban az írás és a díszítés vizsgálatával. A kódex vizsgálata a keltezés miatt is nyilvánvalóan szükséges: 1459. április 17-e csak az a határidő, amelyet követően végezték el a másolást.

A Corvin-kódexek írástanulmányozása legjelentősebb eredményeként könyvelhetjük el azoknak a kéziratoknak a jegyzékét, amelyeket filológiai pontossága miatt rendkívüli képességű másolónak, szövegek kiadójának, Pietro CENNINInek[17] köszönhetünk. Ahhoz az 1467-ből való három kódexhez, amelyeket CENNINI szignált (az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 160" jelzetű CURTIUS Rufusa, a krakkói FRONTINUS, amely a Czartoryski Könyvtár 1514. kódexe, Blondus FLAVIUS *Roma instaurata* c. munkája a győri Püspöki Papnevelde Könyvtárában, „ms. I. 1."), CSAPODINÉ az írások kifogástalan összehasonlításával három másik kódexet sorolhatott: a bécsi Nemzeti Könyvtár birtokában levő DECEMBRIUS fordítású APPIANUSt („Cod. Lat. 133"), Asconius PEDIANUSnak az Országos Széchényi Könyvtárban levő *Enarrationes in Ciceronis orationes* c. művét („Clmae 427") és a budapesti Egyetemi Könyvtár SUETONIUSát („Cod. Lat. 13").[18] Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 415" (S. BASILIUS : *De divinitate filii et spiritus sancti, de spiritu sancto* Georgius TRAPEZUNTIUS fordításában) kézirata esetében, amely a letagadhatatlan régi kancelláriai írás sajátosságai és díszítése miatt már jóideje a humanista-másoló nevéhez van fűzve, CSAPODINÉ bizonytalannak mutatkozik, és véleményünk szerint nem helytelenül, hogy vajon felvegye-e vagy sem a CENNINI által másoltak közé. — MÁTYÁS király „scriptor"-ainak katalógusában ezzel szemben szerepel Pietro CENNINI munkájaként egészen váratlan módon ugyanennek a könyvtárnak a „Clmae 426" jelzetű kódexe, S. BASILIUS egy másik művének, a *Homiliae*-nek a másolata, EUSTACHIUS Diaconus latin fordításában.[19] Ez utóbbi tulajdonításáért engedtessék meg, hogy eltérő nézetünket kifejthessük. A két „litterae" egybevetése feleslegessé teszi a hosszú magyarázatot. Az Országos Széchényi Könyvtár általunk említett „Clmae 160" jelzetű CURTIUS Rufusa, amely szignált és datált, kitűnően képviseli CENNINI írását:[20] az ún. humanista kurziv könyv-

[15] TRÖGER, E.: *Handschriften aus der Bibliotheca Corvina in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik.* Zbl. Bibl. Wes. 78. 1964. 156—158. l.

[16] *Epistolario di Guarino Veronese,* raccolto, ordinato, illustrato da R. SABBADINI. II. Venezia, 1916. nr. 911. 655—656. l.

[17] Vö. elsősorban ULLMAN: *Id. m.* 70., 123—126., 132. l.

[18] CSAPODI—GÁRDONYI: . . . *Petrus Cenninius.*

[19] CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 46. l.

[20] A facsimilét ld. CSAPODINÉ: *Id. m.* 11. t.

írást, amelyet Niccolo NICCOLI alakított ki a század elején, a firenzei bastard humanista jellegű („all'antica", ahogy abban az időben mondották) átdolgozásával. A „Clmae 426"[21] írásának közös vonásai vannak Pietro CENNINI betűtípusával csupán a kort illetően, ha akarjuk, de részben és más módon a ductus kurzív jellegében. Nyilvánvalóan egy késő gótikus írástípusról van szó, ráadásul olyan írás formájában, amelyet nem-olasz jellegűnek lehetne elnevezni. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a kódex díszítését HOFFMANN Edith egy budai miniátornak tulajdonította,[22] MÁTYÁS király első ún. címerfestőjének, és hogy HERMANN 1932-ben a kódexet magyar másoló művének tartotta.[23] A Magyarországon készített kódexekkel kapcsolatos kérdésekre a későbbiek során még visszatérünk.

MÁTYÁS király uralkodásának utolsó évtizede, ennek különösen néhány utolsó éve, annak az időszaknak felel meg, amiben sokkal gyakrabban szignálják és datálják a Corvin-kódexeket. Néhány éve Firenzében az írásban és a díszítésben lényeges változások következtek be; a miniátorok és másolók régi nemzedéke ugyan még működik, de megerősödik és helyet biztosít magának egy másik, modern nemzedék: a mértéktartó miniatúratípust, amelyet a fehér indafonatos díszítés képvisel, Gherardo és di Monte del FORA, valamint Attavante degli ATTAVANTI fényűző díszítései követik. Változások következtek be az antikva betűtípusban is, amely egyre inkább gondosan legömbölyített és elfinomított mértani alakzatokat ölt, harmonikusan megegyezve a könyvben alkalmazott epigrafikus fejezetkezdő, kapitális betűkkel. Ebben az időben találkozunk a Corvin-kódexek másolói között az 1400-as évek végén működő legnevezetesebb kalligráfusok nevével (ettől a korszaktól kezdve a fogalom meghatározása törvényessé válik). Ilyen kalligrafus Antonio SINIBALDI, aki a tiszta firenzei szabályok szerint kialakított antikva betűtípus utolsó képviselője,[24] továbbá Alessandro da VERRAZZANO, aki SINIBALDIval rokon,[25] a ferrarai Sigismondo de SIGISMONDI, aki Firenzében működött.

[21] BERKOVITS: *Id. m.* 29. ábra.

[22] HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének címerfestője.* Magy. Könyvszle, 1923. 171—175. l. BERKOVITS: *Id. m.* 84. l.

[23] HERMANN, H. J.: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 3. Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom.* (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VIII., Teil VI. (3.) 41. l., a „Clmae 426", azelőtt bécsi „Cod. Lat. 1076" („Vermutlich in Ofen um 1470 für den König Matthias Corvinus (1458—1490), wohl von einem ungarischen Schreiber geschrieben und von einem florentinischen Miniator illuminiert.") — Újra elolvasva CSAPODINÉ mindkét tanulmányát figyeltem fel arra, hogy a „Clmae 426" jelzetű kódex esetében minden valószínűség szerint nem lehet szó arról, hogy a kódexet új scriptornak kellene tulajdonítani, hanem csupán a szignatúrák egyszerű cseréjének esete foroghat fenn: valamilyen elnézés következtében a „Clmae 426" foglalta el illetéktelenül a „Clmae 415" helyét. Hogyan lehetne máskülönben megmagyarázni a kódex körül jelentkező csendet, a magyar kutató ugyanis e kódexet korábban (ld. a *Les scripteurs . . .* című tanulmányt) már CENNINInek tulajdonította.

[24] Antonio SINIBALDIra nézve ld. CSAPODINÉ utalásain kívül (*id. m.* 29—30. l.) ULLMAN: *Id. m.* 118—123., 126—128. l. és 64—68. ábrák; CENCETTI: *Id. m.* 273—274. l.; DE MARINIS: *Id. m.* I—II. passim. V., 2. ábra; SINIBALDI aláírása a neki tulajdonított három Corvin-kódex egyikén (Laur. Plut. 12. 10. S. AGOSTINO: *Questiones super genesim.* c. 300r).

[25] Alessandro da VERRAZANOra vonatkozóan (megjegyz. 1482—1506) ld. DE MARINIS: *Id. m.* I. 87—88. l. és II. 184., 323. l. Minden jel szerint azonos Alessandro di Bartolomeo di Lodovico di Ciece da VERRAZZANOval, aki 1453-ban született, és aki 1480-ban kijelentette, hogy „Al bancho con Francesco Girolami" áll, „con salario di fiorini 24 l'anno"; felesége Mária, a költő Giovanni NESI testvére. VERRAZANOnak

A XV. század végének stilizált betűformájával, amelynek talán SIGISMONDO a legtudatosabb művésze, és amelyet egy következő nemzedék írástechnikusai „antiqua tonda"-nak neveznek el, kisebb jelentőségű, Firenzében működő scriptorok műveiben is találkozunk. Így a modenai Este Könyvtár két Corvin-kódexében, amelyeknek másolója magára vonatkoztatja egyenruhaként TERENTIUS szentenciáját: „Omnium rerum vicissitudo est";[26] de találkozunk a Cante da Bonagio de CANTINIS által szignált kódexekben,[27] NICOLAUS presbyter FAVENTINUSnál, Franciscus COLLENSIS presbyternél (akit helytelenül az egy nemzedékkel korábban élt FRANCISCUS Florentinus presbyterrel tévesztenek össze),[28] a magát M. L. P. betűkkel szignáló másolónál, Martinus ANTONIUS presbyternél,[29] Ser Carolus Hilarii de FATARIIsnál, a magát MT monogrammal aláíró másolónál. Ez utolsónak említett másolóval kapcsolatban, akinek nevét egyszer talán meg lehet fejteni, megjegyezzük, hogy a Corvina irodalmában N sziglával vagy MJ monogrammal van megjelölve:[30] nem gondolom azonban, hogy bizonytalanságok merülhetnének fel a monogram olvasása körül.

Az ún. humanista kurzív könyvírás is, amely a tudósok írásformája volt, most finom változásokon megy át a „ductus" vonatkozásában, úi. kevésbé kötötté vált azzal a mintával szemben, amely NICCOLIig vezethető vissza, és amelyet felismerünk Pietro CENNINI kódexeiben. A Corvin-kódexek egy jelentős csoportjában megtaláljuk, e kódexek Marsilius FICINUS köréből származnak, és részben a filozófus műveit tartalmazzák.[31] E kéziratokkal kapcsolatban, amelyeket a wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothek-ben őriznek, két érdekes probléma merül fel: hogy vajon a másolás munkája kinek tulajdonítható.

---

ismerjük néhány vulgáris fordítását. Vö. COSENZA, M. E.: *Biographical and bibliographica dictionary of the Italian humanists.* Boston, 1962. IV. 3606.; DE MARINIS: *Id. m.* I. 1. feltételezi, hogy azonos VERRAZZANOval az a másoló, aki egyes kódexekbe „Omnium rerum vicissitudo est" szentenciát beírja. Megjegyezzük, hogy e névnek „Verrakanus" formája nem létezik, és MONTFAUCON egy olvasási hibájából ered. Ld. az Alessandro VERRAZZANO által aláírt Corvináról készített fényképet (3. ábra). (Marcianabeli cod. Lat. App. XIV. 35. CAPELLA, M.: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, c. 207r.)

[26] két ESTE könyvtárbeli Corvinán (Cod. Lat. 391, Miscellanea patristica; Cod. Lat. 425, Ammiano Marcellino) a dátumban megtaláljuk a terentiusi szentenciát az ESTE könyvtárbeli „Cod. Lat. 429" *(Vite di Plutarco)* kódexben. A másoló kilétére vonatkozó feltételezést illetően ld. az Alessandro da VERRAZZANOra vonatkozó jegyzetet.

[27] Cante di Bonagio de CANTINISre ld. DE MARINIS: *Id. m.* II. 10. l. és III. 8—9. t.

[28] Franciscus COLLENSIS, vagyis da COLLE VAL D'ELSA, aki 1485 és 1490 közt átírta Leon Battista ALBERTI *De re edicatoria* c. művét („Cod. Lat. C. o. 330" Olmütz, Káptalani Könyvtár „Presbyter Franciscus Collensis scripsit Florentiae), nem téveszthető össze nyilvánvalóan azzal a FRANCISCUS-szal, aki firenzeinek vallja magát, S. DIONISUS Aeropagita *De coelesti hierarchia*, a besançoni Bibliothèque Publique 166. sz. kódexében („C. 1440; Absolvi presbyter ego indignus Francischus Florentie civitate oriundus, pridie Kalendas octobris MCCCCLVII"); vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 35. l. A két kódex írásának egybevetése (egyiknek sem ismerem a reprodukcióját) ezt a helyesbítést csak megerősítheti.

[29] A firenzei Martino ANTONIora ld. DE MARINIS: *Id. m.* I. 70. l. II. 82. l. és III. 114. t.

[30] A *Biblioteca Corvinában* (olasz kiad.) a szigla *N* betűvé alakul át, 72. l. nr. 54; *MJ* viszont a forma, amelyet ugyancsak tévesen alkalmaz CSAPODINÉ: *Les scripteurs* . . . 42—43. l.

[31] Vö. KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum.* I. Firenze, 1937. LI—LII. l.

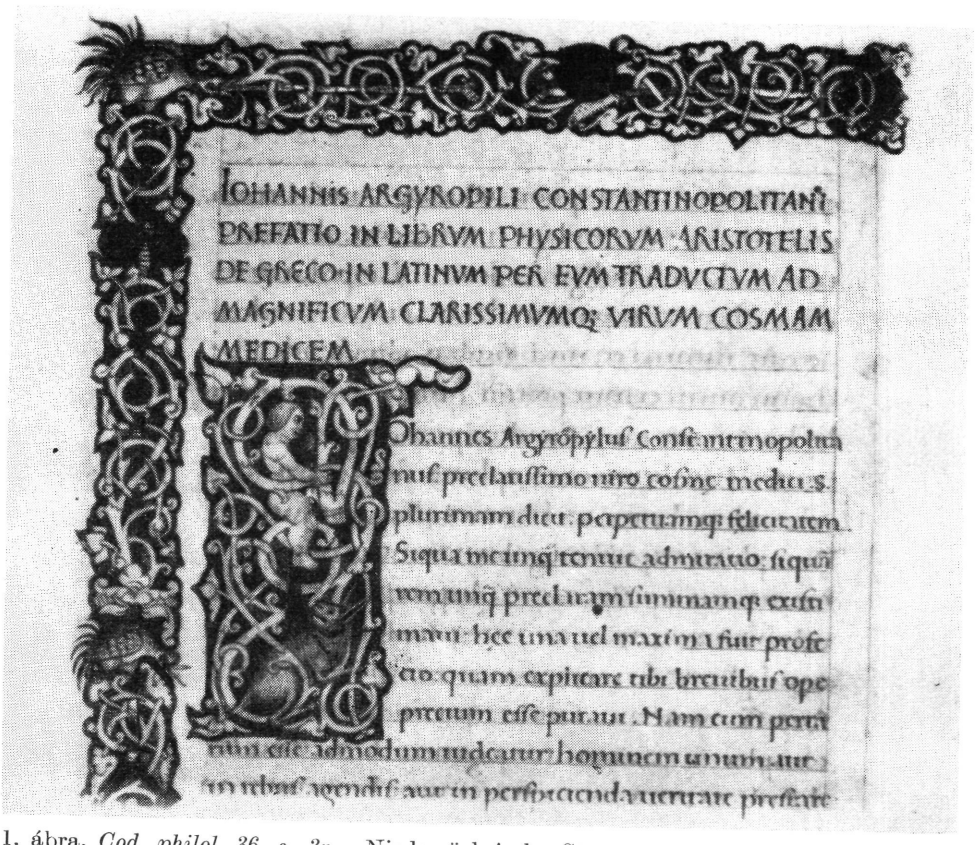
IOHANNIS ARGYROPILI CONSTANTINOPOLITANI
PREFATIO IN LIBRVM PHYSICORVM ARISTOTELIS
DE GRECO IN LATINVM PER EVM TRADVCTVM AD
MAGNIFICVM CLARISSIMVMQ; VIRVM COSMAM
MEDICEM

1. ábra. *Cod. philol. 36. c. 3r.* —Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen

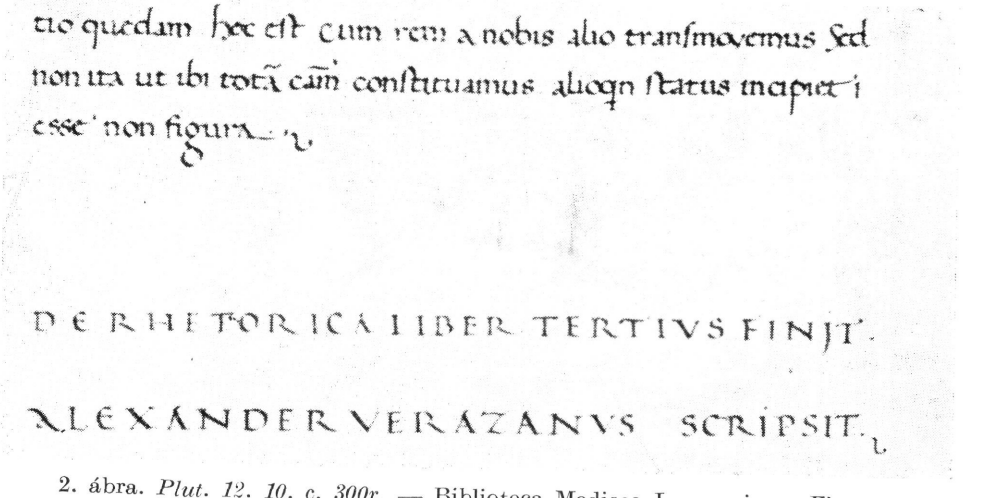
DE RHETORICA LIBER TERTIVS FINIT.

ALEXANDER VERAZANVS SCRIPSIT.

2. ábra. *Plut. 12. 10. c. 300r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

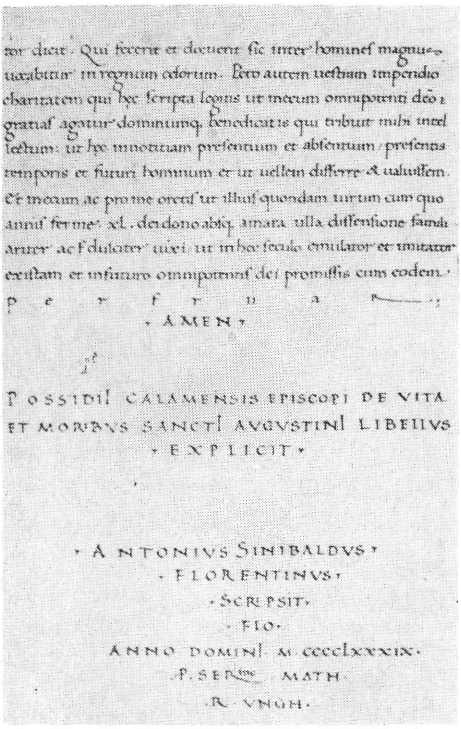

POSSIDII CALAMENSIS EPISCOPI DE VITA ET MORIBVS SANCTI AVGVSTINI LIBELLVS
EXPLICIT

ANTONIVS SINIBALDVS
FLORENTINVS
SCRIPSIT
FLO
ANNO DOMINI M CCCCLXXXXIX
P. SEP. MATH.
R. VNGH.

3. ábra. *Lat. App. XIV. 35. c. 207r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

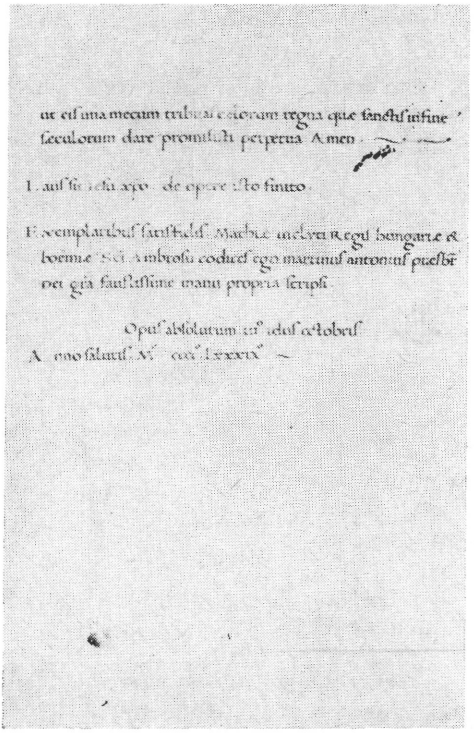

4. ábra. *Plut. 14. 22. c. 224v.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

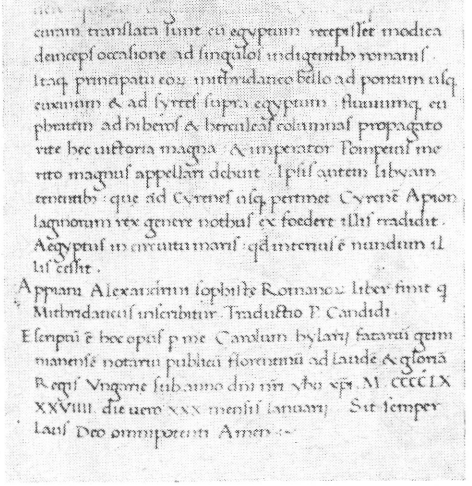

5. ábra. *Plut. 68. 19, c. 151r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

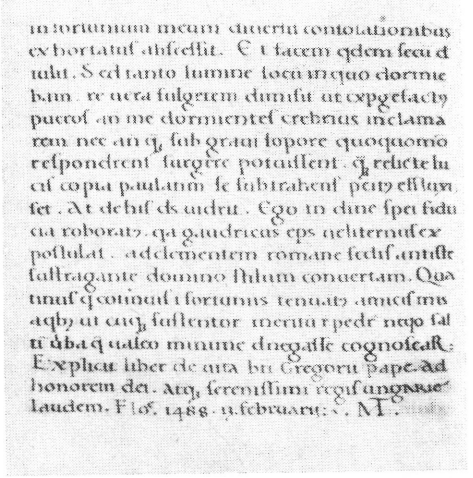

6. ábra. *Cod. Lat. 449, c. 293v.* — Biblioteca Estense, Modena

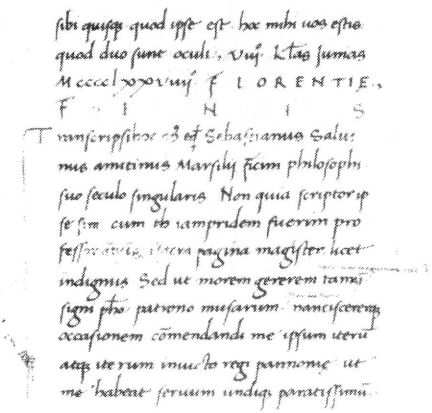

7. ábra. *12. Aug. 4°, c. 148r.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

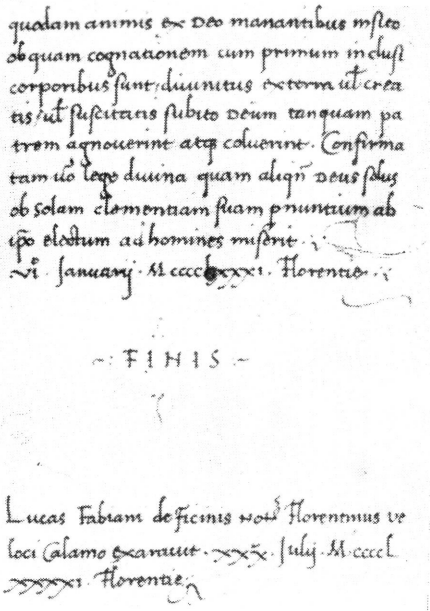

8. ábra. *Strozzi-gyűjtemény: 97, c. 205r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

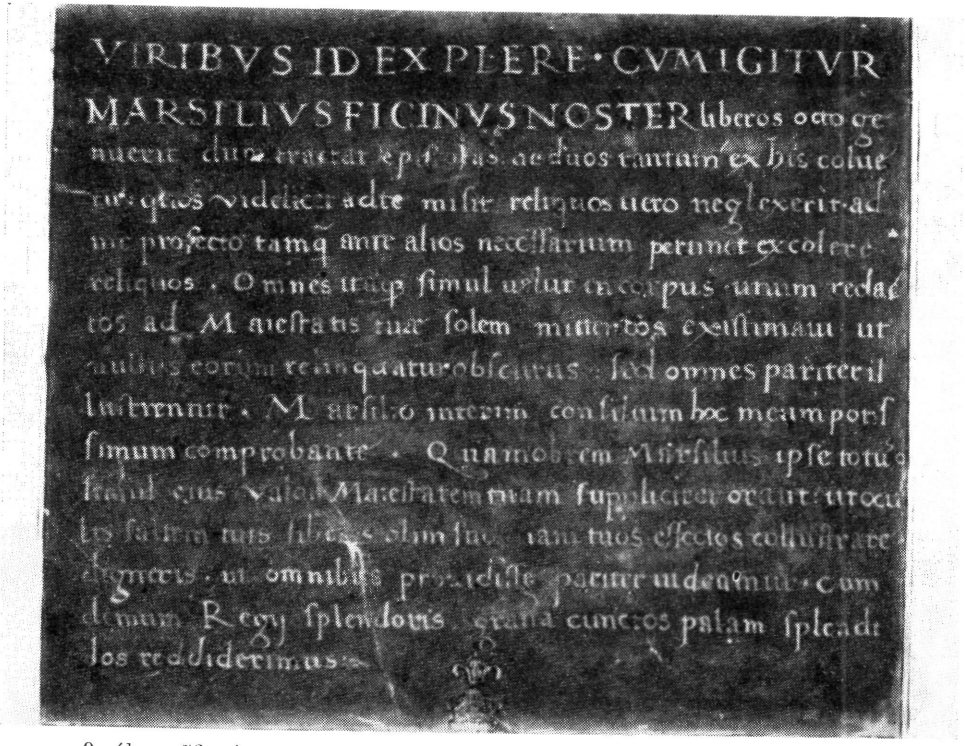

9. ábra. *73. Aug. fol., c. 1v.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

10. ábra. *73. Aug. fol., c. 2r.* — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

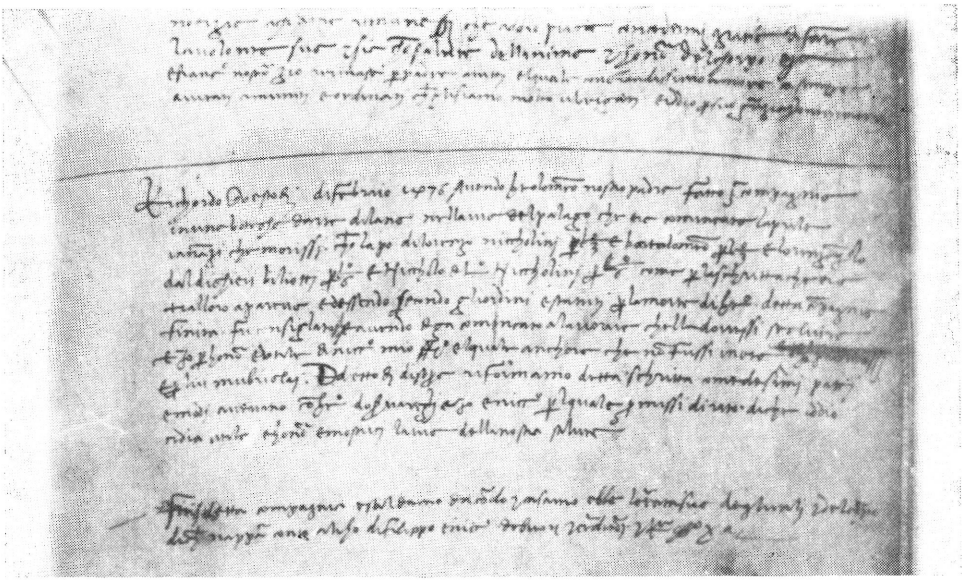

11. ábra. *Panciatichi-gyűjtemény: 134, c. 9r.* — Biblioteca Nazionale Centrale, Firenze

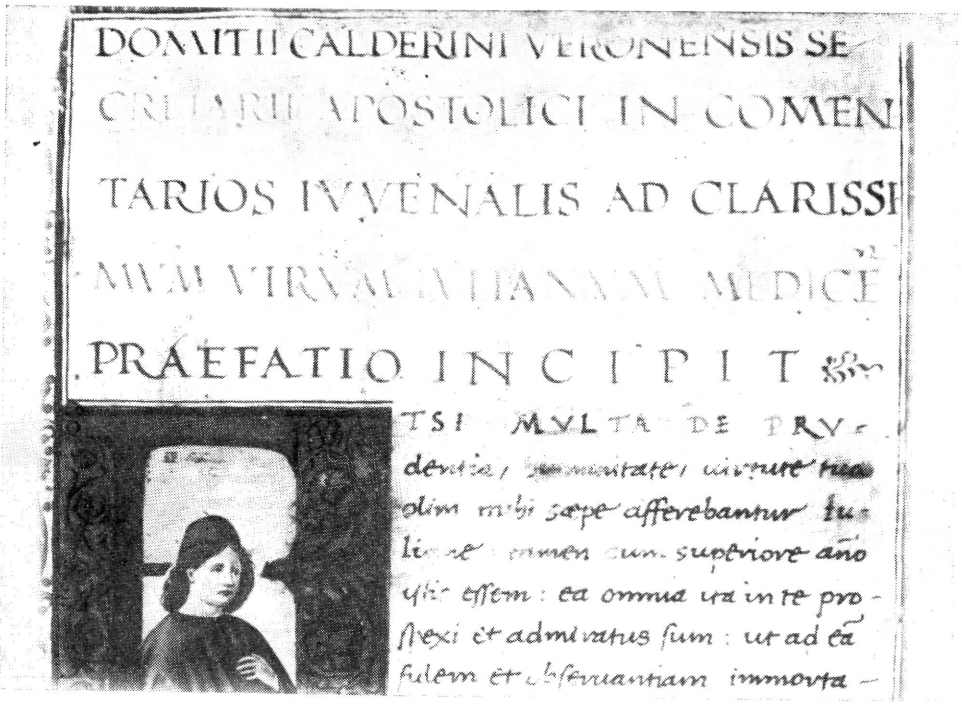

12. ábra. *Acquisti e doni 233, c. 1r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

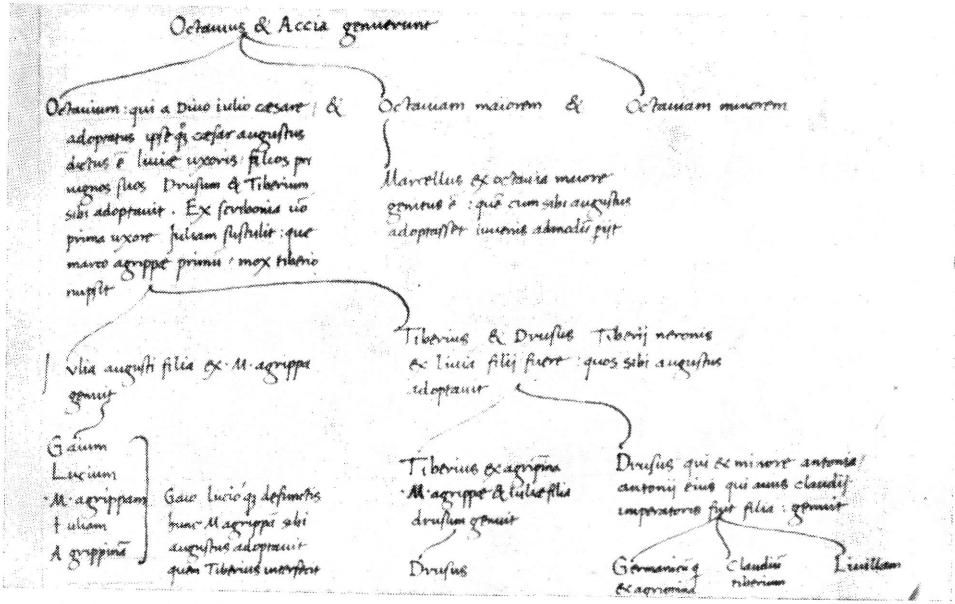

13. ábra. *Cod. Lat. X. 31, c. 97r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

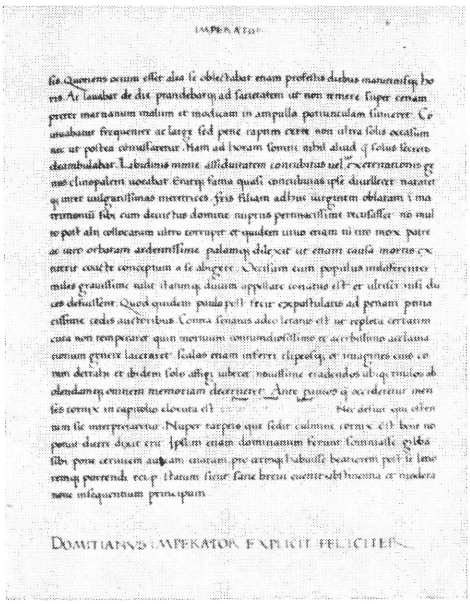

14. ábra. *Cod. Lat. X. 31, c. 93r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

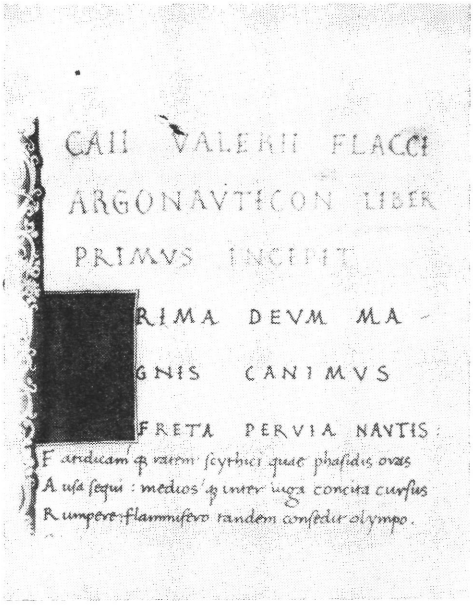

15. ábra. *Plut. 39. 36, c. 1r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

A két wolfenbütteli kézirat közül csak az egyikben, a „12. Aug. 4°" jelzetűben, amely FICINUS epistoláinak III. és IV. könyvét tartalmazza[32], tűnik fel a másoló szignatúrája: a kódex Sebastiano SALVINI, a művészetek tanárának és a teológia mesterének műve, aki másoló lett, mert a szignálás szerint kedvébe akart járni Francesco GIUGNInak és Marsilius FICINUSnak, és hogy MÁTYÁS királynál beajánltassa magát.[33] Megjegyezzük, hogy GIUGNI („Francisco Junio magnanimo civi") és FICINUS („Marsilio Ficino") neve csak kötelességszerűen van betoldva. Ám ezeket a szavakat is, kétségen kívül a másoló sajátkezűleg írta le. KRISTELLERnek Sebastiano SALVINIről szóló tanulmánya óta SALVINI bemutatására nincs szükség;[34] megjegyezhetjük mindamellett, hogy a filozófus számára, akinek rokona és meghitt bizalmasa volt, kódexet másolt („amicitia ad transcribendum ductus"). KRISTELLER a *Supplementum Ficinianum*ban Marsilius FICINUS többi másolójával együtt

[32] HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.* II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. IV. Wolfenbüttel, 1900. Nr. 3011. 161. l.

[33] C. 148r: „Transcripsi hoc opus equidem Sebastianus Salvinus amitinus Marsilii Ficini philosophi suo seculo singularis, non quia idem scriptor sim, cum iampridem fuerim professor artium et in sacra pagina magister licet indignus, sed ut morem gererem (fentebb: Francisco Junio magnanimo civi) tamquam insigni philosopho patrono musarum (fentebb: Marsilio Ficino) nanciscererque occasionem commendandi me ipsum iterum atque iterum invicto régi Pannonie ut me habeat servum undique paratissimum."

[34] KRISTELLER, P. O.: *Sebastiano Salvini, a Florentine humanist and theologian, and a member of Marsilio Ficino's Platonic Academy.* Didascaliae, Studies in honor of A. M. Albareda. New York, 1961. 205—243. l.

tartja nyilván: RUTILIUSszal, akit csak kódexátírásai révén ismernek és Ser Luca Fabiani de FICINISszel.[35]

Két másik wolfenbütteli kódex, úgy tűnik, ugyanannak a másolónak a műve, aki azt a régi kancelláriai írást alkalmazza, amely Sebastiano SALVINI betűtípusával rokon, de amely mégis eltér attól néhány sajátos részletében. E két kódex közül egyik a ,,2. Aug. 4°'', amely SINESIUS *De somniis* c. műve mellett FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét tartalmazza Filippo VALORInak MÁTYÁS királyhoz intézett bevezetésével. A másik kódex a ,,10. Aug. 4°'', amely PRISCIANUS Lidus szövegmagyarázatát tartalmazza TEOPHRASTUS *De intellectu et de phantasia* c. értekezéséhez FICINUS érveivel és Filippo VALORIhoz intézett bevezetésével.[36]

Van-e lehetőség arra, hogy megnevezzük e két wolfenbütteli kódex másolóját?

HOFFMANN Edith, akinek olyan sokat köszönhet a Corvin-kódexek díszítésével kapcsolatos kutatás, azt javasolta a betűtípus egybevetése alapján, hogy a két kódex másolóját FICINUS másik scriptorában, vagyis Ser Luca FABIANI személyében jelöljék meg, akiről korábban megemlékeztünk.[37] A kódex hovatartozását további kutatások és megfontolások nélkül elfogadták, mígnem CSAPODINÉ rámutatott arra, hogy a ,,2. Aug. 4°'' kódex (amely mint láttuk, SINESIUSszal együtt FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét is tartalmazza) másolója nem lehet FABIANUS, e megállapítás akadályára maga a filozófus mutat rá:[38] FICINUS valóban 1482. május 9-én Francesco BANDINIhez intézett levelében bejelentette, hogy epistoláinak két kötetét CORVIN MÁTYÁSnak ajánlotta fel és hozzátette, hogy Francesco GIUGNI kódexének átírásával foglalatoskodik.[39] CSAPODINÉ szerint e másolat felismerhető lenne a ,,2. Aug. 4°'' kódex jegyzete alapján. Ennek következtében mind ez a kódex, mind pedig a ,,10. Aug. 4°'', amely ugyanannak a kéznek az alkotása, inkább Francesco GIUGNInak tulajdonítható, mintsem Luca FABIANInak. CSAPODINÉ valójában függőben hagyja a döntést.

A kérdés megoldása — tehát, hogy Francesco GIUGNI vagy Luca FABIANI-e a kódex készítője — sokkal könnyebb, mint ahogy azt feltételezni lehetne. A megoldás kulcsa a CORVIN MÁTYÁShoz intézett levélben van, amelyet Filippo VALORI a ,,2. Aug. 4°'' kódex szövege elé helyezett:[40] ebből a levélből tudomást szerezhetünk arról, hogy a kódex, amelynek kivitelezését VALORI

[35] KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. CLXVIII. l.

[36] HEINEMANN: *Id. m.* IV. 113—114. l. nr. 2924 (2. August 4°), uo. tábla (c. 2^r) 149—150. l. nr. 2994 (10 Aug. 4°) és tábl. uo. (c. 1^v és 2^r).

[37] HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 103. l. Vö. FRAKNÓI G.—FÓGEL G.—GULYÁS P.—HOFFMANN E.: *Bibliotheca Corvina* . . . Magyarból ford. ZAMBRA L. Bp. 1927. (olasz kiad.) 82. l.

[38] CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 35—36. és 42. l.

[39] Dedicavi Matthiae invicto Pannoniae regi geminos nostrarum libros epistolarum, qui nunc Francisci Junii opera exscribuntur, IX Maii, 1482. *Opera*, 856. l. (id. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini* 243. l.)

[40] C. 1^v: „Philippus Valor civis Florentinus Mathiae serenissimo Pannoniae regi plurimum se commendat. Cum apud Marsilium Ficinum nostrum Platonicum legerem prohemium eius in tertium quartumque epistolarum suarum libros iamdiu tuae maiestati dicatos atque ille diceret se audisse volumen hoc ante triennium ad te missum obiter a latronibus interceptum, dedi operam ut libri rursum exscriberentur, sperans rem gratam et nostro Ficino et maiestati regiae me facturum. Praeterea cum legerem apud eundem, quo familiariter utor, Synesii Platonici librum de vaticinio somniorum ab eo nuper e graeca in latinam linguam translatum et adhuc certo carentem capite, Marsili inquam caput Regium in primis librum hunc admodum honestaret atque ex pusillo

vette gondjaiba, nem az a másolat, amelyre FICINUS céloz BANDINIhez írt levelében, hanem egy új kézirat. Az uralkodóhoz „ante triennium" küldött kötetről azt tartották, hogy a Magyarországba vivő hosszú utazás során rablók kezébe került („latronibus interceptum"). Filippo VALORI az új kéziratban egyesítette SINESIUS művét FICINUS epistoláinak két kötetével. S ez még nem minden. A két wolfenbütteli kódex gyors vizsgálata lehetővé teszi annak megállapítását, hogy FICINUS epistolái III. és IV. kötetének másolata nem ment veszendőbe, mint ahogy hitték. Ezt a kódexet ui. a Herzog-August-Bibliothekben őrzik ugyanazon a polcon, ahol a második másolatot. KRISTELLERrel egyetértve[41] határozottan elfogadhatjuk, hogy a „Cod. 12. Aug. 4°" gondozója, kiadója Francesco GIUGNI (FICINUS BANDINIhez intézett levelében GIUGNInak a másolat elkészítésével kapcsolatban nyilvánvalóan erre a szerepére célzott), a másoló pedig Sebastiano SALVINI.[42] Megkísérelhetjük tehát, hogy a kódex datálását közelebbről határozzuk meg: a BANDINIhez írt levélből tudjuk, hogy a „12. Aug. 4°" kódexet 1482-ben másolták; a „2. Aug. 4°" kódexet mintegy három évvel később írták, keletkezése az 1484—1485. években határozható meg. Erre a datálásra vonatkozóan egyébként megerősítést kaphatunk magában a kódexben: c. 30-on a III. könyv címéhez kapcsolódik a keltezés „Calendis octobribus 1484", s ez minden kétely nélkül az átírási munkára vonatkozik. Ettől a dátumtól számítva nem sokkal későbbi időben, úgy tűnik számomra, meghatározható a „10. Aug. 4°" keletkezése is, amely ugyanannak a kéznek a műve.

Azt hiszem végül, hogy e két kódex esetében hovatartozásukat illetően visszakanyarodhatunk Luca FABIANI személyéhez, akit HOFFMANN javasolt. Összehasonlításul a Laur. Strozzi gyűjteménye 97. kódexének az írástípusát használhatjuk fel, amelyet 1491-ben FABIANI szignált, és amely vegyes neoplatonista közleményeket tartalmaz.[43] Ha egy kódex hovatartozásának megállapítására csak az írástípus egybevetése szolgál alapul, valamint a XV. sz. utolsó éveinek régi kancelláriai írásmód-sajátossága — minden közös kultúra külső képe, mely intenzív kapcsolatok útján keletkezett utánzások, a gyors elterjedés révén — valóban nem vezethet el a teljes bizonyossághoz. Az azonosítás számomra mégis módfelett valószerű, hogy úgy mondjam, meggyőző.

Az előzőktől eltérően, a Herzog-August-Bibliothek e csoportjának utolsó kódexe, a „73. Aug. fol.", amely Marsilius FICINUS epistoláinak a VIII. kötetét tartalmazza[44] nincs átírva humanista kurzív írásra, hanem antikva betűtípusú. Nincs tehát összehasonlítási lehetőségünk Sebastiano SALVINI és Luca FABIANI eredeti írásával; a kérdés megoldásához a ficinusi körből

---

redderet grandiorem. Tum ille, oportune inquit admonuisti. Nam mihi quoque id in mentem venerat. Regium itaque libro huic caput esto. Accipe precor libenti animo, serenissime Rex, et lege feliciter, quae ex Platonica officina Marsilii mittimus. Certo quoque scito Valoriam familiam esse maiestati tuae prae ceteris deditissimam nihilque ardentius exoptare quam regis parere mandatis". A levél KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum.* I. 66. l. A facsimile a *Bibliotheca Corvinában* 149. t.).

[41] KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum.* LII. 1; Uő: *Sebastiano Salvini.* 243. l.

[42] Most figyelek fel arra, hogy egy következő levélben FICINUS arról tesz említést, hogy az 1482. évi másolat írója SALVINI: „Exscripsit autem haec amitinus frater meus fere alter ego Sebastianus legitimus theologiae professor, XX Septembris 1482." Ld. *Opera.* 857—858. l. (ld. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini.* 243. l.)

[43] Vö. KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum.* XV. l.

[44] HEINEMANN: *Id. m.* III. 378—379. l. nr. 2706.

eredő betűtípusoknak a mostaninál jóval nagyobb ismeretére volna szükség. A kódex egy részére vonatkozólag mindazonáltal lehet valamit mondani. Filippo VALORInak MÁTYÁShoz írt bevezetése olyan betűtípussal írt, amely ductusában mintha valamilyen különbözőséget mutatna, ha formájában nem is, a szövegben alkalmazott antikvát illetően; olyan írástípusban készült, amely az egyes betűk szerkezetét tekintve szabálytalan jellegű, bizonytalan a betűvetés, amelyet egy dilettáns fáradozásának lehetne mondani. Lehetünk-e olyan merészek, hogy ebben az írástípusban felismerhetjük Filippo VALORI kezét, aki másolóvá képezi magát csak azért, hogy ezzel is megtisztelje MÁTYÁS királyt? Nem ismerem VALORInak egyetlen biztosan tőle származó antikváját sem. Másrészről a „Cod. 73. Aug. fol." betűtípusának VALORI szokványos kurzív írásával való összehasonlítása — mintáját láthatjuk ennek a *Ricordanze della famiglia Valori* című, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale 134. jelzetű Panciatichi gyűjteményhez tartozó kéziratban[45] — kevés fényt jelenthet a kérdés megvilágítására. Egyelőre a kérdés felvetésére korlátozom a mondanivalómat. Bizonyos minden vonatkozásban, hogy Filippo VALORI írása, ellentétben az általános állítással, nem ismerhető fel abban a MÁTYÁShoz intézett levélben, amely a SINESIUS-kódex („2. Aug. 4°") szövege előtt van. Ez a levél ugyanannak a kéznek az írása, amely a szöveget is írta: vagyis, ha elfogadjuk HOFFMANN Edithnek a kódex származásáról vallott állítását: Ser Luca FABIANIé.

Bartolomeo della FONTE illusztris neve alatt négy Corvin-kódex szerepel: egy laurenzianabeli, egy wolfenbütteli, egy müncheni és egy velencei marcianabeli[46]. Az első, Domizius CALDERINUS JUVENALIS-kommentárja (Laur. Acquisti e doni 233) és a második kódex, mely Bartolomeo della FONTE *Opera exquisitissimáját*[47] tartalmazza, minden bizonnyal ugyanannak a kéznek a műve; felismerhető ez a marcianabeli „Lat. X. 31." néhány jegyzettel ellátott lapján és utószó vázlatain. Ez a kötet vegyes tartalmú, SUETONIUS, PLINIUS, EUTROPIUS stb. írásait foglalja magában. Ezzel szemben nem látom felismerhetőnek ugyanennek a kéznek a művét, mint ahogy FÓGEL állítja, a szöveg írástípusában is. A laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódex jegyzetei régi kancelláriai írásmódot képviselnek, ez az írásmód rokon azzal, amelyet Marsilius FICINUS másolói használtak.

A müncheni „Cod. Lat. 341", amely Tomasius SENECA[48] *Historia Bononiensisét* tartalmazza, paleográfiai szempontból semmiféle kapcsolatban sincs az előző kéziratokkal: félgótikus átírás, amely nem sokkal a XV. század után keletkezett, s amelyet általánosságban Pó-völgye környékinek lehetne elnevezni. A „Clm 341." jelzetű kódexnek a többi kódexekkel való gyenge kapcsolatát az a 33 vers jelenti, amely a mű tartalmát foglalja össze, e verseket egy papírlapra írták, amelyet a kötés belsejébe ragasztottak; FÓGELhez csatlakozva (aki egyébként nem számol saját megállapításával) e sorok Bartolomeo della FONTE kezeírásai lennének. Annak érdekében, hogy ezen a ponton záró-

[45] *Ministero della Pubblica Istruzione. Indici e cataloghi. VII. I codici Panciatichiani della R. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.* I. 3. Roma, 1893. 210—213. l.

[46] Vö. *Bibliotheca Corvina,* 70., 83., 76., 74. l. Ld. még CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 31—32. l.

[47] HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.* II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. III. Wolfenbüttel, 1898. 242—243. l. nr. 2522 és uo. tábl. (c. 1^r).

[48] A facsimile tanulmányozható a *Bibliotheca Corviná*-ban 133. tábl.

következtetéshez jussunk, ami egyébként a kódex külső történetét és nem az írásmód körüli problémát érinti, a müncheni kódexnek ezt a papírlapját vagy annak fényképmásolatát kellene összehasonlítani ennek a csoportnak a többi kéziratával; erre az összehasonlításra eddig nem nyílt lehetőségem. Ami a többi kódexet illeti, csupán azt jegyezhetjük meg, hogy a régi típusú kancelláriai betű egyesíti a laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódexek néhány lapját. Ennek összehasonlítása Bartolomeo della FONTE hitelesnek tekinthető könyvtári írásmódjával, amelyet a laurenzianabeli „39.36" jelzetű kézirat képvisel (ezt a kódexet, Valerius FLACCUS *Argonautica* c. művét a humanista barátja, Francesco SASSETTI számára írta[49]), FÓGEL véleményét látszik megerősíteni.

Az a régi megállapítás tehát, amely a Corvin-kódexeknek ezt a csoportját Bartolomeo della FONTE művének tekintette, részben ma is kiállja a próbát. A kérdést azonban újra meg kell vizsgálni, az ismeretek új, szélesebb bázisáról kell elindulni, a kéziratok elemzésével, a betűtípusok összehasonlításával. Bartolomeo della FONTE kiemelkedő személyiség, akit sokféle szempont szerint kell tanulmányozni (G. MARCHESI műve elavult); nem lehet utolsó sorbeli az ő másolói és korrektori működése. Egyelőre, ami Bartolomeo della FONTÉnak a Bibliotheca Corvinában való jelenlétét illeti, nem szabad túlmenni a betűtípus alakjának általános vizsgálatán.

Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 426" kódexe, amelyet, mint megállapítottuk, helytelenül Pietro CENNINInek tulajdonítanak, ama sok kódexek egyike, amelyet Magyarországon állítottak elő. Az 1470 körüli években vagy nem sokkal azután magyar miniátorok, főleg MÁTYÁS király ismeretlen első ún. címerfestője által díszített kéziratok között elsősorban HERMANN munkája nyomán általánosságban felismerték számos termékét annak a másolóműhelynek, amelyet az uralkodó a könyvtárhoz csatolt. Paleográfiai szempontból természetesen a legérdekesebbek a humanista írásmóddal írt kódexek. A régi betűtípusnak a magyar másolók által való utánzása a Corvin-kódexekkel kapcsolatos paleográfiának talán a legnagyobb feladata. Ha a dátumokra figyelünk (sok kódex esetében 1460 és 1470 közt járunk és egy vagy két kódex esetében ennek az évtizednek az első éveiben), el kell ismernünk, hogy a humanista grafikai reform első, Alpokon túli elterjedésének a tanújeleivel állunk szemben: ugyanúgy, mint a reneszánsz művészete, az olasz humanizmus által kialakított írástípus is igen kedvező talajra talált Magyarországon. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy az új betűtípus utánzása a budai másolóműhelyben ugyanarra az időre esik, ha nem korábbi időpontra, mint a grafikai reform elterjedése a német nyelvű országokban (nem veszem tekintetbe, természetesen az elszigetelt utánzási tényeket, amelyek kivételt alkotnak, mint pl. az antikva megjelenése a melki apátságban, ROSENHEIM Péter apátsága alatt).

A probléma, amely tehát felette összetett, nehéz, s amelyet még nehezebbé tesz az a körülmény, hogy a díszítés ezekben a kéziratokban firenzei és magyar vagy egészen firenzei alakban jelenik meg, a kérdés tehát még messze van, nem mondjuk, hogy részleges vagy ideiglenes megoldásoktól, de egyenesen attól, hogy egyáltalában fel lehessen vetni. Engedtessék meg nekem, hogy ezzel kapcsolatban egy elsőnek elhangzó megjegyzést tegyek, amely csupán három kódexre vonatkozik. A bécsi „Lat. 44." kódex (REGIO-

[49] MARCHESI, C.: *Bartolomeo della Fonte*. Catania, 1900. 139. l.

MONTANUS *Epitome Almagesti Ptolomei*[50] és az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 422" és „430" kódexei (XENOPHON írásai FILELFO és LAPO da Castiglionchio fordításában; ISOCRATES beszédei LAPO fordításában)[51] azonos típusú régi betűkkel írottak, ugyanabban a modorban, ha nem is ugyanazzal a kézzel. Megjegyezhető, az írott lap általános hasonlóságán kívül, néhány betűnek, mint pl. a *g*, *f*, *s*, a *ct* kapcsolásának a sajátos alakja, a kezdőbetűk rajza. A megegyezések, úgy mondhatnánk a kézenfekvőek, nagyobbaknak tűnnek REGIOMONTANUS és XENOPHON között. Mind a három kódexben az írás utánzásnak hat: a másoló az új betűtípust elfogadta, és olyan eredménnyel alkalmazta, amely mindennek mondható, csak középszerűnek nem, elárulja azonban, hogy egy másfajta szokásos „manus"-ról van szó, amely inkább kancelláriai, mint „antiquarius' jellegű. Ami a stílust illeti, a másoló vagy a másolók eredeti kialakulása későgótikusnak volna mondható. Mindez felismerhető a betű testének és szárának a viszonyában, az *f* és az *s* betűk fonalszerű megjelenésében, a kerek *r* betű gyakori használatában, egymásmelletti betűk szembehelyezkedő íveinek gyakori összevonásában, az álló *r* betű alakjában, amelyet egy vonás jelez a vonal felett, a jobboldal felé. Emlékeztetünk arra, hogy mind a három kódexben, mint elismerték, a díszítés egyetlen miniátornak, MÁTYÁS király ún. első címerfestőjének a munkája.

Ezzel rokon modort, de szabályosabb, erőteljesebb vonalakkal, egy jobban átérzett utánzást véltek felismerni más, Magyarországon díszített, régi betűtípusú kódexekben és részben Firenzében is.[52] Ezen a ponton azonban, és talán túlságosan is előrehaladtam egy kevésbé ismert területen, véget érnek az én jegyzeteim, észrevételeim és megjegyzéseim;[53] mindezek végkövetkeztetéseként megengedem magamnak, hogy kifejezésre juttassak egy óhajt, amely sok tudósban közös, azt, hogy egy nem távoli jövőben tegyék közzé az összes Corvin-kódexek írástípusának fényképgyűjteményét; ez a „corpus" páratlan értékű forrás lesz a XV. század második fele humanista írástípusainak a tanulmányozásához, és ugyanakkor a legméltóbb emlékműve lesz magának MÁTYÁS királynak és könyvtárának.

Fordította TOMBOR Tibor

[50] HERMANN, H. J.: *Id. m.* 85. l. és XXIV. t.

[51] Korábbi bécsi „Cod. Lat. 178" és „Cod. Lat. 256"; vö. HERMANN: *Id. m.* 39. és 40. l. A facsimilék tanulmányozhatók: BERKOVITS: *Id. m.* 30. és 28. ábráin.

[52] Elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár következő kódexeire gondolok: „Clmae 412" (korábban bécsi „Cod. Lat. 2363"), „Clmae 417" (korábban bécsi „Cod. Lat. 25"), „Clmae 428" (korábban bécsi „Cod. Lat. 2343"), „Clmae 429" (korábban bécsi „Cod. Lat. 1079") és talán „Clmae 370". Ld. a facsimiléket BERKOVITS: *Id. m.* XXI, XXIV—XXXI, XLIV, XLIII és az utolsót, illetve amely 1462 szeptembere előtti: XLII. t. A korábban bécsi kódexekre (1933-ig) vö. HERMANN: *Id. m.* id. köt. a vonatkozó számoknál.

[53] Rövid utalás két másolóra, akik nem szerepelnek CSAPODINÉ felsorolásában: nem ismerem, fényképmásolatban sem, a „Cod. Lat. V. 3. B/107" Corvinát, amely a salzburgi Studienbibliothek állományába tartozik *(Herodiani historiarum libri VIII.* A. BONFINI fordításában, membr. XV. sz. cc. 128), melyben az alábbi aláírás olvasható (c. 128r): „Ad serenissimum Regem Mathiam Herodiani ab Antonio Bonfine traducti et a Jo. Francisco Comite Augustali et familiare pontificio transcripti ob magnam in Regem Ungariae et Boiemiae devocionem. Finis." Vö. *Bibliotheca Corvina.* 76. l. nr. 90. BONFINIval kapcsolatban: meg kell még oldani hiteles írások alapján azt a kérdést, hogy a *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* „Clmae 421", korábban „Cod. Lat. 2365" (Bécs) sajátkezűleg írott-e, mint ahogy feltételezné a c. 5v. megjegyzése: „Manus Bonfinis nostri propria avunculi"; az írás humanista kurzív, könnyed jellegű (vö. BERKOVITS: *Id. m.* 127. l. és XXXVII. t.).

CATALOGVS LIBRORVM QVOS IOAN. SAMBVCVS VEL SVOS TYPIS EDIDIT, VEL BIBLIOTHECÆ ALIENA PIGNORA PRODIDIT, VEL PRÆcipuè adhuc diuulganda pra manibus habet.

TAbellæ Dialect: in vſum Hefflmari Vienn: 1547.
Homeri opera correxit, nouis indicibus expedijt. Argent. 1552.
Luciani opera Scholjs, artificij notatione illuſtrauit. Argent. Baſil.
Conciones Xenophontis, pòſt aliorum vertit, artificio diſtinxit Baſil.
Cæſſ: effigies cum Hiſtorijs emendauit, auxitue Argent.
Platonis Axioch: Alcibiad. vertit, interpretatus Lutetiæ. 1564. Vienn:
Petri Ranzani Epitomen rerum Vngaricarum cum ſuo auctario primus produxit. Vienn. 1554.
Vegetij Mulomodic: correxit, purgauit Baſil. Perna.
Carminum ſuorum velut Pammetron edidit, Rhetor. Dial. compendia. Patauij. 1555.
Nili precationes, Hipolyti Thebani de ortu Mariæ vertit libellum. Patauij 1555.
De imitatione Ciceronis Dialogos tres Lutetiæ, pòſt Antuerp. 1564.
Emblemata aucta, & quintùm recuſa. Antuerp: Plant.
Trophæa Claſſica Iani Auſtrij Authore Samb. Antuerp.
Ioannis Stobæi Eclogas Phyſicas protulit. Ibidem.
Iconès Philoſ: & Medicorum cum elogiolis. Plant.
Nonni Dioniſiacon 24. lib. Græcos. Ibidem.
Ariſtæneti Epiſtolas amatorias Græcè. Ibidem.
Gregorij Nazanzeni floſculos ſalutares collegit, ediditq; Ibidem.
Theophyl. in acta Apoſtolorum. Colon:
Baſilicorum ſummam extulit, per Leonclaium Baſil.
Emanuelis Parœneſes ad Filium cum Theoriani, & Damaſceni contra Manicheos diſputationibus per Leoncla: Ibid.
Pædiaſimi γνώμαι & indica quædam per Ioach: Camer: Lypſiæ.
Conſtantini Ducis naturalium libros, è Græco Latinos, per Auberium vulgò legi curauit. Baſil.
Apomazaris de inſomniorum ſignificationibus per Leoncla: VVechel.
Conſuetudines Vngariæ iterum correxit, auxit. Viennæ 1580.
In Hippocratem lectiones antiquas edidit Zuingerus cum Hippocr: Baſil.
Plautum, Lacrtium, Petronium, Lucretium partim emendauit. Antuerp.
Orationes funebres de obitu S. Herberſtain, & Singhmoſeri. Vienn:
Item de obitu G. Bonæ & Dn: à Stubenb. cum Epiſtolis. Patauij.
Item de Natali Chriſti. Auguſtæ. 1549.
Eiuſdem Argumenti Elegiæ ad Dn: Geyderum. Norimbergæ. 1579.
De Angelorum natura, officijs, libellus ad M. Otrer: Vienn: Carmine. 1566.
Iani Pannonij opera iterum emendatiora dimidioq; aucta edidit. Vien: 1568.
M. Glycæ & Manaſſæ Chronica. Baſil.
Sadoleti de conſolatione mortis Epiſtolam. Francfor. VVechel.
Horatij Poëticam, & Somnium Scipionis, Paraphraſibus, & ſcholijs illuſtrauit. Antuerp.
Hæſiodi opera & dies cum Batrachomyomachia Ferrar. 1557.
Plotinum à ſe emaculatum græcè primus edidit per Pernam 1581. Baſil.
Palladium in defract: Hyppocra. per Iun: Craſſum edidit. Ibidem.
Rerum Hiſpanicarum Tom. tertium edendum cum præfatione ſua curauit. 81. Francf. VVech:
Regum Vngar: vitas carminib: comprehendit. Vienn: 1565.
Chorographiæ eiuſdem Vngar: Tranſyl: Styriæ, Fori julij, in Theatr. Ortelij.
Italiam veterem, & Græciam eiuſdem Ortel: adhuc detinet.

QVÆ EDENDA CVRABIT, & quæ modò ſub prælo ſunt. 1582.

EVclidis opera ſuppeditata, cùm alijs eiuſdem Argumenti correctiſsi: per Daſypod: curat Lutet.
Chryſoloræ Epiſtolas græcas ad familiares cùm Beſſarionis, & Planudis. Item S. Patrum ad 600. nondum viſas, magnis ſumptibus à ſe collectas. Vulcanius detinet.
Euclidis opera, cum noua interpretatione ac demonſtrationib. aucta, Antonini, Albertini, cum Pſelli commentarijs in ſex Eucl: Grynæo miſit. Heydelberg:
Hephæſtionis de met[illegible], cùm Scholiaſte Philip. Abucare[illegible]rum emendauit, exemplorũ loca[illegible]uit. Plant: habet.
Ariſtotelem græcum, multis vigilijs expurgatum ſuppletis lacunis à ſe nunc Epiſc: edit. Baſil. 1583.
Dioſcor. innumeris antiquis lectionib. additum ſua opera exſudit H. Steph. 1581.
Boëtium græcè de conſol; Gazam περὶ συντάξεως cùm Iohannis Syncelli Syntaxi, Tryphonis opuſculo, Herodianum de Schematib. cõmiſit H. Steph. excudendos.
Leontij ſcholia hiſtorica in nouum Teſtamen: & Nazanzeni libros, Item Harmenopulum de canonibus ſacris, cùm quibusdam nauticis nouellis, & Hermopolytæ Paratitla, Zonaræ, & Philothei [illegible] Polybium multis locis ſaniorem, ac ſuppletum à ſe credidit Leonclaio excudenda. 1579.
In Quintilianum lectiones antiquas modò cogit, & Deo iuuante, breui expediet.
Fragmenta Poëmatum non excuſa Bembi, Sadoleti, Altilij, Pontani cùm ſua arte horatij, remiſit Pernæ. 1579.
Harmenopoli πρόχειρον iuris emendauit, ſcholia temerè cùm textu confuſa ſeparauit, Falcnburgio tradiderat.
Genealogiam Auſtriæ domus nouam, his diebus abſoluet.
Quæſtionum Dielecti: liber pro Iacobo Fuggero. Patauij. 1559.
Tumulorum Heroicorum, & miſcellaneorum librum ſuum, vnà cum Heroicorum Symbolorum, à ſe inuentorum appendice, iam expolit.
Greg: Corinthy, Ioan: Syceliotæ, Glycæi, Dyaræti comment: in Hermog: qui volet, facilè communicabit.
Stephani Alexandrini opus, cum Cleopatr: Democriti, Pelagij, Hoſtiani περὶ χρυσοποιΐας de multis ſecretis volumen propediem vertendum, edendumq; mittet.
Leontij cõmentariolos in Pentateuchon, Pſelli in cantica, Heraclæ Cathenam in Hiob, Polychronij in Prouerb. Salomo: In Oppianum Paraphraſin qui Nicandr. cõmentatus eſt Eutecni de piſcibus, aliquando proferet.
Bibliothecam Phocij, Sophonij de anima comment: cum Pauli Alexandrini Aſtrologicis quoq; communia ducit.
Dialogorum latinè à ſe ſcriptorum etiam ſacros libellos cum ocio interpolabit.
Campani Theoricas, Friderici Delphini, Gerardi Feltrenſis, Anglici, Ioan Archangeli Aſtronomica, cum N. de comitibus libello de motu octauæ Spheræ, Blanchini Geodeſiam cum inuectiuis contra Aſtrolog: tempus aliquando extrudet.
M. Syncelli quæſtiones ſacras cum Simeonis ritibus antiquis Eccleſiæ, græcè habet & ſimilia.
Theophili Eremitę peregrinat: terræ ſanctę libellus extat.
Nonni cuiuſdam in hiſtorica loca Nazanzeni lexicon.

Sed multò plura his in reliquis Bibliotheculæ, quæ hic ſtudiò præterij, cohibet: hæc quoq; munuſculum tantum amicorum conuitys, dd. 8. Kal: April: Anno 1583. Vienn:

J. Sambucus.

EMANUELE CASAMASSIMA: NOTE E OSSERVAZIONI SU ALCUNI COPISTI DEI CODICI CORVINIANI

Nel presente articolo vengono riproposte alla critica alcune identificazioni di copisti ed alcune attribuzioni di codici Corviniani. L'esame ha inizio dai manoscritti coevi al primo periodo della Bibliotheca Corvina. La *Physica* di ARISTOTELE in trad. latina, della Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek di Göttingen (Cod. philol. 36.), assegnata tradizionalmente a Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO, è in realtà fatica di un copista che non possiede le qualità di calligrafo del fiorentino, come risulta senza incertezze da un confronto tra le due „antiquae". Il manoscritto del *De ordine docendi ac studendi* di Battista GUARINI, della Universitätsbibliothek di Jena (Bos. 8°. 1.) attribuito ad un ignoto copista ferrarese e riferito al 1459 sul fondamento della scritta a c. 34^{v} „E Ferraria XVII. Aprilis 1459", è da ritenersi posteriore a questa data. È facile difatti rilevare come quella scritta costituisca il *datum* di una lettera di GUARINO Veronese al figlio, unita all'operetta di quest'ultimo, e non la data, come si è creduto, dell'esecuzione della copia. Il codice potrà pur essere di origine ferrarese; ma ciò attende di essere provato attraverso l'esame della scrittura e della decorazione.

Dopo avere accennato ai codici in umanistica corsiva (l'APPIANO della Biblioteca Nazionale di Vienna, l'Asconio PEDIANO della Biblioteca Nazionale Ungherese, e lo SVETONIO della Biblioteca Universitaria di Budapest) attribuiti dalla Signora Klara CSAPODI a Pietro CENNINI mediante un esemplare esame delle scritture, l'Autore critica l'assegnazione all'umanista-amanuense del S. BASILIO, *Omelie*, della Biblioteca Nazionale Ungherese (Clmae 426). È da supporre, tuttavia, che in questo caso non siamo di fronte ad una nuova attribuzione; si tratterà piuttosto dello scambio materiale di segnatura con un altro codice di S. BASILIO, della stessa Biblioteca, la cui scrittura presenta indubbie affinità con la „littera" del CENNINI (Clmae 415).

Successivamente si accenna, apportando alcune giunte e rettifiche, agli scrittori di lettera antica tonda che lavorarono per MATTIA nell'ultimo decennio del suo regno: i fiorentini Antonio SINIBALDI e Alessandro da VERRAZZANO, il ferrarese Sigismondo de' SIGISMONDI, attivo anche a Firenze. Non priva di pregi appare anche la antiqua tonda di alcuni copisti minori, i quali svolsero per lo più la loro opera a Firenze: Cante di BONAGIO DE CANTINIS, Nicolaus Presbyter FAVENTINUS, Franciscus COLLENSIS Presbyter, Martinus ANTONIUS Presbyter, ser Carolus Hilarii de FATARIIS, i monogrammisti MLP e MT, il copista, infine, che assume come divisa la sentenza Terenziana „Omnium rerum vicissitudo est" (Biblioteca Estense di Modena).

Interessanti problemi di attribuzione presentano i Corviniani della Herzog—August—Bibliothek di Wolfenbüttel, i quali provengono dalla cerchia di Marsilio FICINO e in parte sono stati editi a cura di Filippo VALORI, per farne omaggio a MATTIA. Mentre uno dei Guelferbitani — il 12. Aug. 4° *(Libri III—IV delle Epistole* di Marsilio FICINO) — reca la sottoscrizione dell'amanuense, il professore in arti e teologo Sebastiano SALVINI, congiunto e familiare del filosofo, altri due codici — 2. Aug. 4° *(De somniis* di SINESIO e *Libri III—IV delle Epistole* del FICINO) e 10. Aug. 4° *(Commento* di PRISCIANO Lido al trattato *De intellectu et de phantasia* di TEOFRASTO) — non presentano sottoscrizioni di copista. Riprendendo un'ipotesi affacciata da E. HOFFMANN, la lettera di questi due codici (si tratta di un'umanistica corsiva affine a quella di SALVINI, ma pure distinta da questa per talune particolarità) potrebbe assegnarsi con molta verosimiglianza ad un altro „scriptor" del FICINO, ossia a ser Luca FABIANO de Ficinis. Un confronto tra la scrittura di questi Guelferbitani e la „littera" certa del FABIANI (quale, ad esempio, l'umanistica corsiva del Laur. Strozziano 97, *Miscellanea neoplatonica* in trad. latina) sembra confermare, per quanto è possibile per questa diffusissima scrittura di dotti, l'attribuzione di E. HOFFMANN. La testimonianza di alcune lettere del FICINO e della prefazione di Filippo VALORI al codice 2. Aug. 4° consente di escludere un'attribuzione della scrittura di questi codici a Francesco GIUGNI e permette di stringerla più da vicino le datazioni: il 12. Aug. 4° può assegnarsi al 1482, mentre il 2. Aug. 4° può datarsi al 1484/1485; contemporanea a quest'ultimo manoscritto potrebbe essere l'esecuzione del 10. Aug. 4°. Un altro Guelferbitano appartenente alla medesima cerchia Ficiniana e dedicata a MATTIA, il 73. Aug. fol. *(Libri I—VIII delle Epistole* del FICINO), è trascritto in „littera antiqua", e non può quindi accostarsi, dal punto di vista grafico, ai codici precedenti. Per la scrittura di questo codice, e in particolare della prefazione di Filippo VALORI, si propone il quesito se l'amanuense non debba identificarsi con il VALORI stesso, che ha curato l'edizione. L'ipotesi, tuttavia, non sembra ricevere conferma da un confronto della scrittura del codice con la corsiva usuale del VALORI (Cod. Panciatichiano 134, *Ricordanze della famiglia Valori*, della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze).

L'attribuzione a Bartolomeo della FONTE, che risale al FÓGEL, dei codici Laur. Acquisti e doni 233 *(Commento a Giovenale* di Domizio CALDERINI), Guelferbitano 43. Aug. fol. *(Opera exquisitissima* di Bartolomeo della FONTE), Marciano Lat. X. 31 (SVETONIO, PLINIO, EUTROPIO, etc.), Cod. Lat. Monacense 341 *(Historia Bononiensis* di Tommaso SENECA) regge ancora in parte alla prova: la scrittura del Laurenziano e del Guelferbitano corrisponde esattamente all'umanistica corsiva certa del FONZIO (quale è rappresentata, ad esempio, nel Laur. 39. 36, *Argonautica* di Valerio FLACCO). Relativamente ad alcune carte si può fare il nome di Bartolomeo anche per il Marciano; è assolutamente da escludersi, invece, che sia opera di lui, almeno per quanto concerne la „littera" del testo, il Clm. 341, trascritto in una semigotica dell'Italia settentrionale.

Nell'ultima parte dell'articolo si accenna al compito più interessante e fecondo della paleografia dei Corviniani: vogliamo dire lo studio dell'imitazione della „littera antiqua" di maniera fiorentina nello scriptorium di Buda, per opera di copisti magiari. Come prima annotazione, si richiama l'attenzione degli specialisti sulla identità di stile e di maniera, se non addirittura di mano, che può riconoscersi tra le scritture del Viennese Lat. 44 *(Epitome Almagesti di Tolomeo* del REGIOMONTANO) e dei codici 422 e 430 della Biblioteca Nazionale Ungherese *(Scritti* di SENOFONTE in trad. latina; *Orazioni* di ISOCRATE in trad. latina). In nota si accenna ad altri codici in „antiqua", che sembrano opera di amanuensi ungheresi.

A conclusione dell'articolo l'Autore esprime l'augurio che possa vedersi presto la pubblicazione in facsimile delle scritture dei Corviniani: „corpus" che sarà di estrema mportanza storica e paleografica.

FERENC HERVAY

L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine

Quand j'avais étudié les caractères cyrilliques des livres du XVIe siècle imprimés en Transylvanie et en Valachie, j'ai pu constater que les caractères du fragment de deux colonnes, vieux-slave et roumain de l'évangéliaire de MATTHIEU[1] ne montrent ni identité, ni ressemblance aux caractères de CORESI ou de LŐRINC diák (clerc LAURENT). Même les recherches faites jusqu'à nos jours ne pouvaient pas établir le lieu d'impression de l'évagéliaire de PHILIPPE de Moldavie, édité en 1546.[2] D'une manière particulière les deux épées croisées avec la pointe en bas et une couronne dessus, qui se trouvent parmi les gravures du livre n'ont pas conduit aucun des chercheurs — autant que je sache — à la supposition que le livre ait été imprimé à Nagyszeben (Sibiu).[2a] C'est que les figures mentionnées sont les armoiries de la ville de Nagyszeben. Le fait qu'un catéchisme roumain fût imprimé avec des caractères cyrilliques en 1544 à Nagyszeben, confirme l'opinion qu'une imprimerie cyrillique fonctionnait aussi dans les années suivantes. Au cours des recherches ultérieures j'ai réussi à constater que les caractères de l'évangéliaire de deux colonnes, mentionné plus haut sont identiques avec les caractères de l'évangéliaire de 1546. De sorte que nous pouvons enrégistrer trois livres de caractères cyrilliques de Nagyszeben provenant de la première partie du XVIe siècle.

Une douzaine d'auteurs s'occupaient déjà des problèmes du premier catéchisme roumain,[3] bien que de nos jour aucun exemplaire ne soit plus connu. Son existence est attestée par deux sources contemporaines et par un témoin du siècle passé. Friedrich TEUTSCH[4] a publié en 1880 des comptes des Sièges Saxons à Nagyszeben le document suivant daté du 16 juillet 1544: „*Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione catechismi Valachici bibale fl. 2.*" Par conséquent Fr. TEUTSCH était de l'opinion que l'imprimerie appartenait au Sénat de la ville et que celui essayait par

[1] BIANU — HODOȘ — SIMONESCU: *Bibliografia românească veche.* T. I. București, 1903. p. 80—81. n. 25. T. IV. 1944. p. 172—173. (= *BRV.*)

[2] *BRV* T. IV. p. 2—3. n. 2.

[2a] C'est au mois d'avril 1964 que la description de la *BRV* T. IV. p. 2. a attiré mon attention sur la gravure et j'en ai tiré la conclusion que Nagyszeben était le lieu d'impression du livre. Gedeon BORSA a fait connaître mon observation à Zsigmond JAKÓ. Mon manuscrit était déjà dans la rédaction, quand la publication de JAKÓ: *A legrégibb román nyomtatvány* (Korunk. 23. 1964. p. 1530—36.), où il prend déjà position pour l'impression du livre à Nagyszeben, m'est parvenu.

[3] SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár.* T. II. Bp. 1885. n. 35. *BRV* T. I. p. 21—23. n. 5. Résumé de la documentation: CRĂCIUN, I.: *Catechismul românesc din 1544.* Sibiu—Cluj, 1945—46; avec traduction française complète.

[4] *Correspondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 3. 1880. p. 15.; 4. 1881. p. l.

cette publication la propagation des doctrines luthériennes parmi les Roumains. A la base des documents anciens de la ville il a constaté que PHILIPPUS PICTOR était bourgeois de Nagyszeben, et qu' il y détenait les fonctions d'interprête et de notaire. N. IORGA[5] a publié en 1900 de nombreux documents sur les voyages de PHILIPPE de 1537 à 1554 en Valachie où il était interprête. C'est I. MOGA[6] qui a résumé pour la dernière fois en 1946 les documents conservés sur PHILIPPE.

Heinrich WITTSTOCK a publié en 1858 une lettre[7] que le pasteur Adalbert WURMLOCH a écrit en 1546 de la ville transylvanienne Beszterce (Bistrica) au curé de Boroszló (Wrocław), Johann HESS. Parmi d'autres nous y pouvons lire: „*Translatus est catechismus in linguam Walachicam atque impressus Cibinii . . . caracteribus, ut vocant, Racianicis . . .*" Cette lettre a été publiée en traduction allemande en forme de feuille volante intitulée *Warhafftige Newe Zeitung aus dem Ungerlandt und Türckey . . .*[8]

Il résulte de tous les deux documents contemporains que le catéchisme, le premier livre roumain imprimé, a été fait à Nagyszeben. Plusieurs chercheurs[9] affirment pourtant qu'il a été imprimé à Tîrgoviște, et propagé à Nagyszeben. Selon leur opinion, dans ce temps-là aucune imprimerie n'existait à Nagyszeben, ni cyrillique ni latine. D'autre part deux livres nous sont restés provenant de l'atelier de Tîrgoviste, l'un de l'année 1545, l'autre de l'année 1547. V. MOLIN[10] constate fort bien que le catéchisme ne pouvait pas être fait à Tîrgoviște à cause de son caractère protestant, mais il le fait dériver erronément de l'atelier HONTER de Brassó (Brașov). Puisqu'à présent nous connaissons encore deux autres livres avec des caractères cyrilliques du milieu du XVIe siècle, dont la provenance de Nagyszeben n'est guère douteuse, nous n'avons aucune raison de chercher ailleurs le lieu d'impression du premier livre roumain.

Timotei CIPARIU chanoine savant de Balázsfalva (Blaj) a encore vu vers 1838 un exemplaire mutilé du catéchisme dans la bibliothèque du monastère Buna Vestire de Balázsfalva. Dix années plus tard il n'a plus retrouvé, le petit livre.[11] Il a décrit de mémoire parmi d'autres que le livre était imprimé par des types différents de ceux des autres livres roumains, c'est-à-dire des types des livres de CORESI imprimés à Brassó.

Les chercheurs en ont tiré la conclusion généralment acceptée que CIPARIU n'a pas vu le catéchisme roumain, connu par un exemplaire, imprimé avec les types de CORESI vers 1559—61, mais il a vu son prototype, celui de Szeben, imprimé en 1544.

[5] *Documente privitoare la Istoria Romanilor* culese de E. de HURMUZAKI. Vol. XI. București, 1900. p. 855., 856., 858., 860., 861., 865. (=HURMUZAKI.) Cf. *Korrespondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 44. 1921. p. 57—61.

[6] MOGA, I.: *Cine a fost Philippus Pictor?* Anuarul Inst. de Istorie Națională din Cluj. Vol. XI. Tirage à part.

[7] *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues.* Wien, 1858. p. 58.

[8] Cf. HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. Feuilles volantes, gazettes et pamphlets hongrois ou relatifs à la Hongrie, conservés à la Bibliothèque Nationale de Budapest 1480—1718.* Bp. 1948. n. 210.

[9] IORGA, N.: *Istoria literaturii religioase a romanilor pana la 1688.* București, 1904. p. 64—67. SCHULLERUS, *Korrespondenzbl. siebenbürg. Landesk.* 44. 1921. p. 57—61. *Completări și rectificări la bibliografia românească veche.* Glasul Bisericii. 19. 1960. p. 1042—1065. PANAITESCU: *Începuturile scrisului în limba romînă.* Noi contribuții. Studii și cercetări de bibliologie. T. V. 1963. p. 111.

[10] MOLIN, V.: *Interpretari noi în legătură cu catehismul de la Sibiu.* Mitropolie Ardealului. 5. 1960. p. 41—51.

[11] *Organulu Luminarei* (gazette). Blaj. 2. 1848. p. 301., 308—309.

Nous savons davantage de l'autre livre, de l'évangéliaire imprimé en 1546, puisque deux exemplaires en sont connus et son epilogue nous informe sur les circonstances de l'impression (excepté le lieu de l'impression). L'exemplaire de Leningrad est décrit par УНДОЛЬСИЙ[12] et КАРАТАЕВ[13], l'exemplaire d'Ungvár (Ужгород) par А. ПЕТРОВ[14] et МИКИТАСЬ[15] d'après examen immédiat.

L'épilogue appelle le livre *Cetvoroblagovestie*. Il nous renseigne sur le typographe PHILIPP' Moldavenin. N. IORGA[16] soulève en 1931 la possibilité de l'identité de PHILIPPUS Pictor et de PHILIPP' Moldavenin'. Des auteurs postérieurs comme I. MOGA et P. PANAITESCU[17] ont argumenté contre cette supposition. La langue du livre est le vieux slave ecclésiastique de rédaction médio-bulgare. Ce n'est que sur le territoire linguistique roumain qu'on a imprimé dans le XVIe siècle des livres pareils. Il est donc très probable que les deux PHILIPPES représentent la même personne, puisque ce n'est qu'un an et demi qui séparent l'impression des deux ouvrages: l'évangéliaire étant fait dans la première partie de l'année 1546. On peut à peine croire que dans ces années, quand on n'a imprimé des livres pour les Roumains qu'à Tîrgoviște et à Szeben un deuxième PHILIPPE typographe et une troisième imprimerie avec des caractères cyrilliques existât.

Les deux attributs ne contredisent point à son identité, au contraire ils en fournissent une preuve. L'attribut „pictor" ne signifie pas dans ce cas le maître des couleurs, mais un illustrateur, un graveur, peut-être même un graveur de caractères. Le fait que nous trouvons le monogramm de Philippe M. à côté de l'image du Sauveur assis (après l'introduction de l'évangile de MARC, au verso de la feuille précédante le texte de l'évangile) semble le prouver davantage. I. MOGA[18] publie aussi une mention des archives de Nagyszeben concernant PHILIPPE: „*Circumspectus magister Philippus pictor et scriba litterarum Valachicarum.*" Si PHILIPPE gravait lui-même ses types spécifiques, c'étaient les types du moine-typographe MACARIE, employés en Valachie dans les années 1507—12, qui lui servaient de prototype, de même qu'il suivait dans l'édition des évangiles l'évangéliaire de MACARIE, publié en 1512.

PHILIPPE mentionne probablement son origine moldave parce qu'il voulait propager son livre aussi en Moldavie. C'est ce que prouvent aussi les armoiries de xylogravure de la Moldavie à la fin du livre. Les habitants de Szeben ont donné donc à PHILIPPE l'attribut „pictor", mais il se nommait lui même „moldave".

Une preuve décisive pour la provenance du livre de Nagyszeben est l'ornement de xylogravure déjà mentionné: deux épées croisées, avec la pointe en bas et la couronne dessus, ce qui ne sont autre chose que les armoiries de Nagyszeben. Les même armoiries servent de filigranes sur les papiers fabriqués à Szeben[19] dans le dernier quart du siècle.

[12] УНДОЛЬСКИЙ, В. М.: *Очерк славяно-русской библиографии*. Москва, 1871. n. 26.
[13] КАРАТАЕВ, И.: *Описание славяно-русских книг*. Санктпетербург, 1883. n. 28.
[14] ПЕТРОВ, А.: *Старопечатныя церковныя книги в Мукачеве и Ужгороде*. Журналь Министерства Народнаго Просвещения. VI. 1891. № Juin. Cahier CCXXV. 210—211.
[15] МИКИТАСЬ, В. Л.: *Давні рукописи і стародруки*. Ужгородський Державний Университет. 1961. p. 54. n. 69.
[16] IORGA, N.: *Tipărături românești necunoscute*. Rev. Istor. 1931. p. 25.
[17] MOGA, l. c. p. 8. PANAITESCU, l. c. p. 114. note l.
[18] MOGA, l. c. p. l.
[19] JAKÓ Zs.: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Fasc. 2. 1962. fig. 6.

Dans l'épilogue la terminasion de l'impression du livre est précisément marquée: l'année 7054, 1546 après Jésus Christ, quand le cursus solis est 28, la littera dominicalis 3, le cursus lunae 19, le numerus aureus . . .,[20] l'indictio 4, le 22 juin. La littera dominicalis (Γ = 3 = c) et l'indictio correspondent réellement avec l'année 1546, mais le cycle de soleil est avec précision 26, et le cycle de lune est 5 d'après le calendrier byzantin. Le chiffre 28 correspond avec la témélia employé en Byzance. Nous trouvons les mêmes termes chronologiques dans les livres de Valachie en 1507—12 et en 1545—57,[21] excepté la littera dominicalis qui montre une influence culturelle occidentale, de sorte que nous pouvons affirmer avec une sûreté encore plus grande que le livre a été imprimé à Nagyszeben.

La supposition que le livre pouvait être imprimé aussi à Tîrgoviște est aussi possible, parce que l'impression d'un *Molitvenik* y fut terminé le 15 janvier 1545 et l'*Apostol* (c'est-à-dire les *Actes et les épîtres des apôtres*) fut commencé le 16 août 1546. Mais dans ce temps-là ce sont d'autres qui imprimaient à Tîrgoviște avec d'autres types plus petits.[22] Les types bien connus de Tîrgoviște ont été apportés à Brassó par le diacre CORESI et il les y employait jusqu'à 1581.

À la fin du livre on peut voir les armoiries des voïvodes moldaves: une tête de boeuf et près d'elle un croissant tourné à gauche. On a tiré à la base de ces armoiries ainsi que de l'attribut „moldave" de PHILIPPE la fausse conclusion que dans ce temps-là il y avait une imprimerie en Moldavie ou à Máramaros, et même on prétendait trouver le lieu exact de l'imprimerie dans le monastère orthodoxe de Körtvélyes (Peri) de Máramaros.[23] Quoique ce monastère ait été fondé en 1390 et fût le centre ecclésiastique des Roumains qui habitaient au dehors de la Transylvanie, au nord-est de la Hongrie, nous n'avons aucun document sur le fonctionnement d'une imprimerie dans cette région ni au XVIe siècle, ni plus tard.[24]

L'évangéliaire in-folio comprend 37 cahiers. Les cahiers ont 8 feuilles, excepté le premier qui en a 6, le dernier qui a 4 feuilles. Les pages comprennent 21—22 lignes, les caractères sont noirs et rouges. Les xylogravures du livre méritent une attention et une étude particulière, car elles sont après les gravures de l'atelier de HONTERUS de Brassó les ornements de livre de Transylvanie les plus anciens.

L'exemplaire de Leningrad un peu mutilé est parvenu de la bibliothèque de M. П. Погодин dans la bibliothèque publique. L'exemplaire de l'université d'Ungvár d'une conservation parfaite se trouvait précédemment dans la bibliothèque épiscopale orthodoxe.

Il y a un autre livre qui a été imprimé aussi avec les caractères du maître PHILIPPE. La bibliothèque Saltykov-Chtchedrin de Leningrad garde un

[20] Après le numerus aureus manque le chiffre.

[21] Dans les trois livres de MACARIE publiés en 1507—12 il n'y a pas d'année occidentale; nous la trouvons au contraire dans les deux oeuvres publiées à Tîrgoviște en 1545—47. Elle manque de nouveau généralement dans les livres des CORESI publiés en 1557—88, nous y trouvons seulement l'année byzantine. Cf. *BRV* T. I. p. 23—31., 514—516.; t. IV. p. 167.

[22] *BRV* ibid.

[23] *BRV* T. IV. p. 2—3.

[24] *Magy. Könyvszle.* 1909. p. 93.; 1911. p. 117.

fragment d'évangéliaire de deux colonnes vieux slave et roumain. Avec l'aide d'un microfilm qui en a été préparé, j'ai comparé les caractères des deux livres et j'ai constaté qu'ils sont parfaitement identiques.[25] Ces caractères ont embarrassé ceux qui ont étudié le livre jusqu' ici. Les uns l'ont attribué à CORESI, les autres à LŐRINC diák.[26] Les caractères les plus particuliers des livres du maître PHILIPPE sont Ч, М, Х, Д et *Ω*.

Les bibliographies[27] ont défini sans raison et par erreur l'année 1580 comme le temps du fragment mentionné. Puisque nous ne connaissons pas d'autres livres imprimés avec ces types, seulement l'évangéliaire de 1546 nous pouvons supposer à juste raison que peu de temps sépare l'un de l'autre. Les filigranes du papier des livres le prouvent aussi.

Le papier de l évangéliaire de 1546 montre encore un filigrane étranger, une tête de boeuf avec croix. C'est que dans la première partie de l'année on ne pouvait pas encore se procurer du papier de Brassó. Le moulin de papier de Brassó a commencé son travail au mois de mars 1546,[28] de sorte que ses produits ne pouvaient parvenir au marché que dans la deuxième partie de l'année. L'évangéliaire bilingue fut pourtant imprimé sur le papier de Brassó. Son filigrane qui représente les armoiries de Brassó prouve l'origine du papier à peu près des années 1547—48. Il est donc très probable que le livre soit sorti peu après 1546, encore dans la première partie du siècle, de l'atelier du maître PHILIPPE.

C'est le livre qui garde le texte roumain imprimé le plus ancien qui nous ait été conservé, la première traduction roumaine de l'évangile de MATTHIEU. Il est donc l'un des monuments linguistiques les plus importants de la langue roumaine. Il précède l'évangéliaire roumaine de CORESI, publié en 1561, dont l'édition de texte, le facsimilé et le glossaire ont paru il y a deux ans,[29] mais malheureusement ils ne sont pas comparés à ce texte encore plus âgé.

Le contenu original du livre est, à notre regret, peu connu. Le fragment in-folio qui nous est conservé comprend les cahiers N° 2—16, mais le 16e cahier n'a que 5 feuilles. Il manque les premiers 6 chapitres, la moitié du c. 113 et les c. 114—116, les derniers selon la division byzantine de l'évangile de MATTHIEU. Les cahiers ont 8 feuilles, les pages ont 23 lignes. Les caractères sont rouges et noirs. Le livre est orné par des initiales d'ornement à tresses et à fleurs. On y peut voir des inscriptions vieux-slave et roumain provenant d'une main du XVIIe siècle. La bibliothèque de Leningrad l'acquit en 1858 par l'agent LITOV qui achetait des livres en Valachie et Moldavie en 1857.

[25] S. PUSCARIU publie des fac-similé de deux pages: *Istoria literaturii române.* Epoca veche. Ed. II. Sibiu, 1930. p. 79. МИКИТАСЬ publie un fac-similé de l'épilogue de l'évangéliaire de 1546 dans son livre cité à la page 58.

[26] Cf. *BRV* T. IV. 172—173. n. 25. DRAGANU, N.: *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie.* Bucarest, 1938. p. 23.

[27] *BRV* T. I. p. 80.; IV. p. 172.

[28] JAKÓ, l. c. p. 62.

[29] DIMITRESCU, Florica: *Tetraevanghelul tipărit de Coresi Braşov 1560—1561 comparat cu evangheliarul lui Radu de la Mănicești 1574.* Bucureşti, 1963. Même l'oeuvre la plus importante s'occupant de la langue roumaine de XVIe siècle: DENSUŞIANU, Ovid: *Istoria limbii romîne.* Ed. ingr. de J. BYCK. Vil. 2. Secolul al XVI—lea. Bucureşti, 1961. n'a pas inséré l'évangéliaire de deux colonnes.

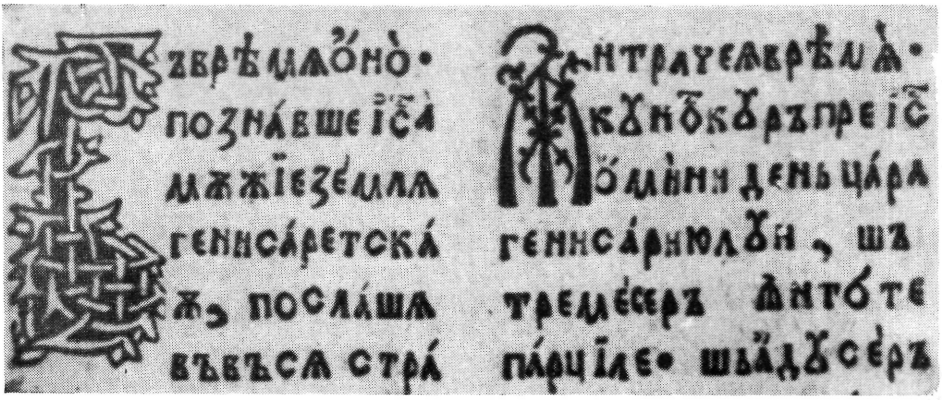

Évangéliaire vieux-slave et roumain. Nagyszeben, vers 1547/48, PHILIPPE

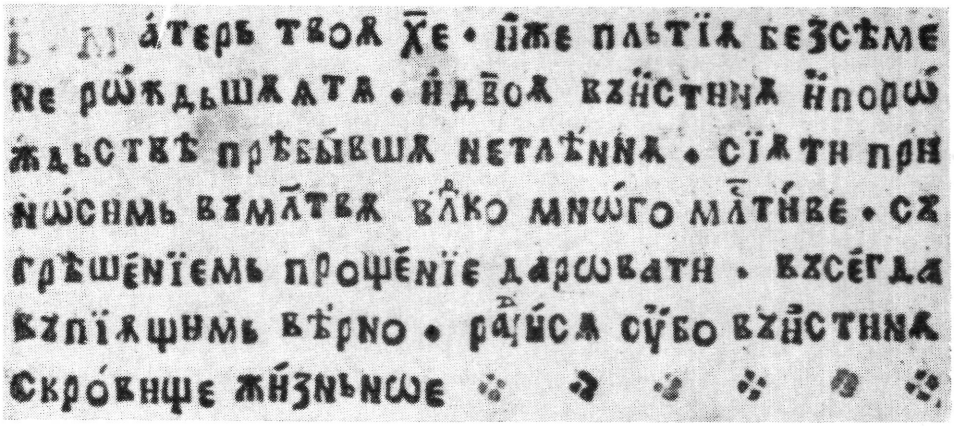

Osmoglasnik. Brassó, 1567, LŐRINC diák

Il est peu probable que maître PHILIPPE ne voulait imprimer que l'évangéliaire de MATTHIEU. Cela serait contre l'ancienne tradition chrétienne. Les quatres évangiles furent toujours copiés et imprimés ensemble. Le titre courant „Mt" sur les rectos prouve aussi que le livre comprenait une fois tous les quatre évangiles. Puisque PHILIPPE est mentionné même en 1554 à Szeben, c'est aussi invraisemblable qu'il eût interrompu l'impression. Il est à présumer que le livre nous soit parvenu très mutilé: il ne comprend des quatre évangiles que le premier, et encore incomplet.

Une autre question qui se pose c'est le rôle que maître PHILIPPE jouait dans la traduction roumaine du catéchisme et de l'évangéliaire. En tous cas son érudition le rendait capable de traduire, parce que comme interprêt et notaire il pouvait bien posséder et connaître la langue roumaine et slave, ainsi que la langue des Saxons de Szeben. Les sources contemporaines le nomment „magister", ce qui témoigne de sa culture. Nous pouvons peut-

être chercher le lieu de ses apprentissages à Venise, d'où la typographie roumaine prend son origine. C'est de Venise que Dimitrie LIUBAVIC et le diacre MOÏSI sont aussi venus, ils imprimaient à Tîrgovişte en même temps que PHILIPPE à Nagyszeben.[30] On y pouvait avoir beaucoup d'occasions d'apprendre la langue, la typographie et l'habilité diplomatique.

L'imprimerie du maître PHILIPPE ne subsistait pas longtemps. Nous cherchons en vain ses caractères dans d'autres livres. Peut-être Brassó ne lui accordait plus de papier pour l'impression de Szeben. Les livres roumains et vieux-slaves de rédaction medio-bulgare, provenant du XVIe siècle, connus jusqu'à nos jours, même s'ils sont mutilés ou sans impressum, appartiennent tous d'après leurs caractères à l'imprimerie de MAKARIE, de CORESI ou de LŐRINC diák.

Dans le numéro précédant de notre revue[31] Zsigmond JAKÓ s'occupe des problèmes de l'imprimerie cyrillique de Nagyszeben. Sa supposition principale c'est que LŐRINC diák imprimait aussi à Nagyszeben. Nous connaissons deux livres publiés avec le nom de LŐRINC diák. L'un est un *Osmoglasnik*[32] qu'il imprimait d'après l'épilogue avec 4 apprentis du 20 janvier à 20 juin 7075 (1567) à Brassó. L'autre est un *Tetroevangelie*.[33] Il imprimait ce dernier à Gyulafehérvár (Alba Iulia) du 25 février à 16 mai 7087 (1579) avec l'approbation du prince de Transylvanie Christophe BÁTHORY. Nous n'avons aucun autre témoignage authentique de l'activité typographique de LŐRINC diák et c'est pourquoi nous devons recourir aux suppositions.

Du fait que des deux livres connus de LŐRINC diák l'un fut publié à Brassó et l'autre à Gyulafehérvár on ne peut nullement conclure qu'il imprimait aussi à Nagyszeben. Malgré tout JAKÓ essaie de prouver sa supposition par trois faits. Ce sont les suivants: 1. une gravure avec la date 1528, 2. le catéchisme roumain publié en 1544 à Nagyszeben et 3. l'inventaire de l'imprimerie de Nagyszeben fait en 1621, d'après lequel la ville possédait „mancherley gemengt kufferin Matrichen zu wallachischen Buchstaben"[34] c'est-à-dire quelques matrices en cuivre pour imprimer des caractères roumains.

La gravure mentionnée[35] se trouve dans l'évangéliaire de LŐRINC publié en 1579 à Gyulafehérvár. Nous avons des données provenant des années 1529—1530 sur le fonctionnement de l'imprimerie avec types latins de Nagyszeben, par conséquent la gravure y peut avoir aussi son origine, mais cela ne prouve pas en soi-même l'activité de LŐRINC à Nagyszeben.

JAKÓ suppose que LŐRINC se procurait les types de Nagyszeben et il les employait dans son imprimerie. Comparant cette supposition avec les faits nous en devrions conclure que LŐRINC partit de Nagyszeben, car en 1567 à Brassò il imprimait déjà avec des types différents de tous les trois types de CORESI.[36] Selon JAKÓ c'est seulement en 1572 qu'il devient tout à

[30] Cf. BADALIĆ: *Jugoslavica usque ad annum MDC.* Aureliae Aquensis [Baden-Baden], 1959. n. 40., 45., 211., 212. *BRV* T. I. n. 6—8.
[31] JAKÓ Zs.: *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez.* Magy. Könyvszle. 81. 1965. p. 48—56.
[32] *BRV* T. IV. p. 9—10. n. 6.
[33] *BRV* T. I. p. 75—79. n. 24.
[34] *Magy. Könyvszle.* 81. 1965. p. 52. note 18.
[35] *BRV* T. I. fig. 85.
[36] Mon étude sur la typographie de CORESI paraîtra prochainement.

fait indépendant de CORESI et c'est à ce temps-là qu'il part pour Nagyszeben, en 1579 il travaille à Gyulafehérvár, puis il retourne de nouveau à Nagyszeben, car les matrices en cuivre s' y trouvaient en 1621. Tous cela est une supposition, puisqu'il il n'y a aucun fait qui prouve l'activité de Lőrinc à Nagyszeben.

La donnée citée par JAKÓ,[37] selon laquelle le Sénat de Szeben s'efforce d'encaisser le prix des livres roumains en 1581, ne se rapporte pas aux livres imprimés à Nagyszeben, mais au livre *Evanghilie cu învățătură*,[38] publié à Brassó par le maire Lukas HIRSCHER en langue roumaine. C'est HIRSCHER même qui écrit dans sa lettre datée du 14 août 1582[39] que Szeben a approuvé et accepté le livre. Ainsi Szeben s'est tout de même occupé de la propagation des livres à provenance de Brassó, la rivale.

En Transylvanie au XVIe siècle la plupart des livres fut imprimée par le diacre CORESI et par son fils ȘERBAN. Nous possédons des documents sur le fonctionnement de leur imprimerie de 1556 à 1588. Ils ont employé trois types qui différaient l'un de l'autre en forme et aussi en grandeur. Le livre de LŐRINC diák imprimé à Brassó en 1567 — comme nous avons déjà mentionné — fut imprimé par des types différents de ceux de CORESI.

Il y en a encore deux livres sans impressum, dont les caractères sont identiques avec les caractères de Brassó employés par LŐRINC. L'un est une *Pravila*, un livre de droit canonique et l'autre est un *Psaltir*. Tous les deux sont des fragments. Il est à supposer qu'ils furent imprimés aussi par LŐRINC diák. Dans la *Pravila* on trouve cepandant aussi les caractères un peu plus grands de CORESI[40] et le *Psaltir* montre un filigrane de Brassó.[41] Les caractères du livre de Gyulafehérvár de LŐRINC diák[42] et les caractères de l'*Octoih*, paru avec la date 1578[43] — qui lui peut être attribué à la base d'un ornement — sont presque identiques avec les caractères plus grands de CORESI. Tout cela prouve un rapport étroit avec l'atelier de CORESI et c'est pourquoi nous ne pouvons pas considérer sans réserve les livres sans impressum comme des oeuvres de Lőrinc. Parmi les livres, dont nous venons de parler, il n'y en a aucun, dont les caractères soient identiques avec les caractères de Nagyszeben du maître PHILIPPE. Il en résulte qu'on ne peut pas établir aucun contact entre LŐRINC diák et l'imprimerie de Nagyszeben.

Il existe encore un évangéliaire[44] avec un impressum incertain, tiré sur papier de Brassó, sur les gravures duquel on peut lire le nom „'Ieromona Laurentie". On ne sait pas s'il est identique avec LŐRINC diák. Les caractères du livre ne coïncident qu'en partie avec les caractères moyens de CORESI et c'est pourquoi ils exigent des études complémentaires.

[37] *Magy. Könyvszle.* 81. 1965. p. 53. note 21.
[38] *BRV* T. I. p. 85—93. n. 29.; t. IV. p. 174.
[39] HURMUZAKI vol. XI. p. 656. Cet endroit est cité aussi par JAKÓ dans sa note 36 mais dans un rapport tout à fait faux.
[40] *BRV* T. IV. fig. 8., ligne 1.
[41] *BRV* T. IV. fig. 11.
[42] *BRV* T. I. fig. 83—86.
[43] *BRV* T. I. p. 73. n. 22.; t. IV. p. 172. L'*Octoih mic* médio-bulgare, imprimé vers 1580, mentionné par JAKÓ et décrit par la *BRV* T. I. p. 81. n. 27. et T. IV. p. 173. n. 27. comme un ouvrage indépendant est complètement identique avec l'*Osmoglasnik* de LŐRINC diák déjà mentionné, imprimé à Brassó en 1567.
[44] *BRV* T. IV. p. 13—15. n. 11.

HERVAY FERENC: FÜLÖP MESTER NAGYSZEBENI NYOMDÁJA ÉS AZ ELSŐ ROMÁN NYELVŰ KÖNYVEK

A XVI. század első felében Nagyszebenben cirillbetűs nyomda működött. Létét nemcsak az 1544-ben FÜLÖP mester által nyomtatott, egykorú adatokból igazolt, de példányból ma már nem ismert román nyelvű katekizmus bizonyítja, hanem egy ó-egyházi szláv nyelvű evangéliárium is 1546-ból. Egyik példánya a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban található, a másik az ungvári egyetem könyvtárában.

A harmadik nagyszebeni cirillbetűs könyv egy kéthasábos ó-egyházi szláv és román nyelvű evangéliárium, amelyből csak a MÁTÉ evangéliumot tartalmazó rész maradt ránk a Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban. Betűi és 1547—48. évi brassói vízjelű papírja bizonyítják, hogy ugyancsak FÜLÖP mester műhelyében készült hamarosan 1546 után. Így ez a legrégibb reánk maradt román nyelvű könyv, amit eddig tévesen az 1580 körüli évekre datáltak.

LŐRINC diák erdélyi cirillbetűs nyomdász nem hozható kapcsolatba a szebeni nyomdával, mert betűi egészen mások, mint FÜLÖP mesteréi.

KÖZLEMÉNYEK

Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus. Der Ursprung des vorliegenden Beitrags läßt sich auf den ironischen, aber in der gelehrten Welt nicht ungewöhnlichen Umstand zurückführen, wobei ein wichtiges Dokument erst aufgefunden wird, nachdem seine Existenz und Inhalt schon vorher mühevoll aus anderen Quellen festgestellt wurde. So geschah es, daß einer von uns (WALSH), zwar seit mehreren Jahren damit befaßt war Material über das Leben und Werk des Johannes SAMBUCUS, des Bibliographen, Humanisten und Gelehrten aus dem 16. Jahrhundert einzusammeln, es war trotzdem der andere (BORSA), der im Laufe seiner anderweitigen Forschungsarbeit nach Wiener Drucke aus dem 16. Jahrhundert den einblättrigen, gedruckten Oeuvrekatalog von SAMBUCUS in der Österreichischen Nationalbibliothek entdeckt hat. Diese Bibliographie wurde von SAMBUCUS selbst zusammengestellt, der Druck fand etwas über einem Jahr vor seinem Tode statt. Obwohl WALSH selbst fast ein ganzes Jahr in der Nationalbibliothek verbrachte um dort die wertvolle und bedeutende Bücher- und Handschriftensammlung von SAMBUCUS zu studieren, er konnte diesen Einblattdruck dennoch nicht entdecken, weil dieser sich in der Flugschriftensammlung befand und abgesehen von einer, den Benützern meistens nicht zugänglichen einfachen Liste, nicht in den Katalogen und Inventaren der Bibliothek verzeichnet wurde.

Der Einblattdruck dokumentiert das Lebenswerk von einem vorrangigen und weitbekannten Gelehrten, und so betrachten wir es als gerechtfertigt den Druck zu veröffentlichen und in Facsimile zu wiedergeben. Es sind zu den einzelnen Posten Bemerkungen hinzugefügt, wodurch schon jetzt kurz auf eine spätere vollständige SAMBUCUS-Bibliographie hingewiesen wird. Es muß nämlich vorangehend bemerkt werden, daß SAMBUCUS' Liste weit nicht vollständig ist, und daß er ziemlich ungenau bei der Anführung der verschiedenen Angaben war. In nicht weniger als elf Fällen ist das verzeichnete Erscheinungsjahr falsch und oft reichen die Beschreibungen nicht aus um die veröffentlichten Werke identifizieren zu können. Es scheint als ob er die Titeln aus Erinnerung abgeschrieben haben dürfte, und sein Gedächtnis mußte ihn manchmal in Stich gelassen haben.

Wir identifizieren nur jene durch SAMBUCUS verzeichneten Werke, die in der Tat veröffentlicht wurden, d.h. die Werke von der ersten anderthalb Spalte des Einblattdruckes. Die übrigen, „Quae edenda curabit, quae modo sub praelo sunt", von denen die meisten nie erschienen sind, werden von WALSH in seiner SAMBUCUS—Bibliographie behandelt. Betreffs dieses Teiles sei hier nur kurz bemerkt, daß SAMBUCUS schon seit dem Anfang seiner Sammlungstätigkeit immer bestrebt war, die bis soweit unbekannten Handschriftentexte veröffentlichen zu lassen und entlieh aus diesem Zweck immer sehr großzügig seine Handschriften an andere Gelehrten. In manchen Fällen haben diese Gelehrten auch recht bald ihre Editionen herausgegeben, „ex bibliotheca viri clarissimi Joannis Sambuci", aber noch öfters kam es vor, daß Verzögerungen von fünf, zehn oder

sogar fünfzehn Jahren dazwischenkamen. In einzelnen Fällen sind die vorausgesehenen Ausgaben nie veröffentlicht worden und die Manuskripte wurden auch nie zurückerstattet.

Der vollständige Sinn der Entstehung dieser Selbstbibliographie könnte nur in einem mehr umfassenden Beitrag eingehend behandelt werden, es sei aber hier kurz dennoch auf den wahrscheinlichen Grund hingewiesen, der SAMBUCUS bewegt hat diese Form der Veröffentlichung zu wählen. Es mag versuchend erscheinen den Einblattdruck mit jener Liste von SAMBUCUS' Werken in Zusammenhang zu bringen, die in der durch Josias SIMLER erweiterten Ausgabe des Werkes von Konrad GESNER *Bibliotheca* (Tiguri, 1583, S. 493.) erschienen ist. Diese GESNER—SIMLER Liste ist aber eine worttreue Wiedergabe jener von der Ausgabe von 1574 mit der Ausnahme von zwei neuen Titeln und erweist weder im Text noch in der Reihenfolge eine Ähnlichkeit zu dem *Catalogus*, mußte also auf Grund einer viel früheren, auch von SAMBUCUS selbst zusammengestellten Liste verfaßt werden.[1]

Sollte SAMBUCUS tatsächlich eine Liste seiner Werke an GESNER gesendet haben, so mußte das vor dem Tode des letzteren im Jahre 1565 erfolgt haben. In diesem Falle aber mußte er eine Ergänzungliste auch an SIMLER gesendet haben, weil die Ausgabe der *Bibliotheca* aus dem Jahre 1574 fast alle bis zu diesem Zeitpunkt gedruckten Werke SAMBUCUS' verzeichnet. Die in den Ausgaben von 1574 und 1583 von GESNER—SIMLER vorhandene Liste der SAMBUCUS-Werke hat tatsächlich zu der Annahme geführt, daß irgendwo ein Katalog, handgeschrieben oder gedruckt, existieren muß, und zwar zusammengestellt von SAMBUCUS selbst. Diese Annahme hat sich nun durch die Entdeckung des *Catalogus* als richtig erwiesen. Die Tatsache, daß der neulich gefundene *Catalogus* in keinem engen Zusammenhang mit der GESNER—SIMLERschen Liste steht, erläutert nur, daß SAMBUCUS bei verschiedenen Gelegenheiten Listen von seinen Werken zusammengestellt hat. Ob nun die früheren Listen auch in Einblattform gedruckt worden sind, scheint uns zweifelhaft zu sein, jedenfalls sind bisher keine solche Drucke zum Vorschein gekommen.

Eine mehr wahrscheinliche Ursache, die SAMBUCUS veranlaßte den *Catalogus* im Jahre 1583 herauszugeben, könnte aus dem Wortlaut, aus dem Titel und aus einzelnen Bemerkungen im zweiten Teil der Bibliographie abgeleitet werden: „divulganda", „qui volet, facile communicabit", „volumen propediem vertendum, edendumque mittet", „aliquando proferet". Diese in der Zukunftsform verfaßten Sätze deuten auf SAMBUCUS' Absicht, seine Handschriften allen eminenten Gelehrten anzubieten, die ein Interesse an der Herausgabe errieten. Diese Annahme ist im vollen Einklang mit seiner früheren Gewohnheit und mit seinem in Briefen oft geäusserten Wunsch, seine Handschriften, durch ihre Veröffentlichung, den gelehrten Männern überall zugänglich zu machen.

*

[1] Josias SIMLER schreibt in seiner erweiterten Ausgabe von GESNERS *Bibliotheca* (Tiguri, 1574, fol. 4v): „Postremo complures viri docti alii quidem Gesnero nostro, alii etiam mihi ipsi, partim ad prioris, partim ad huius secundae editionis auctarium, transmiserunt catalogos scriptorum variorum quorum in Bibliotheca nulla mentio facta fuerat, inter quos honoris causa merito a me nominandi sunt clarissimi et doctissimi viri, Georgius Fabricius Kemnicensis . . . deinde Ioannes Sambucus, Ioannes Baleus Anglus . . . a quibus non parum in hac postrema editione adiuti sumus. Etenim cl. v. Ioannes Sambucus cum propriarum lucubrationum catalogum Gesnero nostro transmisit, tum etiam indicem veterum auctorum, quos plurimos atque optimos in bibliotheca sua possidet, atque complures iam in publicum edidit."

Es folgt hierunten die Vergleichung der im *Catalogus* angeführten Drucke mit den entsprechenden Angaben der ungarischen Bibliographien. Die in den letzteren nicht verzeichneten Aufnahmen wurden mit weiteren Angaben (Titel, Umfang, Format, Fundorte) ergänzt, sonst figuriert nur der bibliographische Hinweis.[2]

1. *Tabellae dialect: in usum Hefflmari. Vienn: 1547.* Diese Angaben reichen nicht aus um das Werk mit irgendeinem bekannten Druckwerk identifizieren zu können. Wenn die Jahreszahl richtig ist, so war SAMBUCUS bei dem Erscheinen dieser Tabellen nur 16 Jahre alt. Es handelt sich höchstwahrscheinlich um einen Einblattdruck, wo der Lehrstoff in Form von Tafeln zusammengestellt war. Johannes HEFFLMAYR war ein junger Mann aus Tirnavia (Tyrnau), dem Geburtsort des SAMBUCUS, der 1546 in die Matrikel der Universität Wien eingetragen wurde.

2. *Homeri opera correxit, novis indicibus expediit. Argent. 1552.* Die Jahreszahl ist falsch; die Werke von HOMER erschienen im Jahre 1550:

a) *Odysseia.* Argentorati, KÖPFEL, 1550. APPONYI 1753.

b) *Ilias.* Argentorati, KÖPFEL, 1550. [8], 277, [3] Bll. 8°. Harvard UL, München SB, Wien UB.

3. *Luciani opera scholis* [*sic*], *artificii notatione illustravit. Argent. Basil.*

a) Argentorati, KÖPFEL, 1550. *RMK* III. 391.

b) Argentorati, KÖPFEL, 1554. *RMK* III. 423.

c) Argentorati, KÖPFEL, 1556. APPONYI 1773.

d) Basileae, PETRI, 1563. *RMK* III. 504.

e) Argentorati, WYRIOT, 1572. *RMK* III. 624.

f) Basileae, BRYLINGER, 1576. *RMK* III. 649.

4. *Conciones Xenophontis, post aliorum vertit, artificio distinxit. Basil.*
Basileae, OPORINUS, 1552. *RMK* III. 402.

5. *Caess: effigies cum historiis emendavit, auxitve. Argent.*
Argentorati, KÖPFEL, 1552. *RMK* III. 407.

6. *Platonis Axioch: Alcibiad. vertit, interpretatus Lutetiae. 1564. Vienn:*
Die Jahreszahl ist falsch; richtig sollte es heißen: Viennae Austriae, ZIMMERMANN, 1558. *RMK* III. 451.

7. *Petri Ranzani Epitomen rerum Ungaricarum cum suo auctario primus produxit. Vienn. 1554.*
Auch hier ist die Jahreszahl falsch, anstatt: Viennae Austriae, HOFHALTER, 1558. *RMK* III. 448—450.

8. *Vegetii Mulomodic:* [*sic*] *correxit, purgavit. Basil. Perna.*
Basileae, PERNA, 1574. *RMK* III. 639.

9. *Carminum suorum velut pammetron edidit, rhetor. dial. compendia. Patavii. 1555.*
Patavii, PERCHACINUS, 1555. *RMK* III. 430.

10. [Handschriftliche Randnotiz:] *Libanium et alios de ep*[*isto*]*lis formandis libellos vertit 1550 Opor.*
Auch hier stimmt die Jahreszahl nicht:

a) Basileae, OPORINUS, 1552. *RMK* III. 403.

b) Basileae, OPORINUS, 1558. *RMK* III. 446.

11. [a] *Nili precationes,* [b] *Hipolyti Thebani de ortu Mariae vertit libellum. Patavii 1555.*

a) Patavii, [PERCHACINUS], 1555. *RMK* III. 429.

b) Hippolyti Thebani ex opere ipsius chronico de ortu, & cognatione Virginis Mariae libellus. Patavii, PERCHACINUS, 1556. 7 Bll. 8° Wien NB.

12. *De imitatione Ciceronis dialogos tres Lutetiae, post Antverp. 1564.*
Die richtigen Angaben lauten:

a) Parisiis, GORBIN, 1561. *RMK* III. 487.

b) Antverpiae, MALCOTIUS, 1563. *RMK* III. 503.

c) Antverpiae, TILENIUS, 1568. *RMK* III. 568.

13. *Emblemata aucta, & quintum recusa. Antverp: Plant.*

a) Antverpiae, PLANTIN, 1564. *RMK* III. 526.

[2] *RMK* III. = SZABÓ Károly u. HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III. Bd. Budapest, 1896—98. — APPONYI = APPONYI, Alexander: *Hungarica.* München, 1903—27. — GULYÁS = GULYÁS Pál: *Sámboky János könyvtára.* Budapest, 1941.

b) Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 545.
c) [niederländisch] Antvverpen, PLANTYN, 1566. APPONYI 1814.
d) [französisch] Anvers, PLANTIN, 1567. *RMK* III. 554.
e) Antverpiae, PLANTIN, 1569. *RMK* III. 584.
f) Antverpiae, PLANTIN, 1576. *RMK* III. 648.
14. *Trophaea classica Iani Austrii authore Samb. Antverp.*
Antverpiae, GALLAEUS, 1572. *RMK* III. 615.
15. *Ioannis Stobaei Eclogas physicas protulit. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1575. *RMK* III. 643.
16. *Icones philos: & medicorum cum elogiolis. Plant.*
Antverpiae, PLANTIN, 1574. *RMK* III. 634.
17. *Nonni Dionisiacon 24 lib. graecos. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1569. *RMK* III. 583.
18. *Aristaeneti Epistolas amatorias graece. Ibidem.*
Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 542.
19. *Gregorii Nazanzeni flosculos salutares collegit, ediditque. Ibidem.*
a) Antverpiae, PLANTIN, 1568. *RMK* III. 569.
b) Cracoviae, LAZARUS, 1578. *RMK* III. 671.
20. *Theophyl. in acta Apostolorum. Colon:*
a) Theophylacti Bulgariae . . . Explicationes in Acta Apostolorum. Coloniae, BIRCKMANN, 1567. [8], 212 S. 2°. Cambridge UL, Harvard UL, London BM, Wien NB; vgl. GULYÁS 67/6.
b) Coloniae, BIRCKMANN, 1568. APPONYI 1827.
21. *Basilicorum summam extulit, per Leonclaium. Basil.*
LX librorum *Βασιλικῶν*. . . nunc edita per Joan. Leunclaium. Ex Joan. Sambuci v. c. bibliotheca. Basileae, Episcopius, 1575. [31], 543, 112, [48] S. 2°. Budapest OSZK, Budapest MTA, Cambridge UL, den Haag KB, Harvard UL, Leiden RB, Paris BN, Wien NB.
22. [a] *Emanuelis Parεneses ad filium cum* [b] *Theoriani, & Damasceni contra Manicheos disputationibus per Leoncla: Ibid.*
a) Basileae, PERNA, 1578. APPONYI 1850.
b) Basileae, PERNA, 1578. APPONYI 1849.
23. *Paediasimi γνώμας & indica quaedam, per Ioach: Camer: Lypsiae.*
Libellus gnomologicus . . . editus a Joachimo Camerario. Lipsiae [VÖGELIN, 1569]. [1], 309 S. 8°. Harvard UL, München SB, Paris BN; vgl. GULYÁS 471.
24. *Constantini Ducis naturalium libros, e graeco latinos, per Auberium vulgo legi curavit. Basil.*
Theodori Ducae Lascaris . . . De communicatione naturali libri VI . . . nunc primum in lucem prolati, et latinam in linguam versi a Claudio Auberio . . . ex Jo. Sambuci v. c. bibliotheca. Basileae, Episcopius, 1571. 196 S. 8°. Harvard UL, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB, Wien UB; vgl. GULYÁS 2427.
25. *Apomazaris de insomniorum significationibus per Leoncla: Wechel.*
a) Francofurti, WECHEL, 1577. *RMK* III. 662.
b) [französisch] Paris, DUVAL, 1581. [8], 312, [7] S. 8°. Paris BN.
26. *Consuetudines Ungariae iterum correxit, auxit. Viennae 1580.*
Die Jahreszahl ist auch hier falsch, statt:
a) Viennae Austriae, EBER, 1572. *RMK* III. 619.
b) Viennae Austriae, NASSINGER, 1581. *RMK* III. 704.
27. [Handschriftliche Randnotiz:] *Aegyn. totum recognovit.* Eine Ausgabe von Paulus AEGINETUS wurde von SAMBUCUS vorbereitet, aber sie ist nicht erschienen; vgl. GULYÁS 1476.
28. *In Hippocratem lectiones antiquas edidit Zuingerus cum Hippocr: Basil.*
Hippocratis Coi . . . Viginti duo commentarii . . . Theod. Zuingeri bas. studio & conatu. Basileae, EPISCOPIUS, **1579.** [28], 594, [114] S. 2°. Basel UB, Cambridge UL, Leiden RB, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB.
29. [a] *Plautum,* [b] *Laërtium,* [c] *Petronium,* [d] *Lucretium partim emendavit. Antverp.*
a) 1. Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 544.
2. Basileae, EPISCOPIUS-HERVAGIUS, 1568. *RMK* III. 571.
b) Antverpiae, PLANTIN, 1566. *RMK* III. 543.
c) Antverpiae, PLANTIN, 1565. *RMK* III. 532.
d) Antverpiae, PLANTIN, 1565 (1566). APPONYI 384.
30. *Orationes funebres de obitu* [a] *S. Herberstain, &* [b] *Singhmoseri. Vienn:*

a) 1. Viennae Austriae, STAINHOFER, 1566. *RMK* III. 549.
2. Augustae Vindelicorum, FRANCUS, 1566. *RMK* III. 546.
b) Viennae Austriae, STAINHOFER, 1570. *RMK* III. 598.

31. *Item de obitu* [a] *G. Bonae &* [b] *Dn: à Stubenb. cum epistolis. Patavii.*
a) Patavii, PERCHACINUS, 1560. *RMK* III. 477.
b) Patavii, [PERCHACINUS], 1559. *RMK* III. 469.

32. *Item de natali Christi. Augustae. 1549.*
Die Jahreszahl ist falsch; richtig:
Augustae Rheticae, ULHARDT, [1553]. *RMK* III. 410.

33. *Eiusdem argumenti elegiae ad Dn: Geyderum. Norimbergae. 1579.*
Norimbergae, [Drucker unbekannt], 1579. *RMK* III. 680.

34. *De angelorum natura, officiis, libellus ad M. Otrer: Vienn: carmine. 1566.*
Die Jahreszahl stimmt nicht; dieses Werk ist identisch mit Nr. 30b (*RMK* III. 598).

35. *Iani Pannonii opera iterum emendatiora dimidioque aucta edidit. Vien: 1568.*
Auch hier stimmt die Jahreszahl nicht; es sind die folgenden möglich:
a) Patavii, PERCHACINUS, 1559. *RMK* III. 468.
b) Viennae Austriae, STAINHOFER, 1569. *RMK* III. 585.

36. [a] *M. Glycae &* [b] *Manassae Chronica. Basil.*
a) Basileae, EPISCOPIUS, 1572. APPONYI 1835.
b) Basileae, EPISCOPIUS, 1573. APPONYI 1838.

37. *Sadoleti de consolatione mortis epistolam. Francfor. Wechel.*
Francofurti, WECHEL, 1577. APPONYI 467.

38. [a] *Horatii Poëticam, &* [b] *Somnium Scipionis, paraphrasibus, & scholiis illustravit. Antverp.*
a) Antverpiae, PLANTIN, 1564. *RMK* III. 525.
b) Somnium Scipionis befindet sich im Werk *De imitatione Ciceroniana;* vgl. Nr. 12.

39. *Haesiodi opera & dies cum Batrachomyomachia. Ferrar. 1557.*
Die gedruckte Ausgabe der Übersetzung von SAMBUCUS bleibt für uns bis heute unbekannt.

40. *Plotinum à se emaculatum graecè primus edidit per Pernam. 1581. Basil.*
Die Jahreszahl stimmt auch hier nicht ganz genau:
Plotini Platonicorum facile coryphaei operum philosophicorum omnium libri LIV. Basileae, PERNA, 1580. [36], 771, [44] S. 2°. Amsterdam UB, Basel UB, Cambridge TC, Chicago Newberry, Gent UB, den Haag KB, Harvard UL, Leiden RB, London BM, Oxford UL, Paris BN, Wien NB; vgl. GULYÁS 1129.

41. *Palladium in defract: Hyppocra. per Iun: Crassum edidit. Ibidem.*
Medici antiqui graeci Aretaeus, Palladius, Ruffus, Theophilus . . . a Iunio Paulo Crasso . . . Latio donati. Basileae, PERNA, 1581. [7], 297, [35], 212, [45] S. 4°. Amsterdam UB, Basel UB, Budapest OSZK, Cambridge TC, Chicago Newberry, Harvard UL, London BM, München SB, Oxford UL, Paris BN, Wien NB; vgl. GULYÁS 184.

42. *Rerum Hispanicarum tom. tertium edendum cum praefatione sua curavit. 81. Francf. Wech:*
Francofurti, WECHEL, 1581. *RMK* III. 707.

43. *Regum Vngar: vitas carminib: comprehendit. Vienn : 1565.*
Die Jahreszahl ist falsch; berichtigt:
Viennae Austriae, STAINHOFER, 1567. *RMK* III. 557.

44. *Chorographiae eiusdem* [a] *Ungar:* [b] *Transyl:* [c] *Styriae,* [d] *Fori julii, in Theatr. Ortelii.*
a) 1. Ungariae Tanst. descriptio. [Viennae, STAINHOFER], 1566. 69 × 53 cm. Leiden RB.
2. Ungariae loca praecipua. Viennae, [STAINHOFER], 1571. 55 × 87 cm. Wien NB.
3. Ungariae loca praecipua. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1579.
b) 1. Transilvania. Viennae, [STAINHOFER], 1566. 40 × 57 cm. Leiden RB.
2. Transilvania. In: Theatrum orbis terrarum. Antverpiae, 1570.
c) Illyricum. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1573. („Styria" soll höchstwahrscheinlich mit „Illyricum" identisch sein.)
d) Fori Julii descriptio. In: Additamentum Theatri orbis terrarum. Antverpiae, 1573. (*RMK* III. 626, mit Titel *Alpes Juliae, Japides et Carni.*)

45. *Italiam veterem, & Greciam eiusdem Ortel : adhuc detinet.* Die Landkarten über Italien und Griechenland in den ORTELIUS-Ausgaben stammen nicht von SAMBUCUS.

*

Der Einblattdruck ist einseitig bedruckt und hat ein stehendes Folioformat von einer Papiergröße von 51—1/2 × 37—1/2 cm. und mit einem Satzspiegel von 46—1/2 × × 31—1/2 cm. Ein Druckerimpressum fehlt, aber die Unterschrift von SAMBUCUS ist datiert „dd. 8. Kal: April: Anno 1583. Vienn:". Man kann ruhig annehmen, daß der Druck selbst kurz darauf durchgeführt wurde, und zwar auch in Wien. Aus den wenigen Druckereien, die damals dort tätig waren, war es nicht schwer, die richtige herauszuwählen. SAMBUCUS publizierte damals in Wien bei Leonhard NASSINGER: die zweite Ausgabe von seinem WERBŐCZI erschien im Jahre 1581 bei diesem Typographen *(RMK* III. 704; vgl. unsere Nummer 26b*)*. Und tatsächlich befinden sich in diesem Druckwerk alle Typen, gegossene Ornamenten usw., die bei dem *Catalogus* von SAMBUCUS gebraucht wurden. Auch die charakteristischen Gewohnheiten von NASSINGER beim Setzen treten hier zum Vorschein. So kann man mit Recht behaupten, daß der *Catalogus* im Jahre 1583 in der Wiener Druckerei von NASSINGER hergestellt wurde.

GEDEON BORSA—JAMES E. WALSH

Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen. Der Gedenktag der 400jährigen Geburt GALILEIS wurde auch an der Debrecener Universität gefeiert (am 18. 3. 1964). Anlässlich der Feierlichkeiten stellte die Debrecener Universitätsbibliothek eine Ausstellung zusammen, in der natürlich auch das epochemachende Werk COPERNICUS' *(De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* Norimbergae apud Ioh. Petreium, Anno MDXLIII.) eine wichtige Rolle spielte. Die Inquisition verbot ja GALILEI, die Thesen dieses Buches zu verbreiten.

Im Buch, das aus der Bibliothek der Debrecener Reformierten Hochschule ausgeliehen wurde und auch den Stempel der Bibliothek trägt (Inventarnummer: *O 1218 tt*), wurde völlig unerwartet eine handschriftliche Eintragung aus dem 17. Jahrhundert gefunden: „Coll[egii] So[cietati]s JESU Catalogo inscriptus Tyrnaviae 1667 30. Martij". Das Buch wurde also 1667 in den Katalog der Bibliothek des Tyrnauer Jesuiten-Kollegiums eingetragen. Unter dieser Eintragung wurde ein dreigliedriger Name mit zweierlei Tinte dick durchgestrichen, die Jahreszahl 1560 blieb aber stehen. Ganz unten befindet sich in der charakteristischen Schrift Istváns HATVANIS der für endgültig gedachte Possessor-Vermerk: „Iam Collegii Helv[eticae] Conf[essioni] addictorum Debrecinensis" d.h. „Es gehört schon dem Reformierten Kollegium in Debrecen". (Die Schrift identifizierte auch Bibliotheksdirektor Prof. László MÓDIS auf den ersten Blick als die HATVANIS).

Was können wir nun über das Schicksal des Buches erfahren? Die alten Kataloge der Bibliothek sagen über die Provenienz des wertvollen Buches nichts aus. Wir müssen also mit der Tatsache zufrieden sein, dass das Buch um 1750,[1] als HATVANI Bibliothekar war, in die Buchregale des Kollegiums gestellt wurde, wer aber dabei der Vermittler war, bleibt vorläufig ungeklärt. Die aus der Tyrnauer Bücherei entstandene Budapester Universitätsbibliothek verzeichnete das Buch noch in seinem Katalog aus dem Jahre 1690 (unter Buchstabe „*C*" in der Fachgruppe „*Mathematici*") : „Copernici Nicolai, De revolutionibus orbium Coelestium, folio, Norimber. 1543, membran. al., 1667". (Die zweite Jahreszahl bezeichnet den „annus inscriptionis".) Das Buch ist aber auch im ältesten, 1632 verfertigten Tyrnauer Katalog[2] (unter „*C*" bei Nummer 207) zu finden:

[1] Genauer: zwischen 1753—1760. S. DÉZSI Lajos: *Adalékok a debreceni ref. collegium könyvtárának történetéhez.* Magy. Könyvszle. 10 (1902) S. 117 und 123.

[2] Über die Tyrnauer Kataloge s. DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561—1635).* Magy. Könyvszle. 1963. S. 45—46.

„Copernicus de Revolutionibus Orbium Coelestium, in fol., corio nigro, Norimbergae 1543." Hier kann bloss „der schwarze Ledereinband" störend wirken, da im späteren Katalog — dem heutigen Zustand des Buches entsprechend — „weisser Pergamenteinband" erwähnt wird, und dieser, heute noch wohlerhaltene Einband ist für das 16. Jh. charakteristisch (er wurde aus einer lateinisch geschriebenen Privaturkunde des 15. Jhs. verfertigt). Wir können also annehmen, dass entweder der Katalog unachtsam zusammengestellt wurde oder das alte in schwarzen Leder gebundene Exemplar verlorenging und dann später ein Exemplar mit weissem Pergamenteinband erworben wurde. Dieses wurde dann in den Katalog aus dem Jahre 1667 eingetragen.

Dieses alte verlorengegangene Exemplar kann auch mit dem der Budapester Universitätsbibliothek nicht identisch sein (Signatur: *Eb 101 = M 2896)*, da es — nach den Eintragungen auf dem Titelblatt — aus der Sammlung Zakariás Mosóczys stammt,[3] durch János Kecskés in den Besitz des Pressburger Jesuiten-Kollegiums kam und 1639 katalogisiert wurde. Auch die Signaturen, die im Debrecener Exemplar stehen, geben uns keinen Aufschluss. (Auf dem Titelblatt: *D. 41 ;* auf der Innenseite des hinteren Einbanddeckels: *E VIII 29* und *G VII 6* — beide gestrichen — *G V 28.*) Auch am Ende des Buches lässt sich eine Eintragung nicht enträtseln: „Vide. E. O. mpr." Von wem und warum sollte das Buch überprüft werden? Vielleicht stammt es von jenem Zensor, mit dem wir uns noch beschäftigen wollen.

Es blieb bisher die interessanteste Frage unbeantwortet: Wem gehörte das Buch ursprünglich? Der durchgestrichene Name des einstigen Possessors war selbst bei entsprechender Beleuchtung nicht zu lesen. Als die Eintragung des einstigen Possessors unleserlich gemacht wurde, wurde gründliche Arbeit geleistet. Soviel ist aber auch mit blossem Auge zu entziffern, dass der Vorname mit einem *J* begann und kein Buchstabe in die obere oder untere Zone reicht. Der zweite Teil des Namens beginnt mit *S* oder vielleicht *G* und endet mit einem gut lesbaren *j*. Der dritte Teil beginnt mit einem *P*, das Ende blieb lesbar: *-nij*. Während der Betrachtung der Schrift hegten wir die Vermutung, die später nach entsprechenden Vergleichen zur Gewissheit wurde, dass die Eintragung „Joannis Sambucj Pannonij" lautet.

Das wurde durch die Eintragung, die auf dem Titelblatt der Bonfini-Ausgabe (Basileae, 1568) in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften steht (Inventarnummer: *9152/1182/1954)*, bestätigt. Unten dediziert Sambucus mit einem vierzeiligen Gedicht seine Ausgabe dem Veszprémer Bischof János Listhius, und die kalligraphischen Buchstaben *(J, S, b, P* u.a.m.) seiner Schrift bzw. Unterschrift machten die Identifizierung unzweifelhaft.[4] Wir können noch auf den „Cod. Lat. 100." der Széchényi-Nationalbibliothek hinweisen, den — laut Eintragung — Sambucus dem Zakariás Mosóczy schenkte, oder an das *Beschreibende Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich,* in dem erfreulicherweise — aber zugleich bedauerlicherweise — viele Exemplare zu finden sind, die zur Sammlung Sambucus' gehörten. Die hier veröffentlichten Fotokopien beweisen die Richtigkeit unserer Deutung. (Unter anderen s. z. B. den „Cod. Phil. Graec. 29" und „141", oder die lateinische Strabon-Übersetzung „Cod. 3," noch viel mehr den Possessor-Vermerk im auch in anderer Hinsicht interessanten Tacitus-Kodex Nr. 49: „Joan. Sambucj Pannonij 1563".)

[3] Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Iuris keletkezése.* Bp. 1926. S. 122, Nr. 554.

[4] Hier erwähnen wir die berühmte Stelle von Sambucus, die am Anfang einer Widmung an Listhius zu lesen ist (in der Janus Pannonius Ausgabe, Viennae 1569). Der erste Satz gibt auch auf die Frage Antwort, warum die Corvina-Bibliothek oder die Sambucus-Sammlung nicht in Ungarn bleiben durfte: „Si, quibus Respub[licae] Imperiaque plurimum continentur, ea, ut apud alias gentes, in Ungaria quoque viguissent . . ."

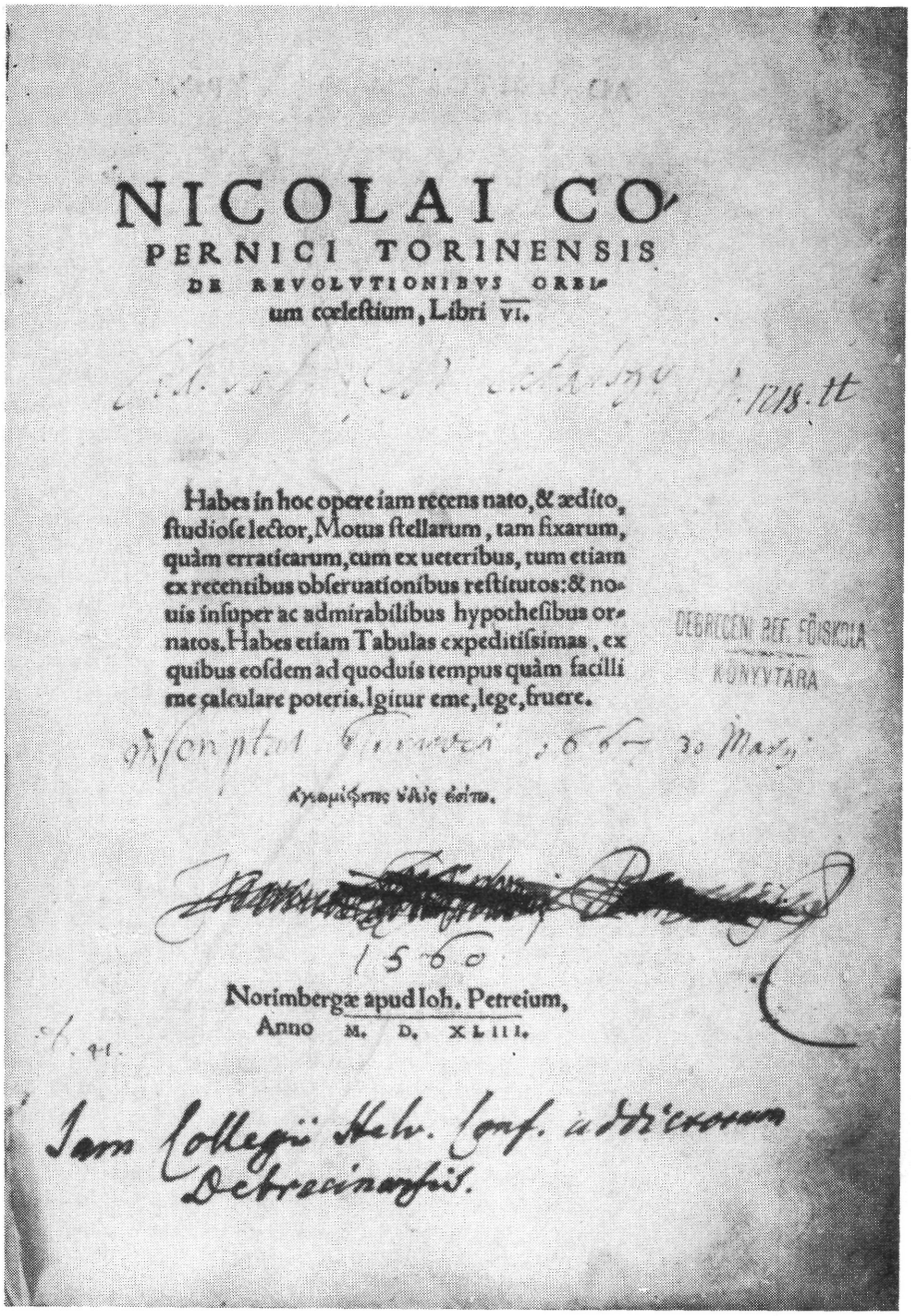

NICOLAI CO-
PERNICI TORINENSIS
DE REVOLVTIONIBVS ORBI-
um cœlestium, Libri VI.

Habes in hoc opere iam recens nato, & ædito, studiose lector, Motus stellarum, tam fixarum, quàm erraticarum, cum ex ueteribus, tum etiam ex recentibus obseruationibus restitutos: & nouis insuper ac admirabilibus hypothesibus ornatos. Habes etiam Tabulas expeditissimas, ex quibus eosdem ad quoduis tempus quàm facilli me calculare poteris. Igitur eme, lege, fruere.

DEBRECENI REF. FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

ἀγεωμέτρητος οὐδεὶς εἰσίτω.

1560

Norimbergæ apud Ioh. Petreium,
Anno M. D. XLIII.

Iam Collegii Helv. Conf. addictorum
Debrecinensis.

Was erfahren wir durch diese Eintragung über SAMBUCUS? Wir wissen,[5] dass SAMBUCUS sich am 1. 3. 1560 noch in Padova aufhielt, kurz danach fuhr er aber wieder nach Paris, wo er bis zum Herbst 1561 verweilte. Hier sammelte er leidenschaftlich Bücher und Münzen und trieb seine humanistischen Studien. Unser Buch wurde wahrscheinlich während dieses Aufenthaltes erworben. Ein Umstand bleibt aber dabei unerklärt. SAMBUCUS, der sich auch mit Astronomie und Medizin beschäftigte, kaufte das Buch nicht nur als Bibliophile, sondern führte es stets mit sich und verglich die kopernikanischen Tabellen und Beweisführungen mit seinen eigenen Beobachtungen. Seine Korrekturen und Ergänzungen (auf den Blättern 70^v, 82^v, $102-104^v$, $135-139^v$) beziehen sich zumeist auf die Silvester-Nacht 1549 („ad mediam noctem ante Kal. Jan. Annj 1550 incipientis," auf Bl. 102^v sogar: „ante Kal. Jan. anj 1550 *currentis"*). Auf den Blättern 46^v, 169^v und 178^v befinden sich Beobachtungen über die Jahre 1548, 1504, 1523, 1527, bzw. 1529.

Da diese Notizen — wie die Schrift zeigt — aller Wahrscheinlichkeit nach von SAMBUCUS stammen, der 1549—1550 in Ingolstadt dem berühmten Mathematiker und Astronomen Peter BIENEWITZ (APIANUS) zu Füssen sass (auf Bl. 42 nimmt er auch auf die Lehren APIANUS' Bezug), können wir diese Eintragungen über das Jahr 1550 entweder so erklären, dass sich der junge SAMBUCUS schon im Alter von 18—19 Jahren systematisch mit astronomischen Beobachtungen beschäftigte — was durchaus unwahrscheinlich ist — oder, dass er das Buch tatsächlich erst 1560 kaufte und zu den kritischen Stellen seine Anmerkungen, die aus seinen eigenen oder aus APIANUS' Beobachtungen stammten, erst dann eintrug. (Vgl. den von GULYÁS veröffentlichten Bücherkatalog SAMBUCUS' Nr. 99 : 2 und 100, weiterhin 67 : 4—5 bzw. 1301 : 2—3.) Darunter gibt es auch Angaben, die mit den Nummern 88 : 1—3 und 91 zu vergleichen sind. *(Prutenicae tabulae coelestium motuum* autore Erasmo RHEINHOLDO Salueldensi, Tubingae 1551; *Tabulae positionum pro variis poli elevationibus* per Cypr. LEOUITIUM a Leouitia, Augustae Vind. 1551; s. noch unter Nr. 390. die *Tabulae directionum et profectionum* von REGIOMONTANUS, die Cypr. LEOWITZ ebenfalls in Jahre 1551 herausgab.) Nach dem Katalog (Nr. 377) war aber auch die 1551er Pariser Ausgabe der *Cosmographia* von Petrus APIANUS in der Bibliothek SAMBUCUS' vorhanden. Hier erwähnen wir noch die auf Bl. 13 — ganz bestimmt von SAMBUCUS — eingetragenen Notizen: „et undecimam — sc. sphaeram — addidit Wernerus in motu 8^e sphae", die sich wahrscheinlich auf die Nr 762 : 2 bei GULYÁS beziehen *(Canones brevissimi. . .* Joannis WERNERI Norici Mathematici, Norinbergae 1546).[6]

Die sachliche Überprüfung der astronomischen Eintragungen (und eines handgeschriebenen Blattes über geometrische Konstruktionen) ist die Aufgabe der Experten. Wir dürfen aber behaupten, dass diese — wahrscheinlich von SAMBUCUS stammenden — Eintragungen das Wesen des kopernikanischen Werkes unangetastet lassen und den revolutionären Gehalt des Buches nicht bezweifeln. Die Überprüfung der vielen Tabellen und Rechnungen, die Berichtigung einiger Fehler und die Nachträge beweisen vielmehr, dass SAMBUCUS das Buch gründlich studierte, das kopernikanische System durchdachte und akzeptierte. Diese Tatsache ist vom Gesichtspunkt der internationalen Wissenschaftgeschichte und der später erfolgten ungarischen Rezeption des kopernikanischen Gedankens unbedingt positiv zu bewerten. Wir können hier noch soviel tun, dass wir die Stellen, die von den Zensoren mit schwarzer Farbe nicht eben diskret durchgestrichen

[5] Vgl. GULYÁS Pál: *Sámboky János könyvtára*. Bp. 1941. S. 17, und passim. BACH Endre: *Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations littéraires (1551—1584)*. Szeged, 1932. S. 10—12 und passim.

[6] Über die astronomischen Studien SAMBUCUS' s. GULYÁS, *a. a. O.* S. 46—49. Über seine Beziehungen zu Pascal DUHAMEL, zum Mathematiker des „Collège Royal" s. BACH, *a. a. O.* S. 67.

wurden, einzeln betrachten. (Die Ergänzungen teilen wir auf Grund des unzensurierten Mosóczy-Exemplars mit.)

Wie bekannt, wurde das Werk Copernicus' vom Nürnberger lutherischen Pfarrer Andreas Osiander zum Druck vorbereitet.[7] Osiander schrieb auch ein anonymes Vorwort, dem der Brief des Kardinals Nicolaus Schonberius an Copernicus folgt, und erst danach steht die diplomatische, Papst Paul dem III. gewidmete *Praefatio* des Verfassers.[8] Copernicus nimmt in seinen gewählten lateinischen Stilwendungen freilich nur an, dass ungebildete, vom Neid besessene Leute sein Werk kritisieren könnten, darum wendet er sich an den selbst im weit entfernten Polen wegen seiner Unterstützung der Kunst und Literatur tief verehrten Papst, obwohl er weiss, dass es gegen die giftigen Bisse der Sykophanten, die nur auf Schädigung bedacht sind, keine Arznei gebe. Der folgende (letzte) Aufsatz wurde aber bereits gestrichen:

„Si fortasse erunt *ματαιόλογοι*, qui cum omnium Mathematum ignari sint, tamen de illis iudicium sibi sumunt, propter aliquem locum scripturae, male ad suum propositum detortum, ausi fuerint meum hoc institutum reprehendere ac insectari: illos nihil moror, adeo ut etiam illorum iudicium tamquam temerarium contemnam. Non enim obscurum est Lactantium, celebrem alioqui scriptorem, sed Mathematicum parum, admodum pueriliter de forma terrae loqui, cum deridet eos, qui terram globi formam habere prodiderunt. Itaque non debet mirum videri studiosis, si qui tales nos etiam ridebunt. Mathemata Mathematicis scribuntur, quibus et hi nostri labores, si me non fallit opinio, videbuntur etiam Reipub. ecclesiasticae conducere aliquid, cuius principatum tua Sanctitas nunc tenet. Nam non ita multo ante sub Leone X. cum in Concilio Lateranensi versabatur quaestio de emendando Calendario Ecclesiastico, quae tum indecisa hanc solummodo ob causam mansit, quod annorum et mensium magnitudines, atque Solis et Lunae motus nondum satis dimensi haberentur. Ex quo equidem tempore, his accuratius observandis animum intendi, admonitus a praeclariss. viro D. Paulo episcopo Semproniensi, qui tum isti negatio praeerat. Quid autem praestiterim ea in re, tuae Sanctitatis praecipue atque omnium aliorum doctorum Mathematicorum iudicio relinquo, et ne plura de utilitate operis promittere tuae Sanctiti videar, quam praestare possim, nunc ad institutum transeo."

Lactantius konnte man doch nicht als „eitles Schwatzmaul" (*ματαιόλογος*) bezeichnen, besonders wenn die, eine Kalenderkorrektion vorbereitenden Beratungen im Lateran wegen ungenügender astronomischer Beobachtungen erfolglos blieben! Lehren, die mit der offiziellen Auffassung der Kirche im Gegensatz stehen, können der Kirche nicht „nützlich" werden, so musste also wenigstens diese Stelle weggelassen werden.

Auf Blatt 6 begnügte sich der Zensor nur mit einigen scheinbar ganz harmlosen stilistischen Korrektionen. Statt: „Cur ergo *haesitamus adhuc*, mobilitatem illi formae suae a natura congruentem concedere" sollte der Satz so gelesen werden: „Cur ergo *non possum* mobilitatem illi formae suae concedere?" In der Originalform war die Fortsetzung der Frage: „magis, quam quod totus labatur mundus, cuius finis ignoratur scirique nequit, neque fateamur ipsius cotidianae revolutionis in caelo apparentiam esse, et in terra veritatem?" Das Ende dieses Teiles (etwa von „neque" an) hätte man schon schwieriger in eine harmlose Fassung bringen können, so liess der Zensor den ganzen Teil weg.

Ähnlich verfuhr er auch am Ende des Kapitels (Bl. 7). Statt der Originalfassung („Addo etiam, *quod satis absurdum videretur*, continenti sive locanti motum adscribi, et non potius contento et locato, quod est terra") wurde folgendes auf den Rand geschrieben: „Addo etiam *difficilius non esse* contento et locato, quod est terra, motum adscribere, quam continenti." Der letzte Satz aber („Vides ergo, quod ex his omnibus proba-

[7] Vgl. Székely György: *Vorläufer und Verbreitung des kopernikanischen Weltbildes*. Bp. 1963. S. 283. (mit Bibliographie).

[8] Über den Anlass der Widmung s. Székely, *a. a. O.* S. 282.

bilior sit mobilitas terrae, quam eius quies, praesertim in cotidiana revolutione, tamquam terrae maxime propria"), der statt der offiziell verkündigten Unbeweglichkeit der Erde die für die Erde charakteristische Drehbewegung betonte, wurde einfach gestrichen.

Auch der erste Satz des nächsten (IX) Kapitels („Cum igitur *nihil prohibeat mobilitatem terrae*, videndum nunc arbitror, an etiam plures illi motus conveniant, *ut possit una errantium syderum existimari"*) durfte nicht geduldet werden, und am Rand des Blattes können wir die folgende entstellte Version lesen: „Cum igitur *terram moveri assumpserim*, videndum nunc arbitror, an etiam illi plures possint convenire motus."

Aus der Perspektive von vier Jahrhunderten erscheinen uns derartige Bemühungen der „zuständigen" Behörden, auf Bl. 9 die Entdeckung COPERNICUS' durch ähnliche stilistische Finessen unschädlich machen zu wollen, beinahe nicht mehr tragisch, sondern nur noch lächerlich. COPERNICUS schrieb: „Proinde non pudet nos *fateri hoc totum* (der Zensor: *assumere)*, quod Luna praecingit, ac centrum terrae per orbem illum magnum inter caeteras errantes stellas annua revolutione circa Solem transire, et circa ipsum esse centrum mundi: quo etiam Sole immobili permanente, quicquid de motu Solis apparet, hoc *potius* (der Zensor: *consequenter)* in mobilitate terrae verificari. . ." Der „religiöse" Abschluss der Gedankenführung, die die Erde zu einem gewöhnlichen, um die Sonne kreisenden Himmelskörper „erniedrigte" („Tanta nimirum est divina haec Opt. Max. fabrica") schien eine so offensichtliche Gottlosigkeit zu sein, dass sie nur ausgemerzt werden konnte.

Der Titel des XI. Kapitels (Bl. 10) war: *De triplici motu telluris demonstratio.* Die „dreierlei Bewegungen" der Erde konnte aber der Zensor nicht als bewiesen annehmen, er veränderte also: „De *hypothesi* triplicis motus terrae, eiusque demonstratione." Auch der Herausgeber OSIANDER erwähnt den hypothetischen Charakter der kopernikanischen Gedanken in seinem berüchtigten Vorwort: „neque enim necesse est eas hypotheses esse veras, imo ne verisimiles quidem, sed sufficit hoc unum, si calculum observationibus congruentem exhibeant".[9] Eine Hand aus dem 18. Jh. — vielleicht bereits in Debrecen — versuchte aber die schwarze Farbe des Zensors auszukratzen und schrieb darunter mit Genugtuung den ursprünglichen Titel neu ab: „De triplici motu telluris demonstratio". Dieselbe Hand bewies ihre Geschicklichkeit auch auf Bl. 122. Hier (IV. Buch, Titel des XX. Kapitels) hatte der Zensor auch etwas auszusetzen. Aus dem ursprünglichen Text („De magnitudine horum trium siderum, Solis, Lunae et Terrae, ac invicem comparatione") strich er die „tria sidera", aber die rätselhafte Hand schrieb die inkriminierten „drei Gestirne" wieder ein.

Unsere Beobachtungen führen gewiss keine solchen Veränderungen in der Erforschung der SAMBUCUS-Sammlung oder des Nachlebens COPERNICUS' herbei, wie zu ihrer Zeit die kopernikanischen Gedanken in der Betrachtung des neuzeitlichen Weltbildes. Sie sind aber eine kleine Ermahnung, dass wir die Reste der bedauerlicherweise so arg auseinandergefallenen Bestände alter ungarischer Bibliotheken — *rari nantes in gurgite vasto* — sorgfältig registrieren und schätzen.

ISTVÁN BORZSÁK

Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez. A kismartoni nyomda XVIII. századi munkásságával csak a legutolsó két-három évtizedben kezdtek foglalkozni a szakemberek. Igen kevés adat áll egyelőre rendelkezésre ezen a téren, s kicsi azoknak a nyomdatermékeknek a száma is, amelyeket a kismartoni nyomdából ismerünk, mégis fokozatosan kialakul az ESZTERHÁZYak udvari nyomdájának a képe.

[9] Vgl. SZÉKELY, *a. a. O.* S. 283.

Elsőként CSATKAI Endre közöl adatokat a kismartoni nyomdáról;[1] mindkét XVIII. századi nyomtatvány, amelyet ismertet, HÜBSCHLIN János sajtója alól került ki. BORSA Gedeon a *Magyar Könyvszemlé*ben[2] egy harmadik HÜBSCHLIN-nyomtatvány felfedezése révén időben is meg tudja határozni a HÜBSCHLIN-nyomda működését. 1711-re teszi a nyomda felállításának időpontját, ESZTERHÁZY Pál hercegnek tulajdonítva a kezdeményezést, és két-három évre a nyomda kismartoni munkásságát, azt feltételezve, hogy Pál nádor halála után utóda, Mihály herceg megszüntette a nyomdát.

Ennek a feltételezésnek valószínűleg az volt az oka, hogy noha voltak adatok[3] STREIBIG József Antal osztrák nyomdász kismartoni tartózkodásáról, ottani működésére semmiféle bizonyíték nem állt rendelkezésre. A nyomdatörténet legkiválóbb művelői is Sopronból származtatták az első magyarországi STREIBIG-nyomtatványokat.[4] Még 1961-ben is csak ennyit ír CSATKAI Endre a kismartoni nyomdáról: „Az egyetlen termékkel is ismert kismartoni nyomdász neve, Hübschlin Jánosé, kelettelen nyomtatványon szerepel, Eszterházy Mihálynak 1720-ban bekövetkezett halálával azonban az udvartartást csökkentik, és így az akkori nyomdász, Streibig József Antal két évi ottidőzés után Sopron felé fordította szekere rúdját."[5] Másutt pedig: „... a legújabb felső-ausztriai kutatás szerint Streibig 1719-ben hagyta el korábbi helyét, így tehát pontosan 1721 vége felé érkezett Sopronba Kismartonból, ahogy első soproni munkájának keltezése is mutatja".

Az eddig ismert adatok tehát a következőkben foglalhatók össze: 1711—1715 körül Kismartonban működött HÜBSCHLIN János, akinek nyomdájából eddig három nyomtatványt ismertünk. 1719 vége táján érkezik Kismartonba STREIBIG József Antal, aki az alsó-ausztriai Wildbergben működött 1708-tól 1719-ig.[6] Mindössze két évig tartózkodik Kismartonban, 1721 vége felé Sopronba költözik. Kismartoni nyomdájának eddig — tudomásom szerint — egyetlen termékét sem ismerték, illetve ismertették sehol.

A PETRIK-féle bibliográfia XVIII. századi címanyagának kiegészítése során módomban állt átnézni a budapesti Egyetemi Könyvtár gazdag aprónyomtatvány-gyűjteményét. Az itt talált számos értékes, PETRIK által nem ismertetett kiadvány között került elő STREIBIG kismartoni műhelyének alábbi első — de talán nem utolsó — meglevő terméke:

OpVs asCetICVM/ / qVotIDIanae pIetatIs./ /QVo LeCtor
VtatVr aD/ / saLVteM./ /PIetas aD oMnIa V-/ /tILIs:
praeCLara VIrtVs./ / Impressum, & demississime oblatum a Josepho Antonio Streibig, celsissimi Principis
Esterasi Kysmartoniensis novo Aulae Typogr.

A negyedrét alakú, 4 levélből álló kis nyomtatvány, amelynek jelzete „A.ny. 387." jóval későbbi kötésben maradt fenn, s provenienciáját illetőleg nem árul el magáról sem-

[1] CSATKAI, André: *Die fürstlich Esterházyschen Druckereien in Eisenstadt.* Burgenländ. Heimatbl. 1936. 4. l.

[2] BORSA Gedeon: *Adatok a 18. századi kismartoni nyomdáról.* Magy. Könyvszle. 1956. 138—139. l.

[3] „... 1721. végén Streibig József Antal Kismartonból Sopronba költözött és itt az első nyomdát megalapította ..." *Sopron a régi magyar irodalomban.* Kiad. HÁZI Jenő. Közrem. AUGUSZTINOVICZ Elemér. Bp. 1937. 98. l.

[4] „Der dritte Einwanderer war Anton Josef Streibig, ein Österreicher aus Wildberg ... Er errichtete seine Druckwerkstätte ... in Ödenburg ..." FITZ József: *Eingewanderte deutsche Buchdrucker in Ungarn im 18. Jahrhundert.* Gutenberg Jahrbuch 1934. 213. l.

[5] CSATKAI Endre: *A soproni nyomdászat a 18. század első felében.* Soproni Szle. 1961. 38—51. l.

[6] RIEDL, Adalbert—KLIER, Karl: *Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenland.* Eisenstadt, 1958. 131. l. BENZING, Joseph: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 262. l.

mit. Egyetlen bejegyzést találunk benne a címlapon: „Frater Cornelius Fratri Hillarionis." Ez azonban nem mond semmit, legfeljebb azt valószínűsíti, hogy valamelyik közeli rendházból került a szekularizációkor az Egyetemi Könyvtár birtokába.

Az egész nyomtatvány, címlapjától záró soráig, csupa kronosztihon, áhítatos játék az 1720-as évszámmal, s hogy a kor divatjának még inkább megfeleljen: az egyes sorok kezdetleges rímekben csendülnek össze. Mind az évszám, mind az impresszumban a typographus jelzőjeként álló „novus", arra utalnak, hogy ez a kis kiadvány STREIBIG első kismartoni munkája. Ennek csupán az mond ellen, hogy a Sopronban 1724-ben nyomott, EBERGÉNYI Lászlót búcsúztató *Luctus desolatae tristantisque matris Hungariae*-ben[7] STREIBIG „geringer Anfänger und Aufrichter einer neuen Buchdruckerei in Oedenburg"-ként nevezi meg magát, holott akkor már majd három esztendeje működik Sopronban, s több korábbi kiadványa ismert ugyanonnan.

STREIBIG nemcsak nyomdásza, hanem szerzője is lehetett kiadványának, ha szerzőségnek lehet nevezni az abban a korban széltében-hosszában s minden alkalomra egyaránt gyártott és kedvelt kronosztihonok konstruálását. Ezt a szerzőséget valószínűsíti egyrészt a „demississime oblatum" kifejezés az impresszumban, másrészt az a tény, hogy Sopronban is hasonló kronosztihonokkal ékesen siratta el EBERGÉNYI Lászlót a már említett *Luctus*-ban.

Az *Opus asceticum* betűi arról vallanak, hogy STREIBIG Wildbergből hozta magával betűkészletét vagy legalább is annak jelentős részét. Az összehasonlításra általam felhasznált wildbergi nyomtatvány — az *RMK* III. 4786. sz. kiadvány — korai terméke wildbergi sajtójának, a kismartoni sokkal kopottabb, s a wildbergi díszes iniciálék is hiányoznak. A latin betűs, kronosztihonos nyomtatványok valószínűleg erősen igénybe vették nem túlságosan gazdag betűkészletét, ezért kénytelen volt egyidejűleg kétféle L-t és M-et használni, ezek egyik fajtája annyira tipikus, hogy az azonosítást minden kétséget kizárólag teszik. Ugyancsak világosan felismerhetők a mindkét nyomtatványban használt jellegzetes ékezetek (â, ô stb.).

Ezek a betűk azt is tanúsítják, hogy STREIBIG — amikor DOBNER Sebestyén hívására Sopronba költözött,[8] — felszerelését magával vitte. Korai soproni nyomtatványa, amelyben hosszabb összefüggő latin szöveget találunk (DOBNER, Abraham Aegidius: *Mariae Himmelfahrt...* Oedenburg, 1722, STREIBIG), számos Kismartonból is ismert jellegzetes betűt tartalmaz. BORSA Gedeon DOBNER soproni nyomtatványaival foglalkozva arra a megállapításra jutott, hogy DOBNER nyomdája rendkívül primitív volt, STREIBIG nyomtatványai már a kezdetben sokkal jobbak. Nyilvánvaló tehát, hogy nem DOBNER készletével kezdte meg munkáját. Sajnos, a korai soproni nyomtatványok zömükben német szöveget tartalmaznak, míg a most fellelt kismartoni STREIBIG-nyomtatványban egyetlen gót betű sincs. Így nyomdája betűkészletéről megközelítő képet nem tudunk alkotni. Annyi azonban bizonyos, hogy még wildbergi készletéből vitt magával betűket Sopronba.

Bizonyosnak mondható továbbá, hogy HÜBSCHLINTŐL nem kapott felszerelést, illetőleg hogy — noha mindketten udvari nyomdásznak tüntették fel magukat, sőt HÜBSCHLIN „Typis residentiae Kismartoniensis"-t alkalmazott impresszumában — a nyomdai felszerelés nem lehetett ESZTERHÁZY hercegi tulajdon, amely egyik nyomdásztól a másikhoz került. HÜBSCHLIN ugyanis Kismartonból való távozása után is nyomtatott, mégpedig már 1715-ben, Bécsújhelyen. RIEDL és KLIER szerint[9] akkor jelent meg

[7] (STREIBIG, Josef Anton): *Luctus desolatae tristantisque matris Hungariae. Dass ist Trauer-Klage ... über den zeitlichen Hintritt des ... Herrn Ladislai ... Ebergenii.* Oedenburg, 1724.

[8] CSATKAI Endre: *I. m.*

[9] RIEDL—KLIER: *I. m.* 157. l.

ott egy GINDL nevű zeneszerző által komponált dallamra énekelendő kiadvány: *Zwey schöne neue geistliche Lieder*. Ennek ugyan nincs impresszuma, de Sebastian GINDLt már ők is az ESZTERHÁZY hercegi udvarral hozzák kapcsolatba, s valóban az 1712-i udvari számadásokban mint „Schlossunterthan" szerepel.[10] Ugyancsak RIEDL és KLIER említenek olyan 1717-i röplapot, amelynek impresszumában „Wiennerisch-Neustadt, bey den Hüblischlischen Erben" a nyomda megnevezése.[11] (Sajnos, az általam átnézett levéltári anyagban semmiféle utalást sem HÜBSCHLIN, sem STREIBIG kismartoni működésére, ill. az ESZTERHÁZY családdal való kapcsolatukra nem sikerült találnom.)

Hogy HÜBSCHLIN 1715 körüli távozása és STREIBIG 1719 körüli érkezése között működött-e nyomdász Kismartonban, arra egyelőre semmi adat nem mutat, mint ahogy azt is csak a jövő kutatásai derítik majd ki, hogy STREIBIG kismartoni munkásságának egyetlen emléke-e a most ismertetett kis nyomtatvány vagy sem. Bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy a STREIBIG dinasztia magyarországi tevékenysége 1720-ban a kismartoni nyomdában kezdődött, s hogy STREIBIG József Antal közvetlenül Wildbergből érkezve, ottani betűivel kezdte meg munkásságát, majd magával vitte felszerelését Sopronba is, ahol már 1721-ben találkozunk nevével.

WIX GYÖRGYNÉ

Göttinga és a magyar újságírás kezdetei. Sajtótörténeti irodalmunkban nem ismeretlen, hogy az első magyar újság megindítója és szerkesztője, RÁT Mátyás, külföldi tanulmányait Göttingában végezte. SZINNYEI József írja: „Göttingában közel négy évet töltött el Rát, ahol a teológiai tudományokon kívül különösen a régi klasszikai literatúrát és mathézist szerette meg és alapos ismeretekkel gazdagodva érkezett hazájába. Azonban gyakran visszakívánkozott az előtte mindig kedves emlékű városba".[1]

RÁT göttingai tartózkodásáról ennél lényegesen többet máshol sem olvashatunk: sem a későbbi sajtótörténeti munkákban, sem pedig Göttingának a magyar szellemi életre gyakorolt hatásával foglalkozó irodalomban. Pedig az első magyar újságszerkesztőnek a Georgia Augustán, a kor legfelvilágosultabb szellemű német egyetemén eltöltött évei nemcsak RÁT egyéni fejlődése, hanem a hazai magyar nyelvű újságírás megindítása, sőt nemzeti irodalmunk és nyelvünk megújhodása szempontjából is nagyjelentőségűek voltak. Ez részben abban az ösztönzésben nyilvánult meg, amelyet RÁT — mint látni fogjuk — kétségkívül Göttingában kapott az újságírás iránt, részben pedig abban a közvetítő szerepben, amelyet az újság játszott a göttingai felvilágosodás eszméinek, ízlésirányainak a magyar szellemi élet számára való közvetítésében.

SZINNYEI fent idézett mondatában egyébként egy hibás adat is szerepel: RÁT nem „közel négy évet", hanem négy és fél évet töltött Göttingában. SZINNYEI szerint csak 1773 szeptemberében érkezett meg, az egyetem anyakönyvének tanúsága szerint már 1773. május 2-án bejegyezték nevét.[2] KAZINCZY RÁTról szóló rövid életrajzi feljegy-

[10] OL. Eszterházy hercegi levéltár 1257. csomó.

[11] SEMMELWEIS Károly úr volt szíves utólag felhívni a figyelmem egy bécsújhelyi nyomtatványra, amelyet PETRIK is említ (II. 433.). Az Országos Széchényi Könyvtár állományában „Mor. 3459" jelzeten szereplő kiadvány (KOLLENICZ, Andreas: *Der in dem Acker verborgene Schatz* . . . Wien.-Neustadt, 1714, bey den Hübschlischen Erben) betűi kétséget kizáróan igazolják, hogy HÜBSCHLIN, ill. utódai a kismartoni nyomda betűkészletével dolgoztak Bécsújhelyen is. Ugyanakkor HÜBSCHLIN Kismartonból való távozásának időpontját is előbbre kell tennünk egy esztendővel.

[1] SZINNYEI József, id.: *Rát Mátyás (1749—1810)*. Figyelő. 1880. VIII. 161—174., 286—296. l.

[2] SELLE, Götz von: *Die Matrikel der Georg-August Universität zu Göttingen (1734—1837)*. Hildesheim—Leipzig, 1937. ld. BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei*. Bp. 1955. 191. l.

zésében is azt olvashatjuk, hogy „Rát kiment Göttingába, hol ötödfél esztendeig mulatott nagy haszonnal és magára s a Nemzetre nagy fényt vonván".[3] Mit tanult RÁT e négy és fél év alatt a göttingai universitáson?

Göttingának a magyar szellemi életre gyakorolt hatásával az utóbbi időben többen is foglalkoztak.[4] Egyöntetű az a vélemény, hogy a hannoveri állam világhírű egyeteme a XVIII. század utolsó évtizedeiben igen nagy szerepet játszott a magyar kultúra történetében. A legtöbb magyar éppen az egyetem fénykorában látogatta, akkor, amikor olyan neves professzorok adtak elő, mint HEYNE, GATTERER, SCHLÖZER, SPITTLER, EICHORN. A göttingai magyar tanulókból pedig olyan kiváló tudósok és írók kerültek ki, mint BOLYAI Farkas, KÖRÖSI CSOMA Sándor, GYARMATHY Sámuel, CORNIDES Dániel, SCHWARTNER Márton, SCHEDIUS Keresztély, BERZEVICZY Gergely, BUDAI Ézsaiás, gróf TELEKI László, RUMY Károly György. . . Igaz, újabban arra is rámutattak, hogy e nevessé vált tudósok mellett, a Göttingából visszatértek javarésze, többnyire lelkészek és tanárok, ismét belesüllyedtek a hazai feudális viszonyok közé, és tudományos vagy irodalmi működést csak elvétve, másodlagosan fejtettek ki.[5] RÁT Mátyás példája egyébként szintén jellemző: a göttingai tanulmányok után, azáltal hogy megindította az első magyar nyelvű újságot, szinte az élére állt a kialakulóban levő nyelvi és irodalmi mozgalomnak; majd három év után felcserélte újságírói hivatását a győri lelkészséggel, és ezzel gyakorlatilag ő is szinte teljesen visszavonult az irodalmi és tudományos élettől. Csak az a nagy különbség közte és a többi passzivitásba merült volt göttingai tanuló között, hogy RÁT visszavonulása előtt, három évig több száz példányban megjelenő újságot adott ki, amellyel nem kis hatást gyakorolt kortársaira: a nemzeti nyelvű tudományosság és irodalom kifejlesztéséért síkraszálló és a felvilágosodás világnézetét terjesztő magyar tudósokra, írókra. Minthogy a göttingai indítékok jelentősége nemcsak RÁT *Magyar Hírmondója*, hanem az ezt követő magyar lapok szempontjából is nagy volt, hiszen az első magyar újság formája és tartalma sokáig hatott hírlapirodalmunkra, sajtótörténetünk kezdeteinek kutatásában szükségesnek látszik e hatások feltárása.

A göttingai Georgia Augusta-egyetem méltán került a XVIII. század második felében az európai egyetemek ranglistájának az élére. ÁGOST GYÖRGY hannoveri fejedelem óriási anyagi áldozattal hozta létre és tartotta fenn, hogy ezzel is túltegyen a szász király lipcsei és a porosz uralkodó hallei egyetemén. A Nagy-Britanniával perszonálunióban levő Hannover állam az angol polgári eszméknek is egyik közvetítőjévé vált. Göttingában, ellentétben a többi német egyetemmel, már nem a teológia volt az elsődleges, hanem a jog és az államtudomány. Az angol hatás gazdagította a német felvilágosodásnak a század második felében kifejlődő eszmevilágát. Mindez felszabadult, feudális kötöttségtől mentesebb, világias életstílust hozott létre.

Göttingát a korszak leghaladóbb németországi főiskolájává mindenekelőtt az a szabadabb szellemi légkör tette, amely a tanulás és tanítás szabadságától kezdve a híres és gazdag könyvtár nyilvánosságán keresztül egészen a kritika szabadságáig terjedt. Az egyetem tanárait a cenzúra alól is felmentették, ami Németországban akkor még szinte egyedülálló jelenség volt.[6] A színvonalat biztosították azok a híres tanárok, akiknek a nevéhez néha egy egész szaktudomány megújhodása fűződik. Így pl. GESSNER, aki a klasszika-filológiát reformálta meg, és már a neo-humanizmust készítette elő;

[3] KAZINCZY Ferenc: *Ráth Mátyásnak élete*. OSZK. An. lit.

[4] ZSIRAI Miklós: *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. Bp. 1952. BORZSÁK: *I. m.* DÜMMERTH Dezső: *Göttinga és a magyar szellemi élet*. Filol. Közl. 1961. 3—4. sz. H. BALÁZS Éva: *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz*. Századok. 1963. 6. sz. 1187—1202. l.

[5] DÜMMERTH: *I. m.*

[6] THIENEMANN Tivadar: *A göttingai egyetem 200 éve*. Tükör. 1937. 546—548. l.

SCHLÖZER, GATTERER és SPITTLER a modern voltaire-i történetszemlélet és forráskritika hívei voltak, akik — HEYNÉvel szemben — lenézték a hagyományokat, és a népeket nyelvük szerint osztályozták; BÜTTNER, aki elsőként tartott *Naturgeschichte* címmel egyetemi előadást; utódja pedig BLUMENBACH volt, aki e tárgyat európai szintre emelte.

Éppen RÁT göttingai évei alatt fejtett ki tevékenységet az a fiatal költőkből álló kör (Göttinger Hain, Hainbund), amelynek tagjai KLOPSTOCKra tekintettek tisztelettel, és az elfranciásodott feudális rokokó ízlés ellen harcoltak, amit főleg WIELAND személyesített meg számukra. E kör tagjainak nevéhez fűződik a régi német költészet, a népdal és a népmese hagyományainak a felújítása is. E rövid életű költői társaság továbbélését az általuk kiadott *Musenalmanach* biztosította.

A *Musenalmanach* mellett, amelynek, mint ismeretes, szerepe volt KAZINCZY fejlődésére is, Göttingában jelent meg a *Deutsches Museum*, amely átmenetet képviselt a hírlapok, folyóiratok és a morális hetilapok között. De jártak a híres könyvtárba a korabeli német és külföldi hírlapok és folyóiratok is, amelyeknek jelentőségét éppen az egyik göttingai professzortól, SCHLÖZERtől tanulták meg a hallgatók felismerni.

August Ludwig SCHLÖZERnek a magyar szellemi élet iránti érdeklődése nem ismeretlen, mint ahogy ismeretes a magyar őstörténettel kapcsolatosan és a finn-ugor nyelvrokonság kérdésében játszott szerepe is. Ő volt a göttingai egyetem „magyar szakértője", akinek nyelv- és történettudományunk sokat köszönhet, bár a magyarsággal kapcsolatos megnyilatkozásait többnyire nem a jóindulat és a rokonszenv, hanem a magyarság szellemi színvonalának a lebecsülése hatotta át. Ő közvetítette egyébként HERDERnek azt a KOLLÁR Ádámtól származó híres baljóslatú véleményt, amely szerint a magyarságnak, mint népnek megvannak számlálva a napjai. SCHLÖZERrel kapcsolatban azonban még nem volt szó arról a szerepről, amelyet — közvetve RÁT Mátyás által — a magyar nyelvű időszaki sajtó megindításában játszott göttingai sajtótevékenységével: elméleti előadásaival és saját folyóiratainak példájával.

Az újságok híreit egyes nyugati akadémiákon és főiskolákban már a XVII. század második fele óta felhasználták az ifjúság oktatásában részben a nyelvtanuláshoz, részben pedig a gyakorlati élet, az államtan, később a statisztika oktatásában. Nálunk BÉL Mátyás a *Nova Posoniensiát* is ilyen célból adta ki.[7] A XVIII. század első felében Jéna, a másodikban pedig inkább Göttinga újság-kollégiumai voltak jelentősek. Ezek közül is a legnevezetesebb SCHLÖZERé volt. SCHLÖZER THOMASIUS követőjének nevezte magát, aki a század elején Hallében tartott újságkollégiumokat.[8] Egyébként maga SCHLÖZER is adott ki folyóiratokat *Briefwechsel meist statistischen Inhalts* és *Statsanzeiger* címmel. E folyóiratok oly hatással voltak a kortársakra, hogy maguk elérték azt, hogy a század nyolcvanas-kilencvenes éveiben az egész világ Göttingára figyelt.[9] CSERNISEVSZKIJ is elismeréssel nyilatkozott SCHLÖZER folyóiratairól, kiemelve szerkesztőjük bátorságát, amelylyel szembeszállt a németországi kiskirályok önkényével, törvénytelenségeivel.[10]

De nagy hatásúak voltak SCHLÖZER újságkollégiumai is. Egy 1777-ben kiadott *Entwurf eines Zeitungs Collegii* című művéből[11] megtudjuk, milyen célt kívánt SCHLÖZER

[7] DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az ujságolvasók a XVIII. században.* Magyar Századok. Bp. 1948. 142—163. l.

[8] GROTH, Otto: *Die Geschichte der deutschen Zeitungwissenschaft.* München, 1948.

[9] SELLE, Götz von: *Die Georg-August-Universitat zu Göttingen. 1737—1937.* Göttingen, 1937. 140. l.

[10] „. . . Sein Name ist bei uns genügend bekannt, und deshalb bemerken wir, dass dieser edle und mutige Mann nach seiner Rückkehr aus Russland in Deutschland eine Zeitschrift herausgegeben begann, die ein Schrecken für alle Gesetzesverletzer war, die Deutschland marterten." Ld. REIMANN, Paul: *Haupt-Strömungen der deutschen Literatur 1750—1848.* Berlin, 1963. 112. l.

[11] *Entwurf eines Zeitungs Collegii.* — *Entwurf zu einem Reise-Collegio* von A. L. SCHLÖZER. Göttingen, 1777. 21—30. l.

elérni az újságkollégiumával, amelyet már évek óta, hetenként 2—3 órában tartott meg, az előírt *Reise-Collegium*hoz kapcsolva. Megmagyarázza, mit ért újságkollégiumon. Hangsúlyozza, semmiképpen sem azt, hogy a hallgatók számára megtakarítsa az újságolvasás fáradságát. Nem ígéri hallgatóinak azt sem, hogy titkos hírekkel fog szolgálni, olyanokkal, amelyek a nyomtatott újságokban nem jelentek meg. És végül: nem kíván politikai eseményekről kritikát mondani és jóslásokba bocsátkozni: SCHLÖZER felvilágosult volt, élt is a göttingai szabad légkör adta lehetőségekkel, de ezért az óvatosságról sem feledkezett meg. Tudta, hogy az előtte ülők különböző nemzetiségű, világnézetű, zömmel előkelő származású hallgatók, akiknek a soraiból számos vezető állású politikus és államférfi válhat ki. Ezért is kerülte a konkrét politikai véleménynyilvánítást.

Rátérve arra, hogy valójában mi lesz a haszna és a lefolyása az újságkollégiumnak, a következő három pontban foglalja ezt össze:

1. Azt ígéri: minden félévben kiválasztja azokat a legjelentősebb eseményeket, amelyekkel egy ideig minden újság tele van. Ilyen volt akkor pl. az észak-amerikai háború, máskor: a pápaválasztás vagy a király-koronázás. Ezeknek az eseményeknek azután a göttingai könyvtár segítségével alaposan utánanéz, hozzáolvas, hogy a híreket megfelelő történelmi, földrajzi és politikai magyarázatokkal tudja ellátni. Meg kívánta tanítani SCHLÖZER hallgatóit arra is, hogy az újságokban óvatosságból elrejtett vagy rövid, de fontos híreket észrevegyék és jelentőségüknek megfelelően értékeljék.

2. SCHLÖZER hallgatóit meg akarta tanítani az újságolvasás művészetére.[12] Ennek az előbbiek mellett jelentős feltétele az is, hogy az újságolvasó különbséget tudjon tenni az újságokban olvasható hírek és az azokhoz fűzött kommentárok között. Meg kellett tanulni felismerni a jelentékeny és a jelentéktelen híreket, még akkor is, ha az utóbbiak voltak a terjedelmesebbek. Mert gyakran megesik, hogy az újságok egy ünnepélyt vagy egy gróf születését behatóan tárgyalják, és így könnyen megtéveszthetik az olvasót: elterelik a figyelmét azokról a rövid közleményekről, amelyek fontosabb tartalmúak lehetnek. SCHLÖZER politikai és államismereti érdeklődése lenézte az újságoknak azt a gyakorlatát, hogy jelentéktelen ceremóniákról hosszasan írnak, de ugyanakkor gazdasági és egyéb reális kérdésekről csak röviden. Érdekes SCHLÖZER véleménye az újságok valódi és valótlan híreivel kapcsolatban. E kérdés régi téma volt az újságírással foglalkozó irodalomban. Így pl. GOTTSCHED, aki BAYLE szótárának német nyelvű kiadásában foglalkozik a kérdéssel — BAYLE maga is tett futó megjegyzéseket az újságcikkek valótlanságáról, pártosságáról, ellentmondásairól — elítéli az újságokat a hamis hírek terjesztéséért, és megállapítja, hogy egyes valótlan hírek az újságíró saját országának használnak, az ellenfélnek pedig ártanak: az újságok hírei is egyik fajtája a pennaháborúnak.[13] SCHLÖZER más véleményen van. Szerinte minden újság azt írja címlapjára: „Relata refero", mindegyik az igazat akarja írni: nem az újságíró a hibás, ha valamelyik híre nem bizonyul igaznak. Nem szabad az újságot többre tartani, mint ami: hírek és ítéletek gyűjteményének, amelyek különböző vidékek különböző embereitől származtak; az újságíró igazságukról nem győződhetett meg. SCHLÖZER nagy jelentőséget tulajdonított az újságoknak, de óva intette tanítványait attól, hogy mindent elhigyjenek, amit az újságban látnak.[14] Az újságokkal szemben is azt a szigorú forráskritikát alkalmazta, amit a többi történeti forrással kapcsolatban. A megoldást az újságolvasás művészetének

[12] „Es giebt eine „Kunst Zeitungen zu lesen", die wie andre Künste erst gelernt werden muss." SCHLÖZER: *I. m.*

[13] GROTH: *I. m.*

[14] „Wir Studirte lachen über Bauern, wenn sie etwas aus dem Grunde mit Heftigkeit behaupten, weils gedruckte da steht. Aber wie oft hört man studirte Leute eine Nachricht mit warmer Teilnemung erzälen, und hart und fest glauben, einzig und allein aus dem Grunde, weil sie in der Zeitung gestanden hat?" SCHLÖZER: *I. m.*

elsajátításában látja, abban, hogy tanítványainak kritikai osztályozás alá kell venniük azokat a forrásokat, ahonnan az újsághírek származnak, és magukat a cikkeket is analizálni kell a megadott módon.

3. SCHLÖZER sajátos tárgya volt a *Cursus politicus*, amelyre szerinte ugyanúgy szükség van, mint a teológiai, jogi, orvostani, matematikai és egyéb kurzusokra. Ez egy sajátos, enciklopedikus tárgy volt, amelynek a kidolgozásával tanári pályafutása kezdete óta foglalkozott. Tudta jól, hogy a polihisztorkodás ideje elmúlt, de látta a szaktudományok egyoldalúságának a veszélyeit.

Annak a mintájára, hogy néhány egyetemen bevezették a dogmatika, anatómia és a fiziológia elemeinek rövidített formában, valamennyi fakultás számára való tanítását, azt javasolta, hogy az államtudományokkal is hasonlóképpen kell tenni. Az általános politikai ismereteket minden tanult ember számára szükségesnek tartja: ehhez pedig a helyes újságolvasás nagyban hozzájárulna. De szerinte a tanultak közül sem olvas mindenki újságot, és aki olvas is, nem mindent ért meg belőle. Szégyenletesnek tartja, hogy egy bizonyos téren magas műveltséggel rendelkezők a napi- és világeseményekhez oly tudatlanul és rosszul szólnak hozzá, mint egy szolgáló.[15] Gúnyosan említi azokat a diákokat, akik az újságból csak az utolsó hasábon levő pénzárfolyamokat nézik át.

SCHLÖZER egy másik munkában, az 1804-ben kiadott *Theorie der Statistik* c. művében[16] is foglalkozott az újságokkal, a statisztikai módszerek közé sorolván őket. Ebben ismét hangsúlyozza az újságok jelentőségét: „. . .Zeitungen sind eines der grossen Cultur Mittel, durch die wir Europäer Europäer geworden sind; werth dass sich jetzt Franzosen und Deutsche über die Ehre der Erfindung streiten. Die Menschheit konnte nicht eher zum Genuss derselben gelangen, als bis 2 andre wichtige Erfindungen, Drukkerei und Post-Wesen, vorausgegangen waren. Was würde besonders unsre neuste und Tages Statistik ohne Zeitungen seyn?"

Hogy SCHLÖZERnek a sajtóval kapcsolatos munkái hazánkban mennyire ismertek voltak, bizonyítja többek között az is, hogy GYURIKOVICS György pozsonyi vonatkozású kéziratgyűjteményében, a sajtóra vonatkozó feljegyzések között, *Mottó* cím alatt, az előbb idézett mondatokat olvashatjuk. Nyilván valamilyen sajtótörténeti munka elé szánta mottónak.[17]

SCHLÖZER az újságok jelentőségét látva, ismét leszögezi azt az álláspontját, amit már az *Entwurf*ban is kifejtett: az újságok fontos eszközei a politikai tájékozódásnak és a statisztikai tudománynak, de ennél nem többek: vakon hinni bennük nem szabad: „Stumpf ist der Mensch, der keine Zeitungen liest; noch stumpfer der, der eine Nachricht für war hält, blos weil sie in der Zeitung steht."

Itt is megismétli: szükség van az újságolvasás művészetének elsajátítására. Meg kell ismerni egy nagy újság-gyár (Zeitungs-Fabrik) mechanizmusát: a kiadót, a szerkesztőt és a levelezőket: akiknek általában a legügyesebb szerkesztőtől kell függniük.

SCHLÖZERnek az újságokról vallott nézetei kétségkívül hatottak RÁTra, illetve a *Magyar Hírmondó* későbbi szerkesztőire, sőt — a következő magyar újságokra is. Bár RÁT nem említi ezeket az újságkollégiumokat, de — mint látni fogjuk — számos egyezést fedezhetünk fel újságírói programja, tevékenysége, valamint SCHLÖZER nézetei között. Nagyon tanulságosak persze az eltérések is.

[15] „. . . der grosse Haufe von Ungelernten traut jedem Gelerten zu, dass er von Zeitungen und Weltläuften besser urteilen könne, wie er: welche Beschimpfung für den ganzen Stand, wenn dieser, in andern Dingen Hochgelehrte, von alltäglichen Weltgebenheiten so unwissend und verkert spricht, wie eine Magd?" SCHLÖZER: *I. m.*

[16] SCHLÖZER: *Theorie der Statistik.* Göttingen, 1804. 78—82. l.

[17] GYURIKOVICS György: *Analecta Civitatis Posoniensis.* II. OSZK Fol. Lat. 3801. 2. köt. ff. 132—153.

SCHLÖZERről még csak annyit, hogy óvatosan, de olykor mégis merészen lépett fel a fejedelmi önkény és a papi önhittség ellen. A speyeri érsek magához az angol királyhoz fordult, vádat emelve ellene ezekért. De Londonból SCHLÖZERt nem ítélték el, számukra fontosabb volt az, hogy a göttingai professzor és népszerű folyóiratszerkesztő a függetlenségi háborút angol szemmel nézte, és lapjában az amerikaiakat rebelliseknek bélyegezte. SCHLÖZER felvilágosultsága csak a reformizmusig jutott el. A forradalmat élesen elítélte: „Reformen brauchen wir Deutschen, aber Revolutionen bewar uns lieber Herre Gott!"[18]

RÁT Mátyás újságírói munkásságát vizsgálva, pontosan ki tudjuk mutatni azokat a hatásokat, amelyek Göttingából származtak. Erre a sokoldalú befogadás a legjellemzőbb, mert RÁT nézetein gyakran felismerhetünk egymással ellentétben álló professzorok és irányzatok hatását. HEYNÉét csakugy, mint SCHLÖZERét: az antik költészet megbecsülését éppenúgy, mint a statisztika és az államismereti kérdések iránti érdeklődést; a régi szövegek, emlékek, a népdal- és a népmese-gyűjtés jelentőségének a felismerését, ugyanakkor a történeti forráskritika fontosságának tiszteletben tartását. Ezúttal azonban nem e szerteágazó irodalmi és nyelvi kérdésekkel, hanem csupán azzal a hatással szeretnénk foglalkozni, amelyet SCHLÖZER sajtótörténeti szempontból gyakorolt a *Magyar Hírmondó*ra. Erre fény derül már abból a tudósításból is, amelyben RÁT meghirdette az újság programját.

Az 1779. július 1-én keltezett *Előre való tudakozás*ban RÁT a magyar nyelvű újság szükségességét a következőképpen indokolta meg:

1. Az első indok az elmaradottság érzéséből fakadt: „Nintsen már Európában egygy országos Nemzet is, aki a maga **Haz**ájában történő változások, a világnak viszontagságai, az elmés embereknek hasznos vagy furtsa találmányjaik, a Tudósoknak munkáik s több a féle emlékezetes dolgok felől szólló Hireket, naponként, hetenként vagy hónaponként, az ő saját nyelvén nyomtattatott irásokban tanuság és mulatság kedvéért ne olvasná. Sőt nem tsak Európának, hanem még Amerikának is minden nevezetes Városaiban irattatnak e féle hirlelő levelek. — Tsak az egygy Magyar Nemzet vólt melly eddig, sok egyéb fogyatkozásai mellett, ezen igen hasznos szerzemények hijjával." Göttinga és a német felvilágosodás pezsgő élete és könyvtárába járó számos folyóirata és újsága kellett ahhoz, hogy RÁT minderre rádöbbenjen.

2. Azután az újság társadalmi szerepére hivatkozik, amikor az egymásról nem tudó, vidéki elzártságban élő nemességre gondol és annak bezárkózott életformájára, amely nem vesz tudomást a világ folyásáról: „Mely hijánosság valamint magában igen betstelen úgy következtetéseivel is mondhatatlan kárára és szégyenére válik az Hazának. Ugyan-is ez a többi között az oka, hogy nem tsak az egyéb világgal, hanem saját Hazánkkal s Hazánkfiaival is olly szertelen esméretlenségben úgy élünk, mint a féreg a dióban; azt sem tudván a mi körülöttünk történik, s minket leg-közelebbről illet." SCHLÖZER jut eszünkbe, aki azt írta, hogy a vezetésre hivatott tanult emberek is döbbenetesen tájékozatlanok a világ dolgait illetően. RÁT, aki politikai és társadalmi szempontból annak a köznemességnek az érdekeit képviselte, amely — magyar polgárság híján — a polgárosuló eszmék hordozója kellett hogy legyen, de amelynek vezetésre alkalmatlan voltát éppen elmaradottsága, műveletlensége, tájékozatlansága okozta elsősorban.

3. Jellemző, hogy csak azután hivatkozik RÁT arra, ami számára is, de mások számára is olyan fájó felismerés volt, akik külföldön megfordultak: a magyarságnak az idegenek körében meglevő rossz hírére. A kortársak erre nem egyformán reagáltak: voltak, akik védekezésükben tagadni próbálták a tényeket, sőt erényt csináltak a műveletlenségből, parlagiasságból. RÁT nem ezek közé tartozott, de óvatos is akart lenni;

[18] SELLE, Götz von: *I. m.* 142. l.

nehogy mindjárt kezdetben maga ellen ingerelje a nemességet és azokat, akiknek még mindig az „Extra Hungariam non est vita" volt a jelszavuk. Csak röviden utal báró Born német levelében írt egyik cikkére.

Born Ignác természettudós volt, főleg mineralógiával foglalkozott. Élete nagy részét Prágában és Bécsben élte le; háza a rózsakeresztesek és szabadkőmívesek találkozóhelye volt. 1770-től bejárta Magyarország különböző vidékeit és élményeiről 23 nyomtatásban is kiadott levélben számolt be.[19] A XX. levélben *(Ueber die Gebürge und Gebürgsarten der Nieder-Hungarischen Bergstädte)* leírja a felsőmagyarországi bányavárosok természeti viszonyait, elégedetten állapítja meg, hogy ez az ország, ha elterjedne benne a természet-történet (naturalische Geschichte) mívelése, több anyagot szolgáltatna a természettudománynak, mint a világ bármelyik országa. De így folytatja: „Aber leider! wird man den, wenigstens in Absicht auf diese Wissenschaft saumseligen Einwohnern, seines so edeln Landes noch lange mit dem ehrlichen Seneca zurufen können: Sicut barbari plerumque inclusi, et ignari machinarum, segnes labores obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, qua ex longinquo struuntur, intelligunt, idem vobis evenit. Marcetis in rebus vestris nec cogitatis." Hogy Rátra mennyire hatottak e sorok, bizonyítja az is, hogy emlegeti máskor is. A *Magyar Hírmondó* 1780. szept. 9-i számában szintén erre hivatkozik, amikor maga is szembeállítja a régi magyarok tudományos érdeklődését és tudománypártolását a jelennel: „Most azt írják felőlünk, hogy még sokáig fog ez reánk illeni, a mit Seneca a vad nemzetekről mondott: »Marcetis in rebus vestris, nec cogitatis.«"

Rát úgy látszik, az első tudósításban nem akarta még részletesebben kifejteni e kérdésről nézeteit. Az említett Born-levélre való rövid utaláshoz csak ennyit fűzött még hozzá: „Tsak igaz az, a mit köz példa beszédben szoktunk mondani: Tudós betsülete, ifjak ébresztése." Az „ifjak" — szó jelentheti a testőröket, éppúgy mint a göttingai fiatalokat. Valószínű, hogy az ő nyomukon haladó fiatal magyar értelmiséget érti rajta.

4. Mindenesetre amit ezekután írt Rát a magyar nyelvű újság szükségességéről, azt mutatja, hogy Bessenyeihez hasonlóan, ő is kiemeli a magyarnyelvűség demokratikus, közérthető jellegét. Arra hivatkozik ugyanis, hogy igaz: olvasnak hazánkban német, latin, francia és olasz nyelvű újságot, de ez nemcsak azért nem elegendő, mert „szégyen mindenben másokra szorulni, s ollyat is más nemzetektől tanulni, a mi eránt ők várhatnának tőlünk tudósítást", hanem azért is, mert azok közül, akiknek illő volna a világ eseményeiről tájékozódni, „nem mindnyájan értik avagy tsak derekason az idegen nyelveket".

5. Végül szükség van egy magyar újság indítására a külföld helyes tájékoztatása céljából is. „A külföldiek sokkal kevesebbet tudnak a mi dolgaink felől, mellyeket leginkább szükség tudniok, hogy sem mi az övéik felől: mivel ollyan ország Európában egygy sints, a földnek egyéb részeiben-is igen kevés vagyon, s mellyet a Tudósok kevésbé esmérnének, mint Magyar Országot. S ezen homályban mind örökké-is meg-maradunk, hanem ha a magunk esmértetésére intézett jeles szándékoknak elő-mozdításnál, róla tenni nem igyekezünk." Rát későbbi munkáiban is többször felveti majd azt a szerinte alapvető hiányosságot, hogy nem ismernek bennünket, vagy ha igen, akkor torzított formában. Ezzel fogja majd indokolni II. József németesítő törekvéseivel szembenálló írásában is azokat a helytelen intézkedéseket, amelyeket csak a magyarság létszámának, műveltségének, nyelvének nem ismeréséből származtat. Kétségtelen, hogy erre is első ízben Göttingában döbbent rá: talán azokon az újság-kollégiumokon, ahol sok külföldi újság cikkéről, tudósításáról volt szó, de ezek között hazájáról jóformán egyik sem tett említést. Jellemző

[19] *Briefe über Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise* . . . Frankfurt—Leipzig, 1774.

az is, hogy nyelveinek nemzetközileg ismertebb volta ellenére, sem a *Pressburger Zeitung*ot, sem pedig az *Ephemerides Vindobonensest*, KERESZTURY József bécsi latin nyelvű újságát nem tekintette ebből a szempontból elégségesnek, pedig mindkét lap célul tűzte ki a külföld tájékoztatását a magyarországi viszonyokról. És itt nem elsősorban a vetélytársak közti esetleges versengés játszhatott közre, hanem az az objektív körülmény, hogy idegen lapjaink közönyösek voltak az iránt a nemzeti mozgalom iránt, amely a kapitalizálódó köznemességnek a Habsburgokkal való érdekellentétei nyomán fejlődött ki, és aminek az eredménye lett nemzeti irodalmunk kifejlesztése is. Itt vált el RÁT a pozsonyi és bécsi aufklärizmustól: régebbi asszimilációja a magyar középnemesség nyelvi-nemzeti mozgalmához kapcsolja, polgári származása, aufklärizmusa és a göttingai felvilágosodás eszméi pedig biztosítják, hogy e mozgalmon belül a haladók közé tartozzon, akik — MÁRIA TERÉZIA szándékai ellenére — úgy tették magukévá az európai műveltséget, hogy nemzetüknek sem fordítottak hátat. Mert hiába kelt védelmére BÉL Mátyás és tanítványa, RIBINYI János Pozsonyban a magyar nyelvnek, BENCZUR későbbi művében már a Habsburgok jogait bizonygatja, KOLLÁR pedig 1763-ban pesszimista hangon nyilatkozik a magyarság jövőjéről, a bécsi ágens KERESZTURY József latin nyelvű újságja pedig éppen az összbirodalmi célok érdekében jött létre 1776-ban.[20] RÁTnak tehát, ha a magyar nyelvi-nemzeti mozgalom híve akart lenni, el kellett szakadnia ettől a körtől. És hogy e szakadás megtörtént, mutatja már az a rövid tudósítás is, amelyet a *Magyar Hírmondó* előfizetése érdekében 1779 derekán közzétett. De ezt fogja bizonyítani újságírói működésének további elemzése is. Nemzeti nyelvű újságírásunknak megindulása nálunk is, miként mindenhol Európában, a polgárosodó tendenciákhoz kapcsolódik. Sajátos társadalmi és politikai viszonyaink között — nem lévén magyar polgárságunk — a magyar nyelvű újság a polgári nemzetté válás előremutató elemeit fogja tartalmazni, és elsősorban a nyelvművelés, irodalmi megújulás, ismeretterjesztés, vallási türelmesség területén, de némely szempontból gazdasági és politikai téren is fogja szolgálni a haladást és a nemzeti függetlenség ügyét.

RÁT később részletesebben is kifejti programját. Mindenekelőtt tiltakozik azon feltételezés ellen, mintha lapja csak idegen újságok magyarra való fordításából állna. SCHLÖZER tanítványához méltóan kijelenti, hogy a külföldi tudósításokat lehetőleg a kútfőkből, azaz minden nemzetnek tulajdon „írásaiból s hírlelő leveleiből fogja venni" — de nem szolgai fordításban, hanem „érthetőképpen, mulatságosan s az olvasóknak értelmekhez, hasznokhoz alkalmaztatva maga szavaival elő-adva és megírva". „Azon dolgokat, a mellyek felől fel-nem teheti, hogy minden olvasónál tudva légyenek, a természeti és történetbéli tudományokból vett rövid magyarázatokkal meg-fogja világosítani. Mert a homályos dolgok unalmasok az olvasóknak." Tehát RÁT, amit az újságkollégiumokon hallott az újságolvasás művészetéről, azt ő az újságírásban igyekezett felhasználni: a híreket nemcsak egyszerűen felsorolni kívánta, hanem azokat fel is kívánta dolgozni. Azt az utánanézést, amit SCHLÖZER az újságolvasáshoz ajánlott, maga az újságíró akarta elvégezni, hiszen tudta: olvasói nagy részének műveltségi színvonala megkívánja még ezt. A híreknek ez a megválogatása és feldolgozása természetesen azzal jár, hogy „sem ollyan bőven, sem pedig ollyan korán a dolgok hirül nem adattathatnak, mint a Német hírlelésekben, a mellyek ennek vagy amannak a városnak felibe való iratás utánn, minden meg-különböztetés nélkül, egymásból nem is irattatnak, hanem tsak nyomtattatnak." RÁT itt kétségtelenül a hazai német lapokra, így a *Pressburger Zeitung*ra is utal, hiszen ennek is az volt a beosztása, hogy — még a régi kéziratos újságírás hagyományait

[20] KÓKAY György: *Az Ephemerides Vindobonenses. (1776—1785.)* Magy. Könyvszle. 1957. 347—359. l.

követve — a híreket a városnevek alatt sorolta fel, többnyire mindig ugyanabban a sorrendben. RÁT a német lapok referáló stílusánál többet ígér: színesebb, egyénibb, tanulságosabb lapot. Elismeri azonban, hogy ennek az lesz az ára, hogy a híreket valamivel később fogja tudni közölni, mint a német újságok. De „a menynyivel a Magyar Hirmondónak tudósitásai később fognak érkezni, anynyival *hitelesebbek* is lésznek."

RÁT ezután, ismét SCHLÖZER hatására, a látszólag nem összetartozó hírek összefüggéseire utal azért, hogy elvesse azt a közlési módot, hogy — miként a *Pressburger Zeitung*ban is látható — elől a hazai és szomszéd országokból származó hírek, azok után pedig a távolabbiak következzenek. A tőlünk távoli Amerikában folyó háborút hozza fel példaként arra, hogy még nálunk is érezteti hatását: a dohánynak, mióta nem szállítanak Virginiából Európába, hazánkban felment az ára és nagyobb iránta a kereslet. Ezért azt tartja, hogy jobb lesz a rendet a dolgokhoz, mint sem a dolgokat a rendhez szabni. Ha lehet, inkább ilyen csoportosításban fogják a cikkek egymást követni: *hiteles* — bizonytalan — költött dolgok.

Harmadszor fordul elő a „hiteles" szó. RÁT ezen a téren más véleményen volt, mint egykori professzora. Pontosabban megfogalmazva: más úton akart járni, miként a SCHLÖZER által védelembe vett újságírók. A göttingai professzor szerint ugyanis az újságírók többnyire ártatlanok az újságokban megjelent valótlan hírek ügyében, mert ők is másoktól kapják azokat. Egyetlen megoldása az lehet, hogy az újságolvasók, miként az újságírók, nem tartják többnek az újságot, mint ami: hírek és kommentárok gyűjteményének, amelyek különböző forrásokból származnak, és amelyek valódiságáról csak az olvasó ítélőereje dönthet. Kétségtelen, hogy SCHLÖZERnek a maga szempontjából igaza volt: ő, aki az újságokban is csak kútfőt, a jelen történelmének forrásmunkáját látta, érthető módon nem tarthatta többnek őket, mint hírek és kommentárok gyűjteményének. De RÁT ennél többre értékelte az újságot: jelentős társadalmi és kulturális programot akart általa megvalósítani. Célja — miként a Hainbund fiataljai érezték saját hazájuk iránt — küldetés volt: az elmaradt magyar haza és az annak vezetésére hivatott, jelenlegi állapotában és életformájában erre nem alkalmas köznemességnek a kulturális felemelésére. És ehhez szolgált eszközül az újság, amelynek szerinte a hírek gyűjteményén kívül, tudományos, ismeretterjesztő és irodalmi lapnak kellett lennie egyszerre. Innen van az, hogy számára a közlemények hitelessége nem olyan közömbös ügy, mint SCHLÖZER számára, akinek gúnyos megjegyzései arról, hogy a tanulatlan emberek mennyire hisznek az újságokban levő nyomtatott betűknek, RÁTból nem fölényeskedést, hanem éppen ellenkezőleg: felelősségérzetet váltott ki. Látni fogjuk, hogy ez az újságírói felelősségtudat egy évtized múlva a magyar parasztsághoz és mesteremberekhez is eljuttatja az újságokat, és ezt a hivatástudatot az a BATSÁNYI fogja továbbfejleszteni, aki — nyilván többek között emiatt is — nagy tisztelettel nyilatkozott RÁT Mátyásról.

De RÁT szükségét érezte még valami kimondásának. Figyelmezteti olvasóit (vagy inkább Göttinga cenzúra-nélküli, szabad légköréhez hozzászokott saját énjét?!), hogy ne csodálkozzanak, ha egyes tudósításokat nem közöl a *Magyar Hírmondó*. „Mert nem lehet, nem tanátsos, nem illő, nem-is szabad mindent ki-mondani, nemhogy irásban hirlelni." RÁT tudta, hogy idehaza szükség van erre az öncenzúrára. A cenzúra szerepéről SCHLÖZERtől is hallhatott, aki gyenge kormányok félénk eszközének nevezte, amely az újságszerkesztőt nem csak arra kényszerítheti, mit ne írjon, hanem arra is, hogy mit írjon. De kétségkívül ismerte a hazai viszonyokat is.

RÁT e részletes programja vezette be a magyar nyelvű újságírást. A program Göttinga és SCHLÖZER hatásáról tanúskodik. Az első magyar újságszerkesztő a neves göttingai professzor és folyóiratszerkesztő hatására ismerte fel az időszaki sajtó jelentőségét, és fejlesztette tovább a BÉL Mátyás-i nyomokon itthon elkezdett államismereti és politikai tanulmányait. Ugyanakkor azonban számos kérdésben SCHLÖZERrel ellentétes

álláspontón volt: Göttinga RÁT számára nem csak SCHLÖZER voltaire-i racionalizmusával, hanem a német felvilágosodás és a Sturm und Drang egyéb irányzataival, HEYNE nemzeti hagyományokat megbecsülő újhumanizmusával és a Hainbund fiatal íróinak patriota, rousseau-i szervezkedésével is hatást gyakorolt. Mindennek hatása már RÁT újságírói programján is érezhető volt, három éves szerkesztői tevékenysége pedig még gazdagabban dokumentálja ezt.

KÓKAY GYÖRGY

Könyvesboltok és kuruzslószerek. Forgatjuk az 1800 körüli újságokban a hirdetések rovatát: feltűnik, hogy mennyi különbözőfélét árulnak egyazon boltban. A pesti Váci utcában a mesék egyszarvúja kékre festett cégérrel jelentkezik és fűszeresboltot jelez ugyan, de a hirdetés szerint árul „orvosi vizek"-et, dohányt, „vizetgátló csizmakenőcs"-öt és húszféle csokoládét. Képkereskedő hirdetését nézzük: vásárolható nála ugyan festmény, képráma, sőt terményekkel is cserélhető, de reuma ellen szolgáló tafotát is kínál.

Ebbe a sorba a kezdetleges könyvkereskedelem is beállt. Éppen a Váci utcában HARTLEBEN könyvkereskedő is hirdet csokoládét, egyfajtát ugyan, de az meg bécsi. Tudvalevőleg, hogy a nép korábban mindent, amit finomnak tartott, bécsi melléknévvel illetett *(Hazai Tudósítások.* 1807.) A *Pressburger Zeitung* 1804-ben egyiptomi balzsamot, továbbá a nevezetes angol hajós és a hollandi fogtinktúrát hirdeti, ismét nem patikában kapható, hanem az ország néhány könyves boltjában és könyvkötőknél, akik tudvalevőleg szintén foglalkoztak könyvek árusításával. Így szerepel LANDERER pozsonyi, pesti és kassai könyvesboltja, a zágrábi MÜLLER, HOCHMEISTER nagyszebeni és kolozsvári boltja, a soproni KILIÁN, míg a könyvkötők közül a győri MÜLLER, akinek könyvkölcsönzője is volt, a fehérvári LÁNG Ádám, a szegedi KÜBLING József és a temesvári JONAS (791. l.).

A soproni KILIÁN nekibátorodott és gyógyszereket kezdett árulni. A soproni tanács úgy találta, hogy ez már sok a jóból, mikor úgyis van a városban négy patika, hat heti határidőt adott, hogy azalatt szüntesse meg a hivatásához nem illő mellékfoglalkozást *(Soproni tanácsjegyzőkönyv 1814.* 2593. sz. végzés).

LANDERER azonban ugyanebben az évben a Zöld piacon levő boltjában akadály nélkül árusíthatott és hirdetett bizonyos fogtinktúrát *(Hazai és Külföldi Tudósítások.* II. köt. 240. l.). Valami Balogh-tinktúrát is árult 1818-ban, Debrecenben pedig a CSÁTHY könyvesbolt is részt vett a terjesztésében *(Pressburger Zeitung.* 1818. 707. l.). De LANDERER az emberiség nagy kínzója, a tyúkszem ellen is gondoskodott ellenszerről, kínálva a Nicolai-tapaszt *(Pressburger Zeitung.* 1818. 361. l.).

Ha netán fennakadnánk a régi könyvkereskedők ilyetén való furcsa mellékkeresetén, HARTLEBEN példáján vigasztalódhatunk, aki csak különlegességet árult; ahogy kizárólag nála volt bécsi csokoládé kapható, akként Pestvárosában csak ő árulta SCHOLZ illatos ecetét (Rieh-Essig).

CSATKAI ENDRE

Az első pécsi héber nyomtatvány. Több hazai és külföldi kutató fáradozott a múltban, s dolgozik ma is a magyarországi hebraica teljes bibliográfiájának elkészítésén.[1]

Az eddigi feldolgozások nem ismerik az egykori pécsi Lyceum-nyomdának 1843-ból származó és eddig egyetlennek tekinthető, azonos német és héber szövegű kiadványát.

[1] SCHEIBER Sándor: *Tudományos tervek és könyvek.* Bp. 1947. 3. l. DÁN Róbert: *A magyarországi hebraica bibliográfiái.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962. 365—370. l.

Az első pécsi zsinagóga 1843. szeptember 15-én végbement avatási ünnepélyére készült, nagy nyolcadrét alakú, alkalmi rituskönyv mindössze 15 lapot foglal magában, 9 német és 6 lapnyi héber szöveggel. Papírkötésben, rózsaszínű borítólappal került forgalomba. Mivel Budán 1814-ben,[2] Pozsonyban 1832—33-ban nyomtattak először héberül,[3] a kezünk között levő könyvecske — a hazai hebraicák megjelenési idejét tekintve — elég korainak mondható.

Jelenleg egyetlen ismert példánya az Országos Levéltárban, a Helytartótanácshoz cenzurára felküldött iratok között található. Jelzete: Htt. R. L. 1844. 6—2. Német címe: „*Einweihungs Gebeth.* Gewidmet zur Einweihung der Israelitischen Synagoge, verfasst von Herrn I. Löw, Ober-Rabiner des löbl. Baranyer Comitats in Fünfkirchen. Gedruckt in der Lyc. Buchdruckerei. 1843." Héber címe:

סדר התפילות בשעת חנוך בית הכנסת ... מסודר ע"י ... ישראל
לעוו נ"י אב"ד דגליל באראניא ...

Tartalma: az avatási ünnepség rendje és liturgiája, zsoltárok és egyéb imák, valamint az ünnepélyes alkalomra szerkesztett és a hivek által mondandó felavatási ima teljes szövege. Ez az imádság főként a bibliai, kisebb mértékben a postbiblikus héber imastílus fordulataiból és szókincséből egybeszerkesztett könyörgés és hálaadás, amelynek korjelző érdekessége az a meleghangú megemlékezés, amellyel a szerző Pécs város tanácsáról szól, amiért engedélyt adott a sokhelyütt még lenézett zsidóknak arra, hogy ebben a városban zsinagógát emelhessenek.

A könyv, illetve az avatóimádság szerzője Löw Izrael, a hitközség rabbija. 1787-ben született Bonyhádon, 1869-ben halt meg Nagyváradon.[4] Már fiatal korában kitűnt az átlagot meghaladó talmudi ismereteivel. 1827-től 1842-ig a Baranya megyei Dárdán, majd 1842-től 1857-ig Pécsett működik mint a helyi hitközség s egyben Baranya megyés főrabbija.

Öt évtizedes szakadatlan irodalmi munkásságából — nehéz körülményei folytán — csupán élete végén sikerül egy kisebb (58 levélből álló) kötetet kiadnia *Széfer Bét Jehuda ve- Jiszráel* címmel (Lemberg, 1867). Ebben — mintegy ízelítőül a zsidó irodalom különböző területein végzett kutatásaiból — többféle témát gyűjt egybe. A talmud jogi és vallástörvényi alaptételeihez fűzött kommentárjai mellett bibliamagyarázati módszerét és néhány prédikációját ismerhetjük meg. Így többek között pécsi templomavató beszédét, amely kiegészíti a most ismertetett könyvecske anyagát.

Prédikációi közül magyar-zsidó történeti szempontból érdekes az az ugyancsak itt közzétett beszéde, amelyben megokolja, hogy miért vonult önként nyugalomba pécsi állomáshelyéről. A vallásos tradíciókhoz rendkívül szigorúan és következetesen ragaszkodó Löw és a liberálisabb felfogást és életgyakorlatot követő pécsi zsidók között eszmei és érzelmi eltávolódás állott be. Ő — nem kívánva egy kultúrharc kirobbantását a hitközség kebelében — az önkéntes visszavonulás útját választotta.

A szóban forgó alkalmi nyomtatványt előállító Lyceum-nyomda héber betűanyagáról megemlékezik Paulus Aigl *Historia brevis Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis...* című művében (Pécs, 1838. 221. l.).

Schweitzer József

[2] Dán Róbert: *I. h.*
[3] Scheiber Sándor szíves közlése.
[4] Löw Izrael életének adatait és a róla szóló irodalmat hiányosan ismerteti: *Magyar Rabbik.* III. 143. l. Sem Löw főművét, sem a most ismertetett könyvecskét nem említi.

Mikszáth-írás — táncrenden. PÉCSI Sándor kétszeres Kossuth-díjas színművészünk érdekes táncrend-gyűjteményében található egy olyan példány, amely irodalomtörténeti szempontból is figyelemre méltó, mert MIKSZÁTH Kálmán egyik írását tartalmazza. Ez a tény egyúttal azt is bizonyítja, hogy nagy íróink művei váratlan helyről is bukkanhatnak elő, ezért az irodalomtörténeti kutatás olykor a tárgyi emlékekre is ki kell hogy terjeszkedjék.

A századfordulón igen divatos táncrendek közül sok a rendező testület jellegére ötletesen utal azzal, hogy a tulajdonképpeni fő tartalmat: a bál rendezőségének névsorát és a tánc-műsort tartalmazó füzetkét az alkalomhoz illő formába öltözteti. Az 1890. február 22-én rendezett „medikus tánczestély" táncrendje az *Orvosi Hetilap* kávéházi olvasókeretre erősített, miniatűr „külön kiadása". Az első lapon a folyóirat fejléce látható az alkalomnak megfelelő módosításokkal („Szerkesztőség: Medikus Tánczestély rendező bizottsága Budapest, IV. Nemzeti szálló." — „Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Dr. Carneval."). A további lapokon szerepel a rendezőség névsora, majd a bál táncainak jegyzéke.

A címlapon a címfej alatt — az *Orvosi Hetilap* eredeti formáját követve — egy cikk is szerepel: MIKSZÁTHnak egy erre az alkalomra készült írása, amely eddig kötetben nem jelent meg. Szövegét ezért az alábbiakban közöljük:

„Az emberi vágyak kórtani elemzése.
Írta: Mikszáth Kálmán.

A mint nő, öregszik az ember, úgy idomulnak vágyai, ízlése, rokonszenve. Kis gyermek koromban a kocsisokat irigyeltem. Mikor ott láttam Jancsit a bakon a pattogó ostorral, megdobbant a szívem: „Oh, be jó volna kocsisnak lenni!"

Később a diák-években, emlékszem, mikor nagybátyámnál, a ki szolgabíró volt egy tárgyalást hallgattam, a mint bűnösöket vallatott, az öreg úr ki akart küldeni:

— Eredj, fiacskám, nézd meg odakünn a konyhában, sütik e már a palacsintát?

— Engedj kérlek bácsi, bent maradni.

— Aha! Tetszik a mulatság ugye lurkó? Nos valld meg, mi szeretnél inkább lenni: szolgabíró-e vagy hajdu?

— Legjobban szeretnék zsivány lenni, hogy engem is vallatnának.

Néhány év múlva már a királyságra támadt gusztusom, sok katonám lenne, arany trónuson ülnék s a professorom térden állva magyarázná a sinust-cosinust.

Mire a bajuszom serkendzett, a báli előtáncosok szerepére vásott a fogam. Ezek a csinos karcsú fiúk olyan átkozottul kapósak a szép kisasszonyok között. Milyen időszak ez! Arany kavicsból van a göröngye annak az útnak, mely a rozmaringos kis ablakhoz vezet. De bizony ebben sem volt szerencsém.

Ráfanyalodtam tehát az íróságra. Mert valami az! Olyan szép leányt írhatok magamnak, a minőhöz kedvem van. Össze is írtam egy egész háremet; a papírmező szántása közben találkoztam imitt-amott a dicsőséggel, de a boldogsággal nem.

Ejh, hát mire is vágyakozzam még?

Talán édes dolog lenne bent ülni a parlamentben, törvényeket hozni, immunitással takaródzni, belekotyogni a szónoklatokba, szavazni, protegálni, tervezni, intriguálni, gomblyuk-betegséget gyógyítani és kapni.

Átestem ezen is s a mint jön az életnek borongós bágyadt ősze, jönnek az ezüst szálak a haj közé: „Helyet uraim, helyet nekünk!" szétfoszlik az illúziók színes köde. Alszanak, szunnyadoznak már a vágyak mind s csak egyetlen egy van még ébren: „Szeretnék egészséges ember lenni."

Ez az egy reális positió van. Minden czimek közt a legnagyobb, minden állások közt a legelső. De persze, csak ilyenkor látja be az ember, mikor már a doktorával kezd tanácskozni arról is, nem a szabó dolga: „Érdemes e nekem orvos ur, még egy uj öltözetet varratni?"

Nem irigylem én már se Bismarckot se Tisza Kálmánt se Rothschildot s ha mégis felülkeredik [!] a gonoszabbik természetem, irigységem az amerikai férfiakra irányul, akik egy-egy orvost vehetnek el feleségül.

. . . Ó kedves olvasónőim a kiknek ez a czikkecske szól, milyen boldogok önök, hogy csak ugy turkálhatnak ma a medikusok között."

A medikus táncestélyről az egykorú napisajtó is megemlékezett. A *Pesti Napló* (febr. 23-i szám) beszámolójában a táncrendre is kitért: „Kellemes meglepetés volt a táncrend, melynek előlapja az ‚Orvosi Hetilap' egy külön kiadását ábrázolta." Részlete-

sebb tudósítást közölt a *Pesti Hírlap* (ugyancsak a febr. 23-i számban), s a táncrend ismertetésében szólt a címlapon szereplő szövegről is: „A lap pergament belseje a táncrendet jelezte, míg a címlapra Mikszáth Kálmán, lapunk munkatársa, írt néhány humoros sort." A lap ezután a „szellemes apróságot" közölte is. Ez a szövegközlés azonban — az eredetivel összehasonlítva — nem pontos s nem is teljes, mert néhány kisebb részt kihagytak.

MIKSZÁTHnak ez a kis írása 75 évvel ezelőtt tehát már megjelent, bár kissé megcsonkítva, a MIKSZÁTH-szakirodalom, a MIKSZÁTH-bibliográfiák azonban eddig nem tartották számon.

A táncrendről megemlékezett azonban PÉCSI Sándor a Magyar Rádióban 1960. január 10-én, amikor gyűjteményét ismertette, s ez alkalommal felolvasta MIKSZÁTH írását is.

A különben igen jóízű és könnyed MIKSZÁTH-írás némi egyéni keserűséget is elárul. A 43. évét éppen betöltött író „az életnek borongós őszéről" beszél, s olyan öregedő embernek mutatja magát a medikus-bál fiatal résztvevői előtt, aki már csak elvesztett egészsége után vágyik. Ezt az érzést nemcsak az orvostanhallgatók báljának az alkalma válthatta ki, hanem MIKSZÁTH őszintén érezhette ezt. Hiszen régóta betegeskedett, s idült gégehurutja éppen az előző télen kényszerítette hosszabb ideig szobafogságra és rendszeres orvosi kezelésre. Orvosa aztán még Gleichenbergbe is elküldte, s hangját csak ezen az akkoriban divatos gyógyhelyen nyerte vissza. Ez az emlék, a visszatérő betegség gondolata adott ennek az írásnak egy kis keserű mellékízt.

MIKSZÁTH „kórtani elemzés" alá veszi saját különböző vágyait. Ezek elseje más művében is felbukkan. A „szolgabíró"-nagybátyjával kapcsolatos gyermekkori emlékét beleszőtte *Az apám ismerősei* című, első regényébe (1878) is, később pedig ennek egyik változatába, a *Rajzok a régi vármegyéből* című elbeszélésébe (1881).[1]

Arra a kérdésre: hogyan került kapcsolatba MIKSZÁTH a medikusokkal, nem tudunk pontos választ adni. Az író gyakran és szívesen szerepelt jótékony célú előadásokon, s ez hozzájárult a népszerűségéhez is. Orvos-ismerősei azonban elsősorban nem az egyetemi körökből, hanem a Rókus-Kórház orvosgárdájából kerültek ki. Háziorvosa, DEMJANOVICH Emil, barátja, FARKAS László, későbbi kezelőorvosa, SZÉKÁCS Béla mind a Rókus-Kórházban működtek. Az előző évben gégebaját kezelő NAVRATIL Imre is a Rókus-Kórház főorvosa volt ekkor, de ő 1865-től magántanárként, 1872-től pedig rendkívüli tanárként az egyetemen is előadott. Talán ő közvetítette az egyetemi hallgatók felkérését.

DÖRNYEI SÁNDOR

A Bécsi Magyar Kiadó. A Tanácsköztársaság véres elfojtása után Magyarország szellemi arculatát pontosan tükrözik a sajtórendeletek.

Ennek kézzelfogható bizonyítására szolgál a PEIDL-kormány 1919. augusztus 4-én kelt rendelete, amely semmisnek nyilvánítja a március 21 óta hozott sajtórendeleteket.

Alig egy hónappal később, szeptember 10-én lát napvilágot az ellenforradalmi FRIEDRICH-kormánynak „a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatásáról és megsemmisítéséről" szóló hírhedt rendelete. Erről a szégyenletes intézkedésről a korabeli magyar baloldali sajtó, közöttük a *Népszavá*ban publikált *Index* című cikk megállapítja, hogy a rendeletben a középkori inkvizíció sötét szelleme uralkodik, s hogy a rendelet nyomán történő intézkedések Magyarországot halálosan megszégyenítik.

1919-ben a proletárdiktatúra leverése után a magyar írók, költők és politikusok legjobbjai külföldre menekültek a fehérterror bosszúja elől, és az emigráció útját választották.RENNER osztrák kancellár Ausztriája és Bécse befogadta az emigránsokat, akik halogatás nélkül munkához láttak.

Jelen fejtegetésünkben nem kívánjuk elemezni és behatóbb vizsgálat tárgyává tenni az osztrák baloldalnak e kedvező légkör kialakításában betöltött szerepét. Kutatásunk középpontjába egy olyan úttörő és ma talán méltatlanul elhanyagolt vállalkozást helye-

[1] MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei. 2. köt. Regények és nagyobb elbeszélések.* 2. 1878—1883. Bp. 1956. 20—21. és 293. l. Ezekre az adatokra BISZTRAY Gyula hívta fel a figyelmemet.

zünk, amely a maga idejében a legmostohább anyagi körülmények között képviselte könyvkiadási programjával a hivatalos Magyarországgal szemben a haladó és demokratikus Magyarországot, továbbá működési teret és publikációs lehetőséget biztosított olyan költőknek, publicistáknak és íróknak, mint GÁBOR Andor, KASSÁK Lajos, SZABÓ Ervin, ORMOS Ede, JÁSZI Oszkár, FRAKNÓI Vilmos, BARTA Lajos, RÁCZ Béla és a többiek.

A *Bécsi Magyar Kiadó* programját 1921 júliusában KŐHALMI Béla a *Bécsi Magyar Kiadó könyvei* (Wien, 1921) című, kiadói termést összefoglaló gyűjteményhez írt előszavában a következőképpen fogalmazza meg:

„A magyar írók legjobbjai elkedvetlenedtek. Sokan elnémultak. Magyarországon ma nem jut szóhoz szabad európai lélek. Az ellenforradalom üzletes szemfényvesztést űz a nemzeti eszmével s a kulturális kínai fal párkányáról vakmerően száll szembe az emberi eszmével. A jezsuita dróton rángatott sajtó és irodalom kérkedve tagadja meg Eötvös, Kossuth, Petőfi szellemét. Ady döbbenetesen mély hatásával nem bír és kisajátítja. A forradalmár Adyt, aki lenézte és megvetette fajtájából azt, aki „újat és emberit" nem akart, kesergő kuruc kobzosként ünneplik, hogy meghamisítsák szellemét. Ahogy Petőfiből hol románcok holdfényivóját, hol bordalos duhajt csináltak svargelb irodalomtörténészek.

Az irodalmi ellenforradalom elhallgattatja az európai magyarság lelkiismeretét, beleöli a szót azokba, akik nem tömjénezik a magyarság gyöngéit. Móricz Zsigmond, Babits Mihály ha megszólalnak is, nincs szavuk ehhez a magyar élethez, az elefántcsonttorony lakóihoz beszélnek. A kereszténység jelszavával űzött rút csalástól elforduló, elhallgató írókat megvádolják, hogy „orozva hallgatnak", íróasztalfiókjuk számára halomszámra gyártják munkáikat otthon, hogy idővel adott jelre kirohanjanak a piacra és legyűrjék a gyanutlan „keresztény" írókat.

A tudósok javát elüldözték katedráikról, laboratóriumukból, még könyvtárszobájukból is. Kit antiszemita heccekkel, kit kommunistaság gyanújával. A társadalomtudományi kutatás megszűnt, a Társadalomtudományi Társaság helyiségét elvették, a halott Szabó Ervin tudós írásait nem merik kitenni a könyves kirakatokba s nincs magyar kiadó az országban, aki Szabó Ervinnek 48—49 Magyarországáról szóló hatalmas történeti munkáját, poszthumusz művét ki merné adni.

A szűk területre szorított Magyarországnak ebben a pillanatban egyetlen nagy gazdagsága volna nagyszerű szent égi szivárványa: irodalma, de ezt valami önkínzó, fehér aberráció megtizedelni és elsüllyeszteni akarja. Hogy igaza legyen Adynak: „nem való az izzadt mezőkre . . ."

A némaságot el nem viselő, kiüldözött írók — különös fordulása az időknek — Bécs szabad levegőjében jutottak szóhoz. Százéhány év előtt a nemesi rendek lenézte, megvetette magyar nyelvnek és költésnek új formáit kereste itten néhány nyugati magyar. Ma pedig a Terror előtti irodalom folyamatosságát akarja visszaállítani a Bécsi Magyar Kiadó körüli írók csapata.

A népgyilkos magyar kormányrendszer leoperálja Magyarország testéről a szellemi központot. Már szinte nem is Budapest az. Bécsben már két magyar napilap, három hetilap s egy havi folyóirat jelenik meg s három magyar könyvkiadó vállalat működik a magyar írás és ujságírás legjobbjainak részvételével. Az úttörő munka a Bécsi Magyar Kiadó halhatatlan érdeme.

A Bécsi Magyar Kiadó íróinak csoportja ime visszaállítja az *emberinek és magyarnak* egységét. Végvárat emel a tisztultabb európaiság lelkiismerete számára."

Valóban, a Bécsi Magyar Kiadó nem mindennapi feladatra vállalkozott. Íróink először „Bécs szabad levegőjében jutottak szóhoz." Ez a felszabadult és liberális légkör pedig sok mindenre kötelezte őket. Új szellemi központot kellett létrehozni, valamint megteremteni a „Terror előtti irodalom folyamatosságát", továbbá minden számba jöhető fórumot igénybe kellett venni a fehérterror rémtetteinek leleplezésére.

E komplex funkció betöltését tűzte ki a Bécsi Magyar Kiadó. Ennek érdekében mozgósította erőit, szervezte meg publikációs tevékenységét. A Kiadó gondozásában 19

mű látott napvilágot. Ebből 1920 és 1924 között tizet tiltott ki a postai szállításból a horthysta rendszer.

Az utókor számára ezek a munkák irodalmi értéküket tekintve különböző fajsúlyúak. Egyforma mércével nem lehet őket mérni, mégis közös vonás bennük: a becsületes leleplező szándék, Európa lelkiismeretének a felrázása, az önkény valódi lényegének, a lemeztelenített valóságnak a bemutatása.

A sort GÁBOR Andor 1920-ban megjelent *Ezt Izenem* című politikai cikkgyűjteménye nyitja meg. A mű kitiltására vonatkozóan a *Posta és Távirda Rendeletek Tára (P.R.T.)* 1920. 61. számában találunk feljegyzést. Történeti távlatból nézve nagyon érdekes a gyűjteményhez írt előszó, amelyben az író megjósolja Magyarország végzetes jövőjét. Eszmefuttatását HORTHY bemutatásával kezdi, majd tág teret szentel az ellenforradalom nemzetgyűlésének, sajtójának, valamint jogrendszerének. Elemzi és bemutatja az állítólagos demokratikus intézményeket. Foglalkozik továbbá a hivatalos Magyarország íróival is.

Nagyon tanulságos GÁBOR Andor másik munkájának, *Az én hazám* című verseskötetének az anyaga is. Bár az emigrációs versek első része lírai hangvételű, a cenzúra figyelmét mégsem kerülték el a harcos proletárversek. Ime, ezért tiltották ki ezt a kötetet 1924-ben *(P.R.T.* 1924. 57. sz.):

„Az én hazám kéjtől hörög,
Ha könnyt és kínt fakaszthat,
Az én hazám fekete föld,
Az én hazám akaszttat.
— — — — — — —
— — — — — — —
Az én hazám fekete föld,
Amely véres vigaszt ad;
Magyar leszek még akkor is,
Ha érte felakaszttat."

1921-ben hagyta el a nyomdát BÖLÖNI Györgyné *Szenvedések könyve* c. műve. Az ellenforradalmi sajtó még 10 év múlva is gyűlölettel emlékezik e tragikus kicsengésű, megdöbbentő munkára.

MARKOVITS Györgyi szerkesztésében a közelmúltban megjelent a *Magyar pokol* című antológia, amely PHILOBIBLOS álnév alatt közli KŐHALMI Béla könyvismertetését. Az ismertetés 1921. március 26-án került nyilvánosság elé. Ebben a következőket olvashatjuk: „Igaz, hogy ez élmények még a terror első korszakából valók, s hogy tehát őt kivételes szerencse érte, hogy csak ilyenek az élményei, mert egy lépésnyire tőle patakokban folyt a vér és csattogott a korbács meztelen nők hátán, és repült a köpet hörgő, halódó szájába — ez a könyv mégis a terror gépezetének már normálisan, símán gördülő összetanultságát rajzolta megdöbbentő realizmussal."

A cenzúra BÖLÖNINÉ könyvét 1924-ben tiltotta ki. Hat évvel később, Drezdában megjelent német fordítása *(Die Kerker von Budapest. Ein Buch der Schmerzen*, az előszót BARBUSSE írta) cenzurális vonatkozásban újra az érdeklődés középpontjába kerül.

Az önkényuralmat leleplező elemzések sorát három 1924-ben kitiltott munka folytatja. Ezek ugyancsak a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában láttak napvilágot.

HALMI József *Fekete könyv Kecskemétről* című összefoglaló dokumentumgyűjteménye krónikás hűséggel mutatja be az orgoványi és kecskeméti pokol rémségeit. Minden fölösleges szó helyett beszéljen talán a következő kiragadott részlet, amit GÁBOR Andor fogalmazott meg a *Fekete könyv*höz írt előszavában: „Olvasd, olvasd e könyvet, melynek hangja nyugodtabb, mint az enyém, s ha elolvastad, a te hangod lázadóbb lesz, az enyémnél."

RÁCZ Béla *Vörösök és fehérek 70 év előtt* című tanulmányában a kísérteties történelmi analógia alapján hasonlítja össze HAYNAU és HORTHY pribékjeit, és élesen elítéli a szegedi gondolat jegyében vérengző gyilkosokat.

1920-ban jelent meg a *Hajmáskér* című szerző megnevezése nélküli harmadik mű. Ezt a munkát — vallomások alapján — KŐHALMI Béla, előszavát pedig GÁBOR Andor írta: „Ez a könyv biztos kézzel megírt tökéletes összefoglalása Hajmáskér és Zalaegerszeg pokol-tartalmának."

KŐHALMI Béla a *Bécsi Magyar Kiadó könyvei* című összeállításhoz írt előszavában tanítványi tisztelettel ír SZABÓ Ervin hátrahagyott művéről: *Társadalmi és pártharcok az 1848/49-es magyar forradalomban*. HORTHY Magyarországa nem merte publikálni SZABÓ Ervin szellemi és politikai végrendeletét. Az 1921-ben a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent tanulmányt az ellenforradalmi írástudók 1922-ben kitiltották (*P.R.T.* 1922. 44. sz.).

Hasonló sorsra jutott JÁSZI Oszkár *Magyar Kálvária, magyar föltámadás* című műve is. Ez a tanulmány 1922-ben került indexre (*P.R.T.* 1922. 2. sz.).

Végül 1924-ből két kitiltott irodalmi alkotásról is meg kell emlékeznünk.

Az egyik egy kevésbé sikerült regény: NAGY Andor *Fergetegje*. A másik KASSÁK Lajos *Máglyák énekelnek* című, 1920-ban papírra vetett éposza, amely a Tanácsköztársaság 133 napját énekli meg. NÉMETH Andor a következőket írja a kötetről: „Olyan ez a könyv, mintha az idegen világoknak jelentené — meztelenül, absztraktul, tiszta erőcsatára fordítva — a magyar nyomorúság tragikus tébolyát."

A Bécsi Magyar Kiadó többi kiadványa közül sok csak a véletlen különös játéka folytán kerülte el a szellemi megcsonkítást. Például FRAKNÓI Vilmos *Magyar királyválasztása*, amelyet az oszták monarchista sajtó heves támadással fogadott.

Ugyancsak a Bécsi Magyar Kiadónál jelent meg BARTA Lajos *Múlt* című regénye, amelynek könyvismertetése KŐHALMI Béla tollából Philobiblos álnév alatt 1921-ben jelent meg a New York-i *Előré*ben.

A külföldi haladó irodalom kiemelkedő alkotásainak megjelentetése is hézagpótló szerepet töltött be a Bécsi Magyar Kiadó publikációs programjában.

Ebben a sorozatban képviseltette magát Jerome K. JEROME *Három ember egy csónakban* című bűbájos történetével, Upton SINCLAIR két munkájával: *Jimmie Higgins* és a *Száz percent* című művével. (Érdekes megjegyeznünk, hogy Upton SINCLAIRre a horthysta cenzúra nem a húszas évek elején, hanem csak annak végén figyelt fel. SINCLAIR *Petróleum* című regényének német fordításban megjelent példányát 1928-ban, a *Das Geld schreibt* című munkát pedig 1933-ban tették indexre.)

Felbecsülhetetlen értéket és segítséget jelentett továbbá a Kiadó *Barna könyvek* című antológiája. Ebben az antológiában publikálják SCHOPENHAUER *A szerelem metafizikája*, DOSZTOJEVSZKIJ *Burzsoá*, WILDE *A szocializmus és az ember lelke* című munkákat, továbbá FLAUBERT, BEETHOVEN, BALZAC, NIETZSCHE leveleit, RENAN, MULTATULI, KIRKEGAARD, MAETERLINCK, CLAUDEL írásait.

Végül feltétlenül említést érdemel a *Regényfüzér* című több, jobb és olcsóbb olvasnivalót biztosítani hivatott világirodalmi sorozat megindítása, amelynek egyes köteteit a Bécsi Magyar Kiadó terjesztette. Ebben a sorozatban a következő művek szerepeltek: BALZAC: *Chabert ezredes*, KELLER: *Romeó és Julia falun*, GOGOL: *Bulyba Tárasz*, CHESTERTON: *Pater Brown ártatlansága*, MAUPASSANT: *Péter és János*, Anatole FRANCE: *Jocaste — Crainquebille — Putois*, Tristan BERNARD: *Egy jómódú fiatalember története*, LAGERLÖF Zelma: *A halál kocsisa*, KLEIST: *Kohlhaas Mihály*. Ford. KŐHALMI Béla (a fordító neve csak az első hat kinyomtatott példányon látható) és STEVENSON: *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*.

A Bécsi Magyar Kiadó regényei közül a *Bulyba Tárász* (3. sz.), a *Pater Brown ártatlansága* (4. sz.), a *Péter és János* (5. sz.), a *Jocaste* (6. sz.), *Dr Jekyll és Mr. Hyde különös esete* (7. sz.) és a *Halál kocsisa* (8. sz.) kiadványokhoz írt „K.b." jelzéssel Kőhalmi Béla életrajzi bevezetéseket.

Befejezésül még egy fontos körülményre szeretnénk nyomatékosan felhívni a figyelmet. A korabeli ellenforradalmi lapok egyikét-másikát átlapozva megállapíthatjuk, hogy Horthy Magyarországa sohasem bocsájtotta meg Ausztriának ezt a felbecsülhetetlen értékű vendégszeretetét. De említést tehetünk arról a későbbi sajtóhadjáratról is, amely az 1927-i bécsi júliusi forradalom ürügyén az izzó gyűlölet hangján próbálta befeketíteni a harcos bécsi baloldal nagy horderejű akcióját.

Mindez pedig arra figyelmeztet bennünket, hogy történeti, politikai és kulturális szempontból jelentőségéhez méltóan kell tanulmányoznunk és értékelnünk a húszas évek Ausztriáját.

Silfen János

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez. A *Magyar Könyvszemle* hasábjain az utóbbi években többször is szó esett a HOFFGREFF György személyével és működésével kapcsolatos kérdésekről. Ezek az újabb kutatások máris a következő eredményeket hozták: 1. Megerősítést nyert GULYÁSnak az a feltevése, hogy a kolozsvári könyvnyomtatás megindítójának nem HELTAI Gáspárt, hanem HOFFGREFF Györgyöt kell tekinteni.[1] 2. Megdőltek azok a vélemények, amelyek HOFFGREFFet németországi (pontosabban wittenbergi) jövevénynek tartották.[2] 3. Minden kétséget kizáróan bizonyítódott HOFFGREFF erdélyi származása.[3] 4. Fény derült arra,hogy HOFFGREFF Nürnbergben sajátította el a tipográfus mesterséget.[4] 5. Felmerült annak a lehetősége, hogy HOFFGREFF nem 1550-ben, hanem legkésőbb 1548—49 fordulóján létesítette kolozsvári officináját.[5]

Ezeknek az újabb megállapításoknak a körét most tovább bővíthetjük. A brassói iskola legrégibb anyakönyvéből ugyanis az derül ki, hogy HOFFGREFF nem csupán erdélyi, hanem éppen kolozsvári származású volt. A HONTERUS által a lutheri reformáció szellemében újjászervezett brassói iskola 1544 decemberében Valentin WAGNER rektor által elkezdett *Catalogus studiosorum, qui in schola Coronensi liberaliori doctrine dant operam* című matriculájában előforduló nevek között mindjárt a második „Georgius Hogreuius Clausemburgensis".[6] Ezt a személyt vitathatatlanul a későbbi kolozsvári könyvnyomtatóval kell azonosítanunk, bár e bejegyzés a szokatlanabb szász nyelvjárási formában (Hogref) őrizte meg Hoffgreff nevét.[7] A kolozsvári városi levéltár egykorú forrásai azonban csak HOFFGREFF nevű családot ismernek Kolozsvárt, de HOGREFFet nem. Tehát a brassói iskola anyakönyvében szereplő kolozsvári „Georgius Hogreuius"-t szintén a HOFFGREFF-család tagjának kell tartanunk.

HOFFGREFFnek HONTERUSszal való kapcsolatára tehát, amelyre eddig az általa íratott HONTERUS-epitaphium alapján csak következtettek, bizonyíthatóan a brassói iskola körül került sor, mindjárt az újjászervezés során, 1544-ben. A brassói diáklajstrom bejegyzései azonban még további következtetéseket is megengednek HOFFGREFF és

[1] VÉGH Ferenc: *Hoffgreff György életéhez.* Magy. Könyvszle. 1957. 154—155. l.
[2] JAKÓ Zsigmond: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez.* Magy. Könyvszle. 1961. 60—61. l.
[3] SÓLYOM Jenő: *Új adat a kolozsvári Hoffgreff-nyomda történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1962. 349—353. l.
[4] Ua.
[5] Ua.
[6] A kérdéses első lap hasonmását közli: *Istoria Romîniei.* Bucureşti, [1962]. II. 692. l. A matricula eredetije a brassói szász evangélikus egyházközség levéltárában van.
[7] E névalak feltehetően a nehezebben kiejthető, régiesebb Hobgreb változatból alakult ki. Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.* Kronstadt, 1896. III. 696. l. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* 1905—6. 110. l.

HONTERUS kapcsolatát illetően. A matricula élén szereplő Mathias FRONIUSról ugyanis ismeretes, hogy 1543-ban a wittenbergi egyetemen tanult.[8] Nehéz tehát feltételezni róla, hogy Wittenberg egyeteme után a szervezés alatt álló brassói iskolában akarta volna tanulmányait tovább mélyíteni. Inkább arra lehet gondolni, hogy FRONIUS az oktatószemélyzet valamiféle segítőjeként került be elsőnek az új matriculába. Valóban röviddel később már ő HONTERUS iskolájának a rektora.[9] A brassói számadásokból ismeretes, hogy a város ebben az időben az iskola alkalmazottjaiként egy rektornak és két lektornak folyósított fizetést.[10] Feltételezhetnők tehát, hogy FRONIUS azért léphetett elő már 1545 végén vagy a következő év elején az iskola rektorává, mert 1544-ben ő volt az egyik lektor. Ha viszont a lektorokat is bevezették a matriculába, akkor a névsorban második személyben, azaz HOFFGREFFben HONTERUS második lektorát tételezhetnők fel.[11] Ezt a legtermészetesebb magyarázatot azonban el kell ejtenünk. A brassói számadásokból ugyanis tudjuk, hogy 1544 végén bizonyos THOMAS és HENRIK volt az iskola két lektora.[12] Ha azonban megvizsgáljuk a Wittenbergben tanult erdélyi diákok névsorát, meglepetve tapasztaljuk, hogy a HONTERUS megbízásából Wittenbergbe érkező Valentin WAGNERrel egyidőben, 1542. április 16-án iratkozott be az egyetemre „Georgius Hogtesius Transilvanus".[13] A wittenbergi egyetemen megfordult erdélyiekről rendelkezésünkre álló, elavult közlések nem az eredetiről, hanem régi külföldi kiadványok nyomán készültek, s annyira bővelkednek hibás névalakokban, hogy szinte bizonyosra vehető: e szokatlan név esetében is hibás olvasattal van dolgunk. Fel kellett tételeznünk, hogy az anyakönyv németországi kiadója a „Hogrefius" nevet olvasta „Hogtesius"-nak. Az *r* és *t*, valamint az ún. hosszú *s* és *f* betű alakja e kor írásaiban ugyanis lehetőséget nyújt e hiba elkövetésére. E feltételezést a wittenbergi egyetem anyakönyvének a hallei Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratos példánya, amelyből az idézett kiadás készült, teljesen igazolta. A XVII. századi másolatban fennmaradt anyakönyv megfelelő helyén ugyanis nem „Hogtesius", hanem „Hogrefius" olvasható. Az olvasat hitelességét fokozza, hogy az anyakönyv XVII. századi másolója előbb csupán „Georgius Transilvanus"-t írt, s csak később a margóra szúrta be a kifelejtett, s ezért bizonyára fokozottan ellenőrzött „Hogrefius" családnevet.

[8] *Arch. Vereins siebenb. Landesk.* 1855. 136. l.

[9] TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen.* Kronstadt, 1868. I. 358. l.

[10] *Quellen. . .* III. 424., 463. l. SERAPHIN, Fr. Wilhelm: *Kronstädter Schulen vor der Reformation.* Arch. Vereins siebenb. Landesk. 1890—1. 784. l.

[11] E lehetőségre dr. Arnold HUTTMANN, Brassó múltjának kutatója hivta fel a figyelmemet. Kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségét ezúton is őszintén köszönöm.

[12] SERAPHIN: *I. m.* 784., 797. l.

[13] A nevet a kivonatos közlések mind így adják, minthogy egyaránt FOERSTEMANN kiadványát *(Album academiae Vitebergensis.* Leipzig, 1841) vették alapul, nem pedig az eredeti matriculákat. E közlések: FABRITIUS, Karl: *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter.* Arch. Vereins siebenb. Landesk. 1855. 136. l. RÉVÉSZ Imre: *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig.* Magy. tört. Tár. 1859. 219. l. FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873. 273. l. A wittenbergi egyetem anyakönyvében található bejegyzés ellenőrzéséért BENDA Kálmánnak tartozom őszinte köszönettel. WAGNER útjára vonatkozóan: KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt, 1935. 191—198. l. GÜNDISCH, Gustav: *O contribuţie la biografia umanistului braşovean Valentin Wagner (1510—1557).* Studii. 1958. nr. 2. 116. l. ROTH, Erich: *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz.* Siebenbürg. Arch. IV (1964). 67—72. l. felveti annek a lehetőségét, hogy a HOFFGREFFel egyidejűleg Wittenbergben beiratkozó Valentin WAGNER nem azonos személy az ismert brassói humanistával. Érvelése azonban nem elég meggyőző ahhoz, hogy a vonatkozó források keltezetlenségéből fakadó nehézségeket csak így vélhessük eloszlathatóknak. HOFFGREFF teológiai végzettségét már HEREPEI János feltételezte *(Magy. Könyvszle.* 1963. 268. l.).

HOFFGREFF tehát éppenolyan művelt, külföldi egyetemi tanulmányokkal rendelkező személy volt, mint sok más XVI. századi könyvnyomtató. Ezen az alapon most már az is feltételezhető, hogy hozzátartozott ahhoz a Wittenbergben tanult, 25—30 éves fiatalokból álló értelmiségi csoporthoz, amelynek a tagjai (Valentin WAGNER, HELTAI Gáspár, Mathias FRONIUS stb.) a negyvenes évek derekától fogva munkatársakként lelkesen támogatták HONTERUS reformációs tevékenységét. Ugyanezek később maguk is hangadói lettek az új erdélyi humanista-protestáns művelődésnek. HOFFGREFF tehát egyetemi képzettségénél fogva éppúgy alkalmas volt oktatói feladatok ellátására, mint Mathias FRONIUS. Szerintünk HOFFGREFFet wittenbergi diáktársa, Valentin WAGNER vihette magával Brassóba, amikor HONTERUS 1544 végén reá bízta az újjászervezett iskola vezetését. Egyelőre nem ismeretes, hogy a külföldi egyetemet megjárt FRONIUS — és esetleg HOFFGREFF — milyen minőségben került a brassói iskola anyakönyvének az élére. Annyi azonban máris gyanítható, hogy WAGNER a wittenbergi új szellem biztosítása végett vette maga mellé két egykori diáktársát, és ezek az ő magánalkalmazottaiként *(locatus, collaborator)* tartozhattak az oktatószemélyzethez. Ez egyben érthetővé tenné azt is, hogy miért vezették be őket a matricula első két helyére. Különleges helyzetükről talán az is elárul valamit, hogy a névsorban harmadik helyen szereplő Bartholomaeus MELAS tényleg csak később, 1545 júniusában iratkozott be a wittenbergi egyetemre;[14] az ő utána következők pedig egyáltalán nem folytatták külföldön tanulmányaikat. Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy WAGNER a matricula megnyitásakor képzettségüknek megfelelő sorrendben vette számba az iskola tagjait.

HOFFGREFF wittenbergi tanulmányainak a beigazolódása óta már bizonyosra vehető, hogy az őt és HONTERUST összefűző szálak nem lehettek epizódszerűek, és hogy elsősorban a brassói iskolához kapcsolódtak. Ezért HOFFGREFF legalább is tanúja, ha nem tevékeny részese volt az erdélyi reformációs mozgalomnak, pontosabban szólva az első protestáns szellemű, erdélyi humanista iskola megteremtésére irányuló brassói erőfeszítéseknek. Külföldi egyetemi tanulmányainak a beigazolódása óta számolni lehetne azzal is, hogy HOFFGREFF érdeklődése — akárcsak WAGNERé — Wittenbergben ébredt fel a könyvnyomtatás iránt. Valóban ilyen indíttatásokra látszik utalni az a tény, hogy később ő a wittenbergi SCHRAM könyvkiadó kolozsvári bizományosa.[15] Nem volna tehát elképzelhetetlen, hogy HOFFGREFF a wittenbergi SCHRAM-műhelyben sajátította el a tipográfiai alapismereteket. Mi azonban inkább arra a feltételezésre hajlunk, hogy HOFFGREFF nyomdásszá válásához a döntő lökést HONTERUS vagy legalább is az ő és Valentin WAGNER vezetése alatti brassói sajtó szolgáltatta. Amíg ugyanis WAGNER kész nyomdászszakemberként jött haza Németországból, HOFFGREFF akkor még ott nem érdeklődhetett barátjához hasonló mértékben a nyomdászat kérdései iránt. Ez esetben ugyanis nem lett volna szüksége újabb és — a forrás szavai szerint[16] — huzamosabb nürnbergi tartózkodásra, amikor végül — brassói élményei hatása alatt — a könyvnyomtatói pályára határozta el magát.

Nem ismeretes, hogy HOFFGREFF mennyi időt töltött Brassóban HONTERUS és WAGNER környezetében. Talán azoknak az 1545—46-ban bekövetkezett változásoknak a folyamán távozott el Brassóból, amelyek során WAGNER és FRONIUS szintén kiváltak az iskola kereteiből.[17] Ismét csak feltevésre támaszkodhatunk. Eszerint HOFFGREFF 1546 folyamán, esetleg 1547 elején utazhatott ki újból Németországba, talán egyenesen Nürnbergbe, azzal a határozott szándékkal, hogy szülővárosában nyomdát alapít a

[14] FABRITIUS: *I. m.* 137. l. RÉVÉSZ: *I. m.* 220. l.
[15] JAKÓ: *I. m.* 64—65. l.
[16] SÓLYOM: *I. m.* 349. l.
[17] TRAUSCH: *I. m.* I. 358. l. GÜNDISCH: *I. m.* 117. l.

humanista művelődés, valamint az új vallás szolgálatára, és így teremt magának önálló megélhetést.

Sólyom Jenő már tisztázta, hogy Hoffgreff Nürnbergben Johann vom Berg és Ulrich Neuber műhelyében sajátította el a könyvnyomtatás mesterségét. A Sólyom által idézett levél azonban nem az egyetlen emléke Hoffgreff nürnbergi tartózkodásának. Ennek kell ugyanis tekintenünk azt a sokat emlegetett sírfeliratot is, amelyet Hoffgreff íratott bizonyos Caspar Bunschiusszal Honterus halála alkalmából. Bár nyilvánvaló volt, hogy Bunschius személyének a tisztázásától újabb információk remélhetők Hoffgreff nagyon töredékes életrajzához, a kutatók ez irányú kísérletei mindeddig eredménytelenek maradtak.[18] Részint azért, mert az azonosítással az erdélyi szászság körében próbálkoztak, részint pedig azért, mert az *Album Oltardinum*ot meglehetősen hibás, késői másolatból közlő Trausch kiadványában az epitaphium szerzőjének a családneve „Bruschius"-ról „Bunschius"-ra torzult.[19] Hoffgreff tehát a divatos alkalmi költeményeiről és egyháztörténeti munkáiról ismert, csehországi Eger vidéki, jónevű humanistával, Caspar Bruschsal (1518—1559) íratta meg az ő saját életét is döntő módon alakító Honterus epitaphiumát. A latinul könnyedén és a humanista ízlés szellemében verselő tehetséges Brusch-t, a német fejedelmi és főpapi udvarok ünnepelt költőjét maga V. Károly császár avatta 1541-ben Regensburgban „poeta laureatus"-szá.[20] Ismeretségük és barátságuk szintén amellett szól, hogy Hoffgreff korban és műveltség tekintetében közel állhatott a vándor-humanista Brusch-hoz.

Szempontunkból igen fontos tény, hogy hányatott élete során Brusch csak 1549-ben tartózkodott Nürnbergben. Ekkor folytak ugyanis ott a történelmi tárgyú főművének tekinthető *Magnum opus de omnibus Germaniae episcopatibus* (Nürnberg, 1549) című kiadványának a nyomdai munkálatai.[21] Brusch e munkáját ugyanaz a Berg és Neuber nyomtatta, akiknek a műhelyében akkor Hoffgreff tanult. De még ha nem is ebben az officinában találkozott volna a két fiatalember, annak hogy Brusch és Hoffgreff Nürnbergben megismerkedjenek — jelenlegi ismereteink szerint — csupán 1549 folyamán volt meg a lehetősége. Egyelőre tehát el kell ejtenünk Sólyom Jenőnek azt a feltevését, hogy Hoffgreff 1548 folyamán hazatért Nürnbergből, berendezte kolozsvári műhelyét a magával hozott felszereléssel, és megkezdte kiadói tevékenységét. Nézetünk szerint Hoffgreffet Honterus 1549. január 23-án bekövetkezett halálának a híre még Nürnbergben találta. Ekkor bízta meg újdonsült barátját, Brusch-t, aki éppen az epitaphiumok szerkesztésében volt elismert tekintély, Honterus sírversének az elkészítésével. Ha feltesszük, hogy Hoffgreff csak Veit Dietrich könyvének a kinyomtatása (1549. márc.—ápr.) után indult haza, minden korábbi kolozsvári nyomtatvány feltételezése nélkül megmagyarázható, hogy miként került a nürnbergi német nyomtatványba János evangéliumából az a bizonyos egyéni fordítású magyar vers.[22]

[18] Végh: *I. m.* 154. l.

[19] Trausch, Joseph: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sive annales Hungarici et Transsilvanici.* Coronae, 1847. I. 56. l. Brusch nevének hibás közlésére Arnold Huttmann figyelt fel elsőnek. A forrás Bunschiusának Brusch-sal való azonosítása szintén neki köszönthető.

[20] *Allgemeine Deutsche Biographie.* Leipzig, 1876. III. 453—455. l. Siegl, Karl: *Zur Geschichte der Egerer Familie Brusch mit besonderer Berücksichtigung des Humanisten Kaspar Brusch und seines Vetters Balthasar Brusch.* Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. 1931. (A. Huttmann szíves közléséből.)

[21] *Allgemeine Deutsche Biographie.* III. 453—454. l.

[22] Sólyom: *I. m.* 350. l.

Arra szintén gondolhatunk, hogy a nyomdász a be nem avatottak előtt úgy akarta feltüntetni a dolgot, — bizonyára a reformációhoz húzó HOFFGREFF beleegyezésével, — mintha e könyvet eltávozott erdélyi vendége, akit akkor a nürnbergi hatóságok már úgysem vonhattak felelősségre, saját hazájában való terjesztésre állította volna elő az ő sajtóján.

Egyelőre tehát kronológiai és ténybeli akadályai vannak a feltételezésnek, hogy HOFFGREFF kolozsvári műhelye már 1548-ban vagy akár 1549 első felében megkezdhette volna működését. Ezért amíg újabb és biztosabb adatok nem kerülnek elő, helyesebbnek látszik a kolozsvári könyvnyomtatást továbbra is 1550-től kezdődően számítani. Fenti gondolatsorunk érvényessége természetesen attól függ, utólag nem válik-e bizonyíthatóvá, hogy HOFFGREFF Nürnbergen kívül más helyeken is megfordult Németországban, ahol már 1549 előtt megismerkedett BRUSCH-sal. Ennek azonban BRUSCH eléggé tisztázott itinerariuma[23] szerint meglehetősen kevés a valószínűsége. A HOFFGREFF második németországi útja szempontjából tekintetbe jöhető 1547. év folyamán BRUSCH Lindauban tanított, illetve az augsburgi birodalmi gyűlésen fordult meg, az 1548. évet pedig Svájcban (Graubündenben) és a Rajna-vidéken való utazgatással töltötte el. Maradna tehát végső lehetőségnek, hogy a két fiatalember még 1542—43-ban, HOFFGREFF wittenbergi tanulmányai idején ismerkedett volna meg egymással. A jelenleg ismert adatok alapján csak annyi állapítható meg, hogy BRUSCH 1538 és 1541 között a bajorországi főpapi és főúri udvarokat járta, 1543-ban Lipcsében, a következő évben pedig Türingiában tartózkodott. Arra vonatkozóan, hogy HOFFGREFF wittembergi tanulmányai idején a felsorolt helyek valamelyikén szintén megfordult volna, egyelőre semmiféle bizonyítékkal sem rendelkezünk. Még leginkább egy lipcsei találkozást lehetne feltételezni. A nürnbergi együttlét valószínűségével szemben azonban ennek a felvetésére jelenleg csak gondolni lehet. Kettőjük kapcsolata felől bizonyosabbat talán akkor lehetne mondani, ha BRUSCH *De Laureaceo, veteri admodumque celebri olim in Norico civitate et de Patavio Germanico* (Basel, 1553) című versgyűjteményében HOFFGREFFel kapcsolatos vagy más erdélyi vonatkozású darabok is akadnának. Nekünk, sajnos, e kötetet nem sikerült könyvtárainkban megtalálnunk.

Vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: 1. HOFFGREFF György nemcsak erdélyi, hanem egyenesen kolozsvári származású volt. 2. Kapcsolatai HONTERUSszal a brassói iskola körül szövődtek. Úgy látszik, hozzátartozott a szász reformátor legszűkebb munkatársi köréhez. 3. Mindez, valamint bebizonyosodott wittenbergi tanulmányai, továbbá éppen Caspar BRUSCH-sal való barátsága arra figyelmeztetnek, hogy HOFFGREFFet is HELTAIhoz hasonló, korszerű műveltséggel rendelkező, tanult embernek kell tekintenünk. 4. El kell ejtenünk azt a feltevést, hogy a kolozsvári műhely már 1548-ban megkezdhette volna működését.

Jóllehet előbbi fejtegetéseinkben lényeges pontokon hiányzik a kérdések lezárása, mégis — úgy véljük — most már reményünk lehet arra, hogy HOFFGREFF György a XVI. századi nyomdatörténet egyik szürke, üres nevéből fokozatosan hús-vér személlyé, sőt a reformációkori Erdély művelődésének érdekes és számottevő alakjává válhat.

JAKÓ ZSIGMOND

[23] *Allgemeine Deutsche Biographie.* III. 453—454. l. HONTERUSnak és baráti körének eddig teljesen figyelmen kívül hagyott nürnbergi kapcsolataira vonatkozóan ld. ROTH: *I. m.* II. (1962). 80—85. l.

Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma. Amikor Iványi Béla az 1920-as években Mossóczy Zakariás (1542—1587) nyitrai püspök, a kiváló magyar jogász közel ezer könyvtári egységből álló könyvtárának inventáriumát közzétette,[1] ahol lehetett, a halál évében felvett leltár adatai alapján igyekezett azonosítani a könyveket is. A 626. tételszám alatt szereplő *Breviarium Strigoniense*re ezt a megjegyzést tette: „1480-tól 1558-ig tizenegy kiadást ért meg, hogy itt melyik kiadás értendő, eldönteni nem lehet".[2] Az alábbiakban ennek eldöntéséhez szeretnék adatokkal szolgálni.

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár régi anyagának rendezése és feldolgozása során 1962-ben kezembe került „Inc. saec. XVI. III. 5." jelzettel (régi jelzet: „L. VI. 2.") a *Breviarium Strigoniense* egy példánya.

Ez az esztergomi breviárium 1524-ben jelent meg Velencében Peter Liechtensteinnél Michael Prischwiz budai könyvárus költségén *(RMK* III. 263.). A címlevél hátlapján a nyomtatott kis krónika alatt egy szép festett főpapi címert pillantottam meg. Knauz leírásában csak a tényt állapítja meg: „. . .festett czimer egyszarvuval s egy szárnynyal",[3] bővebb fejtegetésekbe azonban nem bocsátkozik. A megoldáshoz Bónis György vezetett, aki a címerpajzs felett és alatt balról és jobbról álló *Z, M, E, N* betűkből kiindulva állapította meg a címer tulajdonosának személyét, Mossóczy Zakariás nyitrai püspököt.

Mossóczy címereinek kérdésével — tudomásommal — ketten is foglalkoztak: Iványi Béla[4] és Végh Gyula.[5] Az előbbi kimutatása szerint Mossóczy címere 1573-tól haláláig négyféle változatot mutat „mivel semmiféle adatunk arra nézve nincsen, hogy a király Zakariást címerbővítésekkel tüntette volna ki, fel kell tennünk, hogy Mossóczy címerét önkényesen bővítgette".[6]

Az 1524-i esztergomi breviáriumban levő festett címer így írható le: 4 mezőre osztott címerpajzs, felette középen püspöksüveg, mellette jobbról pásztorbot; a bal felső mezőben lebegő koronából kiálló szarv, emellett balról és jobbról 1—1 hatágú csillag; a jobb felső mezőben sasszárny(ak), ebben egy közös alapból felfelé 1, jobb felé pedig 3 szarv nő ki. A bal alsó mezőben hármas halmon derékból kinövő, ágaskodó kétlábú egyszarvú; a jobb alsó mezőben X.Φ. X. betűjelek láthatók. A címerpajzs felett és alatt balról és jobbról — mint már említettem — a *Z, M, E, N* betűk olvashatók. A címer leírása megegyezik azzal, amit Végh Gyula ad Mossóczy késői pecsétjeiről.[7]

A címer festésének időpontját hozzávetőlegesen a következőképpen határozhatjuk meg: Mossóczyt Rudolf király 1578. április 12-én nevezte ki váci,[8] 1582. február 21-én pedig nyitrai[9] püspökké. A címerpajzs alatt jobbról álló *N* betűn határozottan észrevehetők az utólagos javítás nyomai, azaz *V* betűből alakították át *N*-né, talán éppen az idő tájt, amikor a királyi kegy őt a nyitrai püspöki székre emelte, bár nincs kizárva az sem, hogy ez a javítás később történt. A címer festése 1578 előtt nem történhetett, mert

[1] Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp. 1926 103—134. l.

[2] Iványi: *I. m.* 124. l.

[3] Knauz, Ferdinandus: *Libri missales ac breviaria ecclesiae Hungaricae ad receptionem usque ritus romani*. Strigonii, 1870. 24. sz. 89. l.

[4] Iványi: *I. m.* 16—18. l.

[5] Végh Gyula: *Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez*. Turul. 49. 1935. 1—4. és 66—70. l. Mossóczy címeréről 19. sz. 68. l.

[6] Iványi: *I. m.* 18. l.

[7] Végh: *I. m.* 68. l.

[8] Iványi: *I. m.* 29. l.

[9] Iványi: *I. m.* 31. l.

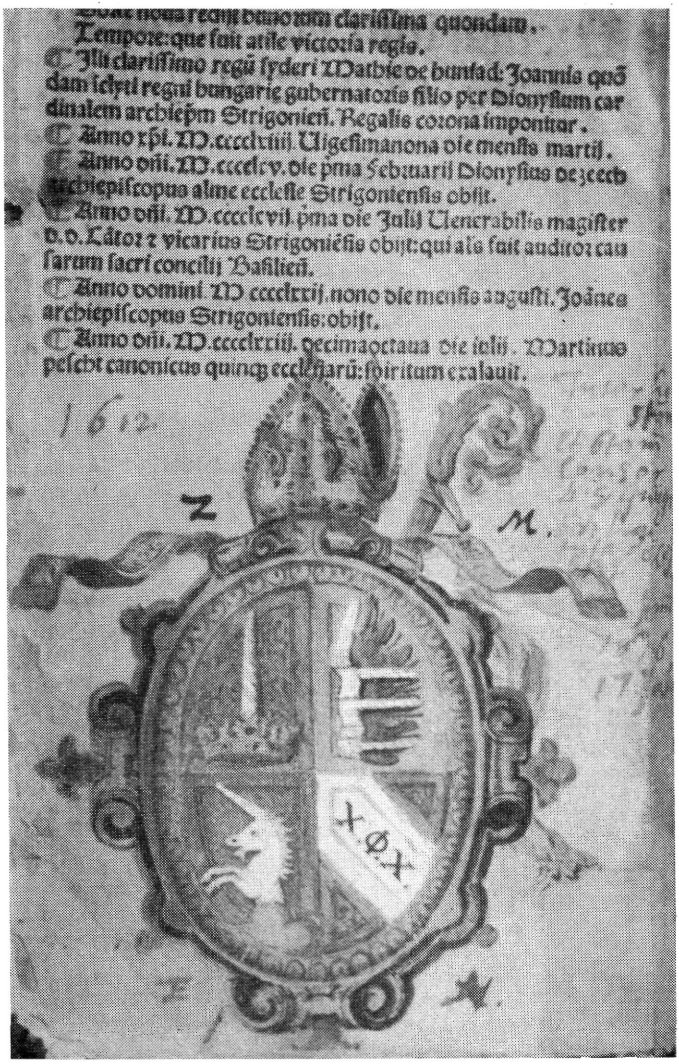

Mossóczy tinini püspöki címere (1572—78 között volt tinini püspök) sokkal egyszerűbb a későbbiekhez viszonyítva. A címer festőjét sajnos nem ismerjük.

A breviáriumba eszközölt bejegyzések is sok érdekességet tartogatnak, ezért ezekkel is érdemes röviden foglalkoznunk. Tudtommal a bejegyzésekről ketten is írtak: Knauz Nándor[10] és Radó Polikárp.[11] A XVII. század elejéről származó bejegyzések történelmi, liturgiatörténeti és orvostörténeti szempontból egyaránt jelentősek.

[10] Knauz: *I. m.* 24. sz. 89—90. l.

[11] Radó Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései.* A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1942/43-i tanévre. Pannonhalma, 1943. 313—429. l.

A történeti bejegyzések a naptári részben találhatók, főként egyházi jellegűek, és szorosan összefüggnek a nyitrai káptalannal, de van köztük esztergomi vonatkozású is.[12] Országos jellegűnek mondhatók a II. MÁTYÁSról (1608—19) és BETHLEN Gáborról (1580—1629) szóló bejegyzések.[13]

A liturgiatörténetet érinti az előzéklapokon található „introductio mulieris post partum", az ún. egyházkelő. Ezt RADÓ Polikárp említi ugyan,[14] de nem ismerteti a szövegét: 66. és 127. zsoltár, két könyörgés (mint a *Rituale Strigoniense* 1907-i kiadásában),[15] Ingredere kissé más fogalmazásban, evangélium (Lk 2, 22—29; három verssel kevesebb, mint az 1907-i rituálében). A latin nyelvű szertartás végén van egy magyar hortatio, ennek szövege megtalálható LÁNYI-KNAUZnál.[16] — Hasonlóképpen liturgiatörténetileg érdekes a keresztelés szertartásának csonka leírása az utolsó folió verzóján: magyarul „Ki neved" és „Ellene mondasz-e" háromszor, latinul háromszor a „Credis", majd háromszoros rövid exorcizmus, a homlok és a mell kereszttel való megjelölése. — Megemlíthető még Nagy Szent GERGELY néhány könyörgése latinul az előzéklapok egyikén.

Az első előzéklap rektóján két orvosság: „seres"[17] és „chemer keoldok"[18] elleni receptjét közli breviáriumunk magyar nyelven.[19]

E breviárium tulajdonosait nem egykönnyen lehet megállapítani. MOSSÓCZY Zakariás halála után a zsolozsmáskönyv Nyitrán maradt, ezt kétségtelenül igazolják a nyitrai vonatkozású bejegyzések.[20] Az erősen rongált, deszkára vont préselt barna bőrkötésen felül a következő betűk olvashatók:

„B · S · A · G
C · E · N
AN
16 · 12

Véleményem szerint így kell kiegészíteni a fenti kezdőbetűket: „*B*[lasius] *S*[áray] *A*[rchidiaconus] *G*[radnensis] *C*[anonicus] *E*[cclesiae] *N*[ittriensis]".

SÁRAY Balázs VAGNER szerint[21] 1593 és 1624 között volt nyitrai kanonok, KOROMPAY Márk kanonoktársa 1611. június 11-én előtte és CZEGLÉDY Jakab kanonok előtt tesz végrendeletet és hagy rá egy skarlát felső öltönyt, s egy ezüst kanalat és villát.[22] 1618. április 19-én pedig SOMOGYI Gergely őt gradnai espereskent kéri fel végrendelete végrehajtójául.[23] Minden bizonnyal magáról jegyzi be breviáriumunk kalendáriumába

[12] 1615. okt. 16. †FORGÁCH Ferenc biboros, esztergomi érsek: KNAUZ: *I. m.* 90. l. RADÓ: *I. m.* 395. l. 1619. febr. 22. †RUBER Pál esztergomi kanonok: sem KNAUZ, sem RADÓ nem említi ezt a bejegyzést.

[13] KNAUZ: *I. m.* 90. l. RADÓ: *I. m.* 395—396. l.

[14] RADÓ: *I. m.* 353. l. 168. sz. jegyzet

[15] *Rituale Strigoniense.* Ratisbonae, 1907. Tit. VII. Cap. 4.

[16] LÁNYI—KNAUZ: *Magyar egyháztörténelem.* 1. köt. (889—1526.) Esztergom, 1886. 492. l. hozza a hortatio szövegét e megjegyzéssel: „folytatását s végezetét serény plebánosunk a szűk lapon nem írhatá ki s mi azt nélkülözni kényszerülünk" (uo. 2. jegyzet).

[17] „seres" = laesio, dolor. Vö. SZARVAS—SIMONYI: *Magyar nyelvtörténeti szótár.* 2. köt. Bp. 1891. 1545. has.

[18] „chemer keoldok" = köldöksömör

[19] RADÓ: *I. m.* 377. l.

[20] RADÓ: *I. m.* 426. l. 125. sz.

[21] VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez.* Nyitra, 1896. 171—173. l.

[22] VAGNER: *I. m.* 168. l.

[23] VAGNER: *I. m.* 174. l.

április 22-re: „Anno 1622 sum factus Custos E. Nittr. per R. D. J. Telegdi".[24] A kötéstáblán olvasható 1612-es évszám valószínűleg a köttetés évét jelzi.

SÁRAY 1601 és 1622 között 21 éven keresztül jegyezte be a breviárium naptárrészébe a számára fontos események, főként kanonoktársai földi pályavégzésének a dátumait.[25] Az ő elhalálozásának napját azonban már nem írta be senki. A legkésőbbi datált bejegyzés az első belső bekötési táblán az 1627. február 18-án Nyitrán elhunyt LACZA Péter kanonok és trencséni főesperes halálát adja hírül, ki 1611-től volt a nyitrai káptatalan tagja.[26]

MOSSÓCZY püspök breviáriuma SÁRAY halála után talán LACZÁhoz jutott, az idők folyamán aztán Nagyszombatba vagy Pozsonyba, onnan pedig Esztergomba került, ahol most is őrzik.

KOVÁCH ZOLTÁN

A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez. A nagyszombati nyomda 1678-ban adta az olvasók kezébe DERKAY (DÉRKAY) György jezsuita fordítását: *AZ ŐRŐK ELETNEK UTTYÁT.*[1] Az eredeti: *Via vitae aeternae Iconibus illustrata*, Antonius SUCQUET belga jezsuita műve, 1620-ban jelent meg Antverpenben. A könyvet Boëtius a BOLSWERT illusztrálta, és a jezsuita propaganda egész Európában elterjesztette. Német fordításban már 1626-ban megjelent Augsburgban. SOMMERVOGEL említ még egy német nyelvű kiadást megjelenési év nélkül, amelyet harminckét képpel illusztráltak.[2] A győri Papnevelő Könyvtára egy bécsi, 1672-i kiadás példányát őrzi. Ezt J. M. LERCH harminckét metszete díszíti.[3] Nem tudjuk megállapítani, hogy a SOMMERVOGEL által említett *Explicatio germanica triginta duarum figurarum* képei azonosak-e a bécsi latin szövegű kiadáséival, de azt igen, hogy a bécsi és a nagyszombati kiadások képei azonosak. Ha szemügyre vesszük a két könyv képeit, rögtön szembeötlik, hogy a magyar könyv metszetei kopottabbak, halványabbak. Nyilvánvalóan a bécsi jezsuiták kiadásában sokkal nagyobb példányszámban megjelent könyv nyomásakor koptak meg a metszetek dúcai. Amikor hat év múlva DERKAY fordítását a nagyszombati nyomda nyomta, a bécsi kiadás kliséit szerezték meg, és a már kopott, használt dúcokról nyomták újra DERKAY könyvének illusztrációit.

JENEI FERENC

Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása. Több értekezőnél találkozunk azzal a téves felfogással, hogy a könyvkötés helye egykor azonos volt a nyomtatás helyével. E hibás nézet hihetőleg abból eredett, hogy a bibliopola minden esetben azonos a compactorral, ez az utóbbi pedig nagyon gyakran maga a typographus. Ahelyett, hogy ezt az állítást cáfolgatnók, hivatkozunk arra, hogy könyvárusi forgalomba

[24] Levélbeli megkeresésemre a nyitrai egyházmegyei hivatal 246/963 sz. a. 1963. márc. 20-án ezt válaszolta: „többet, mint amit Vagner Adalékok tartalmaznak, nem sikerült Sáray Balázs kanonokról felkutatnunk".

[25] A KNAUZnál és RADÓnál említetteken kívül: 1614. aug. 2. †CSEHY István nyitrai kanonok. KNAUZ: *I. m.* 90. l. tévesen CSÁKYnak nevezi, RADÓ nem hozza. CSEHYnél a halálozás éve a naptári részben nincs kitéve, VAGNER: *I. m.* 192. l. alapján állapítottam meg.

[26] VAGNER: *I. m.* 193—194. l.

[1] *RMK* I. 1226.

[2] BACKER-SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles—Paris, 1896. 8. tom. 1680—1690. l.

[3] *Piae Considerationes ad Declinandum à Malo et faciendum Bonvm cum Iconibus Viae Aeternae* R. P. Sucquet è Societate Jesu. Viennae Austriae. 1672. — Könyvtári száma: XXXV. 5. 5.

1. ábra. Kép a bécsi kiadásból

2. ábra. Kép a nagyszombati kiadásból

nemcsak kötött, hanem fűzött könyvek is kerültek, amelyeket azután a külső országokban bújdosó diák — ha pénzhez jutott — már más városban vagy éppen hazatérése után köttetett be. Ezenkívül még arról is meg kell emlékeznünk, hogy a raktárát gyarapító könyvkereskedő más városokba is elszekerezve, az ottani könyvnyomtató műhelyekből kelendőbb munkák összeszedett ívei egynehány példányát, egykori szakkifejezés szerinti exemplárjait beszerezvén, hazavitte és a saját műhelyében kötötte be.

Az előbbi lehetőségre hadd mutassam be például az 1617—19. években idegen országokban tanult CSEPEI Ferenc könyvtára egyik kötetébe írt bejegyzését: Comparatum „Francofurti ad Moenum fl. 3. Compact[um] Heydelbergae. bac. 18."[1] E példa belföldi közel-egyezése látható GELEJI KATONA István: *A váltság titka* című művébe bejegyzett tulajdonos-megjelölés szavaiban: „Stephani D. Sz. Margithaj Anno 1652. Dono dedit C. ac Doctissimus vir Steph: K. Gelejy. Compactum Claudiop. pro f. 1./30."[2]

A második eshetőségre példát ugyancsak a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának egykori állományából idézek; itt ugyanis 1933. esztendei kutatásaim alkalmával több olyan „összeszedett" ívű „exemplár"-t találtam, amelyet jórészben a debreceni városi tipográfiában nyomtak ki.

Ezek előrebocsátása után hadd térjünk reá ROMHÁNYI Károly művének[3] megelőző szavainkban is kifejezésre juttatott és éppen az erdélyi könyvkötés keretébe vágó tévedésére. Ő ugyanis két példány L. LUBOMIRSKI, Stanislaus: *De Vanitate Consiliorum Liber Uns*[!] (Nagyszombat, 1701) című könyvpéldányt mutat be. Az egyikre — ellenbizonyíték hiányában — el is fogadható, hogy „nagyszombati kötés 1701-ből", a másikra is pontosan ugyanezt állapítja meg, pedig a kötés mintázata ezt a kolozsvári könyvkötők legyeződíszes munkájául hirdeti. Erről pedig nemcsak az adott leírás, hanem a melléje csatolt fényképmásolat is meggyőz; a legkülönösebb azonban a szerzőnek az a meghatározása, hogy SZENCZI MOLNÁR Albert *Discvrsvs de Summo Bono* című s Kolozsvárt ugyancsak 1701-ben nyomtatott munkájának kötését — bárha a LUBOMIRSKI-mű legyeződíszes mintázatával egészen megegyezik — már nem nagyszombati, ellenben egyenesen kolozsvári könyvkötő munkájának ítéli oda. Úgy látszik, hogy e két különböző könyv egyező kötését elmulasztotta összehasonlítani, pedig rajtuk nagyon könnyen reá ismerhetünk SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám, illetőleg VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály stílusára. Ez azért is nagyon fontos, mert belőle arról is meggyőződhetünk, hogy ez a díszítési mód Kolozsvárt még 1701-ben is él, mesterük pedig akár VERESEGYHÁZI István, akár valamelyik más tanítvány lett légyen, de mindenképpen változatlan őrzője ennek az egyelőre még csak 34 esztendőn keresztül követhető könyvkötési eljárásnak, amely azután annyira közkedveltté tette a kolozsvári kompaktorok művészi munkáját!

A bemutatott jelenség magyarázatául fűzzük még hozzá azt a is,hogy a HABSBURG-uralom alá jutott Erdély katolikusságának szüksége volt a saját vallásának szellemében írott könyvekre, s minthogy itt katolikus tulajdonban levő nyomda nem volt, a Kolozsvárt tevékenykedő jezsuiták a nagyszombati nyomda termékeit hozatták be. A kötetlenül érkező könyveket azután itt köttették be. Azon sincsen mit csodálkoznunk, hogy e köteteket az általánosan kedveltté vált díszítésekkel ékesítették fel, minthogy a tetszetős külsőn keresztül a tartalmat is szívesebben közelíték meg.

HEREPEI JÁNOS

[1] Megelőzőleg a Kolozsvári ref. kollégiumban L. 26. sz. könyvtári jelzéssel, ma pedig a Román Tud. Akadémia kolozsvári könyvtárában.

[2] Uo. *RMK*. 266. sz. jelzéssel. (3. szekrény 4. polcán.)

[3] ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII.—XIX. században*. Bp. 1937. 153. l. és V. tábla.

FIGYELŐ

Bóka László 1910—1964. Bóka László a nagy magyar könyvbarátok közé tartozik. Utolsó estéjét is könyveinek a rendezésével töltötte. Új polcot csináltatott kedvenceivel túlzsúfolt dolgozószobájának utolsó szabad falrészére, s örömtelten méregette, elfér-e mindaz, ami földön, székeken, asztalokon halmozódott olyan rendetlenségben, amelynek helyeit, útjait csak ő maga ismerte, ha ismerte. Amint — egy hagyatékából előkerült megrendítő egyszerűségű és mélységű verse szerint — életének és halálának titkait is ő maga ismerte igazán; de maga is sejtette csak inkább.

Azok közé az igazi könyvbarátok közé tartozott, akiknek — bár értik s élvezik azt is — nem a szép könyv szenvedélyük igazi tárgya, hanem a tartalmas, a szövegénél fogva jelentős, érdekes könyv. Évekig tudott vadászni egy-egy olyan, sokszor foszlott külsejű, jelentéktelennek látszó ritkaságra, amelyet legtöbb, könyvtára ékességére és jó hírére adó bibliofil kezébe sem vett. A könyvek az ő életének, kutatásainak, látszatra nem egyszer szeszélyes kalandjainak eszközei, céljai, részei voltak. Legalább annyi költőien játékos vagy véresen igaz történetet tudott velük kapcsolatban elmondani, mint ismerőseiről, kortársairól és elődeiről az irodalmi élet rengetegében. Fontosnak tartotta, s ahol lehetett tettekkel is szolgálta a magyar könyvkultúra ügyét. Abban is, hogy a *Magyar Könyvszemle* újra megindult. a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya titkáraként komoly része volt.

Egész, sajnos, túl rövidre szabott élete szorosan összefonódott a könyvek világával. Amikor magyar—német szakos bölcsészként elvégezte az egyetemet, könyvtáros lett, s az is maradt 1947-ig. Néhány éves államtitkári közjáték után újra a könyv, az irodalom és tudomány világába tért vissza. 1950-től a budapesti Tudományegyetemen a XX. századi magyar irodalom tanszékvezető tanára volt. De ahogy gyakorló könyvtárosként: tudós professzorként s akadémikusként sem szakadt el a közélettől; nevelői, közírói, kritikusi, költői munkái mind napjaink roppant átalakulásának a szolgálatában álltak. Annak a korunk specializálódásában egyre ritkább szellemi embernek a típusához tartozott, aki egyforma szenvedéllyel és képességgel fordul a költészet, a tudomány és a politika területei felé.

Sok mindent befejezetlenül hagyott maga után. Miután világosan tudta, mennyi időre számíthat, sok mindent elkezdett; s miután megmutatta, hogyan vinné végig a megkezdett munkát, hirtelen befejezte. Az ő életművét is, mint annyi magyar alkotóét, céljainak s igényeinek a magasságához kell mérnünk, karcsú ormai s nem szakadékai szerint kell megbecsülnünk. Korunk jelentős szellemét s a könyv szenvedélyes barátját gyászoljuk eltávoztával.

Keresztury Dezső

In memoriam dr. Weger Imre (1915—1965). 1965. február 10-én kísértük ki utolsó útjára az Akadémiai Könyvtár Feldolgozó Osztályának vezetőjét, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács Osztályozó Bizottsága tagját, a FID/C 3 nemzetközi munkabizottság egyik legaktívabb tagját, a kiváló könyvtárost és nemzetközileg is elismert osztályozási szakembert. Elhúnyta nemcsak az Akadémiai Könyvtárnak, hanem az egész magyar tudományos könyvtárügynek nehezen pótolható veszteséget jelent.

Weger Imre alkotóképességének teljében, 49 éves korában húnyt el másfélévtizednyi, eredményekben gazdag könyvtáros, közel egyévtizedes akadémiai könyvtárosi pályafutás után.

Nagyzsámon született 1915. április 11-én, és gimnáziumi tanár fiaként maga is tanári pályára készült. Egyetemi tanulmányait részben külföldön végezte (német—francia szakos tanár volt), Párizsban és Bécsben is tanult. Egyetemi díjtalan gyakornokként kezdte pályafutását 1938-ban, majd középiskolai tanárként működött 1951-ig, ekkor került a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárába, ez időtől kezdve az Enciklopédia szerkesztőségében töltött két és félévet leszámítva — e munkája kapcsán sem szakadt el teljesen a könyvtári munkától — haláláig könyvtárosként működött, az Akadémiai Könyvtárban 1957-től úgyszólván végig osztályozási munkakörben.

Az *ETO*-t — amint többször elmesélte — még középiskolás diák korában ismerte meg a Fővárosi Könyvtárban, és már diákkorában foglalkozott vele. Ez az egykori vonzalma, érdeklődése az osztályozási, szakozási kérdések iránt végigkísérte egész pályafutását, megfelelt a jó értelemben vett „polihisztori" érdeklődésének, a nyelvészetben és általában a humán tudományokban való széleskörű jártassága mellett nem voltak idegenek tőle a természettudományi ismeretek sem. Pedagógiai érzéke mellett, amelyet közvetlen munkatársai tapasztalhattak, nem kevésbé volt jellemző rá a tudományos eredmények iránti csillapíthatatlan érdeklődés, az állandó tanulás. Élete végéig egyidejűleg tanított és tanult.

Az osztályozás problémáiban való elmélyülésben élte ki magát legteljesebben, de alkotókedve és munkássága nem szűkült le erre, otthonosan mozgott a könyvtári munka legkülönfélébb területein. Ezt tanúsítja nemcsak sokoldalú akadémiai könyvtárosi munkássága (szűkebb szakterülete mellett foglalkozott a könyvtári munka műszaki fejlesztési kérdéseivel is, tagja volt az új akadémiai könyvtárépület program-készítő munkacsoportjának stb.), hanem másfélévtizedes könyvtárosi pályafutásának publikációi is.

Úttörő jellegűnek tekinthető első jelentkezése a könyvtári szakirodalomban *Irodalomkutatás — anyaggyűjtés. Módszertani útmutató közgazdász hallgatók részére* (Bp. 1955, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 63 l.) c. munkája — és számos közleménye jelent meg e munkájától, az utolsóig, az MTA Könyvtára által kéziratként kiadott *Lyukkártya ábécé. Útmutató peremlyukasztásos kártya alkalmazásához* c. (1964. 20 l.) kis füzetig. Mindkét kiadvány közös vonása a téma különbözősége mellett, hogy bennük szerencsésen ötvöződik a könyvtári szakismeret a pedagógiai érzékkel. A tudományos könyvtáros közvélemény jól ismeri a Moravek Endrével közösen készített olyan kitűnő segédkönyveket, mint a *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára* vagy az *Abbreviaturae cyrillicae* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 15. és 25. sz.), a könyvtári munkán is túlmutató olyan összeállításait, mint az MTA Könyvtára tudományszervezési *Tájékoztató*jában közreadott szemléit *(A tudományok osztályozása mint tudományszervezési probléma.* 1962. 3—4. sz., *A társadalomtudományi kutatómunka segédeszközei.* 1962. 5—6. sz.), az osztályozás kérdéseiről írott különböző cikkeit, ismertetéseit stb.

Külön kell megemlékezni arról a jelentős munkáról, amit Weger Imre a FID/C 3, az *ETO* társadalomtudományi osztályának revíziójára alakult kelet—nyugati munkabizottság tagjaként végzett. E munka során egyaránt érvényesült kiváló szakozói fel-

készültsége, nagyszerű nyelvismerete, tárgyalási készsége, munkabírása. Nem egy alkalommal tapasztaltam közvetlenül és közvetve azt a határainkon túli osztatlan elismerést, amellyel a különböző országokat képviselő tárgyalópartnereink WEGER Imre ezirányú tevékenységét kísérték. Más magyar szakemberekkel (és külföldiekkel) együttműködve, jelentős szerepe volt az *ETO 37 Pedagógia* szakjának átdolgozásában. Az Országos Osztályozási Bizottság is egyik legaktívabb tagját veszítette el elhúnytával.

WEGER Imre a könyvtárosoknak ahhoz a típusához tartozott, amely a napi, „láthatatlan" könyvtári rutinmunkát össze tudta kapcsolni a könyvtári tevékenység távlataival, aki a katalóguscédulán túl látta és értette a művet és az alkotót. A könyvtári munkának háládatlan, nem mutatós területét választotta élethivatásául, az osztályozást, ahol az eredményeket természetesnek tartják, a hibák annál inkább figyelmet keltenek. A szakozók (mint általában a katalógusokkal foglalkozók) munkája a könyvtár legfontosabb munkaeszközében, a katalógusokban él tovább láthatatlanul, de annál élőbben és maradandóan: a könyvtár a maga katalógusai által él.

Klasszikus műveltség — és a modern technika iránti érzék, hivatástudat — és humanista beállítottság, pedagógiahajlam — és állandó tanulás, osztályozói alkat — és széleskörű könyvtáros felkészültség egyaránt jellemezték WEGER Imrét.

Emlékét a legjobbjai között őrzi meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az egész magyar könyvtárügy.

RÓZSA GYÖRGY

Arady Kálmán (1893—1964). Orvosdoktori diplomájának megszerzése, 1921 óta hivatásának magaslatán álló szakembere volt az emberi szenvedés enyhítését szolgáló tudománynak, bár sokan tudtuk, hogy van még egy másik „hivatása", mondhatnám szenvedélye. Kora ifjúságától benne élt a művészetek iránti szomjas rajongás. A képzőművészetek minden ága, de különösen a piktúra és a grafika vonzotta, szívéhez talán mégis legközelebb a kisgrafika és ennek eredményeként az exlibris állott. Már 1932-ben megalapította a *Magyar Exlibris Gyűjtők és Grafikabarátok Egyesületét.* Az Egyesületnek 32 tagja volt: az alapító mellett HARANGHY Jenő, LYKA Károly és MÜHLBECK Károly. Folyóiratuk, a *Kisgrafika* (élt 1937-től 1944-ig) ismert művészei: DIVÉKY József, GARA Arnold, KOZMA Lajos, NAGY Sándor és SASSY Attila. A folyóirat mellett művészi értékű és jelentőségű kiadványokkal gazdagította a magyar exlibris-irodalmat (pl. Onni OKKONEN: *A finn grafikusművészet*, 1943 mint az Egyesület 16. kiadványa jelent meg). ARADY Kálmán halálával szakmailag legkiválóbb exlibris-tudósunkat vesztettük el, aki soha el nem hanyagolt gyógyító tevékenysége mellett, egy-egy régi címeres lap tulajdonosának a kilétét megállapítandó, napokig kutatott könyvtárakban és levéltárakban. Mindenkor a legnagyobb odaadással állt kutatók és rajzolók rendelkezésére, azonban közvetlenül is részt vett a művészi alkotó munkában mint fiatalok foglalkoztatója, serkentője, hiszen nem egyszer témákat, ötleteket adott nekik. Gazdag tapasztalatait értékesítette, amikor 1949-ben megszerezte második doktori oklevelét a budapesti egyetemen a művészettörténetből. (Értekezése: *A magyar exlibris története 1526—1900* címmel kéziratban maradt.) Orvosi hivatását és exlibris-kutatásait is össze tudta kapcsolni: megírta a magyar orvosi exlibrisek történetét az *Orvosi Hetilap*ban. A *Magyar Könyvszemlé*nek 1962 óta volt munkatársa. *Exlibris adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez* címmel itt jelent meg utolsó közleménye is, amelyet annak különnyomatával már csak halálos ágyához vihettem el. Tudományos munkásságának alapja az exlibrisek gyűjtése volt: gondoskodott a mű folytatásáról is, mintegy 50 000 lapból álló gyűjteményét örökségként Katalin lányára hagyta. Sajtókész művei: a kb. ezer

adatot felölelő *Magyar exlibris-bibliográfia* és *A magyar exlibris történetének* gazdagon illusztrált monográfiája. A hazai könyvillusztráció történetére és bibliográfiai alapvetésére vonatkozó szép tervünk vele együtt szállt a sírba. A mindenkor segítőkész orvosban igazi humanistát vesztettünk el, a WESZPRÉMI Istvánok kései, modern utódát.

KOZOCSA SÁNDOR

Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei. A *Magyar Könyvszemle* évenként összefoglaló ismertetés keretében kíván beszámolni a négy budapesti általános gyűjtőkörű nagykönyvtár: az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (EK) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) jelentősebb új szerzeményeiről, hogy a tudományos kutatókat tájékoztassa. Az összeállítás, amelyet első ízben teszünk közzé, a négy könyvtár gyarapítási osztályainak és különgyűjteményeinek a közreműködésével, az ő adatszolgáltatásaik alapján készült.

1. *Kéziratok.* A *középkori kéziratok* legjelentősebb gyarapodása — és ez sok-sok év távlatában is kiemelkedik — a londoni Sotheby-árverésen megvásárolt CYPRIANUS-korvina, amelyről a *Magyar Könyvszemle* már korábban beszámolt. Az Egyetemi Könyvtárba került egy *Primus liber computi Nurembergensis* című, a XV. század közepéről származó, színes miniatúrákkal díszített, kitűnő állapotban levő naptárszámítási kódex; az Országos Széchényi Könyvtárba pedig egy XV—XVI. századi észak-olasz breviárium és egy antifona a XVII. század első feléből.

Az *újkori kéziratok* között *irodalomtörténeti jelentőségű* egy KAZINCZY-fordítás: *A természet ekonomiája* (EK), KISFALUDY Károly és VÖRÖSMARTY Mihály egy-egy ismeretlen levele (MTAK), ARANY János-dokumentumok (OSzK), CSINSZKA 52 levele (MTAK), KARIKÁS Frigyes eredeti kéziratai (MTAK), DOMOKOS Péter Pál népdalgyűjtése a moldvai csángókra vonatkozó iratokkal (MTAK), valamint GÁSPÁR Simon Antal dalkincse a Dunántúlra áttelepült csángók többszáz dalával (MTAK).

Történészeink számára újabb forrásanyag KOSSUTH Lajos iratainak egy jelentősebb gyűjteménye (a *Törvényhatósági Tudósítások*kal és LOVASSY László perével kapcsolatos iratok) (MTAK), SZÉCHENYI István két levele (MTAK), a kalocsai jezsuita rendház értékes rendtörténeti anyaga (EK) és a magyar—olasz kapcsolatokra vonatkozó iratok a risorgimento idejéből (OSzK).

Nyelvészeti szempontból jelentős MELICH Jánosnak a *Magyar etymologiai szótár* kiadatlan köteteihez készült cédulaanyaga (MTAK), valamint ZOLNAY Vilmos és GEDÉNYI Mihály *A magyar fattyúnyelv szótára* című, húszkötetes, hatalmas adatanyagot tartalmazo gépírásos összeállítása (EK).

Számos jelentős tudósunk *kéziratos hagyatéka* (levelezés stb.) került könyvtárainkba az elmúlt év folyamán, így HODINKA Antal kéziratainak egy része, LUKINICH Imre levelezése (mintegy 500 levél), ZOLNAI Béla levelezése (1000 db.), MARÓT Károly levelezése (kb. 3000 db.), KOVÁTS Ferenc gazdaságtörténész hagyatékának utolsó része, MAUCHA Rezső *Bevezetés az elméleti limnológiába* című kiadatlan műve, HORVÁTH Tibor Antal pénz- és mértéktörténeti anyaggyűjtésének első része (MTAK), —SZIMONIDESZ Lajos terjedelmes kéziratos hagyatéka, PAPP Károly földtan professzor levelezése és kéziratai, SZENTPÉTERY Imre történész kéziratai, SÍK Sándor négy szegedi egyetemi előadásának a jegyzetanyaga (EK), — RUZITSKA György, ILOSVAY Lajos, KOZMA Andor, BÁRTFAI SZABÓ László, SZERB Zsigmond, KÁRPÁTI Aurél hagyatéka és levelezése (OSzK).

A kéziratos *emlékiratok* közül említésre méltó AMBRÓZY György, WLASSICH József, VAJTHÓ László és PÁLMAI Ilka írása (OSzK).

Könyv- és könyvtörténeti szempontból jelentős GYÖRGY Lajos értekezése a kolozsvári Egyetemi Könyvtár történetéről (1579—1944), NYIREŐ István életrajza ERDÉLYI Pálról, valamint ugyancsak tőle egy érdekes fényképgyűjtemény a kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi állapotáról (EK), IVÁNYI Béla kézirati hagyatékából a *Könyvek, könyvnyomdák, könyvtárak Magyarországon* című forráskiadványának nyomdakész 2. kötete (MTAK), FITZ József levelezése (OSzK) és kéziratai (OSzK — EK).

Tudománytörténeti szempontból megemlítendő még VARJAS Sándor, a korán elhunyt neves marxista filozófus *Az újkori filozófia története* című, 1926-ban Moszkvában készült és kéziratban maradt műve (EK).

A *művészettörténészek számára* értékesek azok a ZICHY Mihály- és MUNKÁCSY Mihály-dokumentumok, amelyek egy londoni kéziratgyűjteményből kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba.

Jelentős kéziratos anyag vált hozzáférhetővé a kutatás számára *mikrofilm*-másolatok segítségével. Így több külföldi — bécsi, drezdai, erlangeni, New-York-i — könyvtárban őrzött Corvina (MTAK), a prágai Egyetemi Könyvtárból XIX. századi énekeskönyvek (MTAK), a kolozsvári Egyetemi Könyvtárból SZABÓ Károly levelezése (MTAK), a párizsi Külügyminisztérium levéltárának politikai levelezésgyűjteményéből a Rákóczi-korabeli magyar vonatkozású anyag 10 kötete (MTAK), a zágrábi Egyetemi Könyvtárból XIV—XVI. századi zenetörténeti vonatkozású kéziratok (MTAK). TELEKI László elfogatásával kapcsolatban egy külföldi gyűjteményben őrzött eredetiekről értékes fényképmásolatokat szerzett be az OSzK.

2. *Régi könyvek.* Az Akadémiai Könyvtár megszerezte IUSTINIANUS *Digestum novum* című művének nürnbergi, 1483-i kiadását. Az OSzK két becses TEMESVÁRI Pelbárt-kiadványhoz jutott külföldről, az egyik a *Stellarium beatae virginis Mariae* ősnyomtatvány (Hagenau, 1494).

A régi magyar nyomtatványok közül jelentős az a két eddig ismeretlen XVI. századi, magyar nyelvű, Magyarországon nyomtatott naptár, amelynek töredékét Cambridge-ből csere útján szerzett meg az OSzK, továbbá COMENIUS *Orbis sensualium pictus* című művének kétnyelvű (Brassó, 1675) és háromnyelvű (Nürnberg, 1708) kiadása (EK). Az Akadémiai Könyvtár mikrofilm-másolatokat kapott a Szlovák Tudományos Akadémia útján mintegy 120, főleg XVII. századi régi magyar könyvről, a hallei Egyetemi Könyvtár régi magyar gyűjteményéből 53 kötet XVI—XVII. századi nyomtatvány, a berlini Humboldt Egyetemről pedig 8 régi magyar nyomtatvány mikrofilmje érkezett.

Több értékes, magyar vonatkozású, régi külföldi röplap is került az OSzK-ba, így többek között: *Il felicissimo acquisito di ... Buda* (Firenze, 1602), *Ultimi avvisi venuti dal campo* (Firenze, 1603), PIOTRASZKIEWICZ: *Immatorum occasum* (1650) és *Ragguaglio delle dimostrazioni* (Roma, 1717).

A XVI—XVIII. századi külföldi kiadványok közül irodalom- és tudománytörténeti szempontból jelentősebbek: ERASMUS: *Libellus ... de pueris statim ac liberaliter instituendis* (Köln, 1529), amely a legritkább ERASMUS-művek közé tartozik, ABEN TIPPON: *Physica Hebraea* (Köln, 1555) régi héber természettudományos mű (OSzK), BOCCACCIO: *Vita di Dante* (Roma, 1544), DANTE: *Vita nuova* (Firenze, 1576), *Civitates orbis errarum* (Köln, 1588) kézi festéssel színezett városképek (MTAK), BRAHE, Tycho: Astronomiae instauratae mechanica (Nürnberg, 1602) (OSzK), FLUDD, Robertus: *Anatomiae amphitheatrum* (Frankfurt, 1623), valamint VOLTAIRE névtelenül megjelent *Questions sur l'Encyclopédie* (2. éd. Vol. 1—9. Londres, 1771—72) című munkája (EK).

3. *Modern könyvek.* Nagykönyvtáraink folyamatosan építik tovább állományukat a profiljukba tartozó irodalom köréből. Így az OSzK a hazai és a magyar vonatkozású gyűjteményét visszamenőleg is igyekszik kiegészíteni részben eddigi hiányok pótlásával, részben példányszaporítással, hogy a Várba kerülő Nemzeti Könyvtár a ráháruló kibőví-

tett feladatoknak eleget tehessen. Ezeknek a szempontoknak a figyelembe vételével vásárolta meg IVÁNYI Béla jogtörténész rendkívül értékes, elsősorban magyar vonatkozású történeti gyűjteményét. A könyvtárnak sikerült továbbá megszereznie néhány emigrációban élt magyar írónak a Szovjetunióban megjelent, eddig hiányzó művét, valamint egy magyar—orosz könyvritkaságot: MADÁCH *Az ember tragédiájának* első orosz fordítását, amely eddig egyetlen magyar könyvtárban sem volt meg. Ugyancsak a hungarika-gyűjteményt egészíti ki BIKESSY, Joseph: *Pannoniens Bewohner in ihren volkstühmlichen Trachten* (Wien, 1820) című munkája, amely 78 litográfiában mutatja be a magyar népi viseleteket, s a korszak egyik legritkább könyve. Az OSzK-ban eddig csak csonka példány volt belőle.

Az Akadémiai Könyvtár gyűjtőkörének megfelelően továbbra is törekszik a tudományszervezés irodalmának lehetőleg teljes beszerzésére, nagyobb tétel irodalmi, nyelvészeti és irodalomtörténeti munka megrendelésével gyarapította spanyol (és spanyol—amerikai) gyűjteményét. Ez a szakterület, amely felé egyre nagyobb érdeklődés irányul nálunk is, eddig igen gyengén szerepelt könyvtárainkban. Az Akadémiai Könyvtár ezen a téren már néhány év óta jelentős gyűjtemény kialakítására törekszik. Az ókori történelem és a klasszika-filológia szakokban a korábbi hiányok kiegészítésére több fontos forrás- és szövegkiadást szereztek be „reprint" formában. Ugyanezt a gyűjteményt egészíti ki az elhunyt MARÓT Károly hagyatékából megvásárolt kb. 420 könyv és különnyomat is, ezek közül jelentős számú mű foglalkozik a HOMÉROSZ-kérdéssel.

Az Egyetemi Könyvtár a profiljába tartozó szakterületek mellett az utóbbi években különös gonddal gyűjti az egyházaknak és az antiklerikális mozgalmaknak, illetőleg az egyházak egymásközti ideológiai küzdelmeinek a történetére vonatkozó irodalmat. Régebbi szakterületei (filozófia, közép- és újkori történelem) között is erős hangsúlyt kap a tudománytörténet, az egyháztörténet, a felsőoktatás elmélete és a könyvtártörténet. Az új beszerzések között a legjelentősebb művek: a Library of Congress kiadásában megjelent *Cyrillic Union Catalogue* „readox mic- roprint" formában rendelkezésre álló, kb. 725 000 címet tartalmazó anyaga, amely a szlavisztikai és történeti kutatásokat segíti elő. Ugyancsak a Library of Congress kiadásában megjelenő hatalmas amerikai nemzeti bibliográfia, a *National Union Catalog* 54 kötetes 1958—1962. évi kumulációja a segédkönyvtár kiemelkedő gyarapodása. A British Museum könyvtárának *General Catalogue of Printed Books* című kiadványának folyamatosan megjelenő kötetei is ezt a gyűjteményrészt gazdagítják. A történeti forráskiadványok sorát egészíti ki a Helsinkiben R. HAUSEN kiadásában 1910 és 1935 között megjelent nyolckötetes *Finlands medeltidsurkunder* című sorozat, amely az 1400—1530-as évek okleveles anyagát tartalmazza.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a hazai kiadványok mellett a szociológia, a legújabbkori történelem és az urbanisztika köréből igyekszik elsősorban beszerezni a legfontosabb külföldi kézikönyveket, nagyobb monográfiákat, összefoglaló műveket. Ezek közül jelentősebb: BORNEMANN, E. — MANN—TIECHLER, G.: *Handbuch der Sozialerziehung* (Freiburg, 1963, Herder. Bd. 1—2.), BRAUNTHAL, J.: *Die Geschichte der Internationale* (Hannover, 1961—63, Dietz. Bd. 1—2.), AUZELLE, R.—JANKOVIC, I.: *Encyclopédie de l'urbanisme* (Paris, 1954, Vincent-Fréal. Vol. 1—3.), HILLAIRET, J.: *Dictionnaire historique des rues de Paris* (Paris, 1963, Minuit. Vol. 1—2), MACKELVEY, B.: *The urbanization of America* (New York, 1963, Rutgers U. Pr.).

4. *Periodika.* Az OSzK ebben a vonatkozásban is kettős céllal folytatta gyűjtését a visszamenőleges állománykiegészítés terén. Számos fontos tudományos folyóiratból szerzett be újabb sorozatot *(Századok, Magyar Nyelv, Turul* stb.). Több eddig ismeretlen hírlapból vagy folyóiratból is sikerült egyes számokat vagy évfolyamokat megszerezni, így többek között: *Győri Élet* (Győr, 1919), *Hír* (Bp. 1919), *Móka* (Bp. 1919), *Huszti Újság* (Huszt, 1905—6), *Új Egyetem* (Kolozsvár, 1910—11), *Tavasz* (Nagyvárad, 1919),

Esti Lap (Kolozsvár, 1920), *Pesti Krónika* (Bp. 1930). Újabb számok kerültek elő a *Kommunista Ifjúmunkás* (Prága, 1923) és az *Osztályharc* (Párizs, 1931) című lapokból. Az *Új Március* (Wien, 1925—1933) Párttörténeti Intézetben levő sorozatáról xerox-másolattal készült példány jutott a gyűjteménybe.

Az Akadémiai Könyvtár nemzetközi cseretevékenysége keretében elsősorban az akadémiák periodikus kiadványai terén bővítette állományát, kiterjesztette cseréjét a fejlődő országokra és Latin-Amerika államaira is. Így ma már a világ csaknem valamennyi akadémiájának a hivatalos periodikus kiadványai megtalálhatók a könyvtárban.

Az Egyetemi Könyvtár a már fentebb említett szempontokat tartotta szem előtt a folyóirattár gyarapításában is. Történeti folyóiratanyagának *(Historisk Tidskrift, Zeitschrift für Deutsche Landesgeschichte, Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte, Canadian Historical Review, Cahiers du Monde Russe et Soviétique)* kiegészítése mellett a legfontosabb egyháztörténeti *(Journal of Ecclesiastical History, The Catholical Historical Review, Bibliographia Patristica)* és tudománytörténeti *(History of Science)* folyóiratok megrendelésével bővítette választékát.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár birtokába került a *Hungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* című budai lap 1797. júl. 5 és dec. 17 közötti 37 száma. Ennek a lapnak eddig az 1794-i volt az utolsó ismert évfolyama. KELÉNYI B. Ottó feltételezése alapján az 1796-ban megjelent *Ofner Zeitung*ot e lap folytatásának tekintette a szakirodalom.

5. *Egyéb különgyűjtemények.* Az Akadémiai Könyvtár *Orientalisztikai* Osztálya az elmúlt évben két kiemelkedő kiadvánnyal, illetve sorozattal gyarapodott. Az egyik a 3443 füzetből álló *Cung su csi cseng csu pien* (Sanghaj, 1936—1959) című gyűjteményes munka, amely a hagyományos kínai műveltség alapforrásainak egyik legjelentősebb összefoglalása. A másik az *Oriental Institute Publications* (Chicago, 1924—1960) című sorozat, amelynek 90 kötetéből már csak 9 hiányzik a könyvtárban, s így egész Közép-Európában a legteljesebb példány. Ez az ókori Előázsia és Egyiptom nagy feltárásait tartalmazza: fontos régészeti leleteket, feliratokat, értékes szövegeket. Több keleti kézirat érkezett mikrofilmen, így a tübingeni Egyetemi Könyvtártól mongol és kalmük kéziratok, egyéb kéziratok a Vatikáni Könyvtártól, Göttingenből, Párizsból.

A *kisnyomtatványok* terén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyarapodott az Országos Habsburgellenes Liga és a Kreith-féle múzeum kiadványaival (körlevelek, felhívások, meghivók és plakátok).

A „Magyar Könyvészet" új korszaka elé. Az 1961/62-es és 1963-as kumulációról. A magyar könyvészet körül CWITTINGER óta már oly sokan bábáskodtak és buzgólkodtak, hogy könyvtárosok és könyvtáros-oktatók, hogy valahogy maguk is eligazodjanak ennek a nemzeti intézménynek a kiadástörténetében — számtalan cikk és tanulmány után —, nem röstellték a fáradságot, és *Képes olvasókönyv*et[1] állítottak össze. Ebbe az olvasókönyvbe most új lap illeszkedett be, amely lezárja a temérdek egyéni kezdeményezés, több, kitartásban nem szívósnak bizonyult egyesület és intézet erőfeszítéséről tanúskodó dokumentumok hosszú sorát:

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában most jelent meg a felszabadulás után, 1946 januárjában megindított kurrens nemzeti bibliográfia első (kétéves) kumulációja.

[1] *Képes olvasókönyv a magyar nemzeti bibliográfiához.* Összeáll. BÓDAY Pál. Bp. 1964, OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. XI, 301 l. (A könyvtárosképzés füzetei.)

Szívós életük a nemzeti bibliográfiáknak általában csak akkor volt, ha nagy tőkeerejű cégek, hatalmas könyvkiadó egyesületek vagy nemzeti könyvtárak adták ki. Történeti sorrendjüket is ez a felsorolás jelzi. Ahol a kereskedelmi apparátus idővel gyengének bizonyult, kiadását a közvélemény a kötelespéldányban részesülő nemzeti könyvtártól várta, az állami kéz támogatását esetleg abban a formában, hogy a nemzeti könyvtár kooperál a könyvkereskedelemmel, mint Angliában.

1. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára két ízben is szerepel azok sorában, akik nekiindulnak, hogy megteremtsék a kurrens magyar könyvészetet és ennek évi, több évi összefoglalóit. Első ízben az ország bűnös részvétele az éppen esedékes világháborúban volt az oka az abbamaradásnak. 1876-ban a Nemzeti Múzeum könyvtára, mint a *Magyar Könyvszemle* közrebocsátója, megkezdi a megjelenő új magyar és nemmagyar irodalom könyvészetének a közlését. A jegyzékek az első években kéthavonta, később évente csak ötször jelennek meg 1879 végéig. Terjedelmük az első évben 70 lap, a könyvcímek száma 1134. Érdemes a csoportosításra figyelni:

1. A magyar irodalom 1876-ban.
2. 1876-ról szóló naptárak.
3. Hazai nem magyar irodalom.
4. Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.
5. Hírlapirodalmunk 1876-ban.
6. Iskolai értesítvények az 1875/76 tanévről.

Ez a szerkezet (az 1., 3. és 4. csoport) csaknem megfelel a SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád három kötete tagolásának, pedig ekkor SZABÓ Károlynak még az első kötete sem jelent meg; beosztása valószínűleg a sajtóban közölt előzetes közlemény alapján ismertté válhatott.

Az egyes csoportok elrendezése betűrendes, de az évi statisztikai kimutatás szakokra bontott. Az 1876 éviben, a *nemzeti gyász* évében külön rovata a szakrendi táblázatnak: a 20, DEÁK Ferencről szóló mű.

1880-tól kezdve 1891-ig bezárólag a könyvészet már csak évi kumulációban a *Magyar Könyvszemle mellékleteként* jelenik meg külön lapszámozással. Szerkesztője HORVÁTH Ignác. A jegyzék terjedelme évről-évre nőtt; a lapszám 162-re ugrott, a megjelent művek száma 1134-ről 2117-re.

Ez az évi összefoglalás gondos címleírásaival kielégíthette a történelem kutatóját, de az aktualitások iránt érdeklődőt bajosan. De végre is teljességével és főként szerkezetével méltó volt a magyar nemzeti bibliográfia rangjára és méltó a *Magyar Könyvszemlét* elindító FRAKNÓI Vilmos történész-püspök nevéhez.

A *Magyar Könyvszemle* 1891. évfolyamában a könyvészeti melléklet utoljára jelent meg. A kiadványon egy szó sem jelzi, hogy utolsó közlemény.

Mi történt? A könyvtár régi irattárában nem volt módunk kutatni, a *Magyar Könyvszemle* története nincsen megírva. Más forrásból tudjuk, hogy 1892-ben kipattant a „Csontosi-ügy".[2] Jelentős belső szervezeti és személyi változások következtek be. A *Magyar Könyvszemle* „Új folyam" jelzéssel nagy késéssel újra megindul, de az 1892-i évfolyam egybefolyik egy lapszámozással a következővel, a címlapon így jelezve: 1892/93. évfolyam, szerkesztője SCHÖNHERR Gyula.

Magyarázatot a történtekre az új folyam élén megjelent beköszöntőből nem kapunk. A szerkesztőségi nyilatkozat a folyóirat múltjáról ezeket mondja: „A folyóirat 1876-ban Fraknói Vilmos könyvtárnoksága alatt keletkezve 18 éven keresztül 16 terjedelmes kötetben szolgált mint a Nemzeti Múzeum Könyvtára hivatalos kiadványa s a

[2] Ld. bővebben: PÁLVÖLGYI Endre: *A Csontosi János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere.* Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 2. köt. Bp. 1964. 163—192. l.

magyar bibliográfia egyetlen szakközlönye, kettős feladatának betöltésében arra törekedett, hogy a múzeumi könyvtárat tegye hazánk összes bibliográfiai mozgalmainak központjává." Majd tovább: „Munkatársai sorában képviselve voltak a magyar történelem és irodalomtörténet összes művelői, kik a folyóirat nagynevű alapítójának hatása alatt szakszerűen képzett munkás növendékekkel gyarapították a hazai bibliográfia ifjú iskoláját."

Új programot kapott a folyóirat, s erről a programról érdemes volna írni, de most nem ez a feladatunk. A programban a kurrens magyar könyvészet említést sem kapott, s ettől fogva félévszázadon át a Széchényi Könyvtár kerülte a vele való foglalkozást. Ha legalább az 1878-tól kezdve a *Corvinában* megindult kurrens bibliográfia és az ebből származó *Évkönyvek* szerkesztőségével működött volna együtt a teljesebb évi összefoglalók érdekében a Széchényi Könyvtár, minden lényeges problémánk megoldódott volna. Az *Évkönyvek* lehetővé tették volna a ciklusok összeállítását. Az együttműködés hiánya lett az oka annak, hogy 1918-tól kezdve az egy 1930. évi kötetet leszámítva 1929-ig, majd 1931—1935-ig az *Évkönyvek* is elmaradtak. Hogy kizárólag a kooperációs készség hiányán múlt az *Évkönyvek* folytonossága, erre bizonyíték a könyvkereskedők 1930-i *Évkönyve*, amelyet Gulyás Pál szerkesztett Pikler Blanka közreműködésével, a Széchényi Könyvtár kötelespéldányainak a figyelembevételével. Fitz József, a Széchényi Könyvtár új igazgatója erélyes kézzel látott neki a bibliográfiai osztály újjászervezésének, elindítva 1936-ban (1939-es megjelenési évszámmal) újra a *Magyar Könyvészet*et. Bevezetőjében elszomorító képet fest a magyar bibliográfia helyzetéről. Ezt írja 1936-ban: „Azt fogják kérdezni, miért élesztjük fel az 1917-ben megszűnt évi magyar könyvészetet,[3] holott 1930-ban egy, a feltámasztására irányuló kísérlet már megmutatta, hogy ennek a vállalkozásnak a költségei nem térülnek meg? És ha mégis megújítjuk, lehet-e arra remény, hogy az elmaradt 1918—1929 és 1931—1935 évi évfolyamokat valaha is pótoljuk? Ha pedig már újra indítjuk, miért kezdjük éppen az 1936. esztendővel? S miért jelenik meg az 1936. évfolyam csak 1939-ben, három évi késedelemmel?"

Ami a feltett kérdésekben az egyéves összefoglalókat illeti: helyes volt a kérdés felvetése. A ciklusbibliográfia akkor került válságba, amikor az évi könyvészetek kiadása a „kis" világháború vége felé megszakadt. Igy történt, hogy az 1911—1920-i ciklus könyvészete — bár csak 3 kiesett év bibliográfiai anyagával kellett az évkönyv anyagát kiegészíteni, sok munkaerő több esztendei munkáját igénybe véve, első kötete csak 19 évvel a ciklus lezárta után (1939) jelenhetett meg. Az egyszerű tapasztalati igazság: *a ciklus alapja az évi könyvészet.*

A Széchényi Könyvtár második nekifutásának eredménye az adréma-rendszerű sokszorosítás sikeres alkalmazásával 6 évi könyvészet kiadása volt; az 1941. évről szóló utolsó évkönyv 1944-ben, az ország megszállása évében jelent meg.

Arra a kérdésre is felelt Fitz József, hogy a nemzeti bibliográfia költségei nem térülnek meg. Ezt írja: „Szükség van rá, mert segédkönyve a szaktudományoknak és az irodalomtörténetnek, címtára az irodalomtörténet anyagának, a kutató az ő használatával kezdi meg tudományos munkáját." — „Ezer meg ezer kutatónak van szüksége a bibliográfiára, de mégsem veszi meg, mert nem saját példányt használ, hanem használja a közkönyvtárakét. Ezért a kiadás költségeit a példányok eladásából nem lehet fedezni, s miután üzleti vállalkozásnak nem jó, csak áldozatkészségből vagy köteles példányokat élvező közintézmény erkölcsi kötelezettsége folytán jelenhetik meg. — *A magyar bibliográfia szerkesztése és kiadása elsősorban a Széchényi Könyvtár természetes feladatai közé tartozik.*"

[3] Ti. A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete *Magyar Könyvészet* címmel megjelent *Évkönyvét.*

Ezt a kötelezettséget ilyen nyíltsággal előtte nem vállalta egy könyvtárigazgató sem.

2. 1964 tavaszán megjelent a magyar nemzeti bibliográfia új korszakát megnyitó első kumuláció: 1961—1962 *Magyar Könyvészete*.[4] Huszonhárom év óta az első nagyobb összefoglaló a nemzeti könyvtermelésről. Az első meglepetés a kötet nagy terjedelme: nagy negyedrét alak 1139 lappal. A másik: a bibliográfia szakrendjének széles skálája, az *ETO*-ból kialakított 321 szakcsoport; ezeken belül — két szakcsoport kivételével — betűrend. A harmadik meglepetés: az analitikus címleírások rendkívül nagy száma, pontosabban keresztülvitele mindenütt, ahol erre szükség van, évkönyvek, gyűjteményes kötetek, kongresszusi jelentések, többkötetes művek tartalmának elemzése, végül az általános szakutalásban és egyedi szakutalókban való gazdagsága, ha egy mű tárgya több szempontú feldolgozást kíván, vagy vegyes tartalmú. Utóbbi esetben a tartalomnak megfelelő legjellemzőbb helyen van a teljes címleírás, a többi szakcsoportban rövid leírást kapunk utalással a teljes címleírásra.

Ezek a vonások csak főbb jellemzői a mű magas szerkesztési és technológiai színvonalának.

Az ún. „teljesség" kérdése. A kötet a kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia (MNB)* félhavonként megjelenő füzetei, ezek pedig a kötelespéldányként beszolgáltatott könyvek, zeneművek, hanglemezek, térképek alapján készültek. A teljesség a világ csaknem minden nemzeti bibliográfiájában valami okból problematikussá válik. Egyik vagy másik műfaja a nyomtatványoknak (sokszorosításoknak) kiesik a feldolgozandók köréből vagy csak a kumulációban publikálandók köréből. A kurrens *MNB* csak 1962-től közli a megjelent hanglemezek leírásait, így tehát az 1961. évi hanglemeztermés a *Magyar Könyvészet* anyagából is hiányzik. Kiestek általában a kurrens könyvészetből az aprónyomtatványok, a különlenyomatok (hacsak nem sorozatok részei), az egyetemi és főiskolai sokszorosított jegyzetek és a használati nyomtatványok. A kumuláció összeállításánál további válogatásra is sor került. Kimaradtak a közép- és általános iskolai tankönyvek és évkönyvek, tanfolyami kiadványok, az efemernek minősített brosúrák és a bérmunkában külföldi kiadók számára készült munkák. A teljesség kérdésében csak annyi értelme van a szigornak, ha megköveteljük, hogy a kötelespéldányoknak az elfogadott szabályzat szerint befogadott csoportjai megtalálhatók legyenek a bibliográfiában.

3. *Használata.* Többször megállapodtunk már abban, hogy a bibliográfia szerszám, s ha az, használata oly egyszerű és könnyű legyen, amilyen csak lehetséges. Hogy ne csak tudósoknak, kutatóknak s a könyvvel hivatalból vagy hivatásból foglalkozók számára készüljön, hogy időt megtakarító eszköz legyen. Ezen múlik a társadalmi megbecsülése, ami iránt nem lehetünk közömbösek, hiszen ma már szorosan a könyvtárossághoz kapcsolódik.

A *Magyar Könyvészet 1961—1962* használata nem egyszerű és nem könnyű. Röviden elmondom, miért. A kötet elején az *ETO* osztályozó rendszeréből kialakított két táblázatot találunk. Az első a szakrendi számok „értéké"-nek sorrendjében állítja össze a szakcsoportokat, a másik táblázat ugyanezeket a szakcsoportokat betűrendbe teszi, és mellé helyezi ugyanazokat a számjelzeteket, amelyek alatt az előbbi szakrendi táblázatban is megtalálhatók. Mind a két táblázat csak annyi segítséget ad a keresőnek, hogy melyik 3 vagy 4 számjegyű csoportban találom a keresett munkát, de még nem kalauzol a keresett munkához. Ekkor indul el a lapozgatva keresgélés. A lapokon fent

[4] *Magyar Könyvészet 1961—1962.* A magyarországi könyvek, zeneművek és térképek címjegyzéke. Szerk. az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Fel. szerk. Függedi Péterné. Bp. 1963, OSzK. XV, 1139 lap.

nincs *élőfej*, a keresőnek erősen koncentrált figyelmét követeli, hogy a főosztályokon belül felfedezze a keresett szakcsoport „fejét", amely tipográfiai kiemelés nélkül aligalig szembetűnő. Ezután a megtalált szakcsoporton belül a keresés már könnyű (ha a szerzőt ismerem), mert a leírások a szerző vagy rendszó betűrendjében következnek.

Szakrend szerint összeállított bibliográfiák nélkülözhetetlen kiegészítője a betűrendes névmutató. Nem hiányzik itt sem, de nem a kötet legvégén van, hanem 260 lappal előbb, tehát külön rá kell lapoznunk. De ha megtaláltuk, evvel sem járunk jobban, mert a szerző, testületi szerző neve mellett *ismét a szakcsoport számát és nem a cím helyét kapom*, amelyre újra csak lapozgatva találok rá. Tehát kedvem szerint három mutatót is használhatok, de egyik sem irányít a lapszámra, még azt sem tudom meg, melyik lapon kezdődik és végződik a szakcsoport. Ha pedig a névhez tartozó művet keresem a szakcsoportban a névmutató alapján, s az a név egy évkönyvben vagy egy gyűjteményes kötetben fordul elő, akár mint egy tanulmány tárgya, akár mint egy cikk szerzője, a keresést nem úszom meg félórán belül, hiszen 10—20 lapnyi nonpareil szedésű tartalomjegyzékeken kell keresztülvergődnöm.

A betűrendes névmutatónak alkalmasnak kell lennie arra, hogy egy-egy szerző munkásságát együtt, egy helyen láttassa. Ha azonban névazonosság esetében nem élünk megkülönböztető jellel, hibát csináltunk. Mert pl. nem mindig olyan egyszerű az elkülönítés, mint JUHÁSZ Gyulánál, ahol 8 adat a költőre vonatkozik, kettő pedig egy történészünkre.

Bibliográfia-szerkesztők tudják, hogy döntő fontosságú a mutatókkal szemben támasztott igények kielégítése. A *Magyar Könyvészet* 1961—1962-es kötete három mutatót, köztük 184 lapra terjedő, költséges betűrendes névmutatót is adott a kötethez anélkül, hogy a keresés idejét megrövidítve lapszámot adna.

A *Névmutató* után következik a kötet végén két hasznos index. Az egyik a *Sorozatok mutatója;* szükségét az indokolja, hogy a vegyes tartalmú sorozatok kötetei vagy füzetei szétszóródnak a különböző szakcsoportok között, s így együtt a szerzeményezés, raktárkiegészítés, rátalálás segítője. Évi tagolásban kapjuk a megjelent köteteket vagy füzeteket. — A másik mutató: *Sorozatszerkesztők és kiadótestületek betűrendes mutatója* a szerkesztő vagy kiadótestület neve mellett tárgyszóval jelzi, melyik szakcsoportba tartoznak.

Ilyen részletességgel sajnos általában nem foglalkozhatunk egy-egy bibliográfiával, de a *MNB*-nak az OSzK által ezzel a kötettel megnyitott új korszaka kötelezett rá. Nem mutattunk rá apróbb hibákra, mint ahogy nem is soroltuk fel a bibliográfia összes jó tulajdonságait: pl. 1. hogy a gyűjteményes kötetek, évkönyvek cikkei s tanulmányai szerzőinek a neve mind fellelhetők a *Névmutató*ban is, 2. hogy a jegyzetben jelzik a műben található idegen nyelvű kivonat jelenlétét, hogy 3. sokszor találkozunk a jegyzetben címkiegészítésekkel stb. Mindez bizonyítéka a mű technológiai színvonalának, a felelős szerkesztő FÜGEDI Péterné és munkatársai gondosságának. A *Névmutatót* azonban a mondottak szerint át kell alakítani.

4. E sorok már szedésben voltak, amikor megjelent a *Magyar Könyvészet* új, 1963. évi kötete. Terjedelme mintegy kétharmada az előző két év együttes kumulációjának: 736 lap. Szerkesztette az OSzK Bibliográfiai osztálya. Felelős szerkesztő: FÜGEDI Péterné.

Mutatórendszerében örvendetes a változás! A szakrendi táblázat (beleolvasztva a tartalomjegyzékbe) lapszámokkal van ellátva. Viszont elmaradt a betűrendes szakcsoportmutató. Cserébe kaptunk egy mutatót a kongresszusi kiadványokhoz és egy táblázatot a magyarországi kiadóvállalatokról.

KŐHALMI BÉLA

Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton. (Német Szövetségi Köztársaság, Egyesült Államok.) A tudományos munka tervezésének világszerte tapasztalható szükséglete és ezzel összefüggésben a tudománypolitika kiterjeszkedése a könyvtárügyre — legáltalánosabban megfogalmazva, a tudományos tájékoztatásra — különféle megnyilvánulási formákban jelentkezik. Nyugaton is tanúi vagyunk ilyen tervezési törekvéseknek, amelyek azt célozzák, hogy a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció fejlesztését szervesen összekapcsolják a legmagasabbszintű tudománypolitikai és szervezési elképzelésekkel. Mind világosabbá válik az a törekvés a „szabad piacgazdaság" („Freie Marktwirtschaft") körülményei között is, hogy a tudományos fejlődést tervezni kell és ennek részeként a tudományos könyvtárügyet is. Aligha lehet alábecsülni, hogy ebben a fejlődésben kifejezett felismerésben milyen ösztönzőleg hatott a szocialista országok vonatkozó elmélete és gyakorlata, különösen pedig a Szovjetunióé.

Ennek a ténynek a rögzítése azonban nem elegendő, hanem figyelemmel kell kísérni, hogy a kezdeményező és ösztönző szocialista elmélet és gyakorlat alapján, Nyugaton hogyan, miben, milyen formákban realizálódik a tudományos könyvtárügy tervezése helyességének felismerése, milyen módszerekkel történik ez, mi az, ami esetleg a mi körülményeink között is hasznosnak, alkalmazhatónak látszana. Minderre egy kisebb közlemény természetesen nem vállalkozhat, a hangsúly *a tanulmányozás szükségességére, a figyelem felhívására esik.*

A Német Szövetségi Köztársaságban a legutóbbi időkben két fejlemény is tanúsítja a tudományos könyvtárügy tervezésére irányuló erőfeszítéseket. Az egyik szervezeti jellegű. Frankfurt am Main-i székhellyel, a Max Planck-Gesellschaft (a legjelentősebb nyugat-német tudományos szervezet) keretében megalakult az *Institut für Dokumentaitonswesen*, a Szövetségi Köztársaságban folyó tudományos tájékoztatási munkák tervezésére, koordinálására és finanszirozására. Az intézet feladatkörét „mutatis mutandis" a francia CNRS-éhez vagy az amerikai National Science Foundation-éhoz lehet hasonlítani, *leszűkítve* a dokumentációra. Az intézet maga nem folytat szorosan vett dokumentációs tevékenységet, hanem kormányfelkérésre, külső megbízásokra vagy saját kezdeményezéséből elaborátumokat dolgoz ki részben saját munkatársai, részben külső szakértők közreműködésével különböző dokumentációs problémák megoldására, és szükség és lehetőség szerint finanszírozza is ezeket (pl. a dokumentáció kifejlesztése különböző tudományterületeken, új dokumentációs módszerek és technika bevezetése, illetve alkalmazása, egyes elméleti kérdések kidolgozása stb.). Az intézet nem hatósági, hanem tudományos intézmény jellegű, és természetszerűleg szorosan együttműködik a Deutsche Gesellschaft für Dokumentation-nal.

Egy másik figyelemreméltó momentum a legfelső nyugat-német tudományos hatóság, a Wissenschaftsrat kötete a tudományos könyvtárakról.[1] Az *Empfehlungen* magában foglalja, tekintet nélkül főhatósági hovátartozandóságra (egyetemi, állami, tartományi, szak- stb. könyvtárak) a nyugat-német tudományos könyvtárügy egészének fejlesztési koncepcióját, könyvtártípusonként és konkrétan az egyes könyvtárak vonatkozásában is. A kötet bevezetője a következő elvi megfogalmazásban jelöli meg a Wissenschaftsrat foglalkozását a tudományos könyvtárüggyel: „Als wissenschaftliche Bibliotheken werden die bibliothekarischen Einrichtungen verstanden, die als Instrumente der Forschung, Lehre und Information der Vermittlung wissenschaftlicher oder wissenschaftlich genutzter Literatur dienen."

[1] *Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Ausbau der wissenschaftlichen Einrichtungen. Teil II. Wissenschaftliche Bibliotheken.* Vorgelegt im Januar 1964. Bonn, 1964, Bundesdruckerei. 290 l. — Az 1. kötet a tudományos intézetekkel foglalkozik. A kiadvány eképpen is demonstrálja a tudományos munka egységét, a tudományos könyvtárügy *szerves* kapcsolódását a kutatáshoz és felsőoktatáshoz.

A kötet gazdagon dokumentálva mutatja be az egyes könyvtártípusok feladatait, fejlődését, és elemzi szükségleteiket, fejlesztési igényeiket. Mindezt szövegesen és statisztikai adatszolgáltatással. A kötet szerkezetileg kettős felépítésű: vertikális (problémakörök: úm. képzés, személyzeti utánpótlás, katalógusok, közös és központi szolgáltatások — könyvtártípusonként is) és horizontális (könyvtártípusonként az egyes könyvtárak speciális fejlesztési szükségletei — költségvetés, beszerzés, helyiség stb.). Számos adat található arra vonatkozóan, hogy különböző könyvtárak optimális állománya kialakításának milyen pénzügyi konzekvenciái vannak, milyen módon fejlesztendők a közös szolgáltatások (pl. könyvtárközi kölcsönzés) stb. A legfontosabb ajánlásokat tömören külön is összefoglalják. A kötetet számos statisztikai táblázat egészíti ki (pl. gyarapítási és könyvkötészeti költségek, személyi kiadások, állomány stb.).

A kötet szerkesztése és technikai előállítása példás. A magyar tudományos könyvtárügyre vonatkozóan is szívesen látnánk hasonló — és még teljesebb —, a tervezést előmozdító válallalkozást.[2]

Az Egyesült Államokban legmagasabb tudománypolitikai szinten a National Science Foundation fog'alkozik a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció fejlesztési terveivel. Erre vonatkozóan számos feldolgozás, adalék és utalás található az MTA Könyvtára tudományszervezési *Tájékoztató*-jának I—IV. évfolyamában. Az NSF mellett vagy vele együttműködve több más intézmény, hatóság, alapítvány stb. is foglalkozik a fejlesztés legkülönfélébb kérdéseivel, sokrétű és mennyiségileg számottevő kiadványban téve közzé a tervezeteket, illetve a beszámolókat. Az egyik ilyen érdekesebb kiadványról lesz szó a következőkben, egy ún. kormányzati kutatási jelentésről („government research report"). A jelentés az NSF megbízásából készült, és a kereskedelemügyi minisztérium technikai szolgáltatások hivatala tette közzé.[3]

A nyugat-német kiadványhoz hasonlóan, e kutatási jelentés kapcsán sem tartom feladatnak e folyóirat — vagy bármely más folyóirat — hasábjain a részletes tartalmi ismertetést, a tanulmányozás az illetékes szakértők feladata, mint inkább a tudományos könyvtárügy és a dokumentáció problémái és tervezése kérdései magasszintű tudománypolitikai szervek által történő megfogalmazása egyik módszerének, dokumentumának bemutatását.

A jelentés 10 000 szakkönyvtár és dokumentációs szolgálatból 442-nek az elemzése alapján készült reprezentatív statisztikai felvétellel és kérdőíves módszerrel. Ezt megelőzte egy országos szakkönyvtári és dokumentációs címjegyzék („Directory") összeállítása.[4] A jelentés két fejezetben dolgozza fel anyagát: úm. történeti kialakulás, növe-

[2] Érdekes összehasonlítást kínál a Központi Statisztikai Hivatal *Tudományos és szakkönyvtárak 1963* c. kiadványa (ld. *Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról*. Magy. Könyvszle. 1965. 2. sz. 184—185. l.), amely jóllehet némely tekintetben bővebb adatszolgáltatást nyújt (pl. forgalom), a tervezés tekintetében kevésbé teljes, ami a nyugat-német kiadványétól eltérő jellegével magyarázható (kifejezetten statisztikai közlés).

[3] *U. S. Department of Commerce. Office of Technical Services. A government research report. Survey and analysis of specialized science information services in the United States to National Science Foundation.* September 1962. I. J. Panning, B. A. Frautschi. . . Contract NSF—CI49. Columbus, 1962, Battelle Memorial Institute. 48, [52] l. (US Dept. of Comm. Off. Techn. Serv. AD 285 108.)

[4] *Directory of specialized science information services in the United States.* National Science Foundation. 1961. (NSF—61—68). A Könyvtártudományi és Módszertani Központnál előkészületben levő magyar *Könyvtári Minerva* minden bizonnyal elő fogja segíteni tervezési szempontból is a szükséges orientálódást, és nem kevésbé az olyannyira szükséges külföldre történő tájékoztató munkát (*World of Learning*, külföldi minervák, nemzetközi reference-munkák, tájékoztatási segédletek stb. kiadványokban való helytálló adatok szerinti szereplését a magyar könyvtárügynek).

kedés, földrajzi megoszlás, szolgálat típusok, személyzet, információs szolgálatok közti kapcsolatok stb. Az elemzést diagrammok, statisztikai táblázatok, grafikonok teszik szemléletessé (egy érdekes adat: 1960-ban állami (kormány) tudományos tájékoztatási szolgálatban 377 számítógép-specialista működött). Figyelemreméltóak a jelentés függelékeként közölt *kérdőívek* módszertani szempontból („survey questionnaire"), amelyek esetleg ötleteket adhatnak hazai szakkönyvtári és dokumentációs felmérésekhez.[5]

Az előzőkben bemutatott — az egyszerűség kedvéért nevezzük ezeket — tudományos könyvtári és dokumentációs tervezési segédleteknek, metodikai munkáknak mind a túlértékelése, mind az alábecsülése hibás volna. Nem kevés, a tervezésben használható anyag gyülemlett fel és készül folyamatosan az MM Könyvtár Osztálya, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, az OMFB munkássága során, továbbá az egyes könyvtárakban és könyvtárhálózatokban. *A szocialista könyvtárügy koncepciója*, az államilag szervezett könyvtárügy és dokumentáció, a hálózati elv és végrehajtása *optimális lehetőségeket* nyújtanak a tervezéshez — amint a kapitalista körülmények között a tervezésnek megvannak a rendszer lényegéből következő *korlátai*. Az optimális lehetőségek *realizálása* azonban nem kis mértékben függ a *tervezés módszerétől és technikájától*. Ezen a téren még sok a fejlődési lehetőség, és figyelmet érdemelnek mindazok a kísérletek, törekvések, eredmények, amelyek mind a szocialista, mind pedig a kapitalista országokban vannak. Ebből a szempontból kell elsősorban figyelemmel követni a nyugati tudományos könyvtári tervezési törekvéseket is.

RÓZSA GYÖRGY

Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról. Az 1964. évi hazai statisztikai termésből két kiadvány hívja fel magára különösen a figyelmet, amelyek közvetlenül érintik tudományos könyvtárügyünket. Természetesen mind az általános (statisztikai évkönyvek, összefoglaló adattárak), mind pedig a kultúrstatisztikai kiadványok számos adatot, adalékot tartalmaznak a könyvtárügyre vonatkozóan, azonban meglehetősen ritkák az olyanok, amelyek magával a tudományos könyvtárüggyel foglalkoznak, illetve amelyek adatai a könyvtári tervezésben messzemenően figyelembe vehetők, még ha ez a fogalom, hogy könyvtár elő sem fordul bennük.

Nos, a szóbanforgó két kiadvány pontosan ilyen: az egyik a tudományos könyvtárügy 1963. évi fejlődését mutatja be,[1] míg a másik a felső- és középfokú szakemberek foglalkoztatását.[2]

Az 1963. évi tudományos- és szakkönyvtári statisztikai beszámoló 6 fejezetben közöl táblázatokat a következők szerint: I. A könyvtárak száma és állománya, II. Olvasóforgalom, III. A könyvtárak egyéb tevékenysége, IV. A könyvtárak dolgozói, V. Megyei adatok, VI. Az adatszolgáltatás teljessége, továbbá *összefoglalás*-ban nyújt tömör, szöveges elemzést.

Az országban működő mintegy 19 000 könyvtárból *1600 a tudományos és szakkönyvtár*, 27 millió könyvtári egységnyi állománnyal, 76 millió forintos évi állománygyarapítási összeggel. Az állomány mintegy 78%-a Budapesten koncentrálódik. A periodikák

[5] Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság felmérései, különböző munkaanyagai, beszámolói a műszaki dokumentáció területéről (pl. a dokumentáció gépesítése) hasonló jellegűek.

[1] *Tudományos és szakkönyvtárak. 1963.* Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 65 l.

[2] *Mérnökök, technikusok, egyéb felső- és középfokú végzettségű szakemberek foglalkoztatása.* Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 139 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények 64. kötet. 1964/6. sz.)

aránya az összállományból 8%. A könyvtári egységek 22%-a szabadalmi leírás (OMKDK). Az egy főre eső használt egység átlaga 2,7—2,8 (kölcsönzés, helyben olvasás). A periodikák és a könyvek használati aránya száz kötetet véve alapul 100 : 154, 100 : 37. A 4400 könyvtári alkalmazottból 3700 látott el könyvtárosi feladatot. A tudományos és szakkönyvtárak 45%-a vállalatoknál, hivatalokban, 42% felsőoktatási intézményekben, mintegy 10% kutató- és tervezőintézetben működött. Az összes állomány 64%-a és a teljes könyvtáros létszám 1/4-e az országos jellegű könyvtárakban található.

Az előbbi és a táblázatokban részletezett adatokat érdekes volna összevetni *a mérnökök és egyéb felsőfokú szakemberek foglalkoztatásáról* szóló kötettel. Ez utóbbiból *a könyvtárosok taxativen kimaradtak*, illetve feltehetően a „szociális — egészségügyi — kulturális ellátás" vagy „az eddigiekben fel nem sorolt egyetemi, főiskolai. . . végzettséggel rendelkezők" állománycsoportjában szerepelnek.

A *Mérnökök, technikusok*. . . a következő fő csoportok szerint közli adatait: Összefoglaló adatok I. Az aktív keresők számának megoszlása népgazdasági áganként iskolai végzettség szerint, II. A középiskolai és annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező keresők népgazdasági áganként, III. A középiskolai és annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező . . . keresők. . . . tevékenységi kör szerint, IV. A kiemelt felső- és középfokú iskolai végzettséggel rendelkező. . . . keresők . . . százalékos megoszlása az egyes népgazdasági ágak között; Részletező adatok V. Az aktív keresők száma iskolai végzettség és tevékenységi kör szerint az egyes népgazdasági ágakban.

A táblázatok szocialista szektor, állami szektor és szövetkezeti szektor szerinti beosztásban sorolják fel az adatokat a legkülönbözőbb csoportosításokban (foglalkozási ágazat, képesítési nomenklatúra, igazgatás, termelés és kutatás stb.).

Hasznos volna a tudományos és szakkönyvtárak 1963. évi adatait *elemzően összevetni hálózatonként és országos összesítésben* ez utóbbi kiadvány adataival a *tervezés szempontjából*. Ez vonatkozik mind az állomány, mind a forgalmi, a tudományos tájékoztatási, mind pedig a személyi adatokra (pl. az egyes népgazdasági szektorokban dolgozó felsőfokú képesítéssel rendelkező szakemberek száma hogyan viszonylik az adott szektorbeli szakkönyvtárak — állományuk — személyzetük számához, kimutatható-e és ha igen, milyen tervszerű fejlesztési korreláció ezek között). Ezeket a korrelációkat össze lehetne vetni a nemzetközi adatokkal, a fejlett külföldi országok hasonló jellegű viszonyszámaival stb.[3]

Mindez arra utal: *könyvtárstatisztikai elméleti-módszertani* munkánkat fokozni szükséges, *metodikai kutatásokat* kell előirányozni, hogy tudományos könyvtárügyünk tervezése szilárdabb alapokon álljon. Pályadíjakkal, publikációs lehetőséggel stb. kellene ösztönözni az effajta kutatásokat és talán aspirantúra-témaként sem tartozna az utópia világába.

RÓZSA GYÖRGY

Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában. A bizonyos céllal létrehozott szakkönyvtárak funkciója eleve meghatározott,[1] kérdés azonban, a széleskörű vagy éppen *általános gyűjtőkörű könyvtáraknak van-e szerepük, jelentőségük napjaink gyakorlati célú tudományos kutatásaiban*. Mi ezt a kérdést egyetlen területen: a nyersanyagkutatás vonalán óhajtjuk megvilágítani. Ezért csak a legnagyobb könyvtárakat vesszük szemügyre.

[3] Az OMFB a műszaki dokumentáció fejlesztési koncepciójával kapcsolatban végzett ilyenféle számításokat, ezek azonban mindenekelőtt a műszaki termelési könyvtári-dokumentációs hálózatra vonatkoznak.

[1] SALLAI István—SEBESTYÉN Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 26. l.

Napjainkban az egyes tudományterületek határai fokozatosan elmosódnak és a különálló tudományok összekapcsolódásából komplex kutatási területek alakulnak.[2] E komplex jelleg mellett napjaink egyik legfontosabb tudományos problémája az alapkutatás és az alkalmazott kutatás kapcsolata. A természettudományos alapkutatás nagyobb része tudományos kutatóintézetekben, könyvtárakban, egyetemeken és múzeumokban folyik. Az itt elért eredményeket a gyakorlatban alkalmazott természettudományi kutatógárda hasznosítja. A könyvtárosokra tehát mind a keresett művek szolgáltatása, mind a vonatkozó művek ajánlása terén — és ez itt a nehezebb — igen komoly és felelősségteljes feladat hárul. A komplex területen működő fiatalabb szakemberek ugyanis gyakran nem ismerik a vonatkozó régibb irodalmat. Ez fokozza a keresés nehézségeit. Jó eligazítást adhatnak e tekintetben az olyan összefoglaló áttekintések, mint milyet táj- és helytörténeti kutatási vonatkozásban FALLENBÜCHL Zoltántól olvastunk.[3]

A speciális területeken működő szakemberek könyvtári kutatásának tehát szükségszerűen ki kell terjednie mindazokra a tudományterületekre, amelyek minduntalan áthatják egymást. Nem elégedhetnek meg ezek szerint a kifejezetten szakmájukba vágó művekkel, ellenkezőleg: néha igen távolfekvőnek látszó területekről is kaphatnak segítséget. Ezek a körülmények mind közrejátszanak abban, hogy napról-napra jobban kibontakozik a könyvtárosok és a szakkutatók között a *közvetítő tevékenység*.[4]

A nagy könyvtárakban, az elkülönített részlegek között ott találjuk a *kézirattárat* és a *térképtárat*. Ez a két különgyűjtemény bennünket ezúttal különösen érdekel. Nálunk az Országos Széchényi Könyvtárnak (a továbbiakban: OSzK) híres kézirattára és térképtára van. Mivel természettudományos kutató intézeteink túlnyomó többsége a fővárosban van, ezek a gyűjtemények országos viszonylatban is különleges fontosságúak.

Nem lesz érdektelen utalnunk arra, hogy a kézirattárakban és a térképtárakban felhalmozott anyag — természeténél fogva — egészen különleges értékű. *Minden kézirat: legyen az írás vagy térkép, olyan egyedi darab, amelyből csak egy van;* esetleg van belőlük egy-két másolat is. Tudvalevő azonban, hogy a másolatok nem mindig azonosak az eredetivel, így nem is azonos értékűek.

Nemrég például azt vizsgáltuk, hogy hol van legnagyobb szükség a Balaton pusztuló partvonala mentén sürgős műszaki beavatkozásra.[5] Ezért a partvonal változásának mértékét kellett 200—250 évre visszamenően megállapítani. Erre a célra — többek között — KRIEGER Sámuel 1763—1765 között készült térképét is felhasználtuk. Ebből a nagy térképből három példány maradt fenn. Az egyik az Országos Levéltárban. Ez nagyon pontos, gondosan kidolgozott, de erősen kifakult példány. Azonban a Balaton régi lefolyását („Effluxus Lacus Balathonis") csak ez tünteti fel. A zalaegerszegi Állami Levéltárban levő példány szúrt másolat; színezése kitűnő, de tusrajza befejezetlen. (A harmadik példány Bécsben van; ezideig magyar kutató még nem látta.) A térképen látható betű- és számjelek megfejtése mindaddig lehetetlen volt, míg az OSzK kézirattárában meg nem találtuk a hozzá tartozó részletes műszaki leírást. Erről az iratról már-már le is mondtunk, mert valamennyi többi, ide vonatkozó iratot az Országos Levéltár, illetőleg a bécsi Nationalbibliothek őrzi.

Számos példát sorolhatnánk még fel arra vonatkozóan, milyen értéket jelent a gyakorlati kutatás számára az OSzK kézirattára. Elégedjünk meg azonban itt csak azzal,

[2] SEBESTYÉN Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében.* Bp. 1962. 46. l.

[3] FALLENBÜCHL Zoltán: *Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában.* Magy. Könyvszle. 1957. 411—416. l.

[4] SEBESTYÉN: *I. m.* 57. l.

[5] BENDEFY László: *A Balaton partvonalának alakulása az utolsó két évszázadban.* A Balaton feliszapolódásával kapcsolatos kutatások 1961—62. Beszámoló a kutatások koordinálására létesült intézetközi munkaközösség tevékenységéről. Bp. 1963. 24—29. l.

hogy például ott őrzik PESTHY Frigyesnek 63 kötetből álló híres helységnévtárát. Annak idején, 1945—1946-ban, amikor az országos sóínség leküzdése volt a feladatom, a sósvízű források felkutatását ennek a becses gyűjteménynek átvizsgálásával kezdettem meg,[6] és a vizsgálat nyomán, ha sótelepet nem is, de annál sokkal nagyobb értéket: kőolajgyanús területeket sikerült feltárnunk.[7] A sóshartyáni sós kútra vonatkozóan PESTHY olyan megbízható adatokat közöl, amelyek alapján ott termelő kutat létesítettünk. Ez a kút szolgáltatja a „Jodaqua" elnevezésű jódos-sós gyógyvizet, amely ezideig 400—500 ezer golyvás betegnek adta vissza (különösen Baranyában) az egészségét, ezen felül pedig havonta több vagonnyi mennyiséget szállítunk belőle „kemény" valutáért Svájcba, Németországba, sőt még tengerentúlra is.[8]

Igen nagyjelentőségűek a térképtárak a nyersanyagkutatás terén. Köztudomású, milyen elsőrendű népgazdasági érdekek fűződnek kőolaj- és földgázmezőink felkutatásához. De épp ennyire fontos a dús talajvizet vagy mélységi vizet szolgáltató területek feltárása is. Az iparnak, a mezőgazdaságnak, rohamosan fejlődő városainknak és községeinknek rengeteg vízre van szükségük .Hévízeink pedig olyan, számszerűleg ki sem fejezhető mennyiségű energiát jelentenek, amellyel évente több millió tonna szenet takaríthatunk meg. Mindennek a nyersanyagkincsnek felkutatása a földkéreg szerkezetének megismerésén alapszik. A földkéregszerkezeti kutatásokhoz pedig elengedhetetlenül szükséges a régi kéziratos térképek gondos tanulmányozása. Az örökké mozgásban levő kéreg ugyanis a térszinen lassú, egy-két emberöltőn át szemmel alig látható változásokat okoz. Ha azonban 100—150 éves távlatban vizsgáljuk ezeket a folyamatokat, azonnal szembetűnnek a felszini vízek mederalakulatában bekövetkezett változások. Lássunk a fentiekre néhány példát.

A Kőolaj- és Gázipari Tröszt néhány évvel ezelőtt felkérte e sorok íróját arra, vizsgálja meg Tótkomlós környékét a tekintetben, vajon felismerhető-e valamiféle földalatti szerkezet az évszázados kéregmozgások alapján. A vizsgálatnak azt kellett eldöntenie, hogy bizonyos felszíni mérési eredményekből megvonható-e az alföldi medence aljzatát felépítő mélybeni kőzetek elterjedésének határa anélkül, hogy további fúrások mélyítésére lenne szükség. Tudnunk kell, hogy az országnak ebben a részében süllyedt legmélyebbre az Alföld kristályos medencealjzata.[9] Hódmezővásárhely és Makó között 6000—7000 m mélységű árok létezéséről biztosan tudunk;[10] fontos azonban azt is tudnunk, merre terjednek tovább a hasonlóan nagy mélységek, és milyen kőzetek települnek ezekben. A geokinetikai vizsgálatok tisztázták, hogy a kérdéses szerkezet a Szárazér nevű vízfolyás alatt húzódik. Azt is tisztázni lehetett, hogy részben kristályospala, részben pedig mezozóos mészkő alkotja a medence aljzatát. Hogy azonban meddig terjed ez a mezozóos övezet, arra — a mélyfúrásokon kívül — csak a régi kéziratos térképek nyújtanak közvetett felvilágosítást. Az OSzK térképtárában erre vonatkozóan több,

[6] BENDEFY László: *Történeti források felhasználása bányageológiai kutatásoknál* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1946. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1947. 226—231. l.

[7] BARTKÓ L.: *Beszámoló az 1946. évben Sóshartyán—Szécsény környékén végzett kutatásokról.* Uo. 34—54. l. UA. : *Előzetes jelentés a Romhány környékén végzett földtani kutatásokról.* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1947—48. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1948. 149—156. l.

[8] BENDEFY László: *A sóshartyáni régi sókút és az I. sz. mélyfúrás.* Jelentés a jövedéki mélykutatás 1946. évi sókutató munkálatairól. Bp. 1947. 167—174. l.

[9] SCHEFFER V.: *Regional geophysical data from the southern part of the Great Hungarian Plain.* Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio geologica. Tom. 6. Bp. 1963. 109—128. l.

[10] BENDEFY László: *Az 1963. évi szkopjei földrengés magyarországi vonatkozásai.* Földr. Ért. 1964. 31—56. l.

különböző évekből származó kitűnő felvételt találtunk. Ezeknek az összetevéséből kiderül, milyen gyakran és milyen mértékben, sőt: milyen mozgási jelleggel változtatja alakját a meder.[11] Ebből megállapítható, merre felé billen, süllyed vagy boltozódik a földalatti szerkezet azokon a területeken is, ahol sem fúrási, sem felszíni mérési adatokkal nem rendelkezünk.

Az osztrákok által a Fertő környékén évek óta folytatott földtani kutatások arra az eredményre vezettek, hogy az eddigi magyarországi kutatások gyér eredményei ellenére is komoly reményekkel kísérelhetnénk meg a Kisalföldön is a földgázkutatásokat. Már az első tapogatódzások is nem remélt gazdag eredménnyel jártak Ikervár határában. A Kisalföld középső részére kiterjesztett kéregszerkezeti kutatás az egyéb geofizikai és geokinetikai vizsgálat mellett igen nagy haszonnal kapcsolja be a Fertő és a Hanság környékéről készült régi térképeket, amelyekből több lapot őriz az Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, az OSzK térképtára, valamint a mosonmagyaróvári Állami Levéltár. Természetes, hogy ezek közül az országos jellegű tervező intézetek kutatói számára az OSzK a legkönnyebben hozzáférhető forrás.

De szóljunk néhány szót egyéb természetű feladatokról is. Részint a volt gellérthegyi csillagda pontos helyének kitűzéséhez, részint a régi kataszteri és katonai térképeink vetületi tengelyrendszerének tájékozásához szükség volt az 1808. évi pesti alapvonalmérés két végpontjának ismeretére. A déli végpontot Halácsy Sándor mérnök 1864-ben megtalálta és bemérte.[12] Az északi végpontra Lágyi István figyelt fel egy 1880. évi felvételből eredő katonai térképlapon. Hogy honnan ered ez a „Nord. Basis End-Punkt" megjelölésű pont, sokáig nem sikerült felderíteni. Végül is az OSzK térképtára vezetőjének a tanácsára előkeresett Duna-mappációs térképlapok egyikén feltűnt a szóban forgó bázisvégpont, sőt meg vannak adva ugyanott a koordinátái is. Ez a Dunafelvétel Huszár Mátyás tervei és vezetése mellett készült 1824 és 1829 között.[13] Ezeknek a térképeknek segítségével sikerült a hajdani csillagdának és a csillagászok lakóépületének körvonalait a mai Citadella belsejében kitűznünk.[14]

Nem véletlenség, hogy a felhozott példák túlnyomó többségében az OSzK térképtárának anyagához nyúltunk. A mai államhatárokon belüli területről származó régi kéziratos térképek egyik legnagyobb gyűjteménye Budapesten (és egyben az egész országban) az Országos Széchényi Könyvtár térképtárában található. A térképtár állaga kereken 100 000 (százezer) darabból áll. Ezek közül kb. 26 000 db eredeti kéziratos térkép, 14 000 db ritka, több száz éves metszet, 50—60 000 db pedig kataszteri térkép, főként a száz évvel ezelőtti felvételi lapok gyűjteménye.[15] Minden egyes régi kéziratos térkép egyedi darab. Nem egy térképlap olyan díszes kivitelű, hogy mint művészi (térképrajzolói) alkotás, világviszonylatban is megállja a helyét. E mappák zöme nálunk különösen ritkaság számba menő XVII—XIX. századi térképlap. Koruknál és egykori használatukból folyóan többé-kevésbé megviselt lapok; ezért a legnagyobb kíméletre szorulnak. Az a rend, pontosság és szakszerűség, amellyel az OSzK térképtárában találkozunk, bármely hasonló nagynevű európai nemzeti könyvtár térképtárában tapasztaltakkal fel-

[11] Bendefy László: *Geokinetic and crustal structure conditions of Hungary as recorded by repeated precision levellings.* Acta geol. Acad. Sci. hung. 1964. 8. vol. 12. fasc.

[12] Halácsy Sándor munkálatairól Futaky [Kleiszner] Zoltán: *Buda és Óbuda felmérése az 1870-es években.* Geod. Közl. 1935. 11. évf. 5—8. sz.

[13] Bendefy László: *Szintezési munkálatok Magyarországon 1820—1920.* Bp. 1958, Akadémiai K.

[14] Bendefy László: *Az egykori gellérthegyi csillagászati állomás és a budapesti koordinátarendszer.* (Megjelenés előtt.)

[15] Nagy Júlia: *Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állománya és működése.* Földr. Ért. 1956. 249—254. l.

veszi a versenyt. De aránylagosan még nagyságrendileg sem állunk e tekintetben alább a hasonló külföldi intézmények térképtárainál.

A *Deutsche Bücherei* Kartenabteilungja (alapították 1913-ban) 60 000 db, a *Deutsche Staatsbibliothek* 1885-ben önállósított térképtára 250 000 db, a drezdai *Sächsische Landesbibliothek*nek a XVI. században létesített térképgyűjteménye ma 43 000 db térképlapot számlál. Érdekes, és a kéziratos térképek értékére világít rá a berni *Schweizerische Landesbibliothek* vezetőségének intézkedése. Az ő térképgyűjteményük *hetede* az OSzK teljes régi térképállományának: mindössze 15 000 db, és mégis az elkülönített és jól berendezett térképtárban külön kezelőszemélyzet gondozza azokat. Hasonlóképpen kicsiny, de elkülönített térképtára van például a *Belga Királyi Könyvtár*nak is. A párisi *Bibliothèque Nationale* térképtára, a *Département des Cartes et Plans*, 1 000 000 kéziratos térképből, atlaszból, földgömbből és metszetből álló pompás gyűjteménnyel rendelkezik. A washingtoni *Library of Congress* térképtára, a *Map Division* gyűjteménye még ennél is több: 1 500 000 (másfél millió!) térképet, atlaszt, földgömböt és látképet (metszetet) számlál, noha mindössze 1900-ban lett önállóvá.

Az OSzK térképtára lépést igyekszik tartani a világszinvonallal. Az itt őrzött metszetgyűjtemény is ma már európai hírű. A legutóbbi háború következményeképp több ezer olyan metszetet tartalmaz, amelyek a nyugati könyvtárakban elpusztultak és világviszonylatban csakis az OSzK térképtárában maradtak meg.

A kataszteri térképlapok gyűjteménye (az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal térképtárának anyagát is figyelembe véve) az egész országban a legnagyobb, mert a 100 év előtti határokig terjedő anyagot tartalmazza. Ez a gyűjtemény — hazai viszonylatban — *egyedülálló* a tekintetben is, hogy csakis itt találhatók meg az 1853—1933 közötti időben szerkesztett, kézi színezésű, ún. *„földmivelési térképek"*, amelyek az egykorú mezőgazdasági művelési állapotot tüntetik fel. Ezek a csodálatos szépségű térképek a vízgazdálkodási, erdészeti, talajkémiai, talajvédelmi stb. kutatások szempontjából rendkívül fontosak. Többek között a mai nagytáblás gazdálkodás, a csőkutas és a csörgedeztetőn öntözött egységek tervezése alkalmával nélkülözhetetlenek. Ennek tulajdonítható, hogy az OSzK térképtárának hatalmas anyagát a Vízügyi Szolgálat szakemberei állandóan használják. 1963-ban például a Vízügyi Szolgálat dolgozói 3414 térképet, 1964 első felében pedig 1844 térképet forgattak.

Tanulmányommal arra óhajtottam rámutatni, milyen segítséget tud nyújtani a könyvtár, kézirattár és térképtár a természettudományos kutatásnak. Befejezésül hadd mutassak rá arra is, mit kellene cselekednünk, hogy azt a hasznot, amelyet a régi kéziratos térképek tanulmányozása nyújt a természettudományos kutatóknak, illetőleg a népgazdaságnak, fokozhassuk: a térképtárak, elsősorban talán az OSzK térképtára teljesítőképességének növelésével. A kutatók megdöbbenve tapasztalják, hogy egyes kiemelkedő fontosságú sorozatok egyes térképlapjai néha két-három különböző intézmény gyűjteményében tárolnak. Ez a körülmény talán fel sem tűnik az illetékes vezetőknek; nem is tudnak róla. De tudjuk mi: kutatók, mert sok drága munkaórába kerül ezeknek a hiányzó daraboknak a felkutatása és az utánuk járás. Ezeket az anomáliákat országosan meg kellene állapítani és sürgősen meg kellene szüntetni.

A térképtárakat, így elsősorban az OSzK térképtárát, helyes lenne a kutatáshoz szükséges legelemibb segédeszközökkel: mint leolvasó mércékkel, redukáló körzőkkel, átlátszó vonalzókkal, öl-méteres átszámító táblákkal, szorzótáblákkal, logaritmus könyvvel, számológéppel, másolóasztallal, oleáta-papírossal stb. felszerelni. Végül szólnunk kellene a térképtár fejlesztéséről is, de ez olyan alapvető és sokrétű kérdés, hogy ezzel külön tanulmányban óhajtok foglalkozni.

BENDEFY LÁSZLÓ

SZEMLE

Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR 1714—1964. Moszkva — Leningrád, 1964, Izd. Nauka. 599 l.

A moszkvai Lenin Könyvtár és a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtár után a jubiláló könyvtárakhoz csatlakozik most az alapításának 250 éves évfordulóját ünneplő leningrádi Akadémiai Könyvtár. Az 1714-ben létrejött, 2000 kötetet számláló kis könyvtár I. PÉTER nyári kastélyában talált otthonra, s a tíz éven át tartó rendszeres állománygyarapítás eredményeként gazdag tudományos könyvgyűjteménnyé fejlődött. 1725-ben állománya már 11 793 kötetet tett ki. 1724-ben, a pétervári Tudományos Akadémia alapításakor annak szervezetéhez csatolták, s így a későbbiekben egymásután létrejövő akadémiai tudományos intézmények sorában az első. A könyvtár az Akadémia tudományos tevékenységének elengedhetetlen bázisa lett, s így természetes, hogy története az Akadémia s egész Oroszország kulturális és tudományos életének a történetével a legszorosabban összefonódott. Sok hírneves orosz tudós és kiemelkedő társadalmi személy, író neve forrott egybe a könyvtár történetével. Itt dolgozott az orosz tudomány megalapítója, M.V. LOMONOSZOV, olvasói között találjuk CSERNISEVSZKIJT, MENDELEJEVet, s 1917 után, az emigrációból való hazatérése után hosszú időn át volt a könyvtár látogatója LENIN is.

A Nagy OktóberiSzocialista Forradalom a könyvtár életében is mélyreható, gyökeres változásokat hozott. Történetét ennek megfelelően két nagy, egymástól élesen elkülönülő korszakra felosztva tárgyalja a monográfia szerzői kollektívája. Az első, a könyvtár alapításától 1917-ig terjedő korszakot 7 fejezetre, ill. korszakra felosztva tárgyalja; 5 fejezet öleli fel az 1907-től napjainkig terjedő időszakot. Különös részletességgel foglalkozik az utolsó, 1946-tól 1964-ig terjedő periódussal, amely egymaga 100 lap, míg az összes többi — 11 — fejezetre mintegy 460 lap jut. Valamennyi fejezet egységes vezérfonalat követ; az egyes korszakokra jellemző társadalmi háttérbe ágyazza bele a könyvtári munka valamennyi alapvető mozzanatának, az állománygyarapítási, feldolgozási munkának, a nemzetközi kapcsolatoknak, a tudományos tevékenységnek az alapvető momentumait, beleszőve a könyvtár, illetve az Akadémia mindenkori vezetőinek, dolgozóinak, jelentősebb személyeknek, illetve a társadalmi és politikai eseményeknek a hatását a könyvtár életére, fejlődésére.

Az első fejezet a könyvtár létrejöttének a társadalmi előfeltételeit rajzolja meg. A XVII—XVIII. század fordulóját az orosz társadalom haladó erőinek az évszázados elmaradás ellen, a társadalom átalakulásáért folytatott harca jellemezte. I. PÉTERnek a társadalmi és politikai élet minden területére kiterjedő nagyjelentőségű reformjai a tudományos élet fellendítését is maguk után vonták. A főiskolák alapítása, szakemberek képzése, a könyvek iránti érdeklődés fokozódása — mindez egy tudományos könyvtár létesítésének szükségességéhez vezetett. I. PÉTER idejében létesül Pétervárott az első nyomda is. Bár a könyvtárügynek voltak Oroszországban a XI. századig visszanyúló hagyományai, a meglevő, rosszul szervezett, szétszórt kis könyvtárak (állományuk túlnyomórészt egyházi, filozófiai művekből állt) sem szervezetileg, sem állományuk tekintetében nem feleltek már meg a kor követelményeinek. I. PÉTER igen nagy gondot fordított külföldi tudományos, elsősorban természettudományos munkák minél nagyobb számban történő fordítására, mégis az 1726—1747 időszak statisztikai adatai szerint a könyvtár állománya 55%-ban humán tárgyú volt, s nagyon kevés volt az eredeti orosz munka (az összállománynak csupán 4%-a). Valamelyes javulás volt remélhető az 1750-ben érvénybe hozott köteles példány-rendelettől, amely az akadémiai nyomdát kötelezte, hogy vala-

mennyi nyomdatermékéből két példányt az akadémiai könyvtárnak szolgáltasson be.

Az 1750—60-as évek történetét LOMONOSZOV munkásságának hatása az orosz tudományos életre s ezen keresztül az Akadémia hírnevének és elismerésének a növekedése jellemzi. Mint akadémikus s később mint I. D. SUMAHER (a könyvtár első, s hosszú időn át egyetlen munkatársa) és I. K. TAUBERT mellett a könyvtár vezetőségének a tagja, komoly harcot vívott SUMAHERrel szemben, akit a könyvtár vezetésére alkalmatlannak tartott — a könyvtár állományrevíziója érdekében. Rendkívül érdeklődött az állománygyarapítás, katalogizálás munkája iránt, s igyekezett, hogy a könyvtárat a kor követelményeinek megfelelő színvonalra emelje.

A XIX. század első felében fokozatosan létrejönnek az első különgyűjtemények és az Akadémia hálózatához tartozó tudományos intézetek szakkönyvtárai. Erre az időszakra esik a könyvtár szervezetileg két nagy főosztályra, az orosz és külföldi könyvgyűjteményre történő felosztása.

A XIX. század második felére I. MIKLÓS reakciós uralma nyomja rá bélyegét. A haladó erők előrenyomulását a kormány az élet minden területén igyekezett meggátolni. A könyvtár sem tudta feladatát a tudomány támogatása terén betölteni, a nem megfelelő vezetés, az akadémikusok többségének haladásellenes, visszahúzó magatartása miatt elszigetelődött.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a könyvtár fejlődésének soha nem látott perspektíváit nyitotta meg. Mégis, az Akadémia — az orosz tudósok legrégibb kollektívája — nem ismerte fel azonnal jelentőségét, s nem állt egyértelműen a szovjethatalom oldalára. LENIN tudta, hogy meggyőzésük csak fokozatos és megfontolt igyekezet eredménye lehet, s az nem is váratott sokáig magára. 1919-ben KARPINSZKIJ, az Akadémia elnöke a következőket írta LUNACSARSZKIJnak: „Elképzelhetetlen, hogy hazánk szempontjából oly nagyjelentőségű események, melyek 1917—1918-ban végbementek, ne legyenek hatással egy olyan eleven és aktív intézmény életére, mint az Akadémia." A könyvtárak s a kulturális élet egészében történt változások éppúgy LENIN nevéhez fűződnek elsősorban, mint mindaz, ami a politikai és a gazdasági élet területén végbement.

A forradalom után rohamos fejlődésnek indult a könyvtár állománya. Az államosított könyvgyűjtemények anyaga is jelentékenyen gyarapította azt.

Az 1925-től a háború kitöréséig terjedő időszak jelentős eseményei közt kell megemlíteni, hogy 1925-ben az Orosz Tudományos Akadémiából a Szovjet Szocialista Köztársaságok Tudományos Akadémiája lett. 1930-ban elfogadták a könyvtár új szervezetét, amely szerint az eddigi nyelvi szempontból történt felosztás helyett négy — egymástól funkcionálisan elkülönülő — osztály létesült. Szabályozták a központi könyvtár, valamint a szakkönyvtárak működését, továbbá a központi könyvtár szerepét.

A Nagy Honvédő Háború éveiben az állomány evakuálása és az értékes, pótolhatatlan gyűjtemények sértetlenségének a biztosítása volt a könyvtár elsőrendű célja és feladata. A könyvtári szolgáltatások ekkor sem szüneteltek, csak a körülményekhez alkalmazkodtak.

A háború befejezése után a népgazdaság helyreállításának és a szocializmus felépítésének az időszaka következett. A könyvtár elsőrendű feladatául az olvasók minél tökéletesebb kiszolgálását tűzte ki. A módszerek állandó tökéletesítésével, szervezéssel igyekeztek eleget tenni a rohamosan növekvő igényeknek, amelyek az egyre szaporodó olvasók részéről megnyilvánultak (1949—1963 között 234 701-ről 739165-re emelkedett a könyvtár olvasóinak a száma). Erőteljes fellendülés volt tapasztalható a könyvtárközi kölcsönzés területén mind a belföldi, mind a külföldi kölcsönzés viszonylatában. Az 1960-ban született párthatározat a könyvtári munka megjavítását is érinti. Határozat készült az Akadémiai Könyvtár és a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár által nyújtott könyvtári szolgáltatások egyeztetéséről.

A tudományos életben betöltött szerepén túl igen jelentős a könyvtár bibliográfiai és felvilágosító tevékenysége. Kiadásában a tudományos és szakbibliográfiák sora jelenik meg. Az alábbiakban csak a legfontosabbakat említem: *Bibliografija izdanij AN SzSzSzR* — 1957 óta évkönyv, az Akadémia kiadványainak a bibliográfiája. *Novaja inosztrannaja kniga v bibliotekah AN SzSzSzR i AN szojuznüh reszpublik* — egyben lelőhelybibliográfia is. 1948 és 1962 között jelent meg. 1962 óta szerepét az Idegennyelvű Irodalom Összövetségi Állami Könyvtára (VGBIL) kiadásában megjelenő és az egész ország könyvtermésére (nem csupán az akadémiákéra) kiterjedő bibliográfia vette át. Élénk bibliográfiai tevékenységet fejtenek ki az akadémia hálózatába tartozó tudományos intézetek könyvtárai is.

A könyvtár állományfejlesztésének igen számottevő eszköze a rendkívül megélénkült nemzetközi kiadványcsere. 1962-ben az Akadémia önálló osztályt létesített a nemzetközi kiadványcsere lebonyolítására. Jelenleg 90 ország 2400 intézményével

folytatnak rendszeres kiadványcserét, ennek keretében évente mintegy 130 000 könyvtári egységgel gyarapszik a könyvtár állománya. Az akadémia kiadványai iránt évről évre fokozódik a külföldi partnerek érdeklődése, ez a szovjet tudomány nemzetközi tekintélyének és elismerésének kézzelfogható bizonyítéka.

Ma a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtára egyike a világ legnagyobb tudományos könyvtárainak; állománya jelenleg mintegy 10 millió kötet.

A monográfia komoly, mindenre kiterjedő kutatómunka eredménye. Szerzői kollektívája a könyvtár jelentőségéhez méltó alapossággal, minden rendelkezésre álló — a könyvtár életére vonatkozó — archiválís anyag feldolgozásával állította össze. Az állományra és az olvasószolgálatra vonatkozó, minden szempontból összeállított bő statisztikai táblázatok teszik érdekessé és értékessé a kiadványt. Használhatóságát nagymértékben növeli a kitűnő, tárgymutató jellegű tartalomjegyzék, továbbá a névmutató és az illusztrációk jegyzéke is.

BÁNTAI VILMOSNÉ

Irwin, Raymond: The heritage of the English library. London, 1964, Allen — Unwin. 296 l.

„22 elismert ágyas és egy 62 000 kötetből álló könyvtár tanúskodtak kedvteléseinek széles köréről, és munkásságának hátrahagyott termékeiből úgy tűnik, hogy mind az előbbieket, mind az utóbbit inkább használat, mint mutogatás végett tartotta." Serenus SAMMONICUS római költőről és könyvgyűjtőről olvashatjuk ezt az idézetet Raymond IRWIN könyvében. Ezt az ismertetést azért kezdtük ezzel a néhány sorral, mert jellemző képet ad az egész kötetről. A londoni egyetem könyvtártudományi szakának professzora ugyanis nem csupán a szakemberek szűk körének szánta tanulmányait, s ezért — ahol a téma megengedte — laikusok számára is érdekessé, színessé kívánta tenni mondanivalóját, mint ez az iménti idézetből is kitűnik. Ugyancsak nyilvánvaló ebből a pár sorból az is, hogy aki azzal a várakozással nyitja ki az angol könyvtárak örökségére utaló című könyvet, hogy a régóta késő modern angol könyvtártörténeti monográfiát kapja végre kézhez, vagy akárcsak a nagy hagyományokkal büszkélkedő angol könyvtárak egyikének-másikának múltját ismerheti meg, alaposan csalódik.

A kötetet bevezető tanulmány a könyvtárak kialakulásának társadalmi hátterével foglalkozik. Azt a gondolatot fejti ki, hogy a városok s ezzel együtt a vallási, majd a kulturális és tudományos intézmények létrejötte és az írásbeliség kialakulása az előfeltételei a könyvtárak szervezésének, minthogy ezek az intézmények könyvtárak nélkül nem funkcionálhatnak. A következő tanulmányok ennek a gondolatnak a jegyében a görög és római tudományos, vallási és állami intézmények feltételezett vagy utalásokból ismert könyvtárait kísérlik meg rekonstruálni, majd a korai középkor kulturális életének centrumait, elsősorban Vivarium, Monte Cassino és más bencés rendházak könyvtárait vizsgálják CASSIODORUS *Institutionese* és más ismert szerzők művei, illetve ezek forrásmunkái alapján. A vallásos élet, az egyháztudomány és a könyvtárügy összefüggéseinek fonalán lendül át IRWIN a középkori Angliába és Írországba, s az ottani rendi könyvtárak összetételéről és felállításáról közli feltevéseit. Robert GROSSETESTEnek és az oxfordi szürke barátoknak, majd Richard de BURYnek és *Philobiblon*jának is szentel egy-egy tanulmányt, s így érkezik ahhoz a korszakhoz, amikor a tudományos élet súlypontja a rendházak iskoláiból és könyvtáraiból az újonnan kialakuló egyetemekre tevődik át. A továbbiakban az írni-olvasnitudás, s ezáltal a műveltség elterjedésének nyomait kutatva, a XVI—XVII. századi magánkönyvtárak feltehető összetételét ismerteti, egy másik fejezetet pedig a nemzeti könyvtár megalapítása gondolatának szentel, a grófsági könyvtárak alapítására vonatkozó XVI. századi javaslattól a Bodleiana és a Royal Society létrejöttéig, ismertetve néhány olyan gyűjteményt is, amelyek a British Museum magját alkották. Az írástudás szélesebb körű ismeretével egyidejűleg kialakuló anglikán egyházközségi könyvtárakkal is foglalkozik egy kisebb tanulmányban, s kötetét egy *Dolgozószoba és díván* című esszével zárja, amely a könyvtárszobáknak, mint a tudományos munka otthonainak modern értelemben vett kialakulását és a lektűr-irodalomnak a könyvek és könyvtárszobák esztétikumára gyakorolt hatását ismerteti.

A tartalom vázlatos rajza is érzékelteti, hogy IRWIN olyan témákkal foglalkozott ebben a kötetben, amelyeknél a könyvtörténeti tényanyag szegényes. Könyve sokkal inkább merít az irodalomtörténetből, a történettudományból vagy a paleográfiából, mint a könyvtártörténetből. Mint ő maga fogalmazta: „ahol az előtér részletei hiányosak, ott a háttér ismerete a szokottnál is fontosabbá válik, ha a fennmaradt csekély számú adatot

helyesen akarjuk magyarázni." A könyv érdeme ez az éppen nem csekély számú apró adalék, amelyet a szerző nagy erudícióval gyűjtött össze a legkülönbözőbb forrásokból, s tett ily módon könnyen hozzáférhetővé. Hiányossága viszont, hogy e részletadatok bősége néhol ismétlésekbe kényszeríti, másutt megnehezíti munkája logikus felépítését, legfőképpen pedig az, hogy nem mindig tud meggyőzni következtetései helytálló voltáról.

WIX GYÖRGYNÉ

Knipping, Franz: Pressemonopole—Monopolpresse. Der Konzentrationsprozess in der westdeutschen Tagespresse. Leipzig, 1963, Verl. für Buch- und Bibliothekswesen. 333 l.

A terjedelmes és alapos mű első fogalmazását a szerző mint disszertációt védte meg a lipcsei egyetem zsurnalisztikai karán. A kapitalista sajtóban közel egy évszázad óta végbemenő központosítási folyamatot — egyes orgánumoknak kartelekké, trösztökké történő összeszövődését elsősorban rokoncélú ipari vállalatokkal (papírgyártás stb.), majd általában bármilyen ipari, kereskedelmi vállalatokkal vagy vállalatcsoporttal létesített tőkés kapcsolatát — aggódva figyelik Nyugaton azok, akik a polgári sajtószabadságot féltik tőle, kritikával kísérik a szocialista országokban és az egész világ marxista—leninista szakirodalmában, ahol az imperializmus gazdasági stádiumának szükséges velejáróját látják benne. Népszerűsítő-felvilágosító kiadványok sora után — mint KOZELSZKIJ magyarra is lefordított vagy Basil SPIRU német eredetiben forgatható könyvei — KNIPPING most első ízben adja a sajtó egy országban végbemenő trösztösödési folyamatának teljes, technikai, statisztikai részletekre kiterjedő, igen alapos marxista analízisét.

Nyolc lapon felsorolt forrásai igazolják, hogy minden adatot gondosan feldolgozott és megvizsgált, amihez az 1945-től kezdve végbement fejlődést illetőleg hozzáférhetett, könyveken kívül jelentéseket, üzleti beszámolókat, ünnepi és hivatalos kiadványokat használt, de főleg magát a témához tartozó hírlap- és szakcikkanyagot értékesítette. Hat fő fejezetre osztotta könyvét. Az *első* elméleti megalapozást ad, az imperialista sajtó lényegi jegyeit, a tőkés koncentráció általános folyamatát, végül a német sajtó koncentrációjának speciális feltételeit megjelölve. A *második* — történészi szemmel nézve az egyik legérdekesebb fejezet — a második világháborút közvetlen követő helyzetet tárja fel: azt, hogy a régi, a fasizmust megelőző és (ha változó formában, de) a fasizmus alatt is fennállott kapitalista termelési viszonyok hogyan álltak fokozatosan helyre a nyugati megszálló hatalmak által ellenőrzött területeken. A *harmadik* fő fejezet a sajtó elhelyezkedését vizsgálja a monopoltőke általános rendszerében (így pl. a hirdetés kettős szerepét az újságvállalatok finanszírozása és ugyanakkor burkolt irányítása terén). A *negyedik*ben tér rá a koncentrációs folyamat részletes kibontására: a nyugatnémet és a nyugat-berlini sajtó politikai típusok szerinti, valamint kereskedelmi, jogi tagolására és ezeken belül az egyes tőkés csoportosulások összefüggésére, méreteire, gondosan felépített statisztikai összeállítások alapján. Az *ötödik* fejezetet teljesen a koncentráció politikai-ideológiai kihatásának szenteli, végül a *hatodik*ban — eredményeit összefoglalva — kimutatja, milyen mértékben járul hozzá a monopol-rendszer a sajtó uniformizálásához, és mennyiben teszi kétségessé a sajtószabadságnak egyébként törvényileg biztosított érvényesülését. Gazdag függelékek egészítik ki KNIPPING könyvét a jelenlegi nyugat-német sajtó szervezeti formáiról (pl. egy-egy főlap helyi kiadásainak Németországra oly jellemző sorozatai — ezek sokszor a jóhiszemű statisztikust is megtévesztik, aki azt hiheti, hogy minden cím egy-egy független vállalatot vagy pláne önálló szellemi terméket takar), és a kiadók és kiadó-csoportok, valamint a hozzájuk tartozó lapok részletes adatairól. A tárgyalt hírlapok címmutatója és névmutató zárja le a kötetet, amely kétségkívül a további kutatásokhoz hosszú ideig a nélkülözhetetlen kézikönyv szerepét fogja betölteni.

D.B.

Lengyel Géza: Magyar újságmágnások. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 193, 3 l. (Irodalomtörténeti füzetek 41.)

Nem rendszeres irodalomtörténeti vagy sajtótörténeti mű ez: lényege és fő értéke, hogy a magyar polgári sajtó virágkorának egyik kiváló tanúja, maga is ennek a virágzásnak maradandó nevű résztvevője fűzi fel négy nagy lap történetére — mint eddigi történeti visszaemlékezéseiben (*Ady a műhelyben* stb.) tette — mit írtak tárgyáról és koráról: ezt veti egybe azután azzal, amit átélt. Az objektív és szubjektív információ így egymáshoz dörzsölve pattantja ki a legjobb szikrákat: hol új meglátásokat, hol csak új részletadatokat — mindenképpen a kutató szá-

mára mulaszthatatlanul fontos anyagot. Több, mint amit a címe ígér: nem négy napilap, hanem a négy napilap kapcsán jóformán az egész egykorú sajtó története — *vu à travers un tempérament*. Mert természetes és éppen a vonzó oldala a dolognak, hogy az egykorú személyes benyomások veszik sokszor kézbe a történelmi oknyomozásnak szánt szerepet is. De világos, hogy csak gazdagítja a művet az olyan kitérő, mint az *Országos Hírlap* története. De a legfontosabb: az ún. „közgazdasági bevételek" történetéről LENGYEL hoz először konkrét, mérhető, összegszerűen és gazdasági kihatásban érzékelhető adatokat. Ami eddig csak célzás, gyanítás volt egykorú szerzők műveiben (BIRÓ Lajos, SZABÓ László), az itt kézzelfogható, lapokat, politikai erőket mozgató valóságban áll az olvasó elé. Tudtuk, hogy ezek az erkölcsileg nem igazolható jövedelmek — amelyek még a haladni kívánó polgári újságok olvasói elől is elfedték például a munkáskérdés, a földmunkásmozgalmak igazi horderejét — ezek tették lehetővé, hogy a 700 000-es lélekszámú Budapesten 21 napilap tartsa fenn magát — félannyi, mint az akkori és több, mint a mai Párisban! És remek a MIKLÓS Andor-féle nagyvállalat születésének és fennmaradásának ábrázolása a gazdasági rovat gátlástalan felhasználása révén. Még hozzátehetjük, hogy az utóbbi években REJTŐ István éppen a *Magyar Könyvszemlé*ben a *Budapesti Napló* alapításának gazdasági függönyeit is meglebbentette (ez az egy írás került el az újabb feldolgozásokból LENGYEL figyelmét) — tehát a magyar sajtó egy részének nagy tőkés vállalkozások tömbjévé, majd többékevésbé koncentrált monopolisztikus trösztökké, konszernekké való átalakulása még teljesebb. Mindez nem változtat azon, hogy a *Budapesti Napló*ban, de később részben a többi tőkés lapban is a kor legműveltebb és leghaladóbb írói és újságírói dolgoztak. A magyar sajtó által ebben az időben nyújtott tényleges tartalom — és ez a paradoxon más országokra ily mértékben nem áll — magasan fölötte áll annak, amit a gazdasági és politikai kötöttségek látszatra lehetővé tesznek.

Nem rendszerező történeti munkával állván szemben, talán mégsem felesleges néhány részlettévedést — ilyeneket már mások is felsoroltak LENGYEL könyvéből — szóvátenni. MIKLÓS Andor nekrológja nem jelenhetett meg a *Pesti Napló* hétfői (1933. dec. 2.) számában, mert hétfőn nem jelent meg magyar napilap, hanem vasárnap (84. évf. 275.sz.), A *Budapesti Hírlap* nem élt 1944-ig, utolsó száma az 1939. április 30-i. Nem látszik bizonyítottnak, hogy JÓKAIt második házassága és az ezzel járó népszerűtlenség miatt „hajóztak ki" LÉGRÁDYék. És az irodalomtörténész aligha fogja elfogadni a MIKSZÁTH és JÓKAI közti szemlélet- és stíluskülönbség magyarázatát a „mese" értelmezése alapján. (23. l.) Nem jutunk közelebb az országgyűlési karcolatok műfaj-meghatározásához, ha azokat „vázlatos szénrajzok"-nak nevezzük. Végül a négy *Pesti Hírlap* dátuma közül (12. l.) legalább kettő nem pontos.

Szokatlan dolog ez a bíráló részéről, de LENGYEL könyvében a leghatározottabb bírálat arra kell hogy irányuljon, ami nem tartozik a könyvhöz. A fülszöveg azzal a sztereotip megállapítással ajánlja a kíváló szerző ajánlásra alig szoruló művét, hogy „az újságok történetével foglalkozó irodalom meglehetősen hiányos". Nos, ez hazánkban csak azért látszik így, mert mindig újra kezdik írni sajtónk történetét, és minden új jelentkező úgy írja tanulmányát, mintha egy speciális új tudományt honosítana meg a speciális magyar glóbuszon. Holott magyar sajtótörténeti irodalom van, és már 1886-ban egy vitatható, de akkori nemzetközi mértékkel mérve is tekintélyes szintézist produkált. A magyar sajtótörténetnek legalábbis a terminológiája és kronológiája már nem megoldandó feladat. A felszabadulás óta is forráspublikációk és részletfeldolgozások sora jelent meg. Ismertnek kellene feltételezni a *Magyar Sajtó* c. folyóiratban kezdett és két éve újra folytatódó irodalmi jegyzéket, amely a jelen kutatások méretét is mutatja. Ugyanígy a *Magyar Könyvszemle* közel harminc éve rendszeresen megjelenő ilyen tárgyú cikkeit.

De még ha nem is így volna, ma már nem lehet egyedül a hazai viszonyokból kiindulni. A Szovjetunió, Németország, Franciaország, az Egyesült Államok, Csehszlovákia és még egy sereg más nép és állam egyetemein a sajtótörténetnek tanszéke van, ahol rendszeres kutatómunka folyik. Tévedés ezt az egyetemi szintű kutatást — mint nálunk általában teszik — az újságíróképzéssel azonosítani. (Mintha csak azért tanulmányoznák pl. az anatómiát, hogy a festőművészek abból tanulják az emberi test szépségét.) Nem ismerni ezeket a nemzetközi összefüggéseket ott, ahol egy tudományos intézet kiadványai megjelennek — ez provincializmus a javából.

Innen, és nem a mű szerzőjének a hibájából lehet eredményeztetni először is azt a terminológiai bizonytalanságot, amilyen pl. az „üzletes sajtó" fogalma. (5. l.) Ilyen maga az „újságmágnás" elnevezés is. LENGYEL könyve egy általános fejlődési

irány legkritikusabb magyar vetületéhez hoz adatot: a nagypéldányszámú tőkés sajtó (ha tetszik „üzleti", de nem „üzletes" sajtó) kifejlődéséhez és annak monopolisztikus továbbfejlődéséhez. Ez a folyamat a nyugati kapitalista országok szakirodalmában is vitát és a vitában tudományos publikációk tömegét váltotta ki. Lapunk más helyén pedig egy könyv kapcsán volt alkalmunk rámutatni a lipcsei Marx Károly Egyetemen szocialista módszerességgel folyó ilyen tárgyú kutatásokra.

Ilyen kérdés a sajtó függetlenségének LENGYEL által helyesen felvetett propagandisztikus jelszava (65. l.) is. Régóta világos, hogy a polgári sajtó terminológiájában a „független" jelző csak a kormánytól vagy a pártoktól, de nem a gazdasági érdekeltségektől való függetlenséget jelenti.

És végül néhány bosszantó tárgyi hiba sem maradt volna javítatlanul a sajtótörténetnek tudományos vonatkozásban periférikussá szenvelgése nélkül. Az, hogy KOSSUTH 1844-ben vált meg a *Pesti Hírlap*tól, nem 1843-ban, hogy ez az első *Pesti Hírlap* nem szűnt meg, tehát 1848-ban nem kellett „feltámadnia", hogy JÓKAI csak 1849-ben szerkesztette, amikor a könyv szerint a lap már nem is élt — ezt a hibát, amely mindjárt az, ismétlem, komoly, hosszú ideig tartó használatra méltó mű első fejezetének első lapján kérkedik — akármely kézikönyv vagy lexikon alapján ki lehetett volna javítani. Ezek a tárgyi hibák meg a jegyzetelés mai filológiai igényekhez mérten pongyola módja — a szerkesztés és kiadás, nem a szerző hatáskörébe tartoztak volna.

DA.

Kapr, Albert: Buchgestaltung. Dresden, 1964, Verlag der Kunst. 354 l., 10 t.

Albert KAPR a „könyvkészítésről", nem pedig a „könyvművészetről" írta könyvét, s ezt a különbséget az előszóban hangsúlyozza is, egyszersmind jelzi, hogy ez a komplex tevékenység egyes „csúcsteljesítményeivel" a művészeti szintig is felnyúlik. A könyv előállításával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, s ezek — szakemberek és a szélesebb érdeklődő rétegek számára — elsősorban a különböző technikai eljárásokat ismertetik. KAPR mást kíván nyújtani olvasóinak. Az ő szeme előtt a „szép könyv" megvalósításának a gondolata lebeg, de célja nem egyes újabb „csúcsteljesítmények" elérése. Ő a könyvek esztétikai színvonalát szeretné emelni. Könyvét is ennek a célnak a szolgálatába állítja. Ezért sorra veszi a könyv alkotó elemeit: a papírt, a betűt, a szedést, az illusztrációt, a címlapot és a szöveg tartozékait, a nyomást, a kötést, a borítófedelet, s mindegyiknek ismerteti a történetét, a különböző stílusirányokat, a mai helyzetet. A fejlődés vázolásának a célja az, hogy a korszerű megoldásokat keresse meg és állítsa előtérbe. Az egyes korszakok jellemző sajátságait a társadalmi igényekkel hozza összefüggésbe, s így könnyebb kimutatnia, hogy a ma is használt formák közül melyek a túlhaladottak, az elavultak, s melyeket kell szélesebb körben felhasználni, továbbfejleszteni, hogy a könyv mint egység a mai ember esztétikai igényét kielégítse.

A szerző tulajdonképpen nem nyomdavagy könyvtörténész, hanem tevékeny „könyvtervező", méghozzá — amint a kötetben található illusztrációkból is megállapíthatjuk, — a javából. A korszerű könyv kialakítására való törekvése azonban a múlt eredményeinek az alapos ismeretéből indul ki. Történeti összefoglalásai mind a szakirodalomban, mind a különböző korok és népek könyveiben való széleskörű tájékozottságról tanúskodnak. Az egyes nagy nyomdászok, könyvkötők vagy illusztrátorok működését azonban sajátos esztétikai szempontból vizsgálja, s itt többet nyújt az olvasónak a szokványos nyomdatörténeteknél. Mondanivalóját mindenhol példákkal is igyekszik közelebb vinni olvasójához, ezért igen gondosan válogatott, bőséges illusztrációs anyagon ellenőrizhetjük rögtön az olvasottakat. A szokásos képanyagon kívül találunk itt mintákat a különböző papírminőségekből és a kötéshez felhasznált anyagokból is.

A könyv utolsó, legnagyobb fejezete az egyes népek könyveivel ismerteti meg az olvasót. A kínai, a német, az angol, a francia, a holland, az olasz, a lengyel, a svájci, a skandináv, a szovjet, a csehszlovák és az észak-amerikai könyvtermelés jellemző vonásainak összefoglalása mellett foglalkozik a magyar könyvkiadás fejlődésével és mai helyzetével is. (Ez KASS János és FÖLDES György közreműködésével készült.) Ebben a fejezetben különösen nagy számmal találunk szemléltető bemutatást: a képek túlsúlyban vannak a szöveggel szemben.

Mind a könyvkészítésben közreműködő szakemberek (szedők, grafikusok, könyvkötők, kiadó stb.), mind a felhasználók: a könyvtárosok, a könyvgyűjtők, olvasók haszonnal vehetik kézbe ezt a tartalmában és kiállításában egyaránt szép könyvet, mert számos ösztönzést kaphatnak munkájukhoz, illetve a könyv külső megjelenésének nagyobb megbecsüléséhez.

DÖRNYEI SÁNDOR

A kegyes olvasóhoz! Előszavak és utószavak válogatott gyűjteménye. Összeállította KENYERES Ágnes. Bp. 1964, Gondolat. 485 l., 32 t. (Nemzeti könyvtár.)

A kötetnek közel a közepéig kell lapozni, hogy az ember megtalálja az előszóírás filozófiáját, és nem kisebb ember írja meg, mint CSOKONAI VITÉZ Mihály. Meglehetősen szkeptikusan nyilatkozik a műfajról, és rátapint annak legkényesebb oldalára: ti. hogy az igazán érdeklődő olvasó a műveket és nem az előbeszédeket olvassa. Mégis csalódnánk, ha azt hinnénk, hogy CSOKONAI koráig hitelét vesztette ez a régi, előbb mecénások, majd előfizetők serkentésére, esetleg egyszerű önvallomásra szánt egyoldalú párbeszéd. Mert PETŐFI Sándortól ÁGAI Adolfig, JUSTH Zsigmondtól NAGY Lajosig nem hogy csökkent, de növekedett az elő- és utószók száma mennyiségben, de mélységben, a kiáltó szó őszinteségében, önfeltáró vallomásszerűségében is.

Nem volt tehát hiábavaló ezt a gazdag, bár a szó legszorosabb, de legjobb értelmében is vegyes gyűjteményt kiadni, és elismerés jár annak, aki gyűjtő és rostáló szorgalmával éppúgy méltónak látszik erre, mint a művek születését megelőző álmatlan éjszakákat idéző előszóírók maguk. KENYERES Ágnes mintegy szászhúsz elő- és utószót tár elénk teljes vagy némileg kurtított szövegben, mindegyiket a műre és a szerzőre vonatkozó rövid, jól fogalmazott jegyzet előzi meg. Elvszerűen csak azokat az előszavakat adja ki, amelyeket a művek szerzői maguk írtak — nem a kiadók vagy antológiák, gyűjtemények összeállítói által írt bevezetőket. Viszont — és ez döntő — nem tesz különbséget irodalmi vagy tudományos mű előszava között. Helyesen mondja, hogy a szépirodalmi művekben írt előszók kevésbé irodalmiak — a tudományos előszavak viszont az irodalmi, a művészi megközelítés módját képviselik a tudomány absztrakt fogalmaival dolgozó műhöz képest.

És itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, amely a könyvtörténet és a tudománytörténet kutatója számára KENYERES Ágnes válogatását érdekessé teszi. Mert ez a könyv nem egyéb, mint a kiadástörténet szubjektív tényezőinek eddig tudtunkkal hazánkon kívül sem összeszedett forrásanyaga. Egy ilyen váratlan egységbe foglalva sok régi szöveg új értelmet kap, a művek irodalomtörténeti összefüggése mögé az írói szándékok összefüggése szövődik kiemelő háttér és ugyanakkor tengely gyanánt. A könyv és a sajtó történetírója azután még valamit kap vele: egy műfaj történetét, amely, — mint KENYERES megmondja kitűnő előszavában — a maga objektív módján szintén a „kegyes olvasó"-hoz fordul magyarázva — voltaképpen az irodalmi *esszé* egyik ősformája. Mert ha az előszóíró őszinte akar lenni, be kell vallania, hogy nem mindig szubjektív vallomás az, ami tollából kikerül, hanem hatásra, *publicisztikai* célra irányuló írásmű.

Kell-e több ahhoz, hogy a gyűjtemény sajátságos, első látásra nem meggyőző vezérszempontját igazolja? És kell-e szebb elismerés másrészről a „kegyes olvasó"-nak, mint az, hogy el lehet várni tőle egy ilyen antológia átforgatását? Az olvasás fejlett fokon áll ott, ahol a közönségsiker reményében lehet majd 2000 példányban ilyen művet kiadni. A kiadót is dicsérő szép köntösben, makulátlan nyomással, a szövegek múltjához méltóan.

Olvasó és író viszonya tanulmányozásának, egyben olvasók és írók közeledésének eszköze lehet ez a könyv. A közeledés persze ott kell, ahol távolságot érzünk. És milyen szépen vallanak erről a távolságról is az előszók! Az irigy és kedvetlen olvasóhoz forduló SZEPSI CSOMBOR Márton lírizáló előszava önkéntelenül BAUDELAIRE „álszent olvasójára" emlékeztet, aki mégis „képmás és bús fivér . . ."

De KENYERES Ágnes *verses* előszókkal már nem foglalkozik. Csak prózai szöveggyűjteményt ad. Milyen kár! Neki vagy másnak meg kellene csinálnia a költői előszavak antológiáját is, hiszen annyi versnek is előszó-volta ad más értelmet, az első magyar hexametertől a Góg és Magóg fiáig . . . Várjuk tehát az új kötetet, a nagylelkű kiadó és a buzgó válogató áldozatkészségének új példáját.

DEZSÉNYI BÉLA

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 186, [2] l. (Irodalomtörténeti füzetek 45.)

A két világháború közti magyar kiadástörténet első igazi tudományos anyaggyűjtőjét és rendezőjét kell a kis füzet szerzőjében üdvözölnünk. Még akkor is, ha ez az első kiadástörténeti kísérlet csak azokról a kiadványokról hoz elő adatokat az ismeretlenségből, amelyeknek a terjedése elé a korszak kényszere gátat vetett.

MARKOVITS Györgyi öt évkör (1919; 1920—1929; 1930—1933; 1934—1937; 1938—1944) időrendjébe tagolva sorolja fel a HORTHY-korszak üldözött verseit és verseskötetеit, feljegyezve gondosan a betiltás, a postai szállítás jogának a megvonása, a bírói felelősségrevonás különböző módjait és fokozatait, amelyek segítségé-

vel a rendszer a szabad vélemény szétsugárzásának nem egyetlen — bár egyik leghatásosabb — eszközét, a verset, a költészetet korlátok közé szorította.

Megírták már MARKOVITS Györgyi könyvéről, hogy nem alkalmaz esztétikai mértéket. Maga is ezzel fejezi be könyvét: „Nem irodalomtörténetet tártunk az olvasó elé, inkább költészet és uralkodóosztály nyílt összecsapásának rajza ez." De ez az, ami a könyv, a kiadás történetíróját érdekli: maga az összecsapás, és az összecsapás *színtere*, amelyet MARKOVITS Györgyi pompás pontossággal cövekelt körül. Könyvkiadók, folyóiratok küzdelme ez, nem is a létért, hanem egy-egy *újat* hozó, még csak nem is mindig igazán forradalmi igényű mű érvényesüléséért.

A költői művek szerzői és kiadói meg a hatalom birtokosai közti küzelem „játékszabályait" is bemutatja a szerző könyve előszavában (amelyet helyesebben *bevezetés*-nek kellett volna neveznie, hiszen a kötet tudományos mondanivalójához szervesen hozzátartozik). Marxista mércét alkalmazva — és főleg egykorú, fel nem tárt vagy legalább eddig nem idézett anyagra támaszkodva — ismerteti a sajtóellenőrzésnek a HORTHY-korszak különböző szakaszaiban követett módjait, így azt a folyamatot, ahogyan az 1921 végéig „kivételes állapot" jogcímén fenntartatott előzetes cenzúra az utólagos (de nem kevesebb erőszakkal alkalmazott) megtorlásnak adott helyet.

Külön érdeme MARKOVITSnak, hogy nem csupán a korszak hivatalos dokumentumaira — nyomtatott és levéltári anyagra — támaszkodott, hanem találékony érzékkel szólaltatta meg magukat a viszontagságos idők még köztünk élő tanúit. A kortársak szóbeli és írásbeli vallomásainak felhasználása teszi majd könyvét pótolhatatlan adatgyűjteménnyé.

Kár, hogy a kiadástörténeti szempontot nem helyezi jobban előtérbe (pl. többet is tudott volna talán a Bécsi Magyar Kiadóról egy futó említésnél) és az, hogy jogi terminológiája nem alapul mindig precíz definición. (Pl. a „kitiltás" és „betiltás" közti eltérés nincs szabatosan megmagyarázva.)

De ne azt kritizáljuk, amit a szerző nem is akar adni, amikor bőkezűen ad mást: érdekes új anyagot vagy már tudott összefüggéseket új megvilágításban. És végig eleven, szépen fogalmazott, az érdeklődést mindig ébrentartó, sőt fokozó előadásmódot. Várjuk a folytatást: a tiltott próza kiadástörténetét és végül majd a politikai irodalom és a sajtó kiadástörténeti küzdelmének ugyanilyen vonzó bemutatását.

DEZSÉNYI BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar geodéziai irodalom. 1498—1960. Bibliográfia. Szerk. BENDEFY László. Bp. 1964, Műszaki Könyvkiadó. 396 l.

Bizony kétkedéssel hallgattuk a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület 1958 novemberében tartott folyóirat-értekezletén azt a határozatot, amely elfogadta BENDEFY Lászlónak a magyar geodéziai irodalom bibliográfiájának az összeállítására vonatkozó javaslatát. Nagyszabású volt a kitűzött cél. Felkutatni, összeírni, csoportosítani és jegyzetekkel ellátni mindama geodéziai munkákat, amelyeket 1. magyar szakírók magyar nyelven írtak, és Magyarországon vagy — régibb időkben megfelelő nyomdák híján — külföldön adtak ki; 2. magyar szakírók nem magyarul írtak, akár idehaza, akár külföldön adták ki; 3. külföldi szakírók írtak és magyar nyelven, Magyarországon adták ki.

Az előttünk fekvő könyv az 1. és 3. pontban megjelölt anyagot tartalmazza, a 2. pont igérete egy újabb kötetben fog megvalósulni.

A 12 tagú szerzői munkaközösség és 9 munkatársuk 270 folyóiratot nézett át és 1250 szerzőnek 4400 művét (tanulmányok, könyvek, jelentések, rendeletek) jegyezte fel. Ezt az anyagot háromtagú szerkesztő bizottság (BENDEFY László, HOMORÓDI Lajos és RAUM Frigyes) lektorálta és rendezte könyvvé. Külön meg kell említenünk BENDEFY László munkáját, a könyv értékét nem kis mértékben növelő 3400 annotáció javarészén az ő stílusát érezzük.

A bibliográfiakészítés idegen terület tollforgató geodétáinknak, mert ilyen jellegű könyvészeti mű, magyar nyelven eddig még nem készült. Sok fejtöréstől szabadította meg őket, sok helyen zökkentette helyes kerékvágásba munkájukat az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársainak önzetlen segítsége.

A könyv 32 szakcsoportban tárja elénk anyagát:
01. Bibliográfiák
02. Régi magyar geodéziai irodalom
03. Tan- és kézikönyvek

04. Számítási segédeszközök
05. Geodéziai szervek és munkálataik
06. Földmérési törvények, utasítások, rendeletek
07. Geodéziai kiképzés
08. Életrajzok, munkásságméltatás, nekrológok
09. A geodézia története
10. Hibaelmélet, kiegyenlítő számítás
11. Elméleti geodézia
12. Földrajzi helymeghatározás
13. Földi vetületek, vetületi átszámítások
14. Geodéziai műszerek, eszközök
15. Hosszmérés
16. Szögmérés
17. Háromszögelés
18. Sokszögelés
19. Szintezés
20. Trigonometriai és barométeres magasságmérés
21. Részletes felmérés
22. Városmérés
23. Országhatár felmérése
24. Területszámítás
25. Földnyilvántartás
26. Ipari geodézia
27. Bányászati felmérések
28. Erdészeti felmérések
29. Fotogrammetria
30. Térképezés, térképsokszorosítás
31. Egyéb
32. Magyarországi geodéziai folyóiratok

A csoportosítás jó, csupán egy hibája van: nem azonos az egyetemes tizedes osztályozással. Mentsége, hogy mikor ez az egyéni beosztás megszületett, az ETO geodéziai része még vajúdott. (Az ETO-ban az 526 jelű alcsoport jutott a geodéziának, felosztása azonban nem elégítette ki az igényeket. Ebből sok zavar támadt, így pl. a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió kiadásában folyamatosan megjelenő *Bibliographie Géodésique Internationale* köteteiben az 526.1 és 526.89 közötti számjelzéseket használta, vagyis az ETO-ban a működési körének kijelölt részt; ezen a számközön belül azonban jelzései nem egyeznek az ETO jelzéseivel. A kérdést csak 1961-ben sikerült rendezni: a geodézia az 528 jelű alosztást kapta meg, és ezen belül teljesen új csoportosítás készült.) A hibát szépséghibává enyhíti az a körülmény, hogy a szakcsoportok címe és tartalmi magyarázata, valamint előszava, bevezetése és rövidítéseinek jegyzéke hatnyelvű (magyar, angol, francia, német, spanyol és orosz).

A bibliográfiát betűsoros névmutató zárja be.

A gondos szedés és a tetszetős külső a Szegedi Nyomda Vállalat dolgozóit dicséri.

Sajnos e könyvből csupán 1600 példányt nyomtak, bár tartalma sohasem avul el. A „sajnos" szóval fogadtatásának és értékének legtárgyilagosabb jellemzőjére is utalunk, arra, hogy a megjelenését követő harmadik héten már csak 50 példánya várt vásárlóra. E sorok írásának idejéig bizonyára már ezeknek is akadt gazdája.

Hasonló sikert kívánunk a nagy érdeklődéssel várt második kötetnek is.

REGŐCZI EMIL

Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok

1964 folyamán néhány olyan kézikönyv jelent meg az Unesco kiadásában, amelyek fontos segédeszközei lehetnek a magyar dokumentációs intézmények tájékoztatómunkájának. Első helyen az Unesco saját kiadványkatalógusát említjük *(Catalogue général des publications de l'Unesco et des publications parues sous les auspices de l' Unesco. 1946—1959. General catalogue of Unesco publications and Unesco sponsored publications 1946—1959.* Paris, 1962. 217 l.). Ez még 1962-ben jelent meg, de az 1960—1963. évi anyagot közlő pótkötetet *(Catalogue général . . . Supplément 1960—1963.* Paris, 1964. 131 l.) 1964-ben bocsátották ki. Ilyenformán kezünkben van az Unesco összes kiadványainak a teljes bibliográfiája a világszervezet megalapításától kezdve 1963 végéig. Minthogy a szervezet mindig igen élénk kiadói tevékenységet fejtett ki, a kiadványok nagy tömegében pedig egyre nehezebb volt a kiigazodás, a bibliográfia valóban fontos hiány pótlását jelentette. Mindkét kötet az Unesco hivatalos szerveinek kiadványanyaga után az Unesco által kibocsátott vagy más kiadóknál az Unesco támogatásával megjelentetett szakanyagot sorolja fel az ETO szakcsoportjai szerint, és figyelembe veszi a különféle nyelveken megjelent tételeket is. A fő anyaghoz, amely a két kötetben összesen 4025 bibliográfiai tételből áll, további jegyzékek kapcsolódnak: az új olvasórétegek számára kibocsátott egyszerű olvasmányok, a rövidfilmek és diapozitívok, a pótkötetben pedig az Unesco folyóiratok jegyzékei.

1964-ben első ízben jelent meg az Unesco statisztikai évkönyve *(Unesco. Statistical yearbook. Annuaire statistique, 1963.* Paris, 1964. 472 l.). Ez a terjedelmes kötet a *Basic facts and figures — Faits et chiffres* című eddig általában kétévenként kibocsátott kultúrstatisztikai összeállítást pótolja, és amazoknál sokkal részletesebb áttekintést nyújt az egész világ kulturális helyzetéről statisztikai táblázatokban. Az egyes országok népességére és az analfabétizmus helyzetére vonatkozó táblázatok után következnek az oktatási és népművelési helyzet sokoldalú, részletesen bontott táblázatai, majd a könyvtárak és múzeumok számára, állományára és forgalmára vonatkozó táblázatok sorakoznak. A korábbi statisztikai felmérésekhez hasonlóan ez az évkönyv is négy könyvtártípus adatait közli: nemzeti, egyetemi, szak- és közművelődési könyvtárak. Végül a folyóiratok és újságok termelési és forgalmi adatait, a papírfogyasztás meg-

oszlását, a mozik, a filmgyártás, a rádió és televízió adó- és vevőkészülékek statisztikáját közli a kézikönyv, valamennyit kb. 110 tagállamra bontva. Ha a közölt adatok sokfelé nyilvánvalóan hiányosak vagy részben elavultak is, és ha a különbözőképpen értelmezett fogalmak miatt a statisztikák csak fenntartással hasonlíthatók is össze, a kézikönyv mégis tájékoztatásokat nyújt a kultúra bármely területén dolgozó szakemberek számára.

Ugyancsak 1964-ben jelent meg a nemzetközi kiadványcsere kézikönyvének 3. kiadása. *(Handbook on the international exchange of publications. Manuel des échanges internationaux de publications. Manuel del canje internacional de publicaciones. Rukovodsztvo po mezsdunarodnomu obmenu izdanijami.* Paris, 1964. 767 l.). Az első kiadás 1950-ben, a 2. 1955-ben jelent meg, és minthogy már az utóbbi is elavult, az érdeklődés újabb kiadást kívánt meg, amelynek szerkesztésével az Unesco ismét G. von Busse asszonyt (Bad Godesberg) bízta meg. Az új kötet a bevezető részben elemzést nyújt a kiadványcsere fogalmáról, a csere szükségességéről, fajtáiról és lebonyolításának módjairól, mindehhez hasznos tanácsokat is ad, és csatolja a kiadványcserét szabályozó legfontosabb nemzetközi egyezmények szövegét. A kötet lényege azonban a 2. rész, a címtár, amely előbb a nemzetközi szervezetek, majd 126 állam, illetve terület mintegy 5000 cserére felajánlott kiadványát sorolja fel a kibocsátó tudományos intézmények címe mögött, országok és azokon belül a kötet sajátos szakrendjében. Az egyes államok fejezeteit a központi bibliográfiai szervekre és a nemzeti bibliográfiákra vonatkozó tudnivalók és címek vezetik be. Bár a tagállamok lassú adatszolgáltatása miatt a kötet késett, és így adatai részben már kiigazításokra szorulnak, nem kétséges, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatteremtésnek így is szinte nélkülözhetetlen segédeszköze. A kötet első ízben jelent meg orosz nyelven is.

Végül hírt adunk a fordítások nemzetközi kézikönyvsorozatának legújabb kötetéről. *(Index Translationum. Répertoire international des traductions. International bibliography of translations. Vol. 15.* Paris, 1964. 757 l.) Ez az új kötet az eddigi módon felsorolja az Unesco tagállamaiban 1963 folyamán megjelent fordításokat, és ezeket az ETO főosztályok szerint rendezi. Az egyes tételeknél megtaláljuk az eredeti címet is. A kötet összesen 32 787 tételt közöl, valamivel kevesebbet, mint a 14. kötet.

Gombocz István

Van Eeno, Romain — Vermeersch, Arthur: Bibliografisch repertorium van de Belgische pers 1789—1914. Louvain — Paris, 1962, Nauwelaerts. 87 l. (Interuniversitair Centrum voor Heedendaagsche Geschiedenis. Bijdragen 23.)

A szerzők a bevezetésben megmondják, hogy a modern történeti kutatások összefogását célzó neves belgiumi intézet kiadványai között megjelent kis könyvüket indító munkaeszköznek szánják Belgium sajtótörténetének feldolgozásához. Három főrészre oszlik: az *első* sajtóbibliográfiákat, repertóriumokat, évkönyveket tartalmaz, és két csoportban mutatja be egyrészt az összefoglaló, másrészt a kurrens kiadványokat; a *második* kizárólag a sajtóval foglalkozó munkákat sorolja fel két csoportban: előbb az általános, az egész országra vonatkozó műveket, utána földrajzi beosztásban az egyes tartományokra, illetve helységekre vonatkozókat; a *harmadik* főrész végül a nem kizárólag sajtóval foglalkozó műveket regisztrálja két csoportban: *a)* általános, *b)* pártok szerinti osztásban. Az utolsó főrész természetesen a legvitathatóbb, s erre vonatkoztatható leginkább a szerzők bevezetőjében tett fenntartás a teljességgel kapcsolatban: hiszen nagyon nehezen megindokolható, hogy egy általános történelmi műből — vagy éppen cikkből, mert az összeállítók gondos munkája a cikkekre is kiterjed az önálló művek mellett — mi az, amit a sajtótörténész használhat vagy éppen használnia kell. A belga sajtó történetírói mellett mégis jó szolgálatot tehet a kis összeállítás, mint *minta* is: egy-egy ország sajtótörténeti bibliográfiája máig is „hiánycikk" a könyvészeti irodalomban. A nemzetközi történettudományi bizottság 1934-ben kezdeményezte ilyen bibliográfiák elkészítését, de — tudtunkkal — eddig eredmény nélkül. Az előttünk fekvő belga kiadvány erre a régi kötelezettségre figyelmeztet és az egyetlen kifogás, amelyet ellene tehetünk az, hogy éppen az utolsó, legérdekesebb félévszázadra nem terjed ki.

D. B.

A tudományos tájékoztatás tapasztalatcseréje. Hazai könyvtárainkban (tájékoztató intézményeinkben) számos olyan *eljárást, módszert* alkalmaznak, amelyek más hasonló intézmények számára is hasznosak volnának.

A Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Munkabizottsága felkéri ezért a *könyvtárosokat (dokumentalistákat)*, hogy ezeket az eljárásokat röviden foglalják írásba, és küldjék meg a Könyvtártudományi és Módszertani Központba (Bp. VIII. Múzeum u. 3.).

A közlésre alkalmas tapasztalatokról ½—3 gépelt lapon az alábbiakat kérjük közölni:

— az új eljárás (vizsgálat, munkaegyszerűsítés stb.) lényege,
— körülményei,
— eredménye (pozitív és negatív),
— részletesebb adatok honnan szerezhetők (személy, munkahely, publikálásra került-e és hol).

A szerző által közölhető már publikált eljárás is.

A terjesztésre alkalmas tapasztalatokat — köztük a legjobb öt közlést kiemelten — a Munkabizottság *díjazza*. Az elbírálás különös figyelemmel lesz a *gazdaságosságot és hatékonyságot* előmozdító eljárásokra.

A Tudományos és Szakkönyvtárak Módszertani Munkabizottsága

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. I. 15. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 9,1 (A5) ív

65.60134 Akadémiai Nyomda, Budapest—Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Kőhalmi Béla: Húsz évvel a felszabadulás után 97
Casamassima, Emanuele: A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések — Note e osservazioni su alcuni copisti dei codici Corviniani 100
Hervay Ferenc: L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine — Fülöp mester nagyszebeni nyomdája és az első román nyelvű könyvek 119

KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon — Walsh, James E.: Eine gedruckte Selbstbibliographie von Johannes Sambucus 128
Borzsák István: Ein Copernicus-Exemplar aus der Bibliothek des Joannes Sambucus in Debrecen 133
Wix Györgyné: Néhány adalék a kismartoni nyomda történetéhez 138
Kókay György: Göttinga és a magyar újságírás kezdetei 141
Csatkai Endre: Könyvesboltok és kuruzslószerek 150
Schweitzer József: Az első pécsi héber nyomtatvány 150
Dörnyei Sándor: Mikszáth-írás — táncrenden 152
Silfen János: A Bécsi Magyar Kiadó 154

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Jakó Zsigmond: Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez 159
Kovách Zoltán: Mossóczy Zakariás nyitrai püspök esztergomi breviáriuma 164
Jenei Ferenc: A XVII. századi magyar könyvillusztráció történetéhez..... 167
Herepei János: Egy 1701-ben nyomtatott könyv bekötése helyének meghatározása 167

FIGYELŐ

Keresztury Dezső: Bóka László 1910—1964 171
Rózsa György: In memoriam dr. Weger Imre (1915—1965)..... 172
Kozocsa Sándor: Arady Kálmán (1893—1964) 173
Nagykönyvtáraink jelentősebb új szerzeményei 174
Kőhalmi Béla: A „Magyar Könyvészet" új korszaka elé..... 177
Rózsa György: Tervezési törekvések a tudományos könyvtárügyben Nyugaton 182
Rózsa György: Tudományos könyvtárügyünket érintő két statisztikai kiadványról 184
Bendefy László: Könyvtárak és térképtárak a népgazdaság szolgálatában 185

SZEMLE

Isztorija Biblioteki Akademii Nauk SzSzSzR 1714—1964 (Ism. *Bántai Vilmosné)* ... 190
Irwin, Raymond: The heritage of the English library (Ism. *Wix Györgyné)* 192
Knipping, Franz: Pressmonopole — Monopolpresse (Ism. *D. B.)* 193
Lengyel Géza: Magyar újságmágnások (Ism. *Da.)* 193
Kapr, Albert: Buchgestaltung (Ism. *Dörnyei Sándor)* 195
A kegyes olvasóhoz! (Ism. *Dezsényi Béla)* 196
Markovits Györgyi: Üldözött költészet (Ism. *Dezsényi Béla)* 196

BIBLIOGRÁFIÁK

Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 (Ism. *Regőczi Emil)* 197
Könyvtári és dokumentációs érdekű új Unesco kiadványok (Ism. *Gombocz István)* .. 198
Van Eeno, Romain—Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (Ism. *D. B.)* 199

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

B. Kőhalmi: Vingt ans après la Libération 97
E. Casamassima: Observations et remarques sur quelques scripteurs des manuscrits corviniens (Avec résumé en italien) 100
F. Hervay: L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine (Texte entier en français) 119

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

G. Borsa — J. E. Walsh: Une autobibliographie imprimée de Joannes Sambucus ... 128
I. Borzsák: L'exemplaire de Tractatus de Copernicus de la bibliothèque de Sambucus retrouvé à Debrecen 133
B. Wix: Contributions à l'histoire de la typographie de Kismarton 138
Gy. Kókay: Goettingue et les débuts de la presse hongroise 141
E. Csatkai: Librairies et orvriétans 150
J. Schweitzer: Le premier livre hébraïque imprimé à Pécs 150
S. Dörnyei: Un écrit de Mikszáth édité sur un carnet de bal 152
J. Silfen: L'Édition Hongroise de Vienne (1920—1925) 154

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

Zs. Jakó: Nouvelles contributions à la biographie de György Hoffgreff, typographe de Kolozsvár 159
Z. Kovách: Le bréviaire d'Esztergom de la bibliothèque de Zakariás Mossóczy, évêque de Nyitra 164
F. Jenei: Contributions à l'histoire de l'illustration du livre du XVIIe siècle ... 167
J. Herepei: Détermination du lieu de la reliure d'un livre imprimé en 1701 167

CHRONIQUE

D. Keresztury: László Bóka 1910—1964 171
G. Rózsa: Im memoriam dr. Imre Weger (1915—1965) 172
S. Kozocsa: Kálmán Arady 1893—1964. 173
Les acquisitions récentes des quatre plus grandes bibliothèques hongroises 174
B. Kőhalmi: Au-devant de la nouvelle époque de la Bibliographie Hongroise (Magyar Könyvészet) 177
Gy. Rózsa: Tendances de planification des bibliothèques scientifiques dans les pays occidentaux 182
Gy. Rózsa: Deux publications de statistique et les bibliothèques scientifiques hongroises 184
L. Bendefy: Bibliothèques et collections géographiques au service de l'économie populaire 185

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Istoriya Biblioteki Akademii Nauk SSSR *(H. Bántai)* 190
Irwin, Raymond: The heritage of the English library *(B. Wix)* 192
Knipping, Franz: Pressmonopole — Monopolpresse *(B. D.)* 193
Lengyel Géza: Magyar újságmágnások *(Da.)* 193
Kapr, Albert: Buchgestaltung *(S. Dörnyei)* 195
A kegyes olvasóhoz ! *(B. Dezsényi)* 196
Markovits Györgyi: Üldözött költészet *(B. Dezsényi)* 196

BIBLIOGRAPHIES

Magyar geodéziai irodalom 1498—1960 *(E, Regőczi)* 197
Récentes publications de l'Unesco servant les bibliothèques et la documentation *(I. Gombocz)* 198
Van Eeno, Romain—Vermeersch, Arthur: Bibliographisch repertorium van de Belgische pers (B. D.) 199

13.592

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1965 3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 3. SZ. 201—296. l. BUDAPEST, 1965. JÚLI.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : HERVAY Ferenc tudományos kutató, KŐHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VITA ZSIGMOND könyvtáros, Aiud, DOROTHEA SASU, a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, Bucureşti, KOMORÓCZY GYÖRGY, a történettudományok kandidátusa, levéltári igazgató, Debrecen, PALATKÁS BÉLA, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtárának munkatársa, MÓRA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, ANTONIN MĚŠŤAN, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, Praha, BREDÁR GYULA, a prágai egyetem előadója, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATHONA GÉZA tudományos kutató, Szekszárd, KENÉZ ERNŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, HORVÁTH TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos főmunkatársa, GÁBOR DÉNES, a Központi Egyetemi Könyvtár munkatársa, Kolozsvár, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, POLZOVICS IVÁN, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NÉMETH BÉLA, az Országos Orvostudományi Könyvtár osztályvezetője, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BOROSY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, GYÖRGY JÓZSEF, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400.

FERENC HERVAY

L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle

I. Jusqu'à nos jours peu de recherches bibliographiques ont été faites en Hongrie sur les anciens livres cyrilliques imprimés en Transylvanie. Károly SZABÓ dans le tome II de son *Régi Magyar Könyvtár*, publié en 1885, ne connaissait que 7 (No 35, 79, 82, 153, 158, 161 et 170) sur 37 cyrilliques vieux-slaves et roumains du XVIe siècle, imprimés en Transylvanie et connus aujourd'hui, mais il n'en a décrit que le dernier, le *Palia* d'après examen direct, quant aux autres six, il a employé des données de seconde main.

En 1890, Antal HODINKA, en résumant la bibliographie de KARATAEV[1] fait connaître dans *Magyar Könyvszemle*[2] 10 cyrilliques vieux-slaves ecclésiastiques du XVIe siècle, imprimés en Transylvanie, dont 7 ne figuraient pas encore chez K. SZABÓ.

En 1903 fut publié le premier tome de la bibliographie roumaine fondamentale de I. BIANU et N. HODOŞ,[3] qui s'occupait des anciens livres roumains. On y trouve — y compris les compléments publiés à la fin du tome — 38 ouvrages du XVIe siècle. Il y en a 29 qui peuvent être considérés comme des imprimés de Transylvanie, le reste comme des imprimés de Valachie. L'un[4] des ouvrages provenant de la Transylvanie doit être refusé à cause des données fausses. Endre VERESS[5] a fait un résumé hongrois des articles de la *BRV.* concernant la Transylvanie. Ce n'est que dans le cas d'un ouvrage du XVIe siècle,[6] qu'il indique des données nouvelles. SZTRIPSZKY[7] a emprunté en 1912 mot-à-mot la description de VERESS. En 1931 les mêmes articles furent publiés par VERESS en partie de nouveau en langue roumaine.[8]

En 1944, le tome IV de la *BRV*, comprenant des compléments et des suppléments, fait connaître encore 12 cyrilliques de Transylvanie du XVIe siècle. J'ai constaté cependant que trois de ces ouvrages sont identiques à ceux décrits déjà sous un autre numéro. Depuis ce temps le nombre des livres

[1] КАРАТАЕВ, И.: Описание славяно-русских книг. Санктпетербург. 1883.

[2] HODINKA A.: *Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ó-szláv nyomtatványok* Magy. Könyvszle. 1890, p. 102—125.

[3] BIANU—HODOŞ: *Bibliografia românească veche 1508—1830*. T. I. Bucureşti, 1909. (Abrégé dans ce qui suit: *BRV.)*

[4] *BRV* t. I No 14.

[5] VERESS E.: *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808)*. Erdélyi Múzeum. 1910, p. 147—157 etc. Tirage à part: Kolozsvár, 1910.

[6] *Ibid.* p. 10—12: *Tâlcul evangeliilor şi Molitvenicŭ rumânesc.*

[7] SZTRIPSZKY H.: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez.* Bp. 1912.

[8] VERESS, A.: *Bibliografia română-ungară*. Vol. I. Bucureşti, 1931.

connus sur notre territoire n'a pas augmenté. BADALIĆ et JUGĂREANU[9] ne puisaient leurs données que dans la *BRV*.

Il est à mentionner encore, dans la littérature étrangère, ŠAFAŘÍK[10] qui a décrit déjà en 1865, avant K. SZABÓ et KARATAEV, 6 cyrilliques de Transylvanie, mais il a cherché leur lieu d'impression pour la plupart en Valachie.

Il y a beaucoup d'études en langue roumaine sur ce sujet. C'est surtout l'activité typographique de CORESI (1556—1583) qui fut souvent décrite, puisque presque les trois quarts des livres roumains et des livres slaves ecclésiastiques destinés aux Roumains furent imprimés dans son atelier.[11]

La rareté des exemplaires rendait la recherche des cyrilliques de Transylvanie extrêmement difficile. La Bibliothèque de l'Académie Roumaine possède la collection la plus complète: sur les 37 ouvrages mentionnés et imprimés en Transylvanie elle garde 22 exemplaires ou fragments. A Brassó (Braşov), Kolozsvár (Cluj), Leningrad et Moscou ne se trouvent que 4—8 exemplaires. En Hongrie ce n'est que la Bibliothèque Nationale Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár = OSzK) qui a des exemplaires de 6 ouvrages.[12] A l'Ouest au-delà de Budapest, aucun exemplaire n'est connu. L'attention des chercheurs roumains a été attirée surtout par les premiers monuments de la langue et de la littérature roumaine, par les 14 livres cyrilliques de XVIe siècle écrits entièrement ou bien en partie en langue roumaine. Une partie importante de ces anciens ouvrages a été publié en fac-similé ou en édition critique.

II. Les premiers livres cyrilliques sortaient en 1491 de l'imprimerie de Fiol SWEYPOLT à Cracovie. Déjà en 1494 paraît aussi dans les régions sud-slaves à Cetinje un ouvrage cyrillique imprimé dans l'atelier du moine MACARIE[13] sur commande de Gjuragj CRNOJEVIĆ. MACARIE se procurait son outillage à Venise, dans l'un des centres de l'art de l'imprimerie au XVIe siècle et probablement il y apprenait aussi le métier de typographe. Après le tournant du siècle nous ne connaissons plus d'imprimés de Cetinje. En 1508 apparaît de nouveau le moine MACARIE en Ungro-Valachie: c'est ainsi que la Valachie

[9] BADALIĆ, J.: *Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke.* Aureliae Aquensis [Baden], 1959. (Dans ce qui suit: *Badalić.)* — JUGĂREANU, V.: *Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke.* Baden, 1959.

[10] ŠAFAŘÍK, P. J.: *Geschichte der südslawischen Literatur.* Bd. III. Prag, 1865, p. 255—280. No 213, 224, 247—250.

[11] Nous trouvons la litérature relative en langue roumaine publiée jusqu'à 1944 sous les articles des tomes I et IV de la *BRV*. Les études publiées récemment sont citées dans la préface de l'édition critique de *Tetraevanghelul tipărit de Coresi* (Bucureşti, 1963) publiée par Florica DIMITRESCU, — dans les études de MOLIN, V.: *Coresi editor şi tipograf* (Biserica Ortodoxă Romînă 1959, p. 307—321) et de PANAITESCU, P.: *Începuturile scrisului în limba Romînă* (Studii şi cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 107—134).

[12] *BRV* t. I No 10, 11, 28, 30; t. IV No 3, 6. La Bibliothèque Nationale Széchényi de Budapest conserve en outre des microfilms de 26 ouvrages. 21 cyrilliques du XVIe siècle sont entrées en possession de la bibliothèque en 1919 comme don par testament de l'excellent bibliophile, Gyula TODORESZKU avec toute sa bibliothèque. Mais il n'y avait parmi eux que cinq cyrilliques du XVIe siècle imprimées en Valachie ou en Transylvanie (*BRV* t. I. No 1, 3, 11, 28, et t. IV. No 6); cf. PHILOBIBLOS [KŐHALMI Béla]: *Todoreszku Gyula dr. gyűjteménye.* Könyvtári Szemle. 1914. p. 175 et AKANTISZ V.: *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára.* Bp. 1922. p. 90.

[13] MACARIE imprimait à Cetinje quatre livres *(Badalić* No 8—9, 11—12).

fut appelée dans ce temps-là. De 1507 à 1512 trois livres vieux-slaves — *Liturgia, Octoih* et *Cetvoroblagovestie*[14] — sortaient de son atelier.

De 1512 à 1544, on ne trouve pas d'imprimerie sur le territoire de la langue roumaine. Dans ce temps-là (1519—1538) les livres liturgiques pour l'église orthodoxe furent imprimés dans l'atelier de Božidar VUKOVIĆ à Venise. La *BRV* t. I No 4 mentionne un *Octoih* prétendument imprimé en 1535 en Ungro-Valachie, que le professeur de théologie MIRONESCU a vu dans le monastère Laura à Athos. Il me paraît très probable qu'il n'a pas bien lu les deux derniers chiffres de l'année: МГ (= 43) au lieu ПГ (= 83). Dans ce cas le livre ne fut pas imprimé en 1535 — selon l'ère byzantine en 7043 — mais il est identique avec l'*Octoih II*, imprimé par CORESI 40 ans plus tard en 7083, c'est-à-dire en 1575. — *Molitvenic*, décrit dans la *BRV* tome IV No 1, n'a pas été fait en Valachie, mais à Venise[15] vers 1538/40.

Il semble que les typographes de l'imprimerie de Božidar VUKOVIĆ se dissipaient entre 1539 et 1544: en 1539 c'est à Gračanica, dans les années entre 1549—1557 c'est dans le monastère de montagne serbe Mileševo qu'une imprimerie fonctionnait. En même temps, c'est-à-dire en 1544, deux imprimeries commencent à travailler sur le territoire de la langue roumaine, à Nagyszeben et à Tîrgoviște.

L'imprimerie de maître PHILIPPE fonctionnait à Nagyszeben de 1544 à peu près jusqu'à 1550.[16] Il est possible, qu'il ait appris lui aussi le métier à Venise. A Tîrgoviște c'est Dimitrij LIUBAVIĆ, le petit fils de Božidar VUKOVIĆ qui dirigait l'imprimerie entre 1544 et 1547.[17] Le moine MOISI qui imprimait en 1536 et en 1538 à Venise,[18] y travaillait aussi.

III. Les types cyrilliques de Tîrgoviște employés par LIUBAVIĆ ont été empruntés 10 ans plus tard par OPREA logofăt (clerc) et par le diacre CORESI. Ils ont commencé leur activité probablement à Brassó, où ils pouvaient recevoir du papier. Entre le 12 juin 1556 et le 14 janvier 1557 c'est ici qu'un *Octoih*[19] fut imprimé. De son épilogue nous apprenons, que le livre fut imprimé sur la commande du juge de Brassó, Johann BENKNER. Qu'est -ce qui pouvait pousser le luthérien BENKNER à éditer un livre liturgique orthodoxe? BENKNER était le propriétaire du moulin à papier de Brassó[20] qui existait dès 1546; il avait donc un grand intérêt matériel à ce que l'édition des livres se développât. L'imprimerie célèbre de HONTERUS à Brassó était dirigée après la mort de son fondateur par Valentin WAGNER. En 1556, quand l'impression de l'*Octoih* a été commencée, WAGNER était peut-être déjà malade, et il mourut le 2 septembre 1557.

[14] *BRV* t. I No 1—3. Selon GRECU, A.: *Contribuții la începuturile tipografiei slave in Țara Românească* (Studii și cercetări de bibliologie. I. 1955, p. 233—238) ces trois livres ne furent pas imprimés dans la capitale de la Valachie, Tîrgoviște, mais dans le monastère Snagov près București. — Cf. aussi PANAITESCU: *Liturghierul lui Macarie și începuturile tipografiei în Țările Române* (București, 1961.).

[15] Cf. *Badalić* No 47.

[16] Sur maître PHILIPPE cf. mon étude publiée dans le numéro précédant du *Magy. Könyvszle.* 1965, p. 119—127.

[17] Cf. *BRV* t. I No 6—8; ibid. p. 514 No 7—8 et t. IV p. 167—169.

[18] *Badalić* No 40 et 45.

[19] *BRV* t. IV p. 3—6 No 3. József FAZAKAS rendait compte de l'exemplaire de la Bibl. Nat. Széchényi: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959, p. 19—20.

[20] JAKÓ Zs.: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata.* Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia, fasc. 2 (1962) p. 62.

BENKNER craignait à juste titre que son papier ne trouvât assez de consommateurs et c'est pourquoi il faisait venir OPREA et CORESI à Brassó. Le déménagement des petites imprimeries n'était pas rare à ce siècle. Il y en a beaucoup d'exemples aussi dans notre pays: Rudolf HOFFHALTER, Gál HUSZÁR, MANTSKOVIT et MANLIUS, typographes de Hongrie ne travaillaient pas longtemps dans le même lieu. Le déménagement entre Tîrgoviște et Brassó même trois fois ne pouvait être un événement très rare. Il peut être expliqué aussi par un changement de la domination turque.

Un semestre après la publication de l'*Octoih* à Brassó, CORESI imprimait déjà indépendamment à Tîrgoviște du 8 juillet 1557 au 30 juillet 1558 un *Triod Perticostar*[21] richement illustré par des gravures sur bois, imprimé à l'aide de caractères employés aussi à Brassó et en collaboration de 10 apprentis. C'est en même temps le dernier imprimé roumain de Tîrgoviște du XVIe siècle. Après quelques années, la tyrannie turque fait taire pour longtemps toutes les imprimeries dans les Balkans. Le lieu d'impression des livres roumains et vieux-slaves ecclésiastiques de rédaction médio-bulgare du XVIe siècle doit être cherché après 1558 en Transylvanie. Pendant 3 décades, l'imprimerie de CORESI y était la plus importante.

IV. Nous ne savons guère davantage du personnage de CORESI que ce qu'il dit de lui-même dans les épilogues de ses livres. Les chercheurs roumains avaient fait beaucoup d'hypothèses sur son origine.[22] Selon les uns il est un Grecque d'origine de l'île de Chios. Un autre avis prétend qu'il soit venu de Venise ou bien qu'il appartienne à la parenté de CORESI grammaticus, mentionné dans les documents entre 1527 et 1544 et à la parenté de CORESI logofătul qui écrivait à Bucarest en 1568. Dans nos jours, TEODORESCU[23] le prend pour simple fils du peuple qui provient de l'inconnu avec son talent et disparaît inconnu; nous n'avons aucune donnée certaine sur l'année de sa mort. Son nom figure pour la première fois dans le livre qu'il imprimait avec OPREA à Brassó en 1556—57 (cf. le No 4 du tableau ci-après). Dans l'épilogue de son *Tetraévangile* publié en 1561 il se dit d'origine de Tîrgoviște. Nous lisons son nom pour la dernière fois dans la préface de l'*Evanghelie cu învățătură*, imprimé aussi à Brassó en 1581. Son fils ȘERBAN imprimait deux livres, l'un en 1582 et l'autre en 1588. De là nous pouvons présumer que CORESI soit mort en 1581 ou 1582, mais son nom figurait peut-être encore une fois dans un *Cetvoroblagovestie*[24] publié prétendument en 1583, dont l'exemplaire unique fut conservé dans le monastère Chilandar d'Athos.

Son atelier n'était pas la dépendance de l'imprimerie de HONTER, comme on le prétendait parfois.[25] Dans ses livres et dans leurs épilogues rien ne montre qu'il ait travaillé dans l'atelier de quelqu'un. Dans l'épilogue il énumère souvent ses collaborateurs ou bien il mentionne le nombre de ses apprentis avec qui il travaillait. Dans ses publications on ne trouve aucune influence saxonne, aucun caractère latin ou aucun ornement employé dans l'imprimerie de HON-

[21] *BRV* t. I No 9, p. 31—43 et p. 516—517; ibid. t. IV p. 167—169.

[22] Ces hypothèses sont résumées par DIMITRESCU, Fl.: *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*. București, 1963. p. 7—8.

[23] TEODORESCU, B.: *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura românească*. Biserica Ortodoxă Română. 1959, p. 287—306.

[24] Sava CHILANDAREC: *Rukopisy a starotisky Chilandarské*. Věstník královské české společnosti náuk. 1896, t. VI p. 84.

[25] P. e. GULYÁS P.: *A könyv sorsa Magyarországon*. Budapest, 1961, t. II p. 22.

TER. Il avait son atelier qui lui appartenait, mais il imprimait les livres surtout sur commande. Les bourgeois qui disposaient des capitaux et du papier lui donnaient des commandes. Outre ses ouvrages ce n'est qu'en 2 documents que CORESI est mentionné. Nous y revenons plus bas.

V. Du milieu de 1558 jusqu'au milieu de 1560 nous ne possédons pas des données sur CORESI, mais des imprimés des années suivantes il est à présumer qu'il ait déménagé en ce temps-là définitivement de Tîrgoviște à Brassó sur l'invitation du juge de Brassó, Johann BENKNER. Il renouvelait son outillage d'imprimerie, il se procurait une nouvelle collection de caractères typographiques et il cherchait des ouvrages qu'il pût utiliser pour l'édition en langue roumaine dans les années suivantes. Dès 1559 il accomplit les commandes de Johann BENKNER, propriétaire du moulin à papier. Les premiers livres roumains paraissent dans le service de la réformation luthérienne: en 1561 le *Tetraevanghelul* roumain et *l'Întrebarea creștinească* (Catéchisme roumain),[26] en 1563 la traduction roumaine de l'*Apostol*, c'est-à-dire des *Actes* et des *Lettres des apôtres*. Ces livres ne prennent pas position contre l'orthodoxie, mais l'introduction de la langue nationale dans la vie ecclésiastique et la sentence du catéchisme que «nous nous justifions par la foi véritable»[27] montrent sans doute un programme de la réformation. Dans l'intérêt du profit, BENKNER ne refusait pas l'édition des livres vieux-slaves ecclésiastiques, la langue desquels n'était pas compris par les masses roumaines et ainsi ils contredisaient à l'une des tendances fondamentales de la réformation. En 1557 l'*Octoih* et en 1562 et en 1565 *Cetvoroblagovestie* furent imprimés sans aucun doute sur la commande de BENKNER qui pouvait bien vendre ces livres outre la Transylvanie aussi en Valachie et en Moldavie.

VI. CORESI imprimait en langue roumaine probablement après la mort de BENKNER, après le 11 juillet 1565, aux frais de Miklós FORRÓ, gentilhomme hongrois, des explications de l'évangile et une petite agende[28] d'esprit calviniste. C'est sans doute son livre le plus intéressant. La littérature roumaine ne s'occupait guère de ces explications de l'évangile. La cause en était qu'un seul exemplaire mutilé fut connu,[29] d'autre part qu'elle comprend des prédications bien fortes contre l'orthodoxie. La première partie (248 feuillets) comprend 59 péricopes d'évangile et les postilles y-jointes. Elles ont été analysées à fond par István JUHÁSZ. Il en résulte que CORESI travaillait ben décidément pour la réformation.[30] Dans la prédication 53 nous pouvons iire par exemple: «Ne prie pas aux saints morts, n'aie pas confiance en ton

[26] Dans la préface du deuxième catéchisme CORESI fait déjà mention de la traduction roumaine des évangéliaires. Dans l'édition critique de CRĂCIUN: *Catechismul Romanesc* . . . Sibiu, 1945/46, p. 41—42 et 63.

[27] Q.: Si Dieu ne donnait pas les dix commandements pour nous justifier par eux, par quoi nous nous justifierons? R.: Par la foi juste. Q.: Que nous enseigne la foi juste? R.: C'est l'évangile. I. JUHÁSZ: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. p. 44. (Dans ce qui suit: *Juhász.)*

[28] *BRV* t. I. No 13, p. 51—52 et 516—526; ibid. t. IV p. 170—171. *Juhász* p. 49—75.

[29] L'exemplaire, gardé autre fois à Balázsfalva (Blaj) se trouve aujourd'hui probablement à Kolozsvár, dans une bibliothèque filiale de l'Académie Roumaine.

[30] PANAITESCU, P.: *Începuturile scrisului în limba Română*. Studii și cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 122—124. — s'efforce de défendre l'orthodoxie de CORESI et de contester le mérite de ses livres en langue roumaine à la réformation.

état religieux, ni en ton jeûne, ni en cérémonie, ni en code établi par les hommes».[31] Dans la prédication 10: «Apprend donc mon frère de ne pas attendre de la légalité et de la justice des grands hommes, tels que des patriarches, des papes, des métropolites, des archévêques» — et dans la prédication 15: «Dans le temps du Jésus-Christ tels étaient les scribes et les pharisiens, dans nos jours tels sont les vladicas, les archévêques, les abbés, les moines, les prêtres et leurs pareils qui sont aveugles dans leur esprit et ne connaissent pas en quoi consiste le salut de l'âme . . . ils mettent leur espoir dans les cérémonies des prêtres et dans des néants».[32] Nous citons enfin de la prédication 48: «Le pape de Rome a commis un grand péché . . . quand il s'est élévé au-dessus de tout le monde et il a foulé aux pieds tous les empereurs, tous les rois et princes du monde . . . Le patriarche Jean de Constantinople a commis aussi un grand péché, quand il a disputé du pouvoir et de la grandeur avec le pape».[33]

On peut imaginer quelle était l'opinion des orthodoxes fidèles sur cette édition de CORESI. Le livre suit un systhème du péricope byzantin et il commence par le temps des Pâques, mais les prédications sont d'esprit protestant. Il est encore tout-à-fait problématique, qui était l'auteur des prédications, et ses sources sont aussi inconnues.

La deuxième partie du livre (14 feuillets), conservée en fragment, est une traduction roumaine abrégée de l'*Agende* hongroise de HELTAI,[34] publiée à Kolozsvár en 1559.

Dans l'épilogue conservé en fragment de la première partie le nom de CORESI ne figure pas, mais il est sans doute l'imprimeur, car on y peut lire, « . . . c'est pourquoi j'ai fait sortir les quatres évangiles et les Actes des Apôtres en langue roumaine».[35]

L'année de la publication du livre est hypothétique. Sur Miklós FORRÓ, le mécène du livre, le dernier document que nous possédions est de 1564, mais le papier, provenant du moulin établi par Caspar HELTAI à Kolozsvár (Cluj), montre des filigranes, qui figurent pour la première fois dans les livres publiès en 1567. Des données nouvelles sur Miklós FORRÓ rendront peut-être possible une définition plus exacte.

VII. Dans ce temps-là commence la réformation plus étendue des Roumains. La diète de Nagyszeben le 30 novembre 1566 rend obligatoire et ordonne la propagation de la parole divine aussi en langue roumaine, et elle confirme la validité de l'évêché de György SZENTGYÖRGYI, premier évêque protestant de Transylvanie, nommé évêque par le prince János ZSIGMOND.[36] L'évêque écrit dans sa lettre du 14 janvier 1568, datée de Tövis:[37] «A brassayak három esztendeie, hogy oláh praedicatort tartanak kereztyéneket my discipulusunkat», (c'est-à-dire «il y a trois ans que les habitants de Brassó ont un prédicateur roumain, un crétien, notre disciple»). En 1569 Pál TORDASI fut nommé évêque des Roumains réformés de Transylvanie par le prince János ZSIGMOND. TORDASI réunit les pasteurs roumains en 1569 à Nagyenyed, et au

[31] *Juhász* p. 51.
[32] *Juhász* p. 58—59.
[33] *Juhász* p. 59.
[34] SZABÓ K.: *Régi magyar könyvtár*. t. II No 37.
[35] *Juhász* p. 50.
[36] *Juhász* p. 78. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. t. II. Bp. 1876, p. 326—327.
[37] Documente privitoare la *Istoria Romanilor culese* de E. de HURMUZAKI t. XV/1. Bucureşti. 1900, p. 627. (Dans ce qui suit: *Hurmuzaki.)*

premier jour de 1571 sur l'ordre du roi à Kolozsvár et il rend obligatoire l'emploi de la langue roumaine dans l'office divin. Dans son appel aux habitants de Beszterce,[38] il demande que les pasteurs roumains apportent de l'argent pour les livres roumains: le *Soltar* (Psautier) coûte 1 florin, la *Liturgie* 32 deniers. CORESI a terminé en effet l'impression du premier psautier roumain le 27 mai 1570[39] et il est probable que dans la même année soit sortie de son atelier la

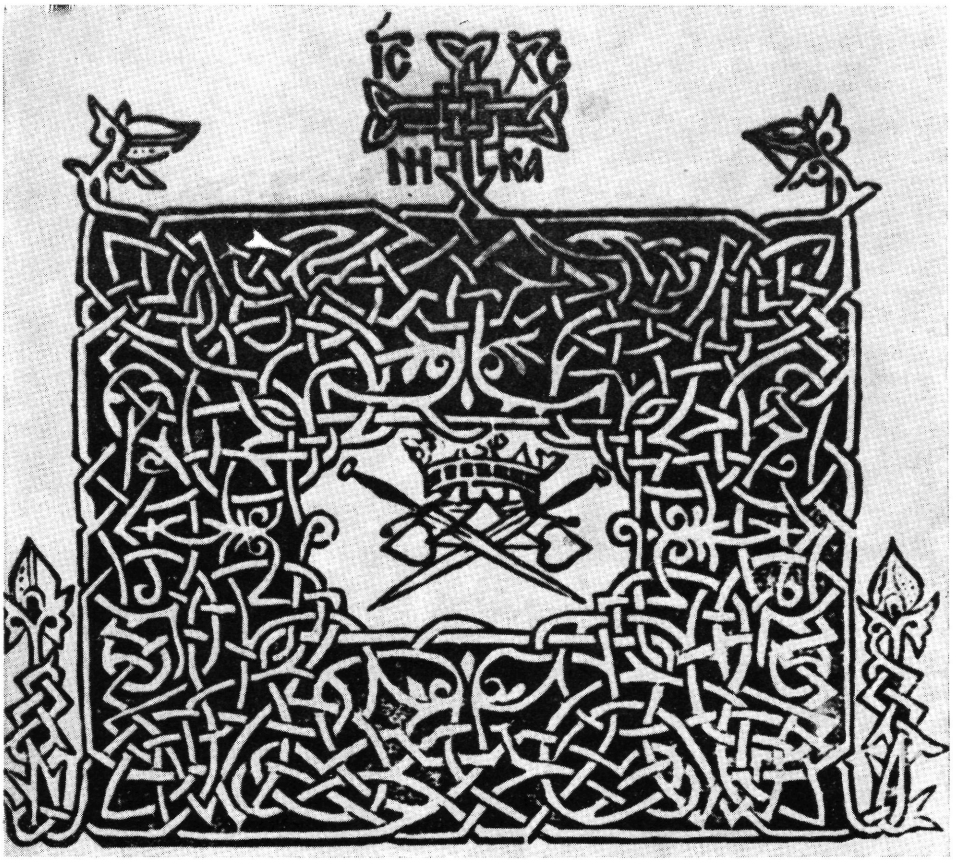

Les armoiries de Nagyszeben dans l'évangéliaire de 1546 du maître PHILIPPE

Liturgie roumaine.[40] István JUHÁSZ[41] a attiré l'attention pour la première fois sur le fait, que la visite de »walachischer Bischoff« dans Brassó le 13 et 14 janvier et le 1 septembre 1570 peut être en rapport étroit avec l'impression de ces livres.

[38] *Hurmuzaki* t. XV/1 p. 645.
[39] *BRV* t. I No 16. p. 54—56 et t. IV p. 171.
[40] *BRV* t. IV No 9, p. 12.
[41] *Juhász* p. 85. Cf. *Hurmuzaki* t. XI p. 807.

On peut expliquer par l'indécision religieuse caractérisant la deuxième partie du XVIe siècle que CORESI — qui avait imprimé avec un grand enthousiasme avant quelques années des prédications condamnant les cérémonies[42] — publiait un peu plus tard la traduction roumaine de la cérémonie byzantine

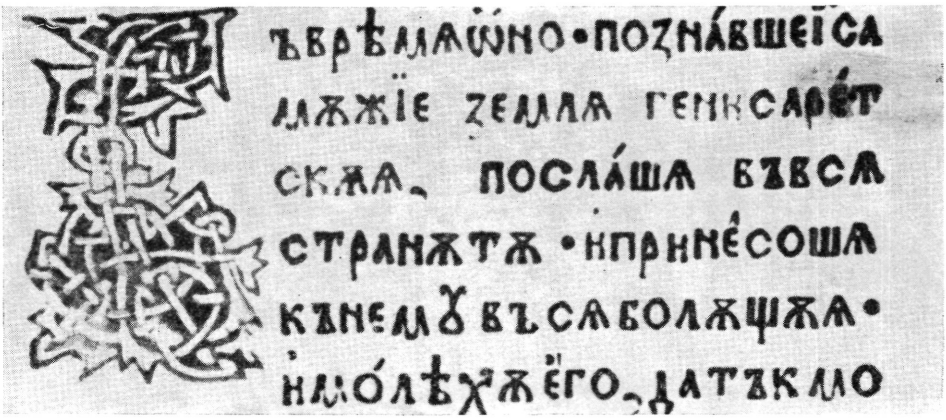

Type S. *Cetvoroblagovestie*. Sibiu, 1546, PHILIPPE

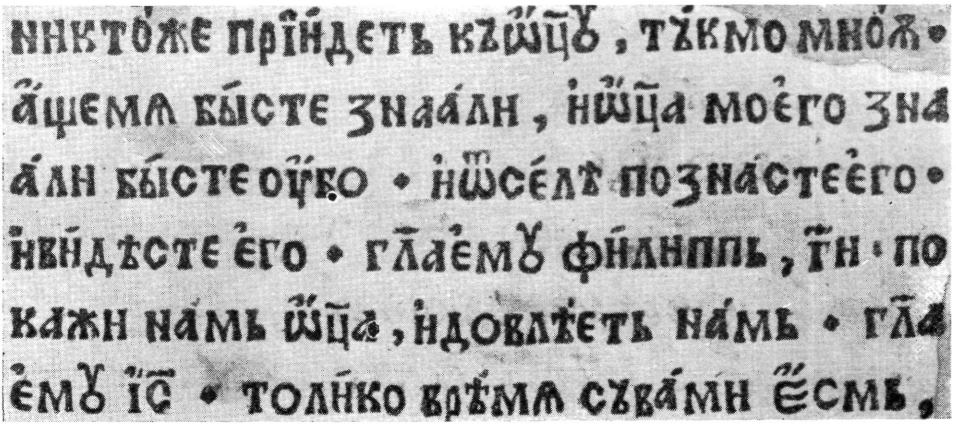

Type I. *Cetvoroblagovestie*. Braşov, 1562, CORESI i TUDOR

de la messe. Il est également difficile de placer dans son activité déployée pour la réformation le *Sbornik* slave ecclésiastique, publié à la fin de 1569 (No 12) qui contient la liturgie des fêtes des saints. Le nom de CORESI y figure dans l'épilogue, mais il lui semblait plus raisonnable de passer sous silence le lieu d'impression. L'orthodoxie était alors dans l'illégalité en Transylvanie, elle n'avait pas d'évêque, et CORESI ne pouvait vendre son livre que hors de Transylvanie. C'est pourquoi dans son épilogue il n'y a aucun rapport transylvanien.

[42] «J'ai trouvé l'explication des évangiles pour chaque dimanche de l'année . . . et après avoir lu je l'examinais bien et . . . elles me plaisent beaucoup.» *Juhász* p. 30.

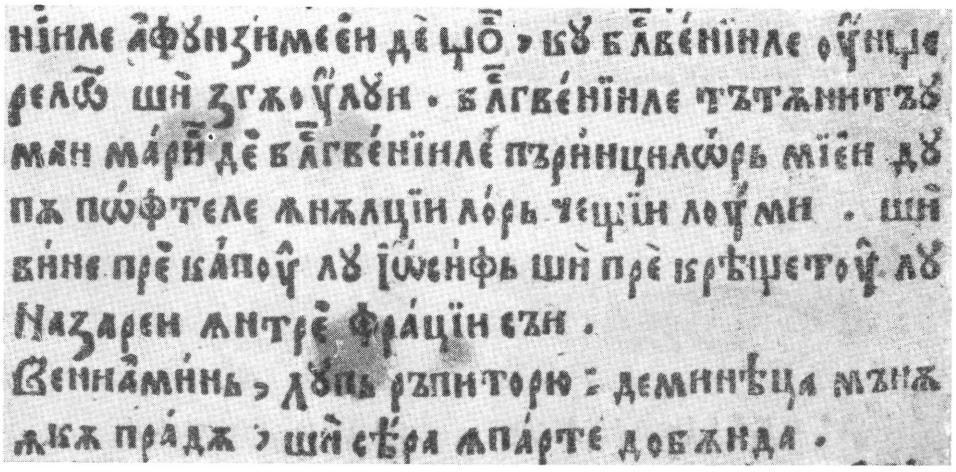

Type II. *Palia*. Orăştie, 1582, ŞERBAN şi MARIEN

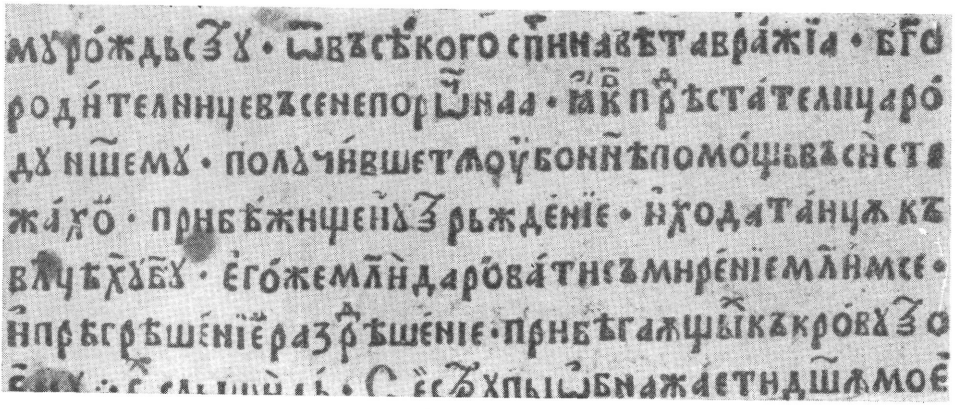

Type III. *Octoih*. Braşov, 1557, OPREA i CORESI

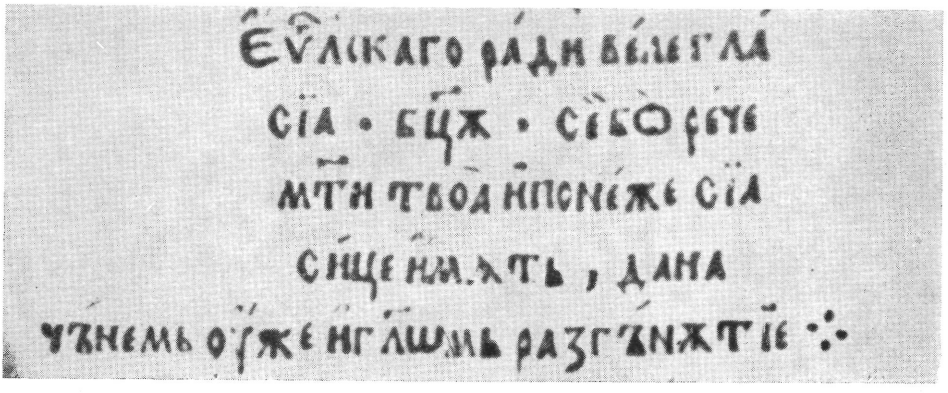

Type problématique. *Cetvoroblagovestie* ('ieromonah LAURENTIE)

Tableau des livres cyrilliques du XVIe siècle imprimés en Valachie et en Transylvanie

No	No de BRV	Ouvrage	Langue	Lieu	Commencement et terminaison de l'impression	Typographe	Feuilles	Type	Nombre des lignes
—	1	*Liturgia*	Sl	[Tr]	1507 XI 10	MACARIE	4° 128	V	15
—	2	*Octoih*	Sl	[Tr]	1510 VIII 26	MACARIE	4° 200	V	12
—	3	*Cetvorobl.*	Sl	[Tr]	1512 VI 25	MACARIE	2° 290	V	20
1	5	*Intrebare*	R	[Si]	1544	PHILIP	? ?	[S]	?
—	6	*Molitvenic*	Sl	Tr	1545[1] I 10	MOISI	2° 298	III	22
2	2*	*Cetvorobl.*	Sl	[—Si]	1546[1] VI 22	PHILIP	2° 292	S	21/22
—	7/8	*Apostol*	Sl	Tr	1546 VIII 18 — 1547[1] III 18	DIMITRIE+OPREA	2° 268	III	22/23
3	25	*Cetvorobl.*	Sl/R	[mSi]	[1547/50]	[PHILIP]	2° 128+?	S	23
4	3*	*Octoih*	Sl	Br	1556 VI 12 — 1557 I 14	OPREA+CORESI	2° 166	III	28
—	9	*Triod-Pent.*	Sl	Tr	1557 VII 8 — 1558 VII 30	CORESI+10	2° 364	III	30
5	10	*Tetraev.*	R	Br	1560 V 3 — 1561 I 30	CORESI+TUDOR	2° 254	I	24
6	4*	*Intrebare*	R	[—Br]	1561	[CORESI+TUDOR]	4° ?+12	I	15
7	11	*Cetvorobl.*	Sl	Br	1562 III 24 — 1562 X 13	CORESI+TUDOR	2° 244	I	24
8	12	*Apostol*	R	[mBr]	[1563?]	CORESI	2° 320	I	21/24
9	5*	*Cetvorobl.*	Sl	Br	1564 XII 19 — 1565 IX 2	CALIN+4	2° 244	I	24
10	6*	*Osmoglasnik*	Sl	Br	1567 I 20 — 1567 VI 20	LORINC+4	2° 196	IV	26
11	13	*Tîlcul+Mol.*	R	[mBr]	[1567?]	CORESI	2° 248+14	I	23
12	15	*Sbornik II*	Sl	[—Br]	1569 VII 12 — 1569 XII 6	CORESI+5	2° 222	III	31
13	16	*Psaltir*	R	Br	1570 II 6 — 1570 V 27	CORESI	4° 204	I	18
14	9*	*Liturgia*	R	[mBr]	1570	CORESI	4° ?+42+?	I	18
15	10*	*Pravila*	R	[mBr]	?	[LORINC]	4° ?+12+?	IV	18
16	12*	*Psaltir*	Sl	[mBr]	?	[LORINC]	4° 244	IV	18
17	16$_1$	*Psalt.+Cas.*	Sl	[mBr]	[1574?]	[CORESI]	4° 296+?	III	20
18	17	*Octoih* I	Sl	[—Br]	1574 V 12 — 1574 X 20	CORESI+8	2° 216	III	30
19	18	*Octoih* II	Sl	[—Br]	1575 I 26 — 1575 VIII 23	CORESI+8	2° 198	III	30
20	18$_1$	*Psaltir+?*	Sl	[mBr]	[1576?]	[CORESI]	4° 145+?	II	18
21	19	*Psaltir*	Sl/R	[—Br]	1577	CORESI	4° 316	II	18
22	20	*Psalt.+Cas.*	Sl	[—Br]	1577	CORESI	2° 170	II/III	26/31
23	21	*Triod* I	Sl	[—Br]	1577 VIII 24 — 1578 III 26	CORESI	2° 291	II	27/28
24	22	*Octoih*	Sl	[—Bg]	1578	[LORINC]	2° 204	I	24
25	24	*Tetroev.*	Sl	Bg	1579 II 25 — 1579 V 16	LORINC	2° 228	I	23
26	23	*Cetvorobl.*	Sl	[—Br]	1579	CORESI+MĂNĂILĂ	2° 208	I	24
27	28	*Sbornik*	Sl	Ss	1580 V 20 — 1580[1] XI 11	CORESI	2° 463	III	30/31
28	29	*Ev. cu învăț.*	R	Br	1580 XII 14 — 1581[1] VI 28	CORESI	2° 318	III	32

29	30	*Palia*	R	Or	1581 XI 14	1582[1] VI 14	ŞERBAN+MARIEN	2° 160	II	27
30	31	*Cetvorobl.*	Sl	[−Br]		1583	[CORESI]+MĂNĂILĂ	2° 208	?	22/25
31	14*	*Psaltir*	Sl/R	[mBr]		[1583/88?]	[ŞERBAN]	4° 333+?	I	16
32	26	*Psaltir*	Sl	[mBr]		[1583/88?]	[ŞERBAN]	4° 155+?	I	16
33	34	*Psaltir*	Sl	[mBr]		[1583/88?]	[ŞERBAN]	4° 161+?	I	18
34	33	*Liturgia*	Sl	[mBr]		[1583/88?]	[ŞERBAN]	4° 277	I	17
35	32	*Liturgia*	Sl	Br		1588 IX 25	ŞERBAN	4° 105	I	15
36	11*	*Certvorobl.*	Sl	?		?	[LAURENTIE?]	2° 214	Ø	25
37	13*	*Cetvorobl.*	Sl/R	?		?	?	? ?+1+?	?	?

Commentaires au tableau: La deuxième colonne indique les numéros du t. I de la *BRV*, avec astérisque ceux du t. IV. Dans la colonne des langues: Sl = vieux-slave ecclésiastique, R = roumain. *Les noms de lieu:* Tr = Tîrgoviște, Si = Sibiu (Nagyszeben), Br = Brassó, Bg = Belgrad (Gyulafehérvár, Alba Iulia), Ss = Szászsebes (Sebeș), Or = Orăștie (Szászváros). Le tiret – devant les nom de lieu indique que dans l'épilogue il n' y a pas de lieu d'impression, «m» montre que le livre ne fut conservé que mutilé sans épilogue. Dans la colonne du typographe le chiffre après le nom montre le nombre des apprentis collaborants. *Les types de caractère:* I = les plus grands caractères de CORESI, par lesquels il commençait à imprimer à Brassó, II = les caractères de grandeur moyenne, qu'il employait assez rarement, III = les petits caractères d' origine de Tîrgoviște, IV = les caractêres de LŐRINC diák, S = les caractéres du maître PHILIPPE à Nagyszeben; V = les caractères de MACARIE, Ø = les caractères d'origine inconnue, qui n'appartiennent pas aux types énumérés.

[1] L'année est indiquée aussi selon l'ère occidentale.

Les numéros de la BRV qui ne figurent pas dans le tableau:

BRV I. No 4 *Octoih*, probablement identique avec le No 18 de la *BRV* I.
No 14 *Psaltir* en langue roumaine; description inventée.
No 27 *Octoih* identique avec le No 6 du t. IV.
No 6/1 *Cetvoroblagovestie*. La description est insuffisante.
No 34/1 *Cetvoroblagovestie* identique avec No 11 du t. IV.

***BRV* IV.** No 1 *Molitvenic* = *Badalić* No 47 (Venise,1538/40)
No 7 Livre de cantique roumain avec caractères latins.
No 8 *Liturgia (Služebnik)* identique avec le No 32 du t. I.

Au contraire, il pense au marché de Valachie, quand il écrit: «Au temps du prince Io Alexandru et . . . du métropolite Eutimie. Moi pécheur diacre CORESI j'écrivais (= j'imprimais) ce livre avec 5 apprentis».[43]

En 1567 un *Osmoglasnik (Octoih*, dans notre tableau ci-après No 10.) paraît à Brassó avec le nom «Lőrinc diák». Il est intéressant que le nom de la ville y figure dans l'épilogue. Le commandeur est le juge de Brassó, mais son nom n'y figure pas. Les caractères (désignés dans notre résumé par IV) se diffèrent de ceux de CORESI. Il y a encore deux livres d'impression inconnue qui sont imprimés avec ces caractères. L'un est un ouvrage de droit canonique oriental en langue roumaine, le *Pravila* (No 15), dont nous ne possédons qu'un fragment de 12 feuilles. L'autre livre est un *Psaltir* (No 16), orné de la vignette particulière[44] de l'évangile imprimé par LŐRINC diák à Gyulafehérvár en 1579. Le *Pravila* et le *Psaltir* ont 18 lignes sur une page. Il est donc bien probable que d'une part c'est LŐRINC diák qui les imprimait, et d'autre part que LŐRINC diák imprimant en 1567 à Brassó et 1579 à Gyulafehérvár est la même personne.

De ce temp-là, du 19 juin 1570 est daté une note dans le premier tome du procès-verbal judiciaire de la ville de Brassó[45] selon laquelle KORYZA, typographe roumain est mis en accusation par Laurentius FRONIUS à cause d'une presse et de certaines dettes. KORYZA pouvait garder la presse, il devait payer ses dettes à LAURENTIUS d'une autre manière et aussi THOMA devait payer 12 florins. THOMA était l'un des prêtres du quartier roumain Şchei.[46] C'est là probablement que CORESI installait son atelier. Il y pouvait recevoir des prêtres roumains les manuscrits et les livres imprimés qui servaient pour base de ses publications et il y recevait aussi l'aide nécessaire pour la rédaction et pour la correction des épreuves. C'est sûr que la communauté roumaine de Brassó se ralliait au moins formellement à la réformation. C'est que l'église orthodoxe ne pouvait fonctionner légalement sous le prince JÁNOS ZSIGMOND. SAVA, l'évêque orthodoxe de la Transylvanie, au su de qui le cathéchisme fut publié, était contraint à s'enfuir, parce qu'il ne voulait pas admettre la réformation.

On peut cependant constater en étudiant les documents contemporains que la réformation soutenue par les autorités et par l'introduction de la langue roumaine se heurtait pourtant à une grande opposition.[47] Les livres roumains de CORESI ne se vendaient pas comme il espérait. C'est ce qui explique peut-être qu'il ne pouvait pas payer ses dettes à Laurentius FRONIUS. Les soucis matériels de CORESI furent comblés quand après la mort de JÁNOS ZSIGMOND (1571) l'appui officiel de la réformation fit défaut. Le successeur du prince István BÁTHORY liait à un permis l'impression et la vente des livres.[48] L'église orthodoxe reprit de l'essor et dès 1572 elle avait de nouveau son évêque.[49] Ces événements expliquent la crise qui se montre dans l'activité typographique de CORESI. Du tableau ci-après nous pouvons voir que l'imprimerie de CORESI publiait quelque chose chaque année de 1560 à 1570. C'est seulement les années

[43] *BRV* t. I No 15 p. 53—54 et t. IV p. 171.
[44] *BRV* t. I p. 77 fig. 84 et t. IV p. 16 fig. 10.
[45] A la page 198. Publié par IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon* 1331—1600. Bp. 1937, p. 59.
[46] PALL, F.: *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi*. Studii şi cercetări de bibliologie. III. 1960, p. 267—272. — PANAITESCU ibid. V. 1963, p. 117.
[47] *Hurmuzaki* t. XV/1 p. 625—626, No 1167 et 1168.
[48] FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1939, p. 100.
[49] *Juhász* 49.

1566 et 1568 qui sont vides, il est très probable qu'il ait imprimé dans ce dernier le premier tome du *Sbornik*, dont aucun exemplaire ne fut conservé. Nous ne possédons aucun imprimé de CORESI des années 1571—1573, c'est-à-dire de trois années entières. On ne peut pas attribuer ce fait à la perte des livres, mais c'était une crise sévère dans la vie de CORESI, qui se montre aussi dans le caractère du période suivant. Ce crise de CORESI pouvait être causée par ce qu'il lui paraissait que l'impression des livres en langue roumaine n'avait pas d'avenir et par ce qu'il fut traité avec défiance par l'orthodoxie à cause de son activité qui soutenait la réformation.

VIII. De 1571 à 1573 CORESI réorganisait probablement son imprimerie. L'église orthodoxe roumaine devait recourir de nouveau à CORESI, parce qu'en ce temps entre Venise et Moscou il y avait seulement à Brassó une imprimerie cyrillique. Selon les livres de compte de Brassó[50] un homme d'ALEXANDRE, du voïvode de Valachie, venait le 11 juin 1573 à Brassó à cause de l'imprimerie. Le 12 décembre 1573 CORESI est allé à Törcsvár et il y passait 5 jours avec ses 5 hommes dans l'affaire d'une presse.[51]

Les dix premières années de l'activité de CORESI à Brassó sont caractérisées par des livres en langue roumaine. Dans le décade suivant, de 1571 à 1581 un seul livre roumain sort de son atelier, c'est le livre des prédications,[52] imprimé sur la commande de Lucas HIRSCHER en 1581, qui contient des explications de l'évangile d'origine byzantine-grecque, traduites du slave. Il y a encore un psautier bilingue de 1577, dans lequel chaque phrase est suivie de la traduction roumaine (No 21). Les autres 8 publications sont tous des livres de liturgie orthodoxe officielle en vieux-slave ecclésiastique, dont la publication a été soutenue par le voïvode de Valachie.

De nôtre tableau on peut tirer sur ce période un autre enseignement. Nous avons mis entre crochets les données hypothétiques de l'impression. Les autres données qui ne sont pas entre crochets se trouvent dans l'épilogue des livres ou bien ils s'ensuivent. On peut observer que dans l'épilogue des livres slaves — tant qu'ils furent conservés — le nom de CORESI figure, mais Brassó, le lieu d'impression ne s'y trouve pas. On doit supposer que les autorités luthériennes de Brassó toléraient par intérêt matériel l'impression des livres de liturgie orthodoxe, mais CORESI croyait peut-être mieux passer sous silence le nom de la ville. Il paraît qu'il ne pouvait pas obtenir le permis du prince, nécessaire à la publication et que la ville ne l'aidait pas dans l'obtention de ce permis.

La situation à Gyulafehérvár et à Szászsebes était toute différente. István BÁTHORY et son frère Kristóf, quoiqu'ils respectassent la liberté de religion des protestants, voulaient renforcer les catholiques restés si peu nombreux en Transylvanie. Les orthodoxes étaient à leur avis plus proches à la religion catholique que les protestants. LŐRINC diák qui apprenait le métier probablement dans l'atelier de CORESI, imprime en 1579 à Gyulafehérvár (slave Belgrad, roumain Alba Iulia) avec privilège du prince Kristóf BÁTHORY un évangéli-

[50] *Hurmuzaki* t. XI p. 810: „War ein Popa kommen von Alexander Weyda der Druckerey wegen; ist bis auf den 4ten Tag allhie beharret."
[51] *Hurmuzaki* t. XI p. 810.
[52] *Evanghelie cu învățătură*. BRV t. I p. 85—93 No 29; t. IV p. 174.

aire,[53] à la fin duquel se trouvent les armoiries des BÁTHORYS. Le même livre[54] fut imprimé aussi par CORESI dans la même année et avec les mêmes caractères, mais probablement à Brassó.

L'année suivante, CORESI suit l'exemple de LŐRINC et s'installe à Szász-sebes, près de la cour du prince, et imprime son livre le plus gros, le *Sbornik*[55] aux 463 feuilles, avec les armoiries de BÁTHORY sur la dernière feuille. CORESI y peut déjà avouer sans crainte le lieu d'impression «Saza Sebes». Son départ fut une grande perte pour le propriétaire du moulin à papier de Brassó. C'est qu'il n'imprimait pas le *Sbornik* sur papier de Brassó, comme les livres précédents, mais — comme les filigranes le montrent — sur papier de Szeben.[56] On le rappelle donc à Brassó et il reçoit du juge de Brassó, Lucas HIRSCHER une commande pour l'impression de l'*Evanghelie cu învățătură* roumain, que nous avons déjà mentionné. Il le commence par les armoiries ornées de Lucas HIRSCHER. C'est peut-être le dernier ouvrage de CORESI.

La lettre[57] que HIRSCHER a adressée le 14 août 1582 au juge de Naszód sur la propagation du livre édité par lui, est très intéressante. Nous en apprenons que le livre fut bien reçu non seulement par le supérieur de l'église, mais aussi par les seigneurs de Szeben et de Fogaras et même le voïvode de Moldavie et de Valachie l'ont approuvé et ils en ont emporté beaucoup d'exemplaires dans leurs pays. Il envoie donc à Naszód 3 exemplaires et remarque qu'ils peuvent en commander encore s'il leur plaît.

IX. La dernière période de l'imprimerie cyrillique du XVIe siècle en Transylvanie se rattache au nom du fils de CORESI, ȘERBAN. Malheureusement son nom n'est gardé que par deux livres. Nous supposons que c'est lui qui en imprimait quatre autres. Il imprimait le *Palia*,[58] la traduction roumaine des deux premiers livres de MOÏSE, sur la prière de Mihály TORDASI, évêque des protestants roumains, restés encore dans le comitat de Hunyad. Il s'est établi a Szászváros (Orăștie), près du siège épiscopal Tordos, pour que les traducteurs puissent faire la correction des épreuves. Selon la préface il imprimait le *Palia* au su et au gré du prince Zsigmond BÁTHORY (âgé de 9 ans !) et des seigneurs transylvaniens en 1582. Ferenc GESZTI, châtelain de Déva et d'autres seigneurs le soutenaient matériellement. Les armoiries de BÁTHORY figurent en tête de l'ouvrage.

Un autre livre qui garde le nom de ȘERBAN est une *Liturgia (Služebnik)* de 1588 (No 35) qui est en même temps le dernier livre cyrillique daté du XVIe siècle en Transylvanie et dans le territoire linguistique roumain. Ses ornements sont en partie identiques avec ceux d'une *Liturgia* plus étendue et d'un *Psaltir*[59] de sorte qu'ils peuvent être placés au temps de l'activité de ȘERBAN. Une édition du psautier slave-roumain[60] peut être compter aussi à la base de son filigrane parmi les imprimés de ȘERBAN. Un psautier vieux-slave simple[61]

[53] *BRV* t. I p. 75—79 No 24.
[54] *BRV* t. I p. 73—75 No 23; t. IV p. 172.
[55] *BRV* t. I p. 81—85 No 28; t. IV p. 173—174.
[56] A la base de l'exemplaire de OSzK.
[57] *Hurmuzaki* t. XI p. 656.
[58] *BRV* t. I p. 93—98 No 30; t. IV 174—179.
[59] *BRV* t. I p. 101—102 No 33 et 34.
[60] *BRV* t. IV p. 17 No 14.
[61] *BRV* t. I p. 81 No 26.

en est très proche par sa typographie, puisque les caractères, le nombre des lignes, les lettres ornées sont identiques. Tous les quatre livres nous ont été conservés en un seul exemplaire, un peu mutilé, sans épilogue. La précision de la date d'un *Evangheliare* slave-roumain[62] dont une seule feuille fut connue, est encore plus incertaine. Dans son texte après chaque phrase vieux-slave suit la traduction roumaine.

Après 1588 pendant 5 décades aucun livre ne paraît pour les Roumains, jusqu'à la reprise de la typographie à Cîmpulung, puis à Govora en Valachie.

X. Un procès-verbal de 1585 qui se trouve dans les archives de Brassó[63] gardait le partage du legs de Peter SCHIRMER, bourgeois de Brassó. Dans l'énumération à côté d'une grande quantité de papier y figurent 112 livres, imprimés pour les Roumains, qui peuvent être identifiés avec les publications de CORESI. Parmi eux se trouvent 50 cathéchismes roumains, 35 psautiers slaves, 5 Pravilas, 5 évangéliaires, 3 psautiers slaves-roumains, 11 Apostols et 3 autres psautiers. Nous en présumons que CORESI achetait à crédit le papier ou bien il empruntait des sommes de Peter SCHIRMER qui était en relation familiale avec les FUGGERS. Dans la vie ou après la mort de CORESI SCHIRMER ne pouvait autrement récupérer ses emprunts qu'en saisissant en partie le dépôt de CORESI.

Les livres de CORESI se propagaient partout dans le territoire linguistique roumain, et en outre aussi en Bulgarie et dans les monastères d'Athos. Plusieurs de ses livres, qu'on ne pouvait plus se procurer, furent copiés à la main par les prêtres roumains.

XI. Les publications de CORESI ont un caractéristique commun avec celui des livres sud-slaves du siècle: 1) Ils ont tous une étendue de 2° ou 4°. Les cahiers de 2° ont 8 feuilles, celui de 4° ont 4 feuilles. — 2) Les livres n'ont pas de page de titre. La première page ou la première feuille est parfois tout-à-fait blanche. Ils se terminent par l'épilogue qui comprend souvent des formules typiques, d'où nous pouvons tirer des conclusions sur l'impression et sa date d'après l'ère byzantine. Il en faut déduire 5508 pour obtenuir l'année selon l'ère occidentale. Il n'y a de préface au lieu de l'épilogue que dans trois ouvrages (No 6, 28 et 29). — 3) A la fin des pages il n'y a pas de réclame. Les chiffres de cahier sont constitués par des caractères cyrilliques sur les premières et dernières pages des cahiers. Il y a parfois des marques de cahier sur les rectos des quatres premières feuilles des cahiers in folio; p. e. B, B II, B III, B IIII. Un titre courant formé des monogrammes ou initiales des évangélistes se trouve dans les évangéliaires et dans le *Palia* où il se compose du titre des deux premiers livres du *Vieux Testament*. — 4) Tous les livres sont imprimés en noir et rouge, excepté les No 9, 21 et 31, qui sont en noir. Bien sûr, je ne pouvais pas constater la couleur des types chez les livres cù il y a un point d'interrogation dans le tableau ci-après.

[62] *BRV* t. IV p. 15, 17 No 13. — IORGA, N.: *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă*. Almanahul graficei române 1926, p. 28—30. Le lieu, où le fragment est conservé, n'est pas connu par moi.

[63] *Teilungs-Protokoll* t. I p. 289—297. Publié par IVÁNYI B.: *Könyvek*. . . Bp. 1937. p. 87—89. Il est complété et expliqué par PANAITESCU: *Începuturile scrisului în limba romînă*. Studii şi cercetări de bibliologie. V. 1963, p. 121—122. Cf. MOLIN, V.: *Date noi cu privire la activitatea diaconului Coresi ca editor*. Biserica Ortodoxă Română. 1963. an. 81, p. 781—791.

J'ai pu grouper les caractères dans quatre types à la base des exemplaires de la OSzK, des fac-similés publiés et des microfilms. Le type I est le plus fréquent. Ce sont les caractères les plus grands. CORESI les employait dans le premier période de son activité pour les livres en langue roumaine. Les mêmes caractères sont employés en partie par LŐRINC diák et par le fils de CORESI, ŞERBAN, dans son dernier livre. Le type II, moyen en ordre de grandeur, est relativement rare. Le type III indique les caractères les plus petits. CORESI les apportait de Tîrgoviște. Il imprimait par ce type exclusivement des livres typiques de liturgie orthodoxe vieux-slaves ecclésiatiques et l'*Evanghelie cu învățătură* (No 27). Le type IV provient de l'atelier de LŐRINC diák. L'examen plus minutieux des types de caractères permettrait peut-être la définition plus exacte du temps des imprimés mutilés.

Les ornements xylographiques des livres cyrilliques de Transylvanie exigent une étude spéciale. Nous mentionnons seulement qu'ils suivent pour la plupart les ornements des manuscrits liturgiques orthodoxes vieux-slaves. Les titres dans les livres et les titres courants à la tête des pages sont aussi des xylogravures.

Les filigranes de *BRV* I No 28, 30 et en partie de *BRV* IV No 14 indiquent des papiers provenants de Szeben, ceux de *BRV* I No 13 des papiers de Kolozsvár et tous les autres livres à partir de 1547 montrent des filigranes des papiers de Brassó.

HERVAY FERENC: AZ ERDÉLYI CIRILLBETŰS KÖNYVNYOMTATÁS A XVI. SZÁZADBAN

SZABÓ Károly az *RMK* II. kötetében mindössze hét XVI. századi erdélyi cirillikát írt le. Ma már 37-et ismerünk ezekből az igen kevés példányban fennmaradt könyvekből. FÜLÖP mester nagyszebeni nyomdájának rövid működése (1544-től kb. 1550-ig) után CORESI diakon Brassóban rendezett be cirillbetűs műhelyt, amely 1556-tól 1588-ig működött. 1570-ig főként román nyelvű egyházi könyveket nyomtatott — részben a protestantizmus szolgálatában. 1574-től kizárólag orthodox egyházi könyveket adott ki elsősorban ó-egyházi szláv nyelven. Valószínűleg 1581/83 körül bekövetkezett halála után fia, ŞERBAN vezette a műhelyt. 1588-ból van az utolsó adatunk a nyomda működéséről. CORESIval egyidőben, 1567—1579-ig, LŐRINC diák 5 könyvet nyomtatott Brassóban és Gyulafehérváron. Brassóban a helybeli papírgyártás tette lehetővé terjedelmes és nagyszámú könyv kiadását; Brassón kívül — Szászsebesen és Szászvárosban — szebeni papírra nyomtattak. A táblázat a havasalföldi és erdélyi XVI. századi cirillikákról ad áttekintést.

KŐHALMI BÉLA

A „Magyar Könyvészet" felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa

Minden ünnepélyesség nélkül, csak egy az elsőként megjelent IV. kötet elején olvasható „Tájékoztató"-ban jelenti az Országos Széchényi Könyvtár, hogy az 1945—1960. évek hazai könyvtermésének jegyzékét tudományágak szerint csoportosítva, szakrendben adja kutatóink, olvasóink kezébe.[1] A teljes mű öt kötetes, az 5. kötet „betűrendes felsorolás lesz, mely a művek szerzőit, címét, az analizált gyűjtőkötetek cikkanyagát, ill. felsorolt szerzőit, a közreműködő személyeket és azok funkcióját, személyi és földrajzi utalásokat fogja közölni, hivatkozással a főleírás *lapszámára.*"

Ha nem is csendült fel ünnepi beharangozó, az előlegül kapott — a 16 év könyvtermésének legérdekesebb anyagát feltáró — kötet megjelenésekor, a magyar művelődés minden munkása tudja, hogy megjelenése jelentős esemény s mindenki — magyar vagy idegen — ha átlapozza, annak fogja tartani. Meg is mondjuk mindjárt, hogy miért és mi okunk van különösen örvendezni éppen afölött, hogy elsőként a *„nemzeti"* anyag: a művészetek, az irodalom, a földrajz és a történelem könyvészete kerül az olvasó és kutató kezébe.

A nyomdagépek nagy részét még törmelék borította, amikor az ország felszabadult területein 1944 telén már megindult a könyvtermelés. Bizonyítéka ennek a PINTÉR József könyvkereskedő által terjesztett tízlapos bibliográfia. A hajdani nagy kiadóvállalatok 1945-ben még csak tápászkodtak; ismeretlen kis kiadók bújtak ki a föld alól, és kezdték kitaposni az új könyvkiadás ösvényeit. A könyvesboltok, könyvkiadók raktárai kifosztva álltak; ami igazi érték volt, a múlt század és századunk irodalmában: nem volt már kapható. A jó könyvek megbújtak a magánkönyvtárakban. Könyvpiac egyszerűen nem volt. A legnagyobb ritkaság volt, ha JÓKAI- vagy MIKSZÁTH-sorozatot kínált fel valaki. Sorra venni a magyar irodalom igazi értékeit, és kiadni újra a régiből, ami maradandó, erre az óriási feladatra csak az állami könyvkiadás vállalkozhatott, ez pedig csak a fordulat után szerveződhetett meg. A feladat az volt: a felnövő új olvasóközönség kezébe adni a régi és új irodalomból azt, amit kiadni és elovasni érdemes, és amit ismerni kötelesség. És mire ez a hatalmas szervezet egynémely leckepénz és buktató árán beletanult abba: milyennek kell lennie az olvasó legjogosabb igényeivel számoló könyvkiadásnak, — bámulatos gyorsasággal — az ötvenes évek közepe utáni években és folyamatosan napjainkig — napfényre hozta és hozza az új mellett a legjobb régit. Mindazt, vagy megközelítően igen sokat abból, ami tartós érték a ma megújhodó szoci-

[1] *Magyar Könyvészet 1945—1960.* A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 4. köt. Művészetek — Irodalom — Földrajz — Történelem. Főszerk. SEBESTYÉN Géza. A szerkesztés munkáját az OSzK Bibliográfiai osztályának retrospektív csoportja végezte KOMJÁTHY Miklósné vezetésével. Bp. 1964, OSzK. 616 l.

alizmus jövendője szempontjából. A régi és újkori magyar irodalom kincseinek gondosabb szerkesztésével, új és tetszetős köntösben elővarázsolt látványával, sőt valóságával szolgál tehát a *Magyar Könyvészet* új ciklusa. Az OSzK végre megvalósuló nagy vállalkozásának ez ad igazi művelődéstörténeti és történeti jelentőséget. Tegyük hozzá még azt is, hogy kézben vannak már a ciklust követő három év, tehát 1961—1963 könyvészetének hatalmas kötetei is, amelyek megjelenéséről múlt számunkban beszámoltunk.

A szerkesztés ezúttal hiánytalanul eleget tett a nemzeti bibliográfiák világszerte ápolt szakmai követelményeinek és a könnyen-kezelhetőségnek.

A címleírások — a kutató iránti előzékenységből — mindenütt analitikusak, ahol az tudományos szempontból fontos. A gyűjtőkötetek tartalma aprószedéssel olykor lapokra terjed. Szépirodalmi tartalmú gyűjtőkötetekben a szerzők a tartalom sorrendjében következnek. Ha a mű tartalmilag több szakcsoport anyagát öleli fel, a rész-csoportnál rövid leírás utal a teljes leírásra. Utalókat találunk egybenyomott művekről és jelentős függelékekről. Sorozatokban megjelent művek teljes egyedi leírást kapnak, a sorozat-címek alatt a bennük foglalt művek rövid felsorolását találjuk. Homogén sorozatok a megfelelő szakban, a heterogén sorozatok a 080 szakcsoportban helyezkednek el. Az irodalmi sorozatok (mert több nyelv irodalmából valók) a fő-szak — 800 — *függelékében* kerültek együvé.

Teljes leírást az első kiadás kap. A továbbiaknál a változásokat rögzítik. Ahol a cím személyre vonatkozó *rejtett* utalást tartalmaz (pl. az *Életrajzok* csoportjában), a személy nevét kövér betűkkel kiemelik. (Pl. KÁNTOR Zsuzsa: *Felejthetetlen ifjúság* címből BRAUN Éva nevét.) A címek leírása az OSzK raktári jelzetével zárul. A bibliográfia tehát egyben katalógus is.

A címek elrendezése szakosított; a szakrend az ETO egyszerűsített változata. A benne való eligazodás annak is gyermekjáték, aki soha nem hallott az ETO-ról. A tartalomjegyzék ugyanis mindent felfed: a szakcsoport számát és a lapszámot, ahol a csoport kezdődik. További könnyítés a betűrendes tárgymutató a szakcsoportok jelzeteivel. Ezek a jelzetek minden lapon a szöveg fölött az *élőfej*ben is megtalálhatók. Lapozva-keresgélésre már nincsen szükség.

Mindaz, ami nyugtalanított bennünket az 1961—1962-i kumuláció szemrevételekor: a lapszámok hiánya a szakrendi táblázatban és a névmutatóban, az élőfej hiánya a szöveg fölött: eltűnt, s a hatszáz lapos hatalmas kötet kezelése könnyűvé lett. A szerzők azonosítása kérdését meg fogja oldani az 5., a mutatókötet.

Becsületes munka: nem kell ennél nagyobb dicséret. Bibliográfiai problémáink — a még ránk várók — megoldása elé mostantól fogva derűsebben nézünk. Az OSzK nagy vállalkozásának sikere arra mutat, hogy nemzeti könyvtárunkban kialakult SEBESTYÉN Géza vezetésével a nagy feladatok megoldására alkalmas munkaközösség. A Bibliográfiai osztály retrospektív csoportja KOMJÁTHY Miklósné személyében jó vezetőre talált.

KÖZLEMÉNYEK

A Vatikáni Könyvtár Quintilianus korvinája. Adriana MARUCCHI a *Studi e Testi* 237. kötetében 1964-ben megjelent tanulmányában[1] sok egyéb possessor-címeres kódex közt két, eddig ismeretlen korvinára is fölhívta a figyelmet. Az egyik egy csonka LIVIUS I. decas (Barber. Lat. 168.).[2] A másik: QUINTILIANUS: *Declamationes* (Regin. Lat. 1715.)[3]. A kettő közül most csak a QUINTILIANUSról számolunk be, a LIVIUS-kódexre más alkalommal szeretnénk visszatérni.

QUINTILIANUS két műve, az *Institutionum oratoriarum libri XII* és a *Declamationes* közül eddig korvinaként csak az elsőt ismertük. Az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 414. sz. kódexe ez (korábban Bécsben, Cod. Lat. 105.), amelyet BRASSICANUS vitt el Budáról 1525-ben, valószínűleg nem legális úton, mert MÁTYÁS címere teljesen le van törölve a címlapról, és még az aranyozott bőrkötés táblacímerét is igyekeztek, többkevesebb sikerrel, eltávolítani.

A most fölfedezett *Declamationes* a XV. század második feléből való pergamenkódex, írása gotico-antiqua, terjedelme 1+75 folio; kötése újabbkori; hiteles korvina voltának bizonyítéka MÁTYÁS király címere a szöveg első lapjának az alján. Külön jelentőséget ad a kódexnek az a körülmény, hogy — legalábbis díszítése — kétségtelenül Budán készült. Annak a név szerint nem ismert királyi illuminátornak a munkája, akinek budai munkásságát HOFFMANN Edit gondos megfigyelések alapján 36 hiteles korvinán állapította meg, és akit ezóta „Mátyás király első címerfestője" névvel jelölnek.[4] A vatikáni QUINTILIANUS 37-ként csatlakozik a sorozathoz, mégpedig közelebbről azokhoz a darabokhoz, amelyeket a festő nemcsak címerrel látott el, hanem díszes (de nem figurális) iniciáléval, és finomrajzú, virágdíszes lapszéli kerettel is az iniciálé mellett és a címer körül.[5] A címer teljesen az „első címerfestő" szokásos típusa: aránylag széles korona a tömzsi alkatú oroszlán fején, a szívpajzs hollója háromlevelű aranyágon ül. A díszítés legközelebb áll a jénai GUARINO-korvinához és az OSzK BERNHARDUSához (Clmae 429.).[6] A kódex többi lapja teljesen díszítetlen.

Hogy a kódex szövegét is Budán másolták-e, vagy pedig díszítés nélkül érkezett külföldről, egyelőre nem tudjuk eldönteni. A díszítés közelebbi időpontja is bizonytalan

[1] MARUCCHI, Adriana: *Stemmi di possessori di manoscritti conservati nella Biblioteca Vaticana.* Mélanges Eugène Tisserant. Vol. 7. Città del Vaticano, 1964. 29—95. l.

[2] *Uo.* 35. l. (11. szám.)

[3] *Uo.* 70. l. (86. sz.), a címer fényképét közli a IX. táblán.

[4] HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője.* Magy. Könyvszle. 1923. 170—175. l. 2 t. és Uő: *Régi magyar bibliofilek.* Bp. 1929. 82—83. l.

[5] A kódex első lapjáról készült kitűnő fényképet, amelyet itt közlünk, a Vatikáni Könyvtár szívességének köszönjük.

[6] A BERNHARDUS-korvina díszítésének reprodukcióját ld. BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák.* Bp. 1962. XLIII. t.

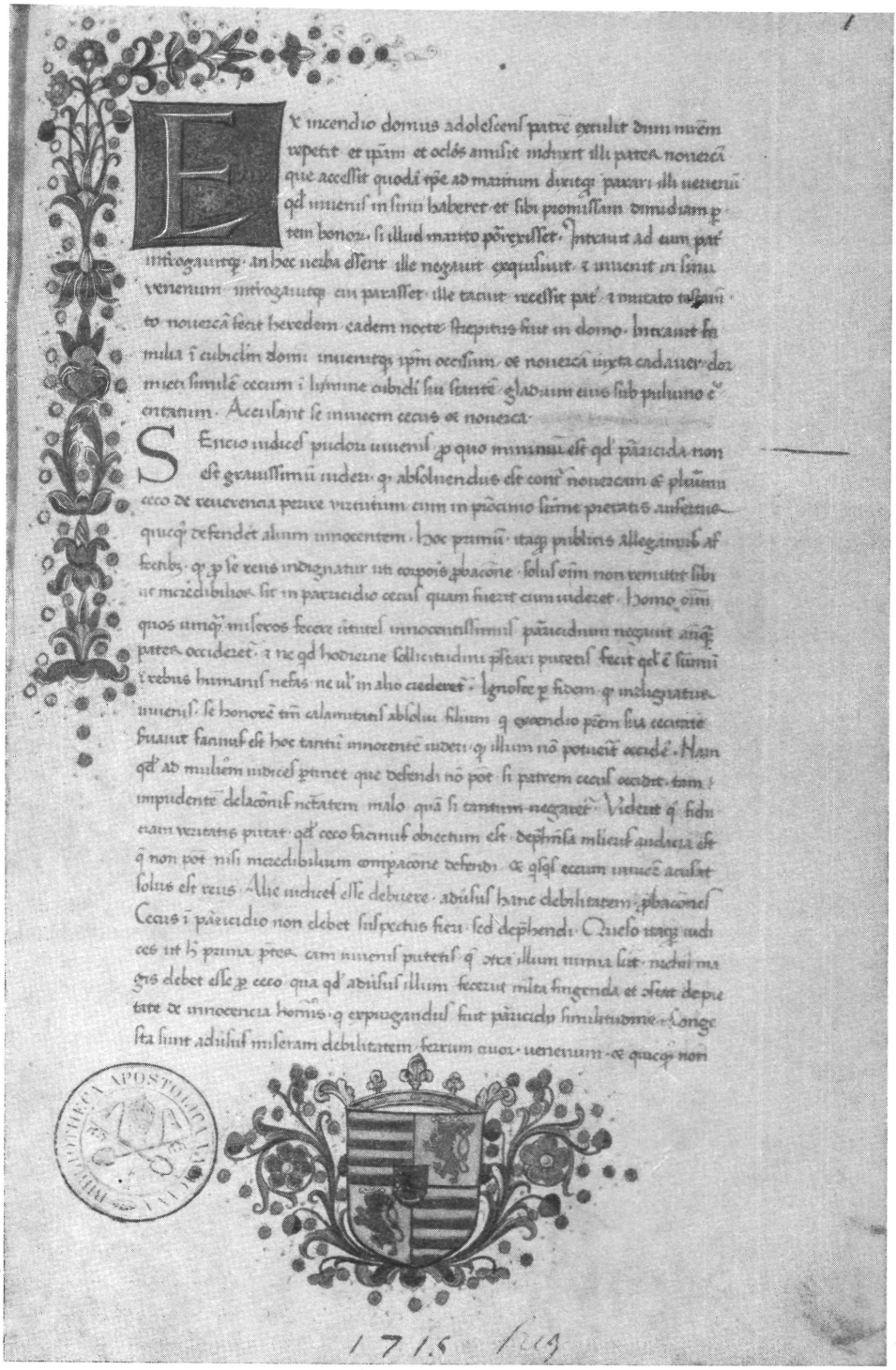

(1469—1485 közt). HOFFMANN Edit eleinte föltételezte, hogy az „első címerfestő" már 1470-ben dolgozott MÁTYÁS király kódexein,[7] de később már a 70-es évek végére, a 80-as évek elejére tette ezeknek a címereknek a festését,[8] illetve a megfelelő kódexek festésének időpontját az 1470—1490 közti időszakban jelölte meg.[9] BERKOVITS Ilona se foglalt határozottan állást a kérdésben: „Nem lehetetlen, hogy Mátyás e miniátora már a hetvenes évek elején Budán dolgozott."[10] Annyi bizonyos, hogy 1469 előtt nem festhették a cseh oroszlánt is tartalmazó címereket, viszont az sem valószínű, hogy a díszítmények 1485 után készültek volna, mert abban az időben már sokkal díszesebb kódexek készültek a Corvina-könyvtár számára.

Hogy a *Declamationes* mikor és milyen úton került ki a budai könyvtárból, nem tudjuk. A bejegyzésekből csak az derül ki, hogy 1597-ben Georg ROCKENBACH altdorfi prefektus ajándékozta Philipp Wolfgang a ROSENPACHnak.

A QUINTILIANUS- és a LIVIUS-korvina fölbukkanása újabb bizonyítéka annak, hogy a külföldi nagy és kis kódexgyűjtemények rendszeres átvizsgálása — ami egyelőre még mindig csak évszázados vágya a magyar kodikológiai kutatásnak és hungaricum-gyűjtésnek — számtalan magyar vonatkozású kódex, közte ismeretlen korvinák, föl-fedezésére vezethetne.

CSAPODI CSABA

Bethlen Gábor könyvtára. TOMBOR Tibor két magyar „mozgó könyvtár" történetéről írva,[1] ACSÁDY Ignácra hivatkozva, megemlítette BETHLEN Gábor mozgó-könyvtárát is, amelyet a fejedelem táborba szállva magával vitt a könyvtár-kocsiban. BETHLEN Gábor könyvtárával, annak jellegével, nagyságával és jelentőségével még alig foglalkozott a magyar szakirodalom. Maga ACSÁDY sem nevezte meg forrását, az újabb történészek pedig figyelmen kívül hagyják a gyulafehérvári könyvtárat, ezért érdemesnek tartjuk visszatérni erre e kérdésre.

BETHLEN Gábor gyulafehérvári könyvtáráról és ezzel kapcsolatos könyv- és tudományszeretetéről első ízben, tudomásunk szerint, HÁPORTONI FORRÓ Pál, a fejedelem egykori követe emlékezett meg *Quintus Curtiusnak . . . Historiaia* című latinból fordított munkájában (Debrecen, 1619). A BETHLEN Gábornak szóló ajánlásban többek között dícséri a fejedelmet azért, mert a „deaki tudomanyokat . . . nagy kedvel es szeretettel gyamolittya" Majd így folytatja: „Mellyekhez valo nagy szeretetit Felseged ezzel-is megmutatta, hogy Gyula Fejervaras székes helyében minden fele bőlcs kőnyvekkel bővőlkődő bibliothecat emeltetet, mely dologban Felseged az nagy hirrelnével tűndőklő Mattyias királynak dicsiretes peldajat kővette." (12. lev. ro.) Ezt az ajánlást FORRÓ Pál Debrecenben írta 1619. december 18-án. A fentiekből az tűnik ki, hogy BETHLEN, aki számos könyv kiadását támogatta, és az ifjúság tudományos képzését kezdettől fogva fontos feladatnak tartotta, az 1610-es években már olyan jelentős könyvtárat gyűjtött össze, hogy azt érdemes volt külön elhelyezni és a nyilvánosság számára is megnyitni. Máskülönben ugyanis nem hivatkozhattak volna éppen MÁTYÁS király példájára, és nem írtak volna ismételten „bibliotheca" emeltetéséről vagy szerzéséről. Ebben az esetben

[7] *Mátyás király címerfestője.* 175. l.
[8] *Bibliofilek.* 83. l.
[9] *Uo.* 98—99. l.
[10] BERKOVITS: *I. m.* 80. l.

[1] TOMBOR Tibor: *Két adalék a hazai mozgó könyvtárak történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1962. 423. l.

tehát már egy katalogizált, elrendezett könyvtárra gondolhatunk, amelyet a régebbi fejedelmi könyvtáraknál nagyobbnak, jelentősebbnek tartottak.

A fentieket megerősíti Melotai Nyilas István, a fejedelem „fő praedikátora" *Speculum Trinitatis* (Debrecen, 1622) c. munkájában.[2] Melotai Nyilas szintén Bethlen Gábornak ajánlotta a könyvét és *Elöljáró beszéd*ében a fejedelem jótéteményeit magasztalta. Számunkra most az fontos, amit Bethlen Gábor könyvszeretetéről és könyvtáralapításáról ír (5. lev. vo.). Miután elmondta, hogy Bethlen a *Bibliát* a táborban olvasta el ötödször, így folytatja „magaval szekeren valogatot jo kőnyveket, mint egy kis Bibliothecat hordoz, s-olvassa, mind penigh hogy ollyan nagy szorgalmatossaggal szerze itt Gyula Fejer-varban amaz szep Bibliothecat, es hogy mostan-is fő gondgya vagyon az Koenyveknek keresesere, es egyben szerzesere: foeb az Fölseged meltosagos nevere szenteltetet Kőnyveknek nagy kőltseggel valo ki bocsattatasara."

Valószínűleg ezt a szöveget ismerte és használta fel Bod Péter is *Magyar- és Erdélyország ekklésiai historiája* című kiadatlan egyháztörténeti munkájában[3], amelyben többek között azt is hangsúlyozza, hogy Bethlen „a táborozás alkalmatosságával egy arra rendeltetett szekeren Bibliothékát hordozott magával s szorgalmatoson a könyveket olvasta." A fentiekből tehát megbízható forrásból tudjuk meg egyfelől azt, hogy Bethlen Gábor a táborba szálláskor egy szekéren magával vitette legszükségesebb könyveit, másfelől hogy már 1622 előtt könyvtárat alapított Gyulafehérvárt. Az első esetben a fejedelem magánkönyvtárának csak egy részéről lehet szó. Bethlen ezekhez a könyveihez bizonyára különösképpen ragaszkodott, és ezért tartotta szükségesnek, hogy a táborban is kéznél legyenek. Ezt a „mozgó-könyvtárat" nem is annyira az újabb mozgó-könyvtárakkal, hanem inkább különböző tudósoknak olyan könyvesládáival hasonlíthatjuk össze, amelyeket egyik egyetemről, a másikra vagy pedig hazautazva magukkal szállítottak. Bethlen könyvszeretetére, könyveinek állandó tanulmányozására ez a kis följegyzés is jellemző.

Bethlen könyvszeretete mellett Forró Pál és Melotai Nyilas István a gyulafehérvári könyvtár alapításának jelentőségét is meglátták. Mindkét esetben a kortásaktól megcsodált, igen gazdag, önálló fejedelmi könyvtár létesítéséről van szó. Ez a könyvtár 1619-ben már megvolt, és azután állandó beszerzésekkel bizonyára folytonosan gyarapodott Bethlen Gábor halála után is. A fejedelem akadémiai tervei is bizonyára már kialakulóban voltak, és azokban azután a könyvtár is fontos szerepet kapott. De kollégiumi könyvtárról, a könyvtárnak a kollégiummal való kapcsolatairól ebben az időben még nem esett szó, csak később, I. Rákóczi György idejében.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége természetesen a kollégium alapítása után nőtt meg igazán. Ez tűnik ki Szalárdi János leírásából is. Ő ugyanis mint levéltáros jól ismerte, talán kezelte is a könyvtárat, és annak pusztulásáról is beszámolt. Szalárdi előbb a kollégium alapítását méltatta, azután áttért a könyvtár ismertetésére. „Bibliothecát, különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, ollyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, a mellynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett. Mellynek gondviselése erős hit alatt egyik ott való káptalan hűségére bizatván, regestrum szerint, a mikor minemű könyveket a mesterek kikívánnak vala, kiadnák és azokat ismét az ő idejében bészednék szorgalmatosan, minden kár nélkül, mellyre a bibliothecariusnak ugyan fizetés is jár vala."[4]

Szalárdi szerint a könyvtár a kollégium szükségleteit szolgálta, habár attól független is lehetett, és valószínűleg gondosan kiválogatott, értékes tudományos munkák

[2] *RMK* I. 521. Megvan a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban is.

[3] Bod Péter: *Magyar és Erdélyország ekklésiai historiája*. 2. kötet, 107. lev. r. (Kézirat a nagyenyedi Bethlen—könyvtárban.)

[4] Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája*. Pest, 1852. 33. has.

voltak benne, ha a fejedelem olyan nagy összegeket költött reá. A könyvtárnak természetesen katalógusa is volt, és a bibliothecarius úgy látszik főként a kollégiumi professzoroknak, segédtanároknak vagy osztálytanítóknak adott ki könyveket. A fejedelem 1628-ban BARSI Mihályt nevezte ki bibliothecariusnak 100 forint fizetéssel. Ugyanannyi fizetést kapott, mint egy scolamester, míg például BOJTHI Gáspár historicusnak 200 forint fizetése volt ugyanekkor.[5] Az utána következő könyvtárosokról nincs tudomásunk.

Az udvartartás költségei között más könyvtári kiadásokat nem találtunk, és a könyvek beszerzésére vonatkozólag sincsenek adataink.[6]

Megjegyezzük azt is, hogy a kollégiumi ifjúság soraiból vagy a tanárok közül úgy látszik ebben a korszakban még nem bíztak meg valakit a könyvtár kezelésével, mert csak a kollégium APAFI korabeli törvényeiben olvashatunk könyvtárosról.[7] Mindezekből úgy tűnik ki, hogy a könyvtár csak Enyeden lett a kollégium szerves része, Gyulafehérvárt még inkább fejedelmi vagy állami jellegű könyvtárnak tekintették, és a kollégiumtól többnyire külön emlékeztek meg róla. Georg KRAUS segesvári jegyző elég részletes és megbízható krónikájában valóban azt olvashatjuk, hogy 1658. szeptember 5—6-án a tatárok a levéltárral együtt a fejedelmi könyvtárat is felégették.[8]

A könyvtár anyagáról sajnos csak a pusztulás után tettek valamelyes említést a későbbi történetírók. Talán legérdekesebb ezek közül LAMPE egyháztörténetének a leírása. Ő ugyanis DEBRECZENI EMBER Pál munkáját adta ki a saját neve alatt, és így feltételezhetjük, hogy adatai részben Gyulafehérvárról, illetőleg erdélyi ismerőseitől kerültek ki. DEBRECZENI EMBER Pál szerint BETHLEN MÁTYÁS király budai könyvtárát utánozva nemcsak a Közel-Keletről, hanem mindenfelől, egész Európából a legritkább könyveket és kéziratot gyűjtötte össze. Ez a gazdag könyvtár 1661-ben a tatárok pusztításának áldozatul esett.[9]

A XVIII. század erdélyi történészei tudtak arról, hogy BETHLEN és később I. RÁKÓCZI György is, tárgyalásokat folytatott a törökökkel Corvin-kódexek megszerzése végett. De a Corvinák sorsáról és a gyulafehérvári könyvtárról ennél bizonyára többet is tudtak vagy legalább is feltételeztek az erdélyi történészek. ENYEDI István, SZALÁRDIhoz és BETHLEN Jánoshoz hasonlóan, még csak azt írta, hogy 1658-ban a tatárok a „szép collegiumot, scholát, és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliotékát mind porrá, hamuvá tevék."[10] Utána azonban a XVIII. század történetírói egymást ismételve a régi budai könyvtárból megszerzett kódexek elégéséről is megemlékeztek. A legrégibb ezek közül KÖLESÉRI Sámuel *Auraria Romano-Dacica* c munkája (első kiadása 1717-ben jelent meg Szebenben), amely Gyulafehérvár elpusztításáról a következőket írta: „Basilicis, Gymnasio Academico, Bibliotheca locupletissima, ac augmento ex pristina Budensi nobilissima, Typographia, ac Monetaria . . . ferro flammaque deleti . . ."[11] KÖLESÉRI a gyulafehérvári pusztulásról a kollégium, a megmaradt levéltári anyag útján is szerezhetett értesüléseket, ez teszi valószínűvé az eddigieknél részletesebb leírását. Valamivel később HUSZTI András, aki enyedi diák volt, és a még eleven kollégiumi hagyományból meríthetett, LAMPÉhez hasonlóan, arról is tudott, hogy a könyvtárban keletről

[5] BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott.* Tört. Tár. 1895. 417. l. és RADVÁNSZKY Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása.* Bp. 1888. 230—231. l.

[6] HEREPEI János szerint a könyvtár köteteinek beszerzése nem egyszerre történt, de a beszerzésre vonatkozólag ő sem közöl adatokat. *Magy. Könyvszle.* 1962. 172. l.

[7] VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma.* Nagyenyed, 1903. 128. l.

[8] KRAUS Georg: *Siebenbürgische Chronik, 1608—1665.* Wien, 1862. 354. l.

[9] LAMPE, F. A.: *Historia ecclesiae reformatae. . .* Trajecti ad Rhenum, 1728. 428—429. l.

[10] Erdélyi történelmi adatok. 4. köt. Kolozsvár, 1862. 262. l.

[11] KÖLESÉRI Sámuel: *Auraria romano-dacica. . .* Posonii—Cassoviae, 1780. 54. l.

és Európa minden részéből, valamint a budai Corvinából kikerült kódexek megsemmisültek.[12] Később, amikor a Corvina iránti érdeklődés megerősödött, ugyanezt ismételte Bod Péter,[13] Benkő József[14] és utána Horányi Elek stb. Bethlen nevének növekvő tiszteletе idején természetesnek tarthatjuk, hogy az utókor a fejedelemben Mátyás követőjét és politikájának, törekvéseinek folytatóját látta. Ugyanekkor a felégetett Gyulafehérvár fejedelmi palotájával, könyvtárával és híres kollégiumával Budára emlékeztette az erdélyi történelem kutatóit. Mindez megmagyarázhatja a könyvtárral kapcsolatos túlzó kifejezéseket, amelyeket ma már nem ellenőrizhetünk.

A gyulafehérvári könyvtárban politikai, történelmi, földrajzi, teológiai és más tudományos munkák mellett értékes keleti kódexek is voltak. Ezt az állításunkat többek között a kollégium első, még Pápai Páriz Ferenctől származó kézírásos történetének egyik jegyzete igazolja, amelyben ez áll: „Extat liber Arabicum M. S. S. in publica Bibliotheca cui nomen suum inscripsisse literis Graecis Basirium memini me vidisse.[15] Kétségtelen, hogy a kollégiumi professzoroktól, elsősorban Alstedius és Bisterfeld hagyatékából, továbbá a külföldi egyetemekről hazatérő tanároktól, papoktól is sok értékes könyv kerülhetett a könyvtárba. De ezúttal a kollégiumi könyvtárra kell gondolnunk. Bisterfeld könyvtárának két darabja ugyanis ma is megvan a nagyenyedi könyvtárban, de ezeknek további vándorlását nem ismerjük.[16]

Teljesen bizonytalan feltevéseink lehetnek a könyvtárban levő kötetek számáról is. Csupán Basirius Izsák gyulafehérvári professzor, aki a könyvtárat kezelte is, jegyzett fel a könyvtár pusztulásakor egy erősen túlzott, nagyított számot. *Schema primum generale* c. Gyulafehérvárt nyomtatott munkájának a végén egy különálló, kéziratos lapra a következőket írta ugyanis a tatárok 1658-i pusztításairól: „Quo fatali tempore illustris schola a barbaris (eheu) solo aequata, volumina selectorum omnis generis codicum, plus viginti millia, unico rogo concremata . . .”[17] Basirius, a kollégiummal együtt, a könyvtári és levéltári anyag teljes megsemmisülésére gondolhatott, a korabeli szokásos túlzások mellett csak ez magyarázhatja meg a húszezres számot. Az utókor képzeletét sokat fog-

[12] Huszti Andreas: *Origo. . . trium in Transilvania illustrum gymnasiorum reformatorum* . . . Francofurti ad Viadrum, 1731. 73. l.

[13] Bod: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. rec.

[14] Benkő Josephus: *Transsilvania* . . . Vindobonae, 1778. 2. köt. 257. l. Benkő Bethlen János krónikájára hivatkozik, de Bethlen krónikájának csak egyik utólagos lapalji jegyzetében (1779-i kiadás, II. 68. l.) olvashatjuk ezt: „translatis in eam plurimis bibliothecae Corvinianae codicibus celebrem iam antea anno 1658, grassantibus in Transilvania una cum templo vastatum esse constat”. Ezt a kiadást Horányi Elek egészítette ki jegyzetekkel. Benkő Bethlen krónikájának első kiadásában még nem olvashatta ezt a szöveget, tehát valószínűleg Bod Pétertől vette át ezt is.

[15] *Illustris Collegii Bethleniani Albano-Enyediensis origo et progressus.* 5. l. Ms. 502. II. I. sz. kézirat a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

[16] Bisterfeld a leánya halála után a kollégiumra hagyta a könyvtárát. (Zimmermann Ferenc: *Bisterfeld végrendelete.* Tört. Tár. 1893. 174. l.) A kollégium ehhez a hagyatékhoz csakugyan hozzájutott, és így a kollégiumi Könyvtár az 1650-es években már elég jelentős lehetett. Bisterfeld bejegyzését a nagyenyedi könyvtárnak két könyvében találtuk meg. Ezek a következők: Patricius Franciscus: *Discussionum peripateticarum tomi primi. . .* Venetiis, 1572. (Kolligátum. Más bejegyzések mellett az enyedi kollégium 1716-i bejegyzése található benne. A kurucvilág után akkor szedték össze ismét a kollégium könyveit). Serres, Olivier de: *Le theatre d'agriculture et mesnage des champs.* Genève, 1629. A könyv tábláján belül Bisterfeld következő bejegyzését olvashatjuk: „Sum Johannis-Henrici Bisterfeldii, Alba Julia.” A kollégiumi könyvtáros ezt később fontosnak tarthatta és külön is megjegyezte. De a bejegyzés évszáma nincs meg.

[17] Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története.* Marosvásárhely, 1896. 561. l. Fakszimiléje megvan a nagyenyedi könyvtárban.

lalkoztató korvinákról azonban sem BASIRIUS, sem a kortársak[18] nem tettek említést. A könyvtár akkori beszerzési lehetőségeire és más korabeli könyvtárakra gondolva mégis feltételezhetjük, hogy egy pár ezer kötet könyv és kézirat volt a gyulafehérvári könyvtárban. Az 1658-i tatárdúlás után ezeknek egy kis része az enyedi könyvtárba vagy esetleg magánosok könyvtáraiba kerülhetett, hiszen az enyedi kollégiumi könyvtárnak csak így lehetett az 1660-as években már mintegy ezerhatszáz könyve.[19] Az enyedi könyvtár azonban több ízben elpusztult, és így ott nem maradhattak meg BETHLEN Gábor könyvtárának könyvei, mégis lehetségesnek tartjuk, hogy további kutatások folyamán a fejedelemnek egy-két könyvére rábukkanhatunk.[20]

Míg BASIRIUS itt a kollégium pusztulásával együtt említette meg a könyvek elégését, és egyik levelében a kollégium könyvtáráról is szó van, más helyt — mint előbb láttuk — „publica Bibliothecának", nyilvános könyvtárnak nevezik a könyvtárat. A XVIII. században BENKŐ József is „bibliotheca publicá"-nak nevezte a BETHLEN-féle könyvtárat Gyulafehérvár leírásában.[21] Valószínűleg ez az egyik első eset Erdélyben, hogy egy könyvtárat nem iskolai vagy egyházi, hanem nyilvános, közkönyvtárnak hívnak. Feltételezhető, hogy a gyulafehérvári kollégium felépítése után külön iskolai kézikönyvtárat is létesítettek a tanításhoz szükséges könyvekből.

A fentiekből kitűnik, hogy a gyulafehérvári könyvtár, habár főként a kollégium szükségleteit és a tudományos képzést szolgálta, mégis a kollégiumtól függetlenül létesült, és lényegében attól különálló, fejedelmi intézménynek tekintették. MELOTAI NYILAS idejében a kollégium még a régi, omladozó vagy részben újjáépült jezsuita kolostorban működött, az új kollégiumi épület csak jóval később épült fel I. RÁKÓCZI György idejében.

[18] Itt említjük meg azt az érdekes feltevést is, hogy IZABELLA királyné Erdélybe költözve korvinákat is megmentett, és azok a gyulafehérvári könyvtárba kerültek. Ezt a feltevést egyelőre nem látjuk igazoltnak. (FITZ József: *A Korvina*. Könyvtáros. 1956. 6. sz.)

[19] *Illustris Collegii...* 5. l.

[20] A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban BETHLEN Gábornak csak két könyvét tartják számon a ritka könyvek között (Cărți rare). Az egyiket SZABÓ Károly találta meg az Erdélyi Múzeum könyvtárában és leírását a *Tört. Tárban* (1882. 207. l.) közölte. (ORTELIUS, Abraham: *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, 1592.) Ezt az értékes atlaszt BETHLEN Gábor még fiatal korában, 1608-ban vette meg. Biztosra vehetjük, hogy ORTELIUS Hieronymus történelmi munkái is megvoltak a könyvtárában. A másik KELEMEN Lajos ajándéka volt, tőle származik ennek a műnek katalóguscédulája is, amelyen ezt olvashatjuk: GUEVARA, Antonius de: *Horologium principum, sive de vita M. Aurelii Imp. Libri III.* Ex lingva Castellana adhibitis Gallicis et Italicis versionibus, in Latinam Lingvam traducti... opera et studio Joannis WANCKELII. Forgae. Typis Principiis. 4°. 28 sztlan lev., 696 l. Index. 15 sztlan lev. (Címlap hiányzik). A könyv tábláján levő supralibros szövegét SIKLÓSSY László közölte. *(Gyorskocsin Erdélyben.* Cluj-Kolozsvár, 1927. 90—91. l.) Ugyancsak ő állapította meg azt is, hogy a könyv kötéstábláján látható dúcokkal készült RÁKÓCZI György fejedelemnek a Teleki-könyvtárban levő vadászati és úti naplója. A két könyvet tehát bizonyára ugyanaz a könyvkötő kötötte be, és a gyulafehérvári könyvtár így I. RÁKÓCZI György idejében is fejlődhetett, gazdagodhatott. A könyv címlapja, mint láttuk, hiányzik, kötése is megrongálódott. CZERNY kolozsvári könyvkötő ablakos kötéssel fogta össze, úgyhogy a tábla és a gerinc aranyozott renaissance díszítése épen megmaradt. Az első tábla közepét foglalja el a supralibros, amit virágos díszítés vesz körül. A tábla sarkait elöl egy-egy oroszlán és egy-egy faun, hátul pedig egy-egy sárkány és egy-egy faun díszíti. Ez a két könyv megerősíti azt a feltevésünket, hogy a gyulafehérvári könyvtárban megvoltak a kor legértékesebb földrajzi, történelmi, politikai vonatkozású munkái, de a könyvtár nagyságáról és összetételéről nem tudhattunk meg semmi közelebbit.

[21] BENKŐ Josephus: *Transylvaniae specialis liber I.* 176. l. Ms. 71. a nagyenyedi Bethlen-könyvtárban.

A fejedelmi könyvtárat tehát ekkor még nem helyezhették el a kollégiumban.[22] Hol volt akkor vajon a BETHLEN-féle könyvtár?

Erre a mostanáig még alig felvetett kérdésre jóformán csak SZALÁRDI krónikájában találunk valamelyes feleletet. SZALÁRDI szerint ugyanis a tatárok betörésekor „Pápai János ottvaló egyik káptalan a bibliotheca és conservatorium, levél- és könyvtartóházak, a melly sekrestyében az egyháznak dél- és a vár felől való oldalában igen alkalmatos helyen tartanának, noha annak a templomból bejáró-ajtaját kővel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hova maga is kivülvaló ablakon bebujván, azon könyves levéltartó-házakban elrejtezett vala."[23] A könyvtár eszerint a levéltárral együtt a székesegyház régi sekrestyéjében volt elhelyezve a tatárdúláskor, és PÁPAI János levéltáros és könyvtáros is lehetett. Legalább is nincs tudomásunk arról, hogy abban az időszakban külön könyvtáros is volt Gyulafehérvárt. PÁPAI János a könyvtárat és levéltárat egyaránt meg akarta menteni.

Tudjuk, hogy a székesegyház déli tornyának fedele 1603-ban leégett, és a levéltárat ezután a déli torony földszintjéről átvitték a sekrestyébe. A gyulafehérvári káptalan 1604. február 3-án a levéltár megmentése érdekében megrendítő kéréssel fordult az erdélyi rendekhez.[24] A templom ekkoriban nyitva volt, de a sekrestye ajtaját többször megcsinálták. A kérés szerint a leveleket onnan is „hordtan-hordják". A levéltár pusztítása tehát akkoriban is még tovább folyt. A templom renoválása csak BETHLEN Gábor idejében kezdődött el. Valószínűleg ugyanekkor rendezték el a levéltárat és talán az ujonnan létesített könyvtárat is a templomtól fallal elválasztott sekrestyében. A könyvtárnak első elhelyezésére vonatkozólag azonban nincs semmi adatunk, és így azt is lehetségesnek tartjuk, hogy BETHLEN Gábor idejében a könyvtár a palotának a templom felé eső szárnyában volt elhelyezve.

A korabeli vagy későbbi krónikák és történelmi munkák ugyancsak mindig a templommal és a levéltárral kapcsolatosan emlegették a könyvtárat, anélkül azonban, hogy leírását adták volna. BOD Péter szerint „a Bibliothéka is a Templom mellett megége,"[25] BENKŐ József pedig a templomhoz hozzácsatolt (adjuncta) könyvtárról tudott.[26] BOD, valamint BENKŐ valószínűleg a templomhajótól elválasztott sekrestyére gondolhatott. Ezt KRAUS Georg és GUNESCH Andreas eddig figyelembe nem vett munkája is megerősíti,[27] HILTEBRAND útirajza pedig kissé kiegészíti.

[22] NAGY Géza: *A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek története.* Kolozsvár, 1947. c. tanulmánya szerint a könyvtár (ti. az iskola kézikönyvtára) előbb a jezsuita zárdában levő kollégiumi épületben volt, az új kollégiumi épület fölépülése után pedig „a főtemplom melletti sekrestyébe került". NAGY Géza tehát az iskolai könyvtárat egynek vette a fejedelmi könyvtárral. Felfogását azonban nem tartjuk indokoltnak és nem fogadhatjuk el. Az új kollégiumi épület felépítése nem tette szükségessé azt, hogy az iskola könyvtárát a sekrestyébe költöztessék, sőt inkább az iskolai könyvtár továbbfejlesztését tette lehetővé. A könyvtár átköltöztetéséről sehol sem olvashattunk.

[23] SZALÁRDI: *I. m.* 390. has.

[24] ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház.* Bp. 1958. 123. és 188—190 l. ENTZ Géza közlése szerint a régi sekrestye alapterülete kb. 10×12 m. Ez a helyiség elég nagy volt ahhoz, hogy a könyvtár egypár ezernyi kötetét befogadja. A sekrestye el volt választva a templomhajótól, ezért lehetséges az, hogy amikor a templom mellett levő könyvtárról írtak, akkor a sekrestyére gondoltak.

[25] BOD: *I. m.* 2. kötet. 189. lev. r.

[26] BENKŐ: *I. m.* I. 176. l. „Fuerat Templo Cathedrali adjuncta."

[27] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* . . . Coronae, 1848. II. 76. l. „Bibliothecam instructissimam una cum Capitulo Regni. . . favillis consecrant". BABINGER Franz: *Conrad Iacob Hiltebrands Dreifache Schwedische Gesandschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopol (1656—1658).* Leiden, 1937. 54. l. HILTEBRAND, a svéd király megbízottja, a könyvtárat is megnézte, és ezt írta róla: „Nahe an der Kirche war die Bibliothec, darin allerhand schöne Bücher zu finden waren. . ." Gyulafehérvár fő

A fentiek után még magyarázatot kell adnunk BASIRIUS Izsák 1658. augusztus 12-én a fejedelemnek írt levelére, amelyben a könyvtárral kapcsolatos intézkedésekről is szó esik.[28] BASIRIUS ekkor még Gyulafehérvárt volt, és a sekrestye befalazása után („capitula jam obmurata") a kollégiumi könyvtárral foglalkozott. A levéltárral együtt a könyvtár befalazásáról itten nincsen szó, de ez megtörténhetett együttesen, a be nem falazott és valószínűleg kisebb kollégiumi könyvtárat pedig egészen külön említi a gyulafehérvári professzor. A fejedelmi könyvtáron kívül, amelyre I. RÁKÓCZI Györgynek is gondja volt, a kollégium számára külön könyvtárat is létesítettek, és reá vonatkozó külön intézkedéseket is hoztak.

A gyulafehérvári könyvtár jelentősége BETHLEN Gábor udvarával és a kollégium fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Amikor a gyulafehérvári kollégiumban OPITZ, ALSTEDIUS, BISTERFELD, PISCATOR, BASIRIUS, APÁCZAI és mellettük más külföldi vagy magyar tanárok tanítanak és a külföldön végzett akadémikusok száma is megnövekszik, a tudományos, irodalmi és művészeti élet is megerősödik Gyulafehérvárt. A gyulafehérvári nyomdában számos tankönyv, tudományos munka, teológiai vitairat stb. jelent meg. Ezeknek előkészítéséhez, megírásához egy gazdagon felszerelt könyvtárra volt szükség. A gyulafehérvári könyvtár valóban Erdély legnagyobb, központi jellegű könyvtára lehetett a fejedelmi korszakban. Udvari történetírók, akadémiai professzorok, rektorok és külföldön végzett akadémisták fordulhattak meg a könyvtárban, de amellett természetesen maga a fejedelem is állandóan használta. A nyomdával együtt tehát a könyvtár is hozzájárult a tudományos élet kialakulásához, az utókor szemében pedig a fejedelem hírnevét növelte. BETHLEN Gábort, a tudomány- és művészetpártoló fejedelmet ezért is hasonlították MÁTYÁS királyhoz.

A gyulafehérvári könyvtár azonban az 1658-i és 1661-i tatárdúláskor megsemmisült. A tatárdúlás előtt elszállított vagy a pusztításkor szétszóródott könyvek közül egyesek más könyvtárakba vagy esetleg magánosokhoz kerülhettek. Az erdélyi több rendbeli könyvtárpusztulások miatt ezekből alig maradhatott valami napjainkig, és felismerésük is sokszor nehézségekbe ütközik, felkutatásukat mégis további feladataink közé kell sorolnunk.

VITA ZSIGMOND

1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei. Évekkel ezelőtt, amikor a régi román folyóiratokat és újságokat néztem át, hogy adatokat gyűjtsek *Petőfi a román irodalomban* című bibliográfiai tanulmányomhoz, a brassói *Gazeta Transilvaniei* 1849. február 28-i számában rövid közleményre bukkantam amely PETŐFI személyleírását tartalmazta *Personala descriere a lui Alexander Petőfi* címmel, és nyilván PETŐFI osztrák körözőlevelének román fordítása volt. PETŐFIé az utolsó előtti volt tizenöt hasonló személyleírás közül, amelyek 1849 február 3. és 28. között jelentek meg a *Gazeta Transilvanieiben*, és a következő forradalmi személyek adatait tartalmazták: KOSSUTH Lajos, KOSSUTH Lajosné, BEM József, MADARÁSZ László, SZEMERE Bertalan (febr. 3-i 9. szám), PERZCEL Mór, dr. Karl TAUSENAU, BATTHYÁNY Kázmér gróf, TÁNCSICS Mihály (február 7-i 10. szám) SZŐLLŐSSY Ferenc, GÖRGEY Artur (február 14-i 12. szám), VASVÁRI Pál, PULSZKY Ferenc (február 24-i 15. szám), PETŐFI Sándor, LUKÁCS Sándor (február 28-i

látnivalói ebben az időben a palota, a templom és a könyvtár voltak. Ezeket egymás mellett említi az idegen utazó. A könyvtárat a könyvtáros, BASIRIUS professzor vezetésével nézte meg.

[28] KROPF Lajos: *Basirius Izsák kéziratainak történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1886. 71. l.

16. szám). Lehet hogy a *Gazeta Transilvaniei* folytatta volna a személyleírások közlését, de mint ismeretes, a háborús események miatt, március 17-i 17. számával megjelenése félbeszakadt, s a 18. szám csupán december 1-én jelent meg.

Később, 1957 tavaszán a bukaresti Akadémiai Könyvtár Kézirattárában nagy csodálkozásomra egy mappára bukkantam, amely röplapok alakjában — és szövegezési

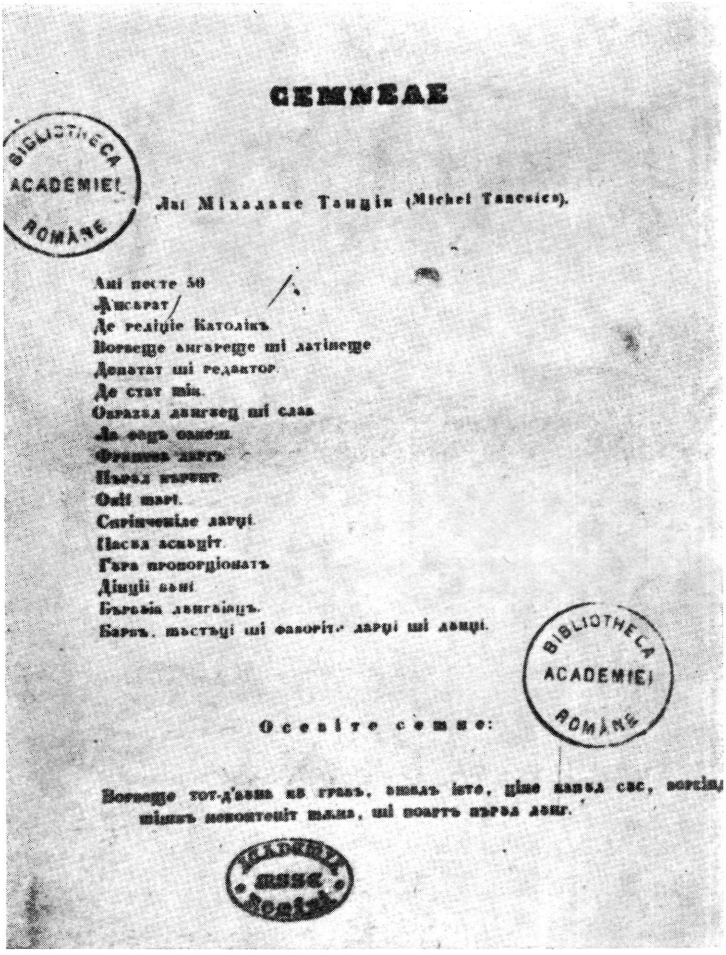

1. ábra. Táncsics Mihály körözőlevele

eltérésekkel — ugyancsak a fenti személyleírásokat tartalmazta s mellettük a Beöthy Ödönét és Nyáry Pálét, összesen tehát tizenhét személyleírást.

A röplapok külseje és változó nagysága arra utal, hogy korrektúra-példányokról van szó, amelyeknek szövegét a sajtóhibák kijavítása után véglegesen kinyomatták. A nyomtatásban használt cirillbetűk a múlt század folyamán általánosan használt betűfajtához tartoznak. A kinyomtatott röplapok további útjára Eugen Jebeleanu és Takács Tibor közleményei derítenek fényt. Jebeleanu — az ismert Petőfi-fordító — Craiovában talált ilyet Petőfiről, s közzé is tette (ld. *Élet és Irodalom*. 1959. okt. 16.).

Ehhez szorosan csatlakozik TAKÁCS Tibor „lelete": BEM és KOSSUTH körözőlevelei Brăilából *(Élet és Irodalom.* 1959. dec. 24.).

Az említett mappa száma: „F. v. 1187 (1—17)" betűrendben tartalmazza a tizenhét személyleírást. Mindegyiknek a címe *Semnele* (személyes jegyek), ami után a név következik cirillbetűs, fonetikus átírásban, majd zárójelben magyarul, ill. franciául

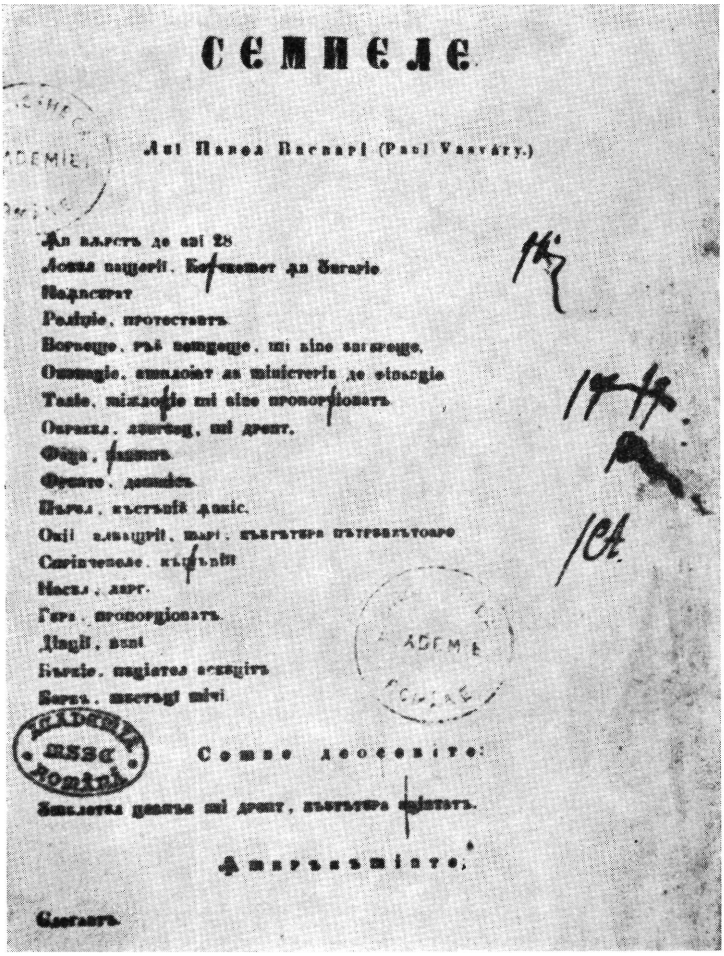

2. ábra. VASVÁRI Pál körözőlevele

tehát latin betűkkel és többé-kevésbé jó helyesírással. Egy meglehetős spácium után az életkor, a különböző személyi jegyek, a különleges ismertetőjelek, végül az öltözék meghatározása, ill. leírása következik.

Megállapításom szerint a fenti röplapok, illetve a fenti mappa létezéséről mostanig két kutató tett említést, mégpedig O. LUGOSIANU *Din pribegia Ungurilor* c. Bukarestben, 1898-ban megjelent könyvecskéjében és Al. T. DUMITRESCU *Foi volante din colecţiunea Academiei Romane 1642—1866* című Bukarestben 1912-ben megjelent művében. A 341. lapon, az *Ungaria. Acte proprii, 1802—1850* című fejezet végén egy *Proscrişii Unguri* című

külön szakasz „időpont nélkül" megjelöléssel felsorolja betűrendben a fentebb leírt tizenhét röplapot.

Megjegyzendő, hogy BEM, SZEMERE, PERCZEL, BATTHYÁNY, LUKÁCS, PULSZKY, GÖRGEY, VASVÁRI, PETŐFI, TÁNCSICS és az említett dr. TAUSENAU személyleírásai *Personenbeschreibung der ungar. Hauptrebellen* cím alatt németül is megjelentek az ugyancsak Brassóban kiadott *Siebenbürger Wochenblatt* 1849. február 10-i számában. Ha mindezeket a szövegeket összevetjük, tüstént megállapíthatjuk, hogy a *Gazeta Transilvanieiben* és a *Siebenbürger Wochenblatt*ban olvashatók megfelelnek egymásnak; ellenben a röplapok textusa némileg különbözik tartalmi téren a *Siebenbürger Wochenblatt* közlésétől — mintha az előbbit már kiegészítések után bocsátották volna nyomtatás alá —, s nyelvileg elüt a *Gazeta Transilvaniei* fordításától, ami arra mutat, hogy két különböző személy ültette át őket románra. Ugy látszik, hogy a röplapokat gyakorlottabb fordító készítette el, mert szövegük korszerűbb, világosabb.

A *Siebenbürger Wochenblatt*ban megjelent PETŐFI-személyleírás azonos PETŐFI *Összes műve*inek 5. kötetében (Bp. 1956, Akadémiai Kiadó. 182—183.) közzétett német nyelvű személyleírással, amelynek történetéről a 236. lapon így emlékszik meg egy jegyzet: „E postára vonatkozóan Kiss Sándor, Vizaknán, február 3-án írt tudósításában az alábbiakat közli: „Tegnap gyorsfutár érkezett tábornokunkhoz Kemény Farkas alezredes úrtól ... E futár alezredes Kemény Farkas által elfogott szebeni postacsomagokat hozott ... Érdekes még e csomókban talált iratok közt Kossuth, Szemere s többek németül kinyomtatott személyes leírásai, melyeket a cs. k. kommandó köröztetés végett volt elküldendő. Petőfi Sándor maga olvasta német személyes leírását; elképzelhetni, mily jókedvet csinált neki. (L. Honvéd 1849. febr. 5. 34. sz. 134.)" Nyilvánvaló, hogy a szóban forgó személyleírásokról van szó, amelyek — úgy látszik — egy csoportot alkottak. A román nyelvű röplapokat is valószínűleg Nagyszebenben vagy még inkább Brassóban nyomták, majd JEBELEANU helyes feltevése szerint átküldték őket a Havasalföldre.

Egyetérthetünk LŐRINCZI László bukaresti íróval és műfordítóval, aki szerint e személyleírások az osztrák rendőrség hosszú megfigyelő tevékenységéről tanúskodnak. LŐRINCZI felveti a kérdést: miért nem tartalmaznak a röplapok semilyen felszólítást a menekülő forradalmárok feljelentésére, illetőleg letartóztatására? Válasza lényegében az, hogy ezeket az írásokat nem a nagy nyilvánosságnak szánták, hanem kellően instruált ügynökök nyomozó munkájának megkönnyítésére tették közzé. Feltevése — ha nem is megcáfolhatatlan — mindenesetre elgondolkoztató. További kutató munkát érdemel annak megállapítása, hogyan kerültek a röplapok a Havasalföldre.

DOROTHEA SASU

Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami levéltárban. A levéltár anyagának rendezése közben több iratképző szerv anyagából egy könyvtörténeti szempontból jelentős irategyüttes került elő. Ennek az anyagnak az összeállítása során olyan elszámolások és feljegyzések adataira bukkantunk, amelyeknek hasznosítása és további feltárása érdekében kívánjuk a figyelmet felhívni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég irataira, amelyeket a tudományos kutatás eddig figyelmen kívül hagyott.

Az alábbi tájékoztató ezt a hiányosságot szeretné pótolni. Nem szándékunk monografikus módszerrel és teljességgel elemezni a TELEGDI KOVÁCS Lajos cég sok irányú munkásságát, magának a tulajdonosnak az élet csaknem minden ágazatára kiterjedő gazdag érdeklődését, de az iratok értékének bemutatása a könyvtörténet iránti kötelességünk.

A XIX. század közepén Debrecenben két nagyobb jelentőségű könyvkereskedés volt. Az egyiknek tulajdonosa a CSÁTHY család. E céget 1804-ben KIS István pesti könyv-

kereskedő alapította és KIS Ráchel, CSÁTHY György nyomdai igazgató (provisor) felesége vezette. A Csapó úti és Kálvin téri sarokház földszintjén helyezkedett el a könyvkereskedés; később helyet változtatott.[1]

A másik könyvkereskedés 1841. júl. 20-án nyílt meg a M. kir. Helytartótanács 25772. számú engedélye alapján; tulajdonosa TELEGDI KOVÁCS Lajos volt. Az üzlet a Széchenyi út elején helyezkedett el, helyrajzi száma 1814 volt. (Akkor Várad u.) Ugyanott volt a 2000 kötetes kölcsönkönyvtár is a nevezett tulajdonos szervezésében és irányítása alatt. Az alapítás idején voltak kisebb könyvkereskedők a városban, mint pl. BARTHA István és TÓTH Mihály üzlete, de a TELEGDI- és CSÁTHY-féle könyvüzletek sokirányú és jól irányított szervezőmunkája, a tőkés verseny természetes rendje folytán ezek a kisebb és elsősorban aprónyomtatványokat árusító üzletek visszahúzódtak, majd eltűntek a piacról.[2]

A TELEGDI KOVÁCS-cég és személy szerint TELEGDI KOVÁCS Lajos 1848-ban a forradalom ügye mellé állott. 1848. júl. 2-án megindította az *Alföldi Hirlapot*, amely 1849. aug. 2-ig fennállott. Ennek szerkesztője a könyvkereskedő testvére, több tanulmány és útleírás szerzője, Debrecen kiemelkedő ügyvédje: TELEGDI KOVÁCS László volt, aki — CSATÁRI Ottó álnév alatt is — több ellenzéki cikket írt, és különös élességgel küzdött a tespedést jelképező s akkor már a forradalom baloldali szárnyával szemben álló civisek ellen. Társszerkesztője SZANKA József volt.[3] Később, 1850 áprilisában, Lipcséből hozzánk került politikai nyomtatványok ügyében a rendőrség mind a CSÁTHY, mind a TELEGDI KOVÁCS könyvkereskedő cégek tulajdonosait megfigyelés alatt tartotta, s náluk házkutatással kellemetlenkedett, de eredménytelenül.[4]

Részletkutatások feladata kideríteni, milyen módon gyarapította könyvkereskedését a TELEGDI-cég, hogyan kívánt egyezségre lépni a CSÁTHY-nyomdával, hogyan alakult ki a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan a cég mind szélesebb beszerző köre és árupiaca, hogyan járult hozzá a könyvek terjesztéséhez szinte az egész Tiszatáj területén, majd hogyan szorult háttérbe TELEGDI KOVÁCS Lajos halála után. Pontosan még halála éve sem volt megállapítható, de az üzleti tevékenység köre az 1870-es évek vége felé csökkent, s az 1880-as években a céggel ritkábban találkozunk. Ebben a korban a CSÁTHY-cég szinte már monopolhelyzetet élvezett Debrecen könyvpiacán.

Ezekre a kérdésekre jelenleg nem kívánunk kitérni, mint ahogyan csupán felvetjük azt a kérdést is, hogy az 1870 októberében szereplő TELEGDI Lajos-féle könyvnyomda azonos-e a TELEGDI KOVÁCS-cég könyvkereskedésének egyik vállalatával.

A Debreceni Állami Levéltárban fennmaradt, a TELEGDI KOVÁCS-család nevéhez fűződő XIX. századi iratok két forráscsoportra oszthatók: az egyik forráscsoportba azok az iratok tartoznak, amelyek TELEGDI KOVÁCS Lászlótól származnak. Ezek részben kéziratos tanulmányok, politikai eszmefuttatások, államböcseleti értekezések, útleírások, kiváló államférfiúi megfigyelések és általában a polgári haladás érdekét szolgáló pamfletek. Ezekről külön tanulmányt volna érdemes írni, mint a magyar politikai irodalom múlt századi termékeiről, mert a polgári fejlődés gondolatvilágának és a polgári állam szerkezetének jellemzéséhez jól felhasználható adatokat tartalmaznak. Ezek a források jelenleg a Debreceni Egyetemi Könyvtárban vannak, a kéziratok sorában, a levéltár letétjeként.

[1] A CSÁTHY-féle könyvkereskedő cégre lásd ZOLTAI Lajos: *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története 1805—1905.* Debrecen, 1905. 8. l., IV. l. stb., valamint BENDA Kálmán és IRINYI Károly közös műveként kiadott *A négyszázéves debreceni nyomda* (Bp. 1961) c. könyvben BENDA fejtegetéseit 281. l. jegyzet 1., 119. l. stb.

[2] Lásd Debreceni Állami Levéltár (DÁL), TELEGDI KOVÁCS Lajos-cég iratai fasc. 4., továbbá ZOLTAI: *I. m.* 22., 15. l., valamint BENDA: *I. m.* 149. l.

[3] BENDA: *I. m.* 155. l.

[4] ZOLTAI: *I. m.* 21—22. l.

A másik forráscsoport a TELEGDI KOVÁCS Lajos könyvkereskedő cég irataiból alakult ki, a levéltár kezelésében 311. leltári tételszám alatt, 0,35 iratfm terjedelemben, 1835—1880 évek közötti időből. E forráscsoportba adósok könyve, az üzleti könyvforgalom feljegyzései, pénztári naplók, számlák és részben levelezések tartoznak.

Az írásos anyag szerkezete lehetővé teszi az elszámolások rendjében történő kimutatások, illetve nyilvántartások világos áttekintését. A könyvelés rendszere ugyanis az akkor már kifejlődött kettős könyvvitel alapján alakult ki, s ez a tartozások és követelések rovatrendjére épülvén, tartalmazza azt, hogy a könyvkereskedő kitől vásárolt és kinek adott el könyveket. Érdekes, még a háztartásra fordított kiadásokat is közli az elszámolás.

A mindennapi folyamatos vásárlások és értékesítések mellett az utánvételi könyvforgalom adatai is megvannak a könyvelési iratokban, s ezek a vevők nevét, a könyvek címét, az elküldés helyét stb. tartalmazzák, tehát nemcsak könyvtörténeti adatokkal szolgálnak, hanem általános kultúrtörténeti tájékoztatáshoz is támpontokat nyújtanak.

Általában a könyvviteli nyilvántartások értékét hatványozottan emeli az a tény, hogy a helynév és személynév adatait feltáró bejegyzéseken kívül a vásárlás mennyisége és pénzértéke is szerepel amellett, hogy annak tárgya részletes felsorolást kap. Többek között SUE, MARTIN, DUMAS, PALUGYAI, *Staats-Lexikon*, CASANOVA, EÖTVÖS, KEMÉNY, JÓSIKA, BAJZA, KUTHI, CERVANTES munkái mellett az 1840-es évek végén TÁNCSICS, KOSSUTH, PETŐFI munkái kerülnek ki vidéki olvasókörök könyvtárába. A *Steinkohlenbüchlein* című könyvet pl. Nagylétán veszik meg, ahol IRINYI János is élt egy időben.

Ismeretesek az elszámolásokból a megrendelők adatai, s jellemző, hogy a polgári forradalomhoz közeledve mind erőteljesebben kerülnek előtérbe a polgári értelmiség tagjai, elsősorban pedagógusok, ügyvédek, de orvosok is. Többek között KÁLLAI János Földesről, CSEREPES Dániel Nagyváradról, KRALOVÁNSZKY Lajos Nyíregyházáról, GENCSY Lajos Balkányról, BUDAI Imre Nyírábrányról, a STEINFELD-család a debreceni Macs tanyáról, BALOG Péter Szalontáról stb. Ezeknek a családi és társadalmi helyzetét az összeírások alapján meg lehetne vizsgálni, s könnyű összehasonlító elemzés mutatná meg, hogy többek között 1844—45-ben kik vettek és olvastak (feltételezhetőleg!) falvakban, kisebb városokban korszerű könyveket. Az értelmiségi és falusi olvasógárda történetére ezek elemző tényeket tartalmazó felvilágosítást nyújtanának.

Kiváló információt szolgáltatnak azok a negatívumok is, amelyek az arisztokrácia visszahúzódását tükrözik. A polgári forradalomhoz közeledően mind kevesebbé válik az ilyen megrendelők száma. A környéken egyedül a DESSEWFFY- és a DÉGENFELD-család nevével találkozunk a vásárlók között, de annál több megnevezett tanítóval, lelkésszel, kisebb középnemesi földbirtokossal.

Kiemelendő tény az is, hogy az 1840-es években falusi olvasókörök milyen nagy tételben vásároltak könyveket. Pl. a Sárréti Olvasótársaság 1844-ben, a Nádudvari Olvasótársaság, a Debreceni Polgári Casino, a Szatmári Olvasótársaság, a Mihályfalvai Iskolai Könyvtár minden évben vettek a könyvkereskedéstől. Jellemzésképpen csak egyetlen adatot szeretnék felemlíteni, amely azonban általános helyzetképet nyújthat: a Sárréti Olvasókör 1851. júl. 15 és 1853. márc. 11. között 68 művet vett meg 85 fr 16 kr. értékben. Közöttük EÖTVÖS József, KEMÉNY, KAZINCZY, LANER, HUNFALVI, LOSONCZY, JÓKAI, TOMPA, PHAEDRUS, MACAULAY, TELEKI László, LÓNYAI stb. egy-egy — felsorolt — munkáját. A könyvek között tehát államjogi, bölcseleti, statisztikai, köztörténeti, útleíró stb. művek találhatók a szórakoztató regények és elbeszélések mellett.[5]

[5] DÁL, TELEGDI iratok fasc. 3. 23. l.

De álljon itt egy magánkönyvtár megrendelése 1847-ből: URINYI Pál, Debrecen, kispolgári családból származó értelmiségi: PAYNE, BUCH könyvei, a *Conversations Lexikon*, a *Damen Kalender* c. kiadványok, az országgyűlési törvénycikkek stb.[6]

A megrendelők körében a legkülönbözőbb rétegekhez tartozó személyek voltak. A könyvkereskedés vevőköre messze túlhaladta Debrecen nagy kiterjedésű határát, és — mint már említettük — szinte magához láncolta a Tisza-tájat. Többek között az 1850-es években Aradról vásároltak a BETTELHEIM Testvérek (cég), Büdszentmihályról KLEIN Gáspár, Makóról KISS Sámuel, Kiskunfélegyházáról MORAVECZ Albert, Nagyváradról SZABÓ József, Tasnádról FERENCZY Vilma, Orosházáról RUTTKAI Sándor, Beregszászról KESZLER József.[7] De ezeken kívül tőle rendelt a szarvasi RÉTHY Lipót-féle nyomda, SZILÁDY Károly Kecskemétről stb. is.

Az arisztokrácia vásárlása, mint már említettük, szűk körű volt. 1846. május 2-án pl. gr. DÉGENFELD József debreceni földbirtokos és téglási földesúr vásárolt egy mitológiai s két költészeti munkát, valamint a *Soproni esték* c. kiadványt.[8]

Az 1860-as években még inkább kicserélődik a vásárló körök rétegeződése, és átütő erejűvé válik az értelmiségiek könyvbeszerzése, közöttük falusi tanítók, kisvárosi tanárok, akik tudományos könyveket és regényeket, költeményeket vesznek, míg az ügyvédek elsősorban törvénytárakat s más kiadványokat. Orvosok vételéről kevés adatbejegyzés található, lehet, hogy pesti könyvkereskedőnél elégítették ki igényeiket. Sokan vették meg a Debrecenben kiadott tréfás-humoros sajtótermékeket, amelyek akár mint periodikák, akár mint esetenkint publikált kiadványok láttak napvilágot. Többek között az 1860-as évek elején a debreceni *Dongó*, *Igazmondó*, *Kis Képes Honvéd Naptár* példányait Miskolcra, Tokajba, Makóra küldte szét TELEGDI KOVÁCS Lajos.[9]

A könyvkereskedés az állandó és folyamatos könyvbeszerzésről mindenkor gondoskodott. Miután a könyvforgalom nem csupán szépirodalmi és tudományos termékekre korlátozódott, hanem kiterjedt zeneművekre, kisnyomtatványokra stb. is, a beszerzési piac nagyon széles körűnek volt mondható. Általában, ha pontosan összeállítanánk a TELEGDI KOVÁCS Lajos által eszközölt megrendeléseket, nagy kiterjedésű vásári hálózat arculatát rajzolhatnánk meg. Többek között már 1844 decemberében kapcsolatban volt a LANDERER és HECKENAST pesti céggel. Minden küldemény, amelyet a megrendelések alapján bármely cég feladott, tételes felsorolásban szerepel a szállítójegyeken, s ezek alapján rekonstruálható egy vidéki könyvkereskedés áruforgalmának statisztikája, piaca, beszerzési forrásainak hálózata.

Néhány adattal szeretnénk a fenti állításokat kiegészíteni. 1845-ben pl. Petróczai TRATTNER K. és KÁROLYI István cégtől Pestről, TILLSCH Jánostól Kolozsvárról; 1846-ban Joseph WAGNERtől Pestről, 1844-ben Karl GEIBELtől Pestről, a továbbiakban 1847-ben a KILIÁN és WEBER pesti cégtől, majd MAGYAR Mihálytól Pestről, Friedrich WALZELtől Pestről, Fr. MANZtól Bécsből stb. hozatta meg áruit. Ezeknek a részletes elemzése nagy segítséget nyújtana a könyvkereskedők történeti megismertetése szempontjából.[10]

A beszerzések különben a politikai hangulat megismerésére nézve is értékes adatokat szolgáltatnak. Az 1848-i polgári forradalom előtti időszakból mind gyakrabban találkozunk a polgári forradalom vezéregyéniségeinek műveivel, az 1850—60-as évek idején elsősorban a törvény-, illetve rendelettárak kelendők, s mellettük a naptárak,

[6] Uo. fasc. 2. 6. l.
[7] Uo. fasc. 5. 58—61. l.
[8] Uo. fasc. 3. 53. l.
[9] Uo. fasc. 5. 64—65. l. Továbbmenően uo. fasc. 9. 376. l. leírja az 1878. nov. 28-án eladott naptárakat: 50 db *Kis Képes Naptár*, 25 db *Dongó Naptár*, 28 db *Alföldi Naptár*, 25 db *Alföldi Képes Naptár*, *Csokonai Naptár*.
[10] Uo. fasc. 10 passim.

kalendáriumok, különösen kelendő volt a *Bolond Miska*, amely 1857-ben több száz példányban fogyott el. Az 1860-as években ismét fokozatosan kezdett helyreállni a szépirodalmi művek iránti erőteljesebb érdeklődés, és a tudományos könyvek is nagyobb keletűek lettek.

Végül az ismertetéshez még csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy a cég kölcsönkönyvtárat is tartott fenn, amelynek betétje 1873-ban 3 Ft összegű volt, a havi olvasódíj pedig 1 Ft-ot tett ki. (Utóbbi adat 1872. szept. 17-ről való.)

Hosszú lenne a meglevő levéltári anyag minden kérdésre kiterjedő ismertetése. Viszont úgy érezzük, a figyelem felhívására könyvtörténészek és irodalomtörténészek számára ennyi is elegendő.

KOMORÓCZY GYÖRGY

Semmelweis Ignác mint könyvtáros. SEMMELWEIS Ignácnak, minden idők legnagyobb magyar orvosának az orvostudomány területén végzett munkássága világszerte közismert. Kevésbé tudott azonban SEMMELWEIS könyvtárosi tevékenysége, pedig SEMMELWEIS 1861 márciusától 1865. augusztus 13-án bekövetkezett haláláig az Orvostanárkari Könyvtár (a mai Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára) könyvtárnoka is volt.

A Könyvtárat 1828 körül SCHORDANN Zsigmond orvoskari egyetemi tanár kezdeményezésére alapították. SCHORDANN volt a Könyvtár első tanár-könyvtárosa, aki — egyéb lehetőségek hiányában — saját (Felső Dunasor 5. szám alatti) lakásán adott helyet a Könyvtárnak. SCHORDANN súlyos betegsége miatt 1856-ig adott elő az egyetemen, s nyugalomba vonult, de feltehetően egészen 1860 elejéig ő végezte a könyvtárosi teendőket. 1860 júliusában „A könyvtárt rendező Margó tudort az orvosi tanárkar könyvtárnokává jelölte ki."[1] 1860. október 20-án POOR Imrét választották meg MARGÓ Tivadar helyett könyvtárnokká.[2] 1861 márciusában „Poor tr. egyet. m. tanító az oltó intézet kezelésével bizatván meg, Semmelweis tanár vette át a tanári könyvtárnokságot, azon kikötéssel, hogy az e hivatallal járó 200 frtnyi díj általa ajánlott könyvek megszerzésére fordíttassék."[3]

A Könyvtár vezetése abban az időben nem csupán szellemi irányítást, hanem az adminisztratív tennivalók ellátását is jelentette. Még az 1896-ban megjelent HÖGYES-féle *Emlékkönyv*[4] is így számol be erről: „A könyvtár felügyeletét jelenleg a kar egy évenként a rendes tanárok közül választott könyvtárnokra bízza és a kezelést egy a kari pénztárból fizetett értelmesebb könyvtári szolga által eszközölteti". Nyilván nem az „értelmesebb könyvtári szolga" intézte az orvostudományi könyvek és folyóiratok szerzeményezését, azok katalogizálását stb. Ezt bizonyítja, hogy a fennmaradt kölcsönzési nyilvántartásokat pl. SCHORDANN professzor sajátkezűleg vezette. Később SEMMELWEIS kézírása is látható e nyilvántartásokban.

SEMMELWEIS a négy évet alig meghaladó könyvtárosi működése alatt a Könyvtár megfelelő elhelyezését biztosította, és kiadta a nyomtatott katalógust.

Az orvoskari tanártestület az orvoskari épületekben nem tudott helyet szorítani könyvtárának. Ezért — mint azt már említettük, — SCHORDANN professzor saját lakásán adott helyet a gyűjteménynek, amelynek hozzáférhetőbb elhelyezését már régebben zorgalmazták. Így az 1848. július 4-én tartott orvoskari jegyzőkönyvének a 11.

[1] *Orv. Hetil.* 1860. 622. l.
[2] *Orv. Hetil.* 1860. 848. l.
[3] *Orv. Hetil.* 1861. 239. l.
[4] HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a budapesti kir. magy. tud. egyet. orvosi karának múltjáról és jelenéről.* Bp. 1896. 517. l.

pontja szerint: „Az orvoskari könyvtár, melly részint alapítványok, részint szigorlati pénz fölöslegek által támadt, Schordann tanár lakából az orvostani épületbe helyheztessék át, hogy e tudományos forrás is megnyittassék a növendékek számára. Ezen jeles és nagyszerű gyűjteményt az illető tanár urak nagylelkű felajánlásából megnyervén az intézet számára; szükséges, hogy azon költségek, mellyeket annak fenntartására és kiegészítésére a fáradhatatlan buzgalmú eddigi lelkes gondviselő Schordann tanár úr saját erszényéből fordított, a tanulmányi pénztárból visszatéríttessenek, s a kiegészítés, és évenkénti új megszerzésekre szinte segély nyújtassék. Ennek részleteit egy külön feliratban leszünk bátrak fölterjeszteni."[5]

A forradalmat követő időkben ez az 1848-as szellemben hozott határozat nem valósulhatott meg. Annál nagyobb SEMMELWEIS érdeme, hogy könyvtárossága első évében végrehajtotta a Könyvtár átköltöztetését.

Ennek megtörténte után SEMMELWEIS nekiláthatott a könyvállomány szakok szerinti csoportosításának, amivel korszerű könyvtári munkát végzett. Majd attól a céltól vezettetve, hogy az általa irányított könyvtár minél használhatóbb legyen, összeállította, sajtó alá rendezte és megjelentette *A m. k. Tudomány-Egyetem orvostanárkari könyvtár jegyzékét* (Pest, 1864). Ez a katalógus két részből áll. Az első szerzői betűrendben, a második pedig szakok szerint tárja fel a könyvállományt. A katalógusköteten nem szerepel az összeállító neve, de a *Gyógyászat*ban ezt olvashatjuk: „Megjelent 'A k. m. tudományegyetemi orvostanár-kari könyvtár jegyzéke 1863. dec. végéig' két nyolcadrétű kötetben, 42 nyomott íven. Az I. kötet betűrendben, — a II. a szaktudományok szerint rendezve foglalja magában a könyvek lajstromát. E nagy fáradsággal készült rendszeres könyvjegyzéket Semmelweis I. tnr. ur kitartó munkásságának köszönjük, ki mint a könyvtár gondnoka, azt, az előbbi bérszállásáról az egyetem orvoskari épületébe szállitván, a fönnevezett jegyzék által rendbe hozta és közhasznuvá tette."[6]

Akkor mérhető csak igazán fel SEMMELWEIS nagyjelentőségű és lelkiismeretes könyvtárosi tevékenysége, amelyet fennmaradt idevágó sajátkezű feljegyzései is tanúsítanak, ha figyelembe vesszük, hogy ez alatt az idő alatt mint az egyetem szülész és nőgyógyász tanára küzdelmes harcot vívott az anyák megmentését jelentő tanainak elismertetéséért.

SEMMELWEIS halálának ebben az évében ünnepeljük 100. évfordulóját. Ez az alkalom is kötelességünkké teszi, hogy a magyar orvostudomány büszkeségének könyvtári működéséről megemlékezzünk.

PALATKÁS BÉLA

A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején. A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai célkitűzéseit tartalmazó *Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelve* című fontos dokumentum, amelyet DIENES László és KŐHALMI Béla könyvtárügyi megbízottak 1919 márciusában állítottak össze, kétféle könyvtári rendszer kiépítését tartotta szükségesnek: *a)* a közművelődési könyvtárhálózat és *b)* a szakkönyvtárak rendszerének felállítását.

A szakkönyvtári rendszernek — mai terminológiánk szerint az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak hálózatának — a felépítési elve az volt, hogy legyen mindenféle szakkönyvtár Budapesten, de mindegyikből csak egy, hogy ez azután jó lehessen. Egyesíteni kell tehát az egyfajta könyvtárakat és ésszerű munkafelosztást létesíteni az így keletkezett nagyobb könyvtárak között. Az adott könyvtárépületi

[5] *Orv. Tár.* 1848. 2. köt. 7. sz.
[6] *Gyógyászat.* 1864. 400. l.

viszonyokat figyelembe véve az *Alapelvek* szerint 1. a Nemzeti Múzeum könyvtára részére kellene az egész Nemzeti Múzeum épületét átengedni, 2. a többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtárak szakmánként összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés szempontjából legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók.[1]

A három nagy könyvtár, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár, továbbá a szakkönyvtárak rendszeréből a közgazdasági, a mezőgazdasági, a természettudományi és az orvosi könyvtárak helyzetét Kőhalmi Bélának a szemtanú avatott tollával megírt tanulmányaiból ismerjük.[2] Azonban alig jelent meg cikk és ezért keveset tudunk a technikai szakkönyvtáraknak a Tanácsköztársaság alatti működéséről. Pedig az *Alapelvek* is jelentőségének megfelelően a szellemi tudományok (társadalomtudomány) után a többi tudományszak között elsőnek a műszaki könyvtárakat említi: „*Igy a Műegyetem könyvtárába olvasztva az apró hasonló jellegű könyvtárakat egy Technikai és technológiai könyvtár . . . keletkezne.*" (Kiemelés a szerzőtől.) Forradalmi hagyománytiszteletünknek teszünk eleget, amikor a korabeli legnagyobb technikai könyvgyűjtemény, a Műegyetemi Könyvtár helyzetének és szerepének a vázolásával adalékkal szolgálunk az *Alapelvek*ben lefektetett terv realitása és szükségessége mellett.

A könyvtári program az adott könyvtárépületi viszonyokkal számolva kívánta az átszervezéseket végrehajtani. Ez csak helyeselhető, mivel költséges új létesítmények e nehéz időszakban szóba sem jöhettek. A terv ellenzői éppen ezért nagyméretű bővítések, sőt új épületek emelésének feltételeihez kötötték az átszervezés végrehajtását. Így például az Egyetemi Könyvtár az átalakítást a szomszéd házak kibérlésével kívánta megoldani, és e költséges terv megvalósításához kötötte a reformmunkálatok bevezetését. Ezzel valóban a „reformok minden módon való elodázása szándékának látszatát keltette fel".[3]

Nem voltak ilyen problémák a Műegyetemi Könyvtárban, amely új épületével és felszerelésével a Tanácsköztársaság idején kétségtelenül a legjobb helyzetben volt. A könyvtár, amelyet Pecz Samu műegyetemi tanár 1907—1909-ben épített, minden tekintetben sikerült alkotás, erről az egyetem rektora jogos büszkeséggel jelenthette a kortársak véleményét: „Különösen a könyvtár az, amely gyakorlati és művészi kivitelével messze felette áll az összes hasonló rendeltetésű épületeknek. Mi igazán örülünk, hogy ezt a látványosságszámba menő művet és tervezőit a mienknek mondhatjuk."[4]

A könyvtárat Pecz Angliában és Franciaországban szerzett tapasztalatai, valamint Rados Gusztáv professzor-könyvtárigazgató programja alapján szabadon álló, külön épületben helyezte el. A raktár 6 szintjén 400 000 kötet befogadására elegendő hellyel rendelkezett, és ez a tervezők szerint is 50 évig kielégíti a gyarapodás szükségleteit. A Tanácsköztársaság idején, 1919-ben a Műegyetemi Könyvtár állománya 119 000 kötet, amely a raktár kapacitásának csupán egyharmadát foglalta el. Tehát bőven lett volna hely az *Alapelvek*ben tervezett technikai és technológiai könyvcentrum összevont anyaga részére. A központosítással érintett hasonló jellegű technikai könyvtárak állománya becslésünk szerint együttesen sem haladta meg a Műegyetemi Könyvtárét. A második legjelentékenyebb gyűjtemény, a Technológiai Iparmúzeum Könyvtára 1919-ben 27 921 kötettel rendelkezett (ismeretes, hogy a könyvtár, a mai Országos Műszaki Könyvtár

[1] *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bev. és jegyz. ell. Kőhalmi Béla. Bp. 1959. 9—13. l.

[2] Kőhalmi Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 259 l. Uő: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* Magy. Könyvszle. 1959. 149—162. l. Uő: *Forrásgyűjtemény.* Bevezető. I—XI. l.

[3] Kőhalmi: *I. m.* 73. l.

[4] *A József-Műegyetem 1910/11. tanév megnyitásakor 1910. szeptember 18-án Jónás Ödön rektor beszéde.* Bp. 1910.

jogelődje, az első világháború és a Tanácsköztársaság idején szüneteltette működését hely- és személyzethiány miatt).[5] A nagyságrendben következő Magyar Mérnök és Építész Egyesület könyvtára 14 000 kötettel, a budafoki Ipari Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézet 6000 kötettel stb. még központosított raktározás esetén is elfért volna a Műegyetemi Könyvtárban.

A technikai szakkönyvtárak rendszeréhez nem számítjuk a gyári, üzemi munkáskönyvtárakat, amelyek feladata, hogy a jó szépirodalom mellett a dolgozókat szakmájuknak megfelelő ismeretterjesztő és szakirodalommal ellássák, tehát elhelyezésük a gyárakban van. Az üzemi munkáskönyvtárak állomány szempontjából amúgy sem voltak jelentősek. A kapitalista tulajdonosoknak nem volt érdekük e könyvtárak fejlesztése. A könyvtárügyi megbízottak felmérése alapján megállapítható, hogy a 80 legnagyobb gyár, nagyüzem közül 17-ben volt könyvtár, ezekből a legjelentékenyebb is csak 1620 kötettel rendelkezett.[6]

A raktáron kívül jó volt a helyzet egyéb területeken is: a Műegyetemi Könyvtár 400 m² nagyságú olvasóterme 230 személy kényelmes elhelyezését tette lehetővé, a 40 fő részére berendezett tanári olvasóval együtt közel 300 személy befogadására készen állt. A Műszaki Egyetemi hallgatók részére ezenkívül a Szent Imre Kollégiumban berendezett tankönyvtárait is rendelkezésre bocsátották. A könyvtárosi személyzet: Rados Gusztáv professzor-igazgató vezetése alatt Bernáth János könyvtárőr, Matyasovszky János könyvtártiszt, Surin Imre raktárkezelő altiszt és négy kezelő számára pedig az irodai szobák és kezelőhelyek bőségesek, a megalakuló könyvcentrum létszámtöbblete munkahely-gondokat sem idézett volna elő. (Napjainkban kb. tízszeres személyi állomány dolgozik e könyvtárépületben). Az intézet vezetője, Rados Gusztáv professzor-könyvtárigazgató, mint a tervbevett Országos Könyvtárügyi Tanács meghívott tagja, személyében is garanciát nyújtott a megalakuló Technikai és Technológiai Könyvtárra háruló feladatok maradéktalan elvégzésére.

Az *Alapelvek* egyik kiemelkedő koncepciója a könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás stb.) egységesítése mellett a felállítandó összkatalógus, amely a budapesti könyvtárakban található könyvek címeit tartalmazza. A központi címjegyzék természetesen a könyvtárak meglevő katalógusaira épülne. Nagykönyvtáraink azonban nem rendelkeznek megfelelő katalógusokkal állományuk tekintélyes részéről.[7] A Műegyetemi Könyvtár inventáriumának és nyomtatott katalógusainak összevetése ugyanakkor arról tájékoztat, hogy lényegében a teljes könyv- és folyóiratanyag feldolgozva áll az olvasók rendelkezésére. Az 1910-ben kiadott betűrendes és szakkatalógus 85 000 kötetet sorol fel, míg az első világháború alatt ajándékba kapott Hieronymi-gyűjtemény 10 000 kötetes anyagát az 1916-ban megjelent könyvkatalógus tárja fel. A két nyomtatott katalógusban tehát közel 100 000 kötetet, vagyis a könyvtár állományának mintegy 90%-át megtaláljuk.[8]

A könyvek a Műegyetemi Könyvtár eredeti, más könyvtáraktól eltérő sajátos szakrendszerében állanak. A szakrendszer megalkotása a könyvtár igazi alapítójának

[5] *Az Országos Műszaki Könyvtár 75 éve.* Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyve. Bp. 1958. 37. l. *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Évkönyve.* 1934. 60. p.

[6] Kőhalmi: *I. m.* 174. l. — *A gyári munkáskönyvtárak ügye* és a *Gyári munkáskönyvtárak* című irányicikkek részletesen foglalkoznak e kérdéssel. A Tanácsköztársaság Könyvtárügye. 1919. 2—3. és 4. sz.

[7] Vö. Kőhalmi: *I. m.* 161. l.

[8] *A m. kir. József műegyetem könyvtárának czimjegyzéke.* 3. kiad. Bp. 1910. A katalógus gyengéje, hogy a művek címeit röviden közli pénzügyi okokból, s még így is 90 ív a terjedelme. *A József-műegyetem könyvtárának tulajdonában őrzött Hieronymi Károly könyvhagyatékának czímjegyzéke.* Bp. 1916. Ez a katalógus az ország első mérnök-miniszterének 10 061 kötetet tartalmazó, műszaki és közgazdasági művekből álló hagyatékát tárja fel.

és megszervezőjének, WARTHA Vince professzornak a nevéhez fűződik. Az 1870-es években kialakított szakcsoportosítás nem a filozófia, hanem a gyakorlati könyvtári élet szempontjait érvényesíti. A tudós vegyész rendszerező tehetségét a gyakorlatias könyvtáros kívánalmaival egyesítve a műszaki és természettudományokat 26 csoportba osztotta és ezeket az ABC nagybetűivel jelölte, a szakokon belül a gyarapodás időrendjében növekvő számjelzeteket használt. E szakrendszer tartalmilag Michael FRANCKE drezdai második szakrendszerével áll rokonságban, jelzetalkotásai pedig August SCHLEIERMACHER és Otto HARTWIG rendszerére emlékeztetnek. WARTHA szakcsoportosítását használja a Műegyetemi Könyvtár több mint fél évszázadon át, csak 1937-ben tér át az Egyetemes Tizedes Osztályozásra.

Azonban hiába tartják a könyveket gyakorlatiasan szervezett szakcsoportosításban, hiába rendelkezik a Műegyetemi Könyvtár százezres állományát jól feltáró katalógusokkal és főképpen hiábavaló a modern berendezés és elhelyezés, ha a könyvtár gazdag anyagát és tágas olvasótermeit a nyilvánosság kizárásával csak a műegyetem tanári kara és hallgatósága használhatja. A műegyetemi tanács arisztokratikus elzárkózottságán kudarcot vall minden kísérlet, amely azt célozza, hogy az értékes, egyedülálló technikai gyűjteményt a műszaki érdeklődésű nagyközönség számára hozzáférhetővé tegye.[9] A Műegyetemi Könyvtárban még 1918-ban is a múlt században készült könyvtári szabályzat paragrafusai a mérvadók, amelyek csak a kiváltságos osztályok számára tartják nyitva az ország egyetlen műegyeteme és könyvtárának kapuit.

Az első világháború utolsó éveiben azonban a műszaki értelmiség jelentős csoportja, elsősorban a tőkés nagyvállalkozók alkalmazásában dolgozó mérnökök, technikusok felismerik helyzetüket, és közel kerülnek a munkásmozgalomhoz. Ezek a baloldali mérnökcsoportok a Tanácsköztársaság idején HEVESI Gyula és KELEN József népbiztosok vezetésével jelentős szerepet játszanak a tervgazdálkodásra áttérés és a szocializálás végrehajtásában. A Tanácsköztársaság műszaki irányításában, az anyag- és munkaerőgazdálkodás szervezésében pedig a műegyetem nemzetközi viszonylatban elismert oly képviselői is résztvesznek, mint BÁNKI Donát és PFEIFFER Ignác műegyetemi tanárok, BOGDÁNFY Ödön, FASCHING Antal, SEIDNER Mihály magántanárok stb., akik szakmai tekintélyükkel, tehetségükkel szolgálják a szocialista forradalom ügyét. Külön szerencse, hogy a műszaki felsőoktatás ügyeinek intézésére a közoktatásügyi népbiztosság VI. osztályára KÁRMÁN Tódor aacheni egyetemi tanár, a műegyetem meghívott előadója, az aerodinamika világhírű művelője került.[10]

KÁRMÁN Tódor nem kis érdeme, hogy értékes tervek készülnek a műegyetemi oktatás korszerű reformjához, elsősorban az építészképzésben.[11] Az oktatás reformjá-

[9] Az első világháború előtt a Magyar Építő- és Ipar Művészeti Rajzolók Országos Egyesülete beadványt intéz a vallás- és közokt. minisztériumhoz a műegyetemi könyvtár nyilvános használata érdekében. A minisztérium véleményadásra szólítja fel a műegyetemet, de az egyetem tanácsa elzárkózik a kérelem teljesítése elől. „. . . A műegyetemi könyvtárnak e célra való felhasználása azonban teljesen ki van zárva és pedig nemcsak azért, mert annak könyvállománya, szervezete és új építkezése, így olvasóterme is kizárólag a műegyetem tanárai és hallgatósága igényeinek megfelelően van berendezve, hanem azért is, mert a műegyetemi könyvtárnak feladata elsősorban és mindenek felett a műegyetem céljait szolgálni." (Műegyetemi rektori irattár. 119/1911)

[10] A szocialista mérnökmozgalom kezdeteiről, a baloldali mérnökszövetség, az AMOSZ (Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetsége) működéséről részletesen tájékoztat a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványok sorozatának 14. kötete: *A magyar műszaki értelmiség és a műegyetem a Tanácsköztársaság idején.* (Szerk. DEVICS József, KÁROLYI Zsigmond, ZÁDOR Mihály.) Bp. 1960.

[11] Vö. L[ADÁNYI] A[NDOR]: *A Magyar Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájáról.* Felsőokt. Szle. 1959. 133—144. l. — *Műegyetemi jegyzetügy szabályozása.* (Közoktatásügyi népbiztosság 88.971/1919. Művelődésügyi Minisztérium Központi Irattár.)

val kapcsolatos feladatok a könyvtár működését is nagymértékben befolyásolják. KÁRMÁN Tódor, mint FOGARASI Béla helyettese, hivatali minőségében kapcsolatba kerül az egyetemi könyvtárüggyel. Tárgyal az Egyetemi Könyvtár vezetőivel a könyvtár reformmunkálatairól, a készítendő új címtárról. Nevéhez fűződik az a terv, hogy — az *Alapelvek* célkitűzéseinek a szellemében — az Egyetemi Könyvtár botanikai és természettudományi könyvanyagát a Műegyetemi Könyvtáréval egyesítsék. Figyelmét nem kerüli el a könyvtár nyilvános használatát tiltó rendelkezések tarthatatlan volta: „A proletár társadalomban a tudósok kasztja is megszűnik, a tudomány is megszűnik kiváltság lenni, a tudomány is mindenkié, s az eszközök is, melyek hozzá visznek, mindenki számára szabadon kell, hogy álljanak. A tudományos könyvtárak is úgy legyenek berendezve, hogy azokban mindenki eligazodjon, mindenki hozzáférjen minden könyvhöz, melyre szüksége van."[12] Csak természetes, hogy a Műegyetemi Könyvtár gazdag könyvgyűjteményét is mindenki, akit a technika érdekel, szabadon használhatja. E cél érdekében az érvényben levő (6588/1898. sz. alatt jóváhagyott) könyvtári szabályzatot hatályon kívül helyezi, illetve módosítja *a közoktatásügyi népbiztosság 1919. június 20-án kelt 153.364/1919. sz. utasítása.*

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának ez az ismeretlen dokumentuma *könyvtártörténeti* szempontból annyira érdekes, hogy részletesebb elemzése indokolt. Az új szabályozás legfőbb célja, hogy a Műegyetemi Könyvtár *nyilvánosságát* biztosítsa. Legfőbb pontjai tehát a könyvtári szabályzat *III. A könyvtár használata* c. fejezetre vonatkoznak. Eddig az olvasótermet csak „bejegyzett hallgató" használhatta (11. §). Az új utasítás értelmében: „*A hallgatók olvasóterme nyitva áll minden felnőtt (16 éven felüli egyén) számára,* aki személyazonosságát kellőképpen igazolni tudja." A műegyetem professzorainak hierarchikus felfogására jellemző, hogy mindezideig a tanári olvasótermet a fiatalabb oktatók csak a rektor külön engedélyével használhatták (10. §). A módosítás törli ezt a kikötést és a tanársegédek előtt is megnyitja a tanári olvasót. Még egy, a fiatal oktatókra bántó rendelkezést is megszüntet az új szabályozás, nevezetesen a 18. §-t, amely szerint a tanársegédek csak a műegyetem rendes tanárai egyikének írásbeli jótállására kölcsönözhetnek könyveket.

A *kölcsönzés ingyenességét* az új szabályozás természetesen biztosítja. A hallgatók eddig 10 forint biztosíték mellett vihették el a házi használatra kivett könyveiket. Ezentúl a kölcsönzésért nem kell fizetni, az utasítás 19. §-a szerint: „A műegyetemi tanszemélyzet tagjai pontos lakcímük megadása, a hallgatók pedig ezenfelül indexük felmutatása alapján kölcsönözhetnek ki könyveket házi használatra." A kölcsönzés időtartama is megváltozik, és a könyvek jobb kihasználása érdekében jelentősen megrövidül. Eddig a visszaadás határideje két hónap volt, sőt az egyetemi tanárok egész éven át maguknál tarthatták a könyveket. Ezután hat hétnél tovább könyvek ki nem adhatók, a terminus leteltével írásbeli felszólítás következik, az ezt követő 14 nap múltával az illető köteles a könyv új beszerzésének költségeit megtéríteni. A köztulajdon, a drága és nehezen beszerezhető műszaki szak- és tankönyvek védelmét célozta az a rendelkezés, — időszerűsége ma sem vitatható — mely szerint: „A könyvtárnok minden félév végén átküldi a dékánnak azon hallgatók névsorát, akikkel szemben a könyvtárnak fentiek alapján, valamely követelése van. A dékán az index aláírását ezeknek a hallgatóknak megtagadja mindaddig, amíg a könyvtárral szemben való kötelezettségeinek eleget nem tettek."

A technika legújabb eredményeit publikáló szakfolyóiratok legutolsó számait eddig csak a tanárok olvashatták, mivel ezek a tanári olvasóban voltak 6 héten át közszemlére téve (5. § 6. bekezdés). A jövőben a folyóiratokat előbb 3 héten át a tanáriban, ezt követőleg pedig 6 héten át a hallgatók olvasótermében helyezik el, ahol bárki használ-

[12] DIENES László: *Kommunista könyvtárpolitika.* Vörös Ujság. 1919. május 9.

hatja. A hétköznapokon elfoglalt dolgozók érdekét szolgálja az a rendelkezés is, hogy az *olvasótermeket vasár- és ünnepnapokon is délelőtt 9 órától 12 óráig nyitva kell tartani.* Ugyancsak az olvasók, a könyvtárlátogatók szempontjainak érvényesítését jelenti a 6 tagból álló *könyvtári bizottság* létrehozása. A bizottság 3 nyilvános rendes műegyetemi tanárból, 2 asszisztensből és az AMOSZ ifjúmunkás csoportja által kiküldött hallgatóból áll. Feladata, hogy a könyvtári szabályzat végrehajtását és a könyvtári személyzet működését az olvasók szemével ellenőrizze. A bizottság kívánságait a könyvtárvezetővel közli; amennyiben azokat a vezető nem teljesítheti, a bizottság a műegyetem tanácsához, illetőleg azon keresztül a népbiztossághoz fordulhat.

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága a Műegyetemi Könyvtár új szabályzatát azzal küldte meg a műegyetem tanácsának, hogy a rendelkezések végrehajtásához szükséges intézkedéseket sürgősen tegye meg és ezek megtörténtét jelentse. A módosított szabályzatot az egyetemnek sokszorosítva kellett volna kiadni. A júliusi nyári szabadságok, majd az augusztusban bekövetkező tragikus események azonban már nem tették lehetővé kinyomtatását. Véleményünk szerint a szabályzat nyilvánosságot kimondó pontjai már előzőleg életben voltak, a szabályozás csupán jogilag megerősítette a kialakult gyakorlatot. Álláspontunkat a statisztikai adatok is alátámasztják.

Az olvasóforgalom 1917—1919-ben:

Tanév	1917/18.	1918/19.	Növekedés %-ban	
Olvasótermi látogatók száma	7 220 fő	11 674 fő	4 454 fő	61%
Olvasóban használt kötetszám	9 760 köt.	22 266 köt.	12 506 köt.	128%
Házi használatra kölcsönzött kötetszám	8 259 köt.	17 823 köt.	9 564 köt.	115%
Használt kötet összesen	18 019 köt.	40 089 köt.	22 030 köt.	121%

Kétségtelen, hogy az állomány- és olvasóforgalom nagymérvű növekedése összefügg a szabad használattal, a könyvtár nyilvánossá tételével. Az új szabályozás egyes rendelkezései hosszú ideig életben maradtak, így például a vasárnapi nyitvatartással még 1923-ban is találkozunk.

Az állomány alakulása 1918 és 1919-ben:

Időpont	Könyvek		Folyóiratok		Összesen	
	Művek	Kötet	Féleség	Kötet	Művek	Kötet
1917/18. tanév	39 455	92 212	918	25 536	40 373	117 748
1918/19. tanév	39 951	93 060	922	25 651	40 873	118 711

A gyarapodás alacsony számát (500 mű 963 kötet) a vesztett háború és az azt követő gazdasági nehézségek magyarázzák. Az állományban csak a műszaki szakanyag szerepel. A Műegyetemi Könyvtár leltárkönyvének tanúsága szerint ugyanis a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság alatt megjelent ideológiai és politikai kiadványok csak a huszas évek végén kerültek állományba. Ezt a mennyiségben és minőségben tekintélyes

anyagot, mint a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* különgyűjteményt kezelték és tartották nyilván.[13]

A Műegyetemi Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság gyűjteménye:

Könyv, brosura	203 kötet
Hírlap 9 féle	18 füzet
Röpirat	276 darab
Plakát	52 „
Fénykép, képeslap	164 „
Összesen:	713 egység

Az ellenforradalom időszakának marxista tájékozatlanságára vall, hogy a gyűjteményben minden különbség nélkül az 1918/19-i kommunista kiadványokkal együtt foglalnak helyet a szociáldemokraták, sőt a polgári radikálisok írásai is. A gyűjtemény túlnyomó többségét azonban a Tanácsköztársaság alatt kiadott dokumentumok alkotják. Ezek között könyvritkaságokat is találunk, amelyek az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteményéről kiadott katalógusában nem szerepelnek.[14]

Kőhalmi Béla a forradalom alkotó lendületére visszatekintve ezt írja: „A terveknek is megvan a történelmi jelentőségük, tanulságosak is, de fontosabb mindennél, *mit indítottunk el*, milyen fejlődés útjára tereltük a könyvtárügyet, még ha a célt elérni nem is adatott meg nekünk . . .” A technikai szakkönyvtárak tervezett centralizációját sem sikerülhetett a Tanácsköztársaság 133 napig tartó rövid időszaka alatt megvalósítani. Azonban a szocialista könyvtárpolitika célkitűzéseit kodifikáló könyvtári törvénnyel létrejött műszaki felsőoktatási és termelési könyvtárhálózatok egymással szoros kapcsolatban lényegében azokat a programpontokat valósítják meg, amelyeket először az *Alapelvek* körvonalaztak.

Móra László

A magyar exlibris legutóbbi húsz éve. Az előbb oly virágzó és külföldön is megbecsült magyar exlibrisélet a második világháború alatt jelentős veszteségeket szenvedett. Megszűnt a két magyar exlibris-egyesület: a *MEGE* (Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete) és a debreceni *Ajtósi Dürer Céh;* megszűnt a *MEGE* Arady Kálmán

[13] A Műegyetemi Könyvtár inventáriumába a 42801—43004 tételszámok alatt 1929-ben vezették be a *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai* c. gyűjteményt. A leltár megjegyzés rovatában ez áll: „Ajándék Dr. Gaál Jenő ny. műegyet. tanár útján.” Gaál a műegyetem közgazdasági osztályán hosszú időn át tanította a nemzetgazdaságtani és jogi ismereteket. Működéséről Hevesi Gyula így ír visszaemlékezéseiben: „. . . Gaál előadásai a Böhm—Bawerk-féle és egyéb polgári közgazdaságtani elméletek alapján következetesen a marxi elmélet diszkreditálására irányultak, anélkül, hogy ezt különösebben kihangsúlyozták volna.” (Hevesi Gyula: *Egyetemi éveim . . .* Felsőokt. Szle. 1959. 65—70. l.)

[14] *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok.* (Szerk. Vértes György) Bp. 1958. A Műegyetemi Könyvtár különgyűjteményében 26 olyan művet találtunk, melyet e kitűnően szerkesztett katalógus nem tartalmaz. Az Egyetemi Könyvtár gazdag különgyűjteményéről Tóth András összeállításában megjelent *Tanácsköztársasági apróny omlatvanyok az Egyetemi, Könyvtárban* Bp. 1959. című katalógus azonosításával megállapítottuk, hogy akad olyan mű is (pl. *Mi van a vörös füg öny mögött?* Bp. 1919.), amely mindkét egyetemi könyvtárban megtalálható, s szerepel a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia 1848—1849* (Bp. 1964, Párttörténeti Int. 1 köt. 217. l.) c. műben *A Magyar Tanácsköztársaság alatt megjelent kiadványok* fejezetben, ugyanakkor hiányzik az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből.

által szerkesztett kitűnő exlibrisfolyóirata, a *Kisgrafika* is. A fasizmus elől öngyilkosságba menekült VADÁSZ Endre,[1] egyik legkitünőbb exlibrisgrafikusunk, akinek két exlibrismappája[2] mindmáig legszebb exlibris-kiadványaink közé tartozik. A háború utolsó napjaiban egy eltévedt golyó ölte meg MATA Jánost, a magyar paraszt-barokk grafika megteremtőjét, annyi ízes, ízig-vérig magyar levegőjű exlibris alkotóját.[3] Megsemmisült egy csomó kisebb-nagyobb exlibrisgyűjtemény, amelyek közül a legidősebb magyar exlibrisgyűjtő NAGY József gyűjteményének a pusztulása volt a legsajnálatosabb.[4] A háború áldozata lett több ismert gyűjtőnk is.

A kulturális forradalom népünket olvasó néppé tette és a fokozódó minőségű, kiszélesedő könyvkiadás már a bibliofilia szempontjait is egyre jobban érvényesíti. A régi, kisszámú „értő" közönségnek készült és méregdrága bibliofilia helyébe a tömegbibliofilia lépett. Kiadóink között nemes verseny indult meg, hogy ne csak tartalmilag, de kiállítás szempontjából is minél szebb könyveket bocsássanak a növekvő olvasó- és könyvgyűjtőtábor rendelkezésére. A bibliofilia újjászületése meghozta az exlibris feltámadását is.

Idősebb exlibrisgrafikusaink közül először DRAHOS István (1895—) vette ismét kezébe a vésőt. E nemesen konzervatív művészünk már a felszabadulás előtt is jelentős exlibrisalkotói tevékenységet fejtett ki.[5] Tankönyvillusztrációival a fiatal generációk szépérzékét igyekezett fejleszteni. Kedvenc kifejezési formája a fametszet; rézkarctechnikával csak keveset foglalkozik. Munkássága — melyet már korai korszakában is az anyag tisztelete, a tömör kompozíció és magas mesterségbeli tudás jellemzett — a felszabadulás után alkotott exlibriseiben komoly művészi fejlődésről tett tanúságot. A fametszet ősi, vonalas megoldású módját követi, szemben a két világháború közötti, BUDAY György által népszerűvé tett folthatásos technikával, mely a fekete-fehér ellentétére épített és festői hatásokra törekedett. DRAHOS kifinomult, reális szemléletű vonalkultúrája a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején készített exlibriseiben sokat engedett a két háború között készült alkotásokat jellemző kimértségéből és merevségéből és megtelt élettel. Exlibrisművészetét az anyagszerűség és a harmonikus kompozíció mellett ötletessége teszi úgyszólván utolérhetetlenné. Új szimbólumokat keres, amelyek korunk nyelvén szólnak. Alakos exlibriseinek száma jóval meghaladja tárgyábrázolású exlibriseit; itt talál művészete igazán magára. Szívesen ábrázolja a szép női testet, gyakori témája a család és a gyermek. Az egyéniesítő ötlet és a téma kifogástalan, művészi megfogalmazása mellett a tömörség, a kiegyensúlyozott kompozíció és a művészi térkitöltés exlibrisművészetének jellemző jegyei. A kis méret e tulajdonságokat a jó exlibrisművésztől egyenesen megköveteli, azonban kevesen tudnak olyan következetesen élni vele, mint ő.[6] Exlibrisein a briliáns ötlet gyakran szelíd humorral párosul. Beleélő-képessége igen alkalmassá teszi a legnagyobb külföldi exlibrisművészek stílusjegyeinek az ellesésére és ábrázolására is. *Kedves művészeim* c. kis mappája[7] — amely itthon úgyszólván ismeretlen, külföldön azonban jól megérdemelt sikert aratott — stí-

[1] Soó Rezső: *Vadász Endre emlékezete.* Vándortűz. 1947. nov. 85—87. l.

[2] VADÁSZ Endre: *Tíz rézkarc exlibris.* Soó Rezső magyar, Renato FLERI olasz, KARDOS László német bevezetésével. Debrecen, 1935. VADÁSZ Endre: *Haláltánc.* Tíz rézkarc exlibris. KARDOS László magyar, R.v. HOSCHEK—MÜHLHAIMB német bevezetésével. Szeged, 1936.

[3] TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei.* Debrecen, 1962.

[4] GALAMBOS Ferenc: *Nagy József és a magyar exlibrisgyűjtés.* KBK Értesítő. 1962. dec. 10—13. l.

[5] WITTRISCH Ilona: *Drahos István, a fametsző.* Kisgrafika. 1941. 1—3. l.

[6] GALAMBOS Ferenc: *István Drahos. En ungarsk exlibris-kunstner.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1956. 8. évf. 3. sz. 33—35. l.

[7] DRAHOS István: *Kedves művészeim.* Szentes, 1963.

lusutánzás és stílusparódia egyszerre az európai exlibrisgrafika legnagyobbjairól (Otto Feil, Tranqillo Marangoni, Italo Zetti, Lou Strik stb.).

Drahos István exlibristevékenysége 1963-ban jutott el az *ötszázadik* lapig. E páratlan termékenység azonban sosem ment a minőség rovására s művészünk exlibrismunkássága nem szürkült el, nem vált egyhangúvá. Ha vannak is — és melyik termékeny művésznek nincsenek? — rutin-lapjai: sajátos stílusa és szépséglátása exlibriseit művészjegy nélkül is az első pillanatban felismerhetővé teszi. Az ötszázadik Drahos-lapot, amely a művész önarcképét adja, kedvenc exlibrisalakjaitól körülvéve, a *Boekcier* közölte s ugyanott Herber Blokland adózott meleg szavakkal Drahos István exlibrismővészetének.[8] Sok exlibrist készített és készít külföldi megrendelők részére is. A külföldi megrendelők Drahos exlibrismővészetében elsősorban a valós bájt, a nyugalom és béke iránti vágyat s a harsány életigenlést szeretik. „Drahos a mai európai exlibrismővészet lirikusa", mondotta róla az egyik legnagyobb francia exlibrisgyűjtő, Paul Pfister.

Nagy Árpád (1894—1959), aki mint ötvösművész, a rézkarcon keresztül jutott el a művészi sokszorosító grafika többi műfajáig: a litográfiáig, a lino- és fametszetig, a háborúból visszatérve 1954-ben kezdte meg ismét exlibrisalkotói tevékenységét. Bár első exlibrise 1924-ben készült s exlibriseit, családi grafikáit kedvelték a gyűjtők, a háború előtti években mégsem részesült abban a figyelemben, amelyet megérdemelt volna. Igaz, exlibrismővészete valójában csak a második világháború után teljesedett ki, és első, komolyabb méltatását is csak 1957-ben kapta.[9] Exlibrismővészetének gyökerei a századforduló művészi törekvéseinek a talajába nyúlnak, de megtalálhatók benne a két háború közötti évtizedek grafikai törekvéseinek a nyomai is. Nem kevés kísérletezés után találta meg egyéni kifejezési formáját, amely leginkább fametszetein — közöttük színes fametszetek — tűnik elénk. Mondanivalójának művészi megfogalmazása gyakran szétfeszítette a kis méret szükségszerű kereteit. Ezért sokalakos lapjai gyakran zsúfoltak. Szívesen fordul témáért a magyar múltba és merít a magyar folklor világából is. Bár küzdelmes élet után ejtette ki kezéből a vésőt, exlibrisei tele vannak derűvel, életörömmel, bizakodással. Igen sok lapja a békeharc jegyében és érdekében született; csak az tudott így áhítozni a béke után, aki maga is megjárta a háború poklát. Fa- és linometszeteiben technikailag főleg a vonalas megoldáshoz vonzódott, bár ahol szükségét érezte, a folthatásos megoldásokat sem kerülte ki. Igazi terrénuma a családi grafika, itt nyilvánult meg legkifejezőbben harcos humanizmusa, gyermekszeretete, önironizáló hajlama és elpusztíthatatlan hite az életben.

Nagy Árpád exlibris- és alkalmi grafikai termése 425 lapból áll. E tekintélyes oeuvre-ben jelentős szerepet játszanak a Drahos Istvánnal folytatott művészi versengés, a „művészi torna" lapjai, valamint a már Drahost megelőzőleg készített és neves exlibrismővészek stílusát utánzó lapjai, *à la manière de...* A hódmezővásárhelyi múzeumban 1963-ban megrendezett és élénk sajtóviszhangot keltett emlékkiállítása döbbentette rá a magyar exlibris híveit arra, kit veszítettünk el benne.

Fery Antal (1908—) szintén a második világháború előtt kezdte exlibrisgrafikusi munkásságát, s bár már a felszabadulás előtt is tekintélyes exlibris-termés (110 fametszetű és 20 klisé-lap) állt mögötte, tevékenységének zöme mégis a háború utáni évekre esik. 1946 és 1960 között viszonylag kevés (54) lapot alkotott, 1960 óta azonban egyike legtevékenyebb exlibrisgrafikusainknak. Indulásakor még gyakran járt szokványos utakon és gyakran élt a jól bevált motívumokkal, a felszabadulás után azonban levetkőzte a köz-

[8] Blokland, Herber: *Istvan Drahos — opus 500.* Boekcier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 38—40. l.

[9] Galambos Ferenc: *Árpád Nagy. En ungarsk exlibriskunstner.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1957. 9. évf. 4. sz. 116—118. l.

1—2. Drahos István fametszetei

3. Nagy Árpád fametszete

4. Fery Antal fametszete

5. Fery Antal fametszete

6. Bordás Ferenc fametszete

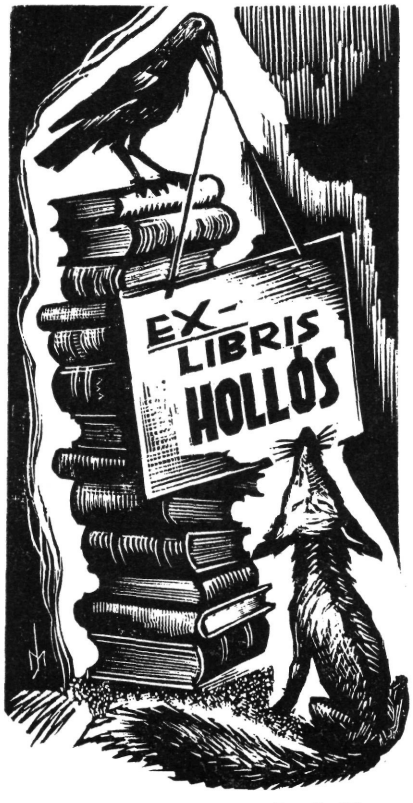

7—8. Menyhárt József fametszetei

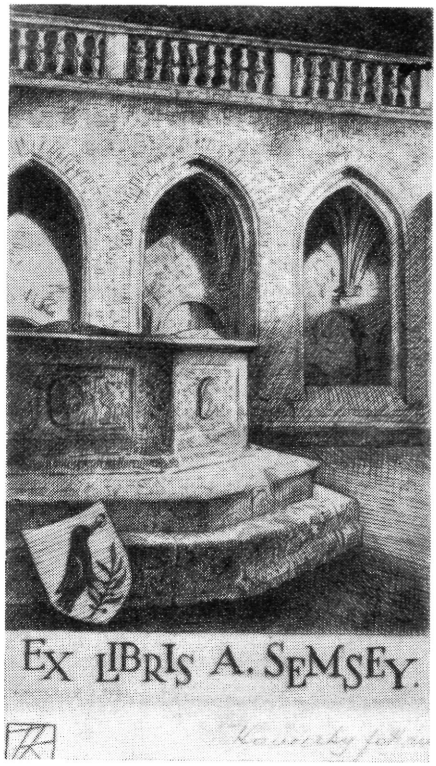

9. Kaveczky Zoltán rézkarca

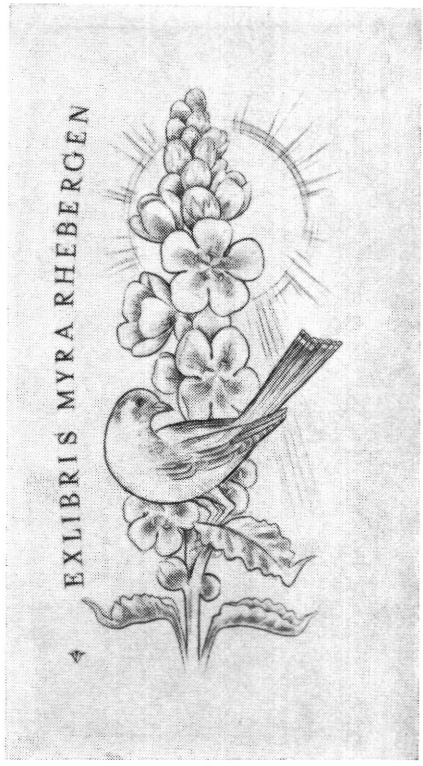

10. Vertel József rézmetszete

11. Stettner Béla linóleummetszete

12. Stettner Béla linóleummetszete

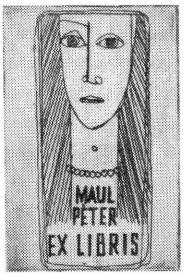

13. Gacs Gábor rézkarca

14, Kékesi László rézkarca

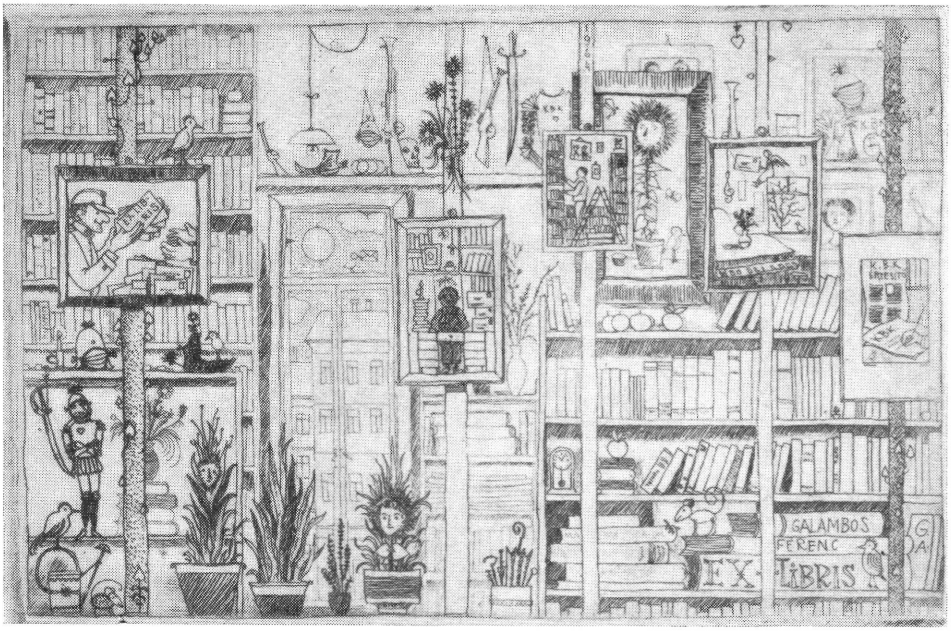

15. Gross Arnold rézkarca

ismert exlibrisszimbolikát és mindjobban magára talált.[10] Kezdeti korszakában vegyesen alkalmazta a vonalas és folthatásos megoldásokat; újabb munkáiban egyre jobban a vonalas megoldás felé hajlik. Vonalkultúrája konzervatívan is egyéni s ugyanakkor szépséglátása, mondanivalója erősen népi gyökerű. Egyszerűsége nem gondolat- vagy képzeletszegénység eredménye, hanem a kevéssel sokat mondani tudás ritka erénye. Anyagtisztelete hozza magával, hogy nem törekszik festői hatásokra; majdnem kizárólag a vonal kifejező erejére épít. Jó exlibrisművésszé nemcsak rajztudása, a fametszet technikájában való alapos jártassága teszi, hanem az a tulajdonsága, hogy mindig megtalálja a lap és a gazdája közötti kifejező kapcsolatot. Nemcsak szimbolumokkal él, az egyéniesítés pszichologikusabb és modernebb formáit is ismeri. Ami exlibriseinek tematikáját illeti, igen széles skálán mozog, bár a munkaábrázolás és a többalakos kompozíció hiányzik exlibriseiből. Szereti az állatokat s ezeket nemcsak valóságábrázolásban, de stilizáltan is alkalmazza. Legegyénibb lapjai azok, ahol a népi formakincshez nyúl vissza. Egyik külföldi méltatója[11] a népművészettel való rokonságában látja FERY Antal exlibrismővészetének eredetiségét és egyéni ízeit. Népművészeti gyökerű lapjain a dunántúli tükrösök betyárjai, az alföldi cifraszűrök virág- és madármotívumai, a hímestojások leheletfinom díszei kelnek életre.

FERY Antal eddigi exlibristevékenységének méltó emléket állított az a mappa amely 1962-ben látott napvilágot.[12] E mappa komoly hazai és külföldi sikert aratott.[13] Nemzetközi elismerést jelentett az 1962-ben Párizsban megrendezett IX. Európai Ex Libris Kongresszus alkalmából meghirdetett nemzetközi *Valentin Le Campion* emlékexlibris pályázaton elért negyedik helyezése.[14] A II. Országos Miskolci Grafikai Biennálén 1963-ban kiállított exlibriseiért neki ítélt díj és emlékérem arra mutat, hogy exlibrisgrafikusi tevékenységét itthon is kellően megbecsülik. A kiállítás katalógusa egyik népművészeti tárgyú exlibrisének reprodukcióját is közli.[15]

Az idősebq művészgenerációhoz tartozik MENYHÁRT József (1901—) is. Kisgrafikai munkáinak (exlibrisek, alkalmi grafikák stb.) száma kb. 200 darabra rúg. Bár autodidakta, egyike legjobb fametszőinknek; háború előtt megjelent két mappája[16] már érett művészként állította elénk. Fametsző művészetét a fekete alapból kibontott fehét folt és vonalhálós megoldás jellemzik. Tematikája igen széles skálájú. Fantáziáját a halál problémája ragadja meg leginkább, ezért orvosi tárgyú exlibrisei munkásságának legjobb darabjai. Gyakran fordul paraszti témákhoz. Itt-ott megcsillanó humora nem öncélú, hanem a téma valós megfogalmazását vagy a jellem hű visszaadását szolgálja. Újabb exlibriseiben több a nyers erő, de a régibb exlibrisek símaságából nem a lazább komponálás, hanem a valósághoz való őszintébb közeledés kedvéért mondott le. 1962-

[10] GALAMBOS Ferenc: *Antal Fery. En ungarsk grafiker*. Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1960. 12. évf. 4. sz. 58—59. l.

[11] BONO, Salvatore: *Antal Fery, artista ungherese dell' ex libris*. Ex Libris (Roma) 1963. 3—4. sz. 8—9. l.

[12] FERY Antal: *40 ex libris*. [Bev. GALAMBOS Ferenc.] Kiad. a Kisgrafika Barátok Köre. Bp. 1962.

[13] Ismertették: GALAMBOS Ferenc: *Fery Antal ex libris albumáról*. Magyar Grafika. 1962. 5. sz. 351. l. — Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 2. sz. 32. l. — *Una cartella di Fery Antal*. Ex Libris (Roma). 1962. 3. sz. 10. l. — BLOKLAND, Herber: *Exlibris van Fery Antal*. Boekcier. 1963. 2. sz. 25—26. l.

[14] *L'Exlibris Francais*. 1962. 4. sz. 882. l.

[15] *II. Miskolci Országos Grafikai Biennale. Katalógus*. Miskolc 1963, Herman Ottó Múzeum.

[16] MENYHÁRT *József rézkarc és fametszetű könyvjegyei*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1937. Az 1—25. sz. példányok 15 rézkarcot és 36 fametszetet, a 26—200. sz. példányok csak 36 fametszetet tartalmaznak. MENYHÁRT *József fametszetű könyvjegyei és alkalmi grafikái*. BEREI Soó Rezső bevezetésével. Debrecen, 1941.

ben Debrecenben megrendezett gyűjteményes kiállításának grafikai része hű képet adott fejlődéséről. Exlibrisművészetének alapos elemzését Soó Rezső professzor adta.[17]

A fametszetű exlibrisgrafikát kultiválja Bordás Ferenc (1911—) is. A háború után ismét nagy kedvvel fogott az exlibrisalkotáshoz, pár év óta azonban inkább a szabadgrafikának és a festészetnek hódol. Régebbi exlibriseit groteszk emberábrázolás, misztikizáló hajlam és expresszionista kifejezésmód jellemezte.[18] A fa minden lehetőségét kihasználja. Szűkszavú művész, exlibriseinek legnagyobb része ballada-illusztráció erejével hat. Művészileg is, technikailag is állandóan új utakat keres. Az utóbbi években készült exlibrisein fellelhető a modern olasz fametszők hatására való stílusváltozás.

Sajnálatosan kevés exlibrist alkot az utóbbi időben Varga Mátyás (1910—), a Nemzeti Színház Kossuth-díjas díszlettervezője, pedig idősebb exlibrisművészeink közül ő tűnik ki leginkább lapjainak modern művészi megfogalmazásával, ötleteinek újszerűségével. Könnyed, mint a francia grafikusok. Ugyancsak kevés exlibrist alkot Varga Nándor Lajos (1895—) is, jelentősége azonban mégis igen nagy exlibrisművészetünkben, hiszen grafikusművészeink legnagyobb része az ő keze alól került ki a Képzőművészeti Főiskoláról. Exlibris-oeuvre-je kb. 60 lapból áll; ezek túlnyomó része rézmetszet, vagy rézkarc. Ötletgazdaság, mély lelki átélés, szigorú komponálókészség, valamint bravúros metsző- és karcoló technika jellemzik.[19]

Az idősebb, de ma is alkotó fa-, illetve linometszetben dolgozó exlibrisgrafikusok közül Sterbencz Károly (1901—) és Kertes—Kollmann Jenő (1904—) működéséről kell még megemlékeznünk. Sterbencz Károlyt elsősorban soproni vonatkozású exlibrisei tették ismertté.[20] A város történelmi levegője művészetére is kihat; exlibriseinek legnagyobb része barokkos zsúfoltságú. A szeretett város ábrázolása azonban nem szűkíti be exlibrisművészetét. Kertes—Kollmann Jenő egyike legszorgalmasabb exlibrisművészeinknek. A gondolati tartalom mellett festői hatásokra is törekszik. Technikai megoldásai azonban, főleg aluminiumra dolgozott lapjain, nem mindig szerencsések.

Rézkarc- és rézmetszettechnikával dolgozó exlibrisgrafikusaink közül elsősorban Kaveczky Zoltánt (1897—) kell idősebb művészgenerációnkból megemlítenünk.[21] Sikeres grafikusi múlt állt már mögötte, amikor az ötvenes évek végén érdeklődése az exlibris felé fordult. Rembrandtot vallja mesterének, számára a belső élmény a legfontosabb, Kaveczkyt a természet ihleti. Témái: öreg fák, apró házikók, romos műemlékek, elhagyott malom stb. mint a romantika tipikus tárgyai is reális alkotásokra ösztönzik. Erdő- és faábrázolású exlibrisei kimagaslanak a magyar exlibrisgrafikában. A vonal tisztelete nem zárja ki nála a festőiséget, ezt azonban nem színekkel éri el, hanem maratási fokozatokkal. Levegős tömörsége független a témától.[22]

A felszabadulás utáni első években hiányzott a magyar exlibrisművészetből a fiatal utánpótlás, jóllehet a Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztálya erre az intím műfajra is felhívta a hallgatóság figyelmét.[23] Az okokat másutt kell keresnünk. Részben

[17] Soó Rezső: *Die kleingraphische Kunst von József Menyhárt.* Exlibris-Kunst und Gebrauchsgraphik Jahrbuch 1961. 61—64. l. (Különlenyomatban is.)

[18] Tóth Ervin: *Bordás Ferenc.* Kisgrafika. 1937. 18—19. l.

[19] Galambos Ferenc: *Varga Nándor Lajos a magyar grafikusművészet nagy öregje* Kisgrafika Értesítő. 1964. aug. 114—116. l.

[20] Csatkai Endre: *A soproni exlibris története.* Sopron, 1938.

[21] Galambos Ferenc: *Zoltan Kaveczky.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1962. 14. évf. 2. sz. 21—23. l.

[22] Egiersdorff, Wl. E.: *Zoltan Kaveczky, hongaars graveur.* Boekcier. 1962. 2. sz. 23—24. l.

[23] *Évkönyv az O. Magyar Képzőművészeti Főiskola Grafikai Osztályának munkáiból.* 10. 1945—1948. Bp. 1948.

abban, hogy a kultúrforradalom következtében minden tehetséges grafikus válogathatott a nagyobb és anyagilag is többet jelentő megbizásokban, másrészt pedig abban, hogy a gyűjtés még ne m indult meg szervezetten és így megrendelések sem igen voltak. Az első fiatal grafikus, aki munkásságának legnagyobb részét az exlibrisnek szentelte, STETTNER Béla (1928—). A Képzőművészeti Főiskolán KMETTY János és KOFFÁN Károly hatására jegyezte el magát végleg a grafikával. 1953 és 1958 között a *Rézkarcolók Alkotóközösségének* tagjaként dolgozott. 1958-ban, többedmagával megalakította a *Fiatal Művészek Stúdióját*. Sokoldalú grafikus, de a linometszet áll legközelebb egyéniségéhez. Exlibris iránt 1958 óta érdeklődik s azóta egyéni meglátású lapjainak egész sora készült el. Kisgrafikáin nyomokban még kísért BARCSAY Jenő hatása, de tanult a modern franciáktól is. Az idegen hatás azonban inkább csak a művészi látásmód azonosulásában, mint technikai fogások vagy stílusjegyek átvételében jelentkezik. STETTNER ízig-vérig szocialista realista művész. Témáit elsősorban a munkából és a dolgozó kisemberek mindennapjaiból meríti. A munkaábrázolás, mint exlibristéma, következetesen STETTNER Béla művészetében jelentkezik hazánkban. Kiegyensúlyozott térbeosztás, szűkszavú vonalvezetés, statikus nyugalom jellemzik exlibriseit; mozgalmasságot csak munkaábrázolású lapjain találhatunk. Kísérletező művész, új anyagok, új technikai megoldások után kutat.[24]

Az új exlibrisgrafikusi generációhoz tartozik VERTEL József (1922—) is. Nevet elsősorban mint bélyeggrafikus szerzett magának, még nem nagyszámú exlibris-sorozata arra mutat, hogy ezirányú munkássága komoly nyeresége a magyar exlibrisművészetnek. Majdnem kizárólag rézmetszet-technikával dolgozik és lapjait míves gondosság, a modernebb grafikai irányzatokhoz való vonzódás és levegős, de szilárd kompozíció jellemzi. Első méltatását külföldön kapta.[25] Hasonló művészi tulajdonságokkal rendelkezik az elsősorban ugyancsak bélyegtervező, de az exlibris iránt is egyre nagyobb vonzódást eláruló GÁL Ferenc (1911—) is.

A magyar exlibris megfiatalodása és megújulása a Fiatal Képzőművészek Stúdiója 1958-ban meghirdetett exlibrispályázatához fűződik.[26] A pályázat sok művészt mozgósított. A gazdag termés ereményeképpen két első, három második és két harmadik díjat osztott ki, de a díjazásban nem részesült alkotások között is nagyon sok volt a modern felfogású, érett művészetre valló, komoly művészi élményt jelentő alkotás.[27]

A pályzat két első díján GROSS Arnold és LITTKEI József osztozkodott. GROSS Arnold (1929—) művészetéhez CHAGALL és SZABÓ Vladimir adott indítékokat.[28] Ennek ellenére máris egyéni stílusa van. Lapjain a német „Kleinmeister"-ek vaskos realizmusa váltakozik a fantázia képeivel. Korunk sommázásra hajlamos és elnagyolásra törekvő művészeti felfogása mellett kifinomult, néha aprólékos precizitású technikája igen figyelemre méltó. Az élet apró-cseprő problémáit ragadja meg s mindezt olyan humorral, szeretettel és együttérzéssel, amely napjaink magyar grafikájában egyedülálló. Lapjaiból gyakran szelíd gúny és önirónia sugárzik. Ennek az önvizsgáló módszernek a következménye, hogy nem merül el teljesen a külső világ másolásában. Kesernyés, de mindent komolyan vevő művészi felfogása végeredményben derűben oldódik fel. Új utakon jár, de mégsem tagadja meg teljesen a múlt örökségét. Játékos ötletei, meseszerű

[24] GALAMBOS Ferenc: *Bela Stettner, en ung ungarsk grafiker.* Nordisk Exlibris Tidsskrift. 1961. 13. évf. 2. sz. 86—87. l.

[25] BLOKLAND, Herber: *Jósef Vertel.* Boekcier. 1963. 8. évf. 3—4. sz. 37—38. l.

[26] *A Fiatal Művészek Stúdiójának „ex libris" pályázata.* Műterem. 1958. 10. sz. 45—46. l.

[27] *A Fiatal Kézművészek Stúdiója „exlibris" pályázata.* (1958.) Bírálóbizottsági jelentés. (Kézirat.) 7. l.

[28] DOBAI János: *Gross Arnold kiállítása.* Szabad Művészet. 1956. 4. sz. 203—204. l.

álomvilága sem szakad el teljesen a valóságtól, és a vonal tisztelete összhangot teremt néha kissé zsúfolt alkotásaiban is. Leghálásabb területe a groteszkbe hajló humor, amely Grossnál különösen egyéni formában jelentkezik.[29] Ezek a tulajdonságok a kortársak közül talán csak a francia Dubout-ban találhatók meg.

Littkei József exlibrisei még a szakmabeliek előtt is meglepetést keltettek. Mindig ragaszkodik a valósághoz, de a hagyományokhoz sem hűtlen. Gondolatait egyszerű formanyelven tolmácsolja, s a festői szemléletet sem lehet megtagadni tőle. Legjobb lapjai rézkarc-technikájúak, de nevéhez füződik a dombornyomású exlibris hazai meghonosítása is.

A pályázat második díjasai közül Gerzson Pálnak a linóleum a kedves technikája. Feketéből elővillanó nagy foltokkal közli mondanivalóját, és lapjain nemcsak az érdekes, amit kifejez, de az is, amit csak sejtet. Szereti a klasszikus témákat, de modern megoldásokra törekszik. Gulyás Dénes rézkarcexlibriseiben a vonalritmusra, linóleum-metszeteiben a dekoratív elemekre épít. Fehér-fekete vagy színes lapjaiban frissességet találunk; munkái könnyed kézre vallanak. A részletek elhanyagolásával a mondanivaló lényegét állítja előtérbe. Gácsi Mihály Gross Arnold mellett a humort képviseli a mai magyar exlibrisművészetben. Humora belülről fakad: nem témái, de témáinak művészi megfogalmazása indít derűre. Lapjain itt-ott még kísért a szecesszió formanyelve is.

Tehetségesek a pályázat harmadik díjainak a nyertesei is. Diskay Lenke exlibriseiben ötletes kifejezésre törekszik, a kivitelezésre már kevesebb gondot fordít. Gacs Gábor rézkarctechnikájú lapjait a vonalritmus teszi vonzóvá. Témában ritkán hoz újat, bár szabad grafikáiban éppen a kísérletező hajlama dicsérendő. Megérintette a szűrrealizmus szele is, a valóságtól azonban nem akar végleg elszakadni. Nemrég megjelent, exlibriseket is tartalmazó mappája[30] komoly fejlődésről tanúskodik. Síkokra bontott portréábrázolású exlibrisei kiválók. Nem véletlen, hogy az 1964. évi Luganoi Nemzetközi Grafikai Biennále egyik díját éppen ő nyerte el — a Biennále 14 éves fennállása alatt a magyarok közül első ízben.

Mondottuk, hogy az 1958-ban megrendezett exlibrispályázat nem minden jó alkotását lehetett díjazásban részesíteni. A kiállítók közül Stettner Béla működéséről már beszámoltunk. Kós Lajos nem új név az exlibrisművészek között; kiállított lapjai a hagyományos stílus és technika mellett itt-ott modernebb törekvéseket is jeleznek. Balogh László, Magos Gyula, Szekeres István, Bolgár József, Bozó Pál, B. Séday Mária, Krajcsovits stb. alkotásai arra engednek következtetni, hogy idővel még komoly szerepük lesz a magyar exlibrisművészetben.

Művészcsoporton kívül dolgozik Kékesi László, akit a Cossmann-iskolára emlékeztető réztechnikában való alapos jártasság, ötletes témaválasztás, lírikus hangvétel jellemez s akit kiegyensúlyozott szerkesztési módszere szinte predesztinál az exlibris művelésére. Aktos lapjai hagyományos felfogásuk és részletező megoldásuk ellenére is szépek. E lapokat külföldön is keresik.

Áttekintve az elmúlt húsz év exlibrisművészetét megállapíthatjuk, hogy az jó utakon halad. Ezt bizonyítja az egyre növekvő hazai érdeklődés mellett a külföld ezer formában megnyilvánuló megbecsülése is. Az idősebb generáció gazdag grafikai hagyományokat biztosít a jövőnek, a fiatal művészgárda pedig a múlt értékeinek megbecsülése mellett modernebb művészetfelfogásával, mai témáival, újszerű formanyelvével az európai kultúrába szervesen beleépült magyar exlibrisművészet korszerűségét biztosítja.

*

[29] Körner Éva: *Gross Arnold grafikusművész gyűjteményes kiállítása.* Jelenkor. 1956. 3—4. sz. 57—58. l.

[30] Gacs Gábor: *Tizenkét rézkarc.* (Bev. Csap Erzsébet.) Bp. 1963.

Amíg a magyar exlibrisművészet a háború után meglehetősen hamar talpraállt, az exlibrisgyűjtésről — melynek hagyományai a századfordulóig nyúlnak vissza — már nem lehet ugyanezt elmondani. Csak az ötvenes évek elején jutottunk el odáig, hogy gyűjtőink újra mozgolódni kezdtek. Ezek a megmozdulások azonban csak szórványosan és elszigetelten jelentkeztek, mert nem volt egyesület, amely a gyűjtőket és a művészeket egybefogta volna. A külföldi kapcsolatok újrafelvétele elé pedig a levelezési nehézségek állítottak akadályokat. A régi gyűjtőkben csakhamar felmerült egy egyesület megalapításának a szükségessége. RÉTHY István régi gyűjtő, a debreceni Ajtósi Dürer Céh egyik alapítója és több exlibriskönyv kiadója 1958-ban indította meg a szervezést. Személyesen és levélben kereste fel a gyűjtőket, majd SELMECZI Károly grafikusművész közreműködésével a *Fiatal Képzőművészek Stúdiójával* lépett kapcsolatba. Terjedelmes beadványban ismertette a magyar exlibris és exlibrisgyűjtés múltját, rámutatott a művészek és gyűjtők közötti együttműködés szükségességére és hasznosságára, ismertette az exlibrisgyűjtés ízlésformáló szerepét. A *Fiatal Művészek Stúdiója* magáévá tette a beadvány javaslatait, és a szervezés munkájával STETTNER Béla grafikusművészt bízta meg. Ilyen előzmények után jött létre 1959. április 24-én a *Kisgrafika Barátok Köre* (KBK.) A Kör a *Képzőművészek Szövetsége* és a *Képzőművész Szakszervezet* égisze alatt működik. (Külföldön sem ismeretlen az ilyen társulás. A szovjet exlibrisgyűjtőket például a Szovjet Tudományos Akadémia Gorkij Intézetének Gyűjtő-Szakosztálya fogja össze.) A KBK alakuló gyűlése elnökké Soó Rezső professzort, legnagyobb magyar exlibrisgyűjtőnket, titkárrá RÉTHY Istvánt, vezetőségi tagokká pedig a régi gyűjtők közül ILLYÉS S. Lászlót, REISINGER Jenőt és GALAMBOS Ferencet választotta meg. A művészeti vezető tisztét és a művész-szervezetekkel való összeköttetés fenntartását STETTNER Béla látja el. Soó Rezső egy év után lemondott. Helyébe VARGA Mátyás grafikusművész került.

A KBK fő feladatának az exlibris és a kisgrafika népszerűsítését, a gyűjtőtábor kiszélesítését, a gyűjtők és művészek közötti kapcsolat kiépítését, a bel- és külföldi csere előmozdítását, előadások megtartását, kiállítások rendezését, kiadványai és folyóirata révén pedig a magyar exlibriskultúra elmélyítését, bel- és külföldi propagálását tekinti.

A klubnapok érdekességét az előadások adják, amelyek az exlibris és általában a grafika történetével, technikájával, gyűjtésével, valamint általános esztétikai és művészettörténeti problémákkal foglalkoznak, és a gyűjtők művészeti ismereteinek gyarapítását célozzák. A csere előmozdítása érdekében a KBK két ízben adott ki cserelistát,[31] amely a művészek névsorát is tartalmazza és amelyeket minden külföldi exlibris-egyesületnek megküldött. A nemzetközi kapcsolatok ápolása céljából az 1961-ben, Lipcsében megtartott *VIII. Európai Ex Libris Kongresszuson* egyesületünket népes magyar küldöttség képviselte. Ugyancsak népes küldöttség vett részt az 1964-ben Krakkóban megrendezett *X. Európai Ex Libris Kongresszuson* is. A Kisgrafika Barátok Köre már megalakulásakor tervbe vette exlibris kiadványok kiadását. A KBK első kiadványa, a lipcsei kongresszusra kiadott mappa[32] tíz fametszetet tartalmaz és DRAHOS István, BORDÁS Ferencz, FERY Antal mellett a fiatal művészeknek is teret juttat. A második kiadvány[33] a párizsi exlibris kongresszus alkalmából jelent meg. E mappa színvonalas művészi tartalma ellenére (FERY Antal, BORDÁS Ferenc, DISKAY Lenke, DRAHOS István, GÁCSI Mihály, GROSS Arnold, MENYHÁRT József, STERBENCZ Károly, STETTNER Béla, TROJAN

[31] *Kisgrafika Barátok Köre 1961. évi cserejegyzéke. Bp.* 1961, (Kossuth Kiadó soksz.) 8 l. *Kisgrafika Barátok Köre 1962. évi cserejegyzéke.* Bp. 1962, (Kossuth Kiadó soksz.) 11 l.

[32] *10 fametszet.* A Kisgrafika Barátok Köre kiadványa a Lipcsében megtartott VIII. Európai Exlibris Kongresszus emlékére. Bp. (1961.)

[33] *12 metszet.* A Magyar Kisgrafika Barátok ajándéka az 1962. július 19—22 között Párizsban megrendezett IX. Ex Libris Kongresszus részvevőinek. Bp. 1962.

Marian József, VARGA Gyula és VARGA Nándor Lajos 1—1 fametszetét, illetve linometszetét adja) gyenge nyomdai kiállítása miatt nem nagyon öregbítette a magyar bibliofilia jó hírét. A harmadik kiadványként közreadott FERY-mappa[34] nem csak egy értékes művészélet summázását jelenti; kifogástalan nyomdai kiállítása (Ságvári Endre Nyomdai Tanulóintézet nyomdája) hozzájárult ahhoz, hogy mind itthon, mind külföldön osztatlan elismerést arasson. A negyedik kiadvány, GACS Gábor mappája[35] a fiatal exlibrismővészeket bemutató sorozat első kötete.

Az exlibriskultúra előmozdítását szolgálja a KBK sokszorosított kiállításban és 500 példányban megjelenő folyóirata, a *KBK Értesítő* is, amelyet GALAMBOS Ferenc szerkeszt.[36]

A KBK által a *Fényes Adolf teremben* 1961. szeptember 22 — október 8 között megrendezett exlibriskiállítás a felszabadulás óta első volt a maga nemében. Egy-két kivételtől eltekintve (BAJOR Ágoston, GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán, HORVÁTH Endre, KOMJÁTI Gyula, NAGY Árpád, RÉVÉSZ Kornél és VADÁSZ Endre) élő művészek exlibriseit és alkalmi grafikáit mutatta be mind az idősebb, mind a fiatalabb generációból. Ezzel mai exlibrismővészetünk teljes keresztmetszetét adta. A kisebb exlibriskiállítások közül BORDÁS Ferencnek az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint TILLES Bélának és TROJAN Marian Józsefnek az Egri Megyei Könyvtárban megrendezett kiállításairól kell még megemlékeznünk.

A magyar exlibrisirodalom az elmúlt húsz év alatt nem sokkal gazdagodott. Önálló mű a KBK négy kiadványán kívül nem jelent meg. TÓTH Ervin két monográfiája azonban[37] MATA János és GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán exlibris-tevékenységére is kitér. GALAMBOS Ferenc a *KBK Értesítőben* megjelent cikkei mellett a *Nordisk Exlibris Tidsskriftben* több magyar exlibrismővészről írt portrét[38] s ugyanott három magyar exlibrisgyűjteményt is ismertetett,[39] a *Magyar Könyvszemlé*ben pedig időnként az újabb hazai és külföldi exlibrisirodalomról számolt be. SZIJ Rezső Soó Rezső gyűjteményét ismertette a *Művészet*ben.[40] ARADY Kálmán két tanulmánya a magyar exlibrisirodalom komoly nyeresége.[41] Soó Rezső professzor MENYHÁRT Józsefről írt tanulmányát már említettük.[42] Kár, hogy az 1961. évi kiállításról katalógus nem készült.

*

Nemzetközi kapcsolataink jók, gyűjtőink rendszeres csereviszonyban állanak a világ legnagyobb gyűjtőivel (Gianni MANTERO, Iren Dwen PACE, Paul PFISTER, Kristen RASMUSSEN, Paul AMBUR, Helmer FOGEDGAARD, Wlodimierz EGIERSDORFF, Pepita PALLÉ stb.), és nem egy gyűjtőnk 400—500 külföldi gyűjtővel cserél. Művészeinkről, gyűjteményeinkről, exlibrismővészetünk múltjáról és jelenéről, kiadványainkról a kül-

[34] Lásd a 12. sz. jegyz.
[35] Lásd a 30. sz. jegyz.
[36] Az eddig megjelent számok: 1962 október (0,5 ív), 1962 december (1 ív két külön melléklettel), 1963 május (1 ív külön melléklettel), 1963 augusztus (1 ív), 1963 december (1 ív), 1964 április (2 ív), 1964 augusztus (1 ív).
[37] TÓTH Ervin: *Mata János fametszetei.* Debrecen, 1962. TÓTH Ervin: *Gáborjáni Szabó Kálmán grafikái.* Debrecen, 1963.
[38] Lásd a 6., 9., 10., 21. és 24. sz. jegyz.
[39] *Sådan ser de ud.* 1962. 14. évf.4. sz. 60—61. l. *Ka'man Arady. En ungarsk storssamler.*1958. 10. évf. 4. sz. 61—62. l. *Ungarns storste exlibrissamler.* (Soó professzor gyűjteményéről.) 1963. 15. évf. 3. sz. 110—112. l.
[40] *Soó Rezső gyűjteményéről.* Művészet. 1963. 3. sz. 22—24. l.
[41] *Magyar orvosok exlibrisei.* Orv Hetil. 100. évf. 10. sz. 373—376. l. *Régi magyar emlékexlibrisek.* Magy. Könyvszle. 1962. 78. évf. 1. sz. 59—66. l.
[42] Lásd a 17. sz. jegyz.

földi szakfolyóiratok rendszeresen megemlékeznek. E sikerekben grafikusaink magas művészi színvonala mellett nem kis szerepe van gyűjtőink lelkesedésének is. Legnagyobb jelentősége azonban annak van, hogy a magyar exlibris a külföldi exlibriskiállítások állandó szereplője. Paul AMBUR — kiváló észt művészeti író — 1963-ban Tallinban önálló magyar exlibriskiállítást rendezett, amelyen legjobb művészeink 305 lapja (229 exlibris és 76 alkalmi grafika) került a közönség elé.[43] Az *Olasz Rézkarcolók Egyesülete* három magyar művészt (ÉLESDY István, BORDÁS Ferenc, VADÁSZ Endre) hívott meg vándorkiállítására.[44] Az 1962 szeptemberében Cannes-ban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon FERY Antal 15 lappal szerepelt.[45] Az 1963 januárjában Krefeldben megrendezett újévi lap-kiállításon a magyar grafikusokat DRAHOS István képviselte. A Tarnówban megrendezett *Winna latorosl w exlibrise* c. kiállításon DRAHOS István 14 exlibrisszel vett részt, de kiállításra kerültek HARANGHY Jenő, KÜRTI József, REITHOFER Jenő, NAGY Arisztid, NAGY Árpád, NAGY Árpád Dániel, NAGY Ferenc, VADÁSZ Endre, STERBENCZ Károly, FERY Antal kisebb-nagyobb számú exlibrise is. Az ugyancsak 1963-ban Wroclawban megrendezett *Motyw pocztowy w exlibrise* c. kiállításon FERY Antal, STERBENCZ Károly és NAGY Árpád exlibrisei kerültek a lengyel közönség elé. A Grazban a *Graphisches Bildungsverband Steiermark* által 1964-ben rendezett újévi kiállításon FERY Antal, BORDÁS Ferenc és NAGY Árpád Dániel lapjait is kiállították. Ezek szerepeltek a Roland ROVEDA által ugyancsak Grazban megrendezett nemzetközi exlibriskiállításon is.

Az amsterdami *Galerie d'Art M. D. Giltay Veth* kb. 10 000 lapból álló exlibrisgyűjteményének árverésén 623 magyar lap cserélt gazdát összesen 13 000 frank értékben, ami átlagosan laponként 20 frankos árnak felel meg. A magyar exlibris jó híre hozta hazánkba Paul PFISTER versailles-i professzort, a francia exlibrisegyesület, az AFCEL alelnökét, aki itteni benyomásairól lelkes hangú cikkben számolt be a *L'Exlibris Français* 1964. évi 1. számában. De felkeresték az egyesületet egyéb nemzetiségű (szovjet, lengyel, cseh stb.) gyűjtők is.

*

A magyar exlibrisművészetnek és exlibrisgyűjtésnek szép eredményei mellett megvannak a gondjai is. A szűk nyomdai kapacitás folyóiratunk rendszeres megjelenését lehetetlenné teszi. Nehézségekbe ütközik a nyomatok nyomdai előállítása is, pedig nyomatok nélkül nincs csere és nincs gyűjtés. Amióta a gyomai volt KNER-nyomda egyéb elfoglaltsága miatt exlibrist nem vállal, nehezen akad e nagy hozzáértést és gondosságot kívánó munkára nyomda. Nagyon igaz, amit BÉKÉS István, a magyar exlibris régi értője és gyűjtője a *Népszabadság*ban írt: „... nem hallgathatjuk el, hogy az exlibrisek gyűjtése, cseréje csak akkor lendülhetne fel igazában, ha rangos fa-, réz- és acélmetszetek sokszorosításának megkönnyítésére, megolcsóbbítására megfelelő szervezett lépések történnének". Ha itt-ott panasz merül fel a magyar exlibris minősége ellen, az mindig csak a nyomdai munkát (papír vagy festék rossz minősége, a nyomás egyenetlensége stb.) érinti.

GALAMBOS FERENC

[43] GALAMBOS Ferenc: *Magyar kisgrafika kiállítás Tallinban.* KBK Értesítő. 1963. aug. 53. l.
[44] *KBK Értesítő.* 1962. dec. 21. l.
[45] *KBK Értesítő.* 1963. aug. 55. l.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Gálszécsi-töredék felfedezése. A GÁLSZÉCSI-töredéket a prágai Strahovi Könyvtár régi kéziratainak és nyomtatványainak az összeírása során találtam meg.

A Strahovi Könyvtár, amely rendkívül gazdag régi anyagot őriz, eredetileg premontrei kolostori könyvtár volt. Maga a kolostor a XII. század első felében alapíttatott. A huszita háborúk alatt megsemmisült a könyvtár; másodszor a svédek dúlták föl 1649-ben, amikoris 19 ládára való ritka könyvanyagot szállítottak el belőle. — A mai állományt 1665 óta gyűjtötték össze. Lényeges gyarapodást ért el a könyvtár a XVIII. század végén, a jezsuita rend bezárt kolostorainak anyagából. A XVIII. és XIX. század fordulóján kiemelkedő szerepet játszott a cseh nemzeti megújhodásban mindenekelőtt azzal, hogy művelődéstörténeti és nyelvi anyagot szolgáltatott a tudósoknak.

A könyvtárnak jelenleg körülbelül 130 ezer kötete van, ennek zöme nyomtatvány. Katalógusa nem felel meg a mai könyvtári követelményeknek — példának okáért nem tünteti föl a konvolutumokat. Így érthető, hogy elég sűrűn kerülnek elő ismeretlen, ritka művek belőle.

A GÁLSZÉCSI-töredékre az *AC XII 94* jelzetű kötetben bukkantunk rá, amely latin nyomtatványok konvolutuma. Az elsőnek hiányzik a címlapja. Tintával bejegyzett (későbbi) címszövege: *Titulus. Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae etc. descriptio. Cracoviae 1548.* Ceruzával bejegyzett régi szignatúrája: *A 1545 ;* impresszuma: „Cracoviae Calen. Ianuarii — Anno salutis nostrae 1548. Barthol. Georgieuits." A második nyomtatvány címe pedig: *Prognoma sive praesagitum* . . . Itt is meg van említve a szerző neve: „Barthol. Georgieuits" (a C III. levélen pedig „Barptolomeus Gyurgiuits" alakban). A mű datálása a K IV. levélen: „Cracoviae apud viduam Floriani Ungleri, cura et impensis Bartholomaei Georgieuits — anno ab orbe redempto 1548".

A szóbanforgó könyvek szerzője tehát a magyar kutatók körében is ismert délszláv Bartolomije GEORGIJEVIC (aki 1560-ban halt meg Rómában). 1528-ban török fogságba esett, s onnan csak 13 év múltán sikerült hazajutnia Palesztinán és Kisázsián keresztül. Törökellenes munkái az 1553. évtől kezdődően latin, német, lengyel, cseh és egyéb európai nyelveken jelentek meg.

Törökellenes pamfletjének jelen példánya, amelyben töredékünk fennmaradt, egykorú, igen díszes bőrtáblába van kötve. Az elülső tábláján aranyozott nyomású kerek címer látható a következő fölírással: „Christophori Cethwicz a Schiltbach AN° D M°DXLVII°." Továbbá a következő nyomtatott dedikációs szöveg: „Nobili ac generoso viro Domino Christophoro Cethwicz a Schiltbach S. R. M. in zuppis Vielicien. officiali et logographo author dedit anno 1548." A címer a hátsó kötéstáblán is szerepel.

A kötéstáblára nyomott szövegből, úgyszintén az impresszumból tehát megtudható, hogy a szerző a Krakkó melletti Wieliczka sóbánya lengyel királyi tisztviselőjének, ZETWICZ SCHILTBACHnak ajánlotta művét, amely latinul jelent meg Florian UNGLER özvegyének krakkói nyomdájában, 1548-ban. Kétségkívül maga a szerző nyomatta rá

a táblára a dedikációt és a ZETWITZ-címert. Mikor és mi módon került nyomtatványunk a Strahovi Könyvtárba, eddig nem sikerült megállapítanunk.

E könyv átvizsgálása során azt tapasztaltam, hogy a kötéstábla belső oldalára ragasztott papírlap egy helyen meg van sérülve, s alatta néhány hangjegy és régies helyesírású magyar szó vált láthatóvá. Fölfedezésemről értesítettem BREDÁR Gyula magyar szakos kollégámat, aki aztán megállapította, hogy a töredék GÁLSZÉCSI énekeskönyvének eddig ismeretlen részeit tartalmazza.

ANTONÍN MĚŠŤAN

Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke. Néhány évvel ezelőtt egy szlovák kutató Bécsben megtalálta BALASSI Bálintnak eddig nagyrészt ismeretlen *Szép magyar komédiáját*. Azóta — Antonin MĚŠŤANnak, a prágai Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében a régi lengyel irodalom kutatójának a felfedezéseként — egy másik régi magyar irodalmi emlék került napvilágra.

MĚŠŤAN maga mindjárt sejtette a töredék jelentőségét, s arra kért, hogy állapítsam meg, melyik nyomtatványból való. Még mielőtt láttam volna az előkerült lapokat, a következő lehetőségekre gondoltam: SZÉKELY István énekeskönyvére, amelynek hajdani meglétére bizonyos források utalnak, ám egyetlen példány sem ismeretes belőle; FARKAS András *Cronikájára* és GÁLSZÉCSI István énekeskönyvére, amelyből szintúgy nem maradt fenn egyetlen teljes példány sem, csupán töredékként az első íve került elő.

Rövid vizsgálódás után (még a kiáztatás előtt, amikor a belső fedőlap alatt még csak egy-két lapnyi szöveg vált láthatóvá) megállapítottam, hogy valóban a XVI. század első feléből származó magyar nyomtatvánnyal van dolgunk, mégpedig azt kellett feltételeznem, hogy mivel az í-ző nyelvjárásban íródott, minden bizonnyal GÁLSZÉCSI könyvéből való a töredék. Ezután következett a módszeres egybevetés. Az összehasonlítás azután csakugyan meggyőzött arról, hogy töredékünk GÁLSZÉCSI énekeskönyvéből való, mégpedig nem az eddig ismert első ívből, hanem a könyv további részeiből. Erre vallott minden: nyelve, helyesírása, a formátum, a betű- és kottatípus, sőt azonos záródíszek is kerültek elő. Felbukkant továbbá egy az első íven is szereplő kritikus szóalak: witelif, ‚vétel, (magunkhoz) vétel' („... az the zenth t[estedn]ek ees wirednek hozzánk witelifith ..." B_{2v}), amelyet én jellegzetesnek, GÁLSZÉCSI vagy az ő köre neologizmusának tartok, ui. más forrásból eddig nem ismeretes.[1] Mindezt erősítette még természetesen a tartalmi elemek rokonsága, maguknak az énekeknek a jellege. Az egyik ének, éppen töredékünk első darabja, címében is utal az első részből ismert egyik énekre („Más enek wrunkna[k w]ocyorayarwl."). A cím gót betűtípusa is tökéletesen megegyezik az első ív címszövegeivel. (A két ének között, a hiányzó B_1 levélen egy ismeretlen, rövidebb ének lehetett.)

Nézzük meg mármost a töredéket, mekkora s minő rész került elő a két könyvtáblából. Előkerült énekeskönyvünk második (*B*) íve az első és utolsó levél híján; továbbá két levél a negyedik (*D*) ívből (hogy milyen formában, azt a következőkben külön ismertetem, ui. ez utóbbi rész eléggé szokatlan problémákat vet föl). Mindehhez járul még némi idegen anyag: egy csonka levélnyi latin nyelvű nyomtatvány valamely más műből (levéljelzése ugyanis A_2), úgyszintén négy pergamen szalag kéziratos latin szövegtöredékkel.

A levelek, illetve levéltöredékek sorrendjét sikerült megállapítanom, s helyükre illesztettem a lemetszett darabokat is.

Mielőtt rátérnék töredékünk további ismertetésére, röviden tekintsük át a GÁLSZÉCSI-énekeskönyv két kiadásának eddig előkerült darabjait:

[1] BALÁZS János feltételezi, hogy ez sajtóhiba lehet a witetiſ ('magunkhoz vétetés') helyett. (B. J. szíves szóbeli közlése.)

a) *A budapesti töredék.* 1886-ban került elő négy levél: az A_2, A_3 és az ezekkel összefüggő két számozatlan levél. RÉVAI Leó antikvárius áztatta ki könyvtáblából és ÁGOSTON József vásárolta meg őket.[2] Jelenlegi őrzőhelyük ismeretlen.

b) *Az 1911-i krakkói töredék.* Adam CHMIEL levéltáros a krakkói városi számadások *Regestrum perceptorum et expositorum Civitatis Cracoviensis, anno 1547* című kötetének táblájában megtalálta a teljes első ívet a címlappal együtt.[3] Azóta elveszett.

c) *Az 1928-i krakkói töredék.* Két levél, amely szerepelt a Jagelló Egyetem magyarlengyel kiállításán.[4] NAGY Barna bebizonyította, hogy ez a töredék a GÁLSZÉCSI-énekeskönyv szövegének, illetve helyesírásának némiképp módosított, javított, tehát újabb kiadása, amely ugyancsak Krakkóban jelent meg valamikor 1537 és 1542 között.[5]

d) *A most ismertetett prágai töredék.* (A prágai Strahovi Könyvtárban.) NAGY Barna első megtekintésre megállapította, hogy töredékünk nyilvánvalóan az első kiadás darabja. Valóban, a teljes anyag átvizsgálása is arra az eredményre vezet, hogy helyesírása az 1911-i és nem az 1928-i krakkói töredékével egyezik. Néhány példa a hangjelölésre:

A *cs* hang jele a *cy :* cyak, Dicyretes, meg bocyattathnak. (Csak szó végén található *cij :* nincij.)

A *t, g* után sűrűn áll „fölös" *h* (mégpedig nemcsak magas hangrendű magánhangzó előtt): aldoth, ereoſſighyre, bikeſſigheth, the.

Az *és* kötőszó hosszú magánhangzóját általában betűkettőzés jelöli: ees.

Az *ö, ü* hangokat „kétjegyű" (nem pedig föléírt) jellel írja: ewdweozyteo. (Betű fölé írt *e* jelecske csak *w* fölött áll: ewdwezẅlni.)

Az *u* hang jeléül is *w* szolgál: Cywda. (A második kiadásban már „modernizálódott": utan.)

NAGY Barna a második kiadás töredékének a téves levéljelzéséből azt a következtetést vonta le, hogy azok a levelek minden bizonnyal próbanyomatból származnak. Ugyanezt még nagyobb bizonyossággal állíthatjuk prágai töredékünkről, mert *a)* a D_2 levél két példányban került elő, mégpedig egybefüggő levélpár alakjában, ahol is az ívjelzés a verzóra esnék; *b)* a D_3 levél is kétszer van meg, s itt is, a verzón jobbra (a margón túl) még egy tükör nyomai vannak; *c)* a könyvkötő más-más helyen metszette el a levélpárokat, ám a két tükör köze sehol sem mutatja az összefűzés nyomait, ebből nyilvánvaló, hogy nem bekötött könyvpéldány részeivel van dolgunk, hanem krúdával.

Szót kell ejtenem a könyvünk felvetette kérdések közül arról, hogy a két kiadás kottaanyaga tökéletesen megegyezik egymással, a most előkerült második ív hangjegyei is ezt a technikát követik: faducról készültek. Ámde nem így a negyedik ívé, ez ugyanis szemmel láthatólag fémmatricáról készült nyomás, mégpedig mozgatható, ugyan nem egy-egy hangjegyet, hanem kettőt-hármat tartalmazó egységekből összeállítva. „Menet közben" tértek volna át az új, fejlettebb technikára? De hiszen a második kiadás hangjegyei megint faducról vannak nyomva! (Márpedig — itt emlékeztetek arra ismét — ennek a szóbanforgó negyedik ívnek a helyesírása pontosan az első kiadás gyakorlatát követi, tehát azt sem mondhatjuk, hogy ez a két levél az újabb kísérletből való.) „A kérdés meg van bolygatva, határozottabbat ez idő szerint nem tudunk mondani" — tehetnénk hozzá HORVÁTH János szavaival.

[2] ERDÉLYI Pál: *Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból.* Magy. Könyvszle. 1887. 215—223. l.

[3] DIVÉKY Adorján: *Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke.* Magy. Könyvszle. 1911. 10—13. l.

[4] *Bibljoteka Jagiellońska. Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI weku.* Kraków, 1928.

[5] *Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása.* Magy. Könyvszle. 1963. 347—356. l.

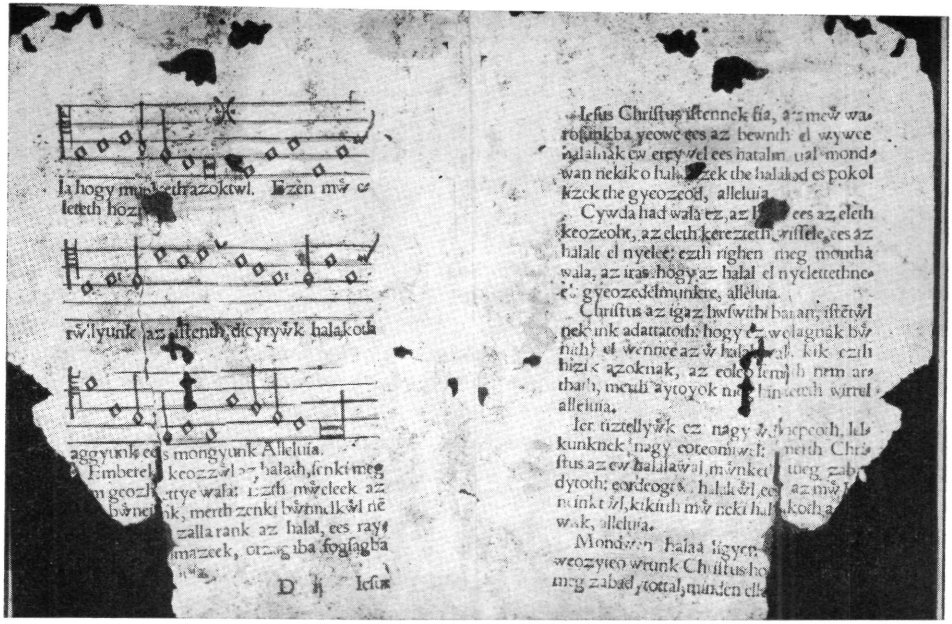

Ia hogy mynket halaltol. Ezen mw ö
leteth hozt

rwllyunk az iſtenth, dicyrywk halakoth

aggyunk ees mongyunk Alleluia.

Emberek keozzwl az halath, ſenki meg
m geozl ttye wala: ezth mwleek az
bwnel k, merth zenki bwnnelkwl nē
zalla rank az halal, ees ray
maszeek, orszagba fogſagba

D ij Ieſus

Ieſus Chriſtus iſtennek fia, az mēw wa
roſunkba yeowe ees az bewnth el wywee
halalnak ew ereywel ees hatalm val mond
wan nekik o halalnek the halalod es pokol
kzek the gyeozedd, alleluia.

Cywda had wala ez, az ees az eleth
keozeohr, az eleth kerezteth, viſſele, ees az
halale el nyelee: ezth righen meg mutha
wala, az iras hogy az halal el nyelettethne
ē gyeozedelmunkre, alleluia.

Chriſtus az igaz hwſwithi ban, iſtēwl
nek unk adattatoth: hogy ē welagnak bw
nith el wennee az w halal val. kik ezth
hizi azoknak, az eolo lemh nem ar
thath, meuh aytoyok n inteth virrel
alleluia.

Ier tiztellywk ez nagy wnepeoth, lel
kunknek nagy coteomwel: merth Chri
ſtus az ew halalawal mwnket meg, zab
dytoth: eordeogrs halalwl, ees az mw
nunkt wl, kikuth mw neki hal koth a
wak, alleluia.

Mondwon halaa ligyen
weozyico wrunk Chriſtus ho
meg zabad, rottal, minden el

ees kiwnk agy hogy mw ezth bizonnyal
hiheti wk ees tudhatiuk emberek elcoth al
laya.

Attya iſtennek az ew zerēdo fiaual
ees ſiw iſtennek welwnk Bezzilliſy
rewl walo zyp enek

Nw eorewl yewnk mw hiw kereſiyenek es
merth nekwnk moſthan nagy coteomwnk

hwinekellyunk Hwthnek egyet
leoth hogy nwnketh az iſten.

D iij neſſ

neſſighire, hozoth tanyto ees wigaztalo zēt

Iſteknek altala.

Hethnek penig egyeneſſighe ez, hinni
hogy cyak Chriſtusba: walo hwnek altala
wdweozwlyunk, ez hwiwel emberek: we
lag kezlettwl fogwa, ewdweozwltenck
merth Chriſtus cyak, az ewdweoſſig ees
walcyag.

Ez hwtwel gyeozzwk mw meg eorde
nyak, minden cyalatcyagath: Halalnak
rettenſith ees bwneinknek, wadolafath.
Ez hwth nemz bennunk coreomeoth, ees
bikeſſighet thi vin bizonyolla, mwnketh
wdweoſſighunkwl.

Ezth mywelt az iſten emberekwel, min
den w Jeogben: hogy az w igalmaſſagabol
revenk

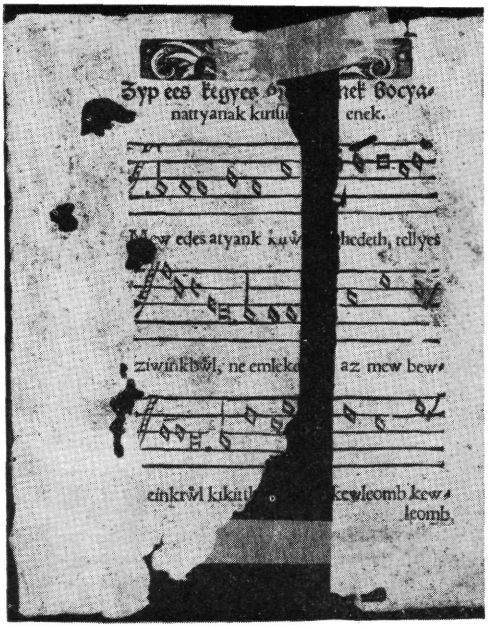

Zyp ees tegyes ö[r]…net bocya-
natyanak kuri[…] enek.

…dew edes atyank k…hedeth, tellyes

…ziwinkbŵl, ne emleke… az mew bew-

…einkrŵl kikŭ[…]kewleomb kew-
leomb,

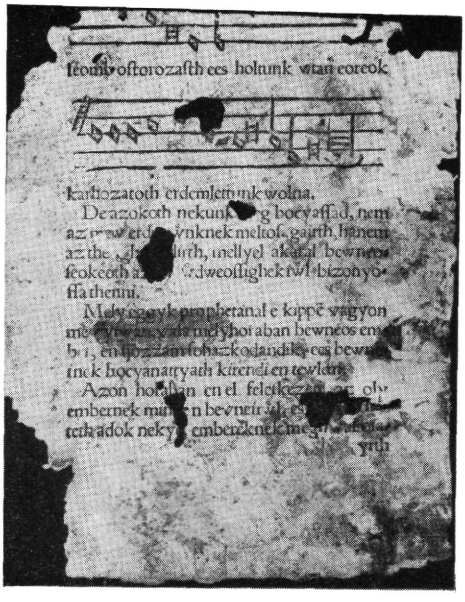

leomb oftorozafth ees holtunk vtan eroek

…karhozatoth erdemlettunk wolna.
De azokoth nekunk…g bocyaffad, nem
az m…w er…[…]wnknek meltoſ-gaerth, hanem
az the…[…]ſtirth, mellyel akartal bewſ-
ſeokeoth a…[…]rdweoſſighek rŵl bizonyo-
ſſa thenni.
Mely egyik prophetanak e kippē vagyon
…[…]yra az, vgy mint egy hoſſu aban bewneos em-
…[…]ri, en hozzam ſohaſzkodandik ees bew-
…[…]nek hocyanatyath kirendi en tewlem.
Azon hoſſaban en el feleſſe…[…]ge, oly
embernek mi…[…]n bewneſſ…[…]es
teth adok neky…[…]emberſſenek meg…[…]
…[…]yrŭ

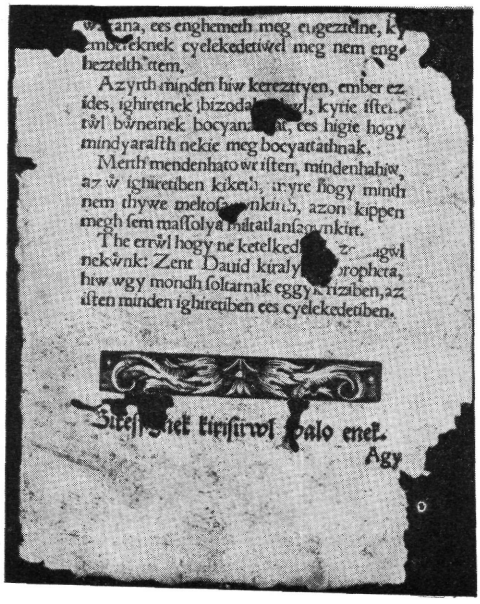

…[…]ana, ees enghemeth meg engezteline, ky
emberecknek cyelekedetiwel meg nem eng-
hezteltheetem.
Azyrth minden hiw kereztteyen, ember ez
…ides, ighiretnek bizoda…[…]ŵl, kyrie iſſte…
…[…]ŵl bŵneinek bocyana…[…]t, ees higie hogy
mindyaraſth nekie meg bocyattathnak.
Merth mendenhato we iſten, mindenhahiw,
az ŵ ighiretiben kiketh, inyre hogy minth
nem thywe meltoſſagunkirth, azon kippen
megh ſem maſſolya bŭtatlanſagunkirt.
The errŵl hogy ne ketelked…[…]zo…[…]agwl
nekŵnk: Zent Dauid kiraly…[…]prophetа,
hiw wgy mondh ſoltarnak eggy…[…]riziben, az
iſten minden ighiretiben ees cyelekedetiben.

Zŭeſſ…[…]nek kirisirwl …[…]alo enek.
Agy

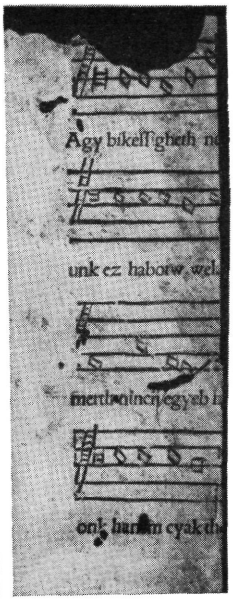

Agy bikeſſ gheth n…

unk ez haborw, wel…

merth nincz egy eb…

onk hanem cyak th…

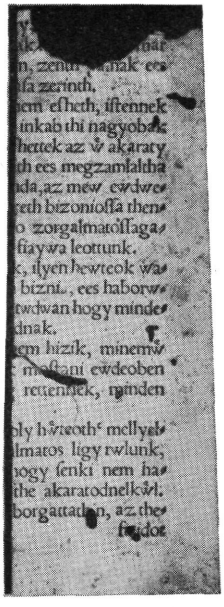

…[…]nak
…n, zentſ…[…]nak ees
…ſa zerinth,
…em eſheth, iſtennek
…inkab thi nagyobbik
…hettek az ŵ akaraty
…th ees megzamſaltha
…da, az mew ewdwe-
…teth bizonioſſa then-
…o zorgalmatoſſaga-
…ſiaywa leottunk.
…k, ilyen hewteok wa-
…bizni…, ees haborw-
…twdwan hogy minde-
…dnak.
…gem hizik, minemw
…moſſtani ewdeoben
…rettennek, minden

…bly hŵreoth mellyel-
…lmatos ligy rwlunk,
…hogy ſenki nem ha-
…the akaratodnelkŵl.
…borgattathon, az the-
…ſzdot

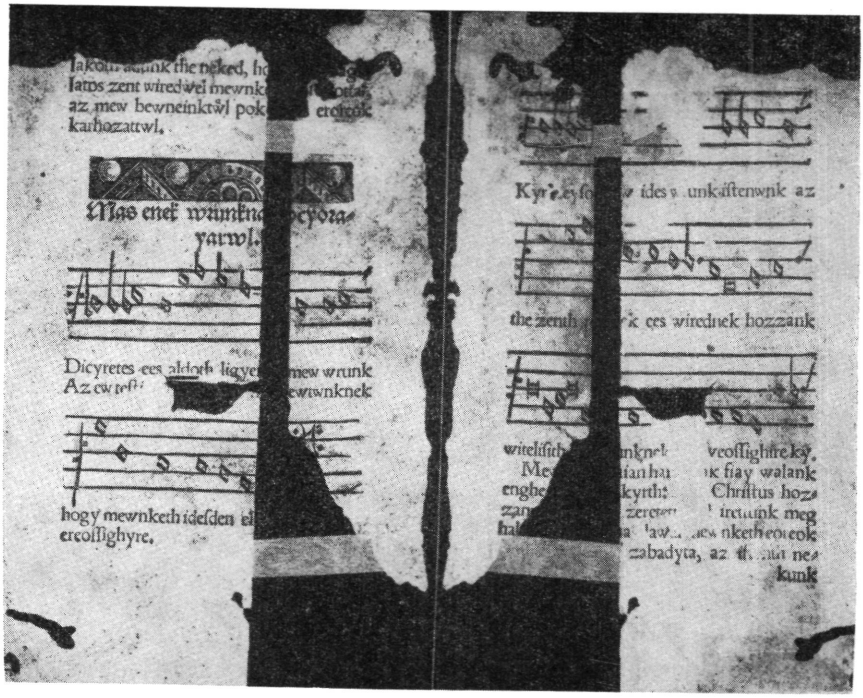

Iakoth adunk the neked, h
latos zent wiredwel mewnk
az mew bewneinktwl pok eroteok
karhozattwl.

Mas enek wrunkna cyora-
yarwl.

Dicyretes ees aldoth ligye mew wrunk
Az ew test ewtwnknek

hogy mewnketh idesden el
ereossighyre.

Kyr eyso ides unk istenwnk az

the zenth k ees wirednek hozzank

witelisith nknek veossighire ky.
Me ian ha k fiay walank
enghe kyrth: Christus hoz-
zan zeret irettunk meg
hal a law nketh eoreok
zabadyta, az ist ne-
kunk

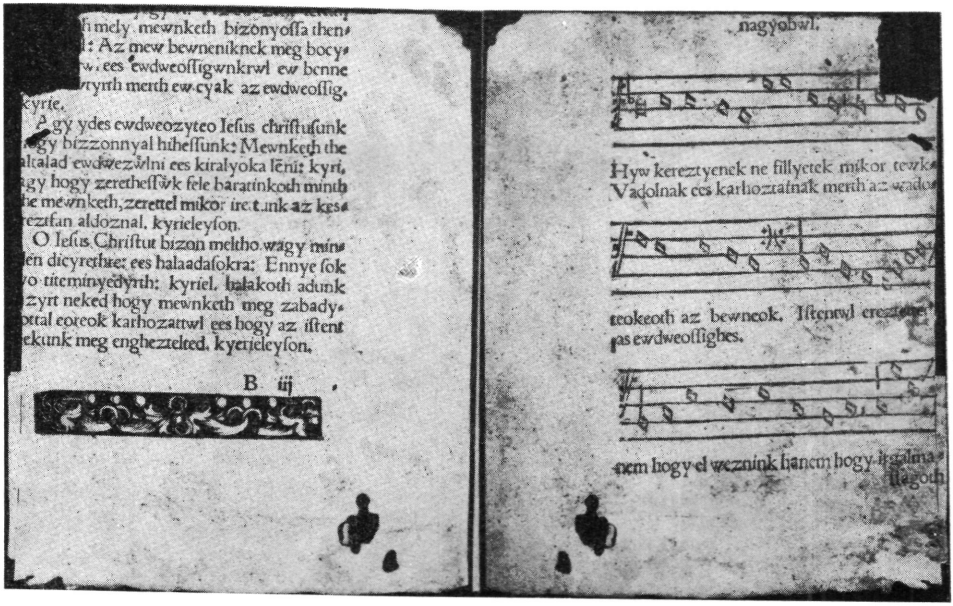

h mely mewnketh bizonyossa then-
l: Az mew bewneniknek meg bocy-
w ees ewdweossigwnkrwl ew benne
wtyrth merth ew cyak az ewdweossig.
kyrie.

Agy ydes ewdweozyteo Iesus christusunk
gy bizzonnyal hihessunk: Mewnketh the
altalad ewdwezwlni ees kiralyoka lēni: kyri.
gy hogy zerethesswk fele baratinkoth minth
he mewnketh, zerettel mikor ire tunk az kes-
reztfan aldoznal. kyrieleyson.

O Iesus Christut bizon meltho wagy min-
len dicyrethre: ees halaadasokra: Ennye sok
vo titeminyedyrth: kyriel. halakoth adunk
zyrt neked hogy mewnketh meg zabady-
ottal eoreok karhozattwl ees hogy az istent
ekunk meg enghezteltel. kyerieleyson.

B iij

nagyobwl.

Hyw kereztyenek ne fillyetek mikor tewk-
Vadolnak ees karhoztatnak merth az wado-

teokeoth az bewneok. Istentwl ereztet
as ewdweossighes.

nem hogy el weznink hanem hogy irgalma-
ssagoth

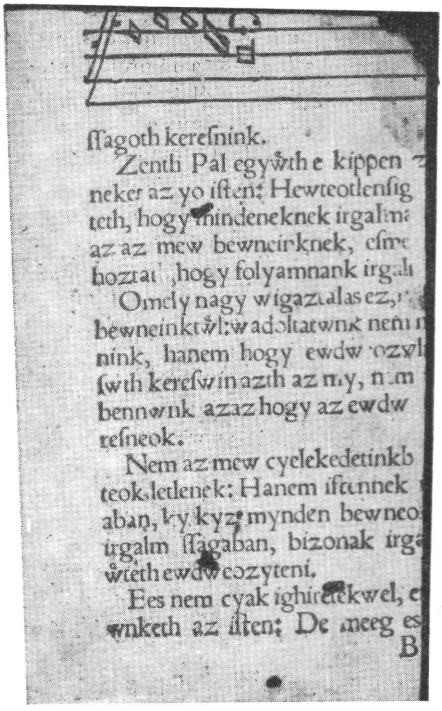

ſſagoth kereſnink.
Zenthi Pal egyẘth e kippen z
neker az yo iſten: Hewteotlenſig
teth, hogy mindeneknek irgalma
az az mew bewneinknek, eſme
hoztat ,hogy folyamnank irgal
Omely nagy wigaztalas ez,
bewneinktẘl: wadoltatwnk nem
nink, hanem hogy ewdw ozwl
ſwth kereſwin azth az my, nem
bennwnk azaz hogy az ewdw
reſneok.
Nem az mew cyelekedetinkb
teok letlenek: Hanem iſtennek
aban, ky kyz mynden bewneo
irgalm ſſagaban, bizonak irga
ẘteth ewdweozyteni.
Ees nem cyak ighiretekwel, e
wnketh az iſten: De meeg es
B

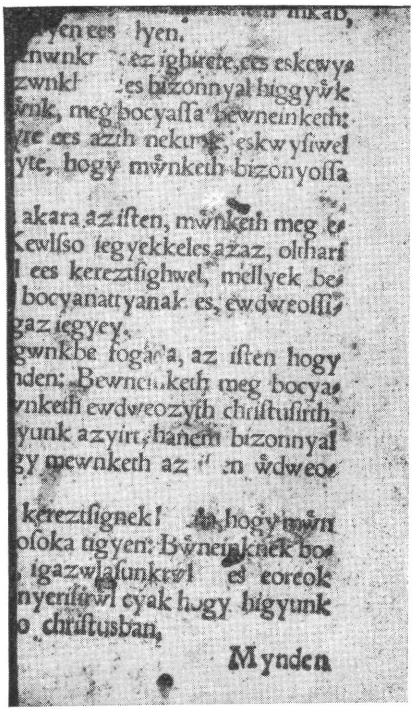

...nkab,
...yen ees lyen.
...enwnkr ez ighirete, ees eskewya
...zwnkl ees bizonnyal higgyẘk
...ẘnk, meg bocyaſſa bewneinketh:
...re ees azth nekunk, eskwyſiwel
...yte, hogy mẘnketh bizonyoſſa
akara az iſten, mẘnketh meg e
Kewlſo iegyekkeles azaz, olthari
l ees kereztſighwel, mellyek be
bocyanattyanak es, ewdweoſſi
gaz iegyey.
gwnkbe fogada, az iſten hogy
nden: Bewneinketh meg bocya
wnketh ewdweozyth chriſtuſirth,
yunk azyirt, hanem bizonnyal
gy mewnketh az iſten ẘdweo
kereztſignek! ...hogy mẘn
oſoka tigyen: Bẘneinknek bo
igazwlaſunkrwl es eoreok
nyeriſirwl cyak hogy higyunk
o chriſtusban,
Mynden

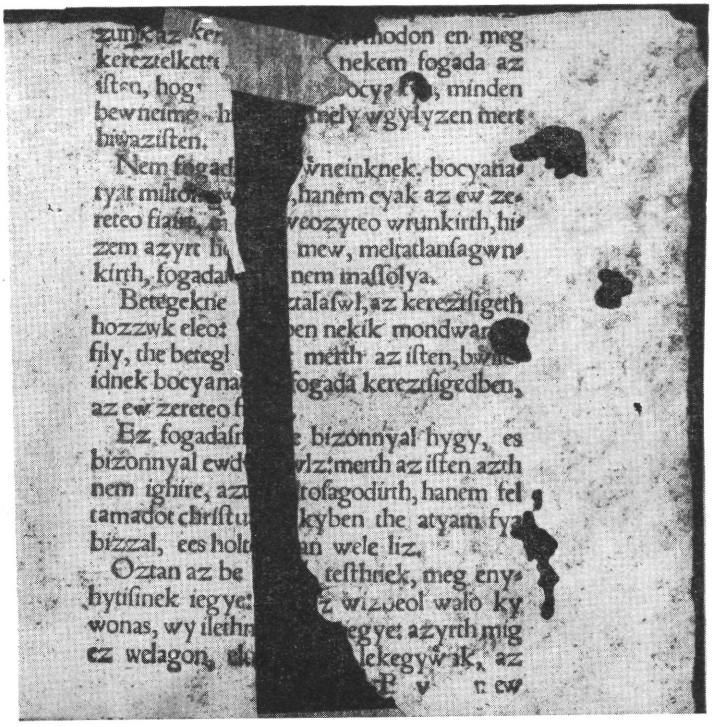

zunk az ker... ...modon en meg
kereztelket... nekem fogada az
iſten, hog... ...bocya ..., minden
bewneime... h... ...mely wgylyzen mert
hiwaziſten.
Nem fogad... ...ẘneinknek, bocyana
tyat milto... ...,hanem cyak az ew ze
reteo fiairi, ...weozyteo wrunkirth, hi
zem azyrt h... mew, meltatlanſagwn
kirth, fogada... nem maſſolya.
Betegekne ...talaſwl, az kereztſigeth
hozzwk eleo: ...en nekik mondwa...
fily, the betegl... merth az iſten, bẘne
idnek bocyana... fogada kereztſigedben,
az ew zereteo f...
Ez fogadaſn... bizonnyal hygy, es
bizonnyal ewd... ...wlz: merth az iſten azth
nem ighire, azt... ...toſagodirth, hanem fel
tamadot chriſtu... kyben the atyam fya
bizzal, ees holt... ...an wele liz.
Oztan az be... teſthnek, meg eny
hytiſinek iegye: ...z wizoeol walo ky
wonas, wy ilethn... ...egye: azyrth mig
ez welagon, el... ...lekegyẘnk, az
E v n ew

Ez a kísérlet azonban (még mint sikertelen próba is) rendkívüli figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy alig egy évtizeddel azelőtt alkalmazta először a fémről készült hangjegynyomást Pierre HAULTIN párizsi rézmetsző és nyomdász. Arról tudtunk, hogy Krakkóban már előbb is adtak ki szép kiállítású hangjegyes nyomtatványokat, de mind az UNGLER-nyomdából 1515-ben kikerült *Epithoma utriusque musices* (amely egyébként a körmöcbányai származású Stephanus MONETARIUS műve), mind pedig a HALLER nyomtatta *Opusculum musicae* (1517?) s *Missale Plocense* (1520) hangjegyei faducról valók.[6] VIETOR, a nemrégen jubiláló krakkói egyetem hajdani diákja, a legkorábbi magyar nyelvű nyomtatványok humanista tipografusa tehát alighanem elsőnek próbálta ki az új technikát Krakkóban, mégpedig magyar könyvön.

Töredékünkből a szerzőre, a kiadás helyére, idejére és a nyomdára újabb (közvetlen) adatokat nem kaptunk, mivelhogy a kolofon még mindig hiányzik. A könyv terjedelmét sem ismerjük még pontosan, csupán a bibliográfiai leírás eddigi [8+?] fol. adatát módosíthatjuk a következőképp: [32+?] fol.

Ami az ének-anyagot illeti, a töredékből hat további éneket ismertünk meg a régebben előkerült három után. Ezek címe és kezdő sora a következő:

1. *Mas enek wrunknak wocyorayarol*
   Dicyretes ees aldoth ligyen . . .
2. . . . . *nagyobwl.*
   Hyw kereztyenek ne fillyetek . . .
3. *Zyp ees kegyes . . . nek bocya-//nattyanak kiriſir . . . enek.*
   Mew edes atyank kirẘnk tighedet . . .
4. *Bikeſſignek kiriſirwl walo enek.*
   Agy bikeſſighet ne . . .
5. [Egy húsvéti ének; címe és eleje hiányzik.]
6. *Attya iſtennek az ew zereteo fiaual ees fiw iſtennek welwnk bezziliſy-//rewl walo zyp enek.*
   Nw eoreẘllyewnk mw hiw kereſtyenek . . .

Nem akarok elébevágni a dallamok és énekszövegek rendszeres vizsgálatának — ez az illetékes kutatók feladata — csupán annyit jegyeznék meg, hogy ezek a szövegek nem kerültek bele más, XVI. századi magyar nyomtatott énekeskönyvbe, nyilván a fordítás darabos, prózai volta miatt. Pl. a *Dicyretes ees aldoth ligyen* kezdetű (amely a lutheri *Gott sei gelobet* fordítása) sem ismeretes más forrásból. A *Da pacem* középkori antifónának több fordítása szerepel XVI. századi énekeskönyveinkben: HUSZÁR Gál gyűjteményében, a Váradi énekeskönyvben, BORNEMISZA énekeskönyvében és a SZILVÁSUJFALVI-féle gyűjteményben; ám ezek közül még a HUSZÁR Gál-féle prózai fordítás sem egyezik GÁLSZÉCSI szövegével *(Agy bikeſſighet ne[kẘnk] . . .).*[7]

A címek gót betűtípusa az 1911-i krakkói töredék címeit követi; a második kiadásban a címek latin betűsek (itt a harmadik ének címe vegyes: az első sor gót, a második antiva). Érdekes hasonlóságot mutat OZORAI vitairatának bibliai idézeteivel, ugyanis azok is gót betűvel vannak szedve. Éppen a nyomdai kiállítás alapján tartják mindkettőt VIETOR műhelyéből valónak.

Könyvünk megjelenését 1536-ra szokás tenni, az ajánlás alapján. A szerző ekkor Gálszécsen tanító („Ez lewel keolt galzecy ſcholaban zen ambros napyan . . . ezer eotzaz harminc hat eztendeoben"). SZILVÁSUJFALVI is így tudósít 1602-i énekeskönyvének az előszavában: „Gálszecsi István mester azon varosnak Scholajaban tanito, irt egy Enekes

[6] *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbior podobizn zasobu drukarskiego . . .* Zeszyt 3. Krakow—Wrocław—Warszawa, 1959. Tab. 104. és Zeszyt 4. 1962. Tab. 138.

[7] CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai.* Bp. 1958. 310. l. 115. sz. dallam. — CSOMASZ TÓTH Kálmán és KELECSÉNYI Ákos szíves tájékoztatása nyomán.

könyvetsket. Dedicaltatot az nagysagos Prini Peternek. Nyomtattatot in octavo Crakkoban anno 1536."

Szerzőnk életére meg kell elégednünk az eddig ismert szűkszavú forrásokkal. Szülőhelye minden bizonnyal a Zemplén megyei Gálszécs (ma Sečovce). Tanulmányait 1524-től a bécsi, majd a krakkói egyetemen folytatta. A Jagelló Egyetemnek a vizsgákról vezetett s 1528 nyarán kelt feljegyzéseiben ez áll GÁLSZÉCSIről: „. . . ő volt az első, aki egyedül jelentkezett vizsgálatra, s szorgalmával a vizsgáztatók megelégedését vívta ki."[8] A krakkói magyar bursa tagjai közé 1526 őszén lépett, SYLVESTERrel együtt, amint erről a fennmaradt kéziratos évkönyv tanúskodik. Hazatérte után Kassán vagy Abaujszántón tanított. A reformáció híve lett, s 1532-ben — Magyarországról az elsők között — Wittenbergbe ment („Stephanus Galzechy vngarus"). Tanulmányai végeztével Gálszécsen lett tanító. 1540 körül már Gyulán prédikátor. BATIZI a kátéja előszavában (1542—45 táján) már mint megboldogult mesteréről emlékezik meg róla. Énekeskönyvén kívül csak egy kátéja, illetve annak is csak egy töredéke ismeretes.

Prágai töredékünk megtalálásának jelképes, további kutatásra ösztönző értelme is lehet: a középeurópai tudományos összefogás szükségességét példázza. Tegyem hozzá a szimbólum kedvéért, hogy ez a Krakkóban nyomtatott régi magyar könyvünk — amelynek darabjai több évszázad múltán mind könyvtáblából kerültek elő, eddig három országból — a címlapján Magyarország, Csehország és Dalmácia címerét viseli? A prágai és a krakkói egyetem és a krakkói könyvnyomtatók baráti segítséget nyújtottak a reneszánszkori, kibontakozó nemzeti nyelvű magyar műveltségnek; és sokan meg vagyunk győződve, hogy ezeknek az országoknak a gyűjteményei ma is tartogatnak még számunkra olyan kulturális emlékeket, amelyek Magyarország történelmi sorsa következtében itthon elenyésztek. E sorok írója a prágai GÁLSZÉCSI-töredék szóbeli bemutatása alkalmával az MTA Irodalomtörténeti Intézetében utalt annak a szükségességére, hogy közösen, kölcsönösen és intézményesen kellene feltárnunk a rejtett kincseket, a meglevőket pedig fokozottabb gonddal és korszerű technikai eljárásokkal kell megóvnunk a kallódástól és a pusztulástól. Intő példa lehetne, hogy könyvünknek mind a magyarországi, mind az 1911-ben előkerült krakkói töredéke elpusztult vagy lappang valahol a második világháború pusztításai következtében. Még az a szerencse, hogy annak idején a *Magyar Könyvszemle* mind a kettőt hasonmásban is közölte.

BREDÁR GYULA

Méliusz négy „elveszett" munkája. CZAKÓ Gyula MÉLIUSZról írt művében külön fejezetet szentelt MÉLIUSZ családi életének, s ebben JUHÁSZ Sándorra támaszkodva megrajzolta MÉLIUSZ feleségének, KIS Erzsébetnek az alakját is, hozzátéve, hogy „én ezen utóbbi jellemzést a nagy protestáns asszony, Kálvinnéról szóló jellemrajzból vettem át, de megróhat-e valaki eme tettemért akkor, amikor a magyar Kálvin családi életéről szólva, a magyar Kálvinnét akartam jellemezni."[1]

Elgondolkoztató ez a mondat. Nem tartozik-e MÉLIUSZ Péter a történelemnek azok közé az érdekes alakjai közé, akik katalizátorként indítják meg maguk körül a legendaképződés folyamatát? Épp ezért nem lenne-e jó gondosan felülvizsgálni irodalmi munkásságát, hiszen a saját műveiben felbukkanó hivatkozások és más következtetések alapján a neki tulajdonított, bár példányban nem ismert művek száma mintegy 25-re tehető, tehát körülbelül ugyanannyi, mint amennyiből példány is maradt reánk. Igaz, hogy debreceni sírja is eltűnt, tehát bízvást feltételezhetjük, hogy művei is tűntek el így, nyomtalanul. KANYARÓ Ferenc a *Herbárium* feltételezett debreceni, első kiadása

[8] BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 29. l.
[1] CZAKÓ Gyula: *Méliusz Juhász Péter élete és működése*. Debrecen, 1904. 93—95. l.

kapcsán arra gondolt, hogy példányai alighanem a BALASSI-féle városfelgyújtás alkalmával pusztultak el.[2] BALASSI Menyhárt 1564-ben dúlta fel a várost. Ugyanez év szeptemberében két tűzvész is pusztított Debrecenben, s a második a városi jegyzőkönyv adatai alapján „csapó-utczában István deák házánál támadván, a város egy nagy részét, nagy templomot, parochiális házakat és iskolai épületeket egészen semmivé tette". Csupa olyan épület ez, ahol lehettek nyomtatványok. Három év múlva, 1567-ben pedig SCHWENDI Lázár császári csapatai dúlták fel a várost.[3] Ezeket a körülményeket figyelembe véve is kissé feltűnőnek találtuk ma már nem ismert műveinek nagy számát. Vizsgálatunkat egy olyan munkával kezdtük, amelyet látszólag pontos hivatkozás alapján BALOGH Ferenc már egy százada fedezett fel, s azóta MÉLIUSZ elveszett műveként emlegetnek."[4]

A háromságról írt magyar könyvecske. Debrecen, 1566 és 1567. Az 1576-i debreceni zsinat által kibocsátott egyházi törvényeknek az újszülöttek megkeresztelése mellett négy érvet felsorakoztató 63. cikkelye KISS Áron fordítása szerint ezzel a mondattal fejeződik be: „Több erősségeket és bizonyságot láthatni a Háromságról írott és a jelen 1567. év aug. havában kiadott magyar könyvecskében, melyben a Szervét erősségei megcáfoltatnak."[5]

A hivatkozás szinte nem hagy kétséget maga felől: 1567 augusztusában kiadtak egy magyar nyelvű, kisebb terjedelmű munkát, amely a Szentháromság tanát védelmezi SERVETUSszal szemben, és — nyilván négynél több — érv található benne az újszülöttek megkeresztelése mellett. Nem csoda, ha BALOGH Ferenc felsóhajt: „Vajon nem Meliusé ez? s vajon hol létezik? Miután magyar, annál becsesebb volna!" ZOVÁNYI Jenő eme adat alapján „teljes bizonyossággal" beleillesztette MÉLIUSZ műveinek a sorába a *„háromságról"* írt és 1567-ben megjelent magyar munkát.[6] KANYARÓ Ferenc előbb hallgatott róla, később azonban nemcsak, hogy felvette MÉLIUSZ művei közé, hanem egyenesen második kiadásnak jelölte meg.[7] Ugyanis ő MÉLIUSZnak a *Szent János jelenéseiről* szóló prédikációs könyvében[8] is talált hivatkozást erre a műre. Ez a prédikációs könyv ugyan 1568-ban jelent meg, de kézirata már 1566-ban készen volt, s KANYARÓ nem tartotta valószínűnek azt a kézenfekvő tényt, hogy a hivatkozást később, a nyomdába adásakor toldotta be MÉLIUSZ, hanem inkább feltételezett egy 1566-ban megjelent első kiadást. SZTRIPSZKY nem vette fel ezt a munkát bibliográfiájába, ZOVÁNYI azonban még 1940-ben is szerepelteti MÉLIUSZ művei között.[9]

Próbáljuk csak elhelyezni ezt a könyvet 1567 augusztusára a debreceni nyomdában. *A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szent írás szerint való vallásuk* című, az 1567 februárjában tartott debreceni zsinat hitvallását tartalmazó könyv ajánlását 1567. július 16-i keltezéssel írta alá MÉLIUSZ,[10] s mivel a korabeli gyakorlat szerint az ajánlás kiszedése és nyomása jelentette a könyv befejezését, a hitvallás valószínűleg

[2] KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 318. l.

[3] SZÜCS István: *Szabad királyi Debreczen város történelme.* Debrecen, 1870. 1. köt. 193—195. l. — BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 16. l.

[4] BALOGH Ferenc: *A magyar protestáns egyház történelem részletei.* Debrecen, 1872. 97. l.

[5] KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Bp. 1882. 598. l.

[6] ZOVÁNYI Jenő: *Könyvészeti adalékok Melius Péter irodalmi működéséhez.* Magy. Könyvszle. 1888. 187—188. l.

[7] KANYARÓ Ferenc: *Protestáns vitairatok Mélius idejéből.* Magy. Könyvszle. 1896. 321—338. l. — Uő: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 295. l.

[8] *RMK* I. 69. 17. l.

[9] ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai lexikon" részére.* Bp. 1940. 300. l.

[10] *RMK* I. 60. Maga a zsinat még februárban volt. Ld. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.

augusztusban hagyta el a sajtót. Az ajánlás szerint a könyv célja az, „hogy tanullyatok és tétova járván tuggyátok az eretnekek száját bedugni, kik a szent háromságot, a Christus fiúi valóságos Jehova istenséget, az S. Lélek személyét, Istenségét Jehovaságát eretnekül tagaggyák.»[11] Ha tehát valaki erre a címében nehézkesen idézhető műre a tartalom megjelölésével hivatkozni akar, nyilván a *Háromságról* szóló műnek jelöli meg, főleg a szerzője. Ugyanis mind a hivatkozást tartalmazó, mind a hivatkozott mű szerzőjének, vagy legalább is szerkesztőjének az irodalom egységesen MÉLIUSZT tartja.[12] Tartalmát nehezen is lehetne másképpen jelölni, mert első felében — a zsinat szinte kizárólagos céljának megfelelően[13] — egységesen a Szentháromságról szól, és SERVETUSszal vitatkozik, második része azonban már szerteágazóan különféle hit- és erkölcstani tételekkel, egyházfegyelmi és szertartási előírásokkal, többek között az újszülöttek megkeresztelésével is foglalkozik. Ez utóbbi kérdés tárgyalása a könyv G_2 levelén kezdődik, amely minden meglevő példányból hiányzik, s a G_3 levélen már az ötödik érv kerül sorra egészen a nyolcadikig, majd újabb három érv után megint olyan hiány következik, amely egyetlen meglevő példányból sem pótolható. Vagyis bőven sorakoznak az argumentumok a gyermek-keresztelés mellett. Ezek alapján aligha kétséges, hogy az a bizonyos 63. cikkely erről a könyvről beszél, különösen, ha hozzávesszük, hogy a zsinat hitvallása latinul is megjelent, bővebb, tudományosabb és részben eltérő, az újszülöttek megkeresztelésével nem is foglalkozó tartalommal.[14] Szükséges volt tehát a hivatkozásba betenni a „magyarul" és „könyvecske" kifejezéseket.

MÉLIUSZ tehát nem címe, hanem tartalma, sőt csak egy jellemző, fontosnak tartott rész tartalma alapján hivatkozott egy művére, s a hivatkozás mögött tévesen sejtettek ismeretlen, példányban nem ismert munkát, sőt annak két kiadását.

De Christo mediatore. 1561. — *A közbenjáró Krisztusról.* 1561. KANYARÓ Ferenc[15] talált rá MÉLIUSZNAK az ARANY Tamás ellen írt munkájában a következő hivatkozásra: „Azt mondja Arany Tamás Stancarus Ferentzvel egyetembe, hogy a Christus nem mindkét természetiben közbenjáró és engesztelő az Isten és ember között. Felelet. Ezt megbizonejtottuk abban a könyvben, kit deákul s magyarul is irtunk a közbenjáró Christusról. Esa: 7.9.35.42.45. Jere: 23., Osee: 1: Soph: 3."[16]

KANYARÓ e hivatkozáskor arra gondolt, hogy MÉLIUSZ itt egyrészt az 1561-ben megjelent *Krisztus közbenjárásáról* című magyar prédikációs könyvét említi,[17] másrészt pedig ennek a műnek egy példányban ismeretlen latin nyelvű változatát, a tudósabbak számára készült átdolgozását. ZOVÁNYI viszont a latin könyvet a magyar prédikációs könyv egyszerű fordításának tartotta, és ezt a véleményt tette magáévá RÉVÉSZ is.[18] KANYARÓ azonban helyesen mutatott rá, hogy latin nyelven írt prédikációs könyv kiadására a debreceni szuperintendensnek semmi szüksége sem lehetett.[19]

TÓTH János más feltevéssel próbálkozott.[20] Szerinte az idézet mögött nem két külön munkát, hanem egy kétnyelvű magyar—latin könyvet kell látnunk, amelyet MÉLIUSZ a *Szent János jelenéseiről* írt, 1568-ban megjelent prédikációiban is említ:

[11] KISS Áron: *I. m.* 523—524. l.
[12] RÉVÉSZ Imre: *Magyar református egyháztörténet.* Debrecen, 1938. 124. l. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.
[13] Ld. KISS Áron: *I. m.* 520. l.
[14] Ld. KISS Áron: *I. m.* 465. l.
[15] KANYARÓ: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1896. 329—330. l.
[16] *RMK* I. 48. 49—50. l.
[17] *RMK* I. 46.
[18] ZOVÁNYI Jenő: *Theologiai ismeretek tára.* Mezőtúr, 1898. 2. köt. 377. l.
[19] KANYARÓ Ferenc: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1906. 291. l.
[20] TÓTH János: *Melius négy ismeretlen munkája.* Irod. tört. Közl. 1926. 113—114. l.

„vide a künbe akit Servetus fattyai ellen irtam deákul és magyarul".[21] Tóth János Méliusznak még jó néhány hivatkozását felsorolta, amelyek szerinte erre a kétnyelvű műre vonatkoznának. Ez a feltételezés nem talált visszhangra. Egyrészt ilyen kétnyelvű munka debreceni megjelentetése éppen olyan feleslegesnek látszik, mint a latin prédikációs könyv, másrészt pedig a Tóth által felhozott hivatkozások vonatkoztathatók a debreceni zsinat fentebb ismertetett hitvallására, amelynek egy nemzetközi célú, tudósabb jellegű latin és egy népszerűbb megfogalmazású, magyar változatát ismerjük.

Fogadjuk el az általánosabb véleményt, hogy a magyar nyelvű munka valóban a *Krisztus közbenjárásáról* szóló prédikációs könyv lehet. Mielőtt azonban ennek valamilyen latin nyelvű változatát feltételeznénk, próbáljunk Méliusznak példányban is ismert latin műveiben olyan helyet keresni, ahol azt bizonyítja, hogy Krisztus mindkét természetében közbenjáró.

Ezt a kérdést az ez idő tájt megjelent latin nyelvű debrecen-egervölgyi hitvallás három fejezetben is tárgyalja: „A közbenjárásról" — „Miképen mondatik, hogy a Háromság, s hogy a Fiu megvált és kibékít?" — „Miképen közbenjáró a Krisztus?", és leszögezi, hogy „Krisztust mindkét természetére nézve valljuk közbenjárónknak".[22] A három fejezetben sok hivatkozás található a szentírásra, szentatyákra, amelyeket az *Arany Tamás*ban felsorolt néhány hivatkozás még kipótol. Ha elfogadjuk Méliusz hivatkozásainak az előzőekben bebizonyított pontatlanságát, az egervölgyi hitvallásban ismerhetjük fel tehát azt a könyvet, amelyet Méliusz deákul írt a közbenjáró Krisztusról.

A kérdés ilyen megoldásának azonban látszólag ellene mond az időbeli sorrend és a szerzőség kérdése. Az Arany Tamás ellen írt könyv ajánlása 1562. február 14-én kelt, az egervölgyi hitvallás több ajánlása közül a legutolsó keltezése pedig 1562. július 17. Ez azt jelenti, hogy az előbbinél fél esztendővel később hagyta el a sajtót.

E nehézségeket azonban könnyen feloldhatjuk, ha a hitvallás létrejöttét közelebbről megvizsgáljuk. Ez a hitvallás Révész Imre[23] szerint legalább háromféle munkának sietős egybetoldása, s ő mindhárom munka szerzőjének külső és belső érvek alapján egyaránt Méliuszt tartja, aki azokat 1561 folyamán a debrecen-váradvidéki prédikátorok különböző zsinatain mutatta be.

A hitvallás kézirata tehát már 1561-ben készen volt, ezt kérte el Eger várának és környékének katonasága, nemessége és népe, hogy 1562. február elején önigazolásul felterjeszthesse Ferdinánd királyhoz és Miksa főherceghez. Tekintve, hogy az egriek a hitvallás kinyomását is sürgették, valószínűleg ez idő tájt egyben nyomdába is került. Méliusz tehát hivatkozhatott rá, hiszen már nyomtatás alatt volt.

Esetleg merészen még egy másik feltevés is megkockáztatható, bár ennek igazolására Méliusz munkamódszerét alaposabban kellene ismernünk. Méliusz talán ebben az esetben nem is nyomtatott műre, hanem kéziratra hivatkozik. Az egervölgyi hitvallás egyes tételeit előzőleg zsinatokon tárgyalták meg. Ezeket a tételeket Méliusz nyilván külön-külön kéziratban megfogalmazta, és ha egy tétel terjedelmesebb kéziratot kívánt, annak leveleit könyvecskévé összefűzte. Ez a merész feltevés tehát újabb szempontú óvatosságra inthet Méliusz hivatkozásainak az elbírálásánál. Ha a hivatkozás bizonyos körülményei — „vide", „Huszár Gálnál" stb. — nem utalnak kifejezetten nyomtatásban megjelent munkára, vagy egyéb megfontolások nem tesznek indokolttá nyomtatott mű feltételezését, hivatkozásai mögött esetleg kéziratot is gyaníthatunk.

Kelecsényi Ákos

[21] *RMK* I. 69. C_{1b} levél.
[22] *RMK* II. 85 és 86. Ld. Kiss Áron fordítását: *I. m.* 191—194. l.
[23] Révész Imre: *A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum.* Bp. 1934. 8—15. l.

Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása. Jódarabig az volt az általános nézet, hogy az 1566. április 24—27-én tartott gyulafehérvári első hitvita s az annak nyomán járó 1566. május 19-i marosvásárhelyi zsinat munkálatainak a *Catechismus Ecclesiarum Dei* mellett megjelent *Sententia concors* az egyetlen nyomtatásos emléke,[1] míg végül is újabban kiderült, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeket DÁVID Ferenc még 1566-ban magyar szöveggel is közreadta HELTAI Gáspár kolozsvári sajtóján. A 8 lapra terjedő kétíves nyomtatvány kisebb hiányokkal XVI. századi könyvkötés táblájából újabban került elő s címe a következő: „A KERESzTYÉNI Egyenességnec Cickeli, /MELLY A SZENTHÁROMSÁG FE / lol szorzetottet, a Magyar nemzetnec szentegyházoc / nac lelki pasztoroc kezot Erdelben, a Vásárhel- / lyi sinatban: Midon irnanac Christus / Wrunknake szülletesse vtán 1566, / Maiusnac 19 napian. / Jerem. IIII. Sántsa toc wy vgarat, Es ne vessetec a / teuissec kozibe. / Imé Te hozád iouunk: mert te vagy / az Wr, mi Istenunk, Jerem. 3. / A . . . lseges királynac akarattyából ki / . . . omtattott, és kiadattot:" [A lap alja hiányzik.][2]

Ismerve a kor igényeit és szokását, ezek után kézenfekvő a feltevés, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek ugyanakkor a művelt körök számára latin nyelven is meg kellett jelenniök. Amint hogy meg is jelentek. Nyilván ilyen latin nyomtatásos példányból közli DEBRECENI EMBER Pál a cikkelyeket egyháztörténeti művében.[3] Az ő szövege az újonnan előkerült magyar szöveg pendant-ja. Amennyire a kisebb mértékben hiányos magyar szövegből megállapítható, azzal szemben csak a VI. cikkelyből esik el pár szó („sem lészen") és a XIII. cikkelyből hiányzik e mondat: „ki miért hogy mind a kettőnec lelke, Ennec okaért az Attyához és a Fiuhoz hisszüc egyenlőnec lönni". A döntő bizonyíték a latin szövegű kiadás mellett az, hogy EMBER Pál a címlapot is lemásolta: *ARTICULI CHRISTIANI CONSENSUS, / De Sancta Trinitate editi a Pastoribus Ungarica-/rum Ecclesiarum in Transsylvania in synodo Va-/sarhelina. Anno Christi 1566. 19 Maji / Hierem. IV. / Novate vobis novalia et nolite seminare inter spinas.* / Lemásolta a címlapról a JEREMIÁS próféciájából vett idézetet is. Hogy külön nyomtatott példányról vagy esetleg arról vett másolatról dolgozott, bizonyítja a címszöveg „*editi*" kifejezése is, valamint az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek a *Sententia concors*ban közreadott latin szövege az EMBER Pál által használt szövegtől eltérő fogalmazású, így nem onnan származhatott. Ellenben EMBER Pál latin szövege értelemszerűen teljesen egybevág a már említett rövidítések figyelembe vételével az újonnan napfényre került magyar kiadással. Nyilvánvaló, hogy az ő kezében még a latin szövegű kiadás vagy annak a másolata forgott, s közlése ennek a szövegét tartotta fenn, ami számunkra annál nagyobb jelentőségű, mivel e latin szöveg a ránk csonkán maradt magyar szöveggel szemben teljes. E kiadás ez idő szerint ismeretlen, miért is, míg példánya nem kerül elő, eltűnt régi magyar nyomtatványaink sorában kell nyilvántartanunk. Csak természetes, hogy e mű is kolozsvári sajtótermék volt, s ekként a HELTAI-nyomda kiadványait gyarapítja.

KATHONA GÉZA

[1] *RMK* II. 99.

[2] JENEI Ferenc: *Dávid Ferenc és Heltai Gáspár ismeretlen munkái.* Irod. tört. Közl. 1953. 206. l.

[3] *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania.* Utrecht, 1728. 159—163. l.

FIGYELŐ

A zágrábi miniatúrakiállítás. 1964. április 26. és június 15. között miniatúrakiállítás volt a zágrábi Iparművészeti Múzeumban. Jugoszlávia állami és egyházi gyűjteményeinek a legszebb darabjai szerepeltek ezen a nem is két hónapig tartó kiállításon, amelynek előkészületei négy éven át folytak. A különleges biztonsági zárakkal, törhetetlen üveggel és belső világítással ellátott modern tárlókban s vitrinekben rendkívül gazdag és egyedülállóan szép kiállítást rendeztek — a legnívósabb múzeumi, könyvtudományi és miniatúraművészeti követelményeknek megfelelően.

A kiállításnak nemcsak tudományosan értékes, de tipográfiailag is pompás *Katalógusa* jelent meg, Jugoszlávia tudósainak értekezéseivel. Az értekezéseket Dragutin Kniewald, a magyarországi kódexek kiváló tudósa mellett Zdenka Munk, Anka Simić-Bulat, Hajrudin Ćurić, Branco Fučić, Zagorka Janc, Vladimir Mošin, Milan Prelog, Francè Stelè és Bartol Zmajić írták. *(Minijatura u Jugoslaviji.* Muzej za Umjetnost i Obrt. Zagreb. April—Juni 1964. Szerk. Zdenka Munk. XXVII színes + 158 tábla, számos szövegközti kép, 8°.) A katalógus a kiállított anyag irodalmának — köztük a magyarországi irodalomnak is — teljes felsorolására törekszik. Azonban ahogy nálunk s mindenütt másutt is lenni szokott — a második világháború utáni első évtized külföldi irodalma hiányos.

A kiállítás a legrégibb időktől ölelte fel a kódexminiatúraművészet anyagát: a kiállított VIII—XVI. századi kódexek száma 150 volt: ezek sorát még későbbi címereslevelekkel, XVII. századi festett doktori diplomával és XIX. századi miniatűrökkel egészítették ki. A latin nyelvű kéziratok mellett jelentős szerep jutott a glagolita, cirill, görög és héber kódexek szebbnél szebb miniatúráinak. Nem áll módunkban részletezően foglalkozni e kódexek gyakran rendkívül gazdag és jelentékeny díszítéseivel — így különösen a kevéssé ismert korai glagolita kódexek egyéni jellegű díszítő sajátosságaival, — csak mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a XV. századi glagolita kódexek miniatúraművészetében intenzív olasz művészeti kapcsolatok is felismerhetők. Számunkra talán ujdonságot jelent, hogy nemrégiben Mara Harisijadis jugoszláv kutató az isztambuli Eszki Szerail könyvtárában megtalálta a régóta elveszettnek vélt híres glagolita kódexet: Zsigmond király vazallusa, Hrvoj boszniai bán díszes *Missaléját*. A latin kéziratok sorában a dalmáciai és zágrábi díszes munkák mellett az európai miniatúraművészet számos más értéke, így például a francia és olasz miniatúrafestészet több alkotása is szerepelt. S természetesen a bennüket érdeklő Mátyás-kori s a későbbi XVI. századi budai miniatúraművészet két kimagasló alkotása is.

Így a zágrábi Főszékesegyházi Kincstár kincsei között ott találtuk Kálmáncsehi Domonkos gazdagon díszített, de kisebb méretű *Missaléját* (231 × 163 mm. Mr. 355.), amelynek 26 lapját ékesítik változatos díszítések és miniatúrák a Mátyás-kori budai miniátorműhely díszítő modorában. Kálmáncsehi Domonkos e *Missaléját* barátjának, Thúz Osvát zágrábi püspöknek (1466—1499) ajándékozta, aki ugyancsak nagy könyv-

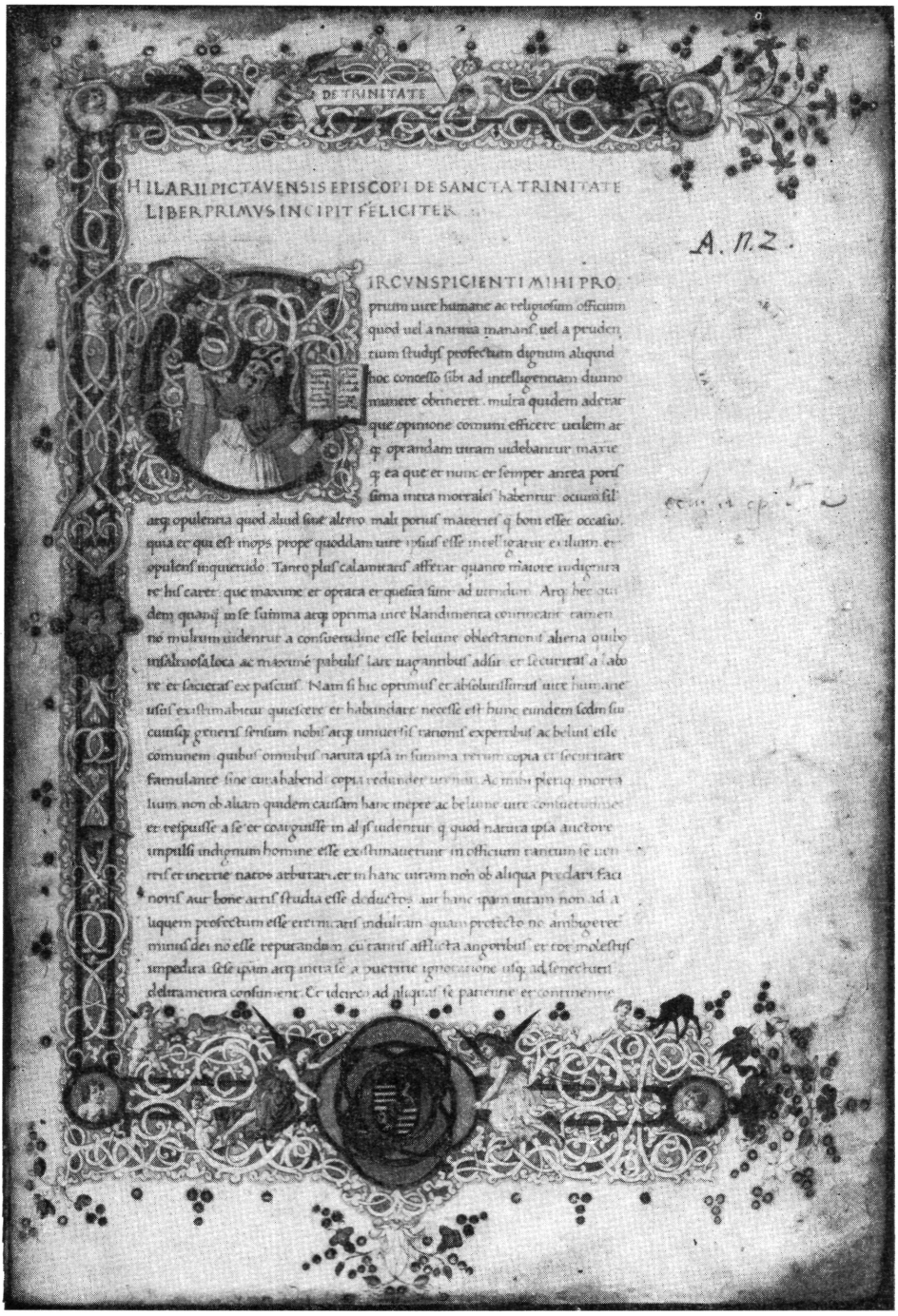

A zágrábi Hilarius-korvina

barát volt, és három díszes kódexe szerepelt a kiállításon, közöttük híres félbemaradt *Missaléja* is (Mr. 356.). E *Missale* utóbb ERDŐDY-BAKÓCZ Simon zágrábi püspök (1518—1543) tulajdonába került, és Budán számos lapszéldíszítéssel s miniatúrával gazdagította az ún. *Erdődy-Bakócz kódexek* mestere. E *Missalét* oly szellemes megoldással állították ki, hogy THÚZ Osvát kiváló miniátorának és az *Erdődy-Bakócz kódexek* mesterének kezemunkája egyaránt látható volt. Nem szerepelt a kiállításon — nyilvánvalóan szerényebb művészi kivitelezése következtében — a zágrábi Főszékesegyházi Könyvtár tulajdonában levő legkorábbi magyar kódex, a *Hahóti Sacramentarium* (Mr. 126). Nélkülöztük a kiállításon a zágrábi Egyetemi Könyvtárban őrzött HILARIUS-korvinánkat is. (Új jelzete: R 4071.) Sajnálatos ez azért, mert e nagyobb méretű Corvin-kódexünk (340×234 mm.) csak kevéssé ismert hazánkban is. Nagyon jó állapotban maradt fenn, s díszítéseiben rokon a legutóbb Londonban vásárolt CIPRIANUS-korvinánkkal: ámbár indafonatos díszítése gazdagabb s pompázóbb — több nagyobb méretű iniciálét is tartalmaz. Címlapjának keretdíszítése, s kezdő iniciáléja — amelyben a szerző mellképe látható, — az 1460-as évek firenzei könyvfestészetére, s Vespasiano da BISTICCI könyvkereskedő műhelyére oly jellemző díszítőmodorban készült. Stílusában a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Pseudo-CLEMENS-korvina (Cod. lat. 3.) és a TERTULLIANUS-korvina (Cod. lat. 10) díszítéseihez áll a legközelebb, bár díszítése gazdagabb s fantáziadúsabb. Miként a CIPRIANUS-korvinának, úgy a zágrábi korvinának is megsemmisült az eredeti kötése: színes aranymetszése viszont a CIPRIANUS-korvináénál jóval egyszerűbb.

Ha a *Hahóti Sacramentarium* és a korvina nem is volt kiállítva, a zágrábi miniatúrakiállítás, a XV—XVI. századi budai miniatúraművészet tanulmányozása mellett, így is több meglepetést hozott a számunkra, bizonyítva azt, hogy Zágráb gyűjteményei még ismeretlen értékeket rejtegetnek régi kultúránk s művészetünk megismeréséhez. Csak futólag említjük, hogy a kiállítás olasz származásúnak tekintett kódexei között akadhat olyan is, amelyről feltehető, hogy hazánkban készült. E probléma tisztázása azonban még hosszabb tudományos vizsgálatokat igényel. Ugyancsak röviden — mintegy előzetes hírközlésként — szeretnénk megemlíteni egy, a zágrábi Metropolitana tulajdonában levő *Biblia Veteris Testamenti* (MR 156) díszítését, amely nemcsak az egyetemes miniatúrafestészet történetében, de különleges hazai vonatkozásainál fogva is rendkívüli jelentőségű. E *Biblia* nem volt ismeretlen a szakirodalomban: részletező leírását és két lapjának képét már közölte Dragutin KNIEWALD, egy, a zágrábi kéziratok díszítéseiről írott munkájában, de művészi stílusát közelebbről nem határozta meg. A kiállítás katalógusában XIV. századi munkának tekinti, s már röviden utal arra, hogy díszítései cseh karakterűek. A *Biblia* díszítéseinek alaposabb vizsgálata után jutottam ahhoz a megállapításhoz, hogy egy olyan, eddig ismeretlen, ritkaságszámba menő kódexszel találkoztunk, amely VENCEL cseh király híres prágai műhelyének művészi köréhez tartozik. Mégpedig e műhely legrégibb, pompázó darabjának, a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában levő Wolfram von ESCHENBACH 1387-ben másolt *Willehalm* c. műve (Cod. ser. nov. 2643) díszítéseihez kapcsolódik, amely 1389—1390-ben fejeződött be. Viszont a zágrábi *Biblia* díszítése jóval később, csak a XV. század kezdetén készült. Ugyanis a *Biblia* egyik lapján — az általában bibliai és ó-testamentumi témákat ábrázoló miniatúrákkal szemben — érdekes világi témájú jelenetek láthatók: és ezek a világi miniatúrák voltak azok, amelyek különösen felfokozták bennem az érdeklődést a *Biblia* díszítései iránt. A *Biblia* 283a lapján az „Incipit liber secundus paralipomenon" pompázó lapkeretdíszítésében oly meglepő világi jelenetek ábrázolásai láthatók, amelyek semminemű összefüggést nem mutatnak a *Biblia* szövegével: s a nagy művészi értéken túl nemcsak cseh, hanem rendkívül jelentős magyar vonatkozásai vannak. A szövegkezdő, nagyméretű *C* iniciálében egy, a VENCEL-kódexekből jól ismert trónoló király ábrázolását találjuk, aki előtt azonban két herceg áll. Így itt, e *Bibliá*ban a trónoló király nem VENCELt ábrázolja, hanem édes-

apját, KÁROLY cseh királyt s német-római császárt két királyi gyermekével, két királyi trón várományosával: VENCELlel és ZSIGMONDdal. A lap alsó szélén, az azt díszítő ornamentika között ugyancsak különös és érdekes királyi ábrázolásokat találhatunk. A VENCEL-kódexekben nem egyszer megfestették az 1394-ben fogságba vetett VENCEL cseh királyt. A *Biblia* e lapján viszont a néhány évvel később, 1401-ben Visegrádon fogságba vetett fivére, ZSIGMOND magyar király látható, aki — talán éppen a Salamon-toronyba zárva — imádkozik. A miniátor egy másik jeleneten ismételten megfestette ZSIGMOND királyt VENCEL cseh király társaságában. Ezek az ábrázolások, — amelyeknek számunkra oly különleges értékét nem szükséges hangsúlyozni, — bizonyítják azt is, hogy a *Biblia* díszítései a XV. század kezdetén 1401—1402-ben készülhettek.

Kérdéses, hogy a Biblia VENCEL cseh király avagy ZSIGMOND magyar király számára készült-e, továbbá, hogy e jelenetek festője azonos volt-e VENCEL legrégibb kódexének kiváló festőjével? Probléma az is, hogy a Biblia mily úton módon jutott a zágrábi kincstár tulajdonába? Mindezeknek a problémáknak megvizsgálása s a *Biblia* művészi stílusának s miniatúráinak tudományos elemzése legközelebbi kutatásaim feladata.

BERKOVITS ILONA

Könyvbeszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban.[1] A szerző — a Californiai Egyetem (Berkeley) könyvtáros főiskolájának a tanára — a Német Szövetségi Köztársaság és az Egyesült Államok *egyetemi könyvtárai* könyvbeszerzésének néhány alapelvét és azoknak történeti hátterét tanulmányozza összehasonlító módszerrel. Bár a könyv szinte kizárólagosan az egyetemi könyvtárakkal foglalkozik, tanulságai kiterjeszthetők minden többé-kevésbé *általános gyűjtőkörű* tudományos könyvtárra, különösen pedig azokra, amelyek egyben *hálózati központok*.

A könyv igen nagy történeti-irodalmi és aktuális-tapasztalati anyagot ölel fel. A szerző egy évet töltött a Német Szövetségi Köztársaságban, annak 18 egyeteme közül 17-et tanulmányozott, a legbehatóbban a göttingait. A mai helyzetet tehát közvetlen tapasztalás, sok megbeszélés és írásbeli tájékoztatás alapján írta le. Jellemző a munka gondolatébresztő hatására, hogy máris két tanulmány-terjedelmű ismertetésben is foglalkoztak vele részben vitatva, részben kiegészítve egyes megállapításait.[2]

A szerző főtémája, saját szavai szerint: „the philosophy and policy of book selection". Ezt a „filozófiát" a szerző igen konkréten, induktív-empirikus módon fejti ki. A könyvbeszerzés problematikája a következő kérdéskomplexumokat foglalja magában:

1. Ki választja ki a beszerzendő könyveket? (a „könyvszelektorok" szakképzettségének kérdése); ki hozza a végső döntéseket a szelektálás és a beszerzési keretek felhasználása dolgában?

2. Mit kell beszerezni? a gyűjtés kiterjedése, mélysége, szintjei.

3. A központi könyvtár és a hálózati könyvtárak viszonya és kapcsolata az 1. és 2. pontban foglalt kérdésekkel kapcsolatban.

1. Az amerikai egyetemi könyvtárak megszervezésében a XIX. századi nagy alapítók német példákat követtek. A ma fennálló lényeges eltérések a két rendszer között a századfordulón fejlődtek ki. Ezek a következők:

[1] A cikk DANTON, J. Periam: *Book selection and collections: a comparison of German and American university libraries* (New York — London, 1963, Columbia University Press. XXIX, 188 l.) című mű alapján készült.

[2] FREYTAG, Wolfgang: *Kommt es zur Einführung des Referatsystems in den amerikanischen Universitätsbibliotheken?* Z. Bibl. Wes. Bibliogr. 1964. 181—195. l. BUSSE, Gisella von: *Buchauswahl und Aufbau der Bestände in deutschen und amerikanischen Universitätsbibliotheken.* Libri. 1964. 62—75. l.

a) Az amerikai egyetemeken, bár szervezetileg igen eltérőek, ma is általános az a gyakorlat, hogy az állománygyarapítási keretet két részre osztják (kb. 3 : 7 arányban); a kisebb részt, amely felett a központi könyvtár rendelkezik, sorozatok előfizetésére, referensz-könyvek és az átlagosnál jóval drágább és több tudományág szempontjából fontos művek beszerzésére fordítják, míg a nagyobb részt a tanszékeknek a könyvtári bizottságba delegált oktatóinak kívánsága szerint használják fel főleg monografikus irodalom vásárlására. Ennek a rendszernek, a szerző szerint, kétségtelen előnyei mellett nagy hátrányai vannak. A professzorok rendszeres közreműködésére nem lehet számítani megnövekedett oktatási és kutatási feladataik miatt; választásukat sokszor személyes érdeklődésük vagy előítéletük befolyásolja; nem lehet tőlük elvárni, hogy a könyvbeszerzésnek az utóbbi 50 évben hatalmasra nőtt bibliográfiai apparátusát áttanulmányozzák. E nehézségek miatt az amerikai egyetemi könyvtárak állománygyarapítása nagymértékben rendszertelen és belső egyensúly nélkül való. D. WAPLES és H. D. LASWELL 1936-ban végzett elemzése szerint 500 fontos, különböző nyelveken megjelent társadalomtudományi munka közül a Harvard egyetem könyvtárában 63%, a chicagóiban 49%, a californiaiban 40%, stb., míg a New York Public Libraryben 92% volt meg. Ennek a feltűnő hiányosságnak a fő oka, DANTON szerint, a könyvszelektálás személyi bázisában volt: az egyetemi könyvtárak állománygyarapításának nagyobb része felett kizárólag a rendszertelenül dolgozó professzori könyvtári bizottságok rendelkeztek, míg a New York Public Libraryben a könytár kötelékébe tartozó, az egyes szaktudományokban képzett könyvtárosok végezték a gyarapítás érdemi részét is.

A könyvbeszerzések feletti döntés joga ugyan ma is a professzori bizottságok kezében van, mégis újabban egyre gyakrabban fordul elő, hogy — ha megfelelő könyvtárosok állnak rendelkezésre — az egyetem a könyvtárra bízza az állományfejlesztést vagy e munkának nagyobb részét.

b) A német állománygyarapítási módszerekre térve DANTON részletesen foglalkozik a nálunk is jól ismert Referatsystemmel. Kifogásai gyakorlati jellegűek. Megállapítja, hogy a referenscsoportok általában túl kicsik ahhoz, hogy munkájukat megfelelő módon elvégezhessék: igen sokszor egy referens a szaktudományok heterogén csoportjáért felelős. Egyébként más feladataik (címfelvétel, szakozás, olvasószolgálat) miatt csak kb. heti 15—20 órát fordíthatnak erre a munkára. Így aztán kénytelenek szabad idejük jelentős részét is a bibliográfiák tanulmányozására fordítani. A kevéssé ismert (főleg keleti) nyelvek és a természettudományok területén — bérokokból — nehéz a megkívánt állandóságot biztosítani a referens személyében és ennek következtében az állománygyarapítá folyamatosságában és kiegyensúlyozottságában is. A hiányzó szakembereket kénylenek más területek referenseivel helyettesíteni. A német egyetemi könyvtárak átlagos állománygyarapodása (1958—59-ben 12 645 mű) gondos kiválasztásához német felfogás szerint *legalább 12 főből álló referens-csoportra* lenne szükség; a valóságban 1960—61-ben a 18 könyvtár közül mindössze ötben volt meg ez a létszám.

DANTON teljesen negatív állást foglal el az ún. *Kaufsitzung*okkal kapcsolatban. Évi 15 000 mű gyarapodást és 45 ülést véve alapul, alkalmanként 330 címet kellene megvizsgálni. A címek felolvasása is sok időt vesz igénybe, alaposabb mérlegelésről nemigen lehet szó még akkor sem, ha a címek felét vita nélkül lehet elfogadni vagy elutasítani. Egyébként is, megfigyelései szerint, a referensek aligha tudnak érdemben hozzászólni kollégáik zámukra idegen címanyagához, s így igen ritkán vétóznak meg egy-egy címet: tehát valószínűleg az ülések megtartása nélkül is nagyjából ugyanazokat a műveket vásárolnák meg. A szerző kiszámítja, hogy mennyibe kerülnek ezek a szerinte felesleges ülések, melyeknek költségén sok jó könyvet lehetne vásárolni.

c) Ami a referensek szakképzettségét illeti, túlzottnak találja a német könyvtárak igényét arra, hogy doktorátussal rendelkezzenek. Szerinte elegendő, ha az ebben a

munkakörben dolgozó könyvtárosi diplomával (Diplombibliothekar) rendelkező munkaerők 2—3 éves kiegészítő képzésben részesülnek az egyetemen szaktárgyuk területén. Véleményünk szerint itt némi félreértésre adhat alkalmat a német és amerikai doktorátus közötti lényeges nívóbeli különbség az utóbbi javára. Úgy gonddoljuk, G. v. Bussé-nek van igaza, mikor idézett ismertetésében llengedhetetlen követelménynek tartja, hogy Németországban — és hozzátehetjük, azokban az országokban, melyekben a német egyetemi vizsgarendszer honosodott meg — a szakreferensi munkakörben dolgozók szaktárgyukban egyetemi doktorátussal rendelkezzenek.

2. Külön fejezetben foglalkozik az „universality" (általános gyűjtőkör) és (az egyes területeken belül) a gyűjtés teljességének, illetve kiterjedtségének (comprehensiveness) nehéz és talán kielégítően soha meg nem oldható problémájával. Redenbacher-rel egyetért abban, hogy ma is szükség van „megközelítően" általános gyűjtőkörű könyvtárakra (nearly universal) és hogy erre a szerepre ma az egyetemi könyvtárak a legalkalmasabbak. Ami azonban a gyűjtés teljességét illeti, érdekes példákkal illusztrálja, milyen nagy különbség áll fenn a német és az amerikai felfogás között. Míg a német könyvtárak már az *Erlangeni Utasítások* korában (1826) és azóta is következetesen szigorú válogatással csak a legfontosabb tudományos anyag megszerzésére törekszenek, az amerikai könyvtárak, a legteljesebb egyetértésben az amerikai kutatók és tudósok sokszor kifejezett igényével, igen extenzív gyűjtésre rendezkedtek be. Ezt az igényt érdekes, de sajnos csekélyszámú felméréssel támasztja alá a kutatások irodalom-felhasználásáról. A legérdekesebb talán R. E. Stevens tanulmánya a történelmi módszerekkel készült doktori tézisek forrásfelhasználásáról, amelyből kiderül, hogy 40 ilyen disszertáció 6352 bibliográfiai tételéből 81%-ot csupán egy-egy értekezés idézett. A kísérleti módszerrel készült (természettudományi) disszertációk bibliográfiai anyagának 52% szerepelt csupán egy-egy munkában. Tehát az önálló kutatások alapján készült művek, különösen a társadalmi tudományok területén igen sok ritkán használt forrásmunkát igényelnek, tehát a könyvtár akkor támogatja eredményesen az ilyen kutatásokat, ha nemcsak kézikönyveket, standard-munkákat vásárol, hanem törekszik a monografikus irodalom virtuális teljességének beszerzésére is. A hatalmassá duzzadó amerikai (egyetemi) könyvtárak elleni kifogások végeredményben mindig anyagi és — Danton szerint — nem elvi kifogásokon alapulnak, és sohasem kutató tudósok részéről hangzanak el. Mégis a világ könyvtermésének hatalmas tömegét figyelembe véve, az „universality" és „comprehensiveness" ideális követelménye, a kutatók igényei és az Amerikában is korlátozott anyagi lehetőségek között egy járható középutat javasol, melynek lényege bizonyos fokozatosság a gyűjtés határainak kijelölésében. A javasolt öt fokozat a tájékoztatás és az egyetemi oktatás bevezető fokozatához szükséges minimális könyvkészlettől a tudományos kutatás egyre magasabb színvonalainak is megfelelő gyűjteményeken át vezet olyan kisszámú és szűk területekre, helyesebben témákra korlátozott gyűjteményekhez, amelyekben a könyvtár világviszonylatban is a legnagyobb teljességre törekszik. A cél természetesen az, hogy az egyetemi könyvtár azoknak a tudományoknak a területén, amelyekben az egyetem doktori fokozatot ad, az intenzív tudományos munka igényeit is kielégítő (a Danton-féle 2—4 foknak megfelelő) gyűjteményeket építsen ki.

Danton szerint tehát nem lehet határt szabni az egyetemi könyvtárak fejlődésének. Az egyetem a társadalommal együtt fejlődik horizontálisan úgy, hogy egyre újabb tudományokkal bővül programja és vertikálisan azzal, hogy egyre intenzívebben foglalkozik a már meghódított területekkel. Ez a gondolat vezet el bennünket egy, a szerző által más összefüggésben tárgyalt problémához: *a központi könyvtár és az intézeti könyvtárak viszonyának* kérdéséhez.

3. Az amerikai egyetemi és egyetemi könyvtári rendszer centralizáltabb, mint az európai. Míg az Egyesült Államokban a centralizálás erősödik, Európában az egye-

temek határozottan a decentralizálódás irányában fejlődnek, aminek könyvtári következményeit — Magyarországon — a *hálózati elv és a gyűjtőköri kooperáció széleskörű alkalmazásával igyekszünk ellensúlyozni.* Ha nem is fogadhatjuk el minden következtetését, megértjük, hogy DANTON számára meglehetősen idegen és ésszerűtlen a német egyetemek központi és intézeti könyvtárainak viszonya. Ez utóbbiak ugyanis teljesen függetlenek a központi könyvtártól, nincsen közöttük állománygyarapítási kooperáció; a könyvbeszerzésben nincsen tervszerűség és ez hosszabb távon gyakran igen egyenetlen állományösszetételhez vezet; 10 közül 9 intézetnek nincsen szakképzett könyvtárosa, a katalógusok ennek következtében nem egyöntetűek; igen kevés helyen van központi katalógus. E hiányosságok következtében nehéz használni ezeket a gyűjteményeket, amelyekhez egyébként is az intézetek tagjain kívül más egyetemi hallgatók csak bürokratikus nehézségek elhárítása után férhetnek hozzá. Egyéb hátrányok: túlzó duplikálás a beszerzésben, tervszerűtlenség az egyetem egészének könyvellátásában, a professzorok elidegenedése a központi könyvtártól (a német oktatók könyvszükségletüknek csak 10—15%-át igénylik a központi könyvtárról, míg az U.S.A.-ban 90%-át). A legnagyobb baj DANTON szerint az, hogy az 1300 német egyetemi intézet birtokában levő mintegy 8 milliós könyvállomány a felsorolt okok miatt nem áll az egyetem összességének szolgálatára.

G. v. BUSSE természetesen megvédi a német szemináriumi rendszert, amelynek az előnyeit mi is jól ismerjük. Idézi a Wissenschaftsrat nemrég megjelent „ajánlásait",[3] amelyeket DANTON még nem ismerhetett. Ez a dokumentum nem a fennálló szervezeti kettősséget akarja megszüntetni, hanem a két fél között a kapcsolat és együttműködés hiányát. Eszerint a központi könyvtár lenne hivatott betölteni az általános gyűjtőkörű, de csak a legfontosabb munkák beszerzésére szorítkozó, kölcsönző könyvtár funkcióját, míg az intézeti könyvtárak mint tudományági szakkönyvtárak működnek, beszerzik a monografikus irodalmat is, de nem kölcsönöznek.

4. Munkája befejező részében DANTON összefoglalásképpen kísérletet tesz az „ideális könyvszelektálás" irányelveinek megfogalmazására, anélkül természetesen, hogy azokat bármilyen körülmények között megvalósíthatóknak kívánná deklarálni.

a) Mindenekelőtt a fenntartó intézmény közölje a könyvtárral részletes távlati kutatási programját, amelyet lehetőleg 5, esetleg 10 évenként revideálni kell.

b) Ezután következhet a gyűjtési szint megtervezése a már említett öt fokos skála alkalmazásával a különböző tárgykörökre, figyelembe véve az oktatási és kutatási program mellett a már meglevő állományt.

c) A költségvetés felhasználásának és a beszerzendő könyvek megválogatásának teljes felelősségét a könyvtár hatáskörébe kell utalni a teljes hálózatra vonatkozóan, nagymértékben támaszkodva az oktatók aktív közreműködésére.

d) A „book selectorok" csoportja, a német tapasztalatok alapján, 60 000 kötetes évi gyarapodás esetén 20 fő szakképzett könyvtárosból és 10 fő segéderőből állna. A szerző szerint még előnyösebb lenne, ha különálló „book selector"-csoport megszervezése helyett a feladatot felosztanák a könyvtár megfelelő képzettségű dolgozói között, akik egyéb munkájuk mellett egy 2—3 főből álló koordináló csoport vezetésével látnák el az előszerzeményezés munkáját. Számuk 40 és 100 fő között mozogna (itt a sok önként felmerülő ellenvetés közül csak egy gyakorlati jellegűt említsünk: elképzelhető-e, hogy a rendszerint egy példányban rendelkezésre álló bibliográfiák a megkívánt gyorsasággal járnak körbe ennyi, mégoly szűk szakterületre specializált szelektor között?).

e) Szorosra kell fűzni a kapcsolatot a könyvtár és az oktatók (a legmagasabb tudományos szintű olvasók) között. A szelektor testület munkaidejének 1/4, illetve 1/10

[3] *Empfehlungen des Wissenschaftsrates zum Ausbau der wissenschaftlichen Einrichtungen. Teil 2. Wissenschaftliche Bibliotheken.* Bonn, 1964.

részét (a *d*) pontban szereplő két variáns szerint) e kapcsolat kiépítésére és fenntartására kellene fordítania, felmérve igényeiket, felhasználva bibliográfiai ismereteiket stb.

f) Az állományépítésben kiterjedt (comprehensive) gyűjtésre kell törekedni azokon a területeken, amelyek már gazdag állománnyal vannak képviselve a gyűjteményben és amelyeken intenzív kutatás folyik az intézményben.

Közleményünk elején már kiemeltük DANTON módszerének tárgyszerűségét, tárgyilagosságát és következtetéseinek nagyszámú adatra, megfigyelésre való alapozását. Mindez nem tartja vissza egyes megtévesztő általánosításoktól. Így például nem tesz különbséget egyfelől a természettudományi, főleg alkalmazott tudományi, másfelől a humán-társadalomtudományi könyvanyag között, holott a tudományos irodalom e két tartománya eltérő módon kerül felhasználásra a kutatásban és más-más szerepet tölt be a könyvtári állományban, főleg hosszabb távon, már csak különböző ütemű és fokú elévülésük miatt is. Úgy tudjuk, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtárak állományfejlődését e két állománykategória szempontjából, különösen a jövő perspektívájában, eddig még nem vizsgálták. Sajnos DANTON sem tér ki erre a kérdésre. Mindenesetre annyi megállapítható, hogy ő maga humán műveltségű lévén, példáit a vizsgált problémákhoz úgy választja meg, mintha a tanulmányozott könyvtárak teljesen vagy túlnyomóan humán jellegűek lennének. Ez az egyoldalúság és a belőle folyó általánosítás az oka, hogy néhány érdekes kérdést a szerző egyáltalán nem vagy alig érint.

Miben lehet a munka tanulmányozása a magyar könyvtárügy és könyvtárosok hasznára? A felvetett kérdések a mi könyvtárügyünknek is égető problémái, és *a módszer* amellyel a szerző azokat minden oldalról megvizsgálja, igen tanulságos lehet mindnyájunk számára.

Példaképül szolgálhatnak a szerző kísérletei arra, hogy a „mit kell gyűjteni?" nagy kérdéséhez hogyan kell a kutatók munkamódszere és könyvigénye felől közelíteni, ami a kissé dogmatikus német példák után számunkra határozottan új. A kérdésre adott válasza kiváltja belőlünk a kérdést: *nem mondtunk-e le túl könnyen arról, hogy Magyarországon legalább egy általános gyűjtőkörű (humán-társadalomtudományi), kutatásra is alkalmas könyvtár legyen?* S ha a válasz az, hogy ilyenre nincsen szükség és lehetőség, felmerül a következő kérdés: kielégítően extenzív-e (DANTON szavával: comprehensive) az egyes szakkönyvtárak gyűjtése ahhoz, hogy a magyar kutató ne kényszerüljön idegen nyelvű forrásainak nagyobb részét a nemzetközi kölcsönzés keretében behozatni (mint az a kiváló tudósunk, aki nemrég mondta e sorok írójának, hogy *külföldi forrásanyagának kb. 80%-át nem találja meg könyvtárainkban).* Továbbá: mit kell tennünk annak érdekében, hogy megkönnyítsük az egyre inkább tért hódító *komplex kutatásokkal* foglalkozó tudósok munkáját, akik forrásaikat esetleg 3—4 könyvtárban kénytelenek összeszedni?

És végül itt van az állománygyarapítás személyzeti bázisának kérdése: a book selector-ok vagy szakreferensek problémája, amelynek megoldása a mi kisebb könyvtárainkban még több nehézségbe ütközik, mint a német és amerikai könyvtári nagyüzemekben. DANTON könyve e tekintetben is ad néhány kitűnő szempontot és egy sereg adatot, amelyek támpontul szolgálhatnak a megoldások keresése során.

KENÉZ ERNŐ

Egy bibliográfiai műfaj margójára. Sikeres bibliográfiai vállalkozás a szellemi élet valamely zártabb egységéről ad áttekintést: egy-egy szaktudomány, egy-egy nemzet, egy-egy korszak stb. szellemi erőfeszítéseinek eredményeit rögzíti. Az utóbbi időben gyakran jelennek meg hazánkban egyetemeink, tudományos intézményeink munka-

társainak szakirodalmi tevékenységét regisztráló bibliográfiák. Legutóbb pl. a szeged József Attila Tudományegyetem dolgozóinak munkásságát állították össze. Tagadhatatlan, hogy a tudományos alkotó műhelyeknek, intézeteknek, egyetemeknek egyéni arculatuk is van, a szellemi élet zártabb egységeit képviselik. Ha egy bibliográfia ennek a közösségnek képes visszaadni a jellegét, ha a bibliográfia tükrében megjelenik tevékenységük egésze, indokolt elkészítése és folyamatos gondozása is.

Ebből az alapállásból kiindulva azonban e bibliográfiai műfaj számos problémát vet fel. Mindenekelőtt az a kérdés, hogy e bibliográfiák konkrét tárgyában, az egyetemek kutatómunkájában felfedezhető-e valamilyen egységes koncepció, amely az összeállítások homogenitását biztosítja: tudománypolitikai elv, súlyponti kutatási témák, az egyetem, intézet által képviselt tudományos álláspont stb. Ha ez létezik, akkor meg kell találni azokat a szerkesztési módszereket, amelyek alkalmasak mindezek hangsúlyozására. Az eddigi bibliográfiák teljesség-igénye pl. ezen a ponton ütközik össze az érdemi, tartalmi követelményekkel. Szükségtelen, hogy alkalmi cikkek, beszámolók, recenziók, helyet kapjanak az összeállításokban.

E műfajnak közelítenie kellene ahhoz a bibliográfiai típushoz, amely a gondolati jelleget hangsúlyozza. Értékes lehet a kutatási tervek ismertetése, a kutatási témák jegyzéke, lehetőleg összekapcsolva a publikációkat lajstromozó résszel, s egyáltalán az egyetemek, intézetek szellemi életének és a bibliográfiának szerves egységét kell megvalósítani.

A fő kérdés azonban az, hogy ez a műfaj mennyire képes tájékoztatási funkciót betölteni. Ismeretes, hogy a tudományos tájékoztatás segédeszközeit gyakran vádolják azzal, hogy tartalmuk a tudományok természetes határaival szemben más elvek szerint alakul (terület, nyelv, kiadványtípus stb.), s így ellentmondásba kerülnek a tudományok tartalmi sajátosságaival és nemzetközi jellegével. Kivételt csak fundamentális összeállítások esetén, pl. a nemzeti bibliográfiáknál szokás tenni. A vizsgált műfajt tájékoztatási célokra akkor lehetne használni, ha az irodalomkutatás során az ún. „tárgyi megközelítés" a kutatási témákkal foglalkozó intézmények felkutatását lehetővé tenné. Erre tájékoztatási segédleteink jelenlegi rendszere nem nagyon nyújt módot. Ezért — Mohamed menjen a hegyhez — e műfajnak kell közelebbi támpontot nyújtani ahhoz, hogy tartalmilag elsősorban melyik területeken hasznosítható.

Végül is, a tájékoztatás apparátusát egységes egészként szükséges felfogni, amelyben egymást kiegészítő, egymásra utalt segédkönyvek a kutatást kimunkált utakon, hatékony módszerekkel teszik lehetővé. Az apparátusnak tehát meghatározott struktúrája, szerkezete van. A bibliográfiák szerkesztőinek nagyon vigyázni kell arra, hogy összeállításuk organikus részét alkossa a tájékoztatás bázisául szolgáló segédeszközök rendszerének.

Praktikus szempontok talán igazolhatják a műfaj jogosultságát. Az egyetemek igénylik ezt. Az egyetemi könyvtárak elég nagy hasznát veszik a nemzetközi cserében. De az is a praktikum oldaláról vetődik fel, hogy megéri-e a fáradtságot? Hasznossága arányban áll-e a ráfordított energiával, s vajon eléggé kiépítetlen tájékoztató munkánknak legsürgősebben ezekre a bibliográfiákra van-e szüksége?

HORVÁTH TIBOR

Képes lapmellékletek terjesztése ma és százhúsz éve. A *Magyar Könyvszemle* 1942. évi kötetében (333—334. l.) írt arról, hogy a reformkor emlékezetes divatlapjainak képmellékletei gyakran nem magának a folyóiratnak egyes számai mellett jelentek meg, vagy legalábbis nem azzal együtt kerültek terjesztésre. Hogy a költséges, akkori viszonyok között szép kiállítású színes kőrajzok vagy rézmetszetek — amelyek néha nagyobb

alakúak voltak, mint a lap szokott formátuma — ne törődjenek, gyűrődjenek, maguk az előfizetők mentek vagy küldtek értük a kiadóhivatalba.

Magasabb fokon ismétlődni látszik ma a terjesztésnek ez az archaikus kétlaki módja némely nyugati ország sajtójában. Amerikában már eddig is gondot okozott a néha 100 lapon felüli újságszámok kézbesítése az előfizetők számára. Hogy a szokásos 35—50 előfizetőt az újságkihordó el tudja látni (mégpedig átlag 1 óra alatt a lap megjelenésétől számítva), automobilt vagy motorkerékpárt használ, és a vastag újságszámokat megállás nélkül, egy jól irányzott dobással teríti az olvasó házának kapuja elé. Levélszekrényben a vastag lap úgysem férne el.

Ez a terjesztési mód kezd divatba jönni Angliában is. De még egy külön bonyodalmat jelent a színes nyomótechnika gyors fejlődése. Előbb a lapok hirdetési részének adott újfajta élénkséget — egy-két év óta azonban sok lap külön képes mellékletet hoz, így a nálunk is olvasott, régi, színvonalas polgári hetilap, az *Observer*. Miután azonban a melléklet — hiszen a színes hirdetések jórésze abban jön — néha ½—1 kiló súlyt is elér, a kézbesítők — nagyrészt kiskorú iskolásfiúk — nem voltak hajlandók az egy fejre eső 30—50 előfizető ellátásához szükséges ½—1 mázsa papír szállítását kerékpáron vagy éppen gyalog végezni, és sztrájkba léptek. Az előfizetők többsége ezért csak a főlapot kapja kézhez, a képes mellékleteket a legközelebbi újságárusnál személyesen kell átvennie.

DA.

HÍREK

Az akadémiai bizottságok újjáalakulása. A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége a folyó évben újjáalakította az elnökségi bizottságok közé tartozó Könyvtári Bizottságot. Az új bizottság tagjai a következők lettek: *elnök :* LIGETI Lajos akadémikus, *titkár :* RÓZSA György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Akadémiai Könyvtár igazgatója, *tagok :* KIRÁLY István, az irodalomtudományok kandidátusa, KŐHALMI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, LENGYEL Béla levelező tag, MAJOR Máté akadémikus, MÁTRAI László akadémikus, OSZTROVSZKY György levelező tag, RÉNYI Alfréd akadémikus, RÉVÉSZ Imre akadémikus, TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre akadémikus.

Ugyancsak újjáalakult a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága. Az I. Osztály a következőket nevezte ki a bizottság tagjává a következő évekre: *elnök :* KŐHALMI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, *titkár :* MEZEY László, az irodalomtudományok kandidátusa, *tagok :* DEZSÉNYI Béla, az irodalomtudományok kandidátusa, HAVASI Zoltán, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, KEMÉNY G. Gábor, a történettudományok kandidátusa, MÁTRAI László akadémikus, RÓZSA György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, VARGHA Kálmán, az Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője, V. WALDAPFEL Eszter, a történettudományok kandidátusa.

Tízéves a lipcsei egyetem zsurnalisztikai kara. Az 1954-ben BUDZISLAWSKI professzor által alapított önálló zsurnalisztikai fakultás a MARX Károly nevét viselő egyetemen jelenleg 50 szaktudósból álló személyzettel dolgozik. A kari könyvtár állománya 36 500 kötetet, az „archivum" 9747 újság- és folyóiratkötetet, valamint 450 000 hírlapkivágást foglal magában. 1954 óta a kar összesen 175 publikációval gyarapította a német sajtó irodalmát; ezek összesen 200 000 példányban jelentek meg. A kar jelenlegi kutatásainak előterében komplex kérdések állnak, amelyeket más szakterületek kutatóinak a bevonásával terveznek megoldani. Ilyenek: a társadalomtudomány, a lélektan, a kibernetika eredményeinek az értékesítése a sajtótudományban, a televízió és a ma már tradicionális tömegközlési módok (újság, folyóirat, rádió) kölcsönhatása, a sajtó munkásainak fokozódó specializálódása.

KBK Értesítő címmel 1962 októbere óta már rendszeresen jelenik meg egy tartalmában és terjedelmében egyaránt szépen fejlődő kiadvány, amely a Kisgrafika Barátok Körének a tagjait tájékoztatja a kisgrafikával, elsősorban az exlibrisszel kapcsolatos hazai és külföldi eseményekről. Eredetileg a bibliofilek szokása volt könyveik exlibrisszel való megjelölése, a századfordulótól ez a grafikai ág azonban részben elszakadt valódi funkciójától, s egyre több olyan exlibris készül, amely soha nem kerül könyvbe, csak a gyűjtés céljait szolgálja. A kiadvány iránti érdeklődésünket egyrészt az exlibris múltja, a könyvtártörténet, a bibliofilia története számára gyakori forrásértéke indokolja, másrészt az, hogy az exlibrisgyűjtés ma is elsősorban a könyvkedvelők, könyvgyűjtők „kiegészítő szenvedélye".

Az *Értesítő* az 1959-ben megalakult Kör működéséről, a hazai és külföldi jelentősebb kisgrafikai kiállításokról, kiadványokról, a magyar exlibris nemzetközi visszhangjáról tudósítja az olvasókat. Az utolsó számokban egyre nagyobb teret kapnak a hosszabb-rövidebb tanulmányok, amelyek a magyar exlibris történetével (pl. VARGA Nándor Lajos: *Kisgrafikánk a két világháború között)*, egy-egy ország exlibris-művészetével (pl. SEMSEY Andor: *Lengyel exlibris*, GALAMBOS Ferenc: *Pár szó az örmény exlibrisművészetről)*, egy-egy művésszel (pl. G[ALAMBOS] Ferenc: *Őszinte sorok Gross Arnoldról (és grafikáiról)* foglalkoznak. Az újabban közölt francia összefoglalások alkalmassá teszik a kiadványt nemcsak a hazai érdeklődők tájékoztatására, hanem a külföldi gyűjtőkkel a kapcsolatok kiszélesítésére is. A lap szerkesztője s egyben legszorgalmasabb munkatársa GALAMBOS Ferenc, egyik legjelentősebb exlibrisgyűjtőnk.

Az Egri csillagok külföldi kiadásairól. A *Magyar Könyvszemle* 1964. évi 184. lapján a *Hirek* rovatban szerepel *Az Egri csillagok örmény nyelven* című kis közlemény. Következtetésként a cikk megállapítja: „Az *Egri csillagok* örmény fordításával immár 7 idegen nyelven olvasható . . ." A felsorolásból hiányzik a román nyelvű fordítás, holott ezideig 4 kiadást is megért Emil GIURGIUCÂ fordítása, úgymint: 1958-ban és 1960-ban Bucurestiben az ESPLA kiadásában, ugyancsak 1960-ban a *Elasicii literaturii universale* sorozatban Szász János előszavával, végül 1963-ban a *Biblioteca pentru toti* sorozatban ANTAL Árpád előszavával és időrendi táblával.

GÁBOR DÉNES

Az „Emberi színjáték" Balzac sajátkezű jegyzeteivel. Az *Emberi színjáték* 1842-től 1848-ig megjelent 16 kötetéhez BALZAC a saját példányában széljegyzeteket készített a későbbi kiadások számára. Ezek a bejegyzések 1847-ben készültek, közeli halála megakadályozta, hogy megérje az új kiadást. Franciaországban most nemzeti bizottság alakult BALZAC összes műveinek teljes kiadására, amelyben közlik majd a sajátkezű bejegyzéseket is.

Japánban megjelent „a világ legkisebb könyve" — állítja egy japán kiadóvállalat, — amely „alulmúlja" még a mainzi Gutenberg Múzeumban látható 5 × 5 mm-es *Bibliát* is. A japán műremek 100 ősi japán verset tartalmaz, 20 lapból áll, 2,8 × 4 mm nagyságú és 1 mm vastag, súlya nem egészen 1 gramm. Minden lapon öt vers olvasható — igen erős nagyítóval.

Idegen nyelvű rövidítések szótára. A Szovetszkaja Enciklopedija Kiadóvállalat megjelentette az angol, a német, a holland és a skandináv nyelvek rövidítéseinek a szótárát. Több mint 33 000 rövidítést tartalmaz, ezenkívül megtalálhatók benne az Egyesült Államok, Anglia, Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, Hollandia és a skandináv országok sajtójában használatos nemzetközi rövidítések.

SZEMLE

A magyar irodalom története. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében. Főszerkesztő: Sőtér István. 1. A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor, írták Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, V. Kovács Sándor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Varjas Béla. — 2. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. Klaniczay Tibor, írták Bán Imre, Hopp Lajos, Klaniczay Tibor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Tarnai Andor, Varga Imre. Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 568, 648 l.

Több mint egy évtizeddel a közvetlen előkészületek megkezdése után egy szintézistől megkívánható minden igény állandó, sok áldozatot kívánóan gondos szem előtt tartásával elkészült az új magyar irodalomtörténet első két kötete. De ha újat mondunk, a valóságtól már el is tértünk. A hat kötetre tervezett, hatalmas összefoglalás nemzeti irodalmunknak, egész irodalmi művelődésünknek első ilyen arányokban megvalósult számbavétele. Létrejötte — tartalmi értékeitől szinte függetlenül — ezért nagy tudománytörténeti esemény, s a magyar tudományszervezés jelentős sikere.

E két kötet irodalomtörténeti értékének méltatása — természetesen — nem folyóiratunk feladata. De a könyv-, sajtó- és írástörténet szoros kapcsolata az irodalmi műveltség történeti vizsgálatával nyilvánvaló. Ezért a mi munkánkban is nagy segítségként kell üdvözölni *A magyar irodalom történet*ének most megjelent első két kötetét. A mi munkánk az anyagfeltárás és rendszerezés első és jelentős fázisaiban irodalomtörténeti munka is. A *Magyar Könyvszemle* irodalomtörténeti folyóirataink megindulásáig a *Századok* mellett, majd az *Egyetemes Philológiai Közlöny* oldalán, irodalomtörténeti anyag, adalékok közlésével, bizonyos kérdések tisztázásával, a hazai irodalomtudomány történeti vizsgálataihoz — hosszú fennállásának legnagyobb részében — hasznosan társult. Nem titkoljuk, egyik legfőbb törekvésünk volt és marad, hogy ez a folyóirat, az utóbbi években sikeresen felújított hagyományaihoz híven, a magyar irodalmi kultúra történetének feltárásából reá eső munkát becsületesen és színvonalasan végezte el. Külön öröm volt ezeknek az évtizedes törekvéseknek eredményeit az irodalomtörténet két kötetében ismételten viszontlátni.

A kötetek bevezetésében Klaniczay Tibor pontos és világos fogalmazással ismerteti a szintézis kialakításában követett irányelveket. A rokontárgyú kutatásokban, a könyvkultúra történeti vizsgálatában is sok tekintetben hasznosítható útbaigazításként használhatjuk ezeket. Ugyancsak Klaniczay vezet tovább középkori irodalmunk előtörténetének *(Ösköltészet)* és első századainak problémái *(A keresztény-feudális irodalom alakulása* — 46—65. l. — *és virágzása* — 66—124. l.) között. „Az egyházi kultúra kezdetein át" kerül sor a gondolatközlés középkori eszközeinek, íróanyagnak, íróeszközöknek, kódexnek a rövid, de igen pontos ismertetésére. Az írásbeliség egésze is most integrálódik először középkori irodalmunk összképébe *„közérdekű retorikus irodalom"* találó és teljesen helytálló meghatározással (76—79. l.). Ennek a közérdekű irodalomnak a művelői, a retorikából élő írástudók, a klerikusok voltak. Az európai művelődésre éppen az ezredik évtől kezdve ennek a klerikusrétegnek az elsődleges kultúra-hordozó szerepe a jellemző. A kor egyházi kultúrája ekkor lényegében már klerikus művelődés, magán viseli annak a rétegnek a világi és egyházi funkciókra egyaránt alkalmasságát. Az ilyen értelemben egyházi kultúrának része volt a bencés-monasztikus kultúra, de nem volt azzal azonos. Sajnálatos, hogy a kitűnő könyv egy már elavult felfogást enged itt érvényesülni. Pedig ha irodalmi műveltségünk kezdeteit ezzel a klerikus művelődéssel hozza kapcsolatba, és nem szorítja

a bencés-kolostori kultúra kereteibe, a klerikus rétegből kinövő litterátus-deákság irodalomalkotó későbbi szerepe szerves fejlődés természetes eredményeként mutatható be. A fejlődés kezdetei azonosak irodalmi kultúránk kezdeteivel. De még ezen felül a klerikuskultúra retorikus jellegének hangsúlyozása — a retorika viszont „civilis scientia"! — az ars dictaminis rövid ismertetésén keresztül lehetővé tett volna egy középkori irodalomelméleti kitekintést is. Ezt ugyanis szintén sajnálattal nélkülözzük. A középkori irodalom alkonya a kolostori kultúra utóvirágzását és a deák-irodalom fellendülését hozta magával. KLANICZAY Tibor ezeknek a fejezeteknek a megírásához VÉGH-KOVÁCS Sándor személyében kitűnő munkatársat kapott, aki méltó módon tartotta magát KLANICZAY fejezeteinek a magas színvonalához. Kettejük munkája *A deák-műveltség* igen sikerült rövid jellemzése (170—174. l.). Az ún. kolostori irodalom ismertetésében a mechanikus, szerzetesrendek szerint jelölt kódexcsaládokra tagolás helyett először olvasunk műfajok szerint készült szép előadást.

A bizánci hatások történeti alapjait jó tájékozottsággal ismerteti KLANICZAY, a további fejlődés lehetőségeiről mégis szívesen olvastunk volna még valamit.

A reneszánszról szóló részeket ismét KLANICZAY Tibor vezeti be. Reális, a megszokott romantikus-nacionalista túlzásoktól mentes méretekben vázolja fel a „renascentia litterarum" hazai jelentkezésének módját és arányait (193—204. l.). GERÉZDI Rabán a humanista irodalom kialakulásáról közöl évtizedes munkájával kiérlelt eredményeket (205—266. l.). A reformáció évtizedeinek irodalmáról (kb. 1530-tól kb. 1570-ig) KLANICZAY bevezetése után VARJAS Béla a tudós humanista, a szoros értelemben vett reformációs és a deák-irodalom hármas tagozódásában ad az eddigieknél differenciáltabb, ezért teljesebb képet a reformációs évtizedek irodalmi terméséről, amely azonban mégsem az egész XVI. századot jelenti. A század utolsó három évtizede a reneszánsz udvari, egyházi és népszerű reneszánsz irodalom hármasképében áll elénk KLANICZAY, VARJAS, PIRNÁT Antal, STOLL Béla előadásában. GERÉZDI és KLANICZAY BALASSI fejezete mint olvasmány is emlékezetes marad; VARJAS Béla rövid ismertetése az írásbeli kultúra szétáradásáról a könyv- és nyomdatörténetnek is nyereség.

A második kötet nemcsak lapszám szerint terjedelmesebb valamivel az elsőnél. A rövidebb korszaknak (másfélszáz év) irodalmi termése is hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a magyar irodalmi műveltség első hat százada. Több és irodalmibb az írásmű, mint az előző korszakokban. A könyvtörténeti vonatkozások viszonylag kisebb számban kerülnek elő, mint az előző, különösen az írásbeliség történeti egészében helyet foglaló irodalmiságban. Mégis a szép barokk könyvről mondottak, egyes nyomdák, főként pedig a legnagyobb és legfontosabb magyar tipográfus, TÓTFALUSI KIS Miklós alakjának a megrajzolása közvetlen haszon. Közvetve pedig a manierista barokk és későbarokk irodalmi alkotás analízise, műfajok, szerzők, művek gondos, sokszor igen szép (ZRINYI!) bemutatása a könyvtörténeti feltárás és rendszerezés igen fontos segítője lesz hosszú időre. Mert a kötet munkatársai KLANICZAY (különösen a történeti bevezetésekben), PIRNÁT (manierizmus), STOLL Béla (költészet), BÁN Imre (barokk), HOPP Lajos és VARGA Imre (főúri és nemesi), TARNAI Andor (a rokokó és a felvilágosodás előzményei) valóban időtálló munkát végeztek. VARGA a kötet befejező részeiben a barokk irodalom szétáradásáról ad érdekes rajzot. Az írás-olvasás ismeretének terjedésével, az irodalmiságnak általában alsó szintjén a könyvnyomtatás ekkor létesít a XVI. századinál is szélesebb és közvetlenebb kapcsolatot az írott és nyomtatott szó és az olvasni kezdő nép között.

Említsük meg végezetül az első két kötet legfőbb jótulajdonságait: komoly elviségét, amelyből azonban soha nem lesz doktriner vaskalaposság, történetiségét, amely azonban nem kulissza, hanem a mondanivaló termőtalaja, az alapos tájékozódást, minden lényeges eredmény regisztrálását, amely mégsem leltározó pedantéria és az egészet összefoglaló szép előadást. Szolgáljanak ezek megszivlelendő tanulságul a társtudományok, a mi tudományaink számára.

MEZEY LÁSZLÓ

Gutenberg Jahrbuch 1964. Begründet und herausgegeben von Aloys RUPPEL. Mainz, 1964, Gutenberg Gesellschaft. 405 l.

A nagymúltú évkönyv, amelynek most a 39. kötete került ki a sajtó alól, eddigi működésével a könyvtörténeti kutatóknak már két nemzedékét gyűjtötte össze a különböző országokból. A magyar munkatársak sem hiányoztak. Az első generációhoz tartozott FITZ József, akinek írásait ezután hiába keressük, a másodiknak a tagjai pedig BORSA Gedeon, RÓZSA György, SOLTÉSZ Zoltánné és SZÁNTÓ Tibor. Az állandóságot, a hagyományokhoz való hűséget a 82 éves Aloys RUPPEL biztosítja,

az évkönyv alapítója és mindmáig szerkesztője. Azonban a nagyszámú törzsgárda hátránnyal is jár. Ebben a kötetben például 17 országból 65 szerző publikált. Tanulmányaik tudományos szempontból mind értékesek, de többségükben igen rövidek és tárgyuknál fogva jelentéktelenek. Természetesen kellenek olyan közlemények, amelyek ismeretlen ősnyomtatványt, ritkaságot írnak le, régi nyomdászokról közölnek nehezen kiásott adalékokat. Érzésem szerint azonban elvárhatnók, hogy ebben a legjelentősebb nemzetközi könyvtörténeti évkönyvben olyan tanulmányok is napvilágot lássanak, amelyek általános érdeklődést keltő felfedezésekről, új kutatási szempontokról és célkitűzésekről számolnak be, vagy átfogóbb eredményeket közölnek.

A kötetben 4 tanulmány foglalkozik írástörténettel, 15 az 1500 előtti, 28 pedig az 1500 utáni nyomdatörténettel, 5 az illusztrációkkal, 2 a röplapokkal, újságokkal és 10 a kötésekkel. Közülük csak néhányat tudok megemlíteni, elsősorban azokat, amelyek magyar szempontból érdekesek. Szántó Tibor bikfalvi Falka Sámuelnek, a budai Egyetemi Nyomda XIX. századi kiváló betűmetszőjének a pályafutásáról ad rövid képet. Soltész Zoltánné az Egyetemi Könyvtár egyik, a szakirodalomban ismeretlen ősnyomtatvány-misszáléját írja le, megállapítva nyomdahelyét és azt, hogy milyen egyházmegyékben használták. Rózsa György egy vándor újságárusról 1684-ben készített olyan olasz metszetet mutat be, amelynek magyar vonatkozása van, az árult újságlapokon világosan felismerhető Buda látképe és a csatát vesztett Kara Musztafa bukásának az allegorikus ábrázolása.

A kötet leghosszabb tanulmányával Otto Mazel — mint szerényen írja — „egy kövecskét akar hozzátenni a Corvina Könyvtár történetének mozaikjához." A bécsi Nationalbibliothek Corvin-kódexei közül tizenháromnak a kötése készült Mátyás király életében, haté pedig II. Ulászló uralkodása alatt. Ezeknek a kötéseit ismerteti Mazel, idézve a rájuk vonatkozó irodalmat is.

Az írástörténeti közlemények közül megemlítendő Emanuele Casamassimáé a humanista antikva betűk kialakulásáról és Otto Hurmé arról, hogy a hegyes acéltoll használata milyen változást hozott az írás technikájában és formájában.

Heinrich Grimm érdekesen rajzolja meg azt a fejlődést, amelynek során a XVI. században a korrektori munkakör főfoglalkozású állássá vált, és adatokkal illusztrálja a korrektorok javadalmazását, feladataik milyenségét. Hans-Dieter Dyroff elmondja, hogy Johann Jäcklin 1656—59-ben mennyit költött nyomdája megvételére, és hogy milyen küzdelmet folytattott a különböző privilégiumok megszerzéséért, megvédéséért. Dejan Medaković a szerbeknek a XVII—XVIII. században egy önálló cirillbetűs nyomda felállítása érdekében kifejtett törekvéseit írja le. Nyomda hiányában még a XVIII. században is táblanyomatokat készítettek, Velencéből, Moszkvából behozott könyveket használtak. Első, 1791-ben felállított nyomdájuk néhány évi fennállás után megszűnt, betűanyaga pedig Budára került. Az egyik ábra az 1799-ben Budán nyomott szerb nyelvű *Robinson* címlapjának a hasonmása.

1960-ban nyílt meg Aarhusban a *Dansk Pressemuseum og Arkiv* a világ első sajtómúzeuma és levéltára. Jørgen Eggers beszámol az alapításáért, elhelyezéséért vívott fél évszázados küzdelemről, egyben ismerteti a dán újságírók részére rendezett tanfolyamokat.

A többi, név szerint nem említett szerző írása szintén magas színvonalú. A *Gutenberg Jahrbuch*ot egyébként tartalmától függetlenül is érdemes kézbe venni. Papírjában, betűtípusaiban, kliséiben, tipográfiájában, nyomásában, kötésében egyaránt örömét találhatja a szép könyvek minden barátja.

Vértesy Miklós

Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (1763—1832). Bp. 1964, Akadémiai Kiadó. 326 l.

A XVIII. század kilencvenes éveinek elején magyar nyelven mindössze három hírlap *(Magyar Hírmondó, Magyar Kurir, Bétsi Magyar Merkurius)* jelent meg. Szakmai folyóirat nem volt (Dezsényi Béla *A magyar hírlapirodalom első százada* [1705—1805]. Bp. 1941.). Tudunk ugyan arról, Sándor István *Magyar könyvesháza* nyomán, hogy 1783-ban Pozsonyban megjelent egy *Királyi Magyar Újság a Földművelésről*, de a lapnak nyoma veszett. Hasonlóan nyomtalanul tűnt el az *Ungarische Oekonomische Zeitung* (Tr. Z.: *Ki látta az Ungarische Ökonomische Zeitung-ot?* Magy. Könyvszle. 1939. 312. l.); állítólag egy szám jelent meg belőle magyarul is (Kósa János: *Ungarische Oekonomische Zeitung — a legrégibb magyar gazdasági szaklap.* Magy. Könyvszle. 1941. 390—392. l.).

1796. január 1-én Bécsben *Magyar Újság* címmel gazdasági hetilap indult. A negyedrétű, nyolcoldalas kiadvány lap-

jait nem tagolták hasábokra, az egyes írásokat folyamatosan helyezték el egymás alá. Fél év után cím- és szerkesztőváltozás történt: a 25. szám június 28-án *Gazdaságot Tzélozó Újság* címmel jelent meg, a 36. számtól kezdve pedig már *Visgálódó Magyar Gazda* áll a címlapon. 1797. december 21-én jelent meg utolsó száma (DEZSÉNYI Béla: *Pethe Ferenc „Gazdaságot Tzélozó Ujság"-jának néhány problémája.* Magy. Könyvszle. 1943. 288—291. l.). Az egykori debreceni diák, az utrechti egyetem elvégzése után hazafelé tartó PETHE Ferenc ennek a lapnak a szerkesztésébe kapcsolódott be, neve 1796. június 28-án került fel a lapra első alkalommal. A lap hamar megbukott, PETHE is más megélhetési lehetőség után nézett. Ám a keszthelyi Georgikonban való tanárkodása, az ESZTERHÁZYaknál töltött inspektorság, számos alapvető jelentőségű gazdasági, technikai, matematikai könyv megírása után újból visszatér kedvenc gondolatához: egy gazdasági lap alapításához. A *Nemzeti Gazda* 1814 első hetében indult meg, s jellemző PETHE szívósságára, hogy a rendkívüli nehézségek ellenére négy és fél éven át fenn is tudta azt tartani.

Szakirodalmunk még kevéssé figyelt fel arra, hogy számtalan másirányú kezdeményezése mellett kísérletet tett nemzeti bibliográfiánk megteremtésére. A „minden magyar tudós segedelmével" megvalósítani szándékolt tervet *Magyar Mindentudomány* cím alatt jelentette be: „*A Nemzeti Gazda* mellett adunk ki egy munkát, ilyen vezetéknév alatt; *Magyar Mindentudomány* —, melyben a folyó esztendő száz első napjától fogva (1801) világra jött magyar nyelven írt minden könyvnek, mind eredeti, mind fordított munkának, akármiféle tudományt foglal az magába, a legkisebb darabtól a legnagyobb rakásig, egész értelmét röviden (elenchum) úgy adjuk elő, hogy abban minden tudós . . . a nemzet anyanyelvén írt munkáinak s ebbéli magyartudományának előmenetelét, s eszerint hiányosságát is együtt és világosan lássa." *(Nemzeti Gazda.* 1814. 237—240. l.) A nagyszerű tervből, munkatársak híján, semmi sem valósult meg.

Az országos hírű tudós, máig sem egészen tisztázott körülmények miatt elhagyja a fővárost, kisebb bérleteket vállal, majd Kolozsvárott telepszik le, ahol *Hazai Híradó* címmel 1827. december 29-én újból lapot indít, az első erdélyi politikai napilapot. A szerkesztő energiájának kiapadása, az egyre szűkülő látókör azonban erősen érezhető a lapon és az 1830. január 2-tól mellékletként csatolt *Nemzeti Társalkodón* is. Az állandó létért folyó harc felőrölte egészségét, idegeit, visszavonult, s 1832. február 22-én beköltözött első hosszantartó lakhelyére — a szilágysomlyói temetőbe.

SÜLE Sándor monográfiájának nagy érdeme, hogy nem csupán az agrártörténész szemüvegén keresztül nézi PETHE hányatott életét, hanem minden tevékenységét alapvetően, az életmű egészével összefüggésben vizsgálja. PETHE Ferenc amúgysem sajátítható ki csupán az agrártörténelem számára. Három lapja már eleve olyan vállalkozás volt, hogy — vaskos könyveit is hozzávéve — a magyar sajtó- és nyomdászattörténetnek, a magyar könyvkiadásnak is jelentős alakja.

KŐHEGYI MIHÁLY

Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepségek, szórakozások, szokások. Bp. 1963. 366 [1] l., 52 t. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok új sorozat 17. (XL.)]

A Fővárosi Könyvtár 1961-ben megjelent évkönyvében ZOLTÁN József, a Budapest Gyűjtemény vezetője „hatalmas fejlődés körvonalait" vázolta föl a könyvtár különgyűjteményeinek „időszerű és távlati feladatai"-ról szóló cikkben. A tizenöt évre szabott tervben helyet kapott az állomány- és katalógusfejlesztés, a bibliográfiai, adattári és egyéb feltáró munka, eseménynaptár, helytörténeti lexikon, képes album és a gyűjtemény „régi jó hagyományainak" követéseként a monográfiasorozat felújítása. Hogy ez a terv mennyire reális alapokra épült, annak meggyőző bizonyítéka ZOLTÁN Józsefnek a Szabó Ervin Könyvtár kiadványai közt megjelent kitűnő munkája. Ennek a munkának a tartalmát tulajdonképpen az alcím fejezi ki precízebben, mint a jól hangzó, de kissé általánosító főcím, mert egy város élete sokkal összetettebb és túlnyomó részében sokkal hétköznapibb valami, mint pusztán az ünnepségek, szórakozások és szokások. Ha ZOLTÁN József munkáját ezzel a megszorítással, tehát a szerző intencióinak megfelelően fogadjuk, akkor példátlan adattömege, megfigyeléseinek gazdagsága láttára azt kell mondanunk, hogy többet, tartalmasabbat ezen a téren nehéz lenne nyújtani. Éppen úgy helyet kapnak itt a vallásos ünnepségek, mint a világi szórakozások, politikai vonatkozású ünnepek ugyanúgy, mint a céhek belső élete, tűzvédelem, egészségügyi kérdések, fürdőélet, szerencsejátékok, öltözködés és boszorkányhit stb., s mindez sok eredeti szövegidézettel és gazdag képanyaggal illusztrálva. A testvérvárosok képzeletbeli sétában bemutatott eleven

képe zárja le a munkát. Csak azt hiányolhatjuk, hogy nem ártott volna a régi Budapest térképét is közölni, mert így az olvasó nincs mindig tisztában az említett helyekkel, utcákkal és terekkel. A szerző előadása mindig gazdag forrásanyagra támaszkodik, amelyben igen jelentékeny helyet kap az egykorú sajtó híranyaga; gazdagon fölhasználja a különböző röpiratokat, a Budapest történetével eddig foglalkozó szakirodalmat. Talán csak azt lehetne még mondani, hogy aránylag kevés helyet kap a földolgozás során a levéltári és kéziratтári forrásanyag. Kisebb elírások, ilyen nagy adatanyagban, természetes, hogy előfordulnak, de sajnálatos az a bosszantó szépséghiba, hogy éppen az előszó első mondatában két tévedés van egyszerre: Oláh Miklós nem tíz évvel, hanem egy évvel Mohács után látta Budát. Csak könyvét írta 1536 körül, de már Németalföldön. Hogy is járhatott volna az özvegy Mária királyné bizalmi embere a János király birtokában levő Buda várában? De már 1527-ben sem látta ott az „aranytól csillogó" szobrokat és Mátyás király könyvtárát „még fénykorában". Hogy a palota bronz szobrait Szulejmán 1526-ban elhurcoltatta, azt a török és a nyugati források egyformán kiemelik, a könyvtár pusztulásának egyik leghitelesebb tanúja pedig éppen Oláh Miklós említett munkája „quas omnes Turca post Ludovici regis ad campum Mohaacz interitum . . . Buda . . . capta . . . partim dilaceravit, partim in alios usus argento detracto dissipavit". Azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy mihelyt a szerző általánosabb történeti kérdésekbe ütközik, gyakran kiütközik bizonytalansága, és stílusa is könnyen általánosításokba csúszik. Így mindenekelőtt nehezen lehet védeni azt a címnek is alapot adó nézetét, amely a barokk fogalmát a XIX. század első évtizedéig terjeszti ki. Még akkor sem fogadható el ez az álláspont, ha éppen az ünnepségek külső formáiban a hagyományos elemek tovább is élnek, mint az élet más területein. A mindenáron való barokkosításból következik a kissé sztatikus szemlélet, a fejlődés, változás menetének a szükségesnél kisebb mértékű jelzése (például a barokkból kiágazó rokokó nyomtalanul eltűnik). A történelmi fogalmak terén való ingadozás okozza, hogy egy bekezdésen belül olvassuk azt, hogy a „barokk szoros kapcsolatban áll . . . a nemzet és nemzetállam kialakulásával" és azt, hogy a barokk „lényegében nemzetietlen kozmopolita". A XVIII. századi nemességet is nehezen lehet „akkor még haladó erőnek" nevezni. Az ilyen és hasonló kisebb zavaró momentumok azonban semmit se vonnak le abból a nagy érdemből, hogy Zoltán József munkája éppen azon a téren hozott értékes gyarapodást tudományos irodalmunknak, ahol talán mindig a legnagyobb hiányok voltak, az életforma történet terén. Sajnos, a szerző nem érte meg nagy művének megjelenését. Váratlan halála, közvetlenül könyvének a nyomdából való kikerülése előtt, derékba törte szépen kibontakozó munkásságát. De éppen ez a munkája kitűnő példát adott arra, hogy a könyvtárak különgyűjteményi munkája és publikációi — túl a föltáró segédleteken, bibliográfiákon, forráskiadványokon — eljuthatnak a legmagasabbfokú formáig is: a gyűjtemény anyagából kiinduló tudományos monográfiáig.

Csapodi Csaba

Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento. Vicenza, 1963, Neri Pozza. 235 l. 152 kép. 12 színes tábla. (Raccolta Pisana di saggi e studi diretta da Carlo L. Ragghianti 9.)

A pisai egyetem művészettörténeti intézete érdekes és értékes kiadvánnyal gazdagította az olasz miniatúrafestészet történetét. A kiadvány szerzője a XIV. századi pisai kódexek miniatúráit vizsgálja 70 lapra terjedő tanulmányában; ezt követően pedig a miniatúrákkal gazdag kódexek részletes leíró katalógusát adja.

Az olasz miniaturafestészet történetében — különösen a XIV. századi művészet keretében — Pisa mind ez ideig alig, és csupán egy-egy kiemelkedőbb alkotásával szerepelt. Talán érthető is ez, hiszen az olasz Trecento oly rendkívül gazdag és bőséges miniatúratermésében elsősorban Bologna, Siena, Firenze, Nápoly kódexeinek a díszítései jutottak közelébb a miniatúrafestészet kutatóihoz. Pisa művészete már a korábbi századok építészeti csodáival a Trecentoban is élvonalon állott. Köztudomású, a híres ferde torony irigylésre és utánzásra ösztönözte a jelentős egyetemi várost, Bolognát. A pisai Battistero és dóm szószékei messze földön hirdették az új olasz szobrászat elindulását a Pisanok művészetével: és a ferde torony mellett a pisai dóm karcsú fehér márványoszlopaival s ellipszis alakú kupolájával ma is a régmúlt építészetének egyik elkápráztató csodája. Pisa örök híressége még a Camposanto díszes freskóival, a nagyhorderejű *Halál diadalának* az ábrázolásával. És most, ez az ízléses és szép kis kiadvány bemutatja, hogy Pisa miniatúrafestészete is méltó volt a város régi művészetéhez: egyes ismert miniatúrák mellett számos ed-

dig ismeretlennel dokumentálja, hogy Pisa komoly s egyenrangú társa volt Siena, Firenze s Bologna híres miniatúraművészetének is.

Az itt bemutatott, pompázó lapszéldíszítésekkel gazdag egyházi szertartáskönyvek, graduálék és antifonariok bővelkednek a szentek ábrázolásaiban, s miként nagy általánosságban az itáliai miniatúraművészetben, úgy a pisai kódexekben is a szentek mártíromságának ábrázolásai nyújtanak dokumentumokat az egykori társadalom életjelenségeire, hogy például S. Stefano vagy S. Lucia mártíromságának ábrázolását említsük. (Firenze, Bibl. Laurenz. Brev. Ms. Strozzi 11. és Pisa, Museo Nazionale cor. A. c. 299.) De ugyanakkor találkozunk érdekes és rendkívül ritka ikonográfiai témákkal — a betlehemi gyermekgyilkosság avagy Izsák föláldozása drámai erejű miniatúrái mellett — ó-testamentumi jelenetek különleges s virtuóz ábrázolásaival. Ilyen a pisai Museo Nazionale cor. D. jelzetű, nagyméretű antifonariojában a Józsefet és testvéreit ábrázoló miniatúra vagy ugyanezen kódex egyik másik miniatúráján a glóriával övezett Noé, családjával, a bárkával és a párosával festett állatsereggel. Ez az antifonario művészi stílusával fölöttébb rokon a pisai Museo Nazionale cor. A. jelzetű antifonariojának egy rendkívül érdekes felfogással festett miniatúrája is, amelyen egy glóriával övezett öreg próféta, egy előtte álló ifjú üvöltő száján keresztül szónokol hallgatóihoz. De megtaláljuk a pisai miniatúrák között a város egykori nyomorékjainak az élethű ábrázolását is. Ketten kuporognak a földön, s csodátváró bizakodással tekintenek föl Szent Ferenc ravatalára. (Pisa, Mus. Naz. Antifonario cor. P.)

Mind e kiragadott példák mutatják, hogy Pisának rendkívül fejlett s jelentős volt miniatúraművészete a Trecento korában. Nem kevésbé érdekes az a tény, hogy már a század első feléből több világi ábrázolás is fennmaradt az utókorra. Színpompás illusztrációkon megőrizve a város földműveseinek, irnokának és annak megbízójának képmásait, továbbá a városi vezetők megválasztását bemutató jelenetet és a nép választott vezetője, a „Capitano del Popolo" eskütételének az ábrázolását (a pisai Archivio di Stato Com. A. N. 4., Com. A. N. 5. és Com. A. N. 6. jelzetű kódexeiben). E miniatúrák így bemutatják s megőrizték számunkra azoknak a törvényeit, szokásait és képmásait, akik ott éltek valaha, a Trecento idején Pisában, ott jártak a dómban és a keresztelő kápolnában: s hallgatták a Niccolo Pisano és Giovanni Pisano pompázatos szószékeiről elhangzó egyházi szónoklatokat.

Gigetta Dalli Regoli e jelentékeny munkája nemcsak a XIV. századi Pisa gazdag s egyéni sajátosságokkal rendelkező miniatúrafestészetét ismerteti és méltatja, hanem értékes s új dokumentumokkal gazdagítja az olasz Trecento társadalmának az ismeretét is.

Berkovits Ilona

Burckhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern. Erlebnisse und Betrachtungen bei der Herausgabe frühmittelalterlicher Handschriften. Olten, 1963, Urs Graf-Verlag. 69 l., 16 színes melléklet.

A szerző, aki több mint egy évtizede vesz részt egy svájci kiadó részéről a legszebb kora-középkori (V—XI. századi) illuminált kódexek teljes facsimiléinek kiadását előkészítő munkálatokban, ebben a vonzó külsejű, bár alig öt ív terjedelmű könyvben elmondja, milyen élményei voltak részben magukkal a kódexekkel, részben az ezek reprodukálásával folyó munkálatokkal kapcsolatban. Célja csupán ez volt, és nem az, hogy tudományos rendszerezést vagy bármilyen szakszempontú áttekintést adjon az anyagról.

Az a néhány igen jól sikerült színes illusztráció, amely a könyv szövegét kíséri, mindennél inkább megérteti az olvasóval, hogy az elmélyedés ezekben a nem mindennapi érdekességű és értékű kultúrtörténeti emlékekben (mert nem lehet csak „kódexek"-nek nevezni őket) a gondolatok olyan sorát váltotta ki belőle, amelyet másokkal is közölni kívánt.

Egyedülálló, magasszintű, de számunkra szinte az érthetetlenségig elhomályosult kultúrát tükröznek az írországi *Book of Kells* (i. u. VIII. sz.) arabeszkekkel, szövevényes szalagfonatokkal ékes díszítményei, amelyek között itt-ott szinte meglepetésszerűen fedezhetjük fel egy-egy emberi arc vagy alak csak szimbolikusan értelmezhető ábrázolását. Az inzuláris könyvművészet mestereinek szép, jól olvasható betűformáit is megcsodálhatjuk egy-egy reprodukción s ismét máshol e számunkra időben oly távoli világnak szín- és formagazdagságát.

Kétségtelen, hogy a talán technikai kivitelben primitívebb, kompozícióban nagyvonalúbb, de a főhangsúlyt az emberi alakok ábrázolására helyező, az *Iliász*ból vagy bibliai történetekből vett illusztrációk könnyebben érthetők számunkra, mint az előbb említettek.

Az utóbbi években egyre szaporodik a modern technikával, színvonalas apparát-

tussal megjelenő facsimile-kiadások száma. Ennek több oka van, nem utolsó sorban az emberiségnek saját története, régi kultúrája iránt megnövekedett érdeklődése. Haszna többek között az, hogy sok olyan értekes dokumentum válik közkinccsé, amely eddig csupán kevesek számára volt hozzáférhető.

Szerzőnk műve végén időrendben, lelőhely megnevezésével felsorolja azt a 24 kódexet, amelyek szerinte a korai középkor kereszténységet fölvett területein keletkezettek közül művészi szempontból a legjelentősebbek. Azonban, ha csak futó pillantást vetünk is az idevágó tudományos irodalomban ismertetett kódexanyagra, az a benyomásunk, hogy ennél jóval több kell, hogy legyen. Példának csupán egy másik, hasonló jellegű kiadványsorozatot, a gráci Akademischer Verlag *Codices selecti* sorozatát említjük meg, amelynek mind eddig kiadott, mind ezután megjelenő hasonmás-kötetei alátámasztják előbbi állításunkat.

Érdemes lenne módot találni arra, hogy valamelyik nagy könyvtárunk vagy esetleg több intézményünk szakmai megosztásban megszerezze mindezeket az értékes, tanulságos és egyben élvezetet nyújtó kiadványokat. Leghelyesebb volna talán, ha az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtené őket a teljesség igényével.

Cs. Cs.

Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie. Pullach bei München, 1962—1964, Verlag Dokumentationen der Technik. 1—6 köt.

A Dokumentationen der Technik elnevezésű dokumentációs magánvállalat 1950 óta gyűjti az alaptudományok és a technika szakirodalmának különféle elsődleges és másodlagos termékeit, és azokból egyrészt egy ez idő szerint kétmilliónyi adatot tartalmazó információs kartotékot épített ki, amelyből megkeresésre a költségek megtérítése ellenében irodalomkutatásokat is vállal, másrészt ped.g a begyűjtött adatokból a *Handbuch der Technischen Dokumentation und Bibliographie* című nagyszabású, kiegészítő kötetekkel évről-évre megújított, indexjellegű dokumentációs szolgáltatást szerkeszti.

A *Handbuch* tudomásunk szerint 1956-ban került első ízben kiadásra, a mainál formailag és tartalmilag lényegesen kezdetlegesebb kivitelben. Az új kiadás a kezdeti hibák és fogyatékosságok jórészét felszámolta, és ennek következtében az egyenként 4—500 sokszorosított lapot tartalmazó kötetek ma már messzemenően megbízhatóbb adatszolgáltatásra alkalmasak, mint az első kiadás kötetei. A 6 kötet a kiegészítő köteteket is figyelembe véve, valójában 10 kötetet képvisel, és így ebben a kiadványban az olvasó mintegy 5000 lapnyi információs jellegű adatot talál, ami a kompressz gépelt szedéstükör következtében mintegy 300 szerzői ív terjedelemnek felel meg. A hatalmas anyag tematika szerint kötetekre tagolva, a következő tartalmi alakulást mutatja.

Az első kötet lényege a dokumentációs szervezetek bemutatása a világon 35 ország adatszolgáltatása alapján, továbbá mintegy 13 000 műszaki és természettudományi folyóirat betűrendes jegyzékének közreadása, valamint a könyvtár és dokumentáció tárgykörében működő nyugatnémet és főbb külföldi kiadók, végül a technika és gazdaság szakirodalmával foglalkozó nyugat-német és főbb külföldi könyvkereskedések jegyzékének az összeállítása. A kötetben és egyúttal a teljes kiadványban a legértékesebb és leghasználhatóbb rész a dokumentáció szervezetére vonatkozó összeállítás, amely mintegy 200 lapon aránylag friss adatokat és leírásokat közöl az említett 35 ország dokumentációs szervezeteiről. Az ismertetések értékét emeli, hogy azokat nem a kiadói munkaközösség állítja össze, hanem a különféle országok vezető dokumentációs szerveitől bekért jelentések alapján, ill. közreadásával ismerteti. Néhány esetben ilyenek hiányában a szakirodalomban rendszerint szakember tollából megjelent közlemény szolgál az ismertetés alapjául. Hátránya azonban ennek az aránylag hiteles adatszolgáltatásnak az a körülmény, hogy sok esetben fogyatékos vagy igen rövid az egyes országok szervezeteinek az adatszolgáltatása, más esetben csak egy vonatkozásra terjed ki, és általában s embeötlő ilyen módon az egyes ismertetések terjedelmi és a mélységi feldolgozás szer nti egyenetlensége. Örömmel kell megállapítani, hogy a szocialista országok túlnyomó része, így különösen a Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Románia a központi műszaki dokumentációs intézetek által beküldött és így megfelelő tájékoztatási értékű és hitelességű ismertetésekkel szerepel.

A kiadvány 2. kötete a könyv és a könyvtárügy történetére, a szerzőkre és lektorokra, a fordításügyre, a szerzői jogra, a kiadókra, könyvkereskedésekre, könyvkiállításokra, a dokumentációra és információra, a könyvtárügyre állít össze különféle országok szakirodalma alapján katalóguscédula méretű kivitelben bibliográfiai jegyzékeket, amelyeket gondos hely-

rajzi, szerzői, cég- és tárgyszó-mutatók tesznek sokoldalúan használhatóvá.

A 3. kötet az alaptudományok és a technika területén a világon megjelent egyszeri és időszaki bibliográfiákat kísérli meg összegyűjteni, és 10 fő szakcsoport szerint közreadni. A szakcsoportok, amelyeknek beosztását a 4—6. kötetek is követik, meglehetősen tágkörűek, és minden esetben nem is szükségképpen azonos kategóriájú szakterületekre terjeszkednek ki. Így pl. a méréstechnika együtt szerepel a technológiával és az alakításra kerülő anyagokkal, a gépészet a szabályozástechnikával, az energia az elektrotechnikával, ami kétségtelenül nehezebbé teszi a vonatkozó szakterületek áttekintését. Magyar vonatkozásban megemlíthető, hogy bibliográfiák helyett olykor más jellegű anyag is bedolgozásra került.

A kiadvány 4. kötete szakszótárak, szakenciklopédiák bibliográfiai adatait adja közre, továbbá a fordítási technikára, a fordítógépekre és a szótárak előállítási technikájára vonatkozóan megjelent szakirodalmat. A magyar anyag szempontjából örömmel állapítható meg, hogy szótárkiadásunk jelentékeny fejlődése a Terra kiadásában megjelent szótárakban majdnem hiánytalanul nyomon követhető.

A három kötetből álló 5. kötet szakmai címjegyzékeket, Who's Who jellegű kiadványokat, árulistákat tartalmaz. A hatalmas anyagban Magyarország sajnos csak egy 29 lapos hilversumi sokszorosított jegyzék közvetítésével szerepel.

A 6. kötet egy alapkötetben 121 országból származó mintegy 13 000 szakfolyóirat, egy kiegészítő kötetben pedig kb. 4000 szakfolyóirat bibliográfiai adatait közli a fentebb már említett 10 fő szakterület szerinti csoportosításban.

Mint az eddigiekből is nyilvánvaló lehet, a nagyszabású műszaki, gazdasági és alaptudományi jellegű bibliográfiai sorozat bőséges első és másodlagos szakirodalmi adatokat bocsát olvasói rendelkezésére, és azokat egy-két éven belül kiadott kiegészítő kötetekkel mindenkor új adatokkal egészíti ki.

A Karl-Otto Saur, Bärbel Saur, Grete Gringmuth irányításával működő szerkesztőbizottság a hatalmas anyagban folyamatosan javuló metodikával iparkodik megfelelő áttekintést biztosítani, és a közreadott adatokban sokoldalú indexek kidolgozásával a kutató részére eligazítást nyújtani. A dolog természetéből adódik, hogy egy ilyen nagyarányú vállalkozás soha sem lesz képes a számbajövő adatok teljességét szolgáltatni, és téves besorolások, különösen a nem nemzetközi nyelven publikált adatokból szinte elháríthatatlanul előfordulhatnak. Az új sorozat azonban — amint erre a bevezetőben már utaltunk — lényeges fejlődést mutat a 7—8 évvel ezelőtti kötetekhez képest. Ezért minden remény meglehet arra, hogy a kiadvány további kötetei a mennyiségi és minőségi fejlődésnek ezen az útján haladva, hasznos és egyre megbízhatóbb tükrei lehetnek a műszaki irodalmi dokumentáció és bibliográfia korunkra jellemző nagyarányú előhaladásának.

Polzovics Iván

Bourne, Charles P.: Methods of information handling. New York—London—Sidney, 1963, Wiley. XIV, 241 l.

A szerző — a Stanford Research Institute kutatója, az elektronikus számítógépek és a gépi adatfeldolgozás szakembere, az American Documentation Institute végrehajtóbizottsági tagja, az *American Documentation* rovatvezetője, a californiai könyvtárosfőiskola előadója — művét olyan kézikönyvnek szánta, amelyből a tájékoztatási rendszerek tervezésével foglalkozók megismerkedhetnek az adattároló és visszakereső rendszerek eszközeivel, gépeivel és módszertanával.

A problémát a lehető legszélesebb aspektusból közelíti meg, túllép a hagyományos könyvtár, sőt a dokumentációs központ keretein is. Rávilágít arra, hogy az adatok tárolása, rendezése és visszakeresése lényegében azonos problémát jelent a közigazgatásban, az iparban, az általános adminisztrációban, s az alkalmazott módszereknek a hagyományos könyvtár csak egy tipikus példája. A különböző területeken jelentkező, de alapvetően azonos természetű probléma felvetése után áttekinti az információ rendezésének eszközeit: a szövegből merített vezérszavakat, az uniformizált tárgyszót és az osztályozást, kitérve a bemutatás technikai-fizikai módszerére is. A következő fejezet a kódolással foglalkozik, röviden ismerteti az idevágó hangstatisztikai vizsgálatokat, a különféle csonkító-rövidítő eljárásokat, az előre kidolgozott kódokat, az egyszerű és a szuperponált számkódokat. A negyedik fejezet az információ gépi kezelésre alkalmas rögzítési módszereit tárgyalja: a lyukkártyát, lyukszalagot és mágneses szalagot, egyelőre elvi általánosságban.

Gyakorlatibb, az egyes eljárások technikai-módszertani alapjait is ismertető rész kezdődik az ötödik fejezettel, amely a kézi válogatású lyukkártya-rendszereket mutatja be, ismerteti a peremlyukasztásos kártyák kódolását, a lyukasztó és válogató berendezéseket, a fontosabb gyakorlati

alkalmazási lehetőségeket. Itt tárgyalja a kézi válogatású belső lyukasztású rendszereket (Peek-a-Boo, Termatrex, Omnidex stb.) is.

A hatodik fejezet a lyukkártya-gépsorok, a hetedik a számítógépes rendszerek elveinek és gyakorlati felhasználási lehetőségeinek az ismertetése. A nyolcadik most már részletesen és elemzően tárgyalja a papír- és mágneses szalagokkal kapcsolatos berendezéseket, míg a zárófejezet a mikrorögzítés anyagait, formáit, berendezéseit és gyakorlati alkalmazásait vázolja.

A könyvet gazdag kép- és táblázatanyag egészíti ki. A gyakorlati részekben mindenütt tájékoztató ár- és költségtáblázatokat találunk. A jegyzetek és a fejezetek végén található kiegészítő irodalom együttvéve gazdag bibliográfiát adnak, amelyet — ökonomikus módon — név- és testületi mutató foglal össze.

Mint az amerikai recenzensek megjegyezték, a könyvet leginkább a szerző 1958-ban megjelent hasonló tárgyú bibliográfiájának kiegészített, illusztrált szemleszerű kidolgozásának tekinthetjük. Az átfogott terület olyan nagy, hogy az összefoglalás csak a legáltalánosabb elvi alapokra terjedhet ki, a részletekben a hivatkozott irodalom igazít el. Legfőbb értéke éppen ez a széles áttekintés, ami a tárgyban teljesen járatlan olvasónak is lehetővé teszi az eligazodást.

SZILÁGYI TIBOR

Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur. Eine Einführung in Dokumentation und fachliches Informationswesen. Berlin-West, 1964, Schiele u. Schön. 80 l. (Technische Handbücherei 10/1.)

Helyes döntéshez megfelelő tájékozottság szükséges — evvel a megállapítással kezdi a szerző könyvét, amely kettős célt szolgál: egyrészt felhívja az üzemek és intézetek vezetőinek a figyelmét a szakirodalom és ennek kapcsán a dokumentáció és információ jelentőségére és hasznára, másrészt útmutatást ad egy üzem vagy intézet tájékoztató részlegének a megszervezésére és működtetésére. Helyesen világít rá arra, hogy egy intézmény tájékoztató csoportjának a feladata az üzem munkájához szükséges különféle szakirodalom (könyv, folyóirat, szabadalmak, szabványok, prospektusok, katalógusok, kutatási jelentések stb., valamint a dokumentációs központok szolgáltatásainak) összegyűjtése, az adott időszakban végzett munka szempontjából való kiválogatása, az érdekelt dolgozóhoz való eljuttatása, esetleg lefordítása és rendezett megőrzése, mindevvel a kutatók, ill. az üzemi szakemberek mentesítése az irodalomkutatástól és értékeléstől. Mindezen túl bebizonyítja, hogy a dokumentáció és információ az üzemi racionalizálás fontos eszköze.

Az üzemben vagy kutatóintézetben létesítendő vagy nem megfelelően működő dokumentációs részleg átszervezésére ELSNER könyve jó segítséget nyújt. Az aránylag szűkre szabott terjedelem ellenére is kellően részletezve ismerteti az üzemi (intézeti) dokumentáció jóformán valamennyi lényeges kérdését, nevezetesen: feladatait, szervezését, személyi feltételeit, elhelyezését, költségvetését, a dokumentumok feldolgozását, osztályozását (ennek kapcsán a különféle egyszerű lyukkártya-rendszereket), sokszorosítását (és a sokszorosító, valamint a másoló berendezéseket), végül a dokumentumok üzemen belüli terjesztését s hasznosítását és a tájékoztatómunka hatékonyságának növelési módjait. A könyvet 61 tételből álló szakbibliográfia egészíti ki.

A szerző tehát röviden a dokumentáció és információ valamennyi lényeges kérdésével foglalkozik. Újat persze nem mond, de elmondja mindazt, amit egy gyár tulajdonosának, intézet vezetőjének vagy dokumentátorának a dokumentációról tudnia kell. A könyv számos megállapítása a mi viszonyainkra is érvényes, és meggondolandó, hogy nem lenne-e célszerű hasonló terjedelmű és színvonalú könyvet a dokumentációról magyar nyelven kiadni.

NÉMETH BÉLA

Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai és a szakirodalmi tájékoztatás iránti igényei. Bp. 1964. 101 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 23.)

DÉRI Miklósné könyve értékes adatokkal járul hozzá a tudományos tájékoztatás egyik legégetőbb kérdésének, a szakirodalom iránti igények problémakörének tisztázásához. A szerző a Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó 25 munkatárs olvasási szokásait, tájékozódásának forrásait, az olvasott szakirodalom összetételét, az igények kielégítettségének fokát stb. elemzi.

Műve elején összefoglalja a vonatkozó külföldi szakirodalmat, részletesen áttekinti a vizsgálati módszereket, majd ismerteti a hazai és külföldi felmérések eredményeit is. Adatainak értékelésében a szükséges óvatossággal jár el, tudva, hogy a vizsgálati alanyok igen kis száma és működésük speciális területe nem teszi

lehetővé megállapításainak nagyobbfokú általánosítását. A vizsgálat kiszélesítése föltétlenül szükséges. A más területeken dolgozó vegyészek bevonása a további vizsgálatokba a jelenlegi képet közelítheti az egész szakterület tényleges helyzetéhez. Megfelelő nagyságrendű mintavétel az elemzés elmélyítésének is feltétele. Mindez felbecsülhetetlen adatokkal járulhat hozzá a szakirodalmi tájékoztatás korszerű és hatékony hazai rendszerének kiépítéséhez. DÉRINÉ könyve jelenlegi formájában is igen jelentős, szerzője számára pedig biztos kiindulópont a további kutatásokhoz.

HORVÁTH TIBOR

The bookman's glossary. Fourth edition, revised and enlarged by Mary C. TURNER. New York, 1961, R. R. Bowker Company. VIII, 212 l.

A *The bookman's Glossary* 1924-ben jelent meg először a *Publishers' Weekly* c. folyóirat hasábjain. Célja elsősorban az volt, hogy bevezesse az érdeklődőket a könyvtermés és terjesztés terminológiájába, ismertesse a könyvkereskedésekben, kiadói hivatalokban, könyvtárakban, könyvgyűjtők körében használt mindennapi szakkifejezéseket. A későbbiek során az összegyűjtött anyagot betűrendbe szedve, könyv formájában adták ki. Első két kiadása 1925- és 1931-ben jelent meg. 20 évvel később érte meg harmadik kiadását a Bowker Company munkatársainak a szerkesztésében. A jelenlegi, negyedik kiadás az elmúlt egy évtized új kifejezés-„termésével" gazdagítja a harmadikat, és a már kevésbé használtakat modern kifejezésekkel váltja fel.

A *Glossary* nagyon ésszerűen csak olyan kifejezéseket foglal magába és magyaráz, amelyekre a mindennapi munka során akár nyomdásznak, könyvtárosnak, akár kiadónak vagy könyvkereskedőnek szüksége lehet. Kizárólag egy szakterületen használt terminus technikus-ok nem szerepelnek az összeállításban. Több kiemelkedő jelentőségű nyomdász, kiadó, könyvkereskedő és könyvtáros működéséről ad rövid értékelő ismertetést a XV. századtól napjainkig. Nagyon érdekes és hasznos a rövidítések magyarázata, a könyvnyomtatásban használt papírfajták rövid ismertetése, a különféle könyvméretek és a történelem során használt naptártípusok leírása. A berni, a Buenos Aires-i, a firenzei egyezményről és az Unesco támogatásával 1952-ben létrejött „Universal Copyright Convention"-ről is ad párszoros összefoglalót a célkitűzések, a módosító egyezmények és a tagországok számának megjelölésével.

Rendkívül hasznos a *Glossary* könyvkereskedelmi terminológiai része, amelyben a leggyakrabban használt angol kifejezések dán, francia, német, olasz, orosz és spanyol megfelelőikkel szerepelnek. Az előző kiadással szemben csökkentették a szótár-részben szereplő idegen nyelvek számát a betűrendes összeállításba felvett kifejezések számának a javára. Az orosz szavak angol transzliterációs megfelelője mellett szerepel cirill betűs formájuk is.

A függelékben két lapot szenteltek a leggyakrabban előforduló korrektúra-jeleknek.

A *Glossary* kifejezéseiben és meghatározásaiban elsősorban amerikai, szélesebbkörű használata érdekében jó lenne, ha több brit angol szinonímát adna meg.

A kötet könnyen kezelhető és a mindennapi munkában nagyon jól használható.

SZENTMIHÁLY ANDREA

BIBLIOGRÁFIÁK

Budapest történetének bibliográfiája. (A Szabó Ervin Könyvtár nagy könyvészeti vállalkozása.)

Budapest 1964 végén két nagy alkotással lett gazdagabb: az újjáépített Erzsébet-híddal és a készülő nagy hétkötetes *Budapest bibliográfiája* — egyelőre második, harmadik és negyedik — negyvenötezer címet tartalmazó hatalmas köteteivel.[1] Ha európajáró túristák mostantól fogva be fogják iktatni útjuk állomásai közé a tündéri Híd megtekintését, a világ hozzánk látogató történészei és bibliográfusai is úgy fogják emlegetni a *Budapest-bibliográfiát*, mint a méreteiben nyugtalanítóan nagy (majdani teljességében hétkötetes) egyedülálló várostörténeti könyvészetet. Bármennyire különböző műfajú alkotás egymás mellé állítása is az, amire merészkedtünk, egy fontos vonásának

[1] *Budapest történetének bibliográfiája.* 2. köt 1686—1950. Városleírás, városépítés. — Budapest egészségügye. — Budapest fürdőváros. 3. köt. 1686—1950. Gazdaság. 4. köt. 1686—1950. Társadalom Szerk. ZOLTÁN József, BERZA László. Bp. 1963—1965, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 616, 640, 598 l.

hasonlósága kétségtelen. A hidat tervezők az új híd szerkezetének megválasztásakor irányadónak tartották, hogy a régi híd alapépítményeit, a pilléreket, a hídfőket meghagyják. Így jártak el a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfusai is. Sok évtizedes gyűjteményalapokra építettek — régebbiekre is, mint a SZABÓ Ervin által a századforduló után megszervezett *Budapest Gyűjtemény*re. Budapestnek voltak régi szerelmesei, akik a főváros tanácsára hagyták gyűjteményeiket. Ha majd kezünkben lesz a nagy mű első — a legrégibb időkig visszatekintő — kötete, nyilván olvasható lesz benne a gyűjtemény története, az állományé, s ez nem lesz kevésbé izgalmas, mint a megjelent kötetek fejezetekbe gyúrt várostörténete. *Budapest bibliográfiájának* pillérei az eddig megszokott említések szerint: a BALLAGI-gyűjtemény (ritkaságok és röpiratok), a könyvtár aprónyomtatvány-gyűjtésével együtt ez 100 000 tétel, ezt egészíti ki nagykönyvtáraink, elsősorban az OSzK címanyagából merített gyűjtés; kb. 1100 folyóirat és napilapból kiszűrt cikk; egy alig felbecsülhető újságszelvény-gyűjtemény olyan folyóiratok, hírlapok kivágataiból, amelyeket különben a bibliográfia nem dolgozott fel, s végül — de nem utolsó sorban — a könyvtár saját könyvei és folyóiratainak cikkei. A többi pillér anyagát adják a könyvtár korábban kiadott budapesti vonatkozású bibliográfiái (a szabóervini korszaké a budapesti gyűjtemény egyes részeiről, majd Aquincum; a fürdőügy; az 1686-i visszavívás; Budapest 1848/49-ben; Budapest a Tanácsköztársaság idején; Budapest munkásmozgalmának, Budapest szocialista fejlődésének könyvészetei), kiegészítve azzal az irodalommal, amelyet a gyűjtés 1950-ben megállapított időhatára megkövetelt.

Bibliográfusok tudják, hogy a munka neheze a gyűjtött anyag elrendezésekor kezdődik, a bibliográfia sikere az elrendezés célszerűségén alapszik. ZOLTÁN József, aki kezdettől fogva a megjelent első kötet befejező nyomdai munkálatáig irányította a munkaközösség munkáját fájdalmas, korai haláláig, a *Szabó Ervin Könyvtár Évkönyvének* több előző kötetében fejtette ki elképzeléseit a mű szerkezetéről. Tanulságos volna végigkövetni meggondolásait. „Zoltán József — írja az *Előszó* — a munka megkezdésekor még elsősorban időrendi elhatárolást tartott szükségesnek s az egész anyagot a fő periodizációs szakaszok szerint kívánta csoportosítani (egy kötetben az őskori, ókori és középkori anyagot 1686-ig, Budapest visszafoglalásáig; egy kötetben az 1868-tól 1873-ig Buda, Pest és Óbuda egyesítéséig tartó korszakot; végül egy kötetben Budapest történetének anyagát az egyesüléstől Nagy-Budapest kialakításáig, azaz 1950-ig). Ezt a periodizációt egészítette volna ki két további kötet, az egyik az egyes korszakokra vonatkozó összefoglaló munkákat tartalmazta volna, a második a budapesti vonatkozású életrajzi anyagot. Az utóbbit külön bibliográfiában kívánjuk közreadni. Ugyancsak az eredeti elképzelés szerint az annotációkban fel kellett volna tüntetnünk az illusztrációkat is, s így a bibliográfia egyúttal egy budapesti ikonográfia szerepét is betölthette volna."[2] El kellett térniök az eredeti tervektől.

A periodizációhoz való merev ragaszkodás (hiszen lényegében három választóvonalról: 1686, 1873, 1950 lehetett csak szó) az elrendezéskor zavarba hozta volna a szerkesztőket. Könyvmonstrumok keletkeztek volna, amelyek a kényelmes tanulmányozást lehetetlenné tették volna, márpedig ez a bibliográfia egy élő város továbbépítői számára készült munka akart lenni. Az egész mű anyagának az eredetileg számbavett periódusokra osztása — a szerkesztők felfogása szerint — azért sem lett volna megfelelő, mert 1873-nak mint választóvonalnak alkalmazása esetén számos munkát több helyen is fel kellett volna sorolniok. Az anyag jellegénél fogva csak 1686 kínálkozott választóvonalnak, az 1686 és 1950 közti fejlődést pedig az egyes szakterületeken történt változások, eredmények mutassák be. Így került sor a két nagy korszak anyagán belül a *tárgyak* szerinti tagolásra.

És így alakult ki a 7 kötetes mű szerkezete. Miután csak 1686-ot tekintették választóvonalnak, az ennél korábbi korszak, meg a Budapest egész történetét felölelő munkák egybefoglalója lesz az 1. kötet. Az 1686—1950 közötti korszak anyagát tehát a további 5 kötet a következő szakrendi felosztásban tartalmazza: II. *Városleírás, városépítés — Budapest egészségügye — Budapest fürdőváros ;* III. *Gazdaság ;* IV. *Társadalom ;* V. *Politika és közigazgatás ;* VI. *Kultúra.* A befejező VII. kötet tartalmazza a nagy mű mutatóit. Ezek a kötetcímek a mű egész szakrendszerének a fő fejezetei. Részletesebb tagolásuk az anyag természetéhez igazodik, és ezt meglátjuk a részletes tartalomjegyzékből. Az alfejezeteken belüli címanyag hol betűrendes, hol időrendi elrendezésben jelentkezik. A csoport elejére kerülnek az áttekintést, összefoglalást nyújtó munkák, (a bibliográfiák betűrendben, a szabályrendeletek időrendben), ezt

[2] A megjelent 2. kötethez mellékelt *Előszó, Folyóiratrövidítések jegyzéke. Rövidítések* c. különfüzetből V—VI. l.

követi az évszámhoz kapcsolódó anyag időrendben. Egy példa: *A város fejlődését visszavető tényezők. Elemi csapások* alfejezet elején az árvizekkel foglalkozó összefoglaló jellegű általános irodalom betűrendi csoportja után következnek a kisebb korszakokon belül bekövetkezett árvizekről szóló írások csoportjai időrendben. Az anyag bősége esetén (pl. az 1838-i árvíz) az egykorú és a nem egykorú feljegyzések a csoportban elkülönülnek. A csoportosítás ilyen finomításával több helyütt élnek a szerkesztők. ZOLTÁN József a részletes tematikát még 1961-ben publikálta.[3]

A bibliográfia szakrendszere az, amiről még szólnunk kell. Az öt főcsoport, amelyet a kötetek címe kifejez (a gyűjtött címanyag nagyobb része itt van), csakugyan alkalmas arra, hogy egy élő szervezet — és a város ilyen — lényeges változását, fejlődését megmutassa. Helyesen hangsúlyozzák a szerkesztők, hogy „a történelmi valóságnak, a társadalmi törvényszerűségeknek megfelelő szakrendszert készítettek el, s ezért is kapott nagyobb hangsúlyt a gazdasági és társadalmi fejlődés irodalma"[4] Összekapcsolni a szakrendet a kronológiával, ez azt is jelenti, hogy az autopsziát teljes szigorral érvényesítik a munka egész folyamán. Ha nem úgy járnak el, a bibliográfia kitűnő forrása lett volna a történelmi kuriózumok utáni vadászatnak, és nem alkalmas munkaeszköze a városfejlődés kutatójának.

Mit találhat és mit ne keressen a *Budapest bibliográfiá*ban a kutató? A szerkesztők munkájukra vonatkoztatva szűkebben értelmezve a helyismereti bibliográfiát: *helytörténeti*-nek tartják. „Helyi bibliográfia abban az értelemben, hogy — bizonyos határokon belül — mindazt tartalmazza, ami az 1950-ben létrehozott Nagy-Budapestre vonatkozik. És történeti abban az értelemben, hogy mindazt tartalmazza, ami ennek a helynek történetére, 1950 előtti múltjára vonatkozik. Ami ezen a kettős meghatározáson időben, térben és fogalmakban túlmutat, azt ne keresse az olvasó." Ne keressünk e finom kettős meghatározás mögött rejtett célokat: a bibliográfia szerkesztőjének is szüksége van mozgási szabadságra, különösen ha olyan nagy feladattal birkózik, mint a jelen esetben. A határ póznáit ki kellett tűzni — be nem vallott anyaggal szemben is. Nem vették fel a szerkesztők Budapest természeti vagy gazdaságföldrajzát, Budapest 1950 óta végbement fejlődésének történetét, és nem adják nevezetes budapesti személyek életrajzát. Ezt külön életrajzi bibliográfiában fogják kiadni.

És soroljuk fel, amit a kutató nem mindig, sőt így együtt ritkán kap ajándékba a szerkesztőktől? Feltáró munkát többféle formában. Nagyobb monográfiáknál vagy gyűjteményes köteteknél nem érték be egyszeri címleírással. Ilyenkor *analitikus leírás* készült a budapesti vonatkozású fejezetekről. *Annotációkat* — sűrítve jól tájékoztatókat — *minden jelentősebb olyan munkáról, amelynek címe túl keveset mond ahhoz, hogy az olvasó figyelmét kellőképpen magára vonja.* A könyv raktári helyszámát a Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtárában; ahol helyszám nincs, a könyv az OSzK-ban megtalálható, 1100 folyóirat és napilap válogatott cikkét, számtalan mű, — könyv, brosura vagy cikk — kiderített szerzőjének vagy szerkesztőjének a nevét, ha az név nélkül vagy álnéven jelent meg. Az autopszia elvét oly szigorúan kezelték, hogy helyenként csak fordításban megjelent munkákat közöltek, mert az eredetit nem sikerült megszerezniük.

Ezt a várost többen szeretjük és szeretik, mint gondolnók. És jól esik, hogy a főváros közönségének a könyvtára, a Szabó Ervin Könyvtár nagy bibliográfiájával erről tesz vallomást. Vigasztaló és fölemelő ajándék ez a húsz év előtti megpróbáltatásokra emlékező főváros népének.

A három pompás borítéklapot SÁRDY Károly tervezte. A nyomdai kiállítás a Franklin Nyomdát dicséri.

KŐHALMI BÉLA

Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1958. Bp. 1965, Gondolat. 581 l.

KOZOCSA Sándor és fiai összeállították 1958. évi irodalmi bibliográfiánkat, amelyet most elég elkésve jelentetett meg a kiadó. Üdvös volna, ha ez a nélkülözhetetlen adatgyűjtemény gyorsabb tempóban jelenne meg, hogy utólérje félévtizednyi lemaradását.

Mint már az előbbi KOZOCSA-kötetekről megállapítottam, ez a magyar irodalmi bibliográfia csonka, mert jóformán csak a mai Magyarország eredeti magyar könyvkiadását s e könyvek sajtóját ismerteti — ezt az észleletet itt is, ezúttal is meg kell ismételnem. Ez nem a magyar irodalom bibliográfiája, hanem csak a magyarországi magyar irodalom 1958-i könyvészete. Nyilvánvaló, hogy könyvtárainkban nem lehet hálóba keríteni immár húsz éve a világ magyar irodalmi könyvtermését és annak

[3] *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve.* IX. (XXI.) 1961. Bp. 1962. 185—206. l.

[4] Az id. *Előszó* VI. l.

kritikai visszhangját. Pedig mi sem volna egyszerűbb s mi sem kötelességszerűbb, mint a teljes magyar könyvtermés összegyűjtése és bibliográfiai feldolgozása. Miért ne gyűjthetné össze például Nemzeti Könyvtárunk egy-egy esztendő teljes magyar könyvtermését? Nem ilyesmi tartozik egy nemzeti könyvtár feladatai közé? Húsz éve tudjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár a két világháború között megfeledkezett arról, hogy rendszeresen összegyűjtse az egész magyar könyv- és folyóiratkiadás termékeit. Ma a szomszéd országokban megjelent magyar könyvek és újságok 1918—1945 közti példányai csak csonkán találhatók meg könyvtárainkban. Ezt a károsodást ma már alig lehet pótolni. Az ilyen bibliográfia, mint a KOZOCSA Sándoré, kultúránk alapvető adatgyűjtésébe világít bele, s a vaskos, szép kötet mögött szomorú űrt mutat be. S az űr annál inkább érezhető, mert bemutat a kötet néhány 1958-i erdélyi és szlovákiai magyar kiadványt is, mintegy éreztetve a kutató olvasóval, hogy ugyanígy tudná prezentálni az egész erdélyi, az egész szlovákiai, az egész jugoszláviai, az egész európai és amerikai s ázsiai magyar könyvterméstt.

Mindenesetre meg kell mondani, hogy a KOZOCSA-bibliográfiák évről évre gazdagodnak, és differenciálódó irányt mutatnak. Egész sor új kategóriát találunk itt az általános rész beosztásában, ezek az előbbi évekről szóló kötetekből hiányoznak, vagy ott csupán részben találhatók meg. Akad azonban az újításokkal kapcsolatban némi kétkedésünk is, így például nem meggyőző, hogy a magyar irodalom bibliográfiájába föltétlenül beletartoznak a nyelvészet általános kérdései, vagy a nyelvtörténet és a szótárirodalom, vagy a „színházi élet". Így bökkenünk rá irodalmunk bibliográfiájában a *Zsolnay Hédi előadóestjéről* szóló kis írásműre vagy egy fiatal filmszínésznő szolnoki szereplését beharangozó színes sorok adatára a *Szolnok Megyei Néplap*-ban. De ugyanúgy nem tartozik ide KNIEZSA István cikke MELICH Jánosról, egyik szlavistánké a másikról. Tévedés volt KELLÉR Andor könyvéből kibontani a PALÁSTHY Marcellről rajzolt portrét, mert PALÁSTHY nem volt író, s ha annak minősíti a gyűjtő, akkor valamennyi újságírónkat és szerkesztőnket, a PALÁSTHYnál nagyobbakat is be kell iktatni a bibliográfiába. A bibliográfusnak nagyon pontosan kell éreznie területe határait, a határsértés itt bonyodalmakat okoz, felfordulással fenyeget.

Nem értem, hogyan kerülhetett ezúttal nem-magyar író az érdemes gyűjteménybe? Kettő is van ilyen: COMENIUS és HVIEZDOSLAV. COMENIUS ugyan — mint a legújabb kutatások mutatják — magyar származású volt, de változatlanul cseh írástudónak számít nálunk is. S ha már nevét, igen helyesen, az ismert latin formában közöljük, tehát COMENIUSnak, nem írhatjuk hozzá dupla keresztnevét sem másként, csak latinul, holott itt „Jan Ámos" néven szerepel. Tévedés volt HVIEZDOSLAVot, pláne magyarosan írva, HVIEZDOSZLÁVként, besorozni a magyar írók társaságába. Amennyire örülünk neki, hogy ezúttal néhány szlovákiai magyar író is bekerült új könyveivel a gyűjtőkörbe, annyira zavarja örömünket, hogy a stószi FÁBRY Zoltán, a kiváló irodalompublicista és kritikus tévedésből egy versmondásról szóló cikk szerzőjeként is szerepel, s ez az adat még tovább zavarodik, amikor az ismert budapesti filmrendezőt, FÁBRI Zoltánt, is FÁBRYként kapjuk vissza, akár a *Hidak és árkok* c. kötet íróját. Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy az *Irodalmi élet* címen beiktatott alkategóriában külön adatcsoportot alkot a *Vidéki irodalmi élet*. Ha kétféle irodalmi élet van Magyarországon, vidéki és fővárosi, s hasznosnak tűnik fel ezt a bibliográfiában is érzékeltetni, akkor miért maradt el a „budapesti" vagy „fővárosi irodalmi élet" adatköre? Ugyanígy találkozunk e felfogás felemás érvényesítésével a színművészetben. Itt is a *Színházak* csoportban tüstént az első alcsoport neve: *Vidéki színházi élet*, logikus tehát, hogy van egy általános színházi élet, értsd fővárosi, s van vidéki! Nem kell ehhez művelődéspolitikai kommentár; mindnyájan csak egy magyar irodalmat ismerünk, ennek megfelelően nem lehet fővárosira és vidékire vágni ezt a fogalmat itt a bibliográfiában sem.

A KOZOCSA-bibliográfia e szeplőktől eltekintve jeles adatgyűjtést és jól osztályozott író-csoportosítást képvisel. A gyűjteményt böngészve nem tudjuk ellenőrizni, jelent-e meg ennél több műve a magyar íróknak, s írtak-e ennél többet ismertetésként és bírálatként ezekről a könyvekről? A tűnődés az adatok felett azonban izgalmas és érdekfeszítő észleletekhez vezet. Ezekből a hiteles adatokból tudjuk meg, hogy 1958-ban irodalmi életünkben a legnagyobb publicitás változatlanul azoké az íróké volt, akik húsz esztendeje igazságosan és küldetésszerűen az első helyeken állnak az érdeklődő, olvasó és kommentárokat szerető országban. Vannak köztük eltérések, egyiknek jóval kevesebb könyve jelent meg, mint a másiknak, egyiknek nagyobb mennyiségű méltatást-kritikát juttatott irodalmi életünk, mint a másiknak, de ami elveszett a réven, bejött a vámon: a kevesebb kiadású több méltatás-

ban részesült, kiegyenlítődtek. Legelőbb írónk változatlanul PETŐFI Sándor, róla 1958-ban hat monográfia és 126 cikk jelent meg, holott könyve csak kettő látott napvilágot. Alakja, sorsa, igéje ma is közvéleményformáló, fényvevő és fényadó. ARANY Jánosról is pontosan hat tanulmánykötetet adtak ki, köztük egy régit újból (RIEDL Frigyesét), de megjelent négy ARANY-kötet és 42 cikk. A közhiedelemmel ellentétben tartja pozícióját, élő-ható erejét ADY Endre is; ADYról is hat kisebb monográfia jelent meg, s 92 cikk, ha nem számítjuk közéjük azokat az ADY-arcképeket, amelyek JUHÁSZ Gyula, KOSZTOLÁNYI Dezső, BÓKA László gyűjteményes tanulmánykötetteiben láttak napvilágot. ADY-kötet négy jelent meg, s érdekes felsorolni, hogy válogatott cikkeinek gyűjteményéről hét ismertetést írtak, novellaskötetéről négyet, az ADY-levelek kötetéről kettőt s ADY összes verseinek új kiadásáról egyet sem. JÓZSEF Attiládnál 1958 az új érvényesülés indító állomása: megjelent válogatott verseinek kötete, összes műveinek kritikai kiadásában a III. kötet, írtak róla az évben egy könyvet s 80 kisebb cikket-ismertetést. Megjelent JUHÁSZ Gyula válogatott verseinek gyűjteménye s az *Örökség* című két kötetnyi válogatás prózájából, az utóbbi kiadványról tizennégy ismertetést írtak a kritikusok. Megjelent JUHÁSZ Gyuláról még két könyv s 74 cikk. A prózában MIKSZÁTH Kálmán vezetett: 19 MIKSZÁTH-kötet jelent meg, készítettek egy MIKSZÁTH-filmet, kiadták levelezését s monográfiát szegedi éveiről, a 19 könyvről tizenhárom ismertetést jelentettek meg, a *Szent Péter esernyője* című MIKSZÁTH-filmről 17 kritikát írtak, s mindezeket a cikkeket nem számítva még huszonkét írás jelent meg a „nagy palócról". MIKSZÁTH mellett JÓKAI Mór és MÓRICZ Zsigmond egyformán 12-12 könyvükkel képviselik népszerűségüket. De MÓRICZ publicitása összehasonlíthatatlanul nagyobb volt JÓKAIénál: készítettek ugyanis két MÓRICZ-filmet, megjelent egy MÓRICZról szóló kritika-gyűjtemény — VARGHA Kálmán munkája —, s hatvanöt cikk az íróról és művészetéről, míg JÓKAIról összesen csak 15 cikket és ismertetést közöltek a lapok. Ezekből az adatokból persze nem világlik ki, mekkora példányszámban jelentették meg a könyveket. De jó jelnek kell venni, hogy könyvkiadás és írói érvényesítés terén a vidék tud versenyezni a fővárossal: ezt MÓRA Ferenc Szegeden jelentkező kultusza mutatja igen bíztatóan: monográfia jelent meg a szegedi íróról 1958-ban, továbbá számbajövő ismertetések, kritikák, még versek is, s kiadott műveinek példányszáma komoly versenyszáma legnagyobb prózaíróinknak.

A kritika alakulása, a kritikai figyelem ébresztése vagy elmaradása ugyancsak érdekes adat-képekkel dokumentálódik ebben a bibliográfiában. Számos olyan élő írónk van, akinek 1958-ban egy, sőt két műve is megjelent, s a bírálat tudomást sem vett róla. PASSUTH László két regénye közül csak a *Négy szél Erdélyben* kapott ismertetést a sajtóban: egyetlen egyet. MÓRICZ Virág *Küszöbéről* is csak egy kritika jelent meg, *Pókháló* című regényéről pedig kettő. De RÁKOS Sándor versköteteről, KOSÁRYNÉ RÉZ Lola regényéről, BALÁZS János SYLVESTER-monográfiájáról, SZÁSZ Imre könyvéről még egy sem.

SZALATNAI REZSŐ

Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században. Bp. 1964. 336 l. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 22.)

A polgári történetírás kialakulását megelőző korszakban a katolikus és a protestáns hitvitázó irodalom is foglalkozott az eretnekmozgalmakkal, az előbbi azért, hogy „ellenséges" tételeiket cáfolja, az utóbbi, hogy szellemi elődöket keressen. A XIX. század második felétől kialakuló polgári történettudomány, különösen annak művelődéstörténeti és szellemtörténeti irányzata már jelentős mennyiségű anyagot tárt fel az eretnekségek történetére vonatkozólag. Az eretnekségeket már nemcsak mint vallásos, hanem mint politikai és kulturális mozgalmakat is szemléli. A szociológiai érdeklődésű polgári történetírás (főképpen Max WEBER és TROELTSCH nyomán) és különösen a marxista történetírás az eretnekmozgalmak társadalmi vonatkozásait vizsgálta és vizsgálja ma is. A marxista történettudományt a középkori Európa vallási fejlődéséből az eretnekségek története érdekli a legjobban antifeudális jellegük miatt, de a modern polgári történettudományban is igen nagy az eretnekségekkel foglalkozó irodalom.

A középkori eretnekségekkel foglalkozó már-már áttekinthetetlenné duzzadt irodalomban való tájékozódást könnyíti meg KULCSÁR Zsuzsanna igen hasznos és jól beosztott bibliográfiája, amelyet BEZENYI Béláné rendezett sajtó alá.

A bibliográfia első, általános része az eretnekségekkel foglalkozó összefoglaló jellegű irodalmat ismerteti, külön csoportosítva ezen belül az eretnekség és a pápaság, az eretnekségek és a szerzetesrendek viszonyát, az eretnekségek filozófiai vonatkozásait, az eretnekek irodalmi tevékeny-

ségét, valamint az egyes országok eretnekmozgalmait összefoglalóan tárgyaló műveket. A bibliográfia további részei az egyes főbb eretnekségekkel foglalkozó munkákat sorolják fel. Külön fejezetet kapott pl. a bogomilizmus, a katár, a valdens, a joachimita, a flagelláns, a wiklifita mozgalom, ugyancsak külön fejezet sorolja fel a ferences rend és az eretnekség viszonyának és az inkvizíció történetének az irodalmát.

A bibliográfia csak a XI. századtól a XIV. század végéig terjedő korszak eretnekmozgalmaira vonatkozó irodalmat sorolja fel, kivéve az inkvizíció irodalmát. Az inkvizícióval foglalkozó művek többsége ugyanis, ha elsősorban XIV. század *utáni* korszakokról szólnak is, az intézmény egész történetét áttekintik. A mű csak a XIV. századnál *később* keletkezett irodalmat dolgozza fel, az egykorú ismertetéseket tehát nem, s a gyűjtést az 1960. évvel zárja le. Kihagyta a misztikusokkal foglalkozó irodalmat, bár a misztikusok között számos eretnek akadt, szerepelnek viszont a begárdok és beginák, mert kapcsolataik az eretnekségekkel szervesebbek voltak. Az inkvizícióról szóló részben nem szerepelnek a GALILEIről és Giordano BRUNÓról szóló művek, mert ezek csak mellékesen foglalkoznak az inkvizícióval.

Úgy gondoljuk, hogy ez a bibliográfia hasznos segítőtársa lesz mindazoknak, akik a középkor történetével, elsősorban középkori vallástörténettel s a középkori antifeudális mozgalmak történetével foglalkoznak. Egyetlen kifogásunk lehet csupán: helyesebb lett volna a munka címében is kifejezésre juttatni, hogy az az eretnekmozgalmakkal foglalkozó *bibliográfia*. Ez természetesen a mű értékét nem csökkenti, s őszintén örülhetünk annak, hogy a szerző a munka folytatását igéri. Ki óhajtja ugyanis terjeszteni gyűjtését a *XI. század előtti* és a *XIV. század utáni* korszakokra, s teljesebbé kívánja tenni a XI—XIV. századra vonatkozó gyűjtését is. E bejelentett új bibliográfiát érdeklődéssel várjuk.

BOROSY ANDRÁS

Két újabb szlovákiai ősnyomtatvány-katalógus. A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és ősnyomtatványtárának vezetője, dr. Imrich KOTVAN közel tucatnyi önálló kiadványban publikálta már eddig a szlovákiai gyűjteményekben őrzött ősnyomtatványokat. (Ezek ismertetése e folyóirat korábbi évfolyamaiban mind megtalálhatók: *Magy. Könyvszle.* 1958. 204—205., 1960. 91—92., 1961. 120—121. és 1964. 105. l.). A legutóbbi időben további két kötettel gyarapodott ezek sora: *Incunabula civitatis Nitriensis.* — *Inkunabuly v Nitre* (Nitra, 1963. 96 l.) és *Incunabula archivorum, museorum, nonnullarumque bibliothecarum historicarum Slovaciae.* — *Inkunábuly archívov, múzeí a niektorých knižníc na Slovensku* (Martin, 1964. 192 l., 8 tab.).

Az első publikáció 78 ősnyomtatványt tartalmaz a nyitrai püspöki könyvtárból, amelyet jelenleg a helyi múzeum igazgat, míg a másik 2 levéltár, 5 múzeum, 10 nyilvános könyvtár, 2 kastélykönyvtár, 14 egyházi és 2 magánkönyvtár összesen 230 XV. századi kiadványát 248 példányban ismerteti. A szerző lényegében ugyanolyan módszerekkel és formában tette közzé kutatásának eredményeit, mint korábbi publikációiban, így ennek az ismertetésére nem szükséges újra kitérni.

Az ősnyomtatványok közül külön figyelmet érdemelnek a magyar vonatkozású kötetek. A besztercebányai városi levéltárban az esztergomi breviárium két első kiadása (*RMK* III. 1. és 9.), az utóbbinak további két példánya pedig Iglón a Matica Slovenska helyi kirendeltségén található, ahová a szepeshelyi volt püspöki szemináriumi könyvtárából kerültek. Az esztergomi misekönyv 1498. évi kiadásából (*RMK* III. 46.) mind a besztercebányai városi levéltárban, mind a nyitrai könyvtárban van egy-egy példány, míg az 1484. évi kiadásból a bakabányai plébánián őriznek egy kötetet. A magyarországi használatra készített *Missale Dominorum Ultramontanorum* (*RMK* III. 2.) egy-egy példányáról értesülünk a nyitrai könyvtárból, valamint ugyancsak a volt szepeshelyi szemináriumból. A rozsnyói püspökség nagy ritkaságú ősnyomtatványt mondhat magáénak: a pálosok misekönyvét (*RMK* III. 33.), amelyből eddig csupán a budapesti és a cambridge-i példány volt ismeretes. A hazai szerzők munkái közül LASKAI Osvát híres prédikációgyűjteményének egyik kiadása (*RMK* III. 37.) a szepeshelyi szemináriumi könyvtárból ma Iglón, egy másik (*RMK* III. 47.) pedig mind Nyitrán, mind Betléren megtalálható. TEMESVÁRI Pelbárt hasonló jellegű művét (*RMK* III. 42.) ugyancsak a nyitrai gyűjtemény őrzi. Érdekes magyar vonatkozású ősnyomtatvány (NIAVIS Paulus: *Epistolae breves.* HAIN 11729. — Vö. APPONYI: *Hungarica.* 53.) található dr. Anton August BANÍK turócszentmártoni magánkönyvtárában.

Nehezebb feladat lenne, — mert az ismertetés kereteit szétfeszítené — ha az ősnyomtatványok provenienciájának magyar vonatkozásaira is kitérnénk, amelye-

ket KOTVAN e két katalógusában közölt. A közös történelem alapján ez természetes is. Ezért csupán egy, a volt tulajdonos magyar kapcsolatai mellett valóban nemzetközi jelentőségű kötet kiemelésére kell szorítkozni, ez pedig a Matica Slovenska trencséni kirendeltségén őrzött mű (VALTURIUS, Robertus: *De re militari.* — *HC* 15847), amelyet egykor — a kéziratos bejegyzések és a nyomtatott exlibris szerint — a híres bécsi humanista, Johannes CUSPINIANUS mondhatott magáénak. Az értékes és nagyon szépen illusztrált ősnyomtatványt CUSPINIANUS 1501-ben vette Johann HUSTEL bécsi könyvkereskedőtől két rénes forintért.

KOTVAN ismert szorgalma és következetessége biztosíték arra, hogy hamarosan napvilágot fog látni a még hátralevő két publikációja is a jászói volt premontrei könyvtár 115 és a három kassai gyűjtemény 107 ősnyomtatványáról. Ezzel teljessé válik majd az áttekintés valamennyi szlovákiai gyűjteményben őrzött XV. századi nyomtatvány felett, amit nagy érdeklődéssel várunk és remélünk.

BORSA GEDEON

Allony, N. — Kupfer, E. (F.): The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies in the Institute. II. Jerusalem, 1964. XII, 202 l., 30 t.

Folyóiratunkban (1958. 203. l.) ismertettük a Héber Kéziratkutató Intézet fotokópiáinak I. kötetét. Hét év után megjelent a II. kötet. Ezúttal Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország és Svájc héber kéziratairól kapunk beszámolót. Nagy haszonnal forgathatjuk ezt a kötetet, mert Svájc héber kéziratairól és a többi ország magángyűjteményeiről eddig nem készült katalógus. Spanyolországban kiűzetés előtti régi zsidó dokumentumokkal ismerkedhetünk meg (El Escorial, Valladolid, Huesca), némelyike kötéstáblából került elő.

A kötetben 1691 héber és 135 nemhéber kézirat rövid leírását találjuk. Ezen a helyen magyar szempontból szeretnénk néhány megjegyzést fűzni a katalógushoz.

20. l. 44. szám. Kopenhága, Simonseniana. A leírásban nem szerepel a kézirat scriptora és illusztrátora. Ez Samuel DREZNITZ. A kéziratot részletesen ismertettem: *Acta orient.* XIII. 1961. 135—145. l. — 30. l. 191. szám. Ugyanott. A kis illusztrált kötet írója és rajzolója a pozsonyi Áron Wolf HERRLINGEN. Róla: *Magy. Könyvszle.* 1965. 30. l. — 42. l. 356. szám. Amsterdam, Rosenthaliana. Megvan itt IZSÁK B. MÓSE bécsi rabbi *Or Záruá* című responzumgyűjteményének korai kézirata, amely a XIII. századból magyarországi vonatkozásokat tartalmaz (WELLESZ J.: *Isaac b. Mose Or Sarua.* Pressburg, 1905. 41—43. l.). — 49. l. 457. szám. Ugyanott. A kéziratot Mose SZÓFÉR pozsonyi rabbi részére másolták. — 60. l. 642. szám. Ugyanott. *Haggáda,* ez is Áron Wolf HERRLINGEN munkája. — 77. l. 865. szám. Amsterdam, M. H. GANS magánkönyvtára. Alkalmi imádságoskönyv, amelyet a köpcsényi Chájjim b. Áser ANSEL írt és rajzolt. Ennek a scriptornak a munkásságát összeállítottam *(Studies in Bibliography and Booklore.* VI. 1964. 133—141. l.). Azóta még egy *Haggádája* került elő Izraelben 1770-ből *(Hadoar.* XLIII. 1964. 332., 334. l.). — 123. l. 1486. szám. Zürich, Zentralbibliothek. Abraham FARISSOL polemikus művének, a *Mágén Abraham*-nak első része. Az Orsz. Rabbiképző Intézetben megvan a teljes kézirata (S. LÖWINGER, *REJ.* CV. 1940. 23—52.). — 128. l. 1555. szám. Basel, Egyetemi Könyvtár. Izsák AKRIS *Kol Mevasser* című művének egyik kézirata, amely a kazár levélváltást tartalmazza.

Különös, hogy az egész anyagban alig akad néhány geniza-lap.

A kötetben kitűnő indexek igazítanak el.

SCHEIBER SÁNDOR

150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. Bibliographie und Materialien zu einer Ausstellung der deutschen Staatsbibliothek. Berlin, 1964, Deutsche Staatsbibliothek. 112 l.

A Deutsche Staatsbibliothek kiadásában, Heinz WEGEHAUPT és Renate RIEPERT gondozásában megjelent kis könyvecske, kedves illusztrációkkal tarkítva, célja és hivatása szerint magyarázó katalógus, annak az emlékkiállításnak az anyagát rögzítette és sorolja fel, amelyet a Deutsche Staatsbibliothek Gyermek- és Ifjúsági irodalom Osztálya *Grimm testvérek meséi — Nemzeti kultúránk élő öröksége* nem kevéssé büszke címmel rendezett. A kiállítás helyét és idejét azonban nem találjuk a katalógusban feltüntetve, és így azután csupán találgatásra vagyunk utalva. Feltételezhető, hogy a kiállítás ideje egybeesett GRIMM Jakab halálának századik évfordulójával (1863. szeptember 20), valamint a *Kinder- und Hausmärchen* első kötetének (1812) megjelenése óta (ha nem is egész pontosan) eltelt 150 évvel. A katalógus a kiállítás felépítését követve a GRIMM-testvérek gyűjtőtevékenységét

illusztrálja, a mesék feldolgozásait, valamint ezek világirodalmi visszhangját. Hatását a művészetek: a képzőművészet, a zene, a színház és film területén példákkal illusztrálja. A kiállítás súlypontját a mesék illusztrációi alkotják, melyeket időrendben keletkezésük szerint közölnek. A kiállítás anyaga azonban nemcsak a Deutsche Staatsbibliothek állományából származott, hanem 24 kölcsönadó múzeum és tudományos intézet, kiadóvállalat, továbbá egyetemi tanárok, művészek, könyvgyűjtők magánanyagából, akik a kiállítás részére és idejére ritkaságaikat rendelkezésre bocsátották. A katalógus a GRIMM-mesekiadások bibliográfiájának hiányát igyekszik ez emlékkiállítás anyagának rögzítésével pótolni. Három főcsoportban tárja olvasója elé mindazokat a lényeges mozzanatokat, melyek a GRIMM-testvérek életével, munkásságával, gyűjtőtevékenységével, a mesék irodalmi vonatkozásaival, pedagógiai hatásaival kapcsolatban állottak. A bibliográfiai adatokat gazdag, sokszor túl nagy terjedelmű anotációval tarkítva, mintegy magyarázó kalauzként tárja fel. A patetikusnak hangzó magyarázatok, amelyek nem mindig szorosan a tárgyra vonatkoznak, sokszor zavarólag hatnak az olvasóra. Ugyancsak nem volt szerencsés megoldás a két kiváló germanista életének és műveinek adatait tartalmazó táblázatot a katalógus 12. és 13. lapja közé beleapplikálni, egy a katalógus normális lapnagyságánál nagyobb íven. A második főcsoport első pontja *Grimm mesék az egész világon* szegényes összeállításával nem illusztrálja eléggé a bevezetőben említett 40 ország nyelvén kiadott műveket. Csak egy példát említve, még a népi demokratikus országok fordításai sem szerepelnek teljes számban, így nem találunk lengyel nyelvű fordítást sem. A nyugati országok közül is szerényen szerepelnek a fordítások. Ugyancsak hiányolható, hogy az illusztrátorok, egyébként bőven felsorolt nevei között a németeken kívül külföldi illusztrálók nevei nem szerepelnek, pl. Walt DISNEYé, akit ugyan egy francia nyelvű mesefordításnál (105. sz.) idéznek, holott közismert *Hófehérke* illusztrációja és az abból készült világhírű mesefilmje. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kis katalógus feladata nem terjedhetett a korlátozott és a kiállítás nyújtotta kereteken túl. Ezt a feladatát a már említett egy-két hiányosságtól eltekintve, derekasan teljesítette. A német szakemberektől megszokott rendszerező felépítéssel tárja fel mindazt a valóban gazdag anyagot, amelyet a GRIMM-testvérek mesegyűjtésének 150 éve jelent a világ olvasói számára. A kis könyvet a legismertebb és közkedveltebb mesék illusztrációi teszik változatossá. Az irodalom, amelyből annotációit merítette, valamint a kiadók, fordítók és illusztrátorok jegyzéke a könyvecske végén megtalálható. A katalógus mint szakbibliográfia is tanulságos és értékes segédeszköz, kiadását minden szempontból üdvözölni lehet.

GYÖRGY JÓZSEF

Felsőoktatási Szemle repertóriuma. Tíz éves betűrendes és szakmutató 1952—1961. Összeáll. MÓRA László és VÉGH Ferenc. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 187 l. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára.)

A KMK a tudományos és szakkönyvtárak 1964. évben tartott módszertani tanácskozásáról összeállított 8. sz. kiadványa függelékeként összefoglaló bibliográfiát közöl az utóbbi 6 év hálózati kiadványairól. Jólesőn lehet ezen az összegyűjtött anyagon lemérni a hálózati központok, így az egyetemi könyvtárak tudatosodásának növekedését feladataikat illetően. Elmondhatjuk, hogy a feladatok és gondozóik jórészt egymásra találtak már. Észrevehető minőségi fejlődést mutat a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára is, amely tudatosan törekszik természetes, de kiadványaiban eddig még nem ilyen világosan megmutatkozott célja: a műszaki felsőoktatás élő problémáinak a maga sajátos eszközeivel, főleg kiadványokkal való hatékony szolgálata felé. Nem is két év alatt már a harmadik újszerű bibliográfiai kiadányt juttatja elsősorban a műszaki felsőoktatás dolgozóinak asztalára, mint remélhetőleg sokat forgatandó munkaeszközt: az utóbbi évek műszaki doktori értekezéseinek annotált jegyzéke és a *Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató* vaskos kötetei után most egy kisebb, de értékes összeállítást, a *Felsőoktatási Szemle Repertóriumát*.

A repertórium ténylegesen meglevő szükségletet elégít ki. Hiszen művelődéspolitikánkat megszabó *Irányelveink* nyomán az utóbbi években létrejöttek az átfogó gyakorlati irányú reformok: a reformmal kapcsolatos viták a *Felsőoktatási Szemle* legutóbbi éveinek gyújtópontjában voltak. Jórészt új oktató gárda alakította ki a szocialista felsőoktatás legégetőbb módszertani kérdéseit. A továbbérlelésnek, az előzményekből való továbbfejlesztésnek igénye az, hogy a használók egybegyűjtve kapják az egész témagyűjteményt.

Mindez mellékesen a lap tízéves önelemzésének is jó eszköze lehet, rámutat a fehér foltokra, a mellékesebben kezelt területekre.

A hasonló bibliográfia mércéje a szolgáltatás módszere. A betűrendes rész Végh Ferenc munkája, kb. 1500 adatot közöl. Fontosabb a másik, a szakrendi felépítés. Ezt Móra László készítette, felhasználható minták alapulvételével. Öt nagy főcsoportban (általános felsőoktatási kérdések, nevelés és oktatás, szervezeti kérdések, külföldi felsőoktatás, szemleanyag) 17 csoport van, mindegyik a jellege szerinti további bontásban. Az elrendezés logikus és tudományos alapvetésű. A cikkek időrendben következnek a szakcsoportokon belül, néhány indokolt eltéréssel. A tartalmi feltárást újszerű kombináció: a szakmai táblázathoz simuló különleges tárgymutató segíti elő még jobban. A kettő együtt feltehetően teljes tájékoztatást nyújthat minden problémára nézve. Értékét a használat bizonyára kedvezően fogja megállapítani. (A felsőoktatási reform és a szakegyetemek talán csak tévedésből maradtak ki a mutatóból). Természetesen minden cikk kétszer szerepel, külön a betűrendi és külön a szakrendi részben. További finomítás a bizonytalan című, de fontos publikációk után illesztett rövid tartalmi ismertetés.

A bibliográfia átlapozgatása is már csak úgy kínálja a módszertani és neveléstörténeti témák, feldolgozások egész sorát. Reméljük, hogy ez a kis mű is eléri minden bibliográfia legszebb célját: sokan fogják forgatni, és sok további tanulmány fog születni segítségével.

Hodinka László

Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben. 2. verb. erw. Aufl. Berlin, 1964, Elwert und Meurer. 146 l.

Már második kiadásban jelenik meg, s a tervek szerint ezután 2—3 évenként javított, bővített formában rendszeresen kiadásra kerül egy érdekes könyvkereskedői jegyzék a világirodalom és a tudomány jeleseinek a teljes kiadásairól, vagyis az „összes", „összegyűjtött" művekről. Bár célja nem tudományos, nem egy új Brunet kíván lenni, hanem a nyugat-német könyvpiacon szereplő teljes kiadások felsorolásával a kereskedelmi érdekeket szolgálja, érdemes vele röviden foglalkoznunk, mert egy sajátos keresztmetszetben mutatja be a nyugat-európai, elsősorban a német könyvkiadást.

Kereskedelmi célja magyarázza, hogy a kb. 760 tétel között csak elvétve találunk régebbi, az 1950-es évek előtt megjelent kiadást. Ugyancsak ez az oka annak, hogy túlnyomórészt német (illetve német és más nyelvű) kiadások szerepelnek a jegyzékben. Csak néhány francia és angol nyelvű tétel található — talán inkább a teljesség kedvéért, mert pl. Byron, Hugo, Keats, Milton, Montaigne, Rousseau, Shelley, Swift összes művei nem jelentek meg németül az utolsó 15—20 évben.

Természetes, hogy a felsorolt 440 szerzőnek mintegy a kétharmada német. Az angol és francia irodalmat és tudományt kb. 10—10%-os arányban találjuk képviselve. Mellettük még az ókori auktorok szerepelnek nagyobb számmal (közel 30 szerző, de pl. Vergilius csak angliai kiadással). Feltűnő, hogy a középkori és a humanista irodalom elég jelentős helyet foglal el a német könyvpiacon. Itt elsősorban a régi „Opera omniá"-k reprint kiadásai tűnnek fel. (Pl. Albertus Magnus, Martin Bucer, Nicolaus de Cusa, Erasmus, Navarrai Margit, Ludovicus Vives stb.)

A kötetben szereplő írói névsor elég tarka, mert pl. Conan Doyle összes műveit felvehették, de Flaubert vagy Verlaine nevét hiába keressük. A legtöbb kiadással természetesen Goethe és Schiller szerepel, utánuk Shakespeare következik.

Nehézséget jelentett a névtelen összeállítónak — az előszó szerint — a „Denker" pontosabb meghatározása. Így aztán — a nagy német filozófusok mellett szerepel a jegyzékben Bacon és Emil Brunner teológia-professzor, Paracelsus és Freud, Aquinói Tamás és Kierkegaard, Luther és Buddha. A marxizmus iránti érdeklődést tükrözi, hogy Marx két (egyik NDK-beli), Lenin három kiadással (ebből kettő NDK-beli) szerepel az összeállításban, de megtaláljuk Liebknecht, Mehring és Mao Ce-tung összes műveit is (utóbbit amerikai angol nyelvű kiadásban). Az egyetlen magyar vonatkozású tétel is ezt a megállapításunkat igazolja: a magyar „írókat és gondolkodókat" egyedül Lukács György 1962-ben megindult, 12 kötetre tervezett neuwiedi kiadása képviseli.

Dörnyei Sándor

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat nyomdába érkezett: 1965. VII. 9. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 8,4 (A/5) ív

65.61052 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Hervay Ferenc: L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle. — Az erdélyi cirillbetűs könyvnyomtatás a XVI. században 201
Kőhalmi Béla: A „Magyar Könyvészet" felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklusa 217

KÖZLEMÉNYEK

Csapodi Csaba: A Vatikáni Könyvtár Quintilianus korvinája 219
Vita Zsigmond: Bethlen Gábor könyvtára 221
Sasu, Dorothea: 1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei 227
Komoróczy György: Egy debreceni könyvkereskedő cég iratai a Debreceni Állami Levéltárban 230
Palatkás Béla: Semmelweis Ignác mint könyvtáros 234
Móra László: A Műegyetemi Könyvtár a Tanácsköztársaság idején 235
Galambos Ferenc: A magyar exlibris legutóbbi húsz éve 241

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Měšťan, Antonín: A Gálszécsi-töredék felfedezése 255
Bredár Gyula: Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke 256
Kelecsényi Ákos: Méliusz négy „elveszett" munkája 263
Kathona Géza: Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása 267

FIGYELŐ

Berkovits Ilona: A zágrábi miniatúrakiállítás 268
Kenéz Ernő: Könyvbeszerzési politika Nyugat-Németország és az USA tudományos könyvtáraiban 271
Horváth Tibor: Egy bibliográfiai műfaj margójára 275
Da: Képes lapmellékletek terjesztése ma és százhúsz éve 276
HÍREK: Az akadémiai bizottságok újjáalakulása — Tízéves a lipcsei egyetem zsurnalisztikai kara — KBK Értesítő — Az Egri csillagok külföldi kiadásairól *(Gábor Dénes)* — Az „Emberi színjáték" Balzac sajátkezű jegyzeteivel — Japánban megjelent „a világ legkisebb könyve" — Idegen nyelvű rövidítések szótára 277

SZEMLE

A magyar irodalom története (Ism. *Mezey László)* 279
Gutenberg Jahrbuch 1964 (Ism. *Vértesy Miklós)* 280
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc (Ism. *Kőhegyi Mihály)* 281
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (Ism. *Csapodi Csaba)* 282
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento (Ism. *Berkovits Ilona)* 283
Burckhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern (Ism. *Cs. Cs.)* 284
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie (Ism. *Polzovics Iván)* 285
Bourne, Charles P.: Methods of information handling (Ism. *Szilágyi Tibor)* 286
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur (Ism. *Németh Béla)* 287
Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai (Ism. *Horváth Tibor)* 287
The bookman's glossary (Ism. *Szentmihály Andrea)* 288

BIBLIOGRÁFIÁK

Budapest történetének bibliográfiája (Ism. *Kőhalmi Béla)* 288
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája (Ism. *Szalatnai Rezső)* 290
Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században (Ism. *Borosy András)* 292
Két újabb szlovákiai ősnyomtatványkatalógus (Ism. *Borsa Gedeon)* 293
Allony, N.—Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies (Ism. *Scheiber Sándor)* 294
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (Ism. *György József)* 294
Felsőoktatási Szemle repertóriuma (Ism. *Hodinka László)* 295
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben (Ism. *Dörnyei Sándor)* 296

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

F. Hervay : L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle (Texte entier en français) 201
B. Köhalmi : La «Bibliographie Hongroise» (Magyar Könyvészet) contenant la production typographique de la Hongrie pendant les 16 années suivant la Libération 217

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Cs. Csapodi: Le manuscrit corvinien de Quintilien dans la Bibliotheca Vaticana 219
Zs. Vita: La bibliothèque de Gábor Bethlen, prince de Transylvanie 221
D. Sasu: Les feuilles volantes du mandat d'arrêt des héros de la révolution hongroise de 1848/49 en langue roumaine 227
Gy. Komoróczy: Une librairie de Debrecen au XIXe siècle 230
B. Palatkás: Ignace Semmelweis bibliothécaire 234
L. Móra: La Bibliothèque de l'Université Technique pendant la République des Conseils (1919) 235
F. Galambos: L'ex-libris hongrois des deux dernières décennies 241

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

A. Měšťan: La découverte du fragment du chansonnier de Gálszécsi 255
Gy. Bredár: Le fragment du chansonnier de Gálszécsi découverte à Prague 256
A. Kelecsényi: Quatre ouvrages «perdus» de Méliusz 263
G. Kathona: L'édition latine des articles de foi acceptés le 19 mai 1566 à Marosvásárhely 267

CHRONIQUE

I. Berkovits: L'exposition des miniatures à Zagreb (1964) 268
E. Kenéz: La politique suivie dans l'acquisition des livres des bibliothèques scientifiques de la République Fédérative Allemande et des États Unis 271
T. Horváth: Notes en marge d'une bibliographie 275
Da: La distribution des suppléments illustrés des journaux 276
NOUVELLES 277

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A magyar irodalom története *(L. Mezey)* 279
Gutenberg Jahrbuch 1964 *(M. Vértesy)* 280
Süle Sándor: Kisszánthói Pethe Ferenc *(M. Köhegyi)* 281
Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete *(Cs. Csapodi)* 282
Gigetta Dalli Regoli: Miniatura pisana del Trecento *(I. Berkovits)* 283
Burckhardt, Titus: Von wunderbaren Büchern *(Cs. Cs.)* 284
Handbuch der technischen Dokumentation und Bibliographie *(I. Polzovics)* 285
Bourne, Charles P.: Methods of information handling *(T. Szilágyi)* 286
Elsner, Hermann A.: Nutzung der Fachliteratur *(B. Németh)* 287
Déri Miklósné: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai *(T. Horváth)* 287
The bookman's glossary *(A. Szentmihály)* 288

BIBLIOGRAPHIES

Budapest történetének bibliográfiája *(B. Köhalmi)* 288
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája *(R. Szalatnai)* 290
Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században *(A. Borosy)* 292
Deux nouveaux catalogues d'incunables en Slovaquie *(G. Borsa)* 293
Allony, N.—Kupfer, E.: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of photocopies *(S. Scheiber)* 294
150 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm *(J. György)* 294
Felsőoktatási Szemle repertóriuma *(L. Hodinka)* 295
Opera omnia. Dichter und Denker der Welt in Gesamt-Ausgaben *(S. Dörnyei)* 296

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1965 4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 81. ÉVF., 4. SZ. 297—384. l. BUDAPEST, 1965. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

E szám munkatársai : RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, BUSTYA ENDRE könyvtáros, Marosvásárhely, LUKÁCSY SÁNDOR, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HOLL BÉLA tudományos kutató, CSAPODI CSABÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Gyógyszerészeti Intézet munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, FÖLDI TAMÁS, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, FUTALA TIBOR, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RUTTKAY KÁLMÁN egyetemi adjunktus, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő : DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani. Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400.

RÓZSA GYÖRGY

A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában

Összefoglalás

A közlemény fő gondolatmenete a következő pontokban foglalható össze:
1. A tudományos könyvtár tudományos és gazdasági súlyánál fogva — önmagában tudományos probléma, kutatási téma. — 2. Az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka a főbb könyvtárpolitikai irányzatok, a különböző központú („-centrikus") szemléletek közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének. — 3. A könyvtárügy egységének koncepciója továbbfejlesztésre vár; a tudományos könyvtár kettős vonzatú: egyfelől az egységes könyvtárügy része, másfelől a tudomány egységének a része, és mint ilyen, tudománypolitikai és tudományszervezési téma. — 4. A tudományos könyvtár (az általános) és a szakkönyvtár (a különös) közötti munkamegosztás elvi megfogalmazása és elméleti megalapozása az egyik kulcskérdése a tudományos könyvtárügy további fejlődésének. — 5. A „két kultúra"-vitában (természettudományi és humán műveltség) felmerült kérdések, ellentmondások feloldásában sajátos feladatai vannak a tudományos könyvtárnak. — 6. A tudományos könyvtárnak sajátos feladatai vannak a békés versenyben: gazdasági, tudományos és műszaki téren a világszínvonalhoz való felzárkózásban, ideológiai téren „az egy főre eső jó közérzet" növelésében.

Hazai tudományos és szakkönyvtáraink eredményeinek és hiányosságainak „mérlegszerű" megvonása adatszerűen évről évre és olykor nagyobb időszakokat tekintve is megtörténik az egyes intézmények beszámolójelentéseiben, évkönyveiben, a Művelődésügyi Minisztérium — esetenként egyéb főhatóságok — összesítő értékeléseiben, a téma iránti érdeklődőnek, kutatónak nem kevés adat áll rendelkezésére.[1]

Ezek az adatok azt tanúsítják, hogy tudományos könyvtáraink — eltekintve az elhelyezési problémáktól és a viszonylagos technikai elmaradottságtól — minden vonatkozásban számottevő fejlődésen mentek keresztül, különösen az utóbbi másfél évtizedben. E helyt utalásszerűen csak annyit, hogy tudományos könyvtáraink nem kevés nemzetközi mércével is mérhető eredményt értek el az utóbbi években, *kiadványokban* lemérhetően is, mint az olyan jelentős bibliográfiai vállalkozások, mint amilyenek a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kumulatív kötetei *(Magyar könyvészet)*, a magyar történeti bibliográfia, *Budapest történetének bibliográfiája*, az olyan bibliográfiai kézikönyvek, mint a SZENTMIHÁLYI—VÉRTESY-féle mű, a kurrens tájékoztató munkák közül az *Állam- és jogtudományi bibliográfia*, a *Tudományszervezési Tájékoztató*, az OMgKDK és az OMKDK téma-dokumentációi, hogy illusztrálásként néhányat említsek.

A könyvtári törvényben megfogalmazott *hálózati elv és az ezen alapuló rendszer* a tudományos könyvtárak tekintetében is kiállta a gyakorlat próbáját, ez utóbbi a fejlődés során jelentkező szükségleteknek megfelelően megy majd át kisebb-nagyobb részlet-korrekciókon.

[1] Más kérdés, hogy célszerű volna márcsak a távlati tervezés érdekében is bizonyos időszakonként, de legalább egyszer egy kötetben, áttekintést adni és összefoglalni a tudományos könyvtáraink helyzetének alakulásáról szóló adatokat a felszabadulástól. Példa az ilyesmire a nyugatnémet Wissenschaftsrat *Wissenschaftliche Bibliotheken* (Bonn, 1964) c. kötete, ld. *Magy. Könyvszle.* 1965. 182—183. l.

Jelenti-e azonban mindez, hogy a tudományos könyvtári *gyakorlat* — ideértve a szakkönyvtárakat és a dokumentációt is — fejlesztési koncepciót, a tudományos-technikai forradalom követelményeit, helyét a társadalmi munkamegosztásban, egyes összetevőinek egymáshoz való viszonyát tekintve, kellően kialakult elméleti munkára támaszkodik-e? Továbbá a sajátos hazai adottságokból következő problémák mellett, nincsenek-e olyan *általános művelődéspolitikai és könyvtárelméleti* jellegű kérdések, amelyeket a tudományos-műszaki és gazdasági haladás vet fel világszerte?

A két ellentétes válaszú kérdés (röviden: az elsőre a válasz nemleges, míg a másodikra megítélésem szerint igenlő) között szoros az összefüggés, és az adandó válaszok, illetve a belőlük következő problematika részletes kifejtése szakemberek hosszabb ideig tartó, többirányú és intézményes kutatását tételezi fel.

Jelen közlemény a fentiekkel kapcsolatban kizárólag az egyéni állásfoglalásomat tükrözi, amelyet magam sem tekintek lezártnak, beleértve a tudományos könyvtár fejlesztése lehetséges főbb kérdéseinek a következő hat pontban foglalt megfogalmazását. Úgy gondolom azonban, hogy bizonyos esetekben — és ilyennek tartom *a tudományos könyvtár helyének és fejlesztésének kérdését a tudományos-technikai forradalom körülményei között* — maguknak *a vitapontoknak* a felvetése is haszonnal járhat.[2]

1. A tudományos könyvtár tudományos és gazdasági súlyánál fogva — önmagában tudományos probléma, kutatási téma

Az MSZMP ideológiai irányelveinek a megfogalmazása szerint: „Az elméleti munka a gyakorlatból táplálkozik, annak tapasztalatait általánosítja és maga is a gyakorlat céljait szolgálja." Vizsgáljunk meg tehát a tudományos könyvtárak működésére vonatkozó néhány fontosabb adatot, *milyen reális társadalmi szükségletet kell kielégíteniök*, és hol tartanak ezek kielégítésében, milyen bázison fejlődnek? Csakis ezek ismeretében jogosultak akár hipotézisszerűen is a könyvtárelméleti meggondolások.

Magyarországon kereken *1600 tudományos és szakkönyvtár működik* (ebből a fővárosban kb. 1100), állományuk 27 millió egység, évi állományforgalmuk átlag 8—10 millió között mozog.[3] (Összehasonlításként: 1963-ban az országban összesen mintegy 19 000

[2] E vonatkozásban utalok az MSZMP ideológiai irányelveire, amelyek ha a könyvtári munkával, egyéb területekhez hasonlóan tételesen nem is foglalkoznak (a népművelés gyűjtőfogalom alatt értelemszerűen történik erre is utalás, *Irányelvek* 30., 33., 40., 41. l., a 33. l.: „Az alkotómunkától ezen a területen sem [a társadalomtudományokról van szó] választható el a népművelés feladata: a tudomány új eredményeinek terjesztése olyan munka, amely nagymértékben hozzájárul a közműveltség színvonalának emeléséhez, a tudományos világnézet terjedéséhez és ezért méltán megérdemli a társadalom megbecsülését"), az irányelvek szelleme arra ösztönöz, hogy a különböző tudományos és kulturális területek vessék fel és vitassák meg sajátos elméleti és fejlesztési problémáikat „. . .azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyek a szocialista építés és az ideológiai harc jelenlegi szükségleteiből fakadnak" (44. l.). Ennek érdekében „Serkentsék a tudományos vitákat, mert nélkülük nem lehetséges az előrehaladás . . ." és ezzel összefüggésben „Tévedések és tévedések leküzdése nélkül nem fejlődhet a tudomány" (44. l.). Ld. *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei időszerű ideológiai feladatokról.* Bp. 1965, Kossuth K.

[3] *MM Közművelődési Főosztály. Jelentés a tudományos és szakkönyvtári szakfelügyeletről.* Gépirat. 9 l. 1965. III. 26.

könyvtár működött, amiből közel 10 000 a közművelődési, míg 7000 az iskolai hálózatra esik, ezek közül témánk szempontjából egy töredék számú könyvtár, perspektívában mindenekelőtt a megyei könyvtárak, illetve ezek egy része fokozatos fejlődés során jön számításba.)

1963-ban több mint *76 millió forintot* fordítottak a tudományos és szakkönyvtárak állományának gyarapítására.[4] 1964. évi adatok szerint az import beszerzés (devizaösszege folyó forintban) közel 26 millió forintot tett ki, amihez hozzá kell még számítani a jelentős mennyiségű devizamentesen beszerzett külföldi szakirodalmat, amiből különösen a folyóirat- és a kutatási jelentés beszerzés nagy tétel.[5] 1963-ban több mint 2000 bibliográfiai—dokumentá ciós kiadványt regisztráltak, amelyek kereken 380 ezer tételt dolgoztak fel, továbbá 55 ezer szakfordítást jelentettek be kereken 960 ezer lap terjedelemben. A tudományos és szakkönyvtárakban 1963 végén 4400 fő dolgozott, ebből a létszámból 3700 fő látott el könyvtárosi feladatot. A könyvtárak megoszlása fenntartó szervek szerint: 45% vállalati, hivatali, 42% felsőoktatási, 10% kutató- és tervezőintézeti. Ez utóbbiak átlagos állománya 11 600 könyvtári egység, az egyéb könyvtárak átlagos 47 ezer forintos beszerzési keretével szemben a kutatóintézeti könyvtárakra közel 100 ezer forint jutott. A tudományos és szakkönyvtárak összállományának 64%-a volt az országos jellegű tudományos könyvtárakban.[6]

Milyen *tudományos kutatói apparátust* kell kielégítenie a tudományos és szakkönyvtáraknak?

Legújabb adatok szerint *az országban mintegy 900 tudományos munkahely működik, ebből 131 főhivatású kutatóintézet.* A tudományos kutatásra és a műszaki fejlesztésre 1963-ban a nemzeti jövedelem 2,25%-a jutott: 3650 millió forint, ebből 2365 milliót tettek ki a kutatási költségek és beruházások. A tudományos munkahelyeken foglalkoztatottak száma 1963 végén meghaladta a 38 ezer főt. 1959 óta a kutatási tervek mintegy 8—10 ezer kutatási témát tartalmaznak.[7] Ebből mintegy 6000 téma tartozik az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv keretébe.[8]

Minden részletezés, átszámítás, összehasonlíthatóvá tétel nélkül — ami külön statisztikai tanulmányt igényel — íme egymás mellé állítva a kutatási apparátus és a tudományos és szakkönyvtári apparátus és szolgáltatások adatai, kizárólag bizonyos nagyságrendek érzékeltetésére:

	Kutatás	*Tudományos és szakkönyvtárak*
Munkahely	900 (ebből 131 kutatóintézet)	1600 (ebből 160 kutató- és tervezőintézeti)
Létszám	38 000	4400
Költségek (műszaki fejlesztéssel és beruházással)	3650 millió Ft (ebből 2365 millió Ft kutatás)	76 millió Ft (évi állománygyarapításra fenntartási, személyi stb. költségek nélkül)
Kutatási téma és könyvtári állomány és szolgáltatások	8—10 ezer	27 millió egység (ebből csak 1963. évi gyarapodás 1,7 millió egység)[9] 8—10 millió egység kölcsönzés 2200 bibliográfiai-dokumentációs kiadvány (380 ezer tétel feldolgozásával) 55 000 szakfordítás (960 ezer lap terjedelemben)

[4] *Tudományos és szakkönyvtárak 1963.* Bp. 1964, Központi Statisztikai Hivatal. 65 l. Ld. *Magy. Könyvszle.* 1965. 184—185. l.

[5] *Statisztikai Tájékoztató 1964. Népművelés. Tudományos és szakkönyvtárak 1964. évi adatai.* MM Tervfőosztály Statisztikai Osztálya. 1965. Soksz. Ez a statisztika a kézirat lezárása után jelent meg, adatai lényegesen nem módosítják az 1963. évieket, ezért a továbbiakban is a 4. jegyzetben szereplő kiadvány adataira hivatkozunk.

[6] L. 4. jegyzet.

[7] Cseterki Lajos: *Tudományos életünk néhány időszerű kérdése.* Társad. Szle. 1965. 6. sz. 1—10. l.

[8] *A tudományos kutatás helyzete és fejlődése.* Statisztikai Időszaki Közlemények. 72. kötet. 1965/6. 71 l. Ebben a kiadványban részletes adatok találhatók a magyarországi kutatóapparátusról.

[9] *Néhány szocialista ország könyvtári viszonyszámai.* Bp. 1965, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 4 l.

Még teljesebb képet kapunk, ha tudjuk, hogy 4 és fél millió az ország aktív keresőképeseinek a száma, s ennek 3,3%-a rendelkezik egyetemi-főiskolai diplomával (a szocialista szektorban foglalkoztatottak 11,9%-a rendelkezett érettségi bizonyítvánnyal, illetve felsőfokú végzettséggel az 1963. okt. 1-i állapot szerint),[10] és az akadémiai tudományos minősítettek száma kerekítve 2660 (tudományok doktora 360, kandidátus 2300), az 1964. szept. 1-i állapot szerint további 1600 aspiráns (külföldieket is beleszámítva) készül fokozatot elnyerni.[11]

Mindezen adatok finomításra, korrekcióra szorulnak, de e helyt ez nem szükséges; semmiféle arányt, törvényszerűséget, nemzetközi összehasonlítást stb. nem kívánok ezek alapján kimutatni, ez további kutatásokat, elemzéseket igényel — mindössze annak az adatszerű alátámasztását célozzák, hogy a tudományos könyvtár jelentős feladatainál fogva (ez vonatkozik mind a kutatási, mind pedig a tudományos könyvtári szektor adataira) önmagában tudományos téma, amely komplex könyvtárelméleti, tudományszervezési, a profilnak (gyűjtőkörnek) megfelelő szervezéstudományi, műszaki fejlesztési, közgazdasági kutatásokat indokol. E kutatások során természetesen differenciálni kell a könyvtári funkciók (oktatás, kutatás, műszaki fejlesztés elősegítése) és profil (gyűjtőkör, tudományágak) szerint.

Ezeken a gyakorlati jellegű követelményeken túlmenően, a tudományos könyvtárak mint kulturális és a történeti nagykönyvtárak esetében mint muzeális és általános kulturális jellegű intézmények olyan *eszmei értéket* képviselnek, amelyet anyagiakban vagy csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kvantifikálni, és ez nem is szükséges, mert szerves részei a nemzeti kulturális kincsnek, egy ország szellemi színvonalát is képviselik (egyéb közgyűjteményekkel, a nagy színházakkal, operaházakkal stb. egysorban), függetlenül attól, hogy adott időpontban milyen konkrét hasznot hajtanak. Mindenesetre nem lehet számításon kívül hagyni, hogy a tudományos könyvtári munka konkrét és alkalmazható eredményei is — még a természettudományi és műszaki területeken is — többnyire csak *közvetett módon, áttételesen* hatnak (a tudományos munkában, a kutatásban).

A tudományos könyvtár ilymódon sokrétű funkcióinál és a vele szemben jelentkező társadalmi szükségleteknél fogva, mint a tudomány és a gyakorlati gazdasági munka támogatója, mint a felsőfokú oktatás és képzés egyik telephelye, mint általános kultúrális és ismeretterjesztő intézmény, végül, de nem utolsó sorban mint tudományos műhely, a maga egészében tudományos probléma-komplexust alkot. Ha pedig ez így van, ti., hogy *a tudományos könyvtár önmagában tudományos probléma, akkor az is nyilvánvaló, hogy tudományos probléma lévén, a megoldásokat is tudományos módszerekkel, elméleti munkával lehet csak megközelíteni.*

[10] *Mérnökök, technikusok, egyéb felső- és középfokú végzettségű szakemberek foglalkoztatása.* Statisztikai Időszaki Közlemények. 64. kötet. 1964/6. 193 l. Ld. *Magy. Könyvszle.* 1965. 184—185. l.

[11] *A Magyar Tudományos Akadémia tizenöt éve (1949—1964).* Melléklet a MTA elnökségi beszámolójához a CXXV. közgyűlésen. Bp. 1965. 213 l.

2. Az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka a főbb könyvtárpolitikai irányzatok, a különböző központú („centrikus") szemléletek közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének

Az elméleti munka tekintetében a helyzet sem nemzetközileg, sem pedig hazai viszonylatban nem túlságosan kedvező — jóllehet könyvtárnyi a könyvtárral foglalkozó közlemények tömege. Ennek többféle gyakorlati és szubjektív oka is van. Ilyen többek között az, hogy a könyvtárosok, különösen a második világháború után, főleg az ún. irodalmi áradat és az ugrásszerűen megnőtt forgalom következtében a sürgető mindennapos rutinproblémák (raktározási, katalogizálási, olvasószolgálati, az ezekkel kapcsolatos szervezési, költségvetési stb. gondok) olyan tömegével találták magukat szemben, hogy azok energiájukat jórészt lekötötték, *érdeklődésüket a halaszthatatlan működési—szervezési kérdések megoldása irányába terelték.* Közrejátszik az elméleti munka viszonylagos elmaradottságában az is, hogy a könyvtári problémákra „mutatis mutandis" fokozottan áll az, amit MARX a tudománnyal kapcsolatban úgy fogalmazott meg, hogy „A szellemi munka termékét — a tudományt — mindig mélyen értéken alul becsülik, mert az újratermeléséhez szükséges munkaidő egyáltalán nincs arányban azzal a munkaidővel, melyet eredeti termelése megkövetelt. Például a binomiális tételt egy iskolás fiú egy óra alatt megtanulhatja."[12]

A könyvtárelmélet nem túl sok babérral kecsegtető művelése helyett a tudományos ambíciójú könyvtárosok inkább valamelyik „teljes polgárjogú" szaktudomány felé orientálódtak, ahol nem fenyegetett a közöny vagy az áltudománnyal való foglalkozás esetleges minősítése.[13] Más kérdés, hogy a *könyvtárelmélet művelése valóban akkor lehet eredményes, ha szorosan kapcsolódik azokhoz a szaktudományokhoz, amelyek támogatása a tudományos könyvtár elsődleges feladata és létalapja.* Nem kevésbé hátráltató tényező az az áldatlan, nem ritkán erősen presztizsalapú vita, ami a könyvtárosok és dokumentalisták között nemzetközi síkon évek óta dúl a primátus körül, és amely valójában jórészt adminisztratív—szervezeti jellegű kérdéseket takar.

Részben a (műszaki és természettudományi) dokumentáció előretörésének a reakciójaként, s mivel a tudományos könyvtár valóban nem tudott megfelelően és gyorsan reagálni a tudomány és a technika viharos fejlődéséből adódott kérdésekre (nem is lehetett erre felkészülve), megerősödött a történetileg kialakult társadalomtudományi és humán könyvtárakban az az amúgyis meglevő beállítottság, amely tudományos munkának a történeti témák (könyv- és könyvtártörténet, kézirat és régi könyv feldolgozások, retrospektív könyvészet stb.) művelését helyezte egyoldalúan előtérbe vagy tekintette kizárólagosnak. Az ebből következett olyan szembeállítás, hogy vajon a tudományos könyvtárakban „könyvtártudósokra" vagy „tudós könyv-

[12] *Értéktöbblet-elméletek.* 1. rész. Bp. 1958, Kossuth K. 315. l.

[13] Nem annyira a tisztesen művelt áltudománytól kell tartani, mert az — még negatívumaival is — hozhat valamilyen tudományos eredményt, mint inkább az áltudósoktól, nem szólva arról, hogy a tudománytörténetben nem kevés példa van arra, hogy áltudománynak minősített elméleti tevékenység vagy nem tudományosnak ítélt munka egy idő után polgárjogot nyer (a legutóbbi időben például a kibernetika, de nálunk a szervezéstudomány is mint elismert elméleti tevékenység csak néhány éves múltra tekinthet vissza).

tárosokra" van-e szükség, ugyancsak abba az irányba hatott, hogy *a valójában mind a mai napig tisztázatlan és meghatározatlan könyvtártudomány, igazában azonban a könyvtárelmélet* művelése helyett, szolid kultúrtörténeti témák adjanak rangot, fémjelezzenek. Nyilvánvaló, hogy a tudományos könyvtárakban *tudományos könyvtárosokra van szükség, akik valamelyik tudományágban lehetőleg alkotói színvonalon járatosak (vagy éppenséggel művelik is azt), ugyanakkor a könyvtári munka sajátos tudományos ismereteinek és módszereinek a birtokában végzik hivatásukat.*[14] A „tudós könyvtáros" fogalma elismeri az egyes könyvtárost, mint tudóst, de alábecsüli a tudományos könyvtári munkát mint tudományos hivatást, a „könyvtártudós" fogalom pedig oly szerencsétlenül ismeri el mindkettőt tartalmi tisztázatlansága folytán (gyakorlati, könyvtártechnológiai ismeretek tudományos ismereteknek történő feltüntetésével), hogy ezáltal kételyeket is támaszt mindkettővel szemben.

Mindezek és még egyéb, itt nem említett okok a könyvtárelméleti munka megrekedéséhez, olykor devalválódásához vezettek, ugyanakkor egymással látszólag összeegyeztethetetlen irányzatok, különféle központú, „centrikus" szemléletek alakultak ki.

Ezeket nagyjából a következőképp lehet körvonalazni: *könyvtártudomány* (és ezzel szoros összefüggésben közművelődési könyvtár) *központú szemlélet, dokumentáció-központú szemlélet, történet-központú szemlélet.*

Vegyük sorra ezeket a különböző központú-szemléleteket, hogyan alakultak ki, mi a tartalmuk, valóban összeegyeztethetetlenek-e, és mi a reális lehetősége ezek szintézisének.

A könyvtártudomány-központú szemlélet elsősorban a történetileg kialakult nagykönyvtárak hagyományaiból táplálkozik, még abból az időből, amikor a tudományos tájékoztatás mint fogalom sem létezett, amikor a specializálódás a tudományban és ennek megfelelően a könyvtárak között is csekély mértékű volt, és az általános tudományos könyvtár közvetlenül és egymagában szolgálta irodalommal a tudományt, a tudományos tájékoztatás egyedüli letéteményese volt. A nagy értékű gyűjteményekkel való intenzív foglalkozás, a könyvtár helyének a megfogalmazása — korszerű kifejezéssel — a társadalmi munkamegosztásban, hosszú évtizedek során kialakult munkamódszerek rendszerbe foglalása, a tudományos könyvtári gyakorlat bizonyos mértékű elméleti általánosítása magától értetődővé teszi a könyvtár-központú szemlélet, majd fokozatosan a „Bibliothekswissenschaft", „library science", „bibliotekovedenie" kialakulását. A dokumentáció és a közművelődési könyvtárak megjelenése és erőteljes, mondhatni viharos ütemű fejlődése, egyfelől a tudomány és a technika addig soha nem tapasztalt gyors fejlődése, másfelől — a szocialista országokban — a népművelési igények forradalmi változása következtében új helyzet elé állította az egész világon a könyvtárügyet. *A könyvtárügy viszonylagos homogeneitása megszűnt*, az általános tudományos könyvtárak mellett széleskörű szakkönyvtári és dokumentációs hálózatok alakultak ki, a kulturális költségvetés mind nagyobb részét vette igénybe a közművelődési könyvhálózat, és a társadalmi érdeklődés is mind nagyobb mértékben fordult feléjük. E két ellenkező eredetű és célú folyamat következtében a tudományos könyvtár látszólag háttérbe szorult — olykor ez valóban így is történt —, a dokumentáció a maga természetes frisseségével és expanzív módszereivel átvette tájékoztatási funkcióinak jó részét, illetve olyanokat fejlesztett ki, amilyenek ellátására az előbbi nem lehetett felkészülve. Így a tudományos könyvtárnak úgy tűnt, hogy bizonyos mértékig defenzívába szorult, és *nem* a tudományos és technikai szükségletek létrehozta, bizonyos mértékben új funkciókkal és módszerekkel rendelkező *partner, hanem vetélytárs* jelent meg a színen a dokumentációval. A dokumentáció expanzív munkája és nem ritkán értetlen megnyilvánulásai (a konzervativizmus és a könyvtári munkától való teljes függetlenség szélsőséges hangoztatása) a tudományos könyvtárral

[14] Ilyen kétirányú képzettségű hivatásokra egyre több példa van az utóbbi években, például mérnök-közgazdász, alkalmazott és matematikai nyelvész stb. A komplex és határterületi tudományok és kutatások kialakulása magával hozza a komplex képzést és képesítést is.

szemben, az ellentéteket még csak fokozták. Mindez pedig gyakorlatilag hatásköri, szervezeti és adminisztrativ villongásokban, elméletileg pedig kölcsönös meg nem értésben, napjainkig tartó terméketlen vitákban nyilvánult meg — világszerte.

A másik folyamat — a közművelődési könyvtárügy hatalmas fejlődése — viszont más vonatkozásban erősítette a „könyvtártudomány-központúságot". Nevezetesen, a számos új könyvtárral jelentkező sokoldalú képzési, szervezési, koordinációs, a belső munka kifejlesztésével együttjáró gyakorlati problémákkal való foglalkozás szükségessé tette *a tapasztalatok összegyűjtését és szervezett cseréjét*, amiből kinőtt a *módszertani munka*, majd ennek bizonyos továbbfejlesztéséből keletkezett elméleti általánosítások a „könyvtártudomány" műveléseként jelentek meg. Ily módon a „könyvtártudomány" különféle értelmezésben és tartalommal időben és térben, lényegében *a könyvtárak belső munkájára* fordította a figyelmet, ezt tekintette tudományos feladatnak — minthogy egyes vonatkozásaiban az is —, és ebben a törekvésben a régi könyvtár-központú szemlélet összetalálkozott az újabb közművelődési könyvtári gyakorlatból is kifejlődött „könyvtártudományi" értelmezéssel.

A félreértések oka nem is annyira az elnevezés, mert végtére ha van színháztudomány, filmtudomány, miért ne lehetne a könyvtárnak is saját tudománya? Inkább az, hogy a fogalmat nem sikerült évtizedes viták során sem egyértelmű tartalommal megtölteni, és sok olyan praktikum is bekerült fogalomtárába. amelynek megvalósításához ugyan szükséges a tudományos felkészültség, de ettől még *az adott tevékenység nem válik tudománnyá*.[15]

A könyvtártudomány-központú szemlélettel mint a legáltalánosabb és leginkább gyűjtőfogalommal kapcsolatban kifejtettek részben — szükségszerűen — magukban foglalják a másik két „centrikus"-szemlélet elemeit is, ezért ezek rövidebben vázolhatók.

A dokumentáció-központú szemlélet kialakulásának, amint erre utaltam már, objektív, a gazdasági és műszaki fejlődésben gyökerező okai vannak. A századfordulóra tehető az az időpont, amikor a gyakorlati gazdasági munka és a technológiai fejlődés szükségletei új módszerű, formájú és tartalmú információ kialakítását tűzték napirendre. Ez az újtípusú információ-szükséglet a vállalatok részéről jelentkezett, kisebb mértékben a tudomány részéről, és tévedés volna azt gondolni, hogy az kizárólag műszaki jellegű volt. Mert igaz ugyan, hogy a *Chemisches Zentralblatt*, a mai referáló-folyóiratok őse 1830-ban már megindult, és az üzemi technológiai—fejlesztési irodák keretében is épültek ki dokumentációs archívumok, de nem kevésbé igaz az is, hogy ugyanebben az időszakban kezdtek kialakulni a gazdasági dokumentációs archívumok is — és mindezek könyvtárak mellett, azok kereteiben vagy függetlenül a könyvtáraktól.[16]

Az újfajta információ-igénynek mindenekelőtt a gyorsaság volt a jellemzője, az időszakos irodalomnak a rendelő igényei szerinti sokoldalú feltárása, a kiterjeszkedés a nem-kiadványjellegű dokumentumok feldolgozására is (üzleti jelentések, prospektusok, árjegyzékek stb.), és mindez együttjárt természetszerűleg olyan munkamódszerek és formák kialakításával, amelyek nem voltak sajátjai a tudományos könyvtáraknak. Így többek között a dokumentációban vagy teljesen hiányzik, vagy csak csekély mértékben

[15] Analógiával: a vakbelet kioperáló orvos maga sem gondolja és róla sem gondolják, hogy tudományos tevékenységet végez az operáció által, ugyanez vonatkozik az épületet tervező mérnökre, és tetszés szerint szaporíthatók a példák. De senkinek nem jutna eszébe kétségbe vonni, hogy ezeknek a tevékenységeknek tudományos alapjuk van, ezek ellátásához tudományos felkészültség és képesítés szükséges. De ugyanúgy az is nyilvánvaló, hogy nemcsak ezen tevékenységek elméleti alapjainak a művelése — tudomány, de ugyanugy tudomány az ezeken felépülő gyakorlati tevékenységekből leszűrt tapasztalatok elméleti általánosítása is. Könyvtári példán: a szakozás, az osztályozás, mint művelet — tudományos felkészültséget igénylő tevékenység, de önmagában nem a tudomány művelése, az osztályozás elmélete ellenben az. A kérdés csak az, hogy aki a könyvtári osztályozás elméletével foglalkozik, „könyvtártudomány"-t művel-e, avagy tevékenysége, mint a tudományos rendszerezés egyik formájával való foglalatosság, a filozófia körébe tartozik-e. A lényeg azonban nem a cimke, hanem a tartalom.

[16] A *Chemisches Zentralblatt* volna egyébként az egyik „klasszikus" példája a dokumentáció teljes önállóságának, mivel valóban mind a mai napig, fennállásának sok évtizedén át mindig önálló, könyvtártól független referáló-folyóirat volt. Ez azonban ugyanúgy nem bizonyít semmit, mintha fordítva: ha valamilyen könyvtári keretben jelent volna meg, éppúgy nem bizonyítaná, hogy a referáló-folyóirat természetes műhelye a könyvtár.

nyilvánul meg a tudományos könyvtárak egyik leglényegesebb funkciója, az állomány konzerválása, megőrzése. A dokumentáció által feltárt szakirodalmat nem — vagy nem szükségképp — a dokumentációs intézmény szolgáltatja, *fő feladata nem az állomány, hanem az erről szóló információ szolgáltatása*. Ez valójában a fő megkülönböztető jegye. De itt rögtön hozzá kell azt is tenni, hogy semmiféle elvi, elméleti meggondolás nem szól az ellen, hogy a szolgáltatások e két alaptípusát egy intézmény keretében végezzék, mintahogy erre számtalan hazai és külföldi példa is van, de éppúgy az ellenkezőjére is. A szolgáltató intézmény jogállása, elnevezése, az adott intézmény keretében az alá- és fölérendeltségi viszony gyakorlati jellegű, a kérdés érdemét nem érintő adminisztratív kérdés. A kétféle szolgáltatás viszonya tudományos szempontból csak az egymás mellé rendeltség lehet. Ezért éppoly túlzás a dokumentációt szőröstül-bőröstül a könyvtári munka részének tekinteni, mint a fordítottja, a dokumentációt a könyvtári munkától teljesen független valaminek minősíteni. Az előbbi elképzelést a gyakorlat rég túlhaladta, a dokumentációnak megvannak a maga sajátos módszerei, „kifejező eszközei", amelyek kizárólagos információ-feltáró és továbbító jellegéből következnek, és amelyek indokolják, hogy ott, ahol az adottságok ezt szükségessé teszik, önállósult formában működjék, az utóbbit pedig elméletileg és gyakorlatilag sem sikerült bizonyítani, magának *a dokumentációnak az elméleti megfogalmazása pedig legalább annyira bizonytalan, mint a könyvtártudományé*. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a könyvtári felfogás is fejlődésen ment keresztül (különösen a szakkönyvtárak játszottak ebben nagy szerepet), a könyvtárak tájékoztatási koncepciója közel került a dokumentációhoz. A kibontakozást elméletileg mindenesetre a könyvtári munka, a bibliográfia (amely legalább annyira „független" lehet a könyvtártól, mint a dokumentáció) és a dokumentáció *közös jegyeiben* kell keresni, abban, ami ezt a *három nagy információs szférát összeköti*, nem pedig abban, ami megkülönbözteti őket egymástól.[17]

A dokumentáció-központú szemlélettel, mint azt erősítő tényezővel kapcsolatban utalni kell még mint legújabb fejleményre, *a gépi adattárolási és visszakeresési törekvésekre, kutatásokra*. Ha reális az a jelenleg utopisztikus elképzelés, amit a közelmúltban már egy magyar szerző tollából is olvashattunk egy gondolatébresztő közleményben, hogy: „Néhány nagy nemzetközi központban fog tárolódni az emberiség minden írott anyaga. Ezek a központok nem a mai értelemben vett könyvtárak lesznek, hanem óriási gépi adattárak, memóriák. Ez lesz az emberi kultúra nemzetközi központi nyilvántartása",[18] akkor ez olyan forradalmi változást jelentene az ismerettárolásban és közlésben, ami a legkorszerűbb felfogású könyvtári munkát is kérdésessé tenné, de magát a nyomtatott betűét, a hagyományos kiadványformákat is, valójában a világ kulturális arculatának megváltoztatását jelentené.[19] Hogy ez valóban így lesz-e és egyáltalán kívánatos-e, hogy így legyen, ahhoz sok tapasztalatra van még szükség. Amit azonban már most tudni lehet, az az, hogy a gépi adattárolás és visszakeresés megoldása nem a dokumentáció problémája, hanem általánosabban a tudományos tájékoztatás egyik problematikája, amibe a tudományos könyvtár is beletartozik, tehát e téren sem a megkülönböztető jegyekre, hanem a közös problémák közös megoldására kell orientálódni.

A történet-központú szemlélet végül, amiről talán a történeti hűség kedvéért elsőként kellett volna szólni, a legtisztább formában jelentkezik objektíve és szubjektíve egyaránt. Valójában ti. a történeti témák művelése (könyv-, könyvtár-, nyomdászattörténet) a történetileg kialakult nagykönyvtáraknak az állományában, a tradíciókban, a humán műveltségű könyvtárosok generációiban gyökerező „tudományos profilja", ami mindig is volt, van és lesz, amíg a hagyományos kiadványformák élni fognak — de még ezután is, mert az előzőkben hivatkozott óriási gépi adattárak nem pótolhatják semmiképpen a történeti kutatásokat, nem teszik fölöslegessé a kódexeket, régi és ritka könyveket, kéziratokat és az ezekkel való tudományos foglalkozást (erről a későbbiekben a 5. pont alatt a „két kultúra" kapcsán még lesz szó).

A történet-központú szemlélet a történetileg kialakult tudományos nagykönyvtárak *szemléleti kontinuitását* képviseli, és mindaddig haladó jellegű, amíg nem ölt

[17] A szerző a maga álláspontját e kérdéseket illetően részletesen kifejtette *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatási problémái* (Bp. 1965, Akadémiai K. 174 l.) c. munkájában. A jelen közleményben kifejtettek más vonatkozásokban is érintkeznek az említett kötettel.

[18] Ákos Károly: *A tudomány fejlődése és a könyvtárügy*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. Bp. 1964. 103—107. l.

[19] Alighanem a „gépi kultúra" túlbúrjánzása miatti aggodalom késztette Németh László, hogy az *Égető Eszter*ben a gépet, mint pusztító martalócot emlegesse.

magára arisztokratikus vonásokat, amíg nem tekinti kizárólagosan a történeti témákat tudományosnak. Ha ilyen torzulások viszont bekövetkeznek, adódik az egyéb könyvtári (és a dokumentációs) munka lebecsülése, bevallottan vagy be nem vallottan prakticistának, efemer jellegűnek, „nem-tudományosnak" történő minősítése, amit az érintett területek művelői „konzervativizmus," „az élettől való elszakadás" minősítéssel és más hasonló, a történeti témák iránti éretlen lebecsüléssel viszonoznak, és az álláspontok ugyanolyan megmerevedése következik be, mint a könyvtár — dokumentáció vitában. Holott nyilvánvalóan a történeti témák egyik legfontosabb részét, de korántsem az egészét képviselik a tudományos könyvtári tematikának.

A különböző központú szemléletek felvázolása elején kiindulópontként az a feltevés szerepelt, hogy az elméleti munka viszonylagos elmaradottsága az egyik leglényegesebb oka e szemléletek és az ezeket tükröző könyvtárpolitikai irányzatok közötti ellentmondások látszólagos összeegyeztethetetlenségének. Valóban látszólagos, mert a könyvtárelméleti kutatások (gyűjtőfogalomként használom ezt a vonatkozó kutatások jelölésére), továbbá tudományszervezési kutatások (az eddigiek és a jövőben remélhetőleg fokozódó mértékűek) nem nyújtanak támpontokat arra vonatkozóan, hogy a jelenleg könyvtártudományinak minősített (helyesebben a könyvtári munka elmélete), a dokumentációs elméleti munka és a történeti témák művelése között, illetve e tudományos területek között a meglevő különbségek jelentősebbek volnának, mint az összefüggések, az egymás mellé rendeltség, az összefűző vonások. Ezek a közös vonások dominálnak és a terminológiai, rendszerezési, szervezeti viták és visszásságok az elméleti munka elmaradottságát tükrözik, amiben erősen közrejátszik az is, hogy a tudományok rendszerezése és a tudományelmélet meglehetősen keveset tudott nyújtani eddig e kérdés-komplexus megoldásához. A vizsgált területeket (könyvtár, dokumentáció, történeti kutatások) dialektikus egységnek lehet tekinteni, *mindhárom terület a maga sajátosságaival egyetemben szerves része az egységes tudomány- és művelődéspolitikának*, aminek viszont szerves része — gyűjtőfogalommal és legáltalánosabban — a könyvtárügy egysége, amelynek koncepciója és értelmezése a maga során további problémákat vet fel.

3. A könyvtárügy egységének koncepciója továbbfejlesztésre vár; a tudományos könyvtár kettős vonzatú: egyfelől az egységes könyvtárügy része, másfelől a tudomány egységének a része, és mint ilyen tudománypolitikai és tudományszervezési téma

A könyvtárügy egysége nem a könyvtár—dokumentáció viszonyához, a különböző központú szemléletekhez hasonlóan lényegében szervezeti–adminisztratív kérdés (természetesen számos ilyen fontos vonatkozása is van), hanem elvi és elméleti jellegű. Hogy adott időszakban és országonként váltakozva, mely szerv vagy szervek gyakorolják a felügyeletet, az irányítást a tudományos könyvtár felett — a tudományos könyvtárról kialakult koncepció vagy koncepciótlanság igazgatási visszatükrözése. Ebből következik, hogy az előző pontban vázolt kérdések elméleti kidolgozásából, tisztázásából következhet csak a könyvtárügy egységének elvi alapokon nyugvó koncepciójának a kidolgozása, továbbfejlesztése is.

A tudományos könyvtár — ideértve a szakkönyvtárat és a dokumentációt is — egyfelől a kulturális forradalomnak, a könyvtárügy egységének a része, amibe beletartoznak a különböző típusú közművelődési könyvtárak is,

másfelől viszont a tudomány egységének a része, a tudományos-technikai forradalom szerves összetevője, alkotóeleme, tehát kettős vonzatú. Ha pedig ez így van, akkor a könyvtárügy egységének a fogalma önmagában fikció, mint ahogy az oktatásügy egysége is az volna, ha azon belül nem differenciáltan jelentkeznének a különböző iskolatípusok. Nem értékbeli, rangsorolási, hanem a különböző követelményekben, rendeltetési célokban jelentkező minőségi különbségeket jelzik az iskolafokozatok is, a könyvtártípusok közötti különbségek is, amelyeknek természetes velejárója az állományban és annak szervezésében, a munkamódszerekben, a szolgáltatásokban jelentkező differenciáltság is. Ebben az értelemben a tudományos könyvtár — mindenekelőtt tudománypolitikai és szervezési téma, tervezésének elméletileg az országos tudományos és a műszaki fejlesztési tervben volna a helye (ld. az 1. pont alattiakat), amellett hogy a művelődési terv, illetve a szociális-kulturális ágazat egyik fejezete is. (Más kérdés, hogy ez gyakorlatilag, igazgatásilag hogyan volna megoldható.) A könyvtárügy egysége koncepciója továbbfejlesztésének ez volna az iránya, *a súlypont áttétele a kettős vonzat, elkötelezettség keretében, a tudomány egysége oldalára.* Ennek feltehetően messzemenő konzekvenciái volnának minden téren, a megoldatlan tudományos minősítési kérdésekben, a tudományos munkában, a felsőoktatásban és képzésben, a technikai felszereltségben stb.

Mindez további elemzéseket, vizsgálódásokat igényel, felveti *perspektívában a tudományos könyvtár problematikájának és a könyvtárelmélet helyzetének sokoldalú, konkrét vizsgálatát az országos tudománypolitika keretében.*[20] Mindezek a kérdések csak akkor kényesek, ha lappangva, ki nem mondottan élnek, ha ezekhez türelmetlenséggel, bizalmatlansággal, meg nem értéssel közelednek, ha tudományos koncepció helyett bármilyen előjelű presztizs vagy vélt presztizs-kérdések kerülnek előtérbe. Holott a könyvtárügy egységének a problémakörében még egyéb lényeges elméleti és gyakorlati konzekvenciájú kérdések várnak megoldásra, mint amilyen az általános tudományos és a szakkönyvtár viszonya.

4. A tudományos nagykönyvtár (az általános) és a szakkönyvtár (a különös) közötti munkamegosztás elvi megfogalmazása és elméleti megalapozása egyik kulcskérdése a tudományos könyvtárügy további fejlődésének

Az általános tudományos nagykönyvtár, az ún. irodalmi áradat korszakában, a gyűjtőkör teljességét illetően — fikció. Ad abszurdum víve a gondolatot, az univerzális könyvtár összesítve betöltené a világ nemzeti könyvtárai gyűjtőfunkciójának tekintélyes részét. Ilyesmire még az olyan „korlátlan" lehetőséggel bíró könyvtárak sem képesek, mint a Lenin Könyvtár vagy a Library of Congress. De ilyesmire valójában nemzetközi méretekben gondolkozva szükség sincs. Bizvást kimondható elvként, hogy *„egy könyvtár — nem könyvtár"*, csak a könyvtári hálózatok és ezek összessége, egy ország könyvtárai a maguk egészében (sőt túlzással: a világ könyvtárai együttesen) képesek csak potenciá-

[20] Ehhez az elemző tanulmányok sorozata szükséges, ami felveti a publikációs lehetőségek kérdését is. És ez korántsem csak a szűkebb szaksajtóra vonatkozik. A téma „publicitásához" hozzátartozik, hogy a szaksajtón kívüli orgánumok hasábjain is megvitatásra kerüljenek a tudományos könyvtárak legfontosabb elvi kérdései és egy-egy tudományterület lényegesebb tájékoztatási problémái.

lisan az összes tudományos igényeknek megfelelni. A nemzeti könyvtárakban rendelkezésre áll az egész világ számára egy-egy ország dokumentum-termése, ezeket akár részlegesen is egybegyűjteni egy-egy általános tudományos könyvtárban már csak azért is szükségtelen, mivel ezek tartalma, színvonala rendkívül heterogén. De még olyan értelemben is szükségtelen az általánosság, hogy akár csak meghatározott mélységben, szinten is gyűjtsenek ETO-ban kifejezve 0-tól 9-ig mindent.

Az általános — és ez idézőjelbe kívánkozik — tudományos könyvtár fejlesztésére gyűjtőköri korlátok mellett is — univerzalitását más értelemben biztosítandóan — szükség van, sőt pótolhatatlan funkciókat lát el.

Ezek pedig a következők. A specializált szakkönyvtár általában a folyó kutatási témákhoz szükséges irodalmat szerzi be teljes részletességgel, függetlenül a világ szakirodalmában jelentkező irányzatoktól, új kutatási témák, új tudományágak jelentkezésétől. Az általános tudományos könyvtár feladata lehet az előbbivel való tudatos munkamegosztásban, hogy az egy-egy országban folyó kutatásoktól függetlenül beszerezze mindazt, ami a világ szakirodalmából értékes, és csak azokon a területeken, amelyek főgyűjtőkörét alkotják, szakkönyvtári szintű részletességgel. Egyfelől ez a világra való kitekintés, témáktól való kötetlenség és önállóság, ami az új tudományágak kialakulását nyomon követheti, adja meg *az univerzalitás értelmét és létjogosultságát* (nem pedig egy olyan fiktív általános gyűjtés, amely minden területre — és ami ezzel jár — felületesen kiterjeszkedik), másfelől pedig az, hogy a korszerű tudományos munkát nagyobb, több tudományág együttműködését feltételező komplex kutatások és ezek irodalma jellemzi.

Általános a tudományos könyvtár akkor is, ha nem minden tudományterületről szerzi be válogatással az irodalom színe-javát, hanem néhány mellőzésével. Az univerzalitás egy további ismérve viszont az enciklopédikus, bibliográfiai, általános tudományos munkák, segédkönyvek, Union-Catalogue-ok, címtárak és más hasonló művek beszerzése, amelyek valamennyi tudományágra vonatkoznak, és amelyek központosítása a szakkönyvtárak tájékoztatását is szolgálja. Más megfogalmazásban: az általános tudományos könyvtár központosított információs bázissal, a szakkönyvtárak decentralizált és specializált állománnyal vesznek részt a tudományos könyvtári munkamegosztásban. Ez az egyik leglényegesebb megnyilvánulási formája a centralizáció és a specializáció kombinálásának a tudományos könyvtár területén. Sematikus ábrázolással:

	Általános tudományos könyvtár	*Szakkönyvtár* (és dokumentációs szervezet)
Állomány	Néhány területről szakkönyvtári mélységben; a világ szakirodalmából a legfontosabb munkákat a folyó kutatásoktól függetlenül; komplex kutatásokhoz irodalom; új tudományágak irodalma; különgyűjtemények;	A kutatási (oktatási) téma megkívánta mélységig, egy vagy kevésszámú ágazatból
Információs bázis	Általános: standard, reference-munkák, segédkönyvek	Az intézmény profiljától függően ágazati szinten
Szolgáltatás	Országosan és nemzetközi kapcsolatokra kiterjedően	Intézményi szintű, ágazati együttműködésben való részvétellel, korlátozott nemzetközi kapcsolatokkal

Itt kell megjegyezni, hogy e kérdéskörhöz kapcsolódik a könyvtárügy egységének a koncepciója is (ld. 3. pont), mivel a közművelődési könyvtárhálózatoknak jelentős és alaposan továbbfejlesztésre váró feladataik vannak a tudományos könyvtári szolgáltatások transzmissziójában.

Hogy az általános tudományos könyvtár milyen szakterületeket vállaljon szakkönyvtárként, milyen ágazatokat mellőzzön „világirodalmi figyelésében" és beszerzésében, ez már olyan gyakorlati kérdés, amit esetenként, időtől és helytől függően lehet napirendre tűzni. Sok egyéb vár még megoldásra a fentiekkel kapcsolatban, többek között a munkamegosztás legcélszerűbb formáinak a kimunkálása, az ehhez szükséges szellemi és technikai műszerezettség biztosítása, a hálózati adminisztratív és ágazati együttműködés fejlesztése, de — bár ez már átvezet egy más fejezetbe — közvetve idetartozik a tudományos könyvtár és a „két kultúra" problematikájának a viszonya.

5. „A két kultúra" vitában (természettudományi és humán műveltség) felmerült kérdések, ellentmondások feloldásában sajátos feladatai vannak a tudományos könyvtárnak

„A két kultúra" fogalmát itt nem lenini értelemben — polgári és szocialista kultúra — használom, hanem a természettudományi és humán műveltség, világkép jelölésére, amint a legutóbbi vitákban ezt alkalmazták.[21] Itt nem szükséges magát a vitát, a főbb álláspontokat ismertetni; ezek közismertek. Felmerül a kérdés, hogy a „két kultúra", a kétféle világkép kialakításában, illetve az ezzel kapcsolatos ellentmondások feloldásában van-e és milyen szerepe a tudományos könyvtárnak.

Az, hogy a szakkönyvtárnak és a dokumentációnak a természettudományi és a műszaki oktatásban, kutatásban és ismeretterjesztésben, ha úgy tetszik propagandában jelentős szerepe van, azt aligha kell bizonyítani. A társadalomtudományi és a humán ismeretek aktív terjesztésében is kézenfekvő a megfelelő ágazati könyvtárak szerepe. Az sem kérdéses, legfeljebb a legcélszerűbb módszerek és formák kialakításáról lehet szó, hogy bizonyos ésszerű keretek között a természettudományi és műszaki könyvtáraknak is foglalkozniuk kell társadalomtudományi ismeretterjesztéssel és megfordítva is, a közművelődési könyvtáraknak pedig mindkettővel. Mi ellenben a történetileg kialakult,

[21] A témának kezd egyre terebélyesebb irodalma lenni, a SNOW-könyv nyomán viták gyűrűztek Magyarországon is, az *Élet és Irodalom* hasábjain heteken keresztül folyt az eszmecsere stb. Tömör tájékoztatás található a „két kultúra" vitáról az MTA Könyvtára *Tájékoztató*jában (IV. évf. 5. sz. 587—591. l. a *Literaturnaja Roszszija* nyomán), utalok a *Voproszü Filoszofii* hasábjain lefolyt vitára a munkamegosztás és a személyiség mindenoldalú fejlődéséről *(Társad. Szle.* 1963. 11. sz. 109—110. l.), a *Béke és Szocializmus* hasábjain lezajlott vitára a szabadidő kérdéséről (1964. 10. sz. melléklete és 12. sz. 173—192. l.), SZALAI Sándor cikkére a *Valóság*ban (1964. 3. sz.-ból klny. 15 l. *Idő a mérlegen.* SZALAI professzor egyébként a bécsi Európai Társadalomtudományi Kutatási és Dokumentációs Koordinációs Központ megbízásából egy kelet—nyugat együttműködéssel készülő nagyobbszabású kutatómunkát irányít a szabadidő problémájáról), végül utalok Sz. SZTRUMILIN könyvére: *Nas mir cserez 20 let* (Moszkva, 1964, Szovetszkaja Roszszija. 190 l.), mindezek és még sok egyéb itt nem említett munka a szabadidővel és a munkamegosztással, a személyiség fejlődésének perspektíváival foglalkozva, és ideszámítható az „elidegenedés"-vita is (ld. *Valóság)*, amivel különösen nyugaton sokat foglalkoznak, közvetlenül vagy közvetve érintik mind az 5. pont alatti témát, mind pedig a 6. alattit („békés verseny"). Mindezekre nem az irodalom teljességét tekintve hivatkozom, hanem csak utalásszerűen.

jelentős történeti állománnyal, különgyűjteményekkel rendelkező általános tudományos nagykönyvtárak szerepe, pontosabban sajátos szerepe?

Két végletes álláspontra az írásművek perspektivikus sorsát, illetve a „gépesített kultúrával" kapcsolatos aggodalmat illetően már utaltam az előbbiekben („óriási gépi memóriák" és a „martalóc-gépek") — egyik sem jelenthet megoldást. A matematikai módszerek és az ezeken alapuló mechanikus, gépi, kibernetikai eljárások alkalmazása behatolt a társadalom- és humán tudományokba is, pl. közgazdaságtudomány, demográfia, matematikai nyelvészet, gépi fordítás, továbbá szűkebb témánkat illetően: gépi adattárolás és visszakeresés stb., ez feltartóztathatatlan és a tudományt előbbrevivő, gazdagító folyamat, amit minden erővel *elő kell mozdítani, de nem szabad fetisizálni, abszolutizálni.* A gépesítés és *a gép eszköz jellegű,* s a szellemi munka területén is rendkívüli mértékben alkalmas a termelékenység és a hatékonyság növelésére anélkül, hogy bizonyos szellemi tevékenységet bármikor is pótolhatna (pl. művészet, irodalom), elsőrendű rendeltetése pedig a tudományok fejlesztésének az elősegítése eszköz jelleggel és a termelés racionalizálása, növekedésének az előmozdítása.

MARX megfogalmazásában: „*A munka* már nem annyira a termelési folyamatba bezárva jelenik meg, inkább olyasvalami, amelynek *folyamán az ember magával a termelési folyamattal szemben annak felügyelője és szabályozója.* (Ami a gépi termelésre érvényes, az tulajdonképpen érvényes az emberi tevékenység különböző fajtáinak összekapcsolására és *az emberi kapcsolatok fejlődésére is.*)",[22] továbbá „nem a közvetlen munka, amelyet maga az ember elvégez, nem is az az idő, amelyen át dolgozik, hanem *a saját egyetemes termelőerejének elsajátítása,* az a körülmény, hogy megérti és birtokba veszi a természetet. . . egyszóval *a társadalmi individuum kifejlődése az. . . ami a termelés és a gazdaság alappilléreként jelenik meg.*" És ebből következik a konkluzió: „*Hiszen a valódi gazdagság az összes individuum kifejlett termelőereje. A gazdagság mértéke ekkor már nem a munkaidő, hanem a szabadidő lesz*", és ezzel a konklúzióval együtt még a következő marxi megállapítás adja a kulcsot véleményem szerint a „két kultúra vitához" is és a minket közvetlenül érintő kérdéshez, a tudományos könyvtár sajátos szerepéhez ebben, nevezetesen: „A munkaidőmegtakarítás egyértelmű a szabadidő növelésével, azaz *az individuum teljes kifejlődéséhez szükséges időnek a növelésével, amely a maga részéről mint hatalmas termelőerő visszahat a munka termelőerejére.* A termelés közvetlen folyamata szempontjából ezt a megtakarítást az álló tőke termelésének tekinthetjük; ez az álló tőke maga az ember. . ." „A szabadidő, amely részben pihenőidő, részben *a magasztosabb tevékenység megvalósítására szolgáló idő, természetesen más szubjektummá változtatja azt, aki vele rendelkezik,* és az illető más szubjektumként is lép be a termelés közvetlen folyamatába."

Mi volna tehát a sajátos szerepe a tudományos könyvtárnak a marxi humanista perspektíva realizálásában? Egyrészt, hogy a tudomány és a termelés folyamatát minden rendelkezésre álló eszközzel előmozdítsa (ennek miként jével a közlemények légiója, a könyvtári és dokumentációs szolgáltatások széles skálája foglalkozik) a maximális szabadidő megvalósítása érdekében. Ehhez mindenekelőtt a természettudományi és műszaki, továbbá közgazdasági ismeretterjesztés szolgál, amire jelenleg a súlypont világszerte tevődik; másrészt, hogy már most is és folyamatosan teljes erővel propagálja azokat a társadalomtudományi és humán ismereteket, dokumentumokat, az irodalmat és a művészeteket, amelyek az individuum teljes kifejlődéséhez szükségesek, érzelemvilágát gazdagítják, az emberi „álló tőke" fejlesztését szolgálják. *A kétféle ismeretterjesztés ebben az értelemben szerves egységet alkot,* prioritás nincs

[22] MARXnak a politikai gazdaságtan kérdéseiről készült fogalmazványaiból, először megjelent: *Bolsevik* 1939. 11—12. sz., ebből készült fordítás. A további MARX-idézeteknek is ez a forrása. (A kiemelések tőlem. R. Gy.)

közöttük, ellentmondásosságuk is látszólagos, mert hiszen végső soron mindkettő ember-központú, mivel a valódi gazdaság nem más, mint „az összes individuum kifejlett termelőereje".

Ehhez viszont az szükséges, hogy a társadalomtudományi és humán könyvtárak fejlesztés szempontjából is azonos szinten legyenek a természettudományiakkal és műszakiakkal, általában a könyvtárak fejlesztése olyan legyen, hogy meg tudjanak felelni a perspektivikus követelményeknek, amikor a szabadidő a jelenlegihez képest összehasonlíthatatlanul több lesz, amikor *tömegek fognak foglalkozni „magasztos tevékenységgel"*, tudományokkal, irodalommal, művészetekkel, amikor a szűk specializálódástól felszabadult tömegek saját érdeklődésük kielégítésére maguk is kutatni fogják — és nem csak a specialisták — „előtörténetüket", amikor a tudományok művelése tömegessé válik. Mindehhez már most és folyamatosan kell felkészülni állománnyal és annak szervezésével, az olyan dokumentumok nagyvonalú beszerzésével és rendezésével (régi és ritka könyvek, kéziratos hagyatékok, általában a humán művek stb.), amelyeknek „erkölcsi kopása" minimális vagy egyáltalában nincs, mert ezek azok a dokumentumok, amelyekkel való foglalkozás a „magasztos tevékenységek" tekintélyes részét fogja kitenni, hozzájárul a személyiség sokoldalú fejlesztéséhez, szemben az olyan gyors „erkölcsi kopás"-nak kitett művekkel (ez elsősorban a műszakiakra, de korlátozottabban a természettudományiakra is vonatkozik), amelyek ma múlhatatlanul szükségesek, de néhány év alatt a tudomány és technika gyors fejlődése folytán érdektelenné válnak. Minderre tudatosan, a humán ismeretek reneszánszát, a perspektívát előre látva, *a „két kultúrát", a két világképet egységként* tekintve kell a tudományos könyvtárnak felkészülnie és az egység szemléletén munkálkodnia. Így töltheti be sajátos szerepét a tudományos és kulturális fejlődésben, így járulhat hozzá, hogy a két rendszer békés versenyében ne csak a konkrét tudományos, műszaki és gazdasági területeken, hanem ideológiai téren, az individuum sokoldalú fejlesztésében is helyt tudjon állni a maga sajátos eszközeivel, módszereivel.

6. A tudományos könyvtárnak sajátos feladatai vannak a békés versenyben: gazdasági, tudományos és műszaki téren a világszínvonalhoz való felzárkózásban, ideológiai téren „az egy főre eső jó közérzet" növelésében

Az előző pontban utaltam arra, hogy a tudományos könyvtár feladataival a kutatómunka, a műszaki fejlesztés elősegítésére és ennek módszereivel, formáival jelentős szakirodalom foglalkozik, ugyancsak jelentős szakirodalom van a tudományos könyvtár feladatairól általában, helyzetéről, fejlesztési kérdéseiről.[23] Kézenfekvő, hogyha áttételesen, közvetett módon is, a tudományos könyvtárnak feladatai vannak a világméretű békés versenyben is. Gazdasági, tudományos és műszaki téren ezt úgy lehet megfogalmazni hazai viszonylatban, hogy a maga sajátos eszközeivel, módszereivel a tudományos könyvtár is hozzájárulhat a felzárkózáshoz a világszínvonalhoz. Ez adja meg a munka

[23] Sebestyén Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében.* Bp. 1962, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 163 l. (Az OKT kiadványai 15.), továbbá utalok Györe Pál cikkére, mint amelyik egyik szemléletes példája a könyvtári munka útkereső próbálkozásainak: *Mooers törvénye. (Megjegyzések az információ használatának lélektanához és szociológiájához).* Tud. műsz. Táj. 1964. 748—763. l.

perspektívájáról. Ez a végső célja az ezeken a területeken folyó könyvtári-dokumentációs munkának.

Igen ám, csakhogy a világszínvonalhoz való felzárkózásnak is van perspektívája, végső célja, ami nem egyszerűen az egy főre eső acél, vaj stb. termékek növelése egy bizonyos szintre, végső soron a termékbőség elérése érdekében, ami nem lehet öncél, hanem valójában a „két kultúra" vita, az előző pont kapcsán kifejtettek értelmében, az individuum teljes kifejlődése érdekében, vagyis a verseny nemcsak az egy főre eső acél, vaj stb. növeléséért folyik, hanem úgy is megfogalmazhatnám, „*az egy főre eső jóérzés*", ha úgy tetszik az „*egy főre eső öntudat*", „*az egy főre eső emberi méltóság*" növelése érdekében. És ez távolról sem könnyebb, egyszerűbb, mint az „anyagi" verseny. Az MSZMP ideológiai irányelvei arra figyelmeztetnek, hogy: „Az eszmei munkában előtérbe kell állítani *a szocialista gazdasági építés, a gazdaság és a tudat kölcsönhatásának problémáit*. . .", és ezzel összefüggésben „. . . . az ideológiai munka megjavításában nagy felelősség hárul. . . a tudományos, oktatási és kulturális intézmények. . . vezetőire."[24]

Nyilvánvaló a gazdaság és a tudat közötti összefüggés, de ugyanolyan nyilvánvaló ennek az összefüggésnek a bonyolult volta, a kölcsönhatások távolról sem egyértelműsége.

Így többek között senki nem gondolhatja, hogy a gazdaság önmagában és automatikusan növeli a jó közérzetet, emeli az emberi méltóságot, boldogabbá tesz. Aki kétszer eszik végig egy ebédet, vagy kétszer akkora lakása van, vagy kétszer annyi ruhája van, az nem rendelkezik kétszer akkora öntudattal is. Ha a személyi és társadalmi gazdagság automatikusan növelné a „jó közérzetet", több kultúrát jelentene, több „magasztos tevékenységet", akkor a történelmileg szerencsésebb gazdasági adottságokkal rendelkező nyugati országokban ez így jelentkezne is. Az „elidegenedés" és a „jó közérzet" különböző válságjelei azonban nem erről tanúskodnak. A fordítottja természetesen éppúgy nem igaz, legalább is társadalmilag, nevezetesen, hogy hosszabb távon „a borsón is lehet szépet álmodni". Magas színvonalú anyagi kultúra és termelés, termékbőség nélkül nincs szabadidő és ennek marxi értelmű felhasználása, nem lehetséges a szűk specializálódástól való felszabadulás és a személyiség sokoldalú kibontakozása. Egyénileg vagy magasfokú öntudattal rendelkező csoportokat illetően ez lehetséges, társadalmilag azonban nem.

Az azonban nagyon is lehetséges, sőt szükséges is, hogy „az egy főre eső jó közérzetben", emberi méltóságban, művelődési lehetőségekben, a békés versenyben kedvezőtlenebb adottságokkal, elmaradottabb termelőerőkkel indult szocialista országok többet nyújtsanak és már most, mint a gazdaságilag fejlettebb polgári országok. Ez sok tekintetben így is van, meg is valósult, különösen az oktatásügy, a művelődésügy vonatkozásában.

Arról van tehát szó, hogy a békés verseny alatt ne csak gazdasági versenyt értsünk, hanem végső célját tekintve és a hozzá vezető út egyik fő eszközeként versenyt a „jó közérzetért" társadalmilag, egyénileg egyaránt. *A békés versenynek ebből a gazdasági és öntudati egységként való felfogásából* adódnak a tudományos könyvtárnak olyan sajátos feladatai, amelyeknek kifejtése tulajdonképpen az előző pont, a „két világkép" kapcsán történt meg, a tudományos könyvtár és a békés verseny összefüggéseivel kapcsolatban elmondottak tehát ki is indulnak és vissza is kanyarodnak a „két kultúra" vitához.

[24] L. 2. jegyzet 40—41. l. (Kiemelés tőlem. R. Gy.)

A tudományos könyvtárnak a békés versenyben való komplex-szellemű részvétele adja meg végső soron a munka szélesebb horizontját, perspektíváját és társadalmi hasznát, határozza meg a tudományos könyvtár helyét a társadalmi munkamegosztásban a tudományos-technikai forradalom korában.

*

A tudományos könyvtár mérlege eredményektől súlyos, de nem kevésbé a megoldásra váró elméleti és az ezekkel összefüggő nem kevés gyakorlati jellegű problémáktól is.

GYÖRGY RÓZSA: THE SCIENTIFIC LIBRARY IN THE AGE OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL REVOLUTION

The chief sequence of ideas of this paper may be summarized as follows:

1. Due to its scientific and economic importance, the scientific library represents in itself a scientific problem, a research subject.

2. An essential cause for the relative backwardness of the theoretic work lies in the variety of the trends in library policy, the seeming incongruousness of the various "centric" views (library-documentation-historical research).

3. The conception of the "unity of libraries" (unity of public libraries and scientific and special libraries) seeks further development: the scientific library has a double commitment: as a part of an integrate library science and, on other hand, as the part of science and thus as a subject of science policy and science organization.

4. The theoretic formulation and establishment of the division of work between the scientific library (general) and the special library (particular) represents a key issue of the further development of scientific library.

5. In the discussion of the "two cultures" (science and human culture) the scientific library confronts specific tasks in the solution of contradiction.

6. Special duties fall upon the scientific library in the "peaceful competition": i.e. to catch up with world level in economic, scientific, and technical respect, and, in ideological respect, to add to the increase in a „per capita good feeling."

JAKÓ ZSIGMOND

Nyomtatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből

A segesvári (Şighişoara-i) Tudományos Könyvtárban végzett kutatásaim során került felszínre az az ívrét kötet, amelynek tábláiból három ismeretlen XVI. századi erdélyi nyomtatványt, köztük egy drámai mű töredékét sikerült kiáztatni. A könyv, amelynek kötése négy évszázadon át magában rejtette ezeket az irodalom- és nyomdatörténeti szempontból egyaránt becses emlékeket, a város egykori evangélikus gimnáziumának régi anyagban gazdag könyvtárához tartozott.[1] Ennek 1793-ban kialakított, máig érvényes rendjében a „Folio Nr. 86" jelzetet kapta.[2] A vaknyomású, németes reneszánsz elemekkel, valamint „M ✳ H ✳ C" monogrammal és „1577" évszámmal díszített barna bőrkötésből, a keménységéül szolgáló makulatúralapok szétáztatása után, az alábbi nyomtatványok kerültek napvilágra:

1. NABUKODONOZOR babilóniai király által tüzes kemencébe vettetett, de onnan épségben megmenekült három hitvalló zsidó ifjú DÁNIEL prófétánál leírt történetének magyar nyelvű dramatizált változatából a *B* jelzésű teljes ív. A nyolc lapon összesen 212 sort kitevő töredéket mellékelten közöljük hasonmásban. A nyolcadrétű lapokon a sorok száma laponként 26—27, a szedéstükör magassága 154 mm. A színjáték megmaradt szövege az első felvonás második jelenetével kezdődik, és a második felvonás első jelenetének néhány sora után szakad meg. A B—B_3-mal jelzett, illetve jelzés nélküli lapokat két félív méretű papírra nyomtatták. Mindkét papírlapról kétségtelenül megállapítható, hogy sem bekötve, de még hajtogatva sem volt sohasem. E lapok tehát nyomdai makulatúraként kerültek felhasználásra.

2. A drámatöredék két (részben, illetve egészen) ismeretlen, de a megjelenés helyét és idejét már feltüntető nyomtatvány társaságában került be századokkal ezelőtt az említett kötéstáblába. Ezek közül az elsőnek a címlapján, feketével és vörössel nyomtatva ez olvasható: IVDICIVM | MAGYAR NYEL- | uen: az 1.5.76. Eſʒten- | dőre, mellyic 13. hónac | fénye és Biſſexti- | lis leſʒen. | Ez Eſʒtendőnec Vra leſʒen Sa- | turnus, tárſa Mercurius, | tanátsadóia Mars. |

[1] E könyvtár története és régi anyaga felől jól tájékoztat: BERWERTH, Wilhelm—FABINI, Theodor: *Fachwissenschaftlicher Katalog der Bibliothek des Gymnasiums in Schässburg.* Programm des evang. Gymnasiums A. B. in Schässburg 1879/80—1882/83. Schässburg-Hermannstadt, 1880—1883.

[2] A kötet Julius Caesar SCALIGERnek (1484—1558), a humanista irodalomelmélet nagytekintélyű rendszerezőjének ismert latin poétikáját és egy kisebb értekezését tartalmazza. Ezek címe: *Poetices libri septem. . . ad Sylvivm filivm.* Apud Ioannem Crispinvm, MDLXI. Ívrét [10], 364, [36] l. Hozzákötve: *In librum de Insomnys Hippocratis commentarius actus nunc & recognitus, ad Ioannem Alesmium Senatorem Burdegalensem.* Ívrét, 54 l.

Ez Eſztendőben az Hold | fenye el veſz Octobernec | 8. napian 2. orakór, 24. | gradicz. az[3] | SZEBEMBE. | Heuſler Marton Altal.

E tizenhatodrétű kiadványból az A, B, C, D jelzésű ívet használta fel e táblához a könyvkötő. Egyes íveket több példányban is. E töredék szedéstükrének magassága 85 mm.

3. Végül előkerült még e kötéstáblából az alábbi nyomtatvány töredéke is: EPHEMERI | DES COELESTI- | um Conſtellationum cum | Electionibus Temporũ: | Ad Annum Domini, | M.D.LXXVI. Bi- | ſextilem Emboliſ- | malemq;. | PER M. STANISLAVM | Iacobeium Curelouien. factae. | Eodem anno Ecclipſis Lu- | nae apparebit, die 8. Octo- | bris hor. 7. ferè noctis prae | cedentis circa 24 gradum Arietis | CIBINII.

Ebből az ugyancsak tizenhatodrétű kiadványból az A, B, D jelzésű ív maradt meg. Ezeknél a szedéstükör magassága 85 mm.

E két naptártöredék közül a magyar írásbeliség kutatóinak az érdeklődésére az előbbi tarthat igényt. A *Ivdicivm magyar nyelven* címlapjának előkerülése ugyanis igazolta Borsa Gedeon megállapítását, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egy töredékének alapján tett e naptár létezése felől.[4] Ezzel teljesen bizonyossá vált, hogy a szebeni (Sibiu-i) sajtó tényleg jóval korábban kapcsolódott be a magyar nyelvű írásbeliség szolgálatába, mint ezt eddig vélték.

Amíg a két naptártöredékkel kapcsolatosan különösebb problémák nem adódnak, a drámarészlet egész sor kérdést vet fel. Ki e mű szerzője, mikor és hol írták, a bibliai történet közvetlenül vagy valamilyen más, esetleg külföldi író feldolgozásában szolgált a magyar színjáték forrásául, milyen irodalmi értéket képvisel ez az alkotás, hol a helye a magyar dráma XVI. századi történetében stb.? Kérdések, amelyekre azonban egyelőre lehetetlen felelni, vagy csak megközelítő bizonyosságú válasz adható. Éppen ezért e sorok írója az alábbiakban azoknak a vonatkozásoknak a tisztázását tekintette feladatának, amelyek a további kutatásokhoz nélkülözhetetlenek, és amelyek már most is több-kevesebb bizonyossággal felderíthetők. Ilyen kérdésként kínálkozik mindenekelőtt annak a kiderítése, hogy hol és mikor nyomtatták e színjátékot. Erre vonatkozóan — amíg újabb adatok nem kerülnek elő — azokból a felvilágosításokból kell kiindulnunk, amelyek a töredéknek századokon át szállást nyújtó könyvnek a sorsából, kötésének a sajátosságaiból és legfőképpen magának az emléknek a nyomdai sajátosságaiból kiolvashatók.

Lássuk legelőbb a szállást adó kötet bizonyságtételeit. Scaliger poétikájának címlapjára egykori tulajdonosai a következőképpen jegyezték fel nevüket: „Simonis Schellÿ Schenckensis et amicorum 1629." — „Johannis Schellÿ 1642." — „CCXV." — „Liber Bibliothecae Schaesburgensis." Miután a „CCXV." szám a segesvári gimnáziumi könyvtár XVII. század végi jegyzékére utal, bizonyosra vehető, hogy e kötet is még abban a században került át a Schell-család tulajdonából a gimnázium könyvtárába. E megállapítást tehát nem gyengítheti az az ellenvetés, hogy az iskolai könyvtárral kapcsolatosan fentebb idézett bejegyzés írása a XVIII. század legvégére vall.

E látszólag semmitmondó bejegyzések is közelebb segítenek a Scaliger-könyvet 1577-ben beköttető első tulajdonos és ezáltal a kötés készítési helyének a meghatározásához. A XVIII. század folyamán nemességet szerzett

[3] Következik a kos-csillagkép ábrázolása.

[4] *A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében.* Magy. Könyvszle. 1965. 56—61. l.

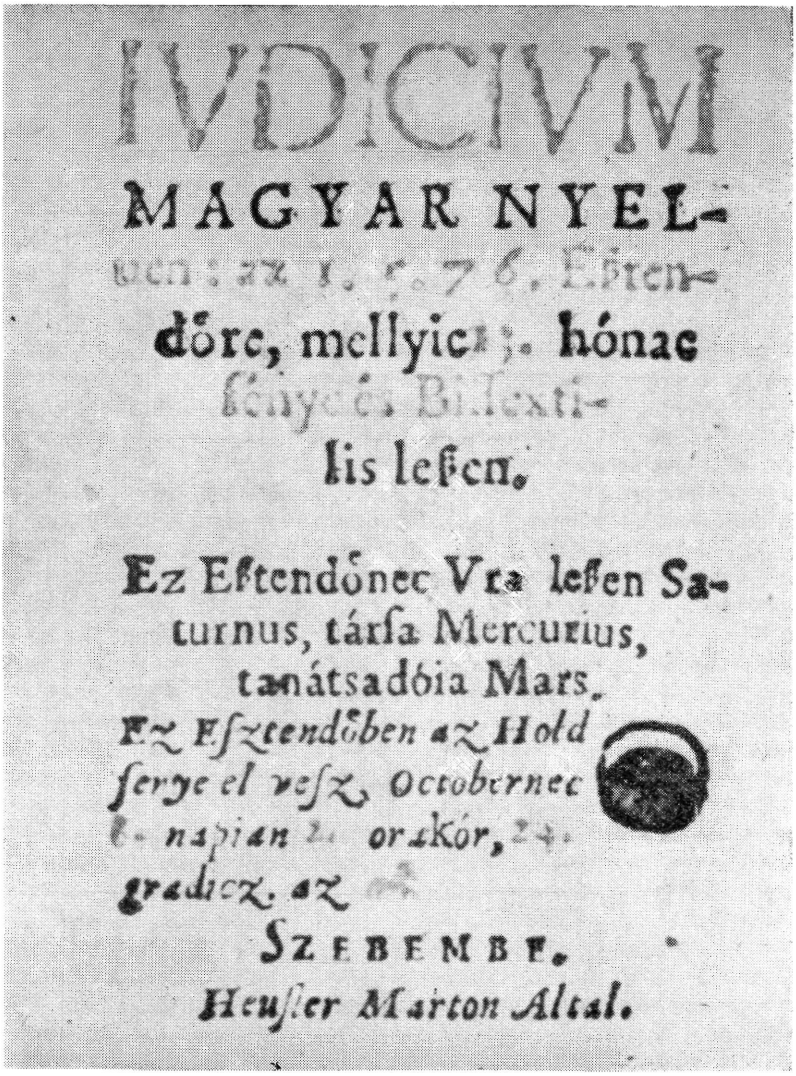
IVDICIVM
MAGYAR NYEL-
dőre, mellyic[illegible] hónac
lis leſen.
Ez Eſtendőnec Vra leſen Sa-
turnus, társa Mercurius,
tanátsadóia Mars.
Ez Eſztendőben az Hold
ſerge el veſz Octobernec
[illegible] napian [illegible] orakór, [illegible]
gradicz. az
SZEBENBE.
Heuſſer Marton Altal.

1. ábra. Az 1576. évi szebeni naptár címlapja

Ehrenschildi SCHELL családnak a segesvári könyvtárba került könyvei között ugyanis egész sor olyan darab található, amelynek kötésén ugyancsak az „M ⁎ H ⁎ C" monogram olvasható (pl. VIII°. Nr. 19, 22; 8°. Nr. 394). Ezek között ismét több olyan akad, amelyen a fenti monogramon kívül a címlapra írt „Matthiae Heblerÿ Carponensis et amicorum" névbejegyzés is szerepel (pl. Fol. Nr. 53; Quarto Nr. 110; 8.° Nr. 273, 430, 631; XVI.° Nr. 82). E szöveg, valamint a SCHELLek birtoklásáról tanúskodó bejegyzések nyomán természetszerűleg merül fel a gondolat, hogy a drámatöredéket megőrző könyvnek is a Korponáról Erdélybe származott Mathias HEBLER lehetett az

első tulajdonosa és beköttetője. HEBLER azonban, miután 1551-től fogva előbb a szebeni iskolában tanított, 1554-től fogva a város lutheránus lelkésze, majd 1556-tól kezdve az erdélyi szász egyház superintendense volt, 1571. szeptember 18-án meghalt.[5] E könyvet tehát 1577-ben ő nem köttethette be. A SCHELL-gyűjteményből azonban három olyan kötet is előkerült (8.° Nr. 259, 453, 455.), amelynek XVII. század eleji tulajdonosa Andreas HEBLER Cibiniensis volt. Az a HEBLER-könyvtár tehát, amelyet Simon SCHELL 1629-ben vagy kevéssel azelőtt megvásárolt, az egykori superintendens gyűjteményén kívül utódai könyveit szintén magába foglalta. Ezek között akadhatott Mathias, Martin vagy Michael nevű is, aki 1571 után szintén az apja által szokott módon jelezte könyvszerzeményeit. Ebben az esetben persze a monogram *C* betűje többé nem *Carponensis*nek, hanem *Cibiniensis*nek értelmezendő. Természetesen amíg HEBLER gyermekeinek a nevét nem sikerül felderíteni, e magyarázat nem tekinthető többnek egyszerű feltételezésnél, és más lehetőséggel szintén számolni kell. Gondolni lehet arra is, hogy a könyv köttetője Martin HEINCZ (HENTIUS), a szebeni iskola ismert rektora volt.[6] Simon SCHELL 1629-ben számbavett könyvei között ugyanis akadt néhány olyan, amelyik korábban a HEINCZ-család tagjai, köztük Martinus HENTIUS Cibiniensis tulajdonában volt (pl. Fol. Nr. 66, 76). Ez utóbbi azonban az 1574-ben köttetett könyve táblájáu nem monogrammal, hanem az előbb idézett teljes alakban tüntette fel a nevét.

Az első tulajdonos és a köttető személyének a meghatározása azonban — a jelen esetben — csupán a kötés készítési helyének a megállapítása szempontjából lehet jelentős. Ez pedig — függetlenül az „M ⁂ H ⁂ C" monogram végleges feloldásától — máris eldöntöttnek vehető. Az alább felsorakoztatandó érvek ismeretében ugyanis bizonyosan állítható, hogy SCALIGER poétikájának első tulajdonosa szebeni polgár volt, kötése pedig e város könyvkötőműhelyében készült.

Szebeni eredet mellett szólnak ti. a kötés díszei is. A táblák fő díszét hengerklisével nyomott portrék alkotják. Ezek párhuzamosan a táblák széleivel egy külső és egy belső keretet formálnak. A két keret közötti üres mezők egyhangúságát a könyvkötő néhány igénytelenebb virág- és levéldísszel ékesítette. A külső keretet a kor protestánsai körében sokra becsült személyek mellképei alkotják. A keretbe foglalt, éremszerű arcképek feliratai így hangzanak: Joannes HUSS, JOHANNES FRIDIRICUS Electus Dux S(axoniae), Martinus LUTHER, Philip MELAN(CHTON), ERASMUS ROTTERDAMUS. A belső keretet viszont híres bibliai nőalakok hasonló kivitelű arcképével töltötte ki a könyvkötő. Ezek Debóra, Éva, Judit és Iael mellképét ábrázolják. Megjegyzendő, hogy amíg az előbbi arcképek annyira éles rajzúak, hogy dúcaikat akkor vehették újonnan használatba, addig az utóbbiak jóval elmosódottabbak, nyilvánvalóan a bélyegzőhenger kopottsága következtében. Valóban a Iaelt ábrázoló képen jól látható a dúc készítési időpontját jelző „1547" évszám. A kötést kivitelező műhely felszerelésének a XVI. század közepéről való alapanyagát tehát 1576 körül új díszekkel egészítették ki, minden bizonnyal Németországból.

[5] TRAUSCH, Josef: *Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen.* Kronstadt, 1870. II. 76—77. l.

[6] Életrajzi adatai: KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt, 1935. 252—254. l. TEUTSCH, Friedrich: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt.* Arch. Vereins siebenb. Landesk. XVII (1882). 25. l.

Egy másik kötés segítségével az is bizonyítható, hogy a fentebb leírt díszítmények valóban a szebeni könyvkötő műhely felszereléséhez tartoztak. A segesvári gimnáziumi könyvtár „Quarto Nr. 68." jelzésű darabjának a kötésén ugyanis — „I ⁜ A ⁜ C" monogram és „1576" évszám kíséretében — pontosan a fentebb leírt díszítmények ismétlődnek.[7] E könyvet, az első tábla szebeni vízjelű belső borítópapírján olvasható „Redemi ex Bibliotheca D. Jacobi A. quondam Szakadiensis Ecclesie Pastoris den. 62. Anno 1597" szövegű bejegyzésből következtethetően, a Szeben közelében fekvő Szakadát (Săcădate) község egyik lelkésze köttette be — nyilván a szebeni műhelyben. E feltevést teljesen igazolják a táblák belsejéből kiáztatott töredékek. Ezekből ugyanis szintén az 1576. évre készített, fentebb leírt magyar nyelvű naptár A, C, D, E és a latin változat A, G ívének jórészt kettőbe metszett, csonka ívei kerültek elő. Bár a könyvkötő kése ez utóbbinak impressumát is részben lemetszette, a szöveg maradványait mégis sikerült minden kétséget kizáró bizonyossággal a következőképpen kiegészíteni: „Cibinii | Excud[ebant] Martini[!] Heusler | [e]t G[regori]us Frautliger." Ezáltal vitathatatlanná vált, hogy a SCALIGER-kötet táblájából kikerült latin nyelvű naptártöredék szintén a szebeni sajtó termékének tekintendő. A segesvári könyvtár „Folio Nr. 86" és „Quarto Nr. 68." jelzésű darabjának a kötése tehát egyazon műhelyben készült. Ez a műhely viszont — a táblákhoz felhasznált makulatúrák bizonysága szerint — Szebenben, hihetőleg a nyomda mellett, működött. Az 1547-tel datált, kopottabb dúcokat még a nyomda első korszakában importálhatták a szebeniek, a vadonatújnak látszó bélyegződúcokat pedig az officina 1575 végétől fogva számítható újjászervezése során szerezhették be Németországból.[8] A színjáték töredékét magába foglaló kötés szebeni eredete mellett felhozható még az is, hogy az első kötéstáblája belső oldalára ragasztott borítólapon szintén jól látható a szebeni papírmalom vízjele.[9]

A drámatöredéknek szállást nyújtó könyv provenienciája, kötésének a díszei és a táblában talált egyéb töredékek kiadási helye alapján szükségszerűen arra kell gondolnunk, hogy e színjátékot a szebeni sajtón nyomtatták, lapjai annak makulatúra-anyagaként kerültek könyvkötői felhasználásra.

A kiadási hely kérdésének eldöntésekor — egyéb támpontok híján — súlyosan esnek latba a nyomdászati és helyesírási sajátságok. A XVI. századi szebeni nyomtatványok közismert ritkasága folytán azonban a szükséges összehasonlításokhoz — sajnos — nem állott kellő mennyiségben anyag rendelkezésünkre.[10] Különösképpen fájlaltuk, hogy a magyar nyelvű szebeni kiadványok közül e drámatöredéket egyedül a társaságában talált 1576. évi naptártöredékkel vethettük össze. Pedig ebben az esetben minél szélesebb körű össze-

[7] E könyv címe: *In librvm proverbiorvm siue Sententiarvm Solomonis Regis sapientissimi Ludouici Lauateri Tigurini Commentary.* Tigvri, Chr. Froschouerus, MDLXII. 8°. [14], 330, [56] l.

[8] A szebeni nyomda történetére vonatkozóan: GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 47—49. l. BORSA: *I. m.* A nyomda anyagának a felfrissítésével kapcsolatosan kerülhetett sor pl. Georg GREUS nyomdász 1580. aug. 31. előtti németországi útjára is. Szeben város lvt. a szebeni Állami Levéltárban, Nova Collectio Posterior, Nr. 2141, J. 84.

[9] A szebeni papírmalom vízjele: JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudálizmuskori történetének vázlata (XVI—XVII. század).* Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Series Historia. 1962. fasc. 2. 68—71. l. (6. sz. hasonmás.)

[10] Őszinte köszönettel tartozom BORSA Gedeonnak a Budapesten és DANKANITS Ádámnak a marosvásárhelyi Teleki-tékában végzett összehasonlításokért. Ezek az általam végzett, alább ismertetendő összehasonlítással megegyező eredményre vezettek.

hasonlításra annál is inkább szükség lett volna, mert az eddigi helyesírástörténeti kutatók figyelmen kívül hagyták a szebeni sajtó magyar nyelvű XVI. századi termékeinek a sajátságait.[11] A betűformák egybevetését szűkreszabott keretek között végezhettük el azért is, mert amíg a drámát antikvával, a naptár nagyobbik részét kurzívával nyomták.

Úgy véljük azonban, hogy e körülmények ellenére is majdnem teljes bizonyossággal a szebeni nyomda termékének minősíthetjük e drámatöredéket. A magyar szövegek esetében döntő fontosságú, jellegzetes betűk ugyanis mind a töredékben, mind pedig a naptárban azonos metszésűek. A mindkét nyomtatványban megtalálható ilyen betűk a következők: *á, à, é, ę, ć, ő, ű, ú, β*. Az a kissé egyenlőtlen szárú *M* betű szintén megtalálható a drámatöredékben, amely a naptár címlapján annyira szembeötlő. Hasonló a helyzet a jellegzetesen keskeny *S*, illetve az elől tüskés *ſ* betűvel.

A betűtípusok bizonyságtételét a helyesírásban követett elvek azonossága általában szintén alátámasztja, bár kisebb eltérések is mutatkoznak a két nyomtatvány között. Pl. mindkét esetben következetlen az *á* hang jelölése, vagy gyakori az *ü*-ző alak a szokásos *i*-ző forma helyett (naptár: *βűuel, ůdegen, ůdől;* dráma: *tűtec, βűuem, tű*). A *cs* hangot mindkettő általában *cz*-vel jelöli, bár a naptárban *ts*-sel való jelölés szintén előfordul (pl. *tanatsadoia*). A szóvégi *k*-t mindkét nyomtatvány *c*-vel írja, a kettős *k*-t viszont a naptár *ck*-val jelöli, míg a dráma nem tünteti fel. A *j* hangot mindkettő *i*-vel és *y*-nal adja vissza, a szókezdő *u*-t pedig *v*-vel jelzi.

A drámatöredékben több olyan hibás alak is előfordul, amelyek bizonyára arra vezethetők vissza, hogy a szedő nem volt magyar anyanyelvű, és nem értette tökéletesen a szöveget. Pl. *ayanlunc*-ot szedett *ayanliuc* helyett. Nem vette észre, hogy a kéziratban elmaradt a szóvégi rövidítés jele, és *hane*-t szedett *hanem* helyett. Ismét a kézirat hibájából az is elkerülte figyelmét, hogy az első felvonás harmadik jelenetében az Aranykép szintén színre lép, és ennek következtében az ő mondókáját nem szedte a Vénuszétől elkülönítve. A *t-d, g-k* és *b*, valamint a mássalhangzók kettőzése terén elkövetett hibák azt is elárulják, hogy a szedő német anyanyelvű lehetett. Ugyanolyan természetű hibákat követ ugyanis el, mint amilyeneket a kutatás Heltai Gáspárnál figyelt meg.[12] Így néha *téged* helyett *teget*-et, *resteled* helyett *restelet*-et, *éretted* helyett *erettet*-et, *végig* helyet *vegic*-et, *félünk* helyett *feling*-et, *kisebbik* helyett *kissegic*-et, *intene* helyett *intenne*-t, *istenükkel* helyett *Istennekel*-t szedett saját bizonytalankodó nyelvérzéke és hibás kiejtése után igazodva.

Mind a drámatöredék, mind pedig a naptár helyesírása azt sejteti, hogy a szebeni nyomda magyar kiadványainak a helyesírása egészében a Heltai által kialakított kolozsvári (Cluj-i) gyakorlat után igazodott.[13] A magyar kéziratok helyesírásának olyan következetes egységesítésére azonban, mint Heltai idejében Kolozsvárott, Szebenben természetesen nem kerülhetett sor. Bár semmi különös sem volna abban, hogy a szebeni officina a kor legvirágzóbb erdélyi nyomdájának, Heltai műhelyének a tekintélye nyomán alakította ki magyar helyesírását, a kutatás közvetlen kapcsolatot is feltételez a két sajtó között.

[11] Kniezsa István: *A magyar helyesírás története*. Bp. 1952. Molnár József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963.

[12] Molnár: *I. m.* 126. l.

[13] Heltai helyesírási gyakorlatának részletes bemutatása: Molnár: *I. m.* 104—126., 295—303. l.

Eszerint a szebeni nyomda 1575. évi újraindulásakor feltűnő FRAUTLIGER HELTAInál tanulta volna ki a mesterséget.[14] E feltételezés azonban egyelőre még nélkülözi a módszeres bizonyítást. A magyar nyelvű szebeni könyvkiadás kezdeteit különben sem lehetne FRAUTLIGER személyéhez kapcsolni, miután — az idézett impresszumok bizonysága szerint — 1575-ben, a magyar nyelvű naptár megjelenése idején, Martin HEUSLER egyedül szerepelt a nyomda bérlőjeként, és FRAUTLIGER csak a latin változat kiadásakor társult hozzá. A szebeni és a kolozsvári magyar nyelvű nyomdai gyakorlat közötti személyes közvetítés feltételezése esetén ugyanennyi joggal lehetne arra a NYIRŐ Jánosra is gondolni, aki Szebenből került át Brassóba (Braşovba), és ott, hihetőleg 1579 és 1581 között megjelentetett kötetével úttörője lett a magyar nyelvű könyvkiadásnak.[15]

Azzal, hogy a drámatöredéknek szállást nyújtó kötet birtoklástörténete, a társaságában talált két naptár, a kötés, a betűtípusok és a helyesírási sajátságok egyaránt a szebeni eredet mellett szólanak, lényegében a nyomtatás valószínű idejének a meghatározására szintén lehetőség nyílik. A szebeni nyomda ugyanis 1575-ben kezdte újra tevékenységét, a töredék viszont 1577-ben már mint makulatúra került könyvkötői felhasználásra. A három zsidó ifjú történetéről szóló színjáték tehát e két időpont között kellett elhagyja a szebeni sajtót. Miután a szebeni officina könyvkötője — a segesvári könyvtár fentebb leírt „Quarto Nr. 68." számú kötetének táblájából kiáztatott töredékek bizonysága szerint — már 1576 végén elkezdte makulatúraként felhasználni az arra az évre szóló két naptár el nem kelt példányait, a drámatöredék is hihetőleg 1577 legelején került könyvkötői hasznosításra. Feltehetőleg legalább egy esztendeig a színjáték példányait is raktáron tartotta a nyomda, s csak azután adta át könyvkötőjének, miután többé nem számíthatott újabb vevőkre. Úgy látszik tehát, hogy 1575 végére vagy a következő esztendő elejére kell tennünk e dráma kinyomtatásának idejét.

Az előkerült töredék lehetőséget nyújt annak a meghatározására is, hogy mekkora lehetett e mű teljes terjedelme. A megtalált részlet ugyanis a dráma második, *B* jelzésű, teljes íve. Miután a megmaradt szöveg az első felvonás második jelenetével kezdődik, és ezt, a többi jelenet terjedelméből következtetve, majdnem teljes egészében tartalmazza, a színjáték elejéről nem sok hiányozhat. A hiányzó első ív az első felvonás első jelenetét és a második kezdetét, a darab tárgyát, illetve tanúságát előrevetítő prológust és a kiadó vagy a szerző esetleges ajánlását tartalmazhatta szintén nyolc lapnyi terjedelemben.

De hozzávetőleges pontossággal kiszámítható a töredéket követő rész terjedelme is. Az előkerült utolsó lapon, a második felvonás jelzése után ugyanis az alábbi megjegyzés olvasható: „Kǒuǒtkezic Epiſtaſis Fabulaia." Ismeretes, hogy a klasszikus görög—római és az azt követő humanista dramaturgia szabályai szerint a színműnek (komédiának) hármas, illetve négyes tagolásban kellett cselekményét kibonyolítani.[16] A *prostasis*ban a mű tárgyát, a drámai konfliktus magját vázolja fel a szerző olyan sejtelmes módon, hogy azzal

[14] BIRÓ Miklós—KERTÉSZ Árpád—NOVÁK László: *Nyomdászati lexikon.* Bp. 1936. 153. l. (BORSA: *I. m.* 58. l. nyomán.)

[15] GULYÁS: *I. m.* 60—61. l. PANAITESCU, P. P.: *Inceputurile scrisului în limba romînă.* Studii şi cercetări de bibliologie. V (1963). 120. l. Ua.: *Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română.* Bucureşti, 1965. 147—148. l.

[16] STEPHANUS, Henricus: *Thesaurus Graecae Linguae.* Paris, 1851. III. 1827—1828. l. SCALIGER, Julius Caesar: *Poetices libri septem.* (Lyon), 1561. 14—15. l.

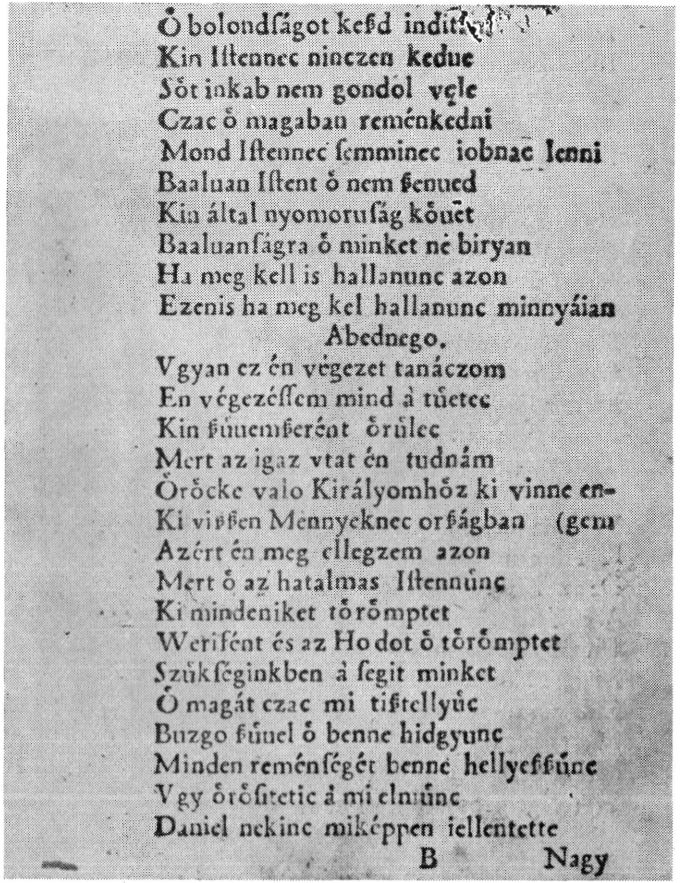

Ó bolondſágot kezd inditny
Kin Iſtennec ninczen kedue
Sőt inkab nem gondol vele
Czac ő magaban reménkedni
Mond Iſtennec ſemminec iobnac lenni
Baaluan Iſtent ő nem ſenued
Kin által nyomoruſág kőuet
Baaluanſágra ő minket ne biryan
Ha meg kell is hallanunc azon
Ezenis ha meg kel hallanunc minnyáian
Abednego.
Vgyan cz én végezet tanáczom
En végezéſſem mind á tűetec
Kin ſűuemſérént őrűlec
Mert az igaz vtat én tudnám
Őrőcke valo Királyomhőz ki vinne en-
Ki vigſen Mennyeknec orſágban (gem
Azért én meg ellegzem azon
Mert ő az hatalmas Iſtennűnc
Ki mindeniket tőrőmptet
Werifént és az Hodot ő tőrőmptet
Szűkſéginkben á ſegit minket
Ó magát czac mi tiſtellyűc
Buzgo fűuel ő benne hidgyunc
Minden reménſégét benne hellyeſſűne
Vgy őrőſitetic á mi elnűnc
Daniel nekinc miképpen iellentette
B Nagy

Nagy czudac kinec általa lőttec
Mellyben czalardſág hazugſág ninczen
Iſtent nagy fenn ő meg valla
Az iráſt ő mikor magyaraza
Ó Királynal igen magaſtaltatéc
Minden emberec ollyont iol meg erczec
Minden iol tekinczе ſűuét
Hidie hogy nem czufſág ſe meuedſég
Iſtentől mi ne ſakadiunc
Ha miatta is meg kel halnunc
Iob nekinc űdeig ſenuedni
Hogy nem mind éltig kárhoſtatni
Czac őtet illet az tiſteſég
Mert nalanálkűl ninczen tőb Iſtenſég
Az mi Feiedelminket az után
Tiſtellyuc hivu ſűuel igazán.
Mezac.
Way ha iora minket intenne
Kőſtinc ninez ki őtet nem kőuetne
De az Király eſt végeſte
Aranyképet ő hellyeſtene
Diczirettre Iſtennec
Maga Baaluanſág hidietec
Elſő paranczalat ellen vétkezinc
Mert czac ő nekinc Iſtenűnc
Mond czac engem imadiátoc
Tiſteſégemet máſnac tű ne adiátoc
Mert

2—3. ábra. A színjáték-töredék B_1 levele

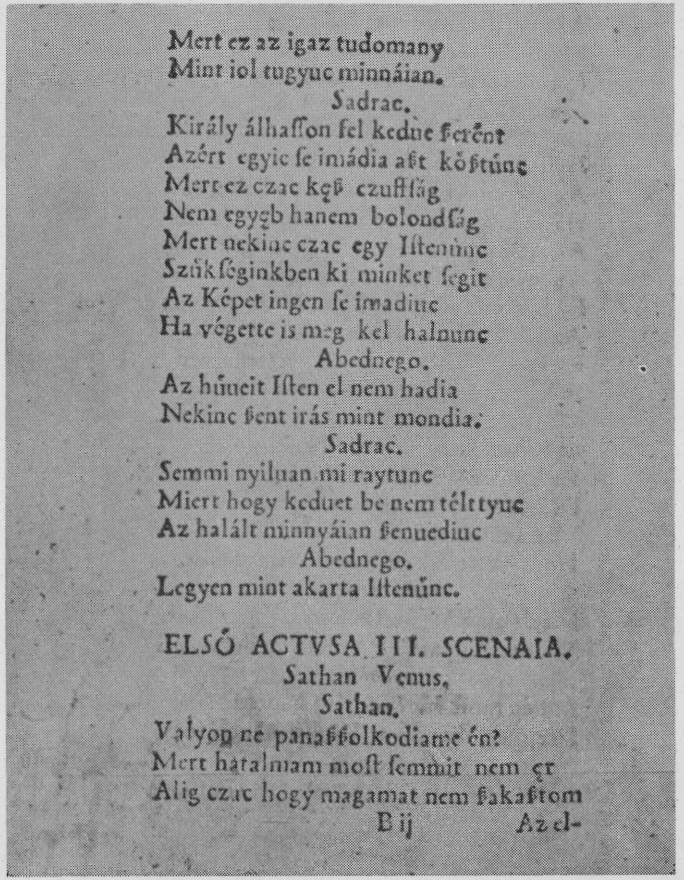

Mert ez az igaz tudomany
Mint iol tugyuc minnáian.
Sadrac.
Király álhaſſon fel kedue ſerént
Azért egyic ſe imádia aſt kőſtúnc
Mert ez czac kęſ czuffſág
Nem egyęb hanem bolondſág
Mert nekinc czac egy Iſtenünc
Szűkſéginkben ki minket ſegit
Az Képet ingen ſe imadiuc
Ha végette is meg kel halnunc
Abednego.
Az hűueit Iſten el nem hadia
Nekinc ſent irás mint mondia.
Sadrac.
Semmi nyiluan mi raytunc
Miert hogy keduet be nem télttyuc
Az halált minnyáian ſenuediuc
Abednego.
Legyen mint akarta Iſtenűnc.

ELSŐ ACTVSA III. SCENAIA.
Sathan Venus.
Sathan.
Valyon ne panaſſolkodiame én?
Mert hatalmam moſt ſemmit nem ęr
Alig czac hogy magamat nem ſakaſtom
B ij Az el-

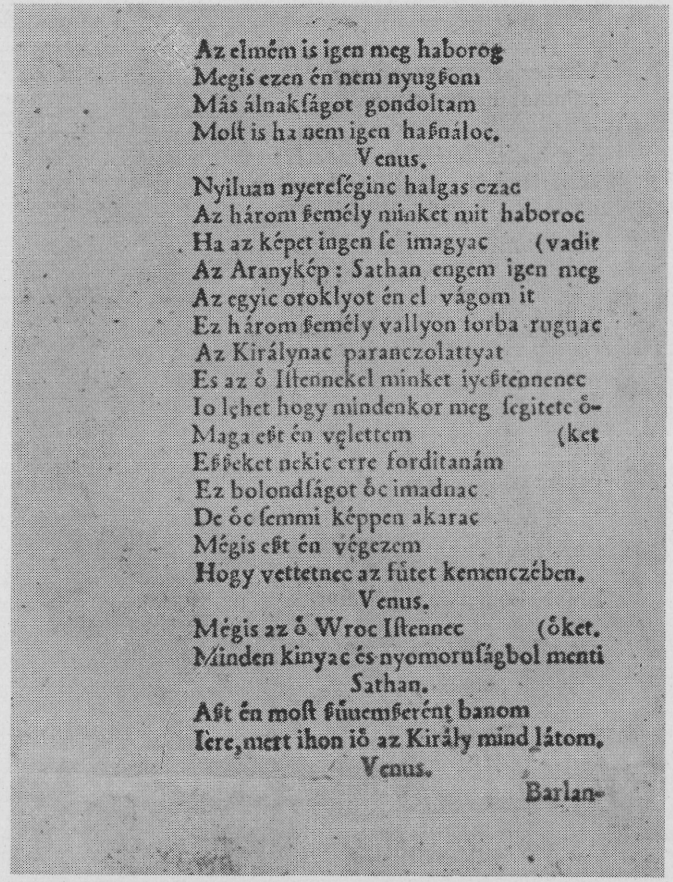

Az elmém is igen meg haborog
Megis ezen én nem nyugſom
Más álnakſágot gondoltam
Moſt is ha nem igen haſnáloc.
Venus.
Nyiluan nyereſéginc halgas czac
Az három ſemély minket mit haboroc
Ha az képet ingen ſe imagyac (vadit
Az Aranykép: Sathan engem igen meg
Az egyic oroklyot én el vágom it
Ez három ſemély vallyon forba rugnac
Az Királynac paranczolattyat
Es az ő Iſtennekel minket iyeſtennenec
Io lęhet hogy mindenkor meg ſegitete ő-
Maga eſt én vęlettem (ket
Eſſeket nekic erre forditanám
Ez bolondſágot őc imadnac
De őc ſemmi képpen akarac
Mégis eſt én végezem
Hogy vettetnec az fűtet kemenczében.
Venus.
Mégis az ő Wroc Iſtennec (őket.
Minden kinyac és nyomoruſágbol menti
Sathan.
Aſt én moſt ſűuemſerént banom
Iere, mert ihon iő az Király mind látom.
Venus.
Barlan-

4—5. ábra. A színjáték-töredék B_2 levele

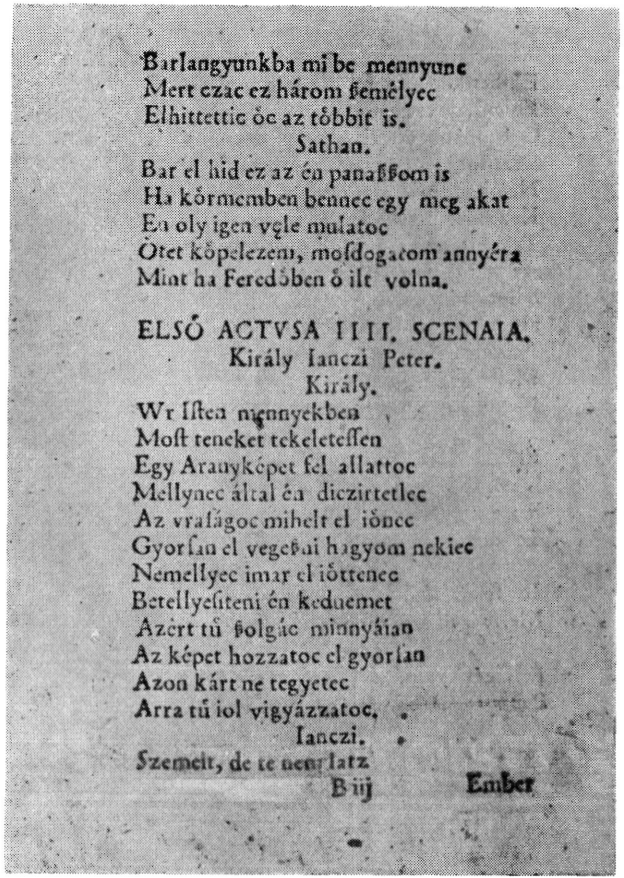

Barlangyunkba mi be mennyunc
Mert ezac ez három ſemélyec
Elhittettic ôc az tôbbit is.
Sathan.
Bar el hid ez az én panaſſom is
Ha körmemben bennec egy meg akat
En oly igen vęle mulatoc
Ôtet kôpelezem, moſdogatom annyéra
Mint ha Feredôben ô ilt volna.

ELSŐ ACTVSA IIII. SCENAIA.
Király Ianczi Peter.
Király.
Wr Iſten mennyekben
Moſt teneket tekeletteſſen
Egy Aranyképet fel allattoc
Mellynec által én diczirtetlec
Az vraſágoc mihelt el iönec
Gyorſan el vegeſai hagyom nekiec
Nemellyec imar el iöttenec
Betellyeſiteni én keduemet
Azért tű ſolgác minnyáian
Az képet hozzatoc el gyorſan
Azon kárt ne tegyetec
Arra tű iol vigyázzatoc.
Ianczi.
Szemeit, de te nem latz
Biij Ember

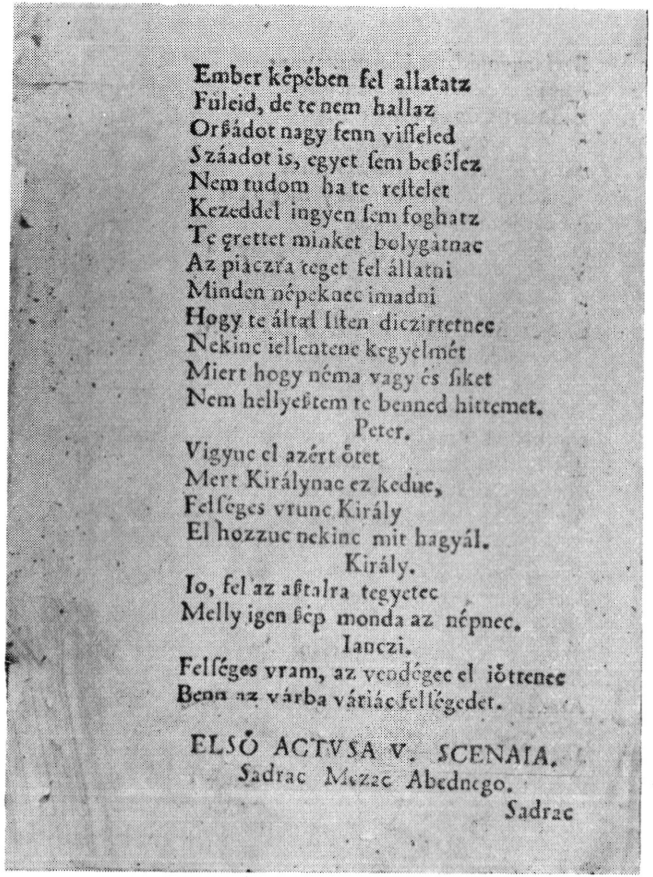

Ember képében fel allatatz
Füleid, de te nem hallaz
Orſádot nagy fenn viſſeled
Száadot is, egyet ſem beſélez
Nem tudom ha te reſtelet
Kezeddel ingyen ſem foghatz
Te ęrettet miket bolygátnac
Az piáczra teget fel állatni
Minden népeknec imadni
Hogy te által Iſten diczirtetnec
Nekinc iellentene kegyelmét
Miert hogy néma vagy és ſiket
Nem hellyeſtem te benned hittemet.
Peter.
Vigyuc el azért ôtet
Mert Királynac ez kedue,
Felſéges vrunc Király
El hozzuc nekinc mit hagyál.
Király.
Io, fel az aſtalra tegyetec
Melly igen ſép monda az népnec.
Ianczi.
Felſéges vram, az vendégec el iöttenec
Benn az várba vártác fellégedet.

ELSŐ ACTVSA V. SCENAIA.
Sadrac Mezac Abednego.
Sadrac

6—7. ábra. A színjáték-töredék B_3 levele

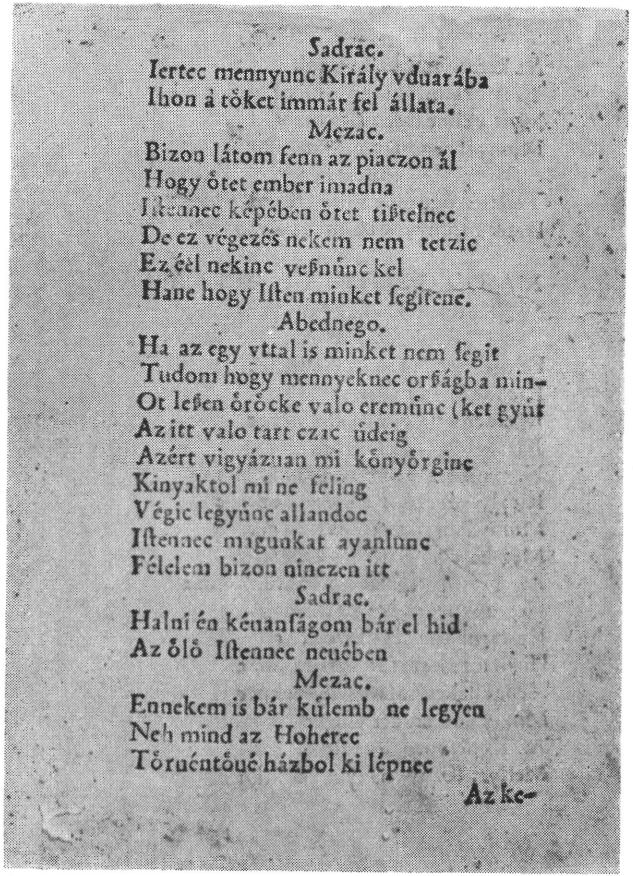

Sadrac.
Iertec mennyunc Király vduarába
Ihon á tőket immár fel állata.
Mezac.
Bizon látom fenn az piaczon ál
Hogy őtet ember imadna
Istennec képében őtet tiſztelnec
De ez végezés nekem nem tetzic
Ez éel nekinc veſznűnc kel
Hane hogy Iſten minket ſegitene.
Abednego.
Ha az egy vttal is minket nem ſegit
Tudom hogy mennyeknec orſágba min-
Ot leſzen őrőcke valo ereműnc (ket gyűt
Az itt valo tart czac údeig
Azért vigyázuan mi kőnyőrginc
Kinyaktol mi ne féling
Végic legyűnc allandoc
Iſtennec magunkat ayanlunc
Félelem bizon ninczen itt
Sadrac.
Halni én kéuanſágom bár el hid
Az őlő Iſtennec neuében
Mezac.
Ennekem is bár kűlemb ne legyen
Neh mind az Hoherec
Tőruéntőué házbol ki lépnec
Az ke-

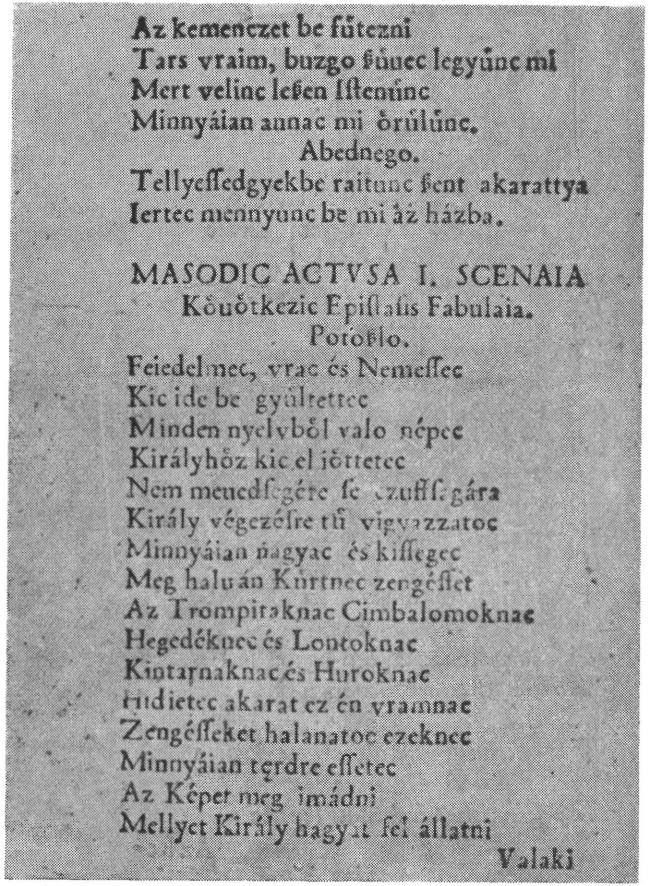

Az kemenczet be fűtezni
Tars vraim, buzgo ſzűnec legyűnc mi
Mert velinc leſzen Iſtenűnc
Minnyáian annac mi őrűlűnc.
Abednego.
Tellyeſſedgyekbe raitunc ſzent akarattya
Iertec mennyunc be mi áz házba.

MASODIC ACTVSA I. SCENAIA
Kőuőtkezic Epiſtaſis Fabulaia.
Potoſzlo.
Feiedelmec, vrac és Nemeſſec
Kic ide be gyűltettec
Minden nyelvből valo népec
Királyhőz kic el iőttetec
Nem meuedſegére ſe czuffſágára
Király végezéſre tű vigyazzatoc
Minnyáian nagyac és kiſſegec
Meg haluán Kűrtnec zengéſſet
Az Trompitaknac Cimbalomoknac
Hegedéknec és Lontoknac
Kintarnaknac és Huroknac
Hidietec akarat ez én vramnac
Zengéſſeket halanatoc ezeknec
Minnyáian tęrdre eſſetec
Az Képet meg imádni
Mellyet Király hagyat fel állatni
Valaki

8—9. ábra. A színjáték-töredék B_4 levele

felcsigázza hallgatósága figyelmét. Esetünkben a megtalált töredék ezt a fő részt őrizte meg. A második felvonással kezdődik a színjátékok következő szerkezeti egységének számító *epistasis*, amely a bonyodalmat okozó ármányt nyújtja. *A catastasis* a bonyodalom, a *catastrophe* viszont a váratlan kedvező kibonyolódás előadására szolgál. E két utóbbi fő rész többek szerint egyetlen szerkezeti egységet alkot. A második felvonás iskolásan pontoskodó idézett alcíméből joggal következtethetjük, hogy ez a színjáték is az általános poétikai előírásoknak megfelelő szerkezetű volt. Éppen SCALIGERtől, a humanista irodalomelmélet már említett rendszerezőjétől tudjuk, hogy a színjátéknak öt felvonásból kellett állnia.[17] Az előkerült töredék alapján egy-egy felvonás terjedelmét 8—10 lapra, az egész művét tehát hozzávetőlegesen 40—48, illetve 48—58 lapra becsülhetjük attól függően, hogy csupán csak négy vagy pedig öt felvonása volt e darabnak.

A bálványimádás helyett a tűzhalál elszenvedésére is kész három ifjú történetét dramatizáló színmű nyilvánvalóan az iskolai színjátszás céljaira készült. Műfajilag bibliai színjátéknak tekinthető.[18] A szórakoztatással egyidejűleg tehát hitépítő célokat is szolgált. A babiloni király által felállított szobor tisztelését megtagadó, a bálványimádást minden körülmények között visszautasító magatartás felmagasztalásában nem nehéz felismerni a római egyházzal szemben álló protestantizmus álláspontját. Talán nem tévedünk, ha az erdélyi magyarság 1570 körüli vallási viszonyai, a kálvinistáknak az iskolai színjátszással szembeni sokáig elutasító magatartása alapján e drámát is az antitrinitárius irodalom keretei közé utaljuk.[19]

Iskoladráma esetében elég reménytelennek látszik a szerző megállapítása. Annak az iskolai közösségnek a meghatározása azonban, amelyben e színjáték megszülethetett, illetve ahol előadásra kerülhetett, mégis megkísérelhető. Jóllehet éppen ezekből a fentebb említett évekből a szebeni iskolai színjátszásról több adat ismeretes, e városra, mint a dráma keletkezési helyére, nem is gondolhatunk.[20] Szebenben a XVI. században nem folyt magyar iskolázás. Az is teljesen elképzelhetetlen, hogy az ottani szász iskolában a tanulók és a városi közönség számára egyaránt érthetetlen magyar nyelven adtak volna elő, akárcsak kuriózumként is, színdarabot. Szeben helyett az erdélyi antitrinitariánizmus és a magyar iskolázás központjának számító Kolozsvár felé kell fordítani figyelmünket. Annál is inkább, mert az ottani unitárius iskolában a színjátszásnak később szintén erős hagyományai voltak, és az antitrinitariánizmus alaposan ki is használta vallási ellenfeleivel szemben azokat a lehetőségeket, amelyeket az anyanyelvű színjáték nyújtott a tömegek megnyerésére és mozgósítására.[21]

Joggal merül fel a kérdés, hogy amennyiben nem Szeben, hanem Kolozsvár e színjáték keletkezési helye, akkor miért nyomtatták mégis a távoli

[17] SCALIGER: *I. m.* 15. l.

[18] *A magyar irodalom története.* Bp. 1964. 1. köt. 359—360. l. KARDOS Tibor—DÖMÖTÖR Tekla: *Régi magyar drámai emlékek.* Bp. 1960. 1. köt. 175—177. l.

[19] *A magyar irodalom története.* 1. köt. 357—359. l. KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 163. l.

[20] TEUTSCH: *I. m.* Arch. Vereins siebenbürg. Landesk. XVII (1883). 28. l. HERBERT, Heinrich: *Die Reformation in Hermannstadt und das Hermannstädter Capitel.* Hermannstadt, 1883. 46. l. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár, 1897. 10—11. l.

[21] KARDOS—DÖMÖTÖR: *I. m.* 1. köt. 165. l. FERENCZI: *I. m.* 21—22. l. Vö. PIRNÁT Antal: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren.* Bp. 1961.

szász városban és nem pedig az iskola székhelyén működő, éppen a magyar nyelvű és antitrinitárius szellemű könyvek kiadására berendezkedő HELTAI-officinában? Úgy véljük, erre a HELTAI-nyomda történetében található meg a magyarázat.

Ma már eldöntöttnek vehető, hogy idősebb HELTAI Gáspár 1574 nyarán vagy kora őszén meghalt.[22] Halála után özvegye 1575 elejéig még befejezte férje utolsó könyvének, a BONFINI alapján kidolgozott *Chronica az magyaroknac dolgairol* című munkának és a *Cancionalé*nak a kinyomtatását, de aztán egy időre félbeszakította kiadói tevékenységét. Majdnem két teljes esztendeig szünetelt a HELTAI-sajtó működése. Csupán 1576 legvégére simultak el a nyomda körüli nehézségek. HELTAINÉ ekkor jelentkezett újra egy kiadvánnyal.[23] A kolozsvári nyomda ekkor kezdődő új szakasza azonban mind kiadási politikáját, mind pedig kiadványai tipográfiai színvonalát illetően lényegesen különbözik a megelőző, jóval igényesebb időszaktól. Az 1575—1576. évi válság okai egyelőre nem ismeretesek. Talán arra kell gondolnunk, hogy HELTAI örököseinek a körében felmerült a nyomda megszüntetésének a gondolata. Akár emiatt távozott el a régi személyzet egy része, akár pedig a szakértő tipografuslegények távozása miatt volt kénytelen az özvegy a nyomda tevékenységét egy időre beszüntetni, számolnunk kell azzal, hogy HELTAI régi munkatársainak egy része ebben az időben elhagyta Kolozsvárt. Feltételezhető, hogy a HELTAI-műhely válságának szintén része lehetett abban, hogy 1575 végén a szebeniek újból üzembe helyezték az évtizedek óta használatlanul heverő nyomdai felszerelésüket. Erre utalna az is, hogy az új szebeni nyomda, a magyar könyvpiac pillanatnyi ellátatlanságával számolva, szász vállalkozásnál szokatlan módon, mindjárt működése kezdetén magyar könyvek kiadásával kísérletezett. A későbbi kutatás feladata eldönteni, hogy vajon WINTZLER, HEUSLER, FRAUTLIGER vagy pedig éppen NYIRŐ János volt-e az a nyomdász, aki a válságba jutott kolozsvári és az újból meginduló szebeni officina között összeköttetést teremtett, vagy pedig az említettek közül korábban többen is Kolozsvárt dolgoztak. Véleményünk szerint azonban az a magyarázat már most elfogadható, hogy a három zsidó ifjúról szóló kolozsvári iskoladráma azért került Szebenben nyomtatásra 1575 végén—1576 elején, mert a HELTAI-nyomda működése ebben az időben szünetelt.

A kolozsváriaknak egyébként sem volt más választásuk, minthogy üzemben levő más latinbetűs nyomda akkor a szebenin kívül nem is akadt Erdélyben. A brassói HONTERUS—WAGNER műhely ugyanis 1570 óta nem működött.[24] A könyvnyomdászat XVI. századi erdélyi központjai közötti szoros kapcsolatok és kölcsönhatások eleve is valószínűvé teszik a feltételezést, hogy a szebeni nyomda 1575. évi felélesztésében valamelyes szerepük lehetett a Kolozsvárt kenyerüket vesztett nyomdászoknak is. Lehet, hogy e színjáték kéziratát még Kolozsvárról vitték magukkal Szebenbe, és az 1576. évi naptár után éppen ez lehetett első ottani igényesebb magyar nyelvű kiadványuk. Lehet azonban, hogy a kézirat utólag jutott hozzájuk, kolozsvári ismeretségük révén. Mind-

[22] JAKÓ Zsigmond: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez.* Magy. Könyvszle. 1961. 65. l.

[23] GULYÁS: *I. m.* 95. l. FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története.* Kolozsvár, 1896. 6—20. l. *RMK* I. 112., 118. és 121. Az *RMK* I. 120. nem kolozsvári — mint SZABÓ Károly leírta —, hanem debreceni nyomtatvány.

[24] GULYÁS: *I. m.* 60. l. BORSA: *I. m.* 58. l.

két esetben a kinyomtatást nem sokkal megelőző időpontra, hihetőleg 1575-re kell tennünk a színjáték keletkezését is.

Az irodalomtörténészekre vár annak a helynek a végleges kijelölése, amely a most előkerült töredéket, illetve az egész színjátékot, a magyar dráma XVI. századi történetében megilleti. Nehézkesen döcögő rímjei éppenúgy iskolás színvonalon állanak, mint a Dániel próféta könyve harmadik részének szövegét mereven követő dialógusok. Mesebonyolítása sem árul el nagyobb írói tehetséget, leleményt és irodalmi jártasságot. A szöveg még ott a legkönnyedebb, ahol a szerző, a kor divatjának szellemében, Vénuszt és a Sátánt hívja színre, vagy pedig ahol a bálványt felállító szolgákat szólaltatja meg. Ott tehát, ahol a bibliai szöveg nem köti a kezét. A hitvitázó drámák merészsége, mozgalmassága és a kor eleven indulatoktól fűtött feszültségei hiányoznak a három zsidó ifjú drámájából. Az erkölcsjavító, hitépítő, iskolai nevelő célzat uralkodik el rajta. Mégis, ha összevetjük a kor egyetlen ismert magyar nyelvű hasonló emlékével, Szegedi Lőrinc *Theophaniá*jával, amelyet 1575-ben Debrecenben nyomtattak ki, azt mondhatjuk, hogy az ismeretlen kolozsvári szerző alkotása nem marad el a kor magyar nyelvű iskoladrámáinak, bibliai színjátékainak az irodalmi színvonalától.[25]

Lehetséges, hogy az ismeretlen szerző sem közvetlenül Dániel próféta könyvének harmadik részéből vette témáját, hanem — akárcsak Szegedi Lőrinc Nikolaus Selnecker művében[26] — ő is készen kapta a történet dramatizált változatát valamelyik külföldi szerző munkájában. A forrás, illetve mintakép kérdésének az eldöntése szintén a drámatörténet szakértőire vár. Megjegyzendő azonban, hogy a Dániel próféta által feljegyzett történet már korábban magyarítóra talált, minden valószínűség szerint szintén Kolozsvárott. Az 1552—1553 körül Kolozsvárott kinyomtatott ún. Hoffgreff-énekeskönyv (*RMK* I. 348), egyebek mellett, tartalmazza e történet 177 soros, magyar nyelvű, verses feldolgozását a következő címmel: *Az három istenfélő firfiakról, kik az igaz hitnek vallása miatt az égő kemenczébe vettettének, de Istentől megtartatattanak.*[27] E szintén nagyon nehézkes versezet azonban nem tekinthető e színjáték szerzője alkotásának. Legfeljebb érdeklődését kelthette fel a téma iránt. A történet azonban egyébként is eleven alkotóeleme volt mind a középkori keresztyén közműveltségnek, mind pedig az egyházi irodalomnak.[28] Éppen ezért a kolozsvári szerző figyelme több oldalról is ráterelődhetett erre a katolicizmus ellen jól felhasználható és a vallási küzdelmek korában különösen időszerűnek érzett témára.

A fenti vizsgálódások eredményei tehát abban foglalhatók össze, hogy a Segesváron előkerült töredék egy 1575 körül, a kolozsvári unitárius iskolában keletkezett bibliai színjáték részlete, amelyet 1575 legvégén vagy a következő esztendő legelején nyomtattak ki Szebenben, minthogy abban az időben a kolozsvári Heltai-sajtó nem működött. E színjáték felmerülése újabb bizonyítéka annak, hogy mindaz, ami a XVI. századi magyar drámairodalomból

[25] *A magyar irodalom története.* 1. köt. 359—360. l. Kardos—Dömötör: *I. m.* 1. köt. 725—746. l.

[26] Kardos—Dömötör: *I. m.* 1. köt. 747—786. l.

[27] *Régi Magyar Költők Tára.* Bp. 1896. 6. köt. 89—95., 322. l. E szövegre Borsa Gedeon volt szíves felhívni a figyelmemet.

[28] E történetet Temesvári Pelbárt is kommentálta *Expositio compendiosá*jában. (Katona Lajos: *A magyar elbeszélő költészet a XVI. században.* Egyetemi jegyzet Kis Gyula gondozásában. Bp. 1909/10. 6—9. l.) Ezt az adatot is Borsa Gedeon szíves közlésének köszönhetem.

10. ábra. A segesvári Tudományos Könyvtár "Folio Nr. 86" jelzetű kötetének kötése

jelenleg ismeretes, csupán szerény töredéke annak, amit a reformáció korának mozgalmas szellemi élete egykor létrehozott.

Az új emlékkel kapcsolatos további teendők már az irodalomtörténészek hatáskörébe tartoznak. A könyvtörténész a felmerült nyomdászattörténeti összefüggések további tisztázásán kívül ezután már csak azzal segítheti ebben a vonatkozásban az irodalomkutatást, hogy igyekszik a színjáték újabb részleteinek is nyomára akadni. Erre némi reményt nyújtanak a szebeni könyvkötőműhely fentebb leírt, jellegzetes, vadonatúj díszítményei. Minthogy — amint fentebb láttuk — két 1576 és 1577-ben készített szebeni kötés táblájában ugyanazt a makulatúraanyagot találtuk, megeshetett, hogy az ugyanott és ugyanakkor készült egyéb kötésekbe szintén ugyanezeknek az itt leírt nyomtatványoknak, s köztük e színjátéknak az ívei is kerültek. A szóba jöhető egykorú szebeni kötések felismerésének megkönnyítése végett mellékeljük az előkerült töredéknek szállást nyújtó kötéstábla fényképét.

A segesvári lelettel kapcsolatos fentebbi kutatások, az eddig említetteken túlmenően, még két nagy tanulsággal szolgálhatnak elsősorban az erdélyi nyomdászat múltjával foglalkozók számára. Az első módszertani természetű, és azt sugalmazza, hogy a különböző officinák működését nem annyira nemzetiségi vagy nyelvi szempontok szerint széttagolva, mint inkább egymással való kapcsolataik, összefüggéseik feltárásán keresztül lehet igazán megismerni. A második tanulság viszont az, hogy a szebeni nyomda feltáratlan XVI—XVII. századi története még meglepetésekkel szolgálhat a német írásosság kutatóin kívül mind a magyar, mind pedig — amint ez a közelmúltban már bebizonyosodott[29] — a román nyomdászat- és irodalomtörténet számára is.

ZSIGMOND JAKÓ: FRAGMENT EINES IN SIEBENBÜRGEN GEDRUCKTEN BIBLISCHEN SCHAUSPIELES AUS DEM XVI. JAHRHUNDERT

Verfasser fand in einem aus 1577 datierten Bucheinband der Bibliothek des ehemaligen evangelischen Gymnasiums (derzeit: Biblioteca Documentară) in Schäßburg (Sighişoara in Rumänien) ein bisher unbekanntes ungarisches Schauspiel. Das achtseitige Fragment ist ein Teil eines biblischen Schauspieles in Versform. Es wurde aus dem Einband ausgelöst und nun in Faksimile (No. 2—9) veröffentlicht. Beweise für den hermannstädtischen Ursprung dieses Druckes sind die im selben Bucheinband vorhandenen zwei für 1576 gültigen Kalender (der eine in lateinischer, der andere in ungarischer Sprache) mit hermannstädtschem Impressum, deren typographische und orthographische Eigentümlichkeiten mit denen des Schauspielfragmentes übereinstimmen. Auch die charakteristischen Verzierungen des Bucheinbandes sprechen dafür, daß die Drucke in einer Hermannstädtischen Buchbinderei eingebunden wurden. Nach der Ansicht des Verfassers dürfte dieses Schauspiel, das die Erzählung des Propheten Daniel über die vom babilonischen König in den glühenden Ofen geworfenen drei glaubensbekennenden Jungen dramatisiert, um 1575 in der Unitarierschule zu Klausenburg entstanden sein. Der Druck könnte in 1575 oder 1576 in Hermannstadt erfolgen, da kurz nach dem Schliessen der Honterus—Druckerei in Kronstadt (1570), auch die Heltaische Druckerei zu Klausenburg in 1575—76 ihre Tätigkeit einstellte. Aller Wahrscheinlichkeit nach kam den arbeitslos gebliebenen Klausenburger Buchdruckergesellen eine bedeutende Rolle in der Wiederbelebung der seit Jahrzehnten stillstehenden Hermanntädtischen Druckerei zu. Die Einführung der ungarischen Buchproduktion in Hermannstadt ist aber zweifellos ihnen zuzuschreiben.

[29] JAKÓ: *Tipografia de la Sibiu şi locul ei în istoria tiparului romînesc din secolul al XVI-lea.* Anuarul Institutului de istorie din Cluj. VII (1964). 97—115. l. UA.: *Könyvtörténet — művelődéstörténet. A legrégibb román nyomtatvmány.* Korunk. 1964. 1530—1536. l. HUTTMANN, Arnold-BINDER Pál: *Prima carte tipărită în limba română.* Călăuza Bibliotecarului. 1965. 94-96. 1. HERVAY Ferenc: *L' imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine.* Magy. Könyvszle. 1965. 119-127. 1. DEMÉNY Lajos: *Le premier texte roumain imprimé.* Rev. roum. Hist. 1965. 385-412. 1.

KÖZLEMÉNYEK

A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina. Az 1802 nyarán Marosvásárhelyt megnyílt Teleki-téka a TELEKI Sámuel halálát (1822) követő évtizedekben csakhamar könyvmúzeummá mumifikálódott: az alapító halálával — mondhatni egyik napról a másikra — megszűnt a könyvállomány gyarapítása. Az ötvenes évek táján aztán egyrészt az 1848—49-i események, másrészt a helyi református főiskola könytárának erőteljesen megindult fejlődése következményeként hamarosan csappanni kezdett, majd teljesen elsorvadt a főiskola tanáraiból és diákjaiból verbuválódott olvasóközönsége is. A század utolsó évtizedeitől kezdve egyre inkább „idegenforgalmi látványossággá" korlátozódott a szerepe e felbecsülhetetlen szellemi örökségnek, amelyet alapítója s egyben összegyűjtője végrendeletében „a tudományoknak nemzetemben s hazámban előmozdításokra" fenséges szándékával bízott az utódokra.

Ez a helyzet nem is változott a könyvtár 1948-ban történt államosításáig. Egyetlen pozitívuma e „holt" könyvtárrá válásnak — szemben az „élő" könyvtárak olvasóforgalmából elkerülhetetlenül bekövetkező kisebb-nagyobb arányú „kopásával" — talán az, hogy a TELEKI Sámuel által összegyűjtött könyvállomány csorbítatlansága biztosítottnak látszott. S valóban, az 1822 utáni kerek száz esztendőnyi periódusban elveszett vagy elkallódott könyvekről nem beszélhetünk.

Megváltozott azonban a helyzet 1918 után, amikor az alapítvány kurátoraként TELEKI Károly gróf került a könyvtár élére. Az olvasók száma ugyan nem növekedett, viszont az egy évszázad viharait károsodás nélkül átvészelő könyvállományt igen súlyos veszteségek érték. TELEKI Károly — feltehetőleg a húszas évek második felében s talán még a harmincas évek legelején is — saját hasznára külföldön értékesítette az állomány legbecsesebb kincseinek számbelileg sem lekicsinylendő hányadát.

Az egykorú katalógusok fogyatékosságai ma már ugyan lehetetlenné teszik a hiányok teljes és bibliográfiailag is kielégítő felmérését, mégis sikerült összeállítanunk a TELEKI Károly működésének áldozatul esett művek megközelítően pontos jegyzékét.

Így például a könyvtár nyilvántartott 51 ősnyomtatványának csaknem egyharmada — szám szerint 14[1] — esett áldozatul, köztük az a kilenc darab (az 1475—1485

[1] SENECA: *Opera moralia philosophica et epistolae.* Neapoli, per Math. MORAVUM, 1475. (Jelzete „f-127[a]") JUVENALIS: *Satyrarum Enarrationes* per Georg. MARULAM. Venetiis, per Gabr. PETRI, 1478. („f-139 a/2") HAIN 11.090. TORTELLIUS: *Commentariorum grammaticorum de orthographia dictionum e Graecis tractorum opus.* Vicentiae, 1479. („f-602 a/2") JULIUS CAESAR: *Commentarii. . .* Tarvisii, 1480. („q-137[a]") VORAGINE: *Legendae Sanctorum.* Norimbergae, ap. KOBURGER, 1481. („f-249 e/1") COPINGER 6425. PLATINA: *De vitis Pontificum.* Norimbergae, ap. Ant. KOBURGER, 1481. („f-148[b]") CICERO: *De*

közötti évekből), amely időrendben megelőzte a megmaradt legkorábbi keltezésűt. A legérzékenyebben talán az a károsodás érintette a könyvtárat, amelyet a több mint félszáz 1711 előtti magyar nyelvű nyomtatvány elvesztése jelentett. Az *RMK* II. és III. csoportbeli hiányok felmérése még nem történt meg, de a szúrópróbák és a SZABÓ Károly által egyetlen példányként leírt nyomtatványok számbavételének az eredményei alapján okkal remélhetjük, hogy e téren csupán jelentéktelen károsodásokkal kell számolnunk.

A fentiekhez viszonyítva számbelileg ugyan elenyésző a könyvtár kéziratait ért károsodás, jelentőségében azonban talán túl is szárnyalja a hiányzó könyveket. Nemcsak I. APAFFI Mihály[2] és I. RÁKÓCZI György[3] autográf naplóitól kellett a könyvtárnak megválnia,[4] hanem áldozatul esett a kurátor pénzszerző manővereinek a Teleki-téka legféltettebb kincseként számontartott négy középkori kódexe is, amelyeket az alábbiakban fogunk ismertetni a rendelkezésünkre álló szórványos és hiányos adatok alapján, ismertetéseink élére a könyvtáralapító nyomtatott katalógusában található leírásokat helyezve.

1. *Biblia Sacra V. & N. Testamenti.* Codex MS. in membrana tenuissima eaque levigata literis minusculis Gothicis eleganter exaratus & picturis, auro coloribusque varietatis, nitide exornatus. Seculi ut videtur XI. [recte: XIV !] 8. Accessit eadem manu: *Interpretatio Hebraicorum nominum.*[5]

Legkevesebb adatunk a XIV. századi latin nyelvű bibliáról van. Egy háromsoros, sajnálatosan szűkszavú sommázás CSONTOSI Jánostól,[6] amelynek azonban valószínűleg helytálló kormegállapítását nyugodtan érvényesnek tekinthetjük a katalógus nyilvánvaló — elírásból eredő — téves adatával szemben, továbbá egy terjedelemben ugyan valamivel bővebb, de könyvészetileg nem sokkal többet mondó, inkább népszerűsítő, mintsem tudományos igényű leírás az egykori könyvtáros, GULYÁS Károly tollából.[7] Ez utóbbi „úgy írás, mint festés tekintetében a legkiválóbb hártyakézirat"-nak tartja a könyvtár kódexei közül, elragadtatással szól az „első tekintetre ércbevésetteknek" látszó, „nemes formájú", „elegáns gót ízlésű betűk"-ről, a gazdag növényi és figurális lapszéli díszítmények színeiről, formáiról, a 159 iniciáléról és a vörössel festett fejezetkezdő betűkről és sorokról, amelyek a kéthasábosan írott 739 hártyalapot díszítik.

Officiis... cum commentariis Petri MARSI, Omniboni-Leoniceni et Mart. PHILELTHICI. Venetiis, per Bern. BENALIUM, 1484. („f-112 ") Egybekötve a másik CICERO-művel. AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI: *Historia Bohemica.* Argentorati, 1485. („q-1365") BREYDENBACH: *Die Fahrt zu dem heiligen Grabe...* Augsburgae, per Ant. SORGEN, 1488. („f-805[a]") CICERO: *Epistolae ad familiares,* cum commentario Hubertini Clerici CRESCENTINATIS. Venetiis, per Bern. de CHORIS, 1494 vagy 1488. („f-112[i]") Egybekötve a másik CICERO-művel. *Digestum inforciatum.* Venetiis, per Bern. de TRIDINO de Monteferrato, 1495. („f-164[d]") *Grammatici Graeci veteres.* Venetiis, ap. ALDUM, 1496. („f-162[a]") *Scriptores astronomici veteres.* Venetiis, ap. ALDUM, 1496. („f-162[a]") *Scriptores astronomici veteres.* Venetiis, ap. ALDUM, 1499. (f,-168[a]") HAIN 14.559.

[2] Jelzete: „q-1479[a]". Szövegkiadásai: TÓTH Ernő: *I. Apafi Mihály naplója 1632—1689. évekről.* Erdélyi Múzeum. 1900. 82—83., 143—155., 213—221. és 270—281. l. BIÁS István, ifj.: *I. Apafi Mihály naplója.* Marosvásárhely, 1910.

[3] Jelzete: „q-1479[b]". Szövegkiadásai: *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak I. darabja.* Szeben, 1796. 196 l. és KONCZ József: *I. Rákóczi György naplója.* Erdélyi Múzeum. 1900. 466—472. és 524—528. l. (Vö. *Uránia* 1913. 388—389. l.)

[4] Vö. *Képviselőházi Értesítő.* 1942. 518. l. (Július 14-i ülés.)

[5] *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Secunda.* Viennae, 1800. 2. l. Jelzete: „o-1".

[6] *A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi aug. 23—30-ki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Marosvásárhely és Segesvár városaiba. A könyvtári bizottság jelentése.* Századok. 1879. 146. l.

[7] *A gróf Teleki-könyvtár kincsei.* Uránia. 1913. 388. l.

2. *Corn. Tacitus.* Codex MS. in membrana tenui, caractere minuto, romano, elegante; ex Bibliotheca Mathiae Corvini, Regis Hungariae, fol. min. corio rubro tectus et desuratus, cum Insignibus Mathiae Regis.[8]

A kis ívrétű, 191 leveles TACITUS-korvinát, amelyet TELEKI Sámuel — 1805. jan. 25-én ARANKA Györgyhöz írt levele szerint — Strassburgban vásárolt,[9] TELEKI Károly Gabriel WELLS amerikai könyvkereskedő útján értékesítette 1934-ben, és jelenleg New Haven-ben a Yale Egyetem Könyvtárának a tulajdona.[10]

3. *Szentek Életeiről Magyar Kézirások régi Orthographiával.* 1525. 1530. 1531. Esztendőbéli MS. in 8.[11]

A kis nyolcadrétű, több helyen csonka papír-kódex, a szakirodalomban *Teleki-* (azelőtt *Aranka-) kódex* néven ismert nyelvemlék, az 1811 és 1817 közötti években ARANKA György adományából került a Teleki-tékába. Elsőként HORVÁT István ismertette,[12] majd TOLDY Ferenc írta le részletesen,[13] később szövegkiadása is megjelent VOLF György gondozásában.[14]

4. *Aeneae Sylvii (Pii II. PP.) epistolae.* fol. ch. pergam. MS. pereleg. Sec. XV. lit. initialib. deaur.[15] és *Aeneae Sylvii, Historia Bohemica.* fol. MS. eleg. Sec. XV. in ch. pergam. c. ejusd. *Epist.*[16]

Az „elvándorolt" kódexek közül ennek tulajdonítottak eddig a legkevesebb fontosságot, holott egyrészt esetleg feltételezhető, hogy ez a kódex is MÁTYÁS király könyvtárának a darabja volt, másrészt fény derül a néhány évvel ezelőtt Amerikában felbukkant állítólagos korvina eredetére s egyszersmind a Teleki-tékából eltűnt kódex hollétére.

A Teleki-tékába 1800 és 1811 közt került kódexről mindössze annyit tudunk, amennyit CSONTOSI János, illetve GULYÁS Károly ismertetései őriztek meg: „Fényes kiállítású latin hártya-kódexben bírja a könyvtár Aeneas Sylviusnak levelezéseit és

[8] *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia.* Vienae, 1811. 411. l. Jelzete: „f-140 $\frac{a}{2}$".

[9] *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek.* Irod. tört. Közl. 1935. 50. l. Ld. még KOVÁCS-MARTINY Mihály: *Fragmenta litteraria rerum Hungaricarum ex codicis manuscriptis necnon rarioribus quibusdam libris bibliothecarum exoticarum eruta.* P. 2. Jena,1809. GULYÁS Károly: *I. m.* 385., 387. l.

[10] Yale University Library. F 92. Ld. az egész kérdésre vonatkozólag: BORZSÁK István: *A Corvina-könyvtár Tacitusai.* Antik Tanulmányok. 1961. 183—197. l. és Uő: *Tacitus—Handschriften der Bibliotheca Corviniana.* Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. l. Bp. 1962. 141—156. l.

[11] *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Quarta.* Viennae, 1819. 28. l. Jelzete: „o-374^{c}."

[12] *Szentek életeiről magyar kéziratok.* Tud. Gyűjt. 1836. XI. 93—94. l.

[13] *A magyar nemzeti irodalom története.* 2. köt. Pest, 1851. 76., 78., 84—85., 93—95., 98., 110. és 113. l.

[14] *Nyelvemléktár.* 12. köt. Bp. 1884. (A Döbrentei-kódexszel együtt.) További ismertetései: ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Bp. 1894. 35. l. 51. sz. (bibliográfiával). *Magy. Nyelv.* 1905. 74. l. 55. sz. PINTÉR Jenő: *Magyar irodalomtörténete.* 1. köt. Bp. 1930. 530—531., 533—534. és 653. l. HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* 2. kiad. Bp. 1944. 139., 146., 151., 161., 178., 211., 213—217. és 316.l. KNIEZSA István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Bp. 1952. 119—120., 127., 139., 142., 161., 167—168. l. Hollétéről tudósít a *Magyar Könyvszemle* (1932—1934. 116. l.).

[15] *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia.* Viennae, 1811. 582. l. Jelzete: „f-271 $\frac{b}{1}$".

[16] *Uo.* 642. l. Ugyancsak az „f-271 $\frac{b}{1}$" jelzetű kötetben.

‚Historia Bohemiae' című munkáját. A kódex firenzei ízlésben készült, s ívrétben 332 levélből áll. Címlapját arabeszkes díszkeret szegélyezi be, mely az alsó lapszélben ismeretlen címert mutat fel. A levelek legnagyobbrészt külföldi fejedelmekhez vannak intézve, bennök a magyarországi viszonyokra többször történik hivatkozás, de magyar királyokhoz, főpapokhoz vagy főurakhoz intézett levél nincs a kódexben egyetlen egy is. . ."[17] „. . . Sokkal fényesebb kiállítással bír ennél [ti. a Tacitus-corvinánál] a 33 [!] lap terjedelmű, valamivel nagyobb ívrét formátummal bíró: ‚Epistolae Pii Secundi' hártyakézirat . . . II. Piusnak . . . kortársaihoz írott levelei vannak ebben a műben, amelynek szintén eredeti bekötési táblája van, mint a Corvinának: fára húzott barna bőr, gazdag vonalmenetekkel. Legelső lapján a Mahomedhez írott levél egy része foglal helyet, mert a díszes és gondos kivitelű keret meglehetős teret követel magának a szövegterjedelem rovására: a gyönyörű inda-díszes, lombozatos, virágokkal, gyümölcsökkel ékes lapszéldíszítmény alulról a Piccolomini-címerből ered; a mustra közeinek színét maga a hártya adja; háttere . . . pontokkal tarkított kék, zöld, vörös mezőkből áll; a ritka szép színösszhangot még fokozza a helyenként ötletszerűen alkalmazott aranyozás, amely minden helyen, így a nagybetűk egész terjedelmében is: acháttal a hártyára ‚rálapolt' aranylemez; maga az ornamentika az olasz díszítő jelleget viseli magán; határait nem merev vonalak adják, mint a Corvinán levő díszeknél, hanem a mustra szeszélyes kanyarodásainak megfelelően párhuzamosan húzódnak a zegzugos határvonalak; ugyanígy hajladozik a keretszél az iniciáléknál is. Maga az írás nem túlságosan művészi. . . Úgy írója, mint festője, valamint eredete ismeretlen. Bekezdő nagybetűi, amelyeknek anyaga arany, kerete halványzöld, kék, piros szegélyezésű, szintén rendkívüli tökéllyel vannak készítve; a sarki kifutások is körül vannak véve sötétebb színű kerettel."[18]

Gulyás Károly eléggé elnagyolt tusrajza nyomán a kódex első lapjáról reprodukció is jelent meg,[19] amely azonban minden vázlatossága ellenére is elegendő támpontot szolgáltatott egy kezünkbe került, kezdetleges kivitelű, igen megviselt — feltehetőleg a századforduló táján készült — fényképnek az Aeneas Sylvius-kódex hiteles facsimiléjeként való elfogadásához. Ez a fényképmásolat pedig tökéletesen megegyezik azzal a kódexszel, amelyet az Egyesült Államokban levő Cambridge-ben a Harvard University Library *MS Typ 91. The Houghton Library 54M—91.* jelzet alatt őriz, és amelyet ez a könyvtár 1952-ben vásárolt árverésen. A marosvásárhelyi kódex tehát Amerikába került, mégpedig valószínűleg ugyanazon az úton még az 1930-as években, mint a Tacitus-korvina.[20] A kódexen ismeretlen címer van (osztott pajzs, jobboldali mezejében egyfarkú arany oroszlán, bal mezejében arany alapon három hullámos pólya), amelyet a kódexet áruba bocsátó antikvárius tévesen Mátyás király címerének gondolt, és ezért a kötetet mint korvinát bocsátotta áruba. Elképzelhető, hogy ez a címer utólag került Mátyás király eltávolított címerének a helyére; a kérdés még további kutatást kíván meg, főleg a címer gondos átvilágítását.

Bustya Endre

[17] *Századok.* 1879. 146. l.
[18] Gulyás Károly: *I. m.* 387—388. l.
[19] *Uo.* 386. l.
[20] A fénykép összehasonlítását a Harvard Egyetem kódexéről készült mikrofilmmel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában végezték el számomra. A kódex amerikai felbukkanására vonatkozólag ld. Csapodiné Gárdonyi Klára: *Egy ismeretlen Corvin-kódex feltűnése az amerikai könyvpiacon.* Magy. Könyvszemle. 1961. 105—107. l.

Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője. Az *Athenaeum*, BAJZA, VÖRÖSMARTY és TOLDY folyóirata több volt, mint pusztán szépirodalmi lap, bár e tekintetben is a legkiválóbbak egyike, és színvonala megközelíti az *Életképek*ét és a *Nyugat*ét; jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy a reformkor egy szakaszában a hazai szellemi erők teljességének fókusza volt, az a műhely, ahonnét a polgári átalakulás liberális ideológiája szétáradván oly eredményesen vette munkába a közvéleményt, hogy hatására nézve csak a *Budapesti Szemle*, fénykorában, és a *Huszadik Század* vetekedhetik vele.

BAJZÁék eredetileg politikai újságot akartak indítani, erre azonban nem kaptak engedélyt, és az *Athenaeum*ra is csak úgy, hogy a hatóság szigorúan eltiltotta őket politikai tárgyak érintésétől, a szerkesztők mégis megtalálták a módját annak, hogy folyóiratukat a haladó társadalmi eszmék szolgálatába állítsák. A politikai élet a pozsonyi diaetán és a megyegyűlésekben zajlott; ezek eseményeivel valóban nem foglalkozott az *Athenaeum*, de a reformtörekvések elvi kérdései egy ideig — SZÉCHENYI három nagy könyve után és KOSSUTH *Pesti Hírlap*ja előtt — itt kerültek rendszeres és elmélyült megtárgyalásra. Eleinte csak óvatosan, de 1838-tól kezdve már szívós céltudatossággal, és amikor a *Pesti Hírlap*, 1841-ben, átvette a vezérszólamot, az *Athenaeum* akkor is csak hatóerejéből vesztett, mint BAJZA maga megállapította, de nem tágított vállalt feladatától.

Az *Athenaeum* tárgyköre mindvégig lényegében ugyanolyan maradt, amilyennek a szerkesztők az első esztendőben kialakították: literatúra (ti. annak elmélete); nyelvtudomány; filozófia, élet- s társi viszonyok, erkölcstudomány; esztétika; nevelés, oktatás; történet, életírás; föld- és helyírás, ország- s népismeret, statisztika; jog- és törvénytudomány; közgazdaság, pénzügy; természeti tudományok; műtan (vagyis technika). Minden számban volt szépirodalom; a kritikák (irodalmat, színházat s valamennyi tudományágat szemmel tartva) és a polémiák a *Figyelmező* című melléklapba kerültek. Ez az enciklopédikus jelleg némiképpen már az induláskor elavult volt (bírálta is SZEMERE Bertalan),[1] mert az ország szellemi élete hovatovább a folyóiratok szakosodását követelte meg; de ez a teljességre való törekvés tette lehetővé, hogy az *Athenaeum* minden korszerű kérdéshez hozzászóljon. A múlt öröksége volt az is, hogy az *Athenaeum* — engedményül a kevésbé igényes közönségnek — apró anekdotákat, külföldi lapokból kimásolt furcsaságokat közölt, bár ezek sosem foglaltak el akkora helyet lapjain, mint például a *Regélő*ben vagy a *Társalkodó*ban.

A szerkesztők szándékáról és kezdeti óvatosságáról érdekes tudnivalókat árul el VÖRÖSMARTY és KÖLCSEY levélváltása. Az *Athenaeum* 1837. évi harmadik számában, nyilván külföldi forrásból, cikk jelent meg két angol politikus, FOX és BURKE nevezetes parlamenti vitájáról. KÖLCSEY szerint kár volt közölni, mert „Burke a francia revolúciót arisztokráciai szellemben ítélte meg, azaz illiberális elvekből", s „az illiberalizmusnak oly sok és hatalmas terjesztői vagynak, miért számokat éppen nektek nevelni?"[2] VÖRÖSMARTY, elismerve a bíráló igazát, azzal mentegetőzött, hogy „nálunk a közönség gyermek, mohón kap minden efféle eledelt", „a csak félig politikai dolgokat is örömmel olvassák, s ez talán utat nyithat a cenzúra előtt ollyakra, miket magunk is javalunk".[3] E szavak arra figyelmeztetnek (ami egyébként természetes), hogy egy folyóirat szerkesztői nem okvetlenül értenek egyet lapjuk minden közleményével; továbbá, ha vizsgáljuk az *Athenaeum* irányát, tekintetbe kell vennünk, hogy az a cenzúra miatt nem érvényesülhetett akadálytalanul, annál nagyobb tehát BAJZA és szerkesztőtársai érdeme, hogy folyóiratukat a szabadelvű ellenzékiség orgánumává tudták fejleszteni.

[1] *Utazás külföldön*. Pest, 1840. 1. köt. 203—206. l.
[2] KÖLCSEY levele VÖRÖSMARTYhoz, 1837. jan. 24. *Vörösmarty emlékkönyve*. Szerk. CZAPÁRY László. Székesfehérvár, 1900. 119. l.
[3] VÖRÖSMARTY levele KÖLCSEYhez. 1837. febr. 13. *Irod. tört. Közl.* 1915. 356. l.

Vezetőjüknek büszkén vallották a rációt, a felvilágosult észt, ennek nevében tiltakoztak „a feudál rendszer képtelenségei"[4] ellen, és meggyőződésük volt, hogy — mint VAJDA Péter írta — a polgárosodás, „a munka győz a penészes kiváltságokon".[5] Ha maguk nem beszélhettek, külföldi tekintélyeket sorakoztattak fel. Idézték FRANKLIN elítélő véleményét a nemesi rendről;[6] francia forrásból azt a gondolatot, hogy „az egyenlőség lépcsőnkénti kifejlése . . . emberi hatalommal nem korlátozható";[7] és PÖLITZcel cáfolták, hogy „a polgári s politikai szabadság eszméje. . . ártalmas s veszedelmes".[8] A feudalizmus nyűgeitől fejlődésükben gátolt országokkal szembeállították — mint már BÖLÖNI FARKAS Sándor — az amerikai szabad státusok hatalmas föllendülését, s ebben TOCQUEVILLE járt a kezükre: az új világ társadalmáról írt könyvéből VÖRÖSMARTY barátja, FÁBIÁN Gábor hosszú részleteket közölt az *Athenaeum*ban.[9] Ugyancsak ő fordított a saint-simonista Michel CHEVALIER munkáiból, amelyek a technikai találmányokat és különösen a vasutakat mint az egyenlőség és a demokrácia eszközlőit magasztalták.[10]

Az ipari forradalom óriási eredményeire és káprázta tó távlataira először az *Athenaeum* hívta fel a hazai közvélemény figyelmét: „A mechanika előhaladásainak köszönhetjük azon műgyárakat, melyek azt ígérik magok felől, hogy az emberi nemzetre nézve a boldogság és jóllétnek kimeríthetlen forrásai lesznek."[11] A tudomány naponkénti új meg új vívmányai a fejlődés tagadhatatlan látványával kecsegtették Európa-szerte a kortársakat, s az ipari forradalom bíztató légkörében keletkezett a társadalmi evolúció és a szabadelvűség elmélete, amely mindent a gazdasági erők békés munkájától várt, és csak működésük korlátainak az elhárításával törődött. Vegytiszta formában fejezték ki e tan lényegét VAJDA Péter szavai: „Engedjetek szabad termezőt a termesztőnek, a kézmívesnek, a kereskedő és tudósnak; ne rakoncázzátok körül tilalmakkal. . ."[12] Ámde amit VAJDA Péter vallott, az több, mint a nyugati liberalizmus másolása. Ez, eredetére nézve, a hatalomra jutott polgárság elve volt, részben már a szocialista törekvések ellenében; a magyar írónál harci jelszó, amely a feudalizmus még fennálló bástyáit ostromolta. VAJDA Péter, ha tilalmakat említett, a jobbágyság és a céhek intézményét, a nemesi birtoklás kiváltságát vette célba: „Más földét senki sem mívelheti úgy, mint a magáét; ha valaki a reá rótt terhek alatt roskadoz, elveszti kedvét, abbanhagyja a dolgot, és beéri a tengéssel. Ellenben hol igazságos viszony uralkodik, hol ki-ki birtokosa ereje s anyagainak, ott az életkedv virágzik, és. . . a gazdagság gyarapodik." „A cél már kitűzve áll" — írta továbbá; legyen „a föld azé, aki míveli".[13]

A szabadelvűség általános eszméit az *Athenaeum* írói a polgári átalakulásnak az ország viszonyaihoz alkalmazott, részletes programjává dolgozták ki. Napirendre tűzték

[4] KÉRI: *Egy pillanat az emberiség fejlődésére egyenlőség tekintetében.* Athenaeum 1838. júl. 22. 105. hasáb.

[5] VAJDA Péter: *Az elfoglalásokról a XIX. században.* Athenaeum. 1840. ápr. 23. 516—517. hasáb.

[6] *Athenaeum.* 1838. jún. 7. 719—720. hasáb.

[7] KÉRI: *I. m.* 108. hasáb.

[8] DEZSÉRI: *A vezér eszmék felfogásáról a históriában. (Pölitz Évkönyveiből.)* Athenaeum. 1838. ápr. 19. 488. hasáb.

[9] Pl. *A most fejlődő politicai világ főbb arcvonásai.* Athenaeum. 1842. ápr. 14. *Az új telep képe Éjszakamerikában.* Uo. 1842. ápr. 28. TÓTH Lőrinc és HORVÁTH Mihály is többször idézte TOCQUEVILLE-t.

[10] *A mechanikai találmányok következményei.* Athenaeum. 1838. aug. 16. *Befolyása a közlekedés eszközeinek a polgárosodásra és szabadságra.* Athenaeum. 1838. aug. 19.

[11] FÁBIÁN Gábor: *A mechanikai találmányok következményei. (Chevalier után).* Athenaeum. 1838. aug. 16. 219. hasáb.

[12] VAJDA Péter: *Az elfoglalásokról a XIX. században.* Athenaeum. 1840. ápr. 23. 513. hasáb.

[13] Uo. 515., 516. hasáb.

a politikai, társadalmi és gazdasági élet fő kérdéseit: Tóth Lőrinc a jobbágyi terhek megváltásáról értekezett,[14] Fogarasi János az ősiségről,[15] Fabriczy Sámuel a kétkamarás parlamenti rendszerről,[16] Fábián Gábor — Tocqueville nyomán, de Eötvös és Irínyi előtt — a centralizációról,[17] a hiteltörvénynek és a börtönök reformjának terjedelmes irodalma támadt;[18] a népképviselet,[19] a titkos szavazás[20] és az esküdtszék[21] éppúgy cikkek témája volt, mint a katonaállítás[22] vagy a szerzői jog,[23] Erdély uniója (mégpedig Kölcsey tollán[24]) éppúgy, mint a népnevelés;[25] Fáy András takarékbankot javasolt,[26] Remellay Gusztáv dolgozóházakat,[27] Bloch Mór zsidó tanítóképzőintézetet;[28] a kisdedóvás,[29] a süketnémák[30] és lelencek istápolása,[31] a himlőoltás,[32] a művészeti gyűjtemények[33] — semmi sem kerülte el az *Athenaeum* figyelmét. Horváth Mihály történeti érveket szolgáltatott a jobbágyfelszabadításhoz azzal, hogy elsőként kimondta: az 1514. évi parasztháborút „a pórság elnyomása, a rajta uralkodó zsarnoki kény hozta elő".[34] Gorove István vasutak, csatornák építését sürgette, „hogy a lankadtságot, a tespedést gőzszekerek

[14] Tóth Lőrinc: *A jobbágyi terhek megváltásáról.* Athenaeum. 1841. febr. 7., 9., 11., 14.

[15] Fogarasi János: *Az ősiségről.* Athenaeum. 1839. szept. 19.

[16] Fabriczy Sámuel: *Egy tekintet a kettős kamarai rendszerre.* Athenaeum. 1840. júl. 2.

[17] Fábián Gábor: *A hatósági központosítás az egyesült éjszakamerikai statusokban. (Tocqueville után.)* Athenaeum. 1838. szept. 16., 20.

[18] Fogarasi János: *Váltójogi előfogalmak.* Athenaeum. 1840. ápr. 19., 23., 26., 30. Jászay Pál: *Mutatványok, dr. Wildner „Hiteltörvények" című munkájából.* Athenaeum. 1840. szept. 17., okt. 29., nov. 1. Gorove István: *Linzi fogház.* Athenaeum. 1839. jún. 2. Lugossy József: *Függelék a fogházjavítási tárgyhoz.* Athenaeum. 1839. júl. 25. Tóth Lőrinc: *Angol börtönök s a pentonvillei mintafogház.* Athenaeum. 1843. II. 1—5., 49—58. l.

[19] Emílfy Olivér: *A népképviselő. (Német kútfők után.)* Athenaeum. 1841. ápr. 22. Kemenesy Márton: *A népképviselő ideálja. (Németből.)* Athenaeum. 1843. II. 397—401. l.

[20] Kéri: *Nyilt és titkos szavazás.* Athenaeum. 1841. jan. 3.

[21] Fábián Gábor: *Az esküttszék. (Tocqueville-től.)* Athenaeum. 1839. jan. 20. Ugod: *Az esküdtszék Angliában.* Athenaeum. 1841. aug. 12.

[22] Zsinkó István: *Egy szó a katonaállításról.* Athenaeum. 1839. jún. 23.

[23] Schedel Ferenc: *Néhány szó az trói tulajdonról.* Athenaeum. 1838. jún. 7.

[24] Kölcsey Ferenc: *Históriai vázlatok a két magyar haza egyesülése, s Magyarországnak a részekhez való joga felett.* Athenaeum. 1838. ápr. 29., máj. 3., 6., 10., 20.

[25] Warga János: *Népiskolatanítókat képező intézet.* Athenaeum. 1837. ápr. 6., máj. 4., szept. 28., dec. 24. Peregriny Elek: *A gyermekek aluszékonyságáról mint az oktatás fő akadályáról.* Athenaeum. 1839. jan. 10. Fáy András: *Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai...* Athenaeum. 1840. aug. 9., 13., 16., 20., 23., 26. Briedl Fidél: *A népiskola jótékony hatása az ország és polgárai boldogságára.* Athenaeum. 1840. szept. 13.

[26] Fáy András: *Ész- és szívkalandok a honban. Felszólítás takarékbankok ügyében.* Athenaeum. 1838. nov. 8.

[27] Remellay Gusztáv: *Néhány szó a dolgozó-házakról.* Athenaeum. 1841. nov. 30., dec. 2.

[28] Bloch Móric: *Felszólítás, egy magyar-zsidó tanítókat képző intézet ügyében.* Athenaeum. 1841. febr. 9.

[29] Egy erdélyi utas: *A tolnai kisdedóvó-képző intézet.* Athenaeum. 1843. I. 120—123. l.

[30] Briedl Fidél: *A süketnéma-intézetekről...* Athenaeum. 1842. máj. 15.

[31] Dr. Czilchert Róbert: *A lelencházak.* Athenaeum. 1839. márc. 21., 24.

[32] *Himlőoltás statisticája.* Athenaeum. 1838. máj. 6.

[33] Pulszky Ferenc: *A műgyűjtemények hasznairól.* Athenaeum. 1838. aug. 9.

[34] Horváth Mihály: *Mikor és miért fosztatott meg a pórosztály szabad költözési jogától s mikor nyerte vissza azt?* Athenaeum. 1839. máj. 26. 691. hasáb.

s hajók riasszák fel",[35] és VÁSÁRHELYI Pál az *Athenaeum*ban tárta a nyilvánosság elé a Vaskapu-szabályozás és a dunai állóhíd műszaki problémáit.[36]

Amikor KOSSUTH megindította a *Pesti Hírlap*ot, csakúgy záporoztak vezércikkei, s valamennyi egy-egy faltörőkos-ütés volt a feudális rendszer épületén: *Pénz szűke, Birtoktalanság, Örökváltság, Műipar, Kisdedóvás, Unió, Ősiség, Büntetőjog, Utak, Bank, Polgárerény*... Az *Athenaeum* tartalmának még oly rövid ismertetéséből is látnivaló, hogy mindazok a politikai kérdések, amelyeknek a megoldásáért KOSSUTH agitációt kezdett, már évek óta a viták fórumán szerepeltek BAJZA folyóiratában. Az *Athenaeum* tulajdonképpen a *Pesti Hírlap* értekező stílusú előkészítője volt.

Némely kezdeményezése pedig korában — és még sokáig — egyedülálló. Az *Athenaeum* 1838. április 1-i, 24. számában jelent meg CZILCHERT Róbert írása: *Szükölködik-e Magyarország orvosokban?* Újszerű a kérdésfölvetés, még inkább maga a cikk. Megállapítja, hogy — Poroszországgal összehasonlítva — hazánkban elégtelenül kicsiny az orvosok száma, de az egészségügy aggasztó helyzetének legfőbb oka a nép szomorú „vagyoni és művelődési állapotja", hisz „keveset tehet az orvosi tudomány ott, hol alamizsna szükséges". „Itt kéretel egy síró anyától, hogy segíts a száradni kezdő csecsemőn, kinek hasa dagadástól nagyobb, mint az egész test; de alig kezded javaslatod elbeszélését, s máris félbeszakasztja a könyező e szavakkal: Honnan vegyek egyéb eledelt a kenyérnél, tésztánál s burgonyánál?..." A szerző, személyes tapasztalatok alapján, megdöbbentő adatokat sorol fel az ínség és a babonák pusztításairól, kimutatja, hogy az orvosok száma aránytalanul oszlik el a városok és falvak között, bírálja a megyék orvosi intézkedéseit, s mindezt olyan társadalomtudományi érzékkel és alapossággal, amilyenre a XX. századi szociográfiákig aligha van példa.

CZILCHERT ismerte az utópista szocialisták tanait; egyik cikkében, ahol az „általános elszegényedés"-ről ír, idézi SAINT-SIMON jelszavát („ki-ki tehetsége szerint s minden tehetség tettei szerint"), s említi FOURIER-t és OWENT is.[37] Ő maga nem értett egyet velük, mint ahogy alkalmasint az *Athenaeum* szerkesztői sem. De az mindenesetre az *Athenaeum* érdeme, hogy szórványos és többnyire ingerült híradások után elsőként fordult komoly érdeklődéssel a szocialista elméletek felé. 1841-ben *A jelenkor társas élete* című cikk (vagy inkább fordítás, németből) foglalkozott velük;[38] ezt követte LUKÁCS Móric 1842. december 19-i akadémiai felolvasása, amely a következő évi *Athenaeum*ban jelent meg;[39] majd BEÖTHY Zsigmond ismertetése OWEN „észhitrendszeré"-ről (német kútfő nyomán).[40] KAZINCZY Gábor a *Paroles d'un croyant*-ból, LAMENNAIS szigorúan tiltott röpiratából csempészett át a cenzurán, a szerző nevének eltitkolásával, néhány részletet.[41] ROTTECKtől is fordítottak;[42] MIGNET könyvére a francia forradalom történetéről ugyan csak az *Athenaeum* hívta fel először a figyelmet,[43] mint ahogy MACAULAY-t is itt tolmá-

[35] GOROVE István: *Linz—gmundeni vasút s a magyar vas- és vízutak.* Athenaeum. 1839. ápr. 14. 470. hasáb.

[36] VÁSÁRHELYI Pál: *Néhány figyelmeztető szó a vaskapui ügyben.* Athenaeum. 1838. márc. 1. *A budapesti állóhíd tárgyában.* Athenaeum. 1838. márc. 4., 11., jún. 14., 17., júl. 5., aug. 19.

[37] DR. CZILCHERT Róbert: *Az általános elszegényedés és a párisi szegény, és szegénybeteg-intézetek.* Athenaeum. 1838. aug. 2., 5.

[38] KÉRI: *A jelenkor társas élete.* Athenaeum. 1841. dec. 9., 12., 14.

[39] LUKÁCS Móric: *A socialismusról.* Athenaeum. 1843. 1. köt. 53—66. l.

[40] BEÖTHY Zsigmond: *Owen észhitrendszere.* Athenaeum. 1843. II. 177—179. l.

[41] *Gondviselés.* Athenaeum. 1840. jan. 23. *Egyesület.* Athenaeum. 1840. febr. 9. *Szeretet.* Athenaeum. 1840. febr. 20. A tartalomjegyzékben már föltüntették LAMENNAIS nevét.

[42] GABÁNYI: *A forradalmi oppositio. Rottecktől.* Athenaeum. 1841. nov. 18.

[43] UGOD: *A francia nagy forradalom történetíróiról általánosan, különösen Buchholz Napoleonáról. (Német forrás nyomán.)* Athenaeum. 1842. máj. 29.

csolták először magyarul.[44] HEGEL filozófiájáról hosszú vita folyt az *Athenaeum*ban.[45] És ha ehhez még hozzávesszük, hogy BAJZÁÉk sorban bemutatták a romantikus irodalom olyan kiválóságait, mint BYRON,[46] HUGO,[47] QUINET,[48] HEINE[49] és MICKIEWICZ,[50] sőt a realizmus nagyjait is, mint BALZAC,[51] MÉRIMÉE[52] és DICKENS,[53] akkor világosan áll előttünk, hogy annak a nagyszerű szellemi ozmózisnak, amely a reformkor gondolkodását (és szépírói törekvéseit) korszerű nedvekkel frissítette föl, és európai színvonalra emelte, az *Athenaeum* (és a *Tudománytár*, ugyancsak az akadémiai liberális párt irányítása alatt) volt a legfőbb közege.

Európát követve az *Athenaeum* nem vált sem utánzóvá, sem kozmopolitává. HUNFALVY Pál leszögezte: „Képződő nemzetnek most inkább, mint valaha, van szüksége öngondolkodásra,"[54] TÓTH Lőrinc pedig, a „világpolgárság és honszeretet"-ről értekezve, a két eszmét harmonikusan párosította, hiszen bárhol történik „az emberiség valódi érdekében haladás, az minden nemzetnél rokonérzelemre talál, . . . ha pedig hanyatlás vagy ráklépés történik, fájdalom vonaglása futja keresztül a világ minden polgárosult népeit".[55] Az *Athenaeum* programja nemzeti program volt, bár a korabeli folyóiratok közül talán itt emlegették a legritkábban a „nemzetiség"-et, itt magyarkodtak a legkevesebbet; annál többet beszéltek szabadságról és társadalmi haladásról, s a nemzet boldogulását másképp, mint az emberiség általános fejlődésének a keretében, el sem tudták képzelni. Haladás és nemzetiség számukra egyet jelentett: így volt programjuk nemzeti.

Az „öngondolkodás" mindenekelőtt arra késztette az *Athenaeum* íróit, hogy új értelmezést adjanak a haza fogalmának. Midőn „a polgári jogok rosszul biztosítvák vagy megszorítvák — írta TÓTH Lőrinc —, az emberek a hazát csak zavaros és kétes fényben látják, nem helyezik azt többé sem a földben, mely szemeikben lelketlen rög lett, sem őseik szokásaiban, melyeket úgy tanultak ismerni, mint jármot, sem a vallásban, melyről kételkednek, sem a törvényekben, melyeknek hozásában részt nem vesznek, sem a törvényhozóban, kit rettegnek s megvetnek. . ." „A leghatalmasb eszköz, s talán az egyetlen egy, . . . hogy az embereket a haza sorsa ismét érdekelje, azokat annak törvényhozásá-

[44] UGOD: *A tudományok becse.* Athenaeum. 1840. márc. 8.

[45] Vö. PUKÁNSZKY Béla: *A magyar Hegel-vita.* Minerva. 1922. 316—341. l. Uő.: *Hegel és magyar közönsége.* Bp. 1932. DOSKAR Éva: *Hegel magyar utókora.* Minerva. 1939. 32—84. l.

[46] LUKÁCS Móric: *Töredék Lord Byron Kainjából.* Athenaeum. 1839. dec. 1., 5.

[47] KAZINCZY Gábor: *Triboulet. Hugo Victor „Le roi s'amuse" című szomorújátékának ötödik felvonása.* Athenaeum. 1839. máj. 12. — 63.: *Hugo Victor, a román-költő. Sainte-Beuve arcképei közül.* Athenaeum. 1837. ápr. 23. EÖTVÖS József: *Hugo Victor mint drámai költő.* Athenaeum. 1837. okt. 29.

[48] KAZINCZY Gábor: *Róma. Egy zarándok utazásaiból.* Athenaeum. 1838. ápr. 1. (24. sz.)

[49] T[ÓTH] L[ŐRINC]: *Páris. (Heine Salonjából).* Athenaeum. 1837. nov. 2. FEKETE Soma: *Német és francia színpad. Heinétől.* Athenaeum. 1841. jan. 19., 21., 24.

[50] KAZINCZY Gábor: *Zarándokság könyvei. Töredékek Mickiewitz európai hírű munkájából.* Athenaeum. 1839. aug. 8., 11.

[51] TASNER Antal: *Facino Cane. Balzactól.* Athenaeum. 1837. aug. 31., szept. 3., 7. Két kis cikket is közölt BALZACról az *Athenaeum* (1838. jan. 25., 1840. szept. 27.).

[52] SZENVEY József: *Colomba. Novella. Mérimée P. után.* Athenaeum. 1840. nov. 1., 5., 8., 12., 15., 19., 22., 26., 29., dec. 3., 6., 10., 13., 17. MÉRIMÉE egy másik elbeszélése, a *Mateo Falcone* is megjelent az *Athenaeum*ban (1838. aug. 9., 12.), a szerző neve nélkül, ezzel az alcímmel: *Korz történet*, és ezzel a félrevezető forrásmegjelöléssel: *Orosz író után.* A fordító NAGY Elek.

[53] T-l.: *Egy, II. Károly angol király korabeli, fogházban talált vallástétel. Dickenstől.* Athenaeum. 1842. jan. 7. GARÁDY: *Egy őrült kézirata. Boz-Dickenstől.* Athenaeum. 1842. márc. 3.

[54] HUNFALVY Pál: *Rhapsodiák.* Athenaeum. 1840. ápr. 5. 437. hasáb.

[55] TÓTH Lőrinc: *Világpolgárság és honszeretet.* Athenaeum. 1838. júl. 8. 46. hasáb.

ban részeltetni."[56] Amit PETŐFI 1846-ban kikiáltott („Haza csak ott van, hol jog is van"), azt, íme, az *Athenaeum*ban már előbb hirdették. És mivel a nemzeti tennivalókat mint a társadalmi haladás tennivalóit fogták fel, hazafiságuk nem vadult sovinizmussá. A magyarosító törekvéseket, igaz, BAJZÁÉK lapja is fölkarolta, de helyet adott olyan cikknek is, amely a hazai szerb ifjúság nyelvművelő egyesületéről tudósított,[57] TÓTH Lőrinc pedig mint elvet hangoztatta: „méltó korholást érdemel, ha . . . nemzetünk iránti előítéletes szeretet miatt más nemzeteket gyűlölni készek vagyunk", ismételten tiltakozott „a keserű nemzeti gyűlölség" ellen, amely a népeket „örökös tusában tartá", és olyan hazaszeretetet vallott magáénak, amely mint „az emberszeretetnek nemes leánya, elvesztette előbbi *kizáró s visszataszító* sajátságát".[58]

Az *Athenaeum* szerkesztőinek a cenzura állandó akadékoskodásai közepette és a reakciós támadások pergőtüzében kellett szándékaikat megvalósítaniuk. VÖRÖSMARTY már az első hetekben így panaszkodott KÖLCSEYnek: „A cenzor nemrégiben azt mondta Bajzának, hogy az Athenaeumban mindennek politikai iránya van (s tehát még a versezetek- s elbeszéléseknek is), s hogy ő . . . törölni fog irgalom nélkül."[59] Törölt is (például egy cikket LAMENNAIS-ról[60]), de az *Athenaeum* tartalma még így megrostálva is okot adott a rendőrségi besúgók följelentgetéseire. Egyikük így árulkodott: a szerkesztőség „arra törekszik, hogy a régi klasszikusokból vett idézetekkel felszítsa a liberalizmust és a demokratikus felfogást".[61] Más alkalommal azon háborodott fel a titkos ügynök, hogy a cenzor átengedte NAGY Elek németből fordított cikkét, amely Amerika demokratikus államformáját mint „a világ iskoláját", mint „az emberiség vigasztalását s büszkeségét" méltatja.[62] A följelentések számát CSATÓ Pál is szaporította, OROSZ József *Hírnök*ében forradalmi szellemmel meg ateizmussal vádolva BAJZÁékat,[63] áskálódásai szerencsére nem okoztak hatósági kellemetlenkedést. Mások, mint MUNKÁCSY János és KUNOSS Endre, inkább csak gúnyolódtak, csipkelődtek, de idétlenkedésük sem ronthatta le a lap tekintélyét.

A korabeli haladó közvélemény nem fukarkodott az *Athenaeum* érdemeinek az elismerésével. Dicsérte KOSSUTH *Pesti Hírlap*ja;[64] ERDÉLYI János szerint az *Athenaeum*ban megjelenni íróvá avatásnak számított;[65] GARAY azt ajánlotta öccsének, hogy BAJZÁék lapjában lépjen fel, mert „ott bizonyos lehetsz benne, hogy legalább középszerűségen alul nem adják ki munkádat";[66] SZENTIVÁNI Mihály, a fiatal erdélyi írók vezéralakja, „az Athenaeum iránti mély tiszteleté"-ről nyilatkozott;[67] BERECZ Károly a „bajzai tapintatot s szilárdságot" magasztalta;[68] az ifjú MADÁCH az *Athenaeum*tól kölcsönzött diáklapja számára mottót, és mint újabban kimutatták, *Az ember tragédiája* írásakor

[56] Uo. 48—49. hasáb.
[57] 40.: *Szerb olvasó társaság.* Athenaeum. 1841. ápr. 29.
[58] TÓTH Lőrinc: *I. m.* Athenaeum. 1838. júl. 1. 11. hasáb, júl. 8. 46. hasáb.
[59] VÖRÖSMARTY levele KÖLCSEYhez. 1837. febr. 13. *Irod. tört. Közl.* 1915. 356. l.
[60] Kefelevonatban maradt fenn, az *Athenaeum* iratai között. MTA Könyvtára, Kézirattár.
[61] OL Inf. Prot. 1837. júl. 28. Közölve: LUKÁCSY Sándor—BALASSA László: *Vörösmarty Mihály.* Bp. 1955. 189. l.
[62] Vö.: KÓSA János: *Az Athenaeum és a bécsi rendőrség.* Irodalomtörténet. 1942. 134—139. l.
[63] *Hírnök.* 1838. szept. 3.
[64] „. . . ezen lapunk vala az első, mely nemesebb irányt ada időszaki sajtónknak, s kiemelé azt a pangás lápjaiból. . . " *Pesti Hírlap.* 1844. jan. 4.
[65] *Regélő Pesti Divatlap.* 1844. jan. 11.
[66] GARAY János levele GARAY Alajoshoz, 1839. aug. 21. *Irod. tört. Közl.* 1940. 74. l.
[67] SZENTIVÁNI Mihály levele TOLDY Ferenchez, 1840. jún. 6. *Figyelő.* 1878. 330. l.
[68] BERECZ Károly levele ADORJÁN Boldizsárhoz, 1843. ápr. 10. *Irod. tört. Közl.* 1917. 100. l.

fölhasználta a benne olvasottakat;[69] BOZZAI Pál a „legnagyobb csapás"-nak mondotta a folyóirat megszűnését, s epigrammát írt ez alkalomra;[70] és köztudott, hogy milyen bizalommal volt BAJZA iránt PETŐFI is.

Az általános bizalom és elismerés jele az, hogy az *Athenaeum* szerkesztőinek sikerült munkatársul megnyerniük a kor minden valamirevaló íróját, az öreg KIS Jánostól kezdve a szárnyukat próbálgató leendő márciusi fiatalokig (BERECZ Károly, IRÍNYI József, KERÉNYI Frigyes, PETŐFI, TOMPA stb.). Az első szám JÓSIKA nevével büszkélkedhetett; KÖLCSEY a *Parainesis*szel ékesítette a folyóiratot; NAGY Ignác később itt indította meg életképei sorozatát; EÖTVÖS, KEMÉNY, ERDÉLYI szépírói műveit, PULSZKY, SZALAY László, SZEMERE Bertalan, TARCZY Lajos tanulmányait bocsátotta rendelkezésére; a kritikai melléklap erőssége TOLDY mellett SZONTAGH Gusztáv volt. CZUCZOR az egyik legszorgalmasabb dolgozótársnak ígérkezett, verssel, prózával egyaránt, Pestről való eltávolítása azonban félbeszakította közreműködését. Sokat írt az *Athenaeum*ba KAZINCZY Gábor, a legtöbbet pedig talán VAJDA Péter, aki 1837 júniusától a segédszerkesztői teendőket látta el. KOSSUTH is megígérte részvételét,[71] erre azonban nem került sor. SZÉCHENYI távol tartotta magát; az ő szemében BAJZA és VÖRÖSMARTY köre, már ekkor, túlságosan radikális és demagóg volt.[72] Egyébként senki sem hiányzott az *Athenaeum*ból, és bár nem bizonyos, hogy mindenki egyetértett irányával (hiszen például PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár is írói közé tartozott), a folyóirat páratlan eredményt mutathat fel: a szabadelvűséget olyannyira általánossá tette a közvéleményben, hogy ellenzéki lap létére szinte hivatalos tekintéllyel bírt, amely ellen csak egy törpe minoritás ágaskodott, és rövid idő alatt a nemzetnek olyan szellemi vezérkarát alakította ki, amely bízvást vállalhatott nagyobb és — noha ekkor még senki sem gondolt rá — majdan forradalmi feladatot is.

LUKÁCSY SÁNDOR

Jókai orosz kapcsolatai. 1880. november 23-án JÓKAI Mór az alább következő levelet kapta:

Hochgeehrter Herr!

Wie mir mein Freund Zichy Michael schreibt, haben Sie bei ihm im Sommer die beiden von ihm gemalten Prämienbilder zu meinem illustr. Journal „Niwa" pro 1880 gesehen, und zu meiner Freude, daran Gefallen gefunden.

Ich mache mir daher ein ganz besonderes Vergnügen daraus, Ihnen ein Expl. dieser beiden Bilder zu Lermontow's Dichtung „Der Dämon" zu absenden. Dieselben werden Ihnen per Post von Wandsbeck aus der Artistischen Anstalt von Gustaw W. Seitz, dem ich gestern die betreffende Ordre sandte, zugehen. Ich liess zugleich dem Packete ein Expl der Jessenschen deutschen Uebersetzung von Lermontov's Dämon beifügen, und wird Ihnen nach dem Lesen des kleinen Poems der Inhalt der Bilder verständlicher sein.

Die Titel der beiden Bilder sind:

1) Der Tanz Tamara's

[69] Vö. BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Bp. 1963. (Irodalomtörténeti füzetek 42.)

[70] BOZZAI Pál kiadatlan kéziratai. OSzK Kézirattár. Oct. Hung. 999. V. k. 38. l. és I. k. 119. l.

[71] KOSSUTH levele VÖRÖSMARTYhoz, keltezés nélkül. *Vörösmarty emlékkönyve*. 116. l.

[72] SZÉCHENYI kifogásairól ld. *Napló*ját, 1841. nov. 22. (Fontes. 5. köt. 517. l.): „In Athenaeum wird die Aristocratie besudelt." Egy lapra följegyezte, ami nem tetszett neki. ILOSVAY Rudolf *Böngészeté*ből például ezt: „Az aristocratia mindenütt egyenlő, hazája nincs, csak alattvalói vannak." ROTTECK cikkének *(A forradalmi oppositio)* a közlését is helytelenítette.

2) Tamara von den ihrigen betrauert.
Dieselben wurden vor einigen Tagen an die Abonnenten der Niwa in Stadt und Land versandt — vollständig gratis und portofrei. — In Russland mehren sich die Verehrer Ihrer vorzüglichen und ganz einzigen belletristischen Werke von Tag zu Tag und die Zahl der Zeitschriften, die Ihre Romane und Novellen übersetzen, wird immer grösser.

Ich selbst brachte in den letzten zwei Nummern meines Journals Ihre kleine reizende humoristische Novelle „Der Pfingstkönig" — welche allgemein gefällt. Die Uebersetzung wurde mit besonderer Sorgfalt ausgeführt, und liest sich im Russischen so gut wie ein Original.

Wenn es Sie interessiert, so sende ich Ihnen gerne diese Nummern uns. Blattes, oder auch den ganzen laufenden Jahrgang desselben.

— Ich möchte in der „Niwa" gerne Ihr Portrait, — hochgeerhter Herr bringen, nebst Ihrer Biographie, und bitte Sie daher freundlichst, mir eine Cabinetcarte von Ihnen einsenden zu wollen zu diesem Zwecke. Wenn es Sie interessiert, so sende ich Ihnen mit grossem Vergnügen auch meine Karte ein en échange, und bitte ich darüber verfügen zu wollen.

Inzwischen bitte ich Sie, den Ausdruck meiner unbegrenzten Verehrung und Hochachtung entgegen nehmen zu wollen — womit ich die Ehre habe zu zeichen als Ihr ganz ergebener

A. F. Marcks
Herausgeber u. Redacteur der „Niwa"[1]

Adolf Fjodorovics MARKS (1838—1904) — a *Nivának*, ennek az 1870-től 1918-ig fennállott, igen tekintélyes orosz illusztrált szépirodalmi folyóiratnak a szerkesztője — eredetileg ZICHY Mihállyal került baráti viszonyba.[2] Nem volt titok számára, hogy ZICHY LERMONTOVot kedvenc költői között emlegeti, és a *Démon*hoz éppen ezért több vázlatos illusztrációt készített első pétervári éveiben. LERMONTOV művének újabb illusztrálása 1879 augusztusában újra erősen foglalkoztatja, ekkor Párizsban él, ahol MARKS meglátogatja és megtudja, hogy a művész mintegy 80 illusztrációt tervez. Különösen a költemény első része: a vőlegényét váró szépséges Tamara, a leány tánca és halálának jelenetei foglalkoztatják. MARKS visszatérve Pétervárra csakhamar levelet intéz ZICHYhez, amelyben hasznos tanácsokat ad az akvarellben készülő illusztrációk jeleneteinek a felfogásához, s egyben felveti azt is, hogy a *Niva* mellékleteként szeretné a reprodukcióikat minél művészibben megjelentetni.

MARKS 1880 szeptemberében meg is látogatja zalai műtermében az időközben hazaérkezett művészt, aki 1880 tavaszán Nizzában festette meg a *Tamara tánca* és a *Tamara a ravatalon* c. akvarelleket a *Niva* számára.[3] Ezek alapján készültek el Gustav SEITZ művészeti intézetében a műnyomatok, amelyekből MARKS JÓKAIT megajándékozta.

A tehetségesen festő és rajzoló JÓKAIt méltán ragadta meg a két igazi művészettel alkotott vízfestmény, maga ZICHY azonban így írt erről egy KERTBENY Károlynak küldött életrajzában: „A szó szoros értelmében mindent csináltam, de hogyan? Máig verekszenek vevőim csekélységem igazi zsánere felett. A cár és a walesi herceg vadászjelenetekért fizetnek, mások Lermontov Démonához készült szentimentális és költőien torz illusztrációimat veszik s képzelmem hasonló szülötteit. . ."[4]

ZICHY és JÓKAI baráti kapcsolata közismert. *Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben* c. műben kifejtett közös munka — ZICHY JÓKAI cikkét illusztrálta — is

[1] Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár.
[2] BERKOVITS Ilona: *Zichy Mihály élete és munkássága (1827—1906)*. Bp. 1964. 78., 175., 181., 204., 262—263. l.
[3] *Tamara tánca*. 53×40 cm akvarell. A Tretyakov-Képtár tulajdona. Színes nyomata 53,6×38,3 cm. Újranyomták uo. 1891-ben ugyancsak előfizetői jutalomként. A *Tamara a ravatalon* c. műnek csak színes nyomata ismert, mérete 53,8×38,8 cm. Mindkét színes reprodukció megtalálható a zalai Zichy-Múzeumban. Vö. BERKOVITS: *I.m.*
[4] BERKOVITS: *I. m.* 75—76. l.

közelebb hozta őket egymáshoz; majd az író 50 éves írói jubileumakor egy kitűnő vízfestményt — JÓKAI egyik ifjúkori elbeszélését a *Fegyverteleneket* illusztrálta — ajándékozott barátjának.[5] Feltehetőleg éppen ZICHY hozta azután közelebbi kapcsolatba MARKSot JÓKAIval, bár JÓKAIt már a 60-as években ismerik az oroszok.

1858-ban például az *Egy bál* c. elbeszélését (megj. 1851) közli a *Zsivopisznaja ruszszkaja biblioteka.*[6] 1863-ban pedig ezt olvashatjuk a *Pesti Napló* dec. 17-i 2. számában: „Lamarszki orosz nyelvtudós és tanár, az orosz irodalom egyik legkitűnőbb tehetsége, több időt töltvén Magyarországban, nyelvünket annyira megszerette, hogy azt egészen sajátjává tette s több magyar műnek fordításához is kezdett. Ezek közt vannak: Szalay Magyarország története s Jókai 'Egy magyar Nábobja'." Ez számunkra azért is érdekes, mert MARKSnak JÓKAIhoz intézett idézett levelében *A pünkösdi király* c. humoros elbeszélés éppen az *Egy magyar nábob* egyik fejezete.[7]

A *Niva* egyébként már 1871-ben a *Párbaj az Istennel* c. JÓKAI-novellát is hozta folytatásokban,[8] 1881-ben a teljes *Szegény gazdagok* c. regényt, természetesen folytatásokban, 1883-ban a *Jól el kell tenni a pénzt* c. elbeszélést.[9]

A *Niva* szerkesztője megtartotta azt az igéretét is, hogy regényírónkat megismerteti életének keretében is az orosz olvasókkal — s közölt levelünk alapján fel kell tételeznünk, hogy ehhez adatait éppen JÓKAItól kapta fénykép kíséretében; minthogy a *Niva* 1881-i évfolyama nem állt rendelkezésünkre, nem volt alkalmunk erről meggyőződni, s a biográfiai cikk megjelenését csupán a JÓKAI-irodalomban ellenőrizhettük.[10]

MARKS még két alkalommal szentelt a magyar írónak életét, működését méltató cikket: 50 éves írói jubileuma alkalmából és halálakor, 1904-ben, amely véletlen folytán a *Niva* szerkesztőjének is elhalálozási éve lett.[11]

D. SZEMZŐ PIROSKA

A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből. (Az „Új Modern Könyvtár".) 1910 júniusában látott napvilágot a Thököly úti Jókai-nyomdában a *Modern Könyvtár* körülbelül 600 számot magábafoglaló sorozatának első három száma: Thomas MANN: *A boldogság akarása*, PIKLER Gyula: *Az eszmélet helye a természetben*, valamint KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai* című műve.

A sorozat szerkesztője, GÖMÖRI Jenő Tamás ez idő tájt húsz éves volt, és ifjúi lelkesedésében olyan feladatra vállalkozott, ami páratlan teljesítménynek számított nemcsak a maga idejében.

Ma már csak kevesen tudják, hogy GÖMÖRI Jenő személyében Thomas MANN első magyarországi fordítóját üdvözölhetjük, hogy ebben a sorozatban indult el diadalútjára KARINTHY: *Igy írtok ti* című kötete, továbbá kevesen ismerik azt a megható műhelytitkot, hogy Thomas MANN, PIKLER Gyula professzor és KOSZTOLÁNYI Dezső, a sorozatban megjelent első három füzet írói nem fogadtak el írói honoráriumot.[1]

[5] A kép balsarkában olvasható: „Jókai Mórnak mély tiszteletének jeléül Zichy Mihály 1893." A kép mérete: 500×298. A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában.

[6] 25. sz. 194—199. l.

[7] JÓKAI Mór *Összes művei. Kritikai kiadás. Regények.* 5. l. köt. 147—177. l. Ez az adat JÓKAI-irodalmunkban eddig ismeretlen volt.

[8] 31. sz. 481—484., 42. sz. 497—501., 43. sz. 513—519. l.

[9] 23—39. sz. 5. sz. 106—107. l.

[10] 1881. 27. sz. 581—582. l.

[11] 1893. 47. sz. 1076. l. és 1904. 20. sz. 399. l. MARKS JÓKAIhoz intézett leveléből híranyagot vont ki *A Hon* 1880. dec. 1-i száma, és közölte, hogy a *Niva A pünkösdi király* c. elbeszélést, JÓKAIról életrajzi méltató cikket, fényképet fog hozni. A hírt a fővárosi és a nagyobb vidéki lapok is átvették. Vö. *Pressburger Zeitung.* 1880. dec. 2. 277. sz. 3. l.

[1] GÖMÖRI Jenő szóbeli közlése alapján.

Itthon öt éven keresztül szolgálta a *Modern Könyvtár* az új irodalom magasztos ügyét, népszerűsítette az új magyar írók alkotásait, és sok esetben először publikálta Magyarországon SHAW, GORKIJ, BERGSON, Romain ROLLAND munkáit.[2]

Azután következett az első világháború, az 1918-i őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság és annak vérbefojtása után a magyar haladó irodalom legjobbjainak szétszóródása.

GÖMÖRI Jenő először Pozsonyba emigrált, majd pedig küzdőtársaival együtt Bécsbe tette át székhelyét.

1922-t írtak akkor, amikor a tizenkét év előtti vállalkozáshoz hasonlóan életre hívta a *Modern Könyvtár* eszmei és művészi utódját, az *Új Modern Könyvtárat*.

A *Modern Könyvtár* megindulása óta sok minden megváltozott, és a háború után kialakult új politikai és kulturális konstellációnak megfelelően a vállalkozás programja is módosult, új szempontok is érvényesültek. Az *Új Modern Könyvtár* szerkesztője a módosult programot így jelenti be:

„Megváltozott viszonyok között, egy egészen új világban, új helyzetek, új emberek, új áramlatok között kell most az Új Modern Könyvtárnak a régi Modern Könyvtárral szemben kultúrát hordani és elvetni. Kulturális hivatása annyiban kiszélesbedett, hogy kulturális közösséget akar tartani a földrajzilag ötfelé szakadt magyarságban, . . . hatékonyan közvetíteni akarja a régi monarchia területén alakult összes új államok népeinek a magyaréval való kultúrcseréjét, főleg azzal, hogy az összes népek irodalmi termékeit meg akarja szólaltatni magyar nyelven."[3]

Bár az *Új Modern Könyvtár* rövid pályafutása során csak kilenc számmal jelentkezett, hatása és jelentősége így is figyelemre méltó. Érdemes ezért először az utódállamok egykorú sajtóvisszhangját áttekinteni.

SALAMON László a *Nagyváradi Napló* hasábjain írta:

„Az egyre súlyosbodó politikai és gazdasági helyzet megbénította a magyar literatúrát s a szellem fényét ma az „Unterhaltungsliteratur" termékei sötétítik Pestországban. Ahogyan Ignotus helyesen jegyzi meg: a mai Budapestre Bugac és Félegyháza költözött fel és a kisgazda uralom rátaposott a kultúrára. A szellem megszökött Magyarhonból és az utódállamok területére menekült. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a legnívósabb, legmagasabb szempontokat reveláló magyar irodalmi lap, a „Tűz" ma Bratislavában, illetve Bécsben jelenik meg és hogy a Modern Könyvtár Bécsben, Gömöri Jenő szerkesztésében támadt új életre „Új Modern Könyvtár" címen.

Az üdvözlők sorában találjuk a *Bécsi Magyar Újság* munkatársát, KOMLÓS Aladárt is, aki a következőket írja:

„Köszöntenünk kell ezeket a kellemes fehérkötésű kis könyveket, amelyekben az utódállamok magyar olvasóközönsége egy új könyvvállalattal gazdagodott. Illetve nem is új ez a könyvvállalat: egy régi kedves ismerős költözött az utódállamok magyarjai után Budapestről . . . örülni fogunk a Modern Könyvtár önkéntes emigrációjának, ha Gömöri Jenő itt is olyan színvonalon fogja szerkeszteni a könyvtárat, mint amilyenen egykor Budapesten tette. Gömöri az Új Modern Könyvtár első száma elé írt bevezetésében büszkén nyomtatja le újból a régi Modern Könyvtár tervbevett gyönyörű programját. Azt kívánjuk, hogy az eljövendő újabb tíz év múlva megint büszkén mutathasson rá az újabb számaira is. Az bizonyos, hogy Gömörinek nincsen joga szkeptikusnak lenni a közönséggel szemben: ki talált lelkesebb publikumot, mint ő, pedig a régi Modern Könyvtár nem alkudott meg!"[4]

A kassai *Magyar Hirlap* is fenntartás nélküli elismerését fejezi ki, amikor megállapítja: „Mások is adnak ki és szerkesztenek, de másoknál a dolgok genezise más. Van, akinek nyomdája volt s lőn kiadó; van akinek könyvesboltja volt s lőn kiadó; Gömörinek

[2] *A könyv*. 1964. 8. sz.
[3] *Tűz*. 1922. augusztus 13.
[4] *Bécsi Magyar Újság*. 1922. október 12.

a könyv volt a szerelme, az éltető eleme, mindene; azért volt, van és lesz jó könyvek szerencséskezű kiadója."

„Az egyetemes kultúra magyarnyelvű folyóiratában", a *Nyugat* szinvonalán mozgó *Tűz*ben az irodalomkritikus és műfordító FRANYÓ Zoltán a következőket írja:

„Gömöri ereje, sikerének titka egészen bizonyosan abban a megalkuvást-nemismerő fiatalos, vak lelkesedésben van, mely megelőzi az üzleti leleményességet, a lélektelen kalkulációt — mely csak akkor, ha már szédült iramban magával ragadta őt, váltja ki belőle azt a praktikus kereskedői szívósságot is, mellyel a lelkesedés lázát konkrét és maradandó valóságra tudja váltani."[5]

Az elismerés hangján szól TAMÁS István is a beregszászi *Kárpátaljai Magyar Gazda* hasábjain, s az *Új Modern Könyvtár* megjelenését üdvözlő cikkében a nagy elől példáját állítja a meginduló sorozat elé, és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a *Modern Könyvtár* olyan köteteket is csempészett az üzletképes könyvek és irodalmi tömegcikkek közé, amelyektől mostanáig talán azért húzódozott a magyar könyvkiadás, mert tiszta és abszolut irodalom volt.

A hazai sajtó szinte egyáltalán nem vett tudomást GÖMÖRI sorozatáról. A pesti *Új Kultúra* című lapban azonban FARAGÓ István a *Két felől angyal* című SZÉP Ernő novelláskötet kapcsán, amely szintén az *Új Modern Könyvtár*ban jelent meg, a következőket állapítja meg:

„Most még néhány szóval meg kell emlékeznünk az „Új Modern Könyvtár" sorozatról és annak szerkesztőjéről: Gömöri Jenőről. Vagy másfél évtized előtt a modern magyar irodalom kialakulásának volt ő harcos alakja, mikor semmiből kegyetlen anyagi akadályokat leküzdve alkotta meg a nivós, komoly Modern Könyvtárat, mely igen számottevő szerepet játszott az irodalom népszerűsítésében. Most Pozsonyban, az elszakított magyarság közt él és szerkeszt, régi ideáljaiért a régi kedvvel és törhetetlenséggel küzd. Az Új Modern Könyvtár — mint jelek mutatják — teljesen méltó lesz a régihez."[6]

A sorozat első számaként üdvözölhették az olvasók KARINTHY Frigyes legújabb jeleneteit tartalmazó *Vitéz László színháza* című kötetét (1—3. sz.). A benne közölt jelenetek legtöbbje ma már klasszikusnak számító kabarészám *(A csodapók, Tegezés, Az énektanár, A nagy drámaíró)*. KARINTHY tehetségének lényegét FRANYÓ Zoltán így foglalta össze: „Paródistának legnépszerűbb, kritikusnak legigazabb, humoristának legemberibb és elbeszélőnek legeredetibb."

A sorozat második száma CERVANTES elbeszélése: *A felszarvazott aggastyán* (4. sz. fordította: FRANYÓ Zoltán). Ezt SZÉP Ernő *Két felől angyal* című novelláskötete követte (5—6. sz.). SZÉP Ernő minden sorában lírikus, melegség, derű és jóság árad felénk e néhány novellából. A kisember csetlését-botlását rajzolja meg *(Györgyi, később Kamilla, A sánta fiatalember naplója, Első fellépésem, Szabócska)*. „Minden úgynevezett novellája: költemény. Verstelen líra. A szeretet ceruzavonásaival vázol, a részvét könnyeivel színez" — állapítja meg róla egyik kritikusa.

A sorozat utolsóelőtti számaként az olvasó egy Heinrich MANN novellát, a *Pippo Spano*-t BOLGÁR Imre fordításában kapta kézhez (7. sz.). Ez a történet a reneszánsz korszak erősen érzelmi és érzéki színezetű atmoszférájának mesteri feldolgozása. Nem véletlen, hogy éppen e novella kapcsán hördült fel az ellenforradalmi sajtóban a kritikusok tábora. CSÁSZÁR Elemér Heinrich MANN remekművét „egy véres demokrata undorítóan buja fantazmagóriájának" nevezi.[7]

[5] *Tűz*. 1922. szeptember 24.
[6] *Új Kultúra*. 1922. szeptember 6.
[7] *Új Nemzedék*. 1922. szeptember 17.

A sorozat utolsó száma a *Vén korcsmáros és fia a kontár* című HATVANY-krónika (8—9. sz.), amely a XVIII. és XIX. századi császárváros és Pest kulturális életének a keresztmetszetét adja. Ezt a munkát kis művelődéstörténeti baedekernek is nevezhetjük, kétségtelenül mindenki számára szórakoztató és érdekes olvasmány.

Az *Új Modern Könyvtár* története azonban nem lenne teljes, ha egy igen lényeges cenzuratörténeti adalékkal nem szolgálnánk.

A Belügyminisztérium 246022—922 szám alatt utasítást adott az *Új Modern Könyvtár* valamennyi számának a kitiltására, valamint a postai szállítási jog megvonására. Az említett rendelet HATVANY és Heinrich MANN művét minősíti közveszélyesnek, és ezért él a csonkító cenzori hatalommal.[8]

GÖMÖRI Jenő a *Tűz* hasábjain nyílt levélben fordult a kereskedelemügyi miniszterhez:

„Vajjon gondol-e arra Nagyméltóságod és belátja-e azt, hogy egyenesen olyan messzemenő következményei lehetnek az ilyen kitiltó rendeletből fakadó példaadásnak, amelyek a magyar kultúrának létét veszélyeztetik az utódállamokban? Mert vajjon hogyan, mily jogon követeljük mi, az utódállamok magyar írói a jóakaratot a magyar kultúra fennmaradhatása iránt, ha a magyar államtól is ilyen furcsa formában kapjuk azt meg?"[9]

Az *Új Modern Könyvtár* sorsa megpecsételődött. A magyarországi kitiltás, valamint a nyomasztó anyagi körülmények halálraítélték e tiszavirágéletű kiadói kezdeményezést, mégsem szabad megfeledkeznünk azonban a bécsi emigrációban és az ausztriai magyar könyvkiadásban betöltött szerepéről. Célkitűzései, valamint tevékenységének hordereje következtében figyelmet és megbecsülést érdemel az utókortól.

SILFEN JÁNOS

Magyar író, magyar könyv — 1934-ben. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának „alkalmi" katalógusában 5 nagy doboz őrzi az efemer, úgynevezett alkalmi lapok katalóguscéduláit. Olyan lapokról van itt szó, amelyekből csak egy vagy egynéhány szám jelent meg, s aztán eltűntek, a feledés homályába merültek. Akad köztük figyelemre méltó a múlt századból s a felszabadulást követő napokból, első évekből egyaránt.

Ilyen a *Magyar Iró Magyar Könyv* című, amelynek első lapján „Magyar Könyvnap 1934. jún. 4—5. Margitszigeti Íróhét 1934 június 4—11. A Margitszigeti Íróhét és a Magyar Könyvnap alkalmából kiadja az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete" szerepel alcímként. Mindössze 24 lapos a kiadvány. Felelős szerkesztők: BENEDEK Marcell és KODOLÁNYI János.

Íróhét, könyvhét címmel UGRON Gábor, az IGE elnöke írta a vezércikket. A gazdag tartalmú kiadványban a további cikkek szerzői a következők: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, BENEDEK Marcell, BÉKEFFI László, BODOR Aladár, BUDAY György, CHOLNOKY Jenő, FÉJA Géza, FÖLDI Mihály, GULÁCSY Irén, HERCZEG Ferenc, JUHÁSZ Géza, KNER Imre, KODOLÁNYI János, KOMÁROMI János, MIKES Margit, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, NÉMETH László, PINTÉR Jenő, RÉDEY TIVADAR, SCHÖPFLIN Aladár, SZABÓ Lőrinc, SZABÓ Pál, TERSÁNSZKY J. Jenő és ZILAHY Lajos. Úgy gondolom, a névsor nem igen igényel kommentárt. Írók és költők, irodalomtörténészek és nyomdászok; a korszak legnagyobb magyar írója, a rendőrség által figyelt ellenzéki írók és a hivatalos irodalom képviselői.

Az írók, az irodalommal foglalkozók érezték a magyar társadalom válságát s ki-ki a maga módján adott hangot aggodalmának; ezt az alkalmat felhasználva: a *Magyar*

[8] *Postai Rendeletek Tára.* 1922. 93.
[9] *Tűz.* 1922. november 26—december 31.

Író Magyar Könyv lapjain UGRON Gábor vezércikkében is azt fejtegeti, hogy szorosabb együttműködést kell kiépíteni író és könyvkiadás között. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre *Művésznép vagyunk* című cikkében felveti a kérdést, „nincs-e valami baj a magyar irodalom körül is? Nem szakadt-e el a magyar irodalom is jórészt ettől a bennünk elhakult magyar történelemtől s attól a magyar néptől, mely nyomorúságában is szakadatalnul és egyre izzadja ki lelkéből az igaz művészet igazgyöngyét?" NAGY Lajos *Irók és főpincérek* címmel írt cikket a lapba. KODOLÁNYI János *Akik elmentek...* című írásában MIKES Lajosra, PAKOTS Józsefre és MIKLÓS Andorra emlékszik líraian és közvetlenül; RÉDEY Tivadar BABITSról ír, SZABÓ Lőrinc ADY emlékét idézi egy budai kávéházban. Érdemes legalább néhány sort idézni BENEDEK Marcell *A gyermek, a betű, meg a tündérek* című szép írásából, amelyben azt vallja, hogy kell a tündérmese, mert „a gyermeket nem indíthatjuk csatába megvert reménnyel, hitetlenül, cinikusan... a gyermekirodalmat nem is a gyermekek ízlésétől kell félteni, hanem a felnőttekétől, a cinikus gügyögőktől, a hitetlen okosoktól..." BUDAY György *A Szegedi Fiatalok* címmel írt a lapba a Művészeti Kollégium értékes munkájáról, nemes törekvéseiről; JUHÁSZ Géza a *Válasz* című, akkor indult folyóiratról; NÉMETH László a kritikáról, amelynek Horthy-Magyarországon nincs életlehetősége: „... Lehet-e Magyarországon kritika? Ülhet-e Dániel az oroszlánok ketrecében?... Mi volna Magyarországon a kritika? Magyarországon a kritika az volna, ami elsöpörné, ami miatt ma nincs, nem lehet és nem szabad kritikának lenni." KNER Imre, a híres gyomai nyomdászművész és könyvkiadó *Te vagy a felelős* címmel írt figyelemre méltó cikket, amelynek mondanivalóját e rövid idézettel illusztrálhatjuk: „...hol van a szép könyv nálunk, Szerkesztő Uram? És ki felelős érte, ha eltűnt?"

Utoljára hagytuk az L.B. aláírással szignált, *Egy délelőtt az IGÉ-ben* című cikket. A rövid, tárgyilagos írás megdöbbentő képet fest. Bepillantást nyújt az írói nyomorba, abba a teljes fizikai és szellemi kiszolgáltatottságba, amely a Horthy-korszak magyar írójának, költőjének, publicistájának jutott. Pénzsegély-kérvények, gyorssegélykiosztó bizottság, orvosi segély, gyógyszerkérés, munkakérelmek és fordítási ajánlatok, jogsegély igénylése a legkülönbözőbb ügyekben, mecénások közbelépése kilakoltatás elhalasztásáért, védelem adóintések ellen; memorandum készítése a magyar kultúra vezetőihez... „olyan nevek forognak ezeken a listákon, amelyekről a magyar olvasóközönség nem is hinné el, hogy valaha ismerték az anyagi szükséget!"

Magyar írónak lenni sohsem volt könnyű — de kétszeresen nehéz éppen ezekben az években. SZÉP Ernőt megfenyítik, mert a halkszavú költő túlságosan „durva" gyermekverset írt; BOROSS Elemér *Forgószél* című pacifista színművét nem engedik előadni, az emigráció nyílt költői üzeneteit kitiltják az országból; a hazai kommunista költőket egymás után perbefogják. A fiatal CHOLNOKY László öngyilkossága s DERKOVITS Gyula éhhalála szimbolikusan érzékelteti a haladásért szót emelő írástudó és művész sorsát.

A SALLAI—FÜRST-per, a statárium az írót választás elé állítja: nem lehet többé semleges. Erre figyelmeztet JÓZSEF Attila röpiratfogalmazványa és a *Döntsd a tőkét...*, erre figyelmeztetnek ILLYÉS Gyula, GEREBLYÉS László és mások forradalmi versei.

A főváros szociáldemokrata városatyáinak panaszaival kapcsolatban 1934 végén írói parlament ült össze a városházán. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az elnök megnyitó beszédében megállapította, „hogy a magyar írók helyzete — kevés kivételtől eltekintve — kétségbeejtő, ma már köztudomású tény..." KASSÁK Lajos pedig hozzászólásában nyiltan kifejtette: „... itt nem arról van szó, hogy a magyar írók személy szerint hogyan mentek tönkre és hogyan szegényedtek el. Szerintem itt sokkal nagyobb problémáról: a magyar irodalom tönkretevéséről, ellaposodásáról, elfáradásáról van szó... Méltóztassék csak megnézni, hogy milyen külföldi könyveket adnak ki. Társadalmi, nemi, börtönkérdésekkel és politikai kérdésekkel nagyon komoly írók nagyon komoly könyveit hozzák ki, ugyanakkor pedig a magyar író nem szólhat ezekről a problémákról. Ha pedig szól

ezekről, akkor jön a cenzura és a könyveket elkoboztatja... Kultúrgyarmat lettünk, le vagyunk igázva teljesen, hogyan írjunk hát — ha szólásszabadságunk nincs..."

S ezek után kanyarodjunk vissza oda, ahonnan elindultunk, a *Magyar Iró Magyar Könyvhöz*, amelyben Móricz Zsigmond ismeretlen, gyönyörű allegorikus írása, a *Lányfalusi hajnal* szól a szólás szabadságáról vagy még inkább annak fájdalmas hiányáról:

„Ma hajnal előtt ébredtem.

Az ablakok nyitva voltak s az éjszakában a fülemile csattogott. Két óra volt éjfél után.

Ennek az évnek a tavasza megérdemli, hogy emlékezetbe írjuk, oly csodálatosan szép. Március első napjai óta rohamosan áradt a tavaszi napfény a világra és olyan gyorsan erjedt a természet, hogy hetekkel megelőzte a rendes fejlődést. Csak egy aggodalom van: kevés az eső.

A madarakat azonban ez nem zavarja az örömben és az ujjongásban. A fülemüle még Lányfaluban, az én kertem körül, sohase csattogott annyit, mint az idén.

Három órakor már a kakasok is megharsantak s a rigók is hozzáfogtak a duhaj kurjantozáshoz.

Négy órakor a fecskék is felébredtek s a verebek elkezdték pompás lármájukat. Nemsokára a nyaktekercs jajgatása is belesüvített a koncertbe, aztán olyan zsibongó édes lárma zúdult, hogy nem lehetett többé külön válogatni az egyes hangszereket. Egységes harmóniába olvadt a számtalan madár zenéje. A Mindenség Harmóniája ez.

Míg a madarak muzsikájának adtam át magam, a gondolatok nyüzsgő hangyabolya is megindult. Az érzések méhecskéi is zümmögve röpködtek bennem. Egész testemben a mindenség erőit éreztem felfrissülni s dolgozni. Az ember maga is Kozmosz.

S verejtékezve hasonlítottam össze az irodalom állapotát a szabad mezők virágzásával és zengéseivel.

Azt mondta egy parasztember egyszer:

— Sokat fecsegnek ezek a madarak, sok a hernyó.

Vajon az irodalom azért olyan csendes, mert kevés számára a hernyó?

Mert az irodalom ma nagyon csöndes. Nagyon elhallgatott.

Harminc évvel ezelőtt, mikor én indultam a magam rajával, a világ nagyon hangos volt a fiatal írók merész és harsány énekétől. A jövő dalát énekeltük valamennyien.

Ma csöndes a berek, halk szavú a dalnok. Hiányzanak az erős tüdejű dalárok. Hiányzik a hernyó?... Mindenesetre hiányzik a fiatalok számára a szép fehér papír. Még mindig gyártanak papírt s nagyobb mennyiségben, mint valaha, de a „szépirodalom" munkásai számára szeletkék is alig jutnak a vaggontételekben kigyártott és rotációsokon telenyomtatott rettenetes tömeg papírból.

Mintha az ifjúság legjobb erői ma elmennének idegen területekre: a sport, a technikai munka és az üzleti tevékenység falja fel a fiatal talentumokat.

Oh, dehogy, még az sem... Hiszen állás és munkakör nélkül, a szülők áldozatos munkásságán csüngenek az ifjak. Ma az öregek nem vonulhatnak el a megérdemelt nyugalomba, hogy átadják helyüket a fiaknak és leányoknak. Az emberiség útja kátyúkkal és bozótokkal és útvesztőkkel van tele. Mesterséges némaságra van ítélve, aki fiatal.

A tavasz hajnala, az élet virradata némán börtönzi az ifjú szíveket.

Nyissátok ki az ablakokat és az ajtókat, hogy kirepülhessenek a fiatal lelkek és hangos csiripeléssel tölthessék be a világot.

Egy nagy kertész könyvében azt olvasom ma, hogy megritkult a veréb s ez kimondhatatlan kárt okoz a természetben.

De mennyire megritkult az emberélet kertjében a fiatal madár. Pedig addig új élet nem indul, míg az ifjúság a maga új erejét és lángoló lelkes munkáját nem adhatja át a közös mezők művelésének. Addig semmiféle vegyiszerrel nem lehet az emberi jövőt biztosítani, míg a lélek egészséges munkájával az ifjúság fel nem égetheti a múltakból itt maradt miazmákat és az ideáknak gyilkos penészeit.

Eresszétek szabadra az ifjú szíveket, hadd énekeljenek szabadon. És ne tekerjétek ki a fiatal költő nyakát, ha nem a szájatok íze szerint énekel."

Markovits Györgyi

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda. (Eperjes, a kolozsvári jezsuiták műhelye és Nagybánya.) 1. A budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi Lucas FABINUS kis latin nyelvű iskoláskönyvét, amely az „Eperies, Anno M. D. LXXIII." feliratot viseli a címlapján.[1] Ennek alapján SZABÓ Károly, majd nyomában mások úgy vélték, hogy a munkát Eperjesen egy különben ismeretlen nyomda készítette. GULYÁS Pál, miután összefoglalta az erre vonatkozó érveket, és ezzel az ő saját meggyőző argumentumait helyezte szembe, megállapította, hogy az említett nyomtatvány nyilván nem Eperjesen, hanem valahol Lengyelországban vagy Sziléziában készült.[2]

ÁBEL Jenő[3] emlékezett meg arról, hogy Hans CREUTZIGER (CRUCIGER, KREUZIGER) eperjesi származású nyomdász, aki a sziléziai Nysa (Neisse) városában 1553 és 1585 között dolgozott,[4] szülővárosával, de más felső-magyarországi várossal is fenntartotta a kapcsolatot. Így 1569 áprilisában Bártfa városának küldte meg egyik nyomtatványát levél kíséretében, amelyet azután a város négy forintos jutalommal viszonzott.

Ez a kapcsolat keltette fel bennem a gyanút, hogy vajon FABINUS említett könyvecskéjét nem ez az eperjesi származású nyomdász készítette-e? Miután a hazai gyűjtemények nem rendelkeznek megfelelő összehasonlító anyaggal e nyomda termékeiből, a boroszlói Egyetemi Könyvtárhoz fordultam, amelynek ezek közül több mint száz kiadványa van. Kérésemre ott Mgr. Adam SKURA kitűnő és bő bibliográfiát állított össze CREUTZIGER nyomtatványaiból, és ebből fényképen megküldött néhányat. Ezek segítségével könnyen megállapítható volt, hogy a gyanú indokolt és helyes volt, mert az „eperjesi" nyomtatvány Nysában készült: az ebben használt valamennyi betűtípus és könyvdísz megtalálható CREUTZIGER más nyomtatványaiban. Így az „eperjesi" iniciálé is, amely — többek között — megtalálható az egyetlen ismert abrudbányai nyomtatványban[5] is, és amelynek széles körű elterjedtségére SOLTÉSZ Zoltánné[6] mutatott rá. Ez a sziléziai előfordulás csak megerősíti ezt.

Itt lehet megemlíteni, hogy CREUTZIGER kiadványai között akad egy érdekes hungaricum is: Joannes LIVBICZ boroszlói kanonoknak, HORVÁTH György anyai ági unokatestvérének a gyászbeszéde ZRINYI Miklós felett és két epitaphium FARKASICZ Péter és HORVÁTH György, ZRINYI kapitányai felett.[7]

[1] *RMK* II. 131.

[2] *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1929. 159—160. l.

[3] *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp. 1885. 107. és 173—174. l.

[4] BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden, 1963. 321. l.

[5] *RMK* I. 70.

[6] *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 118—119. l.

[7] Nissae Silesiorum, 1571, Cruciger. [8] lev. 4° — egy példányát a boroszlói Egyetemi Könyvtár őrzi.

2. A jezsuiták 1579-ben telepedtek meg Kolozsvárott. Több korabeli adat is bizonyítja, hogy ott nyomdát akartak berendezni. Ezek alapján az ebben az időben Kolozsváron tartózkodó Wolfgang SCHRECK jezsuita két nyomtatásban megjelent művét[8] a kolozsvári jezsuita nyomda termékének tartották. GULYÁS Pál nyomdatörténeti művében[9] a CHIAKOR-féle *Epistoláról*[10] is feltételezte, hogy ebben a műhelyben készült.

GULYÁS azonban még ugyanabban a munkájában[11] meggyőző érvekkel bizonyította, hogy történt kísérlet ilyen műhely berendezésére, a valóságban azonban sohasem működött a XVI. században Kolozsvárt semmiféle jezsuita nyomda. Miután összefoglalta az ezzel kapcsolatos korábbi véleményeket, a fentiekben említett három nyomtatványt a HELTAI-féle műhely termékei közé sorolta. Sorra véve ezeket, azok nyomdai eredetéről az alábbiakat lehet megállapítani.

A CHIAKOR-féle *Epistoláról*[12] már APPONYI Sándor[13] megállapította, hogy az a krakkói RODECZKI-féle műhelyben készült. Azonos megállapításra jutott később SOLTÉSZ Zoltánné is.[14] Az 1581. évi SCHRECK-féle kiadvány[15] ugyancsak krakkói származását VERESS Endre bizonyította.[16]

A másik SCHRECK-féle nyomtatvány[17] szövege azonban a legutóbbi időkig csupán az 1587-ben Baselben készült utánnyomat alapján[18] volt köztudott, de példány az 1585. évi kolozsvári kiadásból nem volt ismeretes. Így — legalábbis elméletben — fennállott annak a lehetősége, hogy azt eredetileg a kolozsvári jezsuiták műhelyében állították elő.

Legutóbbi csehszlovákiai kutatóutam során Olomoucban, az ottani egyetemi könyvtárban azonban sikerült e nyomtatvány egyik példányára bukkannom.[19] Ennek alapján megállapítható, hogy SCHRECK e munkáját — jóllehet azon a nyomdász a nevét nem tüntette fel — valóban a kolozsvári HELTAI-féle műhelyben nyomták, mert a betűtípusokon kívül a műben használt könyvdíszek is erre utalnak. Így a második levél rektóján levő *S* iniciálé[20] és az utolsó lapon levő nyomdászjegy.[21]

Érdekes megjegyezni, hogy Wolfgang SCHRECK 1590. február 9-én éppen Olomoucban halt meg.[22] (Kétszeresen tévedett tehát VERESS Endre,[23] mert egyrészt kétségbe vonta e kolozsvári kiadás létezését, másrészt szerinte SCHRECK a munka megjelenésekor, tehát 1585-ben már halott volt.)

Talán éppen SCHRECK könyvtárából származik az a gyűjtőkötet, amelyben említett műve Olomoucban reánk maradt, és amelyet 1606. szeptember 12-én jegyeztek be a brnói jezsuiták könyvtárának a katalógusába.

A fentiek alapján tehát minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy jezsuita nyomda a XVI. században nem működött Kolozsvárott.

[8] *Thesis de puro et expresso Dei verbo.* 1581. *RMK* II. 166. és *Adversus authores Juliani.* 1585. *RMK* II. 187.
[9] *I. m.* 103. l.
[10] *RMK* II. 196.
[11] *I. m.* 208—209. l.
[12] *RMK* II. 196.
[13] *Hungarica.* 517. sz.
[14] *Magy. Könyvszle.* 1957. 50—51. l.
[15] *RMK* II. 166.
[16] *Erd. Múz.* 1906. 178—180. l.
[17] *RMK* II. 187.
[18] *RMK* II. 759/5.
[19] Jelzete: 2255.
[20] SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XV. tábla 24. sz.
[21] SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XVI. tábla 1. sz.
[22] SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Tom. VII. Bruxelles—Paris, 1896. 922. has.
[23] *Erd.Múz.* 1906. 179. l.

3. Veturia JUGĂREANU a XVI. századi erdélyi nyomtatványokról készített összeállításában[24] közölte David REUSS egy művét: *15 Predigten über den 91. Psalm Davids,* mint amelyik 1586-ban Nagybányán jelent volna meg. E megállapításához forrásul a nagyszebeni Brukenthal Múzeum egy példánya szolgált. Kérésünkre mikrofilmet kaptunk erről, amelynek segítségével — elsősorban HERVAY Ferenc vizsgálódása alapján — a következők voltak megállapíthatók.

A nagyszebeni példány címlapja hiányzik. Az 1586. augusztus 6-án Nagybányán kelt előszavában REUSS elmondja, hogy a korábban Körmöcbányán tartott beszédeit Nagybányán megismételte. Ez vezette JUGĂREANUT arra, hogy erdélyi nyomtatványnak vélje ezt a kiadványt.

Ismeretes volt már korábban is ez a mű, amelyet 1581—82-ben (címlapon 1581, kolofonban 1582) Johann BEYER nyomott ki Lipcsében.[25] Az ezzel történt összevetés alapján kiderült, hogy a nagyszebeni példány ennek csupán későbbi változata. A törzsrész (D—O ív = 13—152 levél) ugyanis teljesen azonos a két kiadásban, csupán az előszót és az utolsó leveleket szedték újra, természetesen nem Nagybányán, hanem azt is Lipcsében.

BORSA GEDEON

A Salamon és Markalf magyar kiadásairól. Irodalmunk első nagyobb humoros elbeszélése a bibliai SALAMON királynak egy MARKALF nevű furfangos parasztta1 való beszélgetését tartalmazza. Ennek a középkor óta népszerű és ponyván sokáig szereplő — az irodalomtörténet és a folklór számára egyaránt jelentős — népkönyvnek néhány kiadástörténeti kérdésére keresünk a következőkben feleletet.

SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtár*ban a XVI. századból két kolozsvári, egy monyorókeréki és egy impresszum nélkül megjelent kiadását tartotta számon. Az 1591-ben, MANLIUS műhelyében készült monyorókeréki kiadás *(RMK* I. 247.) a kolozsvárinak a helyesírásban és jelentéktelen mértékben a szövegben alakított változata. Ezt mondhatjuk a SZABÓ Károly által nyomdahely és megjelenési év nélkül leírt másik XVI. századi kiadásról is *(RMK* I. 365.), amelyről utóbb tipográfiai kritériumok alapján bebizonyosodott, hogy a debreceni RHÉDA-műhelyben készült.[1] Ennek a kiadásnak tehát a megjelenési idejét 1596 utánra kell helyeznünk. De mivel a RHÉDA Pál által 1619-ig vezetett debreceni nyomdát halála után Péter nevű fia még 1630-ig tovább vitte, és a betűk, nyomdai díszek még a XVII. század elején több évtizeden át használatban voltak, e kiadást nem tarthatjuk egész bizonyossággal XVI. századinak.

A legtöbb megoldatlan kérdés a népkönyv eredetinek tekinthető kolozsvári kiadásai körül merült fel. SZABÓ Károly a két kolozsvári kiadás közül az elsőt a példányok címlapján látható és a dialógus szereplőit SALAMON palotája előtt ábrázoló metszet 1577-es évszáma alapján datálta, és a kolozsvári egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának általa hozzáférhető teljes példánya[2] alapján írta le. Egyúttal azt is megemlítette, hogy többékevésbé csonka példány található ebből a kiadásból a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni református kollégium könyvtárában is, amely példányokat a kolozsvárival azonos kiadásnak vélt.

[24] *Bibliographie der siebenbürgischen Frühdrucke.* Baden-Baden, 1959. Nr. 294.
[25] *RMK* III. 708.
[1] SOLTÉSZ Zoltánné: *Impresszum nélküli régi magyar nyomtatványok meghatározása.* Magy. Könyvszle. 1961. 72—75. l.
[2] Ma: Biblioteca Centrală Universitară, Cluj. A példány jelzete: 584. sz.

Szabó Károly a másik, 1585-ből való kolozsvári feltételezett kiadás adatát Cornides Dániel könyvtárának nyomtatott jegyzékéből[3] vette (*RMK* I. 216.). Ezt az adatot Sándor Istvánnál is megtaláljuk.[4] A példányt azonban Szabó Károly hiába kereste Cornidesnek a Teleki-könyvtárral együtt az Akadémia birtokába került könyvei között, és más példányról sem tudott. Először Ferenczi Zoltán vette észre, hogy ez a Cornides-katalógusban szereplő kiadás voltaképpen a Szabó Károly által az első kiadás példányai között említett akadémiai példánnyal azonos; ez ugyanis a Teleki—Cornides-könyvtárból származik, és a végén tintával, egykorúnak látszó kézírással az 1585-ös évszám olvasható.[5] Cornides katalógusának címleírása ortográfiában is ennek az akadémiai példánynak a címlapjával egyezik. Úgy látszik, a Cornides-katalógust összeállító Koppi Károly a nyomtatvány végére írt évszámot a kiadás évének vette. Ezek szerint tehát az 1585-i kolozsvári kiadás feltételezése tévedésen alapszik.

A *Régi magyar könyvtár* megjelenése után az esztergomi főegyházmegyei könyvtárból előkerült a *Salamon és Markalf* egy teljes példánya. Ennek alapján 1885-ben népszerű kiadásban, de az előszó elhagyásával Kőrösi László közzétette a *Salamon és Markalf* szövegét.[6] A kiadáshoz írt bevezetőben már Kőrösi is,[7] majd később Ferenczi Zoltán megállapította, hogy az akadémiai (Kőrösi nyilván csak tévedésből írt Nemzeti Múzeumot), az esztergomi és a kolozsvári példány címlapján ugyan azonos, „S G C" szignóval jelzett mestertől készített fametszet található, mégis a kolozsvári példány szedése, helyesírása, sőt helyenként még a szövege is eltér a másik kettőtől. Kőrösi az erdélyi példányt legalább ötven évvel későbbi kiadásnak tartotta. Ferenczi Zoltán, akinek a mai napig is egyedül volt módja a három példányt eredetiben egymás mellé helyezve összehasonlítani, a sorválasztók és a szöveg stílusbeli vizsgálata alapján az Erdélyi Múzeum példányát tartotta 1577-ből valónak; míg az esztergomi és az akadémiai példányt egy második 1577 és 1585, illetve ennek elvetésével, 1599 közötti kiadásnak vélte.[8] Kanyaró Ferenc — Ferenczi érvelését korrigálva — Kőrösinek adott igazat.[9] Ezt tette Dézsi Lajos is, aki a *Régi magyar költők tárá*ban a *Salamon és Markalf* első szövegkritikai kiadását közölte. Dézsi azonban még mindig három XVI. századi kolozsvári kiadást különböztetett meg, megtartva a téves 1585-ös adatot is.[10]

Kizárva az 1585-i tévesen feltételezett kiadást megállapíthatjuk, hogy az 1933-ban az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került esztergomi példány,[11] a Magyar Tudományos Akadémia és a debreceni Református Nagykönyvtár példányai egyazon kiadásnak, a címlapon levő fametszet dátuma alapján 1577-re tehető első kiadásnak a példányai. Az egykori Erdélyi Múzeum könyvtárának példánya ezzel szemben — amint azt a rendelkezésünkre álló mikrofilm alapján végzett összehasonlítás is igazolja[12] — címlapjával,

[3] *Bibliotheca Hungarica*, sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungaria... tam typis publicae editorum, quam manu exaratorum. (Edidit C. Koppi.) Pest. 1792. 230. l.

[4] *Magyar könyvesház*. Győr, 1803. 10. l.

[5] *Magy. Könyvszle*. 1896. 56. l.

[6] Esztergom, 1885. *Mulattató zsebkönyvtár* 30. sz.

[7] *I. m.* 7—9. l.

[8] *Magy. Könyvszle*. 1896. 56—58. l.

[9] *Magy. Könyvszle*. 1896. 269—275. l.

[10] *RMKT* VIII. 269—305, 480—488. l. Vö. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 96—97. l. A téves adat egyébként napjainkig tovább kísértett, vö. *Magy. Könyvszle*. 1961. 72. l.

[11] A *Salamon és Markalf* esztergomi példánya valószínűleg egy többtagú kolligátum darabjaként, eladás útján került az Országos Széchényi Könyvtárba. Ennek az egykori kolligátumnak az OSzK-ban külön kötött darabjai a következők: *RMK* I. 222., 243., 245., 257., 258. és 340.

[12] OSzK Mikrofilmtár 2/284. sz.

nagy részben sorbeosztásával (tördelésével), betűtípusaival, nyomdadíszeivel, terjedelmével megtévesztésig hasonlít ugyan az előbb említett, első kiadásból való példányokhoz, mégis egészen új szedésről készült, ahol a könyvnyomtató az előtte levő kiadást külsőben is pontosan utánozni akarta. A helyesírása azonban a HELTAI-nyomda XVI. századi gyakorlatától elütő sajátosságokat mutat. Ezek közül a leglényegesebbnek tartjuk a „*k*" hangértékben szereplő szóvégi *-k* használatát *-c* helyett, amely csak a XVII. század első évtizedében, valószínűleg csak az ifjabb HELTAI Gáspár halála után jött szokásba a kolozsvári könyvnyomtató műhelyben.[13]

A XVII. századból SZABÓ Károly csupán egy impresszum nélküli, tipográfiai alapon lőcseinek meghatározott kiadást ismert *(RMK* I. 1599.). Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány címlapján és a végén egykorúnak látszó kézírással az 1650-es évszám olvasható. Mivel a lőcsei műhely 1614-ben kezdte meg működését, e kiadás megjelenését nagy valószínűséggel 1614 és 1650 közé helyezhetjük. Az eddig elmondottakból tehát látható, hogy a valószínűleg ugyancsak XVII. századinak tekinthető debreceni és a másodiknak ismert kolozsvári kiadással együtt az e századból való kiadások háromra gyarapodnak.[14]

Felmerülhet még az a kérdés, vajon a *Salamon és Markalf*nak az 1577-i kolozsvári kiadás előtt volt-e más nyomtatott kiadása? A népnyelvi hagyomány, a szólásmondások arról tanúskodnak, hogy e humoros dialógus paraszti szereplője, MARKALF már jóval korábban közismert figura volt. A *Béldi-kódex* egy latin nyelvű részletétől kezdve sokszor, így ISTVÁNFInál, PÁZMÁNYnál, FRÖHLICH Dávidnál, BALÁSFI Tamásnál megtaláljuk írásos nyomát, a dialógus egy-egy részletére, epizódjára való célzást vagy a szólásmondás átvételét. A XVI. században egy 1590-i levélben használt Markalf-hasonlat mellett két irodalmi utalásra kell külön is figyelnünk.[15] BORNEMISZA Péteré áll időben közelebb a kolozsvári kiadáshoz. *Postillái*nak negyedik részében egy megjegyzéssel APOLLÓNIUS és TRÁGÁR Balázs alakja mellett MARKALFét is idézi.[16] Ennek nyomán KIRÁLY György a közelebbről nem ismert TRÁGÁR Balázsról szóló históriának egy elveszett kiadását feltételezte.[17] GULYÁS József szerint ez az idézett hely az *Apollónius* és a *Salamon és Markalf* egy ismeretlen, az 1577-inél korábbi kiadásra enged következtetést. Szerinte ugyanis BORNEMISZA

[13] MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között.* Bp. 1963. 298—299. l. Állításunk támogatására MOLNÁR adatgyűjtését a XVII. század második évtizedéig kiegészítettük.

[14] A fölvilágosodás korában a műveletlen emberek jellemző olvasmányaként emlegetett *Salamon és Markalf* népszerűségének bemutatására szolgáljon a ma ismert XVIII. századi kiadások felsorolása: 1. Hely nélkül, 1736. Lelőhely: OSzK. 2. Buda, 1744. A címlapon harmadik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK, Budapesti Egyetemi Könyvtár. 3. Hely nélkül, (1747?). Sérült címlapján a nyomtatás éve kézírással kiegészítve. Lelőhely: OSzK. 4. Buda, 1749. NOTTENSTEIN Veronika műhelyéből. A címlapon, mint az 1744-in, harmadik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK. 5. Hely nélkül, 1760. Valószínűleg az 1736-i impresszum nélküli kiadással azonos nyomdából. Lelőhely: OSzK. 6. Vác, 1783. (AMBRÓ Ferenc Ignác műhelyéből.) Lelőhely: Ráday Könyvtár, British Museum. 7. Buda, 1786. LANDERER Katalin műhelyéből. A címlapon hatodik kiadásnak jelezve. Lelőhely: OSzK. 8. Pozsony, 1797. Említi DÉZSI Lajos *RMKT* VIII. köt. 482. l. 9. Vác, 1795. (GOTTLIEB Antal műhelyéből.) Lelőhely: OSzK, British Museum. 10. Pest, 1796. Említi DÉZSI Lajos *i. h.* 11. Pozsony, 1797. PATZKÓ Ferenc betűivel. Megvolt IPOLYI Arnold könyvtárában. 12. Buda, 1808. Lelőhely: OSzK. 13. Buda, év nélkül (1843 és 1848 között). BAGÓ Márton és fiainál. Lelőhely: OSzK. 14. Buda, 1847. GYURIÁN és BAGÓ betűivel. Lelőhely: OSzK. 15. Buda, 1878. Említi DÉZSI Lajos *i. h.*

[15] Az ide vonatkozó adatokat összegyűjtötte és idézi IPOLYI Arnold *(Új Magyar Muzeum.* 1855. 1. köt. 265—303. l.) és HORVÁH János *(A reformáció jegyében.* Bp. 1957. 394—395., 513. l.).

[16] Sempte, 1578. *RMK* I. 146. 862. l.

[17] *Két Bocaccio-novella XVI. századi irodalmunkban.* Irodalomtörténet. 1918. 311—313. l.

célzása aligha született az 1577-i kolozsvári kiadás ismerete nyomán, mivel a *Postillák*at már 1576, legkésőbb 1577 táján írhatta szerzőjük.[18] BORNEMISZA szövegéből azonban nem derül ki, hogy írott vagy éppenséggel nyomtatott forrásra hivatkozna; csupán históriát, mesét, haszontalan történetet emleget. MARKALF alakjának (és ez áll APOLLÓNIUSra és TRÁGÁR Balázsra is) a régi szólásokban való előfordulása vagy a dialógus egy-egy részletére történő célzás nem feltétlenül vall nyomtatott kiadásra; szájhagyományból, esetleg kéziratos másolatokból is közismertté válhatott. Ennek legjobb bizonyítója a másik XVI. századi irodalmi utalás szerzője, TINÓDI, aki már 1548-ban a *Sokféle részegesekről* írt énekében a részeg ember egyik fajtáját jellemzi Markalf alakjáról vett hasonlattal: „... Ha meglátod mint Markalfot, bolondoskodik".[19] Ebből a célzásból pedig már csak azért sem gondolhatunk nyomtatott forrásra, mert a XVI. század „negyvenes éveiben"[20] még nem akadt magyarországi műhely, ahol magyar nyelven széphistóriákat vagy egyéb ponyván árusítható népkönyveket nyomtattak volna. Az első magyar nyelvű művek kiadói egészen más célzattal, más műfajú kiadványokat — iskolás könyveket, bibliafordításokat, hittani munkákat — állítottak elő. A magyar nyelvű szórakoztató irodalom, a népies „ponyva" megjelenésének az idegen földön levő nyomdákban nem volt meg a feltétele. Ez a műfaj ugyanis mint kelendő, jól fogyó, azonnali üzletet és megélhetést biztosító portéka mindig olyankor jelentkezett, amikor a könyvnyomtató pályáján az célszerűnek, szükségesnek látszott. Így például KOMLÓS János debreceni nyomdászt és példájára valószínűleg az idősebb HELTAIt is 1570 táján a szakramentáriusok miatt hozott fejedelmi cenzurarendelet kényszerítette, hogy megrendelők híján saját költségükre hamar hasznot hajtó és nem nagy befektetést kívánó kiadványokkal — széphistóriákkal, históriás énekekkel — kísérletezzenek.[21]

Tehát az 1577-i kolozsvári *Salamon és Markalf*-kiadás előtt más nyomtatott kiadás feltételezése nem indokolt. Első kiadásra utal a címlap metszetének évszáma és az a tény is, hogy az itt idézett valamennyi kiadás a XIX. századig szövegében lényegében erre a kolozsvári kiadásra vezethető vissza. Ennek részletes igazolása azonban már nem kiadástörténeti, hanem szöveg- és irodalomtörténeti kérdés.

HOLL BÉLA

Héber hungaricák a XVI—XVII. századból. A középkori hazai héber könyvkultúrájának emlékei kódexek, ősnyomtatványok bekötési tábláiról küldik üzenetüket.[1] Ez emlékek rendkívül jelentősek, mert a hazai héber könyv történetének első fejezeteit tartalmazzák. Sajnos, mind a mai napig magyarországi héber szerző kezenyomát nem sikerült felfedezni közöttük. Ugyanez a helyzet a MÁTYÁS korából külföldre került héber kódexek esetében is.[2] A XVI—XVII. századból azonban magyar, illetve magyar származású szerzők egész sora jelentkezik héber nyelvű munkával és hazánkra vonatkozó írásművel. E munkák három nagy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak a hazai bibliográfiai irodalomban ez ideig nem szereplő önálló munkák, amelyek külföldön jelentek

[18] *Volt-e Apolloniusnak s Markalfnak régibb feldolgozása, ill. kiadása az ismertek*nél? Irod. tört. Közl. 1925. 126—127. l.

[19] *RMKT* II. köt. 266. l. 108. sor.

[20] Vö. NEMESKÜRTHY István: *A magyar szépprózа születése*. Bp. 1963. 50—51. l.

[21] Vö. VARJAS Béla kísérő tanulmányát a HELTAI-féle *Cancionale* hasonmás kiadásához. (Bibliotheca Hungarica antiqua. 5. köt. Bp. 1962. 20—22. l.)

[1] A magyarországi héber könyv középkori emlékeiről: SCHEIBER Sándor: *Medieval Hebrew manuscripts as binding boards in the Libraries and Archives of Hungary*. Joshua Bloch Memorial Volume. New York, 1960. 19—28. l. Továbbá Uő: *Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban*. Magy. Könyvszle. 1957. 105—115. l., 1962. 25—40. l. Valamint másutt a szerző tollából.

[2] KOHN Sámuel: *A zsidók története Magyarországon*. Bp. 1884. 383—384. l.

meg, de szerzőjük magyar származásúnak vallja magát, ez nem egyszer a szerző neve mellett szereplő származási hely említéséből derül ki. Értékes adatokkal szolgálnak számunkra a munkákhoz írt előszavak is. Nem csupán hazai szerzőkkel találkozunk, hanem jelentős számú a külföldi tudósok munkáit szerkesztő és kiadó magyar tudós is. A második csoportba tartoznak az úgynevezett approbációs szerzők. E rövid ajánlások, amelyeket magyar származású tudósok felkérésre írtak külföldi szerzők művei elé, arról tanúskodnak, hogy a XVI—XVII. században volt héber nyelvű tudományos élet hazánkban és tudósaink, ha szerényen is, de helyet követeltek maguknak a nemzetközi irodalomban. A harmadik csoportban találjuk a külföldön tanuló magyar diákokat, akik a kor neves egyetemein megismerkedtek a klasszikus nyelvekkel, és társaik megjelenő disszertációihoz héber nyelvű verses üdvözleteket írtak.

I. Eisik Tirnau, akit Szinnyei Nagy-Szombati Izsák néven említ,[3] a XV. század első felében élt. Életrajzát könyve előszavából ismerjük. Könyvében a zsidó vallási szokásokat gyűjtötte csokorba. Bécsi mestere, Ábrahám Klausner hatására kezdett foglalkozni e néprajzi jellegű kutatással. Saját véleményt nem közöl, csupán rögzíti az általa tapasztaltakat. Gyűjtését mint nagyszombati, majd pozsonyi rabbi végezte. Könyvének címe סדר המנהגים[4], Velencében 1566-ban jelent meg, több mint száz évvel a szerző halála után. Azóta számos kiadást ért meg, önállóan is, de többnyire mint imakönyvek függeléke látott napvilágot. E munka sikerére jellemző, hogy Simon Ganzburg már 1590-ben lefordította jiddisre. A fordítás Mantovában jelent meg.

A XVI. században még a mohácsi vész előtt élénk vallási élet zajlott Budán. Tudomásunk van róla, hogy a budaiak egyes vitás vallási kérdésekkel felkeresték a kor neves külföldi tudósait, és Budára is befutottak a véleményt, döntést váró kérdések. A kérdéseket és válaszokat az egyes tudósok kötetbe gyűjtve adták ki. Ez az úgynevezett responsum-irodalom, amelynek első hazai képviselője Náftáli Kohen ben Jichák volt, aki 1505 körül tevékenykedett Budán.[5] Munkája sajnos nem maradt reánk. Döntvénytáráról majd egy évszázaddal később egy pályatárs emlékezéséből értesülünk.[6] Életrajzából csak annyi ismeretes, hogy 1532-ben Szófiában élt.

A héber tudományok múzsája a mohácsi vészt követő fél évszázadban nem hallatja szavát. Csak az 1597-ben Szalonikiban megjelent מגדל דוד c.[7] munka jelzi, hogy a tudományos élet a török uralom alatt is zajlott. A munka Dávid ben Jákob há-Kohennek, a budai rabbitanács tagjának a válásokkal kapcsolatos rituális kérdések elemzéseit tartalmazza. A szerző magyar volta csak az utóbbi évek kutatásai nyomán vált kétségtelenné.[8] Könyve

[3] Szinnyei József: *Magyar írók*. 9. köt. Bp. 1909. 790. has.

[4] 8°. אייזיק טרנוא, סדר המנהגים לכל השנה. ויניציאה, שכ"ו. lásd. Friedberg, Ch. B.: *Bet Eked Sepharim*. 2. köt. Tel Áviv, 1952. מ no 2174. Ezt a kiadást nem ismeri Fürst, J.: *Bibliotheca Judaica*. 3. köt. 345. lapon az 1571-i lublini kiadást tartja az elsőnek. Az *Enciclopedia Hebraica*. Jerusalem, 1960. 2. köt. 691—692. l. közli az általa első kiadásnak tartott velencei 1591-i editio címlapját. A jiddis fordítás: Eisik Tirnau: סדר המנהגים מתורנס ע"י ש.גנצבורג. מנטובה, ש"ן. 74 דף ld. Friedberg: *I. m.* מ no. 2175. Fürst: *I. m.* tizenkilenc kiadást ismer 1711-ig.

[5] Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901. 61. l. Kohn: *I. m.* 284., 351., 388. l. Elveszett munkájáról *Ungarische Wochenschrift*. 3. évf. 1897. 20. l.

[6] Aharon Sason b. Joseph: תורת אמת. Velence, 1628. no. 54. (A továbbiakban a héber munkák címleírását Fürst: *I. m.* alapján közöljük a nyelvi közérthetőség miatt. A német szöveg összefoglalja a terjedelmes címlapok tartalmát.)

[7] David ben Jakob ha-Kohen: מגדל דוד *Disc. Novellas über den Tr. Gittin*. Saloniki, 1597. 4°. Bl. 158. (Fürst: *I. m.* I. 199. l.)

[8] Fekete Lajos: *Buda, Pest és Óbuda nem mohamedán lakossága 1547-ben és 1580-ban*. Tanulmányok Budapest múltjáról. 6. köt. Bp. 1938. szerepel mint Dávid pap. További irodalmi működéséről. Azulaj, H. D. J.: שם הגדולים. II. Wien, 1864. 70. l.

fia kiadásában jelent meg, további irodalmi működéséről D. AZULAJ összeállítása tesz említést, de kiadásukról nem beszél.

Míg a fentiekből látszik, a hódoltsági területről származó héber betűs irodalmi termékek török nyomdákból kerülnek napfényre, a császári Magyarország héber betűs termékeit lengyel, illetve nyugati műhelyek adják ki. Krakkóban 1571-ben jelent meg ÁVIGDOR Szófértnak, a kismartoni gyülekezet jegyzőjének az ünnepi imakönyv-fordítása.[9] A lengyel ritusú ún. *Máchzort* fordítja jiddis nyelvre, feltehetően abból a célból, hogy a héberül már nem beszélő gyülekezet számára érthetővé tegye. 1594-ben ugyancsak Krakkóban jelenik meg a hétköznapi imák jiddis fordítása.[10] Önálló történelmi munkájában, a ויניר נזרה[11]-ban a zsidók 1420-ban történt bécsi kiüldözését verseli meg, szintén jiddis nyelven. E munkájával kolligáltan adta ki verses vallásos énekeit. Nyomtatásban 1609-ben került kiadásra, de feltételezhetően kéziratban már 1580 körül ismert volt. Erre utal, hogy Jechiel MORAVTSIK már 1582-ben lefordította héberre.[12] Megemlítendő, hogy J. J. GRÜNWALD feltételezi, hogy ÁVIGDOR Szófér csak a szerkesztője volt egy ismeretlen szerző munkájának, amelyet ő adott ki második kiadásban[13], ez lenne az említett 1609-i velencei editio. E feltevésnek ellentmond az a tény, hogy ÁVIGDOR Szófer 1591-ben elhunyt.

A XVI—XVII. század fordulóján Budán tevékenykedő tudósok közül irodalmi tevékenységet fejtett ki LEWOVER Lévi Menáchem. BÜCHLER többször idézett kiváló munkájában említi, hogy ő volt a szerzője a לקוטי מנחם c. responsum-gyűjteménynek,[14] amely 1591-ben jelent meg Szalonikiben. Budai illetőségű volt még Jehuda ben Dávid Kohen ASKENÁZI, aki Izsák LURIJA munkájához írt megjegyzéseket.[15] A fent említett Dávid ben Jakob Hakohen fia.

Nem tekinthető magyar származású szerzőnek a belgrádi SZIMCHA ben Gérsom há-Kohen — bár mint budai rabbi is működött, mielőtt belgrádi hivatalát elfoglalta volna —, azonban igen jelentős hungarica fűződik a nevéhez. Munkája: ספר שמות 1657-ben jelent meg Velencében.[16] A gyűjtemény célja: egységesíteni a válólevelek írása során számtalan variációban szereplő földrajzi helyneveket. Munkájában számos magyarországi helységnév írásmódjával foglalkozik, de felbecsülhetetlen értékű megjegyzéseket tesz

[9] AVIGDOR Sofer b. Mose: ס'מחזור עם ת"א *Das Machsor nach dem poln. Ritus ins Deutsche übertragen.* Krakkau, 1571. f. (FÜRST: *I. m.* I. 2. l.)

[10] AVIGDOR Sofer b. Mose: ס' תפלה עם ל"א *Das Gebethbuch nebst Jozerot, Schir ha-Jichud, Tehilim u. s. w. mit jüdisch-deutscher Uebersetzung.* Krakkau, 1594. f. (FÜRST: *I. m.* I. 2. l.) és Amsterdam, 1640. (ZEDNER, J.: *Catalogue of the Hebrew Books in the Library of the British Museum.* London, 1867. 12. l.)

[11] AVIGDOR Sofer b. Mose: וויניר נזרה *Ueber die Austreibung der Juden aus Wien in jüd.-deutsche Sprache.* Gedr. hinter jüd.-deutsche שיר היחוד Krakkau, 1609. 4°. (FÜRST: *I. m.* I. 3. l.)

[12] BENJACOB, I. A.: *Ozar ha-Sepharim.* Vilna, 1880. : no. 96. alatt ismeretlen nyomda termékeként veszi fel 1582-ből. FÜRST: *I. m.* II. 389. l. MORAVTSIK, M. J.: גזרת אוסטריך. *Die Judenverfolgung in Oesterreich, namenlich in Wien.* 1601. 4°. Ez a kérdéses munka második kiadása. (?) l. GOLDSTEIN, A.: *Das Judenbuch der Schöf Str. zu Wien.* Wien, 1908. 112—132. l.

[13] GRÜNWALD, J. J.: קינות התורה והאמונה בהונגריה. Bp. 1921. 11. l.

[14] LEWOWER Lévi Menachem: לקוטי מנחם. Saloniki, 1591. 4°. STEINSCHNEIDER, M.: *Catalog Bibliotheca Bodleiana.* 2803. no. 7586.

[15] STEINSCHNEIDER: *I. m.* 469. no. 3098. Életrajzához l. *Kirjáth Sepher.* vol. 39. 1964. 539—542. l.

[16] SIMCHA b. Gersom ha-Kohen: ספר שמות . . . *das Buch über die männlichen und weiblichen Eigennamen* . . . Verfasst 1657 mit einem Vorw. von Hosea NANTOVA. Venedig, 1657. 4°. (FÜRST: *I. m.* III. 325. l.) SZIMCHA ha-Kohenról l. SCHEIBER Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok.* Bp. 1960. 161. l.

a Törökországba szakadt magyar-zsidó közösség „kemény", azaz magyaros kiejtésével kapcsolatban is.[17]

Amint az ÁVIGDOR Szófer esetében láttuk, egyes történelmi események megihletik a szerzőket. Hasonló indítékkal, de talán kevesebb történelmi vénával megáldott szerző volt Gábriel ben Hessl SCHOSBURG, aki פתח תשובה címmel az 1648—49-es lengyelországi kozák pogromot énekli meg.[18] A szerző magyar származását a múlt század végén POLLÁK Káim mutatta ki a műben szereplő magyar szavak, illetve a szerző nevének elemzése útján.[19]

A török idők történetének egyik forrása a vilnai származású EFRÁIM há-Kohen budai rabbi responsum-gyűjteménye. A munkát a szerző halála után fia adta ki 1688-ban Sulzbachban שעי- אפרים címmel.[20] A mindennapi élet által felvetett vallási kérdések egész sorát oldotta meg a nagytekintélyű szerző, akihez számos külföldi tudós is bizalommal fordult. A szerző tevékenységéről a legújabb életrajzi feldolgozás héber nyelven jelent meg.[21]

A császári Magyarországon a vallási élet egyik központja Kismarton. A városka szülöttje volt MÉIR ben Chájjim, a neves KATZENELBOGEN-család sarja. 1650 körül született. Amikor az 1670. évi bécsi kiűzés hullámai elérik szülővárosát, Stomfára menekül. Itt írja meg könyvét, amely 1675-ben jelent meg Wilhelmsdorfban, נר למאור[22] címmel. Témáját a vallásfilozófia tárgyköréből meríti, a mikrokozmoszról értekezik. A bibliai *Eszter könyvé*hez írt szellemes megjegyzéseit משתה יין[23] címmel adta közre. Ez Fürthben, 1697-ben jelent meg. Mint himnuszköltő jelentkezik a תקון שבת című gyűjteményben.[24] Szerkesztésében látott napvilágot Chájjim WITTEL ספר הגלגולים[25] című könyve. E munka a lélekvándorlás miszticista elméletét taglalja. J. J. GRÜNWALD — aki részletesen tárgyalja MÉIR ben Chájjim irodalmi tevékenységét — említi egy אמרי מא"ש című responsum-gyűjteményét is.[26]

Az 1670-i bécsi kiűzetés más szerzőket is külföld felé sodort. A kiűzöttek új hazájukban mind a magánéletben, mind a hivatalos vagy irodalmi fórumokon nevük mellett jelzőként a "Kismartonból kiűzött" jelzőt használják. SIMON ben Efrájim Jehuda neve mellett is megtaláljuk חלק שמעון[27] című homiletikai értekezésének címlapján. Bécsben született, de már egész kora ifjúságában Kismartonba került, 1670 után Prágában majd Zolkiewben tűnik fel. Érdeklődésének középpontjában a misztika állt. Ez egyébként a

[17] BÜCHLER: *I. m.* 86. l.

[18] SCHOSBURG, Gábriel: פתח תשובה *oder Bussgebete Andachten und Threnodien über die grosse Judenverfolgung in den Jahren 1648—49 bei dem Kozaken.* Amsterdam, 1658. 4°. 16 l. (FÜRST: *I. m.* III. 286. l.) BENJACOB: *I. m.* ə no. 1299. szerint az első kiadás éve 1653. l. ZEDNER: *I. m.* 262. l. A 2. kiadás címlapján a szerkesztő POLLÁK Káim 1651-re teszi.

[19] GABRIEL ben Jehosua: פתח תשובה. 2. kiad. Bp. 1899. 65. l. Szerk. POLLÁK Káim.

[20] EFRAIM ha-Kohen: שעי- אפרים. *150 Rechtsgutachten* . . . Sulzbach, 1688. 2°. 111 lev. Néhány részletét magyarul l. KOHN Sámuel: *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez.* Bp. 1881. 117—123. l.

[21] KATZBURG, N.: לתולדות היהודים בהונגריה Szinaj. 31—33. évf. 1953. 6—22. l.

[22] MÉIR b. Chájjim Katzenelbogen: נר למאור. *Comm. zu M. Azar di Fano's Traktat* עולם קטן *mit Texte gedruckt.* Wilhelmsdorf, 1675. 4°. 435 l. (FÜRST: *I. m.* I. 227. l.)

[23] MÉIR b. Chájjim Katzenelbogen, משתה יין. Fürth, 1697. 4°.

[24] תקון שבת ובמוסף זמר. Prag, 1703. 8°. STEINSCHNEIDER: *I. m.* no. 1696 alatt megjegyzi, hogy MÉIR b. Chájjim verse a gyűjtemény első lapján található.

[25] WITTEL, Chájjim: ס' הגלגולים. *Ueber Seelenwanderungen nach Systeme der Kabbala in 35 Kapitel* . . . Mit Anmerkungen von MEIR b. Chájjim . . . Frankfurt, 1684. 4°. (FÜRST: *I. m.* I. 21. l.)

[26] GRÜNWALD, J. J.: היהודים באנגריאה Sziget, 1913. 24. l.

[27] SIMON b. Efráim Jehuda: חלק שמעון *oder Derascha's über der Pentateuch und für einzelne Fälle.* Prag, 1687. 4°.

kismartoni tanházra jellemző. Ő szerkesztette és adta ki Menachem Azarja DI FANO נלנולי נשמות c.[28] kabbalista értekezését. Ugyancsak az 1670-i kiűzetés miatt vett vándorbotot kezébe MOSE ben Chájjim — a fent tárgyalt MÉIR ben Chájjim kismartoni szerző testvére —, aki vizsgálódásaink időhatárai között egy munkát jelentetett meg. Kiadta KALONYMOS ben Kalonymos אבן בוחן című munkáját[29] jiddis fordításban.

A héber könyv hazai történetének igen érdekes forrása SCHULHOF Izsák, egykori budai lakos feljegyzései, amelyeket a város 1686. évi visszafoglalása után vetett papírra. E verses gyászénekek nem jelentek meg nyomtatásban, de könyvtörténeti érdekességük miatt szólunk róluk. Az egyik gyászdalban így ír a szerző „. . . sírok én a sok száz szent könyv miatt, amelyeket darabokra tépve lábbal tiportak . . .", és a versekhez írt magyarázatában említ egy könyvolvasó egyletet, amelynek a célja a héber irodalom terjesztése volt.[30]

Buda ostroma után a császári csapatok fogságába esett foglyok kiváltása körül nagy érdemeket szerzett egy Süskind TAUSSIG nevű prágai fiatalember. Az ő tevékenységét örökítette meg AHARON ben Joszef budai száműzött *Ein schön neu Lied von Ofen* címmel,[31] jiddis nyelven írt héber betűs nyomtatványában, amely Prágában jelent meg 1688-ban. Értékes hungarica még TAUSSIG röplapja, amelynek egyetlen példánya a wroclawi Városi Könyvtárban található. A „budai száműzöttek" közül való volt JONATHAN ben Jakob is. Az idős szerző vallásfilozófiai elmélkedése Dyrhenfurtban 1697-ben jelent meg יהונתן קסת címmel.[32] Szépirodalmi erényeket csillogtat a jiddisül írt *Neu Maasse Buch* című kötete, amelyben régi legendákat dolgoz fel.[33] A hazai vallástörténeti fejlődés szempontjából nem közömbös, hogy ő sem tudta kivonni magát Menáchem Azarja DI FANO hatása alól. Még saját műveinek kiadása előtt sajtó alá rendezi DI FANO מאמי העתים[34] című munkáját. JOSZEF ben Gerson „budai száműzött", aki 1686 után Prágában, majd Izmirben tevékenykedett, önálló irodalmi alkotással nem jelentkezik. Frankfurtban 1709-ben kiadta mestere, Joszef ISZKIFÓ összegyűjtött responsumait.[35] A kötetben, amelyben mestere életművét összegezi, néhány saját responsumát is közreadta.[36]

II. A XVI—XVII. század tudományos és vallási irodalmának egyik jellemzője, hogy a szerzők neves tudósokkal ellenőriztetik kéziratait, és azok ajánlásával adják ki műveiket. A kor héber irodalmában ezek az approbációk különösen jelentősek. A felkért tudósok gyakran nem csupán a hozzájuk eljuttatott kéziratról írnak, hanem felhasználják

[28] MENACHEM Azarja DI FANO: נלנלי נשמות. Prag, 1688. 4°. 2. kiadás. Franfurt 1701. 4°. 12 lev. BENJACOB: *I. m.* 96. l.-on megjegyzi, hogy a szerkesztő önálló tételei is szerepelnek a kötetben.

[29] KALONYMOS b. Kalonymos: אבן בוחן Sulzbach, 1705. 4°. 58 lev. l. még GRÜNWALD: *I. m.* 27—28. l.

[30] KOHN: *I. m.* 131—134. l.

[31] AHARON b. Joszef: . . . אייגע שיינע נייא ליעד Praga. 1688. 8°. BRANN, M.: *Zum Ofner Judenmord* 1686. Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. XXV. évf. 1881. 540—555. l. Szövegét kiadta: FÜRST, A.: *Ein sein nai lid fun Ofen.* Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. LXXXI. évf. 1937. 223—230. l.

[32] JONATHAN b. Jakob: יהונתן קסת *Ueber Moral und Askese geschöft aus Sefer Chasidim.* Dyrhenfurt, 1697. 4°. 20 lev. (FÜRST: *I. m.* I. 105. l.) Az 1797-es évszám valószínűleg sajtóhiba. Uo. Sulzbach 1697.

[33] JONATHAN b. Jakob: נייא מעשה בוך *Sammlung verschiedener Geschichten zur Unterhaltung und Belehrung.* Dyrhenfurt, 1697. 4°. 8 lev.

[34] DI FANO, Menachem Azarja: מאמי העתים. ed. JONATHAN b. Jakob. Dyrhenfurt, 1693. 4°.

[35] ISZKIFÓ, Joszef: ראש יוסף. Frankfurt, 1709. 4°. Származásáról: KAUFMANN D.: *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából.* Bp. 1889. 171. l.

[36] KOHN, Boaz: קונטרוס התשובות. Hacofe. XIV. évf. 1930. 3—4. sz. 261. l.

a lehetőséget, és approbációjukban egy-egy rövid elmefuttatást is elhelyeznek. Fontos családtörténeti kapcsolatokat olvashatunk ki ezekből a néha elég terjedelmes írásokból. A kismartoni JEHUDA ben Chanoch, aki a XVI—XVII. század fordulóján Lidomirban tevékenykedett, szoros kapcsolatban állt Samuel Lőw poseni mesterrel, akinek két munkáját is approbálta.[37] KAUFMANN Dávid rámutat, hogy JEHUDA b. Chanoch családja pozsonyi származású.[38] EULENBURG Jiszachar צרה לדרך című, bibliamagyarázatokat tartalmazó művét,[39] amely 1623-ban Prágában jelent meg, MEIR ben Jeruchám látta el ajánlással. Az approbáció szerzője Kismartonból származott a palesztiniai Tiberiasba. MORDECHAJ ben Jichák há-Kohen rabbi volt Budán a XVII. század közepén. Az ő approbációját olvashatjuk TUCHFÜHRER Cevi ben Gersom נחלת צבי[40] című könyve előtt. Kismartoni származású volt Baruch AUSTERLITZ,[41] aki kolini rabbi, majd prágai prédikátor lett. Approbációját olvashatjuk a מדרש רבות előtt, amely Frankfurt an der Oder-ban 1705-ben jelent meg, valamint az עין הקצר c.[42] gyűjteményben.

III. Az approbáció mellett a verses üdvözlés a tárgyalt kor nagy irodalmi divatja. A magyarországi szerzők tollából származó ajánlások, üdvözlések között szép számmal akadnak héber nyelvű alkotások. Vonatkozik a megállapítás különösen a külföldön tanuló magyar diákokra. A reformáció nagy szellemi áramlatai a külföldi egyetemek felé sodorják a fiatalokat. Így válik Wittenberga, Utrecht, Leyden egy-egy magyar diákközponttá.

LASKAI MATKÓ János 1630-ban nyitja meg a leydeni[43] egyetem alkalmi héber költőinek sorát MEDGYESI Pál vallásos témájú vitairatához írt versével. Kollégái közül DIÓSZEGI KALMÁR Pál négy különböző kiadványban szerepel; üdvözli tanulótársát BÁTHORI G. Mihályt — aki még ugyanabban az évben, 1563-ban BECSKEHÁZI V. Istvánhoz ír meleg sorokat —, majd KIS-MARJAI V. Pál *Disputationum ex Philosophia* c. művét látja el héber verssel. 1654-ben DEBRECZENI K. János és SZEPSI KOROCZ András műveit üdvözli. Több mint húsz évvel később jelentkezik RÁCZ-BÖSZÖRMÉNYI János MAGYARI Józsefhez írt rövid költeményeivel. VIZAKNAI Mihály 1679-ben ZILAHI István munkáját tiszteli meg.

A wittenbergai egyetem[44] hallgatója ZABELER Jób, aki 1649-ben KOTAY János dissertatióját üdvözli igénytelen héber versével. Földije, a szintén lőcsei KEMMEL János 1659-ben THANN András diáktársát üdvözli. PILARIK András és István 1668-ban szerepelnek mint héber és szír poéták. Szintén a keleti nyelvekhez vonzódott MAGNUS György Frigyes, aki tanulótársához, KOCHMEISTER Sámuelhez héberül, káldul, szírül és arabul írt.

Utrechtben[45] 1651-ben jelentkezik az első magyar származású héber költő, SOMOSI P. János, a XVII. század egyik jeles magyar hebraistájának, KOMÁROMI CSIPKÉS Györgynek a munkájához írt három szakaszos versével. Johann LEUSDEN, aki KOMÁROMI CSIPKÉS

[37] חג המצה. Posen, 1593. JICHÁK ben Semuel ha-Levi; שיח יצחק Basilia, 1625. 4°. 68 lev.

[38] KAUFMANN, D.: Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft Judentums. XXXVIII. 1894. 93—94. l.

[39] EULENBURG, Jiszachar: צרה לדרך. Prag, 1623. f. 214 lev.

[40] TUCHFÜHRER, Cevi b. Sámson: נחלת צבי. Venedig, 1660. 4°. 106 lev.

[41] KAUFMANN, D.: *I. m.* 153. l.

[42] עין הקצר ed. Hi. LIEBERLES. *Ein Auszug aus dem Aruch.* Prag. 1707. 4°.

[43] LASKAI Matkó János *RMK* III. 1458. DIÓSZEGI KALMÁR Pál *RMK* III. 1840., 1844., 1893., BÁTHORI G. Mihály *RMK* III. 1842. RÁCZ-BÖSZÖRMÉNYI János *RMK* III. 2759. VIZAKNAI Mihály *RMK* III. 2992.

[44] ZABELER Jób *RMK* III. 1733. KEMMEL János *RMK* III. 2103. PILARIK András és István *RMK* III. 2448. MAGNUS György *RMK* III. 2452.

[45] SOMOSI P. János *RMK* III. 1782. LEUSDEN János *RMK* III. 1781. ALISTALI FARKAS Jakab *RMK* III. 1813. 1904. MÁRTONFALVI György *RMK* III. 1972., 2013. DEBRECZENI P. János *RMK* III. 2022. WESZPRÉMI B. István *RMK* III. 2369. CSEKEI Pál *RMK* III. 2401.

héber tanára volt, kitűnő héber verssel köszönti volt tanítványát. ALISTALI FARKAS Jakab 1652-ben és 1654-ben szerepel utrechti kiadványban, MÁRTONFALVI György 1656-ban Utrechtben SZÁNTAI POCS Istvánhoz és Franekerben 1668-ban DEBRECZENI GELE Jánoshoz írt üdvözlő sorokat. DEBRECZENI P. János diáktársát, MARTONFALVI Györgyöt tiszteli meg. WESZPRÉMI B. István 1666-ban SÁRFŐI Mihályhoz ír. Egy évvel később CSEKEI F. Pál, SZILÁGYI Márton könyvében szerepel héber versével.

Franekerben[46] adták ki PATAKI István írását 1665-ben, SZŐLŐSI Pál és JENEI György 1686-ban, SZILÁGYI Péter 1696-ban és 1697-ben szerepel. 1700-ben NÁNÁSI L. József zárja a Franekerben megjelent magyarországi héber költők sorát. GYARMATI István és DEBRECENI S. Gáspár 1626-ban Frankfurtban,[47] KALLAI KAPIS János és BÉKÉS János 1674-ben Bázelban[48] adnak ki héber üdvözlő verset. Brémában 1625-ben[49] jelenik meg BESENYEI F. Mihály munkája, amelyet KISMARJAI VESZELIN Pál kedves versecskével üdvözöl.

Tudomásunk szerint a hazai műhelyek sajtója alól igen kevés héber költemény látott napvilágot. Ezek közül kettő ismert csupán: TOFEUS Mihály 1652-ben Sárospatakon és KAPOSI Sámuel 1702-ben Kolozsvárott jelentkezik héber költeménnyel.[50]

Közleményünk nem tartalmazza a hazai bibliográfiákban szereplő önálló héber hungaricumokat. A magyarországi héber sajtótermékek ismertetése — beleértve az üdvözlő versirodalmat is — csak a hazai héber nyomdatörténet forrásainak a feltárása után lesz időszerű.

DÁN RÓBERT

[46] PATAKI István *RMK* III. 2279. SZŐLŐSI Pál és JENEI György *RMK* III. 3389. SZILÁGYI Péter *RMK* III. 3988., 4033. NÁNÁSI L. József *RMK* III. 4178.
[47] GYARMATI István *RMK* III. 1399. DEBRECZENI S. Gáspár *RMK* III. 1399.
[48] KÁLLAI KOCSIS János *RMK* III. 2647. BÉKÉS János *RMK* III. 2647.
[49] KISMARJAI VESZELIN Pál *RMK* III. 1372.
[50] KAPOSI Sámuel *RMK* II. 2109.

FIGYELŐ

Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában. Nem új és nem is meglepő az a tény, hogy magyar eredetű vagy magyar vonatkozású műkincsek — köztük kódexek is — az idők folyamán különböző utakon külföldre kerültek, és így ma tőlünk távoleső országok köz- vagy magángyűjteményeit gazdagítják. Sajnos, arra is nem egy példa van, hogy egy-egy kódex vándorlása során teljesen eltűnik szemünk elől, de van példa ennek ellenkezőjére is: még ma is bukkannak elő — főként külföldi antikvár-katalógusokban — olyan értékes kéziratok, amelyeknek magyar kultúrtörténeti vonatkozásai vitathatatlanok, s amelyek meglétéről mindeddig nem volt tudomásunk.

Föltétlenül fontos és szükséges feladatnak tekintjük a külföldre került magyar vonatkozású kódexanyag számbavételét, állandó figyelemmel kísérését, ezért az alábbiakban az Amerikába — pontosabban: az Egyesült Államokba — került kódexeinkről, ezek elő- vagy eltűnéséről szeretnénk rövid áttekintést adni a mai helyzetnek megfelelően.

E számbavételkor két fő forrásra támaszkodhattunk: az egyik az a nyomtatásban megjelent hatalmas négy kötet, amely az Amerikába került európai kódexanyag jegyzékét tartalmazza,[1] a másik egy magyar származású kutatónak, Szabó Györgynek az irodalmi munkássága, amely legnagyobbrészt az általunk is most felvetett kérdésre vonatkozik.[2]

Legcélszerűbbnek látszott, hogy ismertetésünkben a kódexek korát vegyük alapul. Ugyanakkor egy táblázatban is rögzítettük az egyes kódexekre vonatkozó legfontosabb adatokat.

A keletkezési idejét tekintve legkorábbi kódex, amelyről szólnunk kell, nem magyar eredetű, csupán magyar vonatkozású annyiban, hogy a jelek szerint a XIV. században Magyarországon használták. A kódexszel kapcsolatos problémák még korántsem tekinthetők megoldottaknak, de minthogy az irodalomban fölbukkant, mégis tudomásul kell vennünk létezését.

Első említője nálunk egy újságcikk,[3] ennél részletesebb és pontosabb leírást ad róla Szabó György,[4] bár ő sem az eredeti alapján, hanem árverési katalógus nyomán ismerteti. A kódexet 1959-ben a londoni Sotheby-cégtől 24 000 angol fontért vásárolta meg H. P. Kraus New-York-i antikvárius. A magas ár önmagában véve is bizonyítja, hogy rendkívüli értékről van szó (a Cyprianus-korvina ára 1964-ben 5 000 angol font volt!).

[1] De Ricci, Seymour—Wilson, William Jerome: *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada.* New York, 1935—1940. I—II. kötet + index (a továbbiakban: *Census*). Bond, W. H.: *Supplement to the Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada.* New York, 1962 (a továbbiakban: *Supplement*).

[2] Szabó György tanulmányaira a megfelelő helyeken utalunk.

[3] A *Magyar Nemzet* c. napilap 1963. évi jún. 13-i számában „*t. i.*"aláírással jelent meg: *Középkori magyarvonatkozású kódex egy angol műgyűjteményben.* A közlemény számos tévedést tartalmaz.

[4] Szabó György: *Egy újabb magyarvonatkozású kódexről.* Új Látóhatár. 1963. 2. sz.

Egy gazdagon díszített, XIII. századi, francia eredetű *Psalterium* a szóban forgó kódex, amelyet minden valószínűség szerint Párizsban írtak és festettek 1260 körül. A benne található rendkívül gazdag és magas művészi színvonalon álló míniatúrák alapján joggal lehet arra következtetni, hogy a kódex a francia uralkodócsalád valamelyik tagja megrendelésére készült. A kódex magyar vonatkozásai későbbi, XIV. századi bejegyzések alapján merülnek fel. A kalendárium-részbe ugyanis utólag vörös színnel Szent ISTVÁN, Szent LÁSZLÓ, Szent ZSIGMOND, Szent ERZSÉBET nevét írták be. Ugyancsak később másolhatták a kódex 200—202. lapjára azokat az imádságokat, amelyekben egy előkelő hölgy egy ugyancsak előkelő, *W* betűvel kezdődő nevű valakinek az érdekében imádkozik. Az egyik *W* betűt ismét később kivakarták, s helyébe „lodovico"-t írtak be.

A magyarországi szentek nevének bejegyzése kétségtelenné teszi azt, hogy a kódexet egy ideig Magyarországon használták. Hogy ki lehetett itteni tulajdonosa, arra nézve csak feltevések vannak. Az egyik nézet szerint ez Przemysli ERZSÉBET lehetett, II. VENCEL (WENCESLAUS) cseh király felesége. Ezt a VENCELT 1301-ben magyar királlyá is megválasztották, de meg nem koronázták. SZABÓ György véleménye szerint viszont a *W* betű inkább az előbbinek fiát, III. VENCELT jelentheti, aki magyar király volt 1301—1305-ig. Ennek eljegyzett mennyasszonya volt III. ENDRE magyar király leánya, ERZSÉBET, akinek a feltételezhető tulajdonosok közül „legtöbb joga" volt Árpád-házi őseihez könyörögni. Véleményünk szerint e két feltételezés mellett I. ZSIGMOND magyar királyra, illetve az ő közeli női hozzátartozóira is kell gondolni, minthogy az előbb említett két ERZSÉBET személye nem ad magyarázatot a ZSIGMOND név bejegyzésére. I. ZSIGMONDnak anyját és leányát is ERZSÉBETnek hívták. Atyja, IV. KÁROLY német—római császár és cseh király a szép könyvek, kódexek szerelmese. Ősei között nem egy francia herceg és hercegnő, valamint nem egy VENCEL is van. Ilyen módon könnyen elképzelhető a kódex útja a francia királyi udvartól ZSIGMOND magyar király környezetéig. Ehhez a feltételezéshez azonban elsősorban arról kellene meggyőződni, hogy egykorú-e a *W* betűs imádságoknak és a magyar szentek nevének bejegyzése a kódexben. Ha feltevésünk helytálló, úgy ezeknek különböző időpontban, egyiknek a másik után kellett a kódexbe kerülni. E kérdésre azonban egyelőre nem remélhetünk választ, minthogy a kódex jelenleg számunkra ismeretlen helyen van, és így nem hozzáférhető.

Ami a kódexbe ugyancsak a XIV. században bejegyzett „lodovico" szót illeti, abban megegyeznek a vélemények, hogy az senki másra, mint I. LAJOS magyar királyra nem vonatkozhat. Mindezek alapján bizonyosnak látszik, hogy a kódexnek a XIV. század folyamán több magyarországi tulajdonosa is volt. A benne található egyéb bejegyzések viszont azt tanúsítják, hogy a XV. században Bruges-ben, a XVIII. században Edinburgh-ben kellett lennie, utóbbi helyen kapta kék maroquin kötését. Később John Phillips of EDSTONE birtokából Dyson PERRINS birtokába került, majd 1959-ben Londonban elárverezték. Legutóbbi hírünk a kódexről H. P. KRAUS New-York-i antikvár cégtől van, amelyhez nemrég levélben fordultunk a kódex mikrofilmjének megszerzése ügyében. Az innen kapott válasz — amelyben a kódex mint *Psalter of Wenceslaus, King of Hungary and Bohemia* szerepel[5] — azt közölte, hogy levelünket továbbították a kódex jelenlegi tulajdonosához, aki majd fog rá válaszolni, „ha akar". Minthogy azóta már több mint egy esztendő telt el, joggal feltételezhetjük, hogy „nem akar". Ezek szerint az sem kétségtelen, hogy a jelenlegi tulajdonos Amerikában él-e.

A XIV. században Magyarország területén keletkezett könyvtörténeti emlékeink közül két elég jelentős műemlék került át Amerikába. Ez ránk nézve különösképpen azért sajnálatos, mivel éppen e korból fennmaradt emlékanyagunk elég szegényes, és jóformán

[5] A kódexnek ilyen elnevezése föltétlenül tévesnek látszik, hiszen, mint említettük, egy női tulajdonos imádkozik a *W* betűs név viselőjéért.

csak egy — az igaz, hogy kiemelkedő — alkotás képviseli hazánkban: a *Képes Krónika*. Amerikába került viszont még a múlt század végén a kétkötetes *Nekcsey-Biblia* és a XX. század folyamán több részlet az ún. *Vatikáni Legendárium*ból. Egészen példátlan az utóbbi — eredetileg valószínűleg I. Lajos testvéröccse, Anjou Endre számára készült, — a szentek életét képsorozatokban bemutató kódex lapjainak a szétszóródása a világban: terjedelemben legjelentősebb részét a Vatikáni Könyvtár őrzi, egy töredéke a leningrádi Ermitage grafikai gyűjteményébe, egy nagyobb és három kisebb töredéke különböző időpontokban (1909, 1913, 1955) a New-York-i Pierpont Morgan Library-be került.

A *Nekcsey-Biblia*, a *Legendárium* és a *Képes Krónika* miniatúradíszének stílusbeli rokonságára már többen rámutattak, részletes ismertetésükre most nem térünk ki.[6]

A XV. századi Amerikába került kódexeink közül először egy olyan, Vitéz János könyvtárából kikerült darabról kell szólnunk, amelyet eddig még a nagy humanista püspökre vonatkozó irodalom sem ismert. Néhány évvel ezelőtt egy külföldi Cicero-kutató[7] irányította rá figyelmünket. A tőle kapott részletes leírás és a *Supplement* vonatkozó szövege alapján az alábbiakban ismertetjük.

A címlapján Vitéz János címerével ellátott kódex Cicero filozófiai műveit tartalmazza, 275 + 3 pergamen lapból áll, nagysága 380 × 260 mm. Egyetlen kéz írása, humanista cursivával, amely a szöveget 1470. április 15-én fejezte be. A címlap díszítése fehér indafonatos, ezenkívül 31 nagyobb és 13 kisebb iniciálé van a kódexben. Történetéről annyit tudunk, hogy Jonathan Peckover szerezte meg a múlt században; halála (1882) után testvérének, Lord Peckover von Wisbecknek a birtokába került. 1951-ben Londonban elárverezték; a Yale Egyetem (New Haven) könyvtára 1960-ban a Rabinowitz-gyűjteményből szerezte meg. Mikrofilmjét többszöri kérés, ill. megrendelés ellenére sem sikerült még eddig megszereznünk.

Ami Mátyás király budai könyvtárát illeti, meglepő lenne, ha éppen a korvinák közül egy sem volna ma Amerikában. Itt több kódexről kell említést tennünk: négy hiteles korvináról, amelyek ma amerikai közgyűjteményekben vannak, azonkívül egy hiteles korvina-ősnyomtatványról és egy nem kétségtelen hitelességű korvin-kódexről.[8] Az utóbbi két darab mai őrzési helye számunkra ismeretlen, legutolsó hírünk róluk Amerikára utal.

A Pierpont Morgan Library két korvináját — egy Didymus- és egy Cicero-kódexet — 1913-ban, firenzei árverésen vásárolták, korábban mindkettő egy ideig egyházi tulajdonban volt. A Spencer Collection (New York Public Library) Livius-kódexe az Országos Széchényi Könyvtár nemrég szerzett Cyprianus-kódexének párja a Phillips-gyűjteményben, 1933-ban került jelenlegi őrzési helyére. A marosvásárhelyi Teleki-téka tulajdona volt egy ideig az a Tacitus-korvina, amely 1935-ben a magyar származású Gabriel Wells útján került a New-Haven-i Yale Egyetem könyvtárába.

A két nyomaveszett darab közül a hiteles ősnyomtatvány-korvina, egy hely, év és nyomda megnevezése nélkül, valószínűleg Rómában az 1460-as években készült *Statuta Urbis Romae*. A pergamenre nyomott, díszes kiállítású példány címlapján II. Pál pápa és Mátyás király címere látható; az ősnyomtatvány a pápa ajándékaként került Budára.

Ebből az ősnyomtatványból egyetlen példány ismertes ma, s ezt a római Bibliotheca Casanatense[9] őrzi, ez azonban — sajnos — nem a keresett korvina. Utóbbinak csupán az

[6] Szabó György: *Fourteenth century hungarian manuscripts in the United States*. A bibliography by — —. New York, 1961. Levárdy Ferenc: *A Bibliotheca Vaticana, a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma*. Műv. tört. Ért. 1964. 161—213. l.

[7] Peter L. Schmidt, Schulensee bei Kiel.

[8] Szabó György: *Corvinus manuscripts in the United States*. A bibliography. New York, 1960.

[9] Hain-Reuchlin 15 019.

Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában

Sor szám	A kódexek, ill. ősnyomtatvány szerzője, címe, kora	Első, ill. korábbi magyar tulajdonos	Az Amerikába kerülés ideje, jelenlegi őrzési hely	A *Census*, ill. *Supplement* vonatkozó lapszáma	Megjegyzés
1.	*Psalterium.* XIII. század	A XIV. század folyamán magyar uralkodók női családtagjai	Ez idő szerint ismeretlen		H. P. KRAUS New York-i antikvárius 1959-ben vásárolta meg
2.	*Biblia.* I—II. kötet XIV. század	NEKCSEY-LIPÓCZ Dömötör tárnokmester	1890 előtt óta: Washington, Library of Congress	*Census.* 1. kötet 180. l. *Supplement.* 117. l.	
3.	*Legendárium.* XIV. század	Anjou ENDRE?	Néhány lapja 1909, 1913, 1955 óta: New York, Pierpont Morgan Library	*Census.* 2. kötet 1433. l. *Supplement.* 343—344. l.	
4.	CICERO: *Opera philosophica.* 1470	VITÉZ János	1960 óta: New Haven, Yale University Library	*Supplement.* 49. l.	
5.	DIDYMUS-ATHANASIUS. XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1913 óta: New York, Pierpont Morgan Library	*Census.* 2. kötet 1461. l. *Supplement.* 347. l.	
6.	CICERO: *Opera.* XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1913 óta: New York, Pierpont Morgan Library	*Census.* 2. kötet 1461—1462. l. *Supplement.* 347. l.	
7.	*Evangelistarium.* XV. század	II. ULÁSZLÓ (előbb I. MÁTYÁS?) magyar király	1927 óta: Amerikában ismeretlen helyen(?)		

8.	LIVIUS: *De secundo bello Punico.* XV. század.	I. MÁTYÁS magyar király	1933 óta: New York, Public Library, Spencer Collection	*Census.* 2. kötet 1340—1341. l. *Supplement.* 331. l.	
9.	TACITUS: *Annales.* XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	1935 óta: New Haven, Yale University Library	*Supplement.* 34—35. l.	
10.	AELIANUS Tacticus: *De instruendis aciebus.* XV. század	(Megvolt I. MÁTYÁS könyvtárában.) A XIX. században az APPONYI-család birtokában	1951 óta: Cambridge (Mass.), Harvard College Library	*Census.* 1. kötet 959—960. l. *Supplement.* 246. l.	
11.	Aeneas Sylvius PICCOLOMINI: *Epistolae,* etc. XV. század	A XIX. században: Marosvásárhely, TELEKI-téka	1954 óta: Cambridge (Mass.), Harvard College Library	*Supplement.* 257. l.	
12.	*Breviarium* és *Missale.* 1481	KÁLMÁNCSEHI Domokos	New York Public Library, Glazier Collection	*Supplement.* 392. l.	
13.	*Horae.* 1492	KÁLMÁNCSEHI Domokos	1951-ig: New York, L. WILMERDING könyvtára	*Census.* 2. kötet 1852. l. *Supplement.* 407—408. l.	1961 óta: Párizs, Bibliothèque Nationale, BOISROUVRAY-gyűjt.
14.	*Livre d'heures.* XV. század	ANNE de Foix? (II. ULÁSZLÓ felesége)	Ez idő szerint ismeretlen		1962-ben New York-ban árverezték
15.	*Statuta Urbis Romae.* Ősnyomtatvány XV. század	I. MÁTYÁS magyar király	Chicagoi magánkönyvtár?		

eredetiről készült leírását ismerjük 1908-ból, amikor Rómában árverésre került.[10] Az árverésről magyar tudósok is értesültek, azonban mielőtt az ősnyomtatványt megvizsgálhatták vagy megvételére árajánlatot tehettek volna, az árverező cég árverésen kívül eladta anélkül, hogy a vevő nevét vagy a vételárat felfedte volna. Mindössze annyit sikerült megtudni később, hogy egy amerikai magángyűjtő vásárolta meg, s állítólag chicagoi könyvtárában helyezte el. Az amerikai ősnyomtatványok jegyzéke azonban nem sorolja fel, s az Amerikában élő Szabó György sem tudta még eddig hollétét kinyomozni.

A nem kétségtelen hitelességű korvin-kódex, amelyre már utaltunk, s amelynek ugyancsak nyomaveszett, egy *Evangelistarium*. Címlapján II. Ulászló címere látható, a róla fennmaradt reprodukció alapján a budai könyvfestő műhely termékei közé sorolható. Első ismertetője nálunk Gulyás Pál volt,[11] és már ő is említi, de később Fógel határozottan állítja,[12] hogy a jelenlegi címer alatt Mátyás hollói vehetők ki. A Zolnai-féle bibliográfia[13] tévesen sorolja föl, mint a Pierpont Morgan könyvtár tulajdonában levő hiteles korvinát. Sajnos, semmi kétségünk nem lehet aziránt, hogy a kódexnek — legalább is ma — nyomaveszett, mert sem a *Census*, sem a *Supplement* nem említi.[14]

Még két kódexről kell említést tennünk, amelyeknél több-kevesebb — inkább kevesebb — valószínűséggel merült föl azok korvina-volta. Az egyik Aelianus Tacticus műveinek egy XV. századi kódexe. Ezt Wiliam R. Richardson ajándékozta 1951-ben a Harvard College Library-nak, előzetesen a XIX. században az Apponyi-család birtokában volt, Apponyi Lajos adta el 1892-ben Londonban. Több tulajdonos kezén került 1912-ben Richardsonhoz. Korvina-volta nem hiteles: Francesco Massaro velencei követségi titkár említi egy levelében[15] Budáról, 1520-ból, hogy látta a könyvtárban, de hogy az valóban ez a példány lett volna, semmi nem bizonyítja.

A másik kódex, amelyről ma már biztosan tudjuk, hogy a marosvásárhelyi Teleki-tékából került ki,[16] az az Aeneas Sylvius Piccolomini leveleit és *Historia Bohemicáját* tartalmazó kötet, amelyet egy amerikai árverési katalógus tévesen korvinaként ismertetett,[17] s amely 1954 óta ugyancsak a Harvard College Library tulajdona. Ha nem is tartozott Mátyás könyvtárába, elég hosszú időn át lehettek magyar tulajdonosai, és már csak ezért is itt említést érdemel.

[10] Szabó György *(Egy Amerikában lappangó Corvináról.* Új Látóhatár. 1960. 71—72. l.) is ennek alapján írja le az ősnyomtatványt: *Catalogue des livres et manuscrits composant la bibliothèque des Ducs d'Altemps.* Seconde partie. Rome, 1908. No. 1735.

[11] Gulyás Pál: *Újabb külföldi tanulmányok Mátyás király könyvtáráról.* Magy. Könyvszle. 1908. 197—200. l.

[12] Fógel József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*, 89. sz. Bibliotheca Corvina. Bp. 1927. 69. l.

[13] Zolnai Klára—Fitz József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini.* Bp. 1942. 105. l.

[14] Szabó György a 10. jegyzetben említett munkájában ugyancsak tévesen említi az *Evangelistariumot*, mint a Pierpont Morgan Library-ben őrzött korvinát. A 8. jegyzetben említett Szabó György-féle bibliografiában már csak a négy hiteles korvina és az ugyancsak hiteles, de elveszett ősnyomtatvány szerepel.

[15] E levél kivonatát közli Marino Sanuto: *Diarii* XXVIII. könyvében. (A *Magyar Történelmi Tár* kiadásában a vonatkozó rész a XXV. kötet 171. lapján található.)

[16] Bustya Endre: *A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-corvina.* Magy. Könyvszle. 1965. 000. l.

[17] Szabó György: *Notes et additions* (Hung. Quart. 1963. 1—2. sz.) c. tanulmányában — amely lényegében a *Supplement* magyar vonatkozású anyagához közöl helyesbítéseket — részletesen foglalkozik a Piccolomini kódexszel és azzal a híradással is, amely erről a *Magyar Könyvszemle* 1961. évi kötetének 105—107. lapján e sorok írójától megjelent. A híradás időpontjában a *Supplement* még nem jelent meg, és így csak az árverési katalógus adatait vehettük alapul, amely kifejezetten „a signed Corvinus codex"-ről ír. Szabó György figyelmét elkerülte, hogy a cikk szövegében fenntartással fogadtuk a kódex hiteles korvina-voltának kérdését.

XV. századi kódexeink közül KÁLMÁNCSEHI Domokos két kódexének változatos útjáról kell még megemlékeznünk.[18] Az egyik egy 1481 körül készült *Breviárium* és *Missale*, amely korábban a bécsi LIECHTENSTEIN-gyűjteményben volt, s innen a II. világháború után került a már többször említett H. P. KRAUS antikvár-cég útján a Pierpont Morgan Library-be mint a Glazier-Collection egy darabja. A *Supplement Kálmáncsehi—Liechtenstein-kódex*nek nevezi el, bár a kódexnek más tulajdonosairól is tudunk, így pl. a XVIII. században a viktringi (Karintia) ciszterci kolostorban volt.[19]

KÁLMÁNCSEHI másik kódexe egy imakönyv, 1492-ben készült a jelek szerint Budán. Ezt élénken bizonyítja az, hogy egyik lapján csaknem teljesen pontos másolatban megtaláljuk azt a mithológiai tengeri csatajelenetet, amely a PHILOSTRATUS-kódex címlapján is megvan.[20] Ez az imakönyv, a *Horae*, a lipcsei HIERSEMANN-cégnél bukkant föl 1918-ban, s innen előbb Bécsbe, majd Londonba került, utóbbi helyen Chester BEATTY könyvtárába. Tőle L. WILMERDING vásárolta meg, akinek halála után 1951-ben a New-Yorki-i Parke—Bernet—Galleries árverésén Guy de BOISROUVRAY birtokába került. Utóbbi ezt és még több más, összesen mintegy 30 szebbnél-szebb XIII—XVI. századi kódexet 1961-ben a párisi Bibliothèque Nationale-nak ajándékozta. Kéziratunknak ebből az alkalomból történt leírásába Alba Regia (Székesfehérvár) helyett tévesen Alba Julia (Gyulafehérvár) került.[21]

Befejezésül, mint legfrissebb újdonságról, említést kell még tennünk egy XV. század végi Livre d'heures-ről, amelyről puszta létén kívül még alig tudunk valamit; SZABÓ György említi egy 1963-ban megjelent tanulmányában.[22] A francia eredetű kódex címlapján a magyar—lengyel és a francia címer egyesítve látható, ennek alapján közelfekvő az a feltételezés, hogy az imakönyv II. ULÁSZLÓ és ANNE de Foix házasságkötésével (1502) lehet kapcsolatos. Sajnos azonban az 1962-ben piacra került kódex jelenlegi tulajdonosa és őrzési helye ismeretlen.

Összesen 14 Amerikába került kódexről és egy ősnyomtatványról esett szó ismertetésünkben. Ezek közül 4 van jelenleg számunkra ismeretlen helyen, egy pedig ismét visszakerült Európába.

Az elmondottakból levonható egyik tanulság az, hogy a kódexek vándorlása csak olyan esetben tekinthető befejezettnek, ha azok már egy-egy közgyűjtemény birtokába kerültek. A másik tanulság az, hogy magángyűjteményekben — sőt közgyűjteményekben is — lappanghatnak még ma is olyan kódexek, amelyek létezéséről van, de hollétükről nincs tudomásunk, s végül előkerülhetnek még a jövőben olyanok is, amelyeket eddig egyáltalában nem is ismertünk.

CSAPODI CSABÁNÉ

[18] Vö. SZABÓ György: *Codices of Dominicus Kálmáncsehi in the United States*. New York, 1960.

[19] A *Supplement* 392. lapján a kolostor neve tévesen Viehring alakban szerepel. A XVIII. századra vonatkozó adatunk az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárának Quart. Ital. 33/4. kötete 99. lapján található, GARAMPI bíborosnak KOLLER József pécsi püspökhöz intézett levelében: „Nel Mon(asterio) Victoriense ... presso Clagenfurt in Carintia vidi un Messale e insieme Breviario membranaceo quod scribi fecit ... Dominicus Praepositus recte Albensis..." Az eredeti levél Bécsben kelt, 1782. aug. 25-én. A kézirat kódextörténeti vonatkozásaira J. HAJDÚ Helga hívta fel a figyelmemet.

[20] Az azonos jelenetnek két kódexben való előfordulása HOFFMANN Edit megállapítása (*Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 117. l.), itt csupán azt említjük meg, hogy véleményünk szerint azok a kisebb eltérések, amelyek a két ábrázolás között fennállnak, csak úgy képzelhetők el, ha nem egyik kódexből másolták át a jelenetet a másikba, hanem csak ha mindkettőt egy közös előképről másolták le.

[21] Vö. *Manuscrits à peintures offerts à la Bibliothèque Nationale par le comte Guy de Boisrouvray*. Catalogue par Jean PORCHER. Paris, 1961. 127—128. l.

[22] A 17. jegyzetünkben már említett, *Notes et additions* c. tanulmánya elé írt bevezetésében.

Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről. A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) 46. számú Dokumentációs Technikai Bizottsága (ISO/TC 46) az elmúlt év októberében Budapesten tartott 10. teljes ülésén ismét foglalkozott a folyóiratcímek rövidítésével. Az ülésről megjelent beszámolók[1] eléggé sommásak, egy-két kérdéssel érdemes ezért részletesebben foglalkozni.

A budapesti ülés tulajdonképpeni feladata ebben a vonatkozásban a folyóiratok címében előforduló, az időszakos megjelenést jelző szavak („noms génériques") rövidítését összefoglaló szabványajánlás megvitatása és elfogadása volt. Ezekről a már korábban elfogadott *R 4* szabványajánlás[2] is tartalmazott rendelkezést. Ez a leggyakrabban használt néhány „folyóirat" jelentésű szó *(Bulletin, Journal, Revue, Zeitschrift* stb.) rövidítését határozza meg. (Nagyjából ugyanezt írja elő a vonatkozó magyar szabvány is.) Az új ajánlástervezet az *R 4*-ben felsorolt „noms génériques" körét bővíti ki, s kb. 50 kifejezés egységes rövidítését célozza. A vita során az eredeti tervezetet további rövidítésekkel sikerült kiegészíteni, így számos magyar kifejezés is bekerült a szabványajánlásba (elsősorban a *MSZ 3404* példatárában is szereplő szavak).

Az *R 4*-gyel foglalkozó munkabizottság ezenkívül még két javaslatot vitatott meg. Mindkettőt az Unesco terjesztette be. Az Unesco tudományos közleményekkel foglalkozó munkabizottságának 1963. szeptemberi, philadelphiai ülése ugyanis foglalkozott az *R 4* nemzetközi elfogadásával.[3] A folyóiratcímek rövidítéséről az Egyesült Államokban is készült szabvány,[4] ez azonban néhány pontban eltér az *R 4*-től, s az amerikai szokásra épül, amelyet több más ország is követ. Az egyik lényeges különbség az, hogy az *R 4* 5. szakaszával („Minden főnév nagy kezdőbetűvel irandó, a melléknevek kis kezdőbetűvel") szemben a fő- és melléknéveknek ezt a megkülönböztetését az amerikaiak nem írják elő kötelezően, hanem több lehetőséget engednek meg: vagy csak a rövidítés első szavát kezdik nagybetűvel, vagy minden szót (esetleg az egész rövidítést csupa nagybetűvel írják). A másik eltérés az *R 4* 4. szakaszát érinti („A rövidítés rendszerint úgy történik, hogy elhagyjuk a szó utolsó betűit — legalább két betűt —, és helyettük pontot teszünk"). Az amerikaiak itt is két megoldást fogadnak el: a rövidítés elemeit — az *R 4*-gyel azonos módon — ponttal választják el, vagy pont helyett csak szóközzel különítik el az egyes elemeket. Az utóbbi esetben azonban nagy kezdőbetűket kell használni (vagy az egész rövidítést csupa nagybetűvel kell írni).[5]

Az Unesco az ISO szabványajánlásának minél szélesebb elterjedése érdekében javasolta az *R 4* 4. és 5. szakaszának a revízióját. A budapesti ülésen született határozat mindkét kérdésben kompromisszumot jelent. Fenntartja ugyan az eredeti rendelkezéseket, de az átdolgozandó szövegben megjegyzés formájában megengedi az eltérő (az amerikai) rövidítési módot is. Ezzel az *R 4*-et ugyan újabb országok fogadhatják el, az egységes rövidítési mód helyett azonban a különböző változatok „békés egymás mellett élését" szentesítették.

[1] Dezsényi Béla: *Az ISO/TC 46 budapesti tanácskozása.* Magy. Könyvszle. 1965. 77—78. l. Uő: *Die zehnte Plenarsitzung der ISO/TC 46 in Budapest.* Zbl. Bibl.-Wes. 1965. 358—359. l. Barta Gábor: *Beszámoló az ISO/TC 46 Dokumentáció budapesti üléséről.* Tud. műsz. Táj. 1965. 9—23. l.

[2] *ISO Recommandation 4 Code international pour l'abréviation des titres de périodiques, 1954.*

[3] Poindron, Paul—Malet, Françoise: *État présent de la normalisation française.* Bull. Bibl. France. 1964. 109—137. l.

[4] Richter, Anne J.: *Z-39 today: its work and its subcommittees.* Spec. Libr. 1963. 107—109. l.

[5] Rogers, Frank B.—Charen, Thelma: *Abbreviations for medical journal titles.* Bull. Med. Libr. Ass. 1962. 311—352. l.

Az Unesco másik javaslata — ugyancsak a philadelphiai értekezlet határozata értelmében — az volt, hogy az ISO is foglalkozzék a Coden-rendszerrel, s támogassa azt a törekvést, hogy egy nemzetközi szervet hozzanak létre, amely ezt a rövidítési rendszert gondozza, s ezen a téren nemzetközi tájékoztató szolgálatot lát el.

Mi is az a Coden-rendszer? Ez a folyóiratcímeknek az *R 4*-től alapvetően eltérő módja, amely minden címet négy betűvel jelöl. A fokozott rövidségre való törekvés a modern életforma egyik velejárója világszerte. Mindennapi beszédünk és tudományos szaknyelveink egyaránt tele vannak különböző rövidítésekkel. Ezért volt szükség például arra az igen terjedelmes és alapos munkára, amelyben MORAVEK Endre a könyvtáros számára szükséges különböző rövidítéseket gyűjtötte össze.[6] Ez a törekvés a folyóiratok rövidítésében is jelentkezett. Az egyes tudományágak szakemberei a legismertebb, leggyakrabban használt periodikumokat csak a kezdőbetűkkel jelölik.[7] Ezek a rövidítések egy-egy szakterületen és egy-egy országban többé-kevésbé ismertek, érthetőek. Több ország és akár csak a kapcsolódó tudományágak vonatkozásában azonban nehézségek jelentkeznek, mert a külföldi, nem szorosan a szakmához tartozó folyóiratok ilyen betűrövidítése nem egyértelmű vagy érthető. Ezért tartotta szükségesnek Tor ULVING, hogy összegyűjtse a filológusok által használt ilyen betűrövidítéseket.[8] Az ő jegyzékéből kiderül, hogy pl. az *AA* sziglát négy különböző folyóiratra alkalmazzák *(American Anthropologist, Archiv für Anthropologie, Archäologischer Anzeiger, Artibus Asiae)*. Külön fáradságot jelent annak a megállapítása, hogy melyiket idézi a rövidítő, s gyakran nem is lehet egyértelmű megoldást találni. Ilyen példák ULVING kötetéből (vagy a mindennapi gyakorlatból) nagy számmal idézhetők, s ugyanakkor olyanok is, hogy ugyanazt a címet többféle rövidítéssel, sziglával is jelölik (pl. ULVING kötetében a már említett *American Anthropologist AA* rövidítésén kívül megtalálható az *AmA* és az *AmAn* is).

A fenti példák mutatják, hogy a sziglaalkotásnak még nem alakultak ki olyan szabályai, amelyeket a kutatók egységesen használnak, mindenki saját belátása szerint csak a kezdőbetűkkel vagy azok mellett még a második-harmadik betűvel rövidíti az egyes folyóiratokat, s ezzel megnehezíti a feloldást.

A sziglaalkotásra G. E. MCCASLAND kanadai kémikus dolgozott ki szabályzatot, s azt általános elfogadásra javasolta.[9] Az ő elgondolása szerint minden folyóiratcímet négybetűs sziglával kellene rövidíteni. Az első betű a megjelenési helyet jelöli (nagyobb országok külön betűt kapnak, a kisebbek pedig a földrész betűjét használják, pl. *B* = Anglia és Irország, *D* = Németország és Ausztria, *R* = Szovjetunió, *A* és *U* Egyesült Államok; *E* = Európa, *M* = Északamerika, *W* = Délamerika), a másik három pedig a folyóiratcím kezdőbetűit (pl. *AJBC* = *Journal of Biological Chemistry, ASCI* = *Science*, mindkettő az Egyesült Államokban jelenik meg). Ugyancsak négybetűs sziglarendszert dolgozott ki Charles BISHOP.[10] A négy betű nála a címek kezdőbetűiből áll: egy szóból álló címnél az első négy betű, két szóból állónál az első két-két betű, három szóból állónál az első két szó kezdőbetűje és a harmadik első két betűje, négy vagy több szóból állónál az

[6] *Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii.* Bp. 1962—1963.

[7] VÖ. DÖRNYEI Sándor: *A folyóiratcímek rövidítéséről.* Magy. Könyvszle. 1964. 368—374. l.

[8] *Periodica philologica abbreviata.* A list of initial abbreviations of periodicals in philology and related subjects. Stockholm, 1963, Almquist and Wiksell. 137 l.

[9] MCCASLAND, G. E.: *A concise form for scientific literature citations.* Science. 1954. 120. vol. 3108. No. 150—152. l.

[10] BISHOP, Charles: *An integrated approach to the documentation problem.* Amer. Doc. 1953. 4. vol. 2. No. 54—65. l. Főként a *Coding of journals and articles* című fejezetben (58—60. l.).

első négy szó kezdőbetűje. A probléma az így létrejövő azonos sziglák elkerülése, a folyóiratcímek egyedi megjelölése. BISHOP erre csak a maga megoldását közli, a rendszer elterjedése érdekében azonban szükségesnek tartja a kódok központi jegyzékének az összeállítását és közreadását. A kódjegyzék központi elkészítését már DEZSÉNYI Béla is javasolta a szakmánként és országonként használt sziglák érthetővé tételére és egységesítésére.[11] J. B. REID BISHOP javaslatához hozzászólva[12] felveti, hogy nem kellene a négy betűhöz ragaszkodni, mert az 1—2—3 betűs rövidítések alkalmazásával növelni lehetne a kombinációk számát (2 betű esetén 676, 3 betű esetén 17 576, 4 betű esetén 456 976; a kis és nagy betűk vegyes használata esetén a kombinációk száma a betűk számától függően: 52 ; 2704 ; 140 608; 7 311 616), másrészt fel lehetne használni az egyes szakmákban már eléggé általánosan ismert radikálisabb, egybetűs rövidítéseket (pl. *N = Nature, S = Science, A = Annalen der Chemie).*

Ezekből a kezdeményezésekből született meg a Coden-rendszer egy amerikai dokumentációs intézmény munkája révén. Az American Society for Testing and Materials munkatársai mintegy 20 000 természettudományi és műszaki folyóirat szigláját dolgozták ki és tették közzé.[13] A rendszer lényegében BISHOP javaslatát követi, az egyedi kódjelek érdekében azonban a kezdőbetűn kívül — szükség szerint — az egyik szó jellemző betűjét emelik ki, nem feltétlenül a másodikat (pl. a *Magyar Fizikai Folyóirat* és a *Magyar Kémiai Folyóirat* sziglája nem *MFFO* és *MKFO*, hanem *MGFF* és *MGKF).* Az ASTM rendszerét néhány amerikai dokumentációs kiadvány máris átvette *(Chemical Titles, Biochemical Title Index).* A várható további elterjedésre utal, hogy az Unesco már említett philadelphiai értekezletén D. B. BAKER, a *Chemical Abstracts* munkatársa vetette fel a Coden-rendszer kérdését, s szó van arról is, hogy a *World list of scientific periodicals* következő kiadásában minden cím mellett feltüntetik esetleg a Coden-rendszerű sziglát is.

Szükség van-e a Coden-rendszer mellett az *R 4-re?* Az ISO budapesti ülésén Magyarországot képviselő küldöttség véleménye szerint: „a kódszerű rövidítés nem szorítaná ki az R 4 és az azt kiegészítő, most vitatott szabványajánlást a használatból, hanem amellett kerülne alkalmazásra". Lényegében ilyen értelmű az elfogadott határozat is.

A Coden-rendszert a gépesített dokumentáció hozta létre, hiszen a gépi adatfeldolgozásban nagy előnyt jelent a többé-kevésbé bonyolult rövidítések helyett a négybetűs szigla használata. A rendszert kidolgozó intézmény és az eddig felhasználó kiadványok is a természettudományi és műszaki szakterülethez tartoznak. A társadalomtudományok területén a rendszert — tudomásunk szerint — még sehol sem vezették be, illetve a társadalomtudományi folyóiratok Coden-rendszerű szigláit nem dolgozták ki. A társadalomtudományi folyóiratok vonatkozásában ilyen méretű — és a természettudományival koordinált — kódjegyzék kidolgozása sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik. A természettudományokban a kutatáshoz általában a nemzetközi szakirodalmat kell felhasználni, a társadalomtudományokban a nemzeti jelleg sokkal erősebben jelentkezik, ezért a források között is nagyobb számmal szerepelnek a hazai folyóiratok. Az egész világ szakirodalma feletti áttekintés igénye kevésbé jelentkezik. A természettudományokban az érdeklődés a legfrissebb irodalomra irányul, a társadalomtudományokban azonban a régi közleményekre is gyakran hivatkoznak. Ennek megfelelően a társadalomtudományi folyó-

[11] DEZSÉNYI Béla: *L'abréviation des titres de périodiques.* Magy. Könyvszle. 1957. 223—227. l. és *Normungstendenzen im ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriftenwesen.* Zbl. Bibl.-Wes. 1958. 189—204. l.

[12] REID, J. B.: *Chronological sigils.* Amer. Doc. 1954. 5. vol. 1. No. 26—28. l. BISHOP, Charles: *Coden versus sigils.* Uo. 28—29. l. A vita részben a folyóiratközlemények további megjelenési adatainak (év, kötet, lapszám) a jelölésére vonatkozik, ezzel azonban nem kívánunk foglalkozni.

[13] *Coden for periodical titles.* Philadelphia, 1963. (ASTM Special Technical Publication 329.) Az 1964-ben megjelent első pótfüzet további 4—5000 rövidítést tartalmaz.

iratok kódjegyzékébe a már megszűnt folyóiratok tekintélyes részét is fel kellene venni, míg azok a természettudományokban általában elhanyagolhatók. Hogy hazai példát említsek, hányszor hivatkoznak még ma is a *Budapesti Szemlé*ben, sőt a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikkre. Végül a társadalomtudományokban a dokumentáció maga is, de különösen a gépesített dokumentáció összehasonlíthatatlanul lassabban fejlődik. A Coden-rendszer felhasználási területe tehát egyelőre elsősorban a természettudományok és az alkalmazott tudományok területére korlátozódik. A Coden-rendszer így a társadalomtudományok területén még nem versenytársa az *R 4*-nek.

A Coden-rendszer a dokumentációban kétségtelenül igen előnyös. A kutatók számára azonban csak akkor használható, ha rendelkezésükre áll a feloldási kulcs. A *Chemical Titles* ezért minden számban a borítékon közli a feldolgozott folyóiratok szigláinak a feloldását. Az elsődleges irodalmat közlő folyóiratokban és a könyvekben ilyen lehetőség nincsen, itt a kutatók érdekében is célszerűbb az *R 4* szerinti rövidítés használata.

Az *R 4* továbbfejlesztése és minél szélesebb körben való elterjesztése tehát szükséges, a két rövidítési rendszer ugyanis külön-külön területen szolgálja a kutatás érdekeit.

DÖRNYEI SÁNDOR

Átszervezik az Unesco könyvtári és dokumentációs munkáját. Az elmúlt évek folyamán e folyóirat hasábjain több alkalommal beszámoltunk arról, hogy az Unesco könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységét a főigazgató segítségére létrehívott tanácsadó bizottságok egyike, a Nemzetközi Bibliográfiai, Dokumentációs és Terminológiai Tanácsadó Bizottság szabja meg vagy legalábbis erősen befolyásolja. Ezt az egyébként régi bizottságot 1960-ban szervezték át, azóta két ülést tartott, és ez év tavaszán került sor Moszkvában a harmadik ülésre. Megjelentek néhány kivétellel a bizottság tagjai, képviseltették magukat a rokonterületek nemzetközi nem-kormányközi szervezetei, és megfigyelőként résztvettek a szovjet könyvtári élet vezető emberei.

A konferencia azért volt jelentős, mert ezúttal nem csupán azt vitatták meg, hogy miként dolgozott az Unesco könyvtári osztálya, és milyen célra használják fel a rendelkezésre álló kereteket a bibliográfia és a dokumentáció területén, hanem megtárgyalták az Unesco egész jövőbeli könyvtári, dokumentációs és bibliográfiai munkájának az elveit és a párizsi Titkárság által javasolt új szervezetét. Az elfogadott javaslatokat az alábbiakban röviden vázoljuk, maga a végrehajtás azonban a főigazgató dolga, aki majd dönt, hogy mindebből mit valósít meg és mit nem.

Az egyik fő törekvés a további központosításra irányul, különösen az Unesco számos főosztályán eddig elszórtan végzett és nem kellőképpen koordinált dokumentációs munkát illetően. A javaslat szerint az eddigi osztály (division) helyett létre kell hozni a Könyvtárak, a Dokumentáció és a Levéltárak Főosztályát (department), amelynek össze kell fognia minden idevonatkozó tevékenységet az afrikai mozgókönyvtáraktól kezdve a dokumentációs célokra felhasznált számítástechnikai gépekig. Nagy súlyt kell helyeznie az új főosztálynak a fejlődő országok könyvtári és bibliográfiai szolgáltatásainak a fejlesztésére. Idetartozik majd a könyvtárosok és dokumentalisták kiképzésének az ügye is. A dokumentáció területén sokat kell majd foglalkoznia a gépi eljárások szabványosításával és általában a különféle nemzeti és nemzetközi dokumentációs intézmények és szolgáltatások koordinálásával, nem utolsósorban pedig az Unesco egyes főosztályai által végzett dokumentációs munka összehangolásával. Ugyanilyen program vár az új szervre bibliográfiai téren is. Segítenie kell majd az új főosztálynak a program egyes részeinek a megvalósításán dolgozó többi főosztályt, elő kell mozdítania nemzetközi síkon a szabványosítást, ki kell töltenie a legfontosabb bibliográfiai hiányosságokat stb.

A moszkvai konferencia egyetértett azzal, hogy az új, nagyobb hatáskörű főosztály közvetlenül az egyik főigazgatóhelyettes alá legyen rendelve, és hogy magának az Unesconak a könyvtárát, amely eddig a Kulturális ügyek főosztályán belül külön szervezeti egység volt, csatolják az új könyvtári osztályhoz.

A tanácsadó bizottság az ülés további folyamán megvizsgálta, hogy a legutóbbi ülésen megszavazott összegeket miként használták fel. Leszavazott egy javaslatot, amely a tudományos tájékoztatás világközpontjának felállítására irányult, majd döntött arról a kb. 30 000 dollárról, amelyet az Unesco az elkövetkező két év folyamán az alábbi célokra fog felhasználni: Kiadják a nemzeti periodiaka-bibliográfiák bibliográfiáját, a latin-amerikai és az arab könyvtárakban mikrofilmezett dokumentumok címjegyzékeit, megbízást adnak a levéltári törvények tanulmányozására, kibocsátják a levéltárosokat, kutató könyvtárosokat és dokumentalistákat képző szakiskolák címtárát és a könyvtárosképzés kézikönyvét, foglalkozni fognak az ETO-val, a levéltárak céljaira legalkalmasabb épületek tanulmányozásával stb.

GOMBOCZ ISTVÁN

Új Könyvek. Közművelődési könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója Könyvtártudományi és Módszertani Központ — Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest. (Megj. kéthetenként.)

Az 1964 októberében megindult könyvismertető kiadvány azt a célt tűzte maga elé, hogy a közművelődési könyvtáraknak, azok közül is elsősorban a számszerűen döntő többséget jelentő kisebb községi és szakszervezeti könyvtáraknak segítséget adjon a könyvbeszerzéshez, és lehetővé tegye, hogy a rendelkezésükre álló szerény kereteket a lehető legjobb irodalom beszerzésére fordíthassák. Korábban lényegében ezt a feladatot látta el a Könyvtárellátó rendelési *Tájékoztatója*, ennek azonban anyagi és terjedelmi korlátok miatt nem volt módja az alaposabb ismertetésre, és a könyvtárak értékelésként csak a KMK jelöléseire támaszkodhattak.

A jelölés a könyvtárakat városi, falusi és szakszervezeti csoportokra osztja, a könyveket pedig ezeken a csoportokon belül törzsanyag, javasolt anyag és egyéb anyagként minősítette. Ennek megfelelően oszlik az *Új Könyvek* három fejezetre (törzs, javasolt, egyéb), amelyeken belül az ETO alapján kialakított közművelődési könyvtári raktári csoportok rendjét követi.

Az ismertetések terjedelme a besorolástól és a mű fontosságától vagy problematikusságától függően változik 500—2500 *n* (0,3—2 szabványlap) között. Az ismertetések tárgyilagosságra törekszenek, általában tartalmazzák az író személyi adatait, főbb műveit és a róla szóló fontosabb irodalmat, a mű rövid tartalmi, formai és stiláris ismertetését, s végül a potenciális olvasóréteget és a könyvtártípust.

A kiadványhoz éves mutató és kötéstábla jelenik meg. Az ismertetések tételszáma megegyezik az ÁKV nyomtatott katalóguscéduláinak a sorszámával. A művek címleírásai és szakjelzetei azonosak a *Magyar Nemzeti Bibliográfiáéval*.

Az első pillantásra szerény, inkább kereskedelmi jellegűnek tűnő kiadvány világviszonylatban is úttörőnek tekinthető bibliográfiai vállalkozás. Mivel valamennyi magyar nyelvű, Magyarországon kereskedelmi forgalomba kerülő könyvet és térképet felvesz, lényegében megfelel a számos országban sorozatokban megjelenő *nemzeti bibliográfia „kereskedelmi sorozatának"*, mégpedig annotált formában, amire — tudtunkkal — eddig nem volt példa. Másik sajátos vonása, hogy — mivel tételszámozása megegyezik a köz-

művelődési könyvtárakban általánosan használt nyomtatott katalóguscédulákéval — az évek múltával egyre univerzálisabb és nélkülözhetetlenebb általános tájékoztatási forrássá és olvasószolgálati segédeszközzé válik, eredeti, az állománygyarapítást segítő funkciója mellett.

Az itt-ott vitatható ismertetések mellett egyetlen jelentősebb hibáját kell megemlítenünk: nem elég fürge, majdnem annyit késik, mint az *MNB*.

SZILÁGYI TIBOR

HÍREK

Marx doktori disszertációja, amelyet a jénai egyetemen védett meg, most 1500 példányban újra megjelent a Német Demokratikus Köztársaságban. A Friedrich Schiller Egyetem *Jenai beszédek és írások* című sorozatában megjelent disszertáció címe: *A demokratikus és az epikureus természetfilozófia közötti különbségek.* E mű alapján avatták MARXot távollétében a jenai egyetemen 1841. április 15-én a filozófia doktorává. A most megjelent művet Georg MENGE, az egyetem filozófiai intézetének az igazgatója látta el előszóval. Ebben megírja, hogy alapos kutatásokkal sem sikerült az eredeti kézirat nyomára jutni, ezért a jelen kiadás annak alapján készült, amit elsőnek Franz MEHRING közölt 1902-ben MARX irodalmi hagyatékából.

I. Péter exlibrisét találták meg a Szovjet Tudományos Akadémia Könyvtárának *A Svéd Királyság történelmi, politikai és földrajzi leírása* című kötetében. Az egyedülálló könyvjelen arany nyomással szereplő szöveg magyar fordítása: „Első Péter moszkvai cár — 1718".

Goethe ismeretlen kéziratai. Érdekes kötetekre bukkantak a weimari levéltárban. Öt SHAKESPEARE-darabnak GOETHE eddig ismeretlen rendezői utasításaival ellátott példánya, valamint 11 színházi plakát került elő. Az utóbbiak olyan SHAKESPEARE-előadásokat hirdetnek, amelyeket GOETHE vitt színre. A rendezői példányok a *Romeo és Júlia*, a *Velencei kalmár*, a *Lear király*, a *Vihar* és a *Sok hűhó semmiért* című darabok előadásaihoz tartalmaznak megjegyzéseket.

Max és Moritz 100 éves. 1864 őszén Wiedensahl holland falucskában az akkor 32 éves Wilhelm BUSCH hozzálátott, hogy az akkori leghíresebb német élclap, a *Fliegende Blätter* részére elkészítse Max és Moritz — a két csínytevő kölyök — kalandjairól szóló rajzsorozatát. BUSCH 1865 elején készült el a hét szakaszos, 98 rajzból álló sorozattal, s a rajzokhoz maga készített verseket. A képes kéziratot 1865 februárjában elküldte Münchenbe. Amikor a lap közölni kezdte a Max és Moritz sorozatot, példányszáma hirtelen egymillió fölé emelkedett, s a verses rajzsorozat az akkori világ egyik legfelkapottabb „bestsellere" lett. Egy évszázad alatt igen sok nyelvre lefordították, így magyarra, de még latin és eszperanto nyelvre is. A Német Demokratikus Köztársaságban nemrég megjelent BUSCH-album most is igen nagy népszerűségnek örvend — gyermekek és felnőttek között egyaránt.

Rövid hírek új kiadványokról. (Ismertetésükre még visszatérünk.)

Science in Hungary. Edited by Tibor ERDEI-GRUZ and Imre TRENCSÉNYI-WATLDAPFEL. Bp. 1965, Corvina Press. 316 l. 32 t. Akadémikusaink beszámolói a felszabadulás utáni húsz év tudományos eseményeiről. A beszámolók egy része csatlakozik a 10 év előtt LIGETI Lajos szerkesztésében megjelent tudományos szemlékhez: *A magyar tudomány tíz éve 1945-1955.* Bp. 1955, Akadémiai Kiadó. 432 l.

Könyvtári Minerva. 1. köt. Kiadta az OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központja. Bp. 1965. XLII, 684 l. (Soksz.) A készülő 2. kötet a könyvtárügy központi szerveinek az ismertetését és a mutatókat fogja tartalmazni.

Statisztikai tájékoztató tudományos és szakkönyvtáraink 1964. évi adatairól. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály statisztikai osztálya. Bp. 1965. 72, 61. (Soksz.)

Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról címmel féllapos nyomással megjelenő referáló lapot indított meg az OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központja.

SZEMLE

Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái. Bp. 1965, Akadémiai Kiadó. 174 l.

Korunkban az ismeretközlés és az ismeretszerzés folyamatának bonyolulttá válása, mennyiségi növekedése, minőségi differenciálódása a problémák nagy tömegét veti fel, s ezek zöme mélyreható tudományos alapozású analízist igényel. Rózsa György vállalkozása, a társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés problémáinak tudományos alapozású analízise tehát rendkívül időszerű és főleg hasznos vállalkozás. A vállalkozás fontosságát mutatja az, amit Rózsa György könyve első fejezetében helyes felismeréssel állapít meg, ti. hogy a „tudomány termelőerővé válási folyamatában a tudományos tájékoztatás, amely maga ennek a folyamatnak a terméke, aktívan visszahat a létrehozó folyamatra, ... egyik leglényegesebb elemévé válik annak, a tudományhoz hasonlóan maga is szervezetté és tömegessé válik és ... a termelőerők kategóriájának irányába fejlődik." Nyilvánvaló, hogy a tudományos tájékoztatás korszerű analízise egyike a legaktuálisabb feladatoknak.

Rózsa György vizsgálódásait a társadalomtudományi tájékoztatással kapcsolatos jelenségekre korlátozta. Ez a korlátozás azonban nem könnyítette meg feladatát. Rendszereznie kellett a tudományos kutatáshoz szükséges ismeretszerzés folyamatát, forrásait, és itt szemben találta magát azokkal az általa helyesen felismert és eredeti módon, újszerűen rendszerezett ellentmondásokkal, amelyek a kutatás és a tudományos tájékoztatás között kétségtelenül fennállanak. Ezek az ellentmondások nem csupán a társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás egymás közötti viszonyában mutatkoznak meg, elemzésük tehát a tudományos tájékoztatás alapvető kérdéseinek a felvetésére ad alkalmat. Rózsa György munkájának talán egyik legnagyobb érdeme, hogy ezeket az alapvető kérdéseket újszerűen és világosan fogalmazta meg. Vitathatatlanul általánosítható pl. az a jelenség, hogy ellentmondásként jelentkezik a meghatározott kutatási igényre a meghatározatlan ismeretanyagból a szükséges válasz megszerzése, vagy a felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége és annak relatíve kevés „produktív" hasznosítható része közötti ellentmondás stb. A kitűnő munka második fejezete, amely *A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások* címet viseli, egyébként is a könyvnek talán legkitűnőbb része, amelynek elemzései világosak, félreérthetetlenek, és a tudományos tájékoztatás alapvető elvi problémáit vetik fel. Kár azonban, hogy éppen e fejezeten belül a társadalomtudományi kutatás és tájékoztatás specifikus ellentmondásának az elemzését mellőzi. E specifikus ellentmondásra, többek között, Philip D. Jordan, a történész is felhívta a figyelmet. Lényege, hogy a társadalomtudományok művelője számára a felhasználható, tehát feltárandó irodalom nagy mértékben túllépi a tulajdonképpeni szakirodalom körét, és a tudományos munkában felhasználható dokumentumok száma oly tömeget képvisel, ami a bibliográfiai feltárás és dokumentációs feldolgozás lehetetlenülését eredményezi. E lehetetlenülés elvileg alig következhetik be a természettudományi és alkalmazott tudományi tájékoztatás gyakorlatában, ahol a dokumentumok feltárásra érdemességét beszámoló jellegük következtében könnyebb eldönteni. A gondos elemzés eredményeit tükröző általánosítások talán még egy helyen nem veszik eléggé tekintetbe a társadalomtudományi kutató specifikus tájékozódási magatartását. Kétségtelen, hogy a gyakorlati szakember, akinek egyetlen szempontja a felhasználható ismeret megszerzése, nem törődik azzal, hogy milyen forrásból szerezte meg a felhasználható ismeretet. Az ő esetében feltétlenül bekövetkezik az, amit Rózsa György helyesen állít, ti. hogy minél magasabb színvonalú a dokumentációs szolgáltatás, annál inkább visszafogja a

kutatót (szerintem csak a gyakorlati szakembert) a primér közlési forrásoktól. A tájékoztatási gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a tudományos munkát végző az irodalomáttekintés segédeszközeit szívesen fogadja ugyan, de „félkész" termékek nem pótolják számára az eredeti források autopsziáját. Ez egyébként a társadalomtudományi tájékoztató források mai jellegében is tükröződik. Nem véletlen ugyanis a tájékoztató referátumok, dokumentációs szemlék viszonylagos ritkasága ezen a területen.

A tájékoztatás nyersanyagának, vagyis a feltárandó dokumentumok körének és a tájékoztatás formáinak — szignaletikus vagy informatív feltárás — a meghatározása alapvetően fontos a társadalomtudományi tájékoztatás kérdéseinek a tárgyalása alkalmából. Rózsa György munkájának jelentősége és érdeme, hogy a mit és hogyan kérdésekre, bár az általánosítások során ezt néhol elmulasztja, a helyes választ adja. Ez nem csupán elméleti felkészültségének köszönhető, nyilván része van ebben annak is, hogy tapasztalatokat tudott gyűjteni a tájékoztató munka mindennapi gyakorlatában. Kiadványelemzései erre vallanak. A társadalomtudományi kutatás dokumentum-bázisának a bonyolult problémáját, a gyűjtő, feltáró, megőrző tevékenység szerepét a társadalomtudományi kutatásban egy, a kívülálló számára talán jelentéktelennek tűnő gyakorlati megoldás — a lapkivágat archivum — szerepének elemzése során adja meg. Módot ad ez a szerzőnek arra is, hogy a közgazdaságtudományi tájékoztatás egyik legalapvetőbb dilemmáját felvesse, a gazdasági munka és a közgazdaságtudományi kutatás céljait szolgáló tájékoztatás különválásának vagy elválaszthatatlanságának dilemmáját.

A társadalomtudományi kutatás tájékoztatási problémái szerves egységként, logikus egymásutánban jelentkeznek Rózsa György könyvében. Az elvi problémák felvetése után a társadalomtudományi tájékoztatás eszközeinek, módszereinek az ismertetése logikusan egészíti ki az elméleti alapvetést.

Az ismeretközlés és ismeretszerzés folyamatának bonyolulttá válása szükségszerűen aktuálissá teszi mind a szocialista, mind a kapitalista országokban a tudományszervezés, a tudományos kutatás irányításának és tervezésének kérdését. E problémakomplexum kapcsolatai a tudományos tájékoztatással nyilvánvalóak, aminek következtében új igény, a tudományszervezési irodalomról és gyakorlatról szóló tájékoztatás igénye lép fel. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára volt hazánkban az első, amely sikeres periodikus kiadványa révén ezt az igényt igyekezett kielégíteni. Nyilván az ebben a keretben folyó tájékoztató munka tapasztalatai tükröződnek a könyvnek abban a fejezetében, amely a tudományszervezés dokumentációs rendszerezéséről szól. Helyesen állapítja meg, hogy a tudományszervezés, mint kialakuló új diszciplina, sajátos dokumentációs bázist fejleszt ki. Ennek a tudományszervezési dokumentációnak szinoptikus összefoglalását is megkísérli Rózsa György. Állítása szerint egységes elvi és módszertani alapokon a tudományszervezési dokumentáció is bizonyos mértékig közgazdasági kategóriává válik. Ez igaz is, csak talán azzal kellene kiegészíteni, hogy ez áll a műszaki-gazdasági tájékoztatás egész területére is. A dokumentációnak ezzel a szemléletmóddal való kezelése, amit Rózsa György e helyütt is sikerrel alkalmaz, visz bennünket egy lépéssel előre abban a törekvésben, hogy a tájékoztató munka helyét és jelentőségét tudományos alapozással állapíthassuk meg.

Az utóbbi években a műszaki szakirodalmi tájékoztatás tárgykörében értékes összefoglalások, résztanulmányok jelentek meg. Rózsa György érdeme, hogy a társadalomtudományi tájékoztatás problémáinak első korszerű összefoglalását valósította meg, amellett korszerűen és igen jól oldotta meg.

Szentmihályi János

Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban. Szakirodalmi szemle. Bp. 1964. 264 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványai 21.)

Az utóbbi hat-nyolc évben örvendetes és tiszteletreméltó számban és színvonalban kezdtek napvilágot látni az ún. nem hagyományos könyvtári dokumentumtípusokkal foglalkozó publikációk. Már akkor sem lehetett kitérni a megjelenésükkel, térhódításukkal kapcsolatos problémák elől. Polzovics Iván, Balázs Sándor, Dezső Lászlóné, Győre Pál, Korbuly Sándor, Lázár Györgyné, Csendes Béla, Ősapai Miklós, Esztergályos Marianne, Molnos Lipót, Ujfalusy Olga és még néhányan, nem utolsósorban pedig éppen Mesterházi-Nagy Márta úttörőkként mutattak irányt ezen az új területen. Nem véletlen, hogy a felsorolt nevek jó része a műszaki termelési hálózatból való és az sem, hogy az első publikációk inkább csak leírták a kezükbe jutott anyagokat, inkább tájékoztató jellegűek voltak. Az új terület tele volt bizonytalanságokkal, nyitott kérdésekkel, problémákkal. A könyvtárakban

felemás helyzet kezdett kialakulni, és van jórészt még ma is: az újtípusú anyagok áramlása és fontossága vitathatatlan, és kezdi is szétfeszíteni a neki jutó kereteket; ugyanakkor a hagyományos dokumentumfajták előnyben részesítése miatt még nem kapják meg a jelentőségükkel arányos megbecsülést, kezelést és feltárást. Persze a hátrányosabb bánásmód lényeges oka volt az említett bizonytalanság is, a sok megoldatlan kérdés.

MESTERHÁZI-NAGY Márta könyve, mint a „szakirodalmi szemle" alcím is mutatja, csak részben eredeti alkotás. A hasonló művek fő értékét — megjelenésének említett szükségességén kívül — három tényező adja, amelyeken keresztül a szerző munkája tulajdonképpen értékelhető: a felkutatott és felhasznált dokumentációs bázis szélessége és minősége, a gyűjtött anyag bemutatásának felépítése, végül a felhasználás, tálalás minősége.

Az összeállító művéhez majdnem 400 forrásműből merített. Ugyanakkor igen átgondolt, ügyes tematikát, feldolgozási keretet állított össze. Előbb a műszaki kisnyomtatványok (vállalati irodalom, szabvány, szabadalom) típusairól, jelentőségéről, definicióiról, megjelenési formáiról, kialakulásáról gyűjtötte össze a legszélesebb, de jól megszűrt álláspontokat. A nagyobb, második részben könyvtári kezelésük sajátosságairól beszél, a gyakorlat kérdéseiről. Külön-külön szól az előbb említett három főtípus beszerzési, leltározási, feldolgozási, tájékoztatási, használati kérdéseiről. Felvethető: helyes-e ez a megoldás, ahol pl. a szabadalmi leírás általános részbeli (39—59. l.) tárgyalása után a második részben, a másik két típuscsoportot követően következik a részletes tárgyalásuk a 145. laptól. Nem lenne-e egyszerűbb a kettős keresés helyett egybefogni egy típus összes kérdéseit?

Természetesen az anyagválogatás, a kérdésfeltevések, a bemutatás miként je, a sokszínű és gyakran ellentétes vélemények előadása a további próbatétel, és MESTERHÁZI-NAGY Márta itt is dícséretet érdemel. Csak ugy találomra emeljük ki, hogy pl. a csoportos feldolgozás (70—78 l.) vagy a szabadalmi dekumentáció (163. laptól) világos tárgyalása mennyire sikerült. Erénye, hogy a legtöbbször ő maga is állást foglal, így pl. az ETO alkalmazása ellen a vállalati irodalomnál. Ezt éppen nagy gyakorlati tapasztalatainál fogva teheti. Csak futólag említjük meg néhány említésre méltó megállapítását: hogy az anyag értéke mennyire egyenetlen; a kiadványok 60%-a nem hivatásos kiadók gondozásában készül; a hagyományos dokumentumfajtáknál kialakult munkafolyamatok itt mennyire egymásba fonódnak; a hagyományos értelmű leltározás mennyire egyszerűsödik és el is maradhat stb.

Hiányt szinte nem is, inkább csak itt-ott halványabb feldolgozást éreztünk: a Nemzetközi Szabadalmi Osztályozásnál (56. l.); nem látjuk világosan, mely könyvtárakban kell szabadalmi leírás-gyűjtemény (59. l.); mi is legyen az állásfoglalás a katalógusok tekintetében (69. l.)?

A könyv már említett gyakorlati hasznát még növeli a nagy gonddal összegyűjtött függelék, a táblázatok, a 22 kitűnő ábra a raktározások különféle főbb külföldi, legmodernebb módjairól. (A 68. lapon levő táblázatot különben feleslegesnek tartjuk.) Az összefoglaló jó idegen nyelvű fordításai szolgálják a célt, hogy a mű külföldre is eljusson.

HODINKA LÁSZLÓ

World guide to science information and documentation services. Guide mondial des centres de documentation et d'information scientifiques. Paris, 1965, Unesco. 211 l. (Documentation and terminology of science. Documentation et terminologie scientifiques.)

Ezzel az új kötettel gyarapodott az Unesconak az a sorozata, amelyben korábban a szótárbibliográfiák, később pedig a fordítási munkára és egyes dokumentációs kérdésekre vonatkozó munkák jelentek meg. Az új kiadvány címe sokat igér: a tudományos dokumentációs központok és tájékoztatószolgálatok világjegyzékét. Természetesen mindjárt az előszóból kiderül, hogy sokkal szerényebb vállalkozásról van szó, mert csupán a természettudományos dokumentációval foglalkozó szervek jegyzékét nyújtja a kötet; azokat is erős válogatással, mert hiszen egy teljes lista csak sok vaskos kötetben fért volna el. A műszaki dokumentáció intézményeit a szerkesztők eleve kizárták, mondván, hogy ezekről külön kötetet kell kibocsátani. Nem szerepelnek természetesen a társadalmi és humán tudományok dokumentációs központjai sem.

Végeredményben tehát 65 országnak csupán 144 dokumentációs központját sorolja fel a kiadvány, az országok és azokon belül a dokumentációs intézmények betűrendjében. Eredetileg 800 címre küldtek ki kérdőívet, ezekre 400 válasz érkezett, belőlük választotta ki a szerkesztőség a 144 intézményt. A válogatás szempontjairól az előszó aránylag nem sokat mond. Megemlíti, hogy a természettudományok közül főleg az orvostudományra és — a fejlődő új országokra való tekintettel — a

mezőgazdaságra helyezték a fő súlyt. Erősen érvényesült továbbá az az elv, amelyet az Unesco újabban gyakran alkalmaz hasonló nemzetközi címtárak összehasonlításában, ti. az országok közötti óriási fejlődési különbségeket bizonyos mértékig nivellálni igyekszik. A fejlett európai államok és Észak-Amerika ugyanis tömegével működtetnek dokumentációs intézményeket, az új afrikai, ázsiai államok viszont alig-alig. Az arányosság betartása azt eredményezte volna, hogy egyes államoknál 20—30, másoknál legfeljebb egy intézményt említettek volna vagy esetleg egyet sem. E helyett azt a metódust alkalmazták, hogy a fejlett államokból csak néhány kiemelkedően fontos intézményt neveztek meg, a többiekre olyformán utaltak, hogy a fejezet élén megjelölték a bő felvilágosításokat tartalmazó megfelelő nemzeti kézikönyvet (Magyarországnál az OMKDK kiadványa, a *Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásaikról* szerepel). Ezzel a módszerrel elérték, hogy pl. csak 1 szovjet intézmény került a könyvbe (VINITI), Anglia 3, viszont Malaysia és Chile is 3 — 3 intézménynyel szerepel. Mindez persze vitatható szerkesztési elv, annál is inkább, mert ezt a szempontot figyelembe véve sem világos, hogy miért vettek fel az Egyesült Államokból egy clevelandi kórházat, a New York Public Library-t és a szabadalmi hivatalt, vagy pl. Ausztriából egyetlen intézményt, a műszaki főiskola könyvtárát. A magyar fejezet az OMKDK és az OOKDK igen pontos adatait tartalmazza, de már a mezőgazdasági dokumentációs központ hiányzik, a mezőgazdaság állítólagos kiemelése ellenére. Ahogy Romániánál felsorolták az akadémiai könyvtárat, a nemzeti könyvtárat, egy orvosi dokumentációs intézményt és egy vízügyi központot, úgy a hasonló magyar központi szolgálatok ugyancsak belekerülhettek volna.

Maguk a dokumentációs szervek elég bő ismertetést kaptak, az eredetileg szétküldött és a kötet elején közölt kérdőív pontjainak megfelelően, úgyhogy az intézményeknél már csak a kérdőpontok számai szerepelnek: 1—6. általános tájékoztatások (név, cím, vezetők nevei, a szakterület részletezése), 7. könyvtári adatok, 8. bibliográfiák, 9. fotoszolgálat, 10. fordítószolgálat, 11. kivonatoló szolgálat, 12. kiadványok, 13. a dokumentációs munkában alkalmazott gépek, 14. a nyújtott szolgáltatások díjai. Természetesen nem minden dokumentációs központ felelt minden kérdésre, a válaszok pontossága és terjedelme erősen váltakozó. A tájékoztatások azonban általában frissek és jók, és ha figyelembe vesszük, hogy a kötet az említett nemzeti címtárakat a végén újból felsorolja, közli a felvett központok betűsoros indexét, és szakmai mutatót is ad, akkor megállapíthatjuk, hogy a dokumentációs központok iránti alapfokú tájékozódási igényt mégis kielégíti.

GOMBOCZ ISTVÁN

Dubuc, René: La classification décimale universelle (C. D. U.). Manuel pratique d'utilisation. Paris, 1964, Gauthier-Villars. 210. l.

René DUBUC a FID osztályozási bizottságának a francia delegátusa. Munkájában megvan minden, amit az Egyetemes Tizedes Osztályozással kapcsolatban tudni illik. És mindent alapos irodalmi készültséggel, magas tudományos színvonalon tár elénk a szerző, aki előadásmódjában nagyon sikeresen egyesíti a francia világosságot és formáló készséget a német alapossággal és teoretikus hajlandósággal.

A kis könyv kilenc fejezetre oszlik. Rövid bevezető fejezet után foglalkozik az osztályozással és az osztályozási rendszerekkel, ismerteti a történeti adatokat, az ETO struktúráját és elveit, az ETO kiadványokat, az alkalmazás miként jét, külön fejezetet szentel az alfabetikus tárgymutatónak, majd rátér a dokumentumok keresésmódjának tárgyalására, s befejezi munkáját egy világos összefoglalással. Bibliográfia, az ETO-kiadványok jegyzéke és betűrendes tárgymutató egészíti ki a tanulmányt.

Egész tárgyalásmódjára jellemző a kritikai beállítottság. Nem leplezi és nem is szépíti az ETO fogyatékosságait; ellenkezőleg, csokorba gyűjti a kifogásokat, amelyeket ellene felhoznak. De kimutatja, hogy ezek a fogyatékosságok nagyrészt kiküszöbölhetők, és ami megmarad belőlük, azt bőségesen ellensúlyozzák ennek a lényegében kitűnő osztályozási rendszernek a nagy előnyei.

A felhozott fogyatékosságok közül kettővel szeretnénk itt kissé bővebben foglalkozni, különös tekintettel az ellenük ajánlott remédiumokra. Az egyik — jól tudjuk — magát a szakozót sújtja. Aligha akad decimáló, aki nyugodt lelkiismerettel elmondhatja magáról, hogy mindig következetesen alkalmazza a szakszámokat és főként az alosztásokat. Márpedig itt a legkisebb következetlenség is súlyos következményekkel jár: a katalógusban szétszóródik az összetartozó anyag. Ez ellen a baj ellen ajánlja DUBUC orvosszerül a szakmutatót. Az ETO másik fogyatékosságát elsősorban a kutató szenvedi meg. A keresett szak megtalálásának nehézségében mutatkozik

ez meg, ami sokszor magának a szakozónak is fejtörést okoz, hiszen — egy-egy erősen specializált kérdés esetében — a szakjelzet újraalkotását igényli. Ezt a gondot küszöböli ki az alfabetikus tárgymutató.

A szakmutató tulajdonképpen nem más, mint szisztematikus cédulakatalógusa az alkalmazott szakjelzeteknek. Az ETO táblázatok — mint azt Dubuc kifejti — egyfelől túlságosan terjedelmesek, sok olyan szakszámot tartalmaznak, amelyek még a legnagyobb könyvtárakban sem kerülnek alkalmazásra, másfelől viszont nem foglalják magukban a kettősponttal viszonyított, valamint az alosztásokkal kombinált jelzeteket, melyek pedig részletesen szakozott anyag esetében a szakjelzetek igen nagy percentjét teszik. Ezért egyedül az ETO táblázatokra támaszkodva, még a gyakorlott szakozó is csak nehezen tud eligazodni a katalógusban, és főként nem tud áttekintést nyerni az illető gyűjteményben követett szakozási gyakorlat fölött. Ezzel szemben a szakmutató, amelyből hiányzanak az alkalmazásra nem került szakszámok, éppen ezért kisebb és kezelhetőbb. Ezenfelül magában foglal minden már előfordult szakjelzetet — bármennyire bonyolult összetételű is az — a maga első ízben megkonstruált rendjében és formájában, ami lehetővé teszi a később jelentkező, hasonló tartalmú dokumentumok teljesen azonos szakszámokkal való ellátását. A szakmutató nem a közönség számára készül; a szakozó segédeszköze. Ennek azonban teljesen világos képet nyújt az addig végzett munkáról, ami fokozott mértékben fontos munkaerőváltozás esetében, mert így az új szakozó zökkenésmentesen folytathatja elődje munkáját.

A betűrendes tárgymutató körülbelül úgy viszonylik az ETO táblázatok indexéhez, mint a szakmutató magukhoz a táblázatokhoz. Feladatát a szerző három pontban foglalja össze: 1. kulcs ez annak megtalálására, hogy egy bizonyos tárgy hol van elhelyezve a táblázatok rendszerében, 2. feltárja a jelzetek közötti összefüggéseket, 3. reference-szerepet tölt be. Ez a katalógus formájában jelentkező segédeszköz a kutató rendelkezésére áll, akit nemcsak hozzásegít a keresett tárgy szakjelzetének könnyű és gyors megtalálásához, hanem — feltárva a szakszámok közötti összefüggéseket — bizonyos fokig meg is ismertet és meg is barátkoztat az ETO egész rendszerével. Éppen ezért a betűrendes tárgymutató megszerkesztése különös gondot igényel. Dubuc nem is sajnálja a fáradságot, hogy — példákkal bőven illusztrálva — megmagyarázza a Ranganathan által kidolgozott „lánc-szerű" (a legáltalánosabb fogalomból kiinduló és arra megint visszavezetett) indexelés mibenlétét, amit erre a célra a legalkalmasabbnak talál. Valóban el kell ismernünk, hogy egy Dubuc elképzelése szerint készült és naprakész állapotban tartott betűrendes tárgymutató segítségével bármely fogalom és bármilyen anyag megtalálása gyermekjáték.

Amikor így elismerjük, hogy Dubuc tanácsait követve olyan szakkatalógust állíthatunk fel, amely minden kívánalomnak eleget tesz, nem hallgathatjuk el aggályainkat e katalógus megszerkesztésének és fenntartásának a gyakorlati megvalósítását illetően. Ha a szakozónak, a decimálás mindennapi munkája mellett, a katalógust is szerkesztenie kell — ami elsőrendű feltétel! — és ezenfelül naprakész állapotban kell tartania a szakmutatót és a betűrendes tárgymutatót, akkor egy nagyobb könyvtár a szakozók légióját foglalkoztathatja. Igaz, hogy ennek előnyei jelentkeznek a reference-szolgálat területén, de még így is megsokszorozását kívánja a könyvtárainkban alkalmazott decimálóknak. További aggályunk az, hogy a szakmutató és a betűrendes tárgymutató megszerkesztése megoldható ugyan egy most induló gyűjteménynél (Dubuc maga is csak erről az esetről beszél!), visszamenőleges felállítása azonban egy már meglevő, nagyobb anyagra vonatkozóan a lehetetlenséggel határos feladat.

A szakmutató és a betűrendes tárgymutató, a fenti okokból, csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazható könyvtárakban. Megismerkedtünk azonban Dubuc munkájából egy gyakorlattal, ami talán több haszonnal volna bevezethető hazai gyakorlatunkba. Az ETO szabályai lehetővé teszik, hogy olyan esetekben, amikor egy bizonyos anyag kellő differenciálására az ETO táblázataiban megadott szakszámok nem elégségesek, a legrészletesebb megadott szakszám után, „p" betűvel bevezetve, szisztematikus rendben további fogalmakat, illetőleg szakszámokat vezessünk be. Ennek segítségével — jobb híján — könnyen elhelyezhető lenne a hazai könyvtárainkban 3K alatt gyűjtött anyag, ami jelenlegi formájában kiesik az ETO kereteiből.

Mindezekből láthatjuk, hogy Dubuc könyve nemcsak magas tudományos színvonalú, minden kérdésre választ adó komoly tanulmány, hanem gondolatokat adó és gondolatokat ébresztő írásmű is.

Takács Menyhért

Lasciak, A.—Garaj, J. K.: Základné terminy operačnej analýzy s klasifikáciou MDT. Bratislava, 1965, Slovenské Pedagogické Naklad. 120 l.

E tájékoztató kiadvány hármas funkciót tölt be: 1. az operációkutatás kifejezéseinek rövid, magyarázatos gyűjteménye (119 önálló kifejezést tartalmaz), 2. hatnyelvű szótár, 3. osztályozási segédlet. A kifejezésgyűjtemény, ill. a szótár csak részben a szerzők önálló munkája. Alapja egy 1962-ben az *Unternehmungsforschung* c. nyugatnémet folyóiratban közölt háromnyelvű (angol, francia, német) operációkutatási kifejezés-gyűjtemény, valamint az ezt a megfelelő magyar és orosz kifejezésekkel kiegészítő munka: MARTOS B.—VARGA D.—BALLA J.: *Az operációkutatás szakkifejezései öt nyelven*. Bp. 1963. 80 l. (MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tájékoztató közleményei 5.). E kifejezésgyűjteményeket a szerzők többirányban is jelentősen kiegészítették.

A mű első része szlovák nyelven közli az operációkutatási kifejezéseket, helyenként részletes értelmezéssel, a szinonimákra és a kapcsolódó kifejezésekre való utalással. Feltüntetik a szerzők a szakkifejezés megfelelőjét a fentebb már említett öt nyelven, valamint ETO számát. A második rész az alapkifejezések szótárszerű feldolgozása kétnyelvű szógyűjtemények formájában, ahol első helyen az idegennyelvű, második helyen a szlovák megfelelő szerepel. Ez az öt idegen nyelvnek megfelelően 5 részre tagolódik. A harmadik rész a mutatókat tartalmazza. Elsőnek az értelmező szövegekben előfordult kifejezéseket sorolják fel, feltüntetve, hogy mely címszó alatt találhatók. Másodikként a növekvő tizedes számok sorrendjében közlik a használt ETO számokat, ill. a megfelelő fogalmakat. Az érdekesen összeállított kötetet a forrásmunkák jegyzéke zárja.

A mű a hivatkozott előzményekhez képest lényegesen többet nyújt. Mindenekelőtt az értelmezési munkát kell megemlítenünk, abból a szempontból is, hogy a tudományos szakember és a szakbibliográfus együttműködésének szép példája. Egy kialakulóban levő tudományág esetében különösen jelentős a szinonimák és a kapcsolódó fogalmak áttekinthető, utalókkal nem fukarkodó kimunkálása. Nem kevés gondot jelenthetett a szerzőknek a szakkifejezéseknek a megfelelő ETO számokkal való kombinálása. E téren esetenként (így pl. a gazdasági hatékonyság, a beruházások stb. osztályozásában) a hazai osztályozási gyakorlattól eltérő megoldásokkal is találkozhatunk. Hiányérzet két vonatkozásban támad bennünk. Először figyelembe véve a kiinduló szógyűjtemény megjelenése óta eltelt három év fejlődését, a szerzők bátran kiegészíthették volna azt további alapkifejezéssel. Másodszor a külföldi felhasználókra is gondolva jó lett volna a szlovák mellett a cseh kifejezéseket is feltüntetni. Ezzel együtt is egy sokoldalúan felhasználható, gondosan összeállított tájékoztató munkával gyarapodtunk olyan szakterületen, ahol a tájékoztatási igények az utóbbi években ugrásszerűen növekedtek.

FÖLDI TAMÁS

Weaver, Peter: The technique of lithography. London, 1964, Batsford. 176 l., 19 t.

A szerző maga is mestere a litográfiának, amelyet mint művészi kifejező eszközt és módot olyan ma már a művészettörténet fényes lapjain szereplő alkotók is tudtak értékesíteni, mint TOULOUSE-LAUTREC, MATISSE, CHAGALL, PICASSO. WEAVER a tárgy tanára két angol művészeti főiskolán.

A könyv inkább a litográfia technikáját tárgyalja részletekbe menően, nem annak művészet- vagy könyvtörténeti vonatkozásait. Elsősorban a litográfus kézikönyve, nem a kutatóé, egy olyan művészeti ág művelőjének szól, akinek legkevésbé szabad elszakadnia a mesterségbeli kérdésektől. Sőt, a szerző intenciói szerint éppen a tökéletesített legújabbkori technikában kell új ihletet keresni. Bőven tárgyalja a szerző a könyvnyomtatóműhely el- és berendezésének, az egyes anyagfajtáknak és azok használatának a problémáit; a nyomási eljárásokat és főleg a színesnyomás elveit és módjait. Rokonszenves józansággal választott, többségükben századunk törekvéseit tükröző illusztrációs példái nem annyira a könyv díszítését, mint inkább használhatóságát szolgálják. Szakszójegyzék és még néhány értékes függelék teszik a könyvet teljessé, amely így a maga egészében, kétségtelen gyakorlati célzata ellenére vagy éppen azért jól szolgálja az adatkereső könyvtáros és könyvtörténész érdekeit is.

DA.

Varga József: Ady útja az „Új versek" felé. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 92 l. (Irodalomtörténeti füzetek 40.)

„Bennünket nem öncélúan érdekelnek Ady publicisztikai írásai, akárhány önmagában művészi is van közöttük" — mondja a szerző könyve egyik legérdekesebb fejezetében — „Csak úgy, ahogy az előttünk járó nagy Ady-lényeglátók tanácsolták: hogyan fogalmazódnak meg bennük azok a gondolatok, amelyek majd versei gyú-

bibliofilek vásárlása által került hazánkba. A bejegyzéseket természetesen össze kell vetni egyéb forrásokkal. MIGAZZI püspök neve csak két köteten szerepel, holott BATTHYÁNY igen sok könyvet vásárolt tőle, így azokat is, ahol tulajdonosul a bécsi egyetem bölcsészeti kara van feltüntetve. Ezeket MIGAZZI vette meg Bécsben, és csak azután jutottak Erdélybe.

KULCSÁR katalógusát különféle mutatókkal egészítette ki, így az ősnyomtatványok nyomtatásának ideje, nyomdahelye, nyomdásza szerinti indexekkel, a HAINnal, COPINGERrel, SZABÓ Károllyal, REICHLINGgel, *GW*-vel való konkordanciajegyzékekkel, az egykori tulajdonosokra való utalókkal.

A könyv a Szegedi Nyomda műhelyében készült, ízléses, jól áttekinthető tipográfiával, jó minőségű papíron.

VÉRTESY MIKLÓS

Krajevszky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963. Szombathely, 1964, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 111 l.

A fellendült helyismereti kutatások támogatására megyei könyvtáraink egymás után készítik el és adják közre megyéjük sajtóbibliográfiáját. A Veszprém megkezdette sorhoz most Vas megye csatlakozik. Az adatgyűjtésben — az eddigi kötetekhez hasonlóan — a helyi gyűjtemények mellett elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár állományára támaszkodtak az összeállítók, s a megye mindenkori határain belül megjelent periodikumokat írják le az MSZ 3963 szabvány előírásainak megfelelően, feltüntetve az egyes lapok lelőhelyeit is.

A Vas megyei sajtóbibliográfia összeállítói igen gondos és alapos munkát végeztek. Az Országos Széchényi Könyvtár és a négy helyi gyűjtemény (Megyei Könyvtár, Állami Levéltár, Egyházmegyei Könyvtár, Savaria Múzeum) állományát személyesen dolgozták fel, s leírtak aránylag sok olyan lapot is, amely ma nem található, de a szakirodalom említi őket. (Kár, hogy ezeknél nem utaltak egyedenként a megfelelő forrásra.) A leírásokban gondosan betartották a szabvány előírásait, csak néhány ponton tértek el attól. Pl. indokolatlan, hogy az idegen nyelvű lapok alcímeit csak magyar fordításban közlik. Rendkívül alapos az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok leírása, általában az egyes meglevő számokat is felsorolják, ha az évfolyam hiányos. A használatot nagyon megkönnyítik a különböző mutatók, amelyek minden lehetséges szempontot figyelembe vettek.

A bibliográfia összeállítóit elismerés illeti meg az elvégzett munkáért, mégis bizonyos hiányérzetünk támad a kötet forgatásakor. Elég-e a helyismereti kutatás elősegítésére ez a regisztráló módszer, amelyet a Vas megyei sajtóbibliográfia követ? Kellően tájékoztatja-e az ilyen bibliográfia a kutatót a rendkívül fontos és értékes forrásanyagról? A regisztráló, csak a szabványban előírt adatokra kiterjedő leírásokat az Országos Széchényi Könyvtár keretében már hosszabb idő óta készülő s előbb-utóbb elkészülő nemzeti sajtóbibliográfia tartalmazni fogja. A helyismereti bibliográfiának azonban részletesebb tájékoztatást kell nyújtania, mint a nemzeti bibliográfiának. Az első megyei sajtóbibliográfiák (Veszprém, Somogy, Komárom) nem kívántak többet nyújtani, s most a Vas megyei is csak bátortalanul lép egyet előre. Az összeállítók érezhették, hogy a puszta leírás gyakran éppen a lényeg felől hagyja tájékozatlanul a kutatót, ezért a bevezetőben közlik, hogy „amennyiben a címből, az alcímből és a kiadónál szereplő adatokból nem tűnt ki világosan a lap jellege, rövid eligazítást adtunk". Helyesen ismerték fel a szükségletet, a kitűzött cél megvalósítása azonban még nem mindig szerencsés. A *Celldömölki Plébániai Körlevél*ről „eligazításképpen" megmondják hogy „a celldömölki katolikus plébánia hírei" találhatók meg benne, bár ezt a címből is sejthettük, az *Érdekes Újság* „riportlap" alcímét azonban eléggé tájékoztatónak találták, s további magyarázatot nem adtak. A *Kis Hitterjesztő*höz (alcíme: „Jézus Szt. Gyermeksége Egyesület lapja") megjegyzésként hozzáfűzték, hogy „iskolai idénylap, nyáron szünetelt". A szakmutatóban mégsem a „Diáklapok, gyermek- és ifjúsági folyóiratok" csoportba sorolták, hanem helyesen a katolikus hitbuzgalmi lapok közé. Az „idénylap" egyéni szakkifejezést máshol is használták — nem sokkal szerencsésebben.

A Vas megyei sajtóbibliográfiával nagyjából egyidőben készült el a Borsod megyei is (FÜLÖP ATTILA összeállítása), s ez a kötet már bátrabban él az annotációkkal. Tudomásunk szerint még néhány megyei sajtóbibliográfia van munkában, s ezért szeretnénk hangsúlyozni, hogy a megyei sajtóbibliográfiáktól elvárnánk, hogy — a bibliográfia „rangemelése" érdekében — az eddigi pontos leírások mellett az egyes lapok életéről, megindulási, megszűnési, szünetelési körülményeiről, a lap céljáról, politikai hovatartozásáról, a jelentősebb munkatársakról, a helyi mozgalmak.

E tájékoztató kiadvány hármas funkciót tölt be: 1. az operációkutatás kifejezéseinek rövid, magyarázatos gyűjteménye (119 önálló kifejezést tartalmaz), 2. hatnyelvű szótár, 3. osztályozási segédlet. A kifejezésgyűjtemény, ill. a szótár csak részben a szerzők önálló munkája. Alapja egy 1962-ben az *Unternehmungsforschung* c. nyugatnémet folyóiratban közölt háromnyelvű (angol, francia, német) operációkutatási kifejezés-gyűjtemény, valamint az ezt a megfelelő magyar és orosz kifejezésekkel kiegészítő munka: MARTOS B.—VARGA D.—BALLA J.: *Az operációkutatás szakkifejezései öt nyelven*. Bp. 1963. 80 l. (MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tájékoztató közleményei 5.). E kifejezésgyűjteményeket a szerzők többirányban is jelentősen kiegészítették.

A mű első része szlovák nyelven közli az operációkutatási kifejezéseket, helyenként részletes értelmezéssel, a szinonimákra és a kapcsolódó kifejezésekre való utalással. Feltüntetik a szerzők a szakkifejezés megfelelőjét a fentebb már említett öt nyelven, valamint ETO számát. A második rész az alapkifejezések szótárszerű feldolgozása kétnyelvű szógyűjtemények formájában, ahol első helyen az idegennyelvű, második helyen a szlovák megfelelő szerepel. Ez az öt idegen nyelvnek megfelelően 5 részre tagolódik. A harmadik rész a mutatókat tartalmazza. Elsőnek az értelmező szövegekben előfordult kifejezéseket sorolják fel, feltüntetve, hogy mely címszó alatt találhatók. Másodikként a növekvő tizedes számok sorrendjében közlik a használt ETO számokat, ill. a megfelelő fogalmakat. Az érdekesen összeállított kötetet a forrásmunkák jegyzéke zárja.

A mű a hivatkozott előzményekhez képest lényegesen többet nyújt. Mindenekelőtt az értelmezési munkát kell megemlítenünk, abból a szempontból is, hogy a tudományos szakember és a szakbibliográfus együttműködésének szép példája. Egy kialakulóban levő tudományág esetében különösen jelentős a szinonimák és a kapcsolódó fogalmak áttekinthető, utalókkal nem fukarkodó kimunkálása. Nem kevés gondot jelenthetett a szerzőknek a szakkifejezéseknek a megfelelő ETO számokkal való kombinálása. E téren esetenként (így pl. a gazdasági hatékonyság, a beruházások stb. osztályozásában) a hazai osztályozási gyakorlattól eltérő megoldásokkal is találkozhatunk. Hiányérzet két vonatkozásban támad bennünk. Először figyelembe véve a kiinduló szógyűjtemény megjelenése óta eltelt három év fejlődését, a szerzők bátran kiegészíthették volna azt további alapkifejezéssel. Másodszor a külföldi felhasználókra is gondolva jó lett volna a szlovák mellett a cseh kifejezéseket is feltüntetni. Ezzel együtt is egy sokoldalúan felhasználható, gondosan összeállított tájékoztató munkával gyarapodtunk olyan szakterületen, ahol a tájékoztatási igények az utóbbi években ugrásszerűen növekedtek.

FÖLDI TAMÁS

Weaver, Peter: The technique of lithography. London, 1964, Batsford. 176 l., 19 t.

A szerző maga is mestere a litográfiának, amelyet mint művészi kifejező eszközt és módot olyan ma már a művészettörténet fényes lapjain szereplő alkotók is tudtak értékesíteni, mint TOULOUSE-LAUTREC, MATISSE, CHAGALL, PICASSO. WEAVER a tárgy tanára két angol művészeti főiskolán.

A könyv inkább a litográfia technikáját tárgyalja részletekbe menően, nem annak művészet- vagy könyvtörténeti vonatkozásait. Elsősorban a litográfus kézikönyve, nem a kutatóé, egy olyan művészeti ág művelőjének szól, akinek legkevésbé szabad elszakadnia a mesterségbeli kérdésektől. Sőt, a szerző intenciói szerint éppen a tökéletesített legújabbkori technikában kell új ihletet keresni. Bőven tárgyalja a szerző a könyvnyomtatóműhely el- és berendezésének, az egyes anyagfajtáknak és azok használatának a problémáit; a nyomási eljárásokat és főleg a színesnyomás elveit és módjait. Rokonszenves józansággal választott, többségükben századunk törekvéseit tükröző illusztrációs példái nem annyira a könyv díszítését, mint inkább használhatóságát szolgálják. Szakszójegyzék és még néhány értékes függelék teszik a könyvet teljessé, amely így a maga egészében, kétségtelen gyakorlati célzata ellenére vagy éppen azért jól szolgálja az adatkereső könyvtáros és könyvtörténész érdekeit is.

DA.

Varga József: Ady útja az „Új versek" felé. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 92 l. (Irodalomtörténeti füzetek 40.)

„Bennünket nem öncélúan érdekelnek Ady publicisztikai írásai, akárhány önmagában művészi is van közöttük" — mondja a szerző könyve egyik legérdekesebb fejezetében — „Csak úgy, ahogy az előttünk járó nagy Ady-lényeglátók tanácsolták: hogyan fogalmazódnak meg bennük azok a gondolatok, amelyek majd versei gyú-

bibliofilek vásárlása által került hazánkba. A bejegyzéseket természetesen össze kell vetni egyéb forrásokkal. MIGAZZI püspök neve csak két köteten szerepel, holott BATTHYÁNY igen sok könyvet vásárolt tőle, így azokat is, ahol tulajdonosul a bécsi egyetem bölcsészeti kara van feltüntetve. Ezeket MIGAZZI vette meg Bécsben, és csak azután jutottak Erdélybe.

KULCSÁR katalógusát különféle mutatókkal egészítette ki, így az ősnyomtatványok nyomtatásának ideje, nyomdahelye, nyomdásza szerinti indexekkel, a HAINnal, COPINGERrel, SZABÓ Károllyal, REICHLINGgel, *GW*-vel való konkordanciajegyzékekkel, az egykori tulajdonosokra való utalókkal.

A könyv a Szegedi Nyomda műhelyében készült, ízléses, jól áttekinthető tipográfiával, jó minőségű papíron.

VÉRTESY MIKLÓS

Krajevszky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963. Szombathely, 1964, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 111 l.

A fellendült helyismereti kutatások támogatására megyei könyvtáraink egymás után készítik el és adják közre megyéjük sajtóbibliográfiáját. A Veszprém megkezdette sorhoz most Vas megye csatlakozik. Az adatgyűjtésben — az eddigi kötetekhez hasonlóan — a helyi gyűjtemények mellett elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár állományára támaszkodtak az összeállítók, s a megye mindenkori határain belül megjelent periodikumokat írják le az MSZ 3963 szabvány előírásainak megfelelően, feltüntetve az egyes lapok lelőhelyeit is.

A Vas megyei sajtóbibliográfia összeállítói igen gondos és alapos munkát végeztek. Az Országos Széchényi Könyvtár és a négy helyi gyűjtemény (Megyei Könyvtár, Állami Levéltár, Egyházmegyei Könyvtár, Savaria Múzeum) állományát személyesen dolgozták fel, s leírtak aránylag sok olyan lapot is, amely ma nem található, de a szakirodalom említi őket. (Kár, hogy ezeknél nem utaltak egyedenként a megfelelő forrásra.) A leírásokban gondosan betartották a szabvány előírásait, csak néhány ponton tértek el attól. Pl. indokolatlan, hogy az idegen nyelvű lapok alcímeit csak magyar fordításban közlik. Rendkívül alapos az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok leírása, általában az egyes meglevő számokat is felsorolják, ha az évfolyam hiányos. A használatot nagyon megkönnyítik a különböző mutatók, amelyek minden lehetséges szempontot figyelembe vettek.

A bibliográfia összeállítóit elismerés illeti meg az elvégzett munkáért, mégis bizonyos hiányérzetünk támad a kötet forgatásakor. Elég-e a helyismereti kutatás elősegítésére ez a regisztráló módszer, amelyet a Vas megyei sajtóbibliográfia követ? Kellően tájékoztatja-e az ilyen bibliográfia a kutatót a rendkívül fontos és értékes forrásanyagról? A regisztráló, csak a szabványban előírt adatokra kiterjedő leírásokat az Országos Széchényi Könyvtár keretében már hosszabb idő óta készülő s előbb-utóbb elkészülő nemzeti sajtóbibliográfia tartalmazni fogja. A helyismereti bibliográfiának azonban részletesebb tájékoztatást kell nyújtania, mint a nemzeti bibliográfiának. Az első megyei sajtóbibliográfiák (Veszprém, Somogy, Komárom) nem kívántak többet nyújtani, s most a Vas megyei is csak bátortalanul lép egyet előre. Az összeállítók érezhették, hogy a puszta leírás gyakran éppen a lényeg felől hagyja tájékozatlanul a kutatót, ezért a bevezetőben közlik, hogy „amennyiben a címből, az alcímből és a kiadónál szereplő adatokból nem tűnt ki világosan a lap jellege, rövid eligazítást adtunk". Helyesen ismerték fel a szükségletet, a kitűzött cél megvalósítása azonban még nem mindig szerencsés. A *Celldömölki Plébániai Körlevélről* „eligazításképpen" megmondják hogy „a celldömölki katolikus plébánia hírei" találhatók meg benne, bár ezt a címből is sejthettük, az *Érdekes Újság* „riportlap" alcímét azonban eléggé tájékoztatónak találták, s további magyarázatot nem adtak. A *Kis Hitterjesztő*höz (alcíme: „Jézus Szt. Gyermeksége Egyesület lapja") megjegyzésként hozzáfűzték, hogy „iskolai idénylap, nyáron szünetelt". A szakmutatóban mégsem a „Diáklapok, gyermek- és ifjúsági folyóiratok" csoportba sorolták, hanem helyesen a katolikus hitbuzgalmi lapok közé. Az „idénylap" egyéni szakkifejezést máshol is használták — nem sokkal szerencsésebben.

A Vas megyei sajtóbibliográfiával nagyjából egyidőben készült el a Borsod megyei is (FÜLÖP ATTILA összeállítása), s ez a kötet már batrabban él az annotációkkal. Tudomásunk szerint még néhány megyei sajtóbibliográfia van munkában, s ezért szeretnénk hangsúlyozni, hogy a megyei sajtóbibliográfiáktól elvárnánk, hogy — a bibliográfia „rangemelése" érdekében — az eddigi pontos leírások mellett az egyes lapok életéről, megindulási, megszűnési, szünetelési körülményeiről, a lap céljáról, politikai hovatartozásáról, a jelentősebb munkatársakról, a helyi mozgalmak-

hoz való viszonyáról, a jelentősebb vitákról stb. minél több ismeretet közöljenek, mert így hatványozott mértékben tudják a kutatást elősegíteni.

DÖRNYEI SÁNDOR

(Szabó Imre): Szeged felszabadulásának bibliográfiája. Szeged, 1964, Városi Somogyi Könyvtár. 84 l., 23 t.

Szeged felszabadulásának a bibliográfiáján érezhető az az ügyszeretet, amellyel az összeállító a könyvészet eszközeivel kíván maradandó emléket állítani a város húszesztendős és a további fejlődését előidéző eseménynek. A leírások pontossága és gondos (téma szerinti) csoportosítása, valamint a korabeli dokumentumok reprodukcióinak függelékként való — a plakátok és röplapok esetében egyenesen „dokumentumértékű" — közlése egyaránt erre utal.

Kár, hogy az összeállító túlságosan szűken értelmezte a felszabadulás tényét, hiszen tulajdonképpen csak magára a katonai eseményre, illetve az azt közvetlenül követő eseménysorozatra koncentrált, s nem vállalkozott a felszabadulás utáni Szeged legalábbis egy évtizedes irodalmának a feltárására. Pedig a most felölelt anyag és még inkább annak analitikus feldolgozási módszere így kapott volna igazi értelmet és a kutató már valóban nélkülözhetetlen segédeszközt. E távlatbaállítás nélkül a bibliográfia olyan fához hasonlít, amelynek a szép hajtásait nagyon alul nyírták vissza.

Reméljük azonban, hogy az összeállításnak folytatása lesz. S ha ez a folytatás szervesen kapcsolódik a megjelent kötetkéhez, az említett hiányosságot nagyrészt feledtetni tudja.

Mindezt azért kell most erőteljesen hangsúlyozni, mert a szegedi bibliográfián kívül több más, hasonlóan „visszanyírt" felszabadulási bibliográfia is megjelent. Ha ezeknek nem lenne (pl. a felszabadulás 25. évfordulójára) folytatásuk, akkor a 20. évforduló bibliográfiai eszközökkel történt megünneplését — a nemes szándék és erőkifejtés ellenére — sok vonatkozásban (pl. a bibliográfiák célja tisztázásának az elmaradása, alkalmatlan feltárási módszer választása stb.) bibliográfiai formalizmussal marasztalhatná el az utókor.

FUTALA TIBOR

Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum. London, 1964. 891 l. (Reprint)

A héber könyv modern értelemben vett bibliográfiai feltárása a múlt század ötvenes éveinek végén kezdődött Moritz STEINSCHNEIDER המזכיר *Hebräische Bibliographie* c. folyóiratának megindulásával (Berlin, 1858—65, 1869—82). E vállalkozás hatására jelentkezett a British Museum 1867-ben — elsőként a nemzeti könyvtárak közül — héber könyvállományának katalógusával. A kötet valamivel több mint 10 000 tételt tartalmaz, elsősorban héber nyelvű munkákat, illetve héber betűkkel nyomtatott német és jiddis könyveket. Ezeken kívül a katalógus tartalmazza mindazon nem héber nyelvű munkákat is, amelyek tárgyuknál fogva a British Museum héber részlegében kerültek elhelyezésre (rabbinikus munkák latin és egyéb nyelvű fordításai, judaica vonatkozású biográfiák, bibliográfiák stb.).

A British Museum héber könyvrészlegének alapját a múzeum megnyitásának évében, 1759-ben Salomon de COSTA 180 értékes ős- és ritka héber nyomtatványa vetette meg. Amikor 1848-ban a hamburgi H. J. MICHAEL kb. 4000 kötetes héber könyvtárát felajánlotta a múzeum számára, ezzel együtt már kb. 5000 tételre nőtt a gyűjtemény. 1867-ben a katalógus nyomdába adása után a múzeum megvásárolta a páduai J. ALMANZI héber könyvtárát. Ezzel a leltározott munkák száma 10 000 tétel fölé nőtt. J. Winter JONES, az eredeti 1867-i kiadás előszavának írója megemlíti, hogy ez az utolsó nagy forrás technikai okokból csak mint *Addenda* szerepelhet J. ZEDNER katalógusában. Ezzel a munka három főrészre tagozódik. Szerzői, illetve címszó betűrend, amelynek folytatása új betűrendben az *Addenda*, valamint a mutatók.

Mind a három rész a latin ábécé rendjét követi. Középkori és újkori szerzők esetében a személynevek (pl. DÁVID ben Jakob), a modern szerzőknél természetesen a családnév a besorolási elem. Az állandó tárgyi címszavak (*Bible*, *Mishna*, *Talmud* stb.) alkalmazása igen áttekinthetővé teszik a katalógust, sőt bizonyos fokig e címszavak pótolják az igen hiányzó szakmutatót is.

Az indexrendszer egyik legfontosabb része a héber nevek latinbetűs mutatója, amely a transzlitterációs problémák kizárásával a keresett szerző héber nevének latin betűs átírását adja (pl. עלוארש = ALVAREZ, צרמון = DHARMON stb.). Ugyancsak nagyon hasznos és pontos a címmutató és a rövidítések feloldása. Nem szerencsés azonban a nyomdahelyek szűkszavú indexe, amely csupán az első előfordulási helyeket jelzi.

Tartalmi szempontból vizsgálva a British Museum héber könyvkatalógusát, meg kell említeni, hogy 63 héber ősnyomtat-

képet. Legalábbis groteszk, hogy pl. Szenczi Miklósnak két folyóiratcikkén (1398., 2737. sz.) kívül néhány párlapos ismertetéséről is készült leírás (pl. 2564., 3504. sz.), három terjedelmes, jelentős tanulmányáról viszont nem, nyilván csak azért, mert ezek a *Versek és próféciák* c. Blake-kötet (Bp. 1959.), az *Angol reneszánsz drámák* (Bp. 1961.), illetőleg Chaucer *Canterbury mesék* c. művének (Bp. 1961.) az előszavaként jelent meg. Ha ugyanezeket a tanulmányokat folyóirat közli, vagy ha különnyomat készül belőlük, természetesen ez a bibliográfia is tudomást venne róluk. Helyes, hogy az olvasók alkalmi tájékoztatására szolgáló, jelentéktelen elő-, utószavak, életrajzi jegyzetek felvételre nem kerülnek, de — ahogy ez a példa is mutatja — helytelen ilyen mereven, elvszerűen ragaszkodni pusztán formális szempontokhoz.

A Blake-kötet és az *Angol reneszánsz drámák* kapcsán az a kérdés is felmerül, nem volna-e indokolt ebbe a bibliográfiába felvenni bizonyos angol művek idegen nyelvű fordításait is, illetőleg e fordítások filológiai, irodalomtörténeti szempontból jelentős kiadásait. Szórványosan ebben a kötetben is akadnak tételek (pl. egyes Shakespeare-darabok olasz, észt, dán fordításai 2528., 2534. és 2540. sz. alatt), amelyek arra vallanak, hogy e kérdésben a szerkesztők álláspontja legalábbis nem egyértelműen elutasító. De talán nem is méltányos ilyen nagy és annyi újabb hibalehetőséget rejtő többletmunkát kívánni tőlük. S bizonyára nem volna méltányos az sem, ha nem jegyeznénk meg, hogy felsorolt kifogásaink az általában használható, nagy gonddal, hozzáértéssel szerkesztett kötet gazdag anyagának csak kis hányadát illetik, és semmit sem vonnak le elismerésünkből és hálánkból, amivel a kötetet egészben jellemző magasszínvonalú szerkesztői munkának tartozunk.

Ruttkay Kálmán

Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten. Linz, 1963, Kulturverwaltung der Stadt Linz. 34 l., 14 t., 1 térk. (Linzer Atlas 2.)

A vonzó kis kötet egyszerre ad ízelítőt a város történetéből, részletes eligazítást a kutatók és érdeklődők számára a Linzre vonatkozó régi térképek lelőhelyéről, bibliográfiát és szép műmelléklet-facsimiléket, ráadásul pedig egy finom kiállítású 1 : 50 000 méretarányú turistatérképet is Linz közvetlen környékéről. Haszna tehá egyszerre tudományos és gyakorlati, s mind két téren igen színvonalas.

A kis kötet első részében rövid tanulmány olvasható a Linzet ábrázoló rég térképekről, pontosabban: e város térké pezésének történetéről. Megtudjuk ebből hogy a felső-ausztriai rendek a XVII. szá zad elején Johann Keplerrel akarták elké szíttetni országuk pontos térképét, ő azon ban átruházta megbizatását a két Holz wurm-fivérre, akik munkájukkal 1619-ber lettek készen. Holzwurm Ábrahám aztán 1629-ben madártávlati képet is készítet Linzról. Ezen már jól felismerhető a város egész alaprajza. Gyors egymásutánban követik egymást ezután a térképek és helyszínrajzok: 1649, 1668, 1708, 1730 1742, 1781, 1801 és így tovább. Ezekről le lehet olvasni a város egész településtörténetét. A XIX. századtól kezdve a város nak már fejlett térképkiadása van. A tanulmányt a helytörténettel foglalkozó kutató vagy érdeklődő számára lelőhelybibliográfia követi. Ebben Bernleithner profesz szor — a bécsi egyetemen a térképtörténet és országismerettan előadója — pontos jegyzékét közli az Österreichische National bibliothek térképtárának törzsállományában, a Fideicommis-Bibliothek térképanyagában, a linzi városi múzeum térkép- és tervtárában, az Oberösterreichisches Landesarchivban és az Oberösterreichisches Landesmuseum könyvtárában található Linz várost vagy közvetlen környékét ábrázoló térképeknek, megadva azok raktári jelzetét is. Kiterjeszkedik a tudományos értékű könyvmelléklet-térképekre is. A bibliográfiát a térképészek és térképkiadók betűrendes névmutatója zárja be. Megtudjuk ebből pl., hogy Linz új városrészének, Lustenaunak és Waldeggnek térképét 1900-ban magyar nyomda, a budapesti Károlyi György-féle állította elő. A fotopapírra nyomott mellékletek a dilettáns számára is szemléletes képet nyújtanak a város terjeszkedéséről.

Mindent összevéve, térképtörténet, bibliográfia, idegenforgalom, honismeret: tudomány és gyakorlati használhatóság szerencsés egyesülése ez a kis kötet. Követésre buzdít.

Fallenbüchl Zoltán

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. VIII. 16. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 7,7 (A/5) ív

65.61203 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

.oz való viszonyáról, a jelentősebb vitákól stb. minél több ismeretet közöljenek, ıert így hatványozott mértékben tudják , kutatást elősegíteni.

DÖRNYEI SÁNDOR

(Szabó Imre): Szeged felszabadulásának ibliográfiája. Szeged, 1964, Városi Somogyi Könyvtár. 84 l., 23 t.

Szeged felszabadulásának a bibliográfiján érezhető az az ügyszeretet, amellyel az sszeállító a könyvészet eszközeivel kíván ıaradandó emléket állítani a város húszsztendős és a további fejlődését előidéző seménynek. A leírások pontossága és ondos (téma szerinti) csoportosítása, valaınt a korabeli dokumentumok reprodukióinak függelékként való — a plakátok és öplapok esetében egyenesen „dokumenumértékű" — közlése egyaránt erre utal.

Kár, hogy az összeállító túlságosan zűken értelmezte a felszabadulás tényét, iszen tulajdonképpen csak magára a katoai eseményre, illetve az azt közvetlenül övető eseménysorozatra koncentrált, s em vállalkozott a felszabadulás utáni zeged legalábbis egy évtizedes irodalmáak a feltárására. Pedig a most felölelt nyag és még inkább annak analitikus felolgozási módszere így kapott volna igazi rtelmet és a kutató már valóban nélkülözetetlen segédeszközt. E távlatbaállítás élkül a bibliográfia olyan fához hasonlít, melynek a szép hajtásait nagyon alul yírták vissza.

Reméljük azonban, hogy az összeállísnak folytatása lesz. S ha ez a folytatás zervesen kapcsolódik a megjelent kötetéhez, az említett hiányosságot nagyrészt ledtetni tudja.

Mindezt azért kell most erőteljesen ıngsúlyozni, mert a szegedi bibliográfián ívül több más, hasonlóan „visszanyírt" lszabadulási bibliográfia is megjelent. Ha zeknek nem lenne (pl. a felszabadulás 25. /fordulójára) folytatásuk, akkor a 20. /forduló bibliográfiai eszközökkel történt legünneplését — a nemes szándék és erőfejtés ellenére — sok vonatkozásban (pl. bibliográfiák célja tisztázásának az elaradása, alkalmatlan feltárási módszer álasztása stb.) bibliográfiai formalizmusl marasztalhatná el az utókor.

FUTALA TIBOR

Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books the Library of the British Museum. Lonın, 1964. 891 l. (Reprint)

A héber könyv modern értelemben vett bliográfiai feltárása a múlt század ötvenes éveinek végén kezdődött Moritz STEINSCHNEIDER המזכיר *Hebräische Bibliographie* c. folyóiratának megindulásával (Berlin, 1858—65, 1869—82). E vállalkozás hatására jelentkezett a British Museum 1867-ben — elsőként a nemzeti könyvtárak közül — héber könyvállományának katalógusával. A kötet valamivel több mint 10 000 tételt tartalmaz, elsősorban héber nyelvű munkákat, illetve héber betűkkel nyomtatott német és jiddis könyveket. Ezeken kívül a katalógus tartalmazza mindazon nem héber nyelvű munkákat is, amelyek tárgyuknál fogva a British Museum héber részlegében kerültek elhelyezésre (rabbinikus munkák latin és egyéb nyelvű fordításai, judaica vonatkozású biográfiák, bibliográfiák stb.).

A British Museum héber könyvrészlegének alapját a múzeum megnyitásának évében, 1759-ben Salomon de COSTA 180 értékes ős- és ritka héber nyomtatványa vetette meg. Amikor 1848-ban a hamburgi H. J. MICHAEL kb. 4000 kötetes héber könyvtárát felajánlotta a múzeum számára, ezzel együtt már kb. 5000 tételre nőtt a gyűjtemény. 1867-ben a katalógus nyomdába adása után a múzeum megvásárolta a páduai J. ALMANZI héber könyvtárát. Ezzel a leltározott munkák száma 10 000 tétel fölé nőtt. J. Winter JONES, az eredeti 1867-i kiadás előszavának írója megemlíti, hogy ez az utolsó nagy forrás technikai okokból csak mint *Addenda* szerepelhet J. ZEDNER katalógusában. Ezzel a munka három főrészre tagozódik. Szerzői, illetve címszó betűrend, amelynek folytatása új betűrendben az *Addenda*, valamint a mutatók.

Mind a három rész a latin ábécé rendjét követi. Középkori és újkori szerzők esetében a személynevek (pl. DÁVID ben Jakob), a modern szerzőknél természetesen a családnév a besorolási elem. Az állandó tárgyi címszavak *(Bible, Mishna, Talmud* stb.) alkalmazása igen áttekinthetővé teszik a katalógust, sőt bizonyos fokig e címszavak pótolják az igen hiányzó szakmutatót is.

Az indexrendszer egyik legfontosabb része a héber nevek latinbetűs mutatója, amely a transzlitterációs problémák kizárásával a keresett szerző héber nevének latin betűs átírását adja (pl. עלואי ש = ALVAREZ, צרמון = DHARMON stb.). Ugyancsak nagyon hasznos és pontos a címmutató és a rövidítések feloldása. Nem szerencsés azonban a nyomdahelyek szűkszavú indexe, amely csupán az első előfordulási helyeket jelzi.

Tartalmi szempontból vizsgálva a British Museum héber könyvkatalógusát, meg kell említeni, hogy 63 héber ősnyomtat-

képet. Legalábbis groteszk, hogy pl. Szenczi Miklósnak két folyóiratcikkén (1398., 2737. sz.) kívül néhány párlapos ismertetéséről is készült leírás (pl. 2564., 3504. sz.), három terjedelmes, jelentős tanulmányáról viszont nem, nyilván csak azért, mert ezek a *Versek és próféciák* c. Blake-kötet (Bp. 1959.), az *Angol reneszánsz drámák* (Bp. 1961.), illetőleg Chaucer *Canterbury mesék* c. művének (Bp. 1961.) az előszavaként jelent meg. Ha ugyanezeket a tanulmányokat folyóirat közli, vagy ha különnyomat készül belőlük, természetesen ez a bibliográfia is tudomást venne róluk. Helyes, hogy az olvasók alkalmi tájékoztatására szolgáló, jelentéktelen elő-, utószavak, életrajzi jegyzetek felvételre nem kerülnek, de — ahogy ez a példa is mutatja — helytelen ilyen mereven, elvszerűen ragaszkodni pusztán formális szempontokhoz.

A Blake-kötet és az *Angol reneszánsz drámák* kapcsán az a kérdés is felmerül, nem volna-e indokolt ebbe a bibliográfiába felvenni bizonyos angol művek idegen nyelvű fordításait is, illetőleg e fordítások filológiai, irodalomtörténeti szempontból jelentős kiadásait. Szórványosan ebben a kötetben is akadnak tételek (pl. egyes Shakespeare-darabok olasz, észt, dán fordításai 2528., 2534. és 2540. sz. alatt), amelyek arra vallanak, hogy e kérdésben a szerkesztők álláspontja legalábbis nem egyértelműen elutasító. De talán nem is méltányos ilyen nagy és annyi újabb hibalehetőséget rejtő többletmunkát kívánni tőlük. S bizonyára nem volna méltányos az sem, ha nem jegyeznénk meg, hogy felsorolt kifogásaink az általában használható, nagy gonddal, hozzáértéssel szerkesztett kötet gazdag anyagának csak kis hányadát illetik, és semmit sem vonnak le elismerésünkből és hálánkból, amivel a kötetet egészben jellemző magasszínvonalú szerkesztői munkának tartozunk.

Ruttkay Kálmán

Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten. Linz, 1963, Kulturverwaltung der Stadt Linz. 34 l., 14 t., 1 térk. (Linzer Atlas 2.)

A vonzó kis kötet egyszerre ad ízelítőt a város történetéből, részletes eligazítást a kutatók és érdeklődők számára a Linzre vonatkozó régi térképek lelőhelyéről, bibliográfiát és szép műmelléklet-facsimiléket, ráadásul pedig egy finom kiállítású, 1 : 50 000 méretarányú turistatérképet is Linz közvetlen környékéről. Haszna tehát egyszerre tudományos és gyakorlati, s mind két téren igen színvonalas.

A kis kötet első részében rövid tanulmány olvasható a Linzet ábrázoló régi térképekről, pontosabban: e város térképezésének történetéről. Megtudjuk ebből, hogy a felső-ausztriai rendek a XVII. század elején Johann Keplerrel akarták elkészíttetni országuk pontos térképét, ő azonban átruházta megbizatását a két Holzwurm-fivérre, akik munkájukkal 1619-ben lettek készen. Holzwurm Ábrahám aztán 1629-ben madártávlati képet is készített Linzről. Ezen már jól felismerhető a város egész alaprajza. Gyors egymásutánban követik egymást ezután a térképek és helyszínrajzok: 1649, 1668, 1708, 1730, 1742, 1781, 1801 és így tovább. Ezekről le lehet olvasni a város egész településtörténetét. A XIX. századtól kezdve a városnak már fejlett térképkiadása van. A tanulmányt a helytörténettel foglalkozó kutató vagy érdeklődő számára lelőhelybibliográfia követi. Ebben Bernleithner professzor — a bécsi egyetemen a térképtörténet és országismerettan előadója — pontos jegyzékét közli az Österreichische Nationalbibliothek térképtárának törzsállományában, a Fideicommis-Bibliothek térképanyagában, a linzi városi múzeum térkép- és tervtárában, az Oberösterreichisches Landesarchivban és az Oberösterreichisches Landesmuseum könyvtárában található Linz várost vagy közvetlen környékét ábrázoló térképeknek, megadva azok raktári jelzetét is. Kiterjeszkedik a tudományos értékű könyvmelléklet-térképekre is. A bibliográfiát a térképészek és térképkiadók betűrendes névmutatója zárja be. Megtudjuk ebből pl., hogy Linz új városrészének, Lustenaunak és Waldeggnek térképét 1900-ban magyar nyomda, a budapesti Károlyi György-féle állította elő. A fotopapírra nyomott mellékletek a dilettáns számára is szemléletes képet nyújtanak a város terjeszkedéséről.

Mindent összevéve, térképtörténet, bibliográfia, idegenforgalom, honismeret: tudomány és gyakorlati használhatóság szerencsés egyesülése ez a kis kötet. Követésre buzdít.

Fallenbüchl Zoltán

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Dáloki János
A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. VIII. 16. — Példányszám: 1150 — Terjedelem: 7,7 (A/5) ív

65.61203 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Rózsa György: A tudományos könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában — The scientific library in the age of scientific and technological revolution 297
Jakó Zsigmond: Nyomtatott bibliai színjáték töredéke a XVI. századi Erdélyből — Fragment eines in Siebenbürgen gedruckten biblischen Schauspieles aus dem XVI. Jahrhundert 313

KÖZLEMÉNYEK

Bustya Endre: A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-korvina 329
Lukácsy Sándor: Az Athenaeum, a szabadelvűség műhelye és terjesztője 333
D. Szemző Piroska: Jókai orosz kapcsolatai 339
Silfen János: A bécsi emigrációs könyvkiadás történetéből 341
Markovits Györgyi: Magyar író, magyar könyv — 1934-ben 344

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Három tévesen feltételezett XVI. századi hazai nyomda 347
Holl Béla: A Salamon és Markalf magyar kiadásairól 349
Dán Róbert: Héber hungaricák a XVI-XVII. században 352

FIGYELŐ

Csapodi Csabáné: Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában 359
Dörnyei Sándor: Még egyszer a folyóiratcímek rövidítéséről 366
Gombocz István: Átszervezik az Unesco könyvtári és dokumentációs munkáját ... 369
Szilágyi Tibor: Új Könyvek 370

HÍREK: Marx doktori disszertációja — I. Péter exlibrise — Goethe ismeretlen kéziratai — Max és Moritz 100 éves — Rövid hírek új kiadványokról 371

SZEMLE

Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái (Ism. *Szentmihályi János)* 372
Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban (Ism. *Hodinka László)* 373
World guide to science information and documentation services (Ism. *Gombocz István)* 374
Dubuc, René: La classification décimale universelle (Ism. *Takács Menyhért)* ... 375
Lasciak, A.—Garaj, J. K.: Základné terminy operačnej analýzy s klasifikaciou MDT (Ism. *Földi Tamás)* 376
Weaver, Peter: The technique of lithography (Ism. *Da.)* 377
Varga József: Ady útja az „Új versek" felé (Ism. *D-i)* 377
L'ex-libris polonais contemporain (Ism. *Galambos Ferenc)* 378

BIBLIOGRÁFIÁK

Kulcsár Péter: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae (Ism. *Vértesy Miklós)* 379
Krajevszky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963 (Ism. *Dörnyei Sándor)* 380
Szabó Imre: Szeged felszabadulásának bibliográfiája (Ism. *Futala Tibor)* 381
Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum (Ism. *Dán Róbert)* 381
Annual Bibliography of English Language and Literature (Ism. *Ruttkay Kálmán)* 382
Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten (Ism. *Fallenbüchl Zoltán)* 384

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

Gy. Rózsa: La bibliothèque scientifique dans l'âge de la révolution scientifiquee et technique (Avec résumé en anglais) 297
Zs. Jakó: Fragment d'une pièce biblique imprimée au XVIe siècle en Transylvanie (Avec résumé en allemand) 313

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

E. Bustya: Le manuscrit perdu de Piccolomini de la bibliothèque Teleki de Marosvásárhely 329
S. Lukácsy: La revue „Athenaeum", atelier et propagateur du libéralisme..... 333
P. D. Szemző: Contributions aux relations russes de Jókai..... 339
J. Silfen: Contributions à l'histoire de l'édition hongroise émigrante de Vienne ... 341
Gy. Markovits: „L'écrivain hongrois, le livre hongrois — en 1934" 344

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

G. Borsa: Trois imprimeries du XVIe siècle supposées par erreur d'être en Hongrie 347
B. Holl: Les éditions hongroises du livre de peuple „Salamon et Marcolfus" 349
R. Dán: Les hungarica hébreux des XVI—XVIIe siècles 352

CHRONIQUE

K. Csapodi: Manuscrits anciens d'origine hongroise ou relatifs à la Hongrie conservés dans les bibliothèques des États Unis 359
S. Dörnyei: Du nouveau sur l'abréviation des titres de périodiques 366
I. Gombocz: Sur la réorganisation du travail de l'Unesco à l'intention des bibliothèques et de la documentation 369
T. Szilágyi: „Livres Nouveaux" 370

NOUVELLES 371

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és tudományszervezés tájékoztatási problémái *(J. Szentmihályi)* 372
Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Speciális műszaki kiadványfajták a könyvtári gyakorlatban *(L. Hodinka)* 373
World guide to science information and documentation services *(I. Gombocz)* ... 374
Dubuc, René: La classification décimale universelle *(M. Takács)* 375
Lasciak, A.—Garaj, J. K.: Základné terminy operačnej analýzy s klasifikaciou MDT *(T. Földi)* 376
Weaver, Peter: The technique of lithography *(Da.)* 377
Varga József: Ady útja az „Új versek" felé *(D-i)* 377
L'ex-libris polonais contemporain *(F. Galambos)* 378

BIBLIOGRÁFIÁK

Kulcsár Péter: Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae *(M. Vértesy)* 379
Krajevszky Gizella—Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777—1963 *(S. Dörnyei)* 380
Szabó Imre: Szeged felszabadulásának bibliográfiája *(T. Futala)* 381
Zedner, J.: Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum *(R. Dán)* 381
Annual Bibliography of English Language and Literature *(K. Ruttkay)* 382
Bernleithner, Ernst: Linz an der Donau im Kartenbild der Zeiten *(Z. Fallenbüchl)* 384